

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE
İSTANBUL II. BÂYEZİD KÜLLİYESİ**

NAZENİN SAADET GÜLER

**TARİH ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

ARALIK 2021

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE İSTANBUL İİ. BÂYEZİD KÜLLİYESİ

Nazenin Saadet GÜLER

**DOKTORA TEZİ
TARİH ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ARALIK 2021

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nazenin Saadet GÜLER
13.12.2021

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE İSTANBUL II. BÂYEZİD KÜLLİYESİ
(Doktora Tezi)

Nazenin Saadet GÜLER

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Aralık 2021

ÖZET

Bugüne kadar II. Bâyezid Külliyesi ile ilgili yürütülen çeşitli akademik çalışmalar olsa da bunlar sadece belli alanlarla sınırlı kalmış; külliye'nin toplum ve siyasetle olan ilişkisini bir bütünsellik içerisinde ortaya koymaktan uzak kalmışlardır. *Kuruluşundan Günümüze İstanbul II. Bâyezid Külliyesi* adlı bu çalışma külliye'yi bütüncül bir bakış açısıyla değerlendiren ilk ve en kapsamlı çalışmadır. Çalışma; özet (abstract), giriş, beş ana bölüm, sonuç, kaynaklar ve eklerden oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Tezin birinci bölümünde “Külliye'nin Mimari Bileşenleri” başlığı altında külliye'nin kurucusu hakkında kısa bilgi verdikten sonra sırasıyla külliye'nin kuruluş amacı, konumu ve mimari planının yanı sıra külliye'yi oluşturan hizmet ünitelerinin kuruluş tarihi, mimari özellikleri, tarihsel süreç içerisinde geçirdikleri onarım ve değişimler; ikinci bölümde “Külliye'nin Ekonomik Yapısı” başlığı adı altında öncelikle “Gelir Kaynaklarının Hukukî Niteliği”, külliye mevkuâtının vakıf hukukundaki yeri, gelir ve gider kalemleri; üçüncü bölümde “Külliye'nin Yönetim ve Denetim Mekanizması” başlığı altında külliye idaresine bulunan kadroların görev ve sorumlulukları; dördüncü bölümde “Külliye'nin Sosyal Yapısı ve Hizmet Alanları” başlığı altından külliye'yi oluşturan her bir birimin hizmet alanları ve görevlileri; beşinci bölümde ise “Külliye'de Eğitim ve İlim Hayatı” başlığı altında külliye'deki eğitim ve öğretim faaliyetleri incelenmiştir.

Bilim Kodu : 117514
Anahtar Kelimeler : II. Bâyezid, İstanbul, Külliye, Selâtin, Cami, Medrese, Sıbyan Mektebi, İmârethâne, Kütüphane, Hamam, Türbe
Sayfa Adedi : 429
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa ALKAN

FROM ITS ESTABLISHMENT TO THE PRESENT ISTANBUL BÂYEZİD II SOCIAL
COMPLEX

(Ph. D. Thesis)

Nazenin Saadet GÜLER

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

December 2021

ABSTRACT

There are various academic studies carried out on the Bâyezid II Social Complex up to today, but they are limited only to certain areas and far from revealing the relationship of the social complex with society and politics in a holistic way. This study, entitled as *From Its Establishment to the Present Istanbul Bâyezid II Social Complex*, is the first and most comprehensive study evaluating the social complex from a holistic perspective. The study consists of abstract, introduction, five main chapters, conclusion, references and appendix. The introduction part is about method and sources used in the study. In the first chapter, entitled as "Architectural Components of the Social Complex", after giving short information about the founder of the complex, the establishment purpose, location and architectural plan, the establishment date, architectural features of the service units that comprise the social complex, the repairs and changes they have undergone in the historical process; in the second chapter, entitled as "Economic Structure of the Kulliye", firstly the "Legal Nature of Income Sources", the place of the possessions of the social complex in the foundation law, income and expense items; in the third chapter, entitled as "Management and Control Mechanism of the Social Complex", the duties and responsibilities of the staff in the administration of the social complex; in the fourth chapter, entitled as "Social Structure and Service Areas of the Social Complex", the service areas and officials of each unit that comprise the complex; and in the fifth chapter, entitled as "Education and Science Life in the Social Complex", the education and training activities in the social complex were examined.

Science Code : 117514
Key Words : Bâyezid II, Istanbul, Social Complex, Selâtin, Mosque, Madrasa, Primary School, Eating Hall, Library, Turkish Bath, Shrine
Page Number : 429
Supervisor : Prof. Dr. Mustafa ALKAN

TEŞEKKÜR

Akademik alanda sahip olduğu zengin bilgi birikimi ve tecrübesi ile konu belirleme aşamasından tamamlanmasına kadar bu çalışmada büyük emeği olan danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Mustafa ALKAN’a şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Engin akademik bilgi ve birikimi ile akademik hayatımın her aşamasında olduğu gibi bu çalışmada da emeği olan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ’a sonsuz minnet ve şükran borçluyum. Doktora ders aşaması ve sonrasında akademik desteği ve yönlendirmeleriyle değerli hocam Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ’e, tez izleme komitesi ve jürisinde olan değerli hocam Prof. Dr. Hamza KELEŞ’e teşekkür ederim.

Tezi baştan sona okuyarak çalışmanın olgunlaşmasında emeği geçen Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK’a, doktora eğitimi boyunca tüm samimiyeti ile yanımda olan ve bu çalışmanın olgunlaşmasına katkı sağlayan değerli arkadaşım Dr. Canan ÇETİNKAYA’ya şükranlarımı sunarım. Siyakat yazısı ile yazılmış belgelerdeki bazı kelimeleri çözme noktasında bana yardımcı olan Doç. Dr. Vural GENÇ, Dr. Wameedh Sarhan Al-Rubaye, Dr. Fatih ÖZDEMİR ve Hilal AYDEMİR’e teşekkür ederim. Devlet Arşivleri Başkanlığı’ndan Özkan AKBURAK, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nden Adnan TÜZEN ve İsmail AYKAN’a arşiv belgelerinin temini konusunda yardımlarını esirgemedikleri için teşekkürü bir borç bilirim. Yine Bâyezid Külliyesi ve çevresi hakkında zaman zaman bilgilerine başvurduğum Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Emekli Üyesi Recep AKAKUŞ ve Beyazıt Camii ve Külliyesini Koruma Derneği Başkanı Adil SARMUSAK’a teşekkür ederim.

Tüm ısrarlarıma rağmen üniversiteye giriş sınavımda hasta yatağından kalkıp okula kadar bana refakat eden ve sınav süresince beni okul bahçesinde bekleyen merhum babamı anmadan geçemeyeceğim. Eğitim hayatımda tüm imkânlarıyla beni destekleyerek “Kızımın okuması için gerekirse yorganımı satarım.” diyen babam Mehmet GÜLER’i saygı, minnet ve özlemle anıyorum.

Son olarak bu zorlu süreçte de bana destek olan ailem ve varlıklarıyla bana mutluluk ve güç veren tüm arkadaşlarıma minnet ve şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR.....	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLLİYENİN MİMARİ BİLEŞENLERİ

1.1. Külliye'nin Kurucusu: Sultan II. Bâyezid.....	13
1.2. Külliye'nin Kuruluş Nedeni	15
1.3. Külliye'nin Konumu ve Kuruluşu.....	22
1.4. Külliye'nin Planı ve Birimleri.....	26
1.4.1. Cami.....	31
1.4.1.1. Cami planı ve dış görünümü.....	35
1.4.1.2. Caminin iç kısmı ve bölümleri	37
1.4.2. Medrese.....	43
1.4.3. İmârethâne.....	45
1.4.3.1. İmârethânenin bölümleri.....	47
1.4.4. Kervansaray (İmâret Ahır).....	50
1.4.5. Sıbyan Mektebi	51
1.4.6. Kütüphane	53
1.4.7. Hamam.....	63
1.4.8. Türbeler.....	68

	Sayfa
1.4.8.1. II. Bâyezid Türbesi	69
1.4.8.2. Selçuk Sultan Türbesi	70
1.4.8.3. Hazîre.....	70
1.4.9. Kasr-ı Hümayun.....	70
1.4.10. Muvakkithâne	71
1.5. Su Yolları	72

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLLİYENİN EKONOMİK YAPISI

2.1. Gelir Kaynaklarının Hukuki Niteliği	78
2.2. Külliye'nin Gelir Kaynakları	81
2.2.1. Külliye Vakfiyesinde Yer Alan Gelir Kaynakları	81
2.2.2. Külliye'nin Arşiv Kayıtlarından Tespit Edilen Gelir Kaynakları	85
2.2.2.1. Kırsal kaynaklı gelirler	92
2.2.2.2. Gayrimüslimlerden tahsil edilen vergi türleri.....	93
2.2.2.3. Aylık gelir kaynakları	96
2.3. Gelir Kaynaklarının İşletilmesi ve Tahsili	101
2.4. Giderler	106
2.4.1. Personel Sayısı ve Maaş Ödemeleri.....	108
2.4.2. Mutfak Harcamaları	112
2.4.3. Tamir ve Termim Harcamaları	114
2.4.4. Çeşitli Harcamalar	117
2.4.5. Dış Harcamalar	118
2.5. Külliye'nin Gelir-Gider Hesapları ve Bütçe Dengesi	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLLİYENİN YÖNETİM VE DENETİM MEKANİZMASI

3.1. Külliye'nin Yönetim Mekanizması	140

	Sayfa
3.1.1. Genel Yönetim	141
3.1.1.1. Mütevelli.....	141
3.1.1.2. Yazı-kayıt işleri ve vâkıf kâtibi	154
3.1.1.3. Câbî, kâtip ve mûtemet (Tahsilat sistemi)	158
3.1.1.4. Râh-ı âbiyân ve meremmetciyân (Bakım ve onarım işleri).....	166
3.2. Külliye Denetim Yapısı	171
3.3. Külliye Personelinin Atama, Terfî ve Azilleri	186

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLLİYENİN SOSYAL YAPISI

4.1. Külliye Personeli ve Hizmet Alanları	205
4.1.1. Câmi-i Bâyezid Hân-ı Sâni	206
4.1.1.1. Din hizmetleri görevlileri	208
4.1.1.1.1. Cihet-i asliyye.....	209
4.1.1.1.2. Cihet-i fer'îyye	226
4.1.1.2. Yardımcı görevliler.....	241
4.1.1.3. Camide gündelik hayat	250
4.1.2. Medrese	256
4.1.2.1. Medresenin akademik kadrosu	260
4.1.2.2. Medresenin öğrenim kadrosu (Öğrenciler).....	264
4.1.2.3. Medresenin yardımcı hizmetler kadrosu	266
4.1.2.3.1. Sirâcî (Kandilci)	268
4.1.3. İmârethâne.....	270
4.1.3.1. Personel kadrosu	271
4.1.3.1.1. İdari kadro	272
4.1.3.1.2. Mutfak kadrosu.....	276
4.1.3.1.3. Diğer kadrolar.....	282

	Sayfa
4.1.3.2. İmârethâne mutfağında pişirilen yemek çeşitleri.....	290
4.1.3.3. İmârethânenin aşından faydalananlar	296
4.1.4. Tabhâneler.....	298
4.1.4.1. Personel kadrosu	299
4.1.5. Kervansaray	299
4.1.5.1. Personel kadrosu	300
4.1.6. Sıbyan Mektebi	301
4.1.6.1. Personel kadrosu	304
4.1.7. Kütüphane	307
4.1.8. Hamam	311
4.1.9. Sultan II. Bâyezid Türbesi	313
4.1.9.1. Personel kadrosu	314
4.2. Külliye'nin Hizmetleri ve Günlük Yaşamı	321
4.3. Külliye'nin Cemiyet ve Osmanlı Yönetimi Açısından Anlam ve Önemi.....	330

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜLLİYEDE EĞİTİM VE İLİM HAYATI

5.1. Eğitim Faaliyetleri	336
5.1.1. Örgün Eğitim	336
5.1.1.1. Sıbyan Mektebi	336
5.1.1.2. Medrese.....	338
5.1.1.2.1. Müderrisler	339
5.1.1.2.2. Eğitim programı ve okutulan kitaplar	357
5.1.1.2.3. Eğitim ve tatil günleri.....	361
5.1.1.2.4. Eğitim ve öğretim metodu	363
5.1.2. Yaygın Öğretim	364
5.1.2.1. Cami.....	364

	Sayfa
5.1.2.2. Kütüphane.....	365
5.1.2.3. Sahaflar çarşısı.....	366
SONUÇ	369
KAYNAKLAR	375
EKLER.....	403
EK-1. Eminönü-Bâyezid Meydanı ve civarını gösteren harita	404
EK-2. II. Bâyezid Külliyesi'nin İstanbul Şehir Haritasındaki Konumu	405
EK-3. İstanbul'un 1453-1520 yılları arasında yapılan yapıları	406
EK-4. Cami yıl 1843	407
EK-5. Cami yıl 1865	408
EK-6. Sekiz yıllık restorasyon sürecinden sonra Mayıs 2020'de hizmete açılan Cami	409
EK-7. Cami	410
EK-8. Cami Kubbesi	411
EK-9. Cami Şadırvanı	412
Ek-10. Cami İçi-1.....	413
EK-11. Cami İçi-2.....	414
EK-12. Cami İçi-3.....	415
EK-13. Medrese	416
Ek-14. Sıbyan Mektebi	418
EK-15. Hamam	419
EK-16. Beyazıt Devlet Kütüphanesi.....	422
EK-17. Beyazıt Yazama Eser Kütüphanesi	424
EK-18. II. Bâyezid Türbesi.....	425
EK-19. Türbe	426
EK-20. Sahaflar Çarşısı	427
EK-21. Beyazıt Meydanı	428

ÖZGEÇMİŞ	429

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 2.1. Külliye vakfiyesinde kayıtlı olan müstegallât ve müsakkafât türü gelir kaynakları	82
Çizelge 2.2. Külliye'nin muhâsebe defterlerine yansıyan gelir kaynakları (akçe)	90
Çizelge 2.3. Cami avlusunda bulunan dükkân türleri ve sayıları	100
Çizelge 2.4. Personel sayısı ve onlara yapılan maaş ödemeleri.....	112
Çizelge 2.5. Mutfak harcamaları (akçe).....	114
Çizelge 2.6. Tamir ve termim ile ilgili yapılan harcamalar.	117
Çizelge 2.7. Çeşitli harcamalar	118
Çizelge 2.8. Dış harcamalar (Selanik)	120
Çizelge 2.9. Dış harcamalar (İncügez Camii).....	121
Çizelge 2.10. Dış harcamalar (Hassa Camii).....	121
Çizelge 2.11. Dış harcamalar (Medrese-i Fatma Sultan).....	122
Çizelge 2.12. Dış harcamalar (Medrese-i Ayasofya-i Kebir)	123
Çizelge 2.13. Dış harcamalar (Mabetler)	127
Çizelge 2.14. Dış harcamalar (Emeklilere yapılan ödemeler)	128
Çizelge 2.15. Külliye'nin gelir ve gider bilançoları (akçe).....	132
Çizelge 2.16. Harcamaların kendi içindeki dağılım oranları (akçe)	134
Çizelge 3.1. Külliye'nin mütevellilik görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler	152
Çizelge 3.2. Külliye'nin vakıf kâtibi ve rûznâmçe kâtibi görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler	158
Çizelge 3.3. Tahsildar görevlileri.....	166
Çizelge 3.4. Bakım ve onarım görevlilerinin sayısı ve günlük ücretleri (akçe)	171
Çizelge 3.5. Külliye'nin nâzırlık görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler	179
Çizelge 4.1. Cihet-i asliyye kadrosu (akçe)	209
Çizelge 4.2. Cihet-i fer'iyye kadrosu	227
Çizelge 4.3. Yardımcı görevliler.....	242

Çizelge	Sayfa
Çizelge 4.4. Medresenin akademik, öğrenim ve yardımcı hizmetler kadrosu (akçe).....	269
Çizelge 4.5. İmârethânenin idari personel kadrosu (akçe).....	272
Çizelge 4.6. İmârethâne mutfağının personel kadrosu.....	277
Çizelge 4.7. İmârethânenin idari ve mutfak dışında kalan personel kadrosu (akçe)	283
Çizelge 4.8. Sıbyan mektebi (Mektebhâne-i Eytam) (akçe)	304
Çizelge 4.9. II. Bâyezid Türbesi'nin personel kadrosu (akçe).....	316
Çizelge 5.1. Osmanlı medreselerinde okutulan ders ve kitaplar.....	359
Çizelge 5.2. Dârü'l-Hilâfet'l-Aliyye Medresesi'nin âli sınıfına ait ders programı.....	361

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 1.1. Külliye'nin yerleşim planı	30
Şekil 1.2. II. Bâyezid Camii, Türbesi ve Selçuk Sultan Türbesi planı	41
Şekil 1.3. II. Bâyezid Camii, Türbesi ve Selçuk Sultan Türbesi planı.....	42
Şekil 1.4. Medrese Planı	45
Şekil 1.5. İmâret Planı.....	50
Şekil 1.6. Sıbyan Mektebi Planı.....	53
Şekil 1.7. Hamam Planı.....	68
Şekil 1.8. Suyolu Haritası	74
Şekil 1.9. Suyolu haritasında Şehzadebaşı'nda eski odaların plânı	75

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı geçen Makale
a.g.t	Adı Geçen Tez
AE	Âli Emiri
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
BEO	Bâbıâli Evrak odası
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cilt
Çev	Çeviren
DİA	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DVNSMHM.d	Mühimme Defterleri
EV	Evkâf Defterleri
EV. HMH	Evkâf-ı Haremeyn Muhâsebesi
FSM	Fatih Sultan Mehmed
HAT	Hatt-ı Hümayun
Haz	Hazırlayan
Hkm	Hüküm
IRCICA	İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İA	İslâm Ansiklopedisi
İE	İbnülemin
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
İÜEFTD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
krş	Kuruş
KSÜ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
M.C	Muallim Cevdet
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MEGARON	Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi

Kısaltmalar**Açıklamalar**

MF	Maârif Nezâreti
MKT	Mektûbî Kalemî
nr.	Numara
OMAD	Osmanlı Mirası Dergisi
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
pr.	pâre
s.	Sayfa
S.	Sayı
ŞD	Şurâ-yı Devlet
TALİD	Türkiye Araştırmaları Dergisi
TS. MA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TT.d	Tapu Tahrir Defteri
TTK	Türk Tarih Kurumu
TTOK	Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu
UKSAD	Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
VD.	Vakıflar Dergisi
vs.	Vesâir

GİRİŞ

Konu, Yöntem ve Kaynaklar

I. Konu

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin en önemli külliyelerinden biri olan İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi'nin sosyo-iktisadi ve kültürel yapısının tahlilini konu almaktadır. Osmanlı döneminde külliye vakıf sisteminin en gelişmiş haliydiler.¹ Bu külliyeler; merkezde cami olmak üzere imâret, medrese, mektep, darüşşifa, hamam ve kütüphane gibi birbirinden farklı fonksiyonlara sahip birçok bileşenden oluşmaktaydılar.² Bu yapı topluluğuna külliye denildiği gibi “heyet”, “imâret”³, birleşik işlevli yapılar” ve “manzume” gibi isimler de verilmişti.⁴ Külliye yapıları oluşturan hizmet üniteleri din, eğitim, kültür, ekonomi, sağlık ve belediye hizmetleri gibi tamamen toplumsal hayatın ihtiyaçlarına göre belirlenmekteydi. Bu nedenle külliye yapıları yeni kurulacak şehir ve semtlerin çekirdeğini teşkil etmişti.⁵

Türk-İslâm şehirlerinin nüvesini teşkil eden külliye yapıları en sistemli ve en planlı hallerine Osmanlılar döneminde kavuşmuştu. Osmanlıların fethettikleri şehirlerde başlattıkları imar ve inşâ çalışmaları kapsamında öncelikli olarak külliye yapıları kurulur ve şehirler bu külliye yapıları etrafında gelişip şekillenirlerdi.⁶ Nitekim Bursa, Edirne ile Anadolu ve Balkanlardaki diğer birçok Osmanlı şehri külliye yapıları etrafında kurulup gelişmişti.⁷ Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethiyle payitahtı ilan ettiği şehri cihanşümül bir imparatorluğun merkezi haline dönüştürmek için yoğun bir imar faaliyeti başlatmıştı: Harabe halinde aldığı İstanbul'un yeniden inşâ sürecini “Cihad-ı ekber” olarak tanımlayan Fatih Sultan Mehmed,

¹ Öztürk, N. (2002). “Osmanlı Döneminde Vakıflar”. *Türkler*, C. 10, Türkiye Yayınları, Ankara, s. 800

² Akozan, F. (1969). “Türk Külliye yapıları”. *VD.*, S. 8, Ankara, s. 304

³ Ergin, O. (1936). *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, s. 36

⁴ Çobanoğlu, A. V. (2002). “Külliye”. *DİA.*, C. 26, Ankara, s. 542

⁵ Barkan, Ö. L. (1963). “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 1-2, İstanbul, s. 239, Yediyıldız, B. (2002). “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”. *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 370, Alkan, M. (2007a). “Osmanlı Devrinde Kültürel Etkileşim Açısından Vakıf Kurumları: Vakıf Toplamı”. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı*, (Editörler: Fikret Türkmen, Gürer Gülsevin), Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, s. 87-88

⁶ Koban, D. (1968). “Anadolu-Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”. *VD.*, S. 7, Ankara, s. 71, Yediyıldız, B. (2012). “Vakıf”. *DİA.*, C. 42, İstanbul, s. 482, Alkan, M. (2007a). *a.g.m.* s. 88-89, Keleş, H. (2001). “Vakıf yapılarına Göre XV. Yüzyılda Bursa’da İmar Faaliyetleri”. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, Ankara, s. 178

⁷ Barkan, Ö. L. (1963). *a.g.m.* s. 239

devlet erkânına şehirde kendilerinin ismiyle anılacak birer bölge seçmelerini ve orada birer külliye inşâ ettirmelerini buyurmuştu.

İstanbul'daki imar faaliyetlerine öncülük eden Fatih Sultan Mehmed kendi adına anıtsal bir külliye inşâ ettirmişti. Fatih'in bu külliyesi Osmanlı külliyesi içinde en gelişmiş ve en planlısı olarak öne çıkmış ve bu anlamda diğer Osmanlı külliyelerine de model olmuştu.⁸ Devlet erkânı da padişah'tan aldıkları emir üzerine İstanbul'un çeşitli yerlerinde kendi adlarıyla anılacak külliye kurmuşlardı. Bu külliye kuruldıkları yeni yerleşim yerlerinin temellini teşkil etmiştir.⁹

Fatih Sultan Mehmed öncülüğünde başlatılan İstanbul'un yeniden imar ve inşâ faaliyetleri oğlu II. Bâyezid döneminde de aynı şekilde devam etmişti. II. Bâyezid bu faaliyetler kapsamında kendi adına, bu araştırmanın konusunu teşkil eden İstanbul'un ikinci selâtin külliyesini, dönemin devlet erkânı da şehrin farklı yerlerinde aynı şekilde kendi isimleriyle anılacak külliye kurmuşlardı. Böylece İstanbul'un fatihi Sultan II. Mehmed "Hüner bir şehir bünyâd etmektir, Reâyâ kalbin âbâd etmektir" anlayışıyla başlatmış olduğu İstanbul'u imar ve inşâ girişimi oğlu II. Bâyezid döneminde Osmanlının tarihî İstanbul'unu ortaya çıkarmıştı.¹⁰

İstanbul'un imar faaliyetleri II. Bâyezid sonrası diğer Osmanlı padişahları tarafından da aynı şekilde takip edilmişti. Böylece Fatih'ten II. Selim'e kadar her padişah İstanbul'da kendi adına, kendi türbesini kapsayacak şekilde camiye merkeze alan heybetli birer külliye inşâ etmişlerdi.¹¹ Fetihle beraber başlayan imar ve inşâ faaliyetleri sonucu İstanbul'un yüksek tepelerine sırasıyla Fatih Sultan Mehmed, II. Bâyezid, I. Selim ve I. Süleyman adına kurulan külliye ünlü İstanbul silüetini ortaya çıkaran en belirleyici unsurlar olmuşlardır.¹² Bu selâtin külliye bir taraftan farklı hizmet alanlarında cemiyete hizmet sunarken öte

⁸ Koban, D. (1968). **a.g.m.** s. 71

⁹ İnalçık, H. (1996a). "Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası". *Dünya Kenti İstanbul Habitat II*, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 31, İnalçık, H. (2001a). "İstanbul". *DİA.*, C. 23, İstanbul, s. 225, İnalçık, H. (1995). "İstanbul: Bir İslam Şehri". *İslam Tetkikleri Dergisi*, C. 9, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (Çev. İbrahim Kalın). İstanbul, s. 315, İnalçık, H. (1988). "Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 3, (Çev. Fahri Unan). s. 220

¹⁰ İnalçık, H. (1996a). **a.g.m.** s. 33

¹¹ Necipoğlu, G. (2013). *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarî Kültür*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 105

¹² Necipoğlu, G. (2013). **a.g.e.** s. 84

tarafından da devletin ihtişam ve gücünü temsil etmişlerdi. Nitekim Osmanlı külliyelerinin en gelişmiş örnekleri devletin en parlak dönemlerinde kurulmuşlardır.¹³

İstanbul'un bir Osmanlı şehri hüviyetini kazanmasında vakıf külliyelerinin rolü belirleyici olmuştur.¹⁴ İstanbul'a Osmanlı mührünü vuran bu külliyeler aynı zamanda toplumu ortak değerler etrafında toplayıp ortak bir kültür oluşturmada her zaman başat rol oynamışlardır.¹⁵ Ayrıca bu külliyeler hem maddi hem de manevi alanda birçok farklı hizmet kolunda faaliyet göstermeleri sayesinde toplumun hemen hemen her kesiminden insanları bir araya toplayıp birbirleriyle iletişim halinde olmalarını sağlamakta ve böylece onlarda bir aidiyet duygusu aşılamaktaydılar. Bu bağlamda külliyelere yönelik araştırmalar şehir tarihleri açısından olduğu kadar Türk sosyal ve kültür tarihi açısından da önem arz etmektedir.¹⁶

Mevcut çalışmada bu bilgiler ışığında hazırlanan İstanbul'un ikinci selâtin külliyesi olan II. Bâyezid Külliyesi'nin kuruluş felsefesi, fonksiyonel özellikleri, sosyo-iktisadi ve kültürel yapısı tahlil edilmiştir. Birçok hususta olduğu gibi İstanbul'un topografik yapısında da etkisi olan bu tarihî külliye, bünyesinde bulundurduğu cami (İstanbul'un günümüze ulaşan en eski selâtin cami), imâret, medrese, kütüphane, sıbyan mektebi, tabhâneler, kervansaray ve hamam gibi birimlerle asırlarca topluma hizmet ederek Osmanlı külliye geleneğinin en iyi örneklerinden birini sergilemiştir.

II. Yöntem

Osmanlı vakıf külliyelerini konu alan akademik çalışmalarda nasıl bir yöntemin takip edilmesi gerektiği konusunda Bahaeddin Yediyıldız önemli tespitlerde bulunmuştur: Türk kültür ve sosyal tarihi için külliyeler üzerinde yapılacak monografilerin önemini vurgulayan Yediyıldız, külliyelerin iç bünyelerinin ve özellikle orada cereyan eden sosyo-kültürel hayatın kuruluşundan günümüze bütün yönleriyle tahlil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Külliyeler bu yöntemle incelendiğinde ancak vakıf külliyelerin Türk kültürü ve

¹³ Akozan, F. (1996). **a.g.m.** s. 306

¹⁴ Yediyıldız, B. (2002). **a.g.m.** s. 375

¹⁵ İnalçık, H. (2010a). **Osmanlılar**. Timaş Yayınları, İstanbul, s. 252, 259

¹⁶ Yediyıldız, B. (1988). "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri". **VD.**, S. 20, Ankara, s. 312, Yediyıldız, B. (1984a). "Sosyal Bütünleşme Açısından Türk Vakıfları". **Vakıf Haftası Dergisi**, S. 1, Ankara, s. 34-35, Alkan, M. (2007a). **a.g.m.** s. 90

sosyo-ekonomik hayatı üzerindeki önemini anlaşılır kılacaktır.¹⁷ Bahaeddin Yediyıldız'ın külliye araştırmalarında önermiş olduğu bu metot ilkin Fahri Unan'ın *Fatih Külliyesi*, ikinci olarak Mustafa Asım Yediyıldız'ın *Yıldırım Bâyezid Külliyesi* ve üçüncü olarak da Salih Pay'ın *İvaz Paşa Külliyesi* adlı doktora tez çalışmasında kullanılmıştır.

Yediyıldız'ın külliye çalışmaları için ortaya koyduğu perspektif aynı zamanda *Kuruluşundan Günümüze İstanbul II. Bâyezid Külliyesi* adlı bu tez çalışmasının yöntemini de belirlemiştir. Bu yöntem kapsamında öncelikle çalışmanın arşiv kaynakları tespit edilmiş, tespit edilen bu kaynakların çözümlemesi yapılmış ve tezin başlıklarına göre tasniflendirilerek bilgisayar veri tabanına yüklenmiştir. Ardından Osmanlı literatürü taranmış ve tez konusu ile ilgili kaynaklar tespit edilmiştir. Bu kaynaklar da tezin konu başlıklarına göre tasniflendirilip bilgisayar veri tabanına aktarılmıştır. Arşiv ve literatür kaynaklarının tahlil, tenkit ve değerlendirme işleminden sonra çalışmanın yazım aşamasına geçilmiştir. Beş bölümden oluşan bu tez çalışmasında söz konusu kaynakların verileri ışığında; külliye'nin kuruluş amacı, külliye'yi oluşturan her bir bileşenin fonksiyonel özellikleri ve personel kadrosunun yanı sıra iktisadî yapısı, yönetim ve denetim mekanizması, sosyal ve eğitim hayatı tahlil edilmiştir.

Burada ayrıca bir hususun altını çizmek gerekir. II. Bâyezid'in kurduğu külliye'den ismini alan semt çeşitli kaynaklarda *Bâyezid*, *Bâyezid*, *Bayazid*, *Bayazit*, *Beyazid*, *Beyazit* şeklinde farklı isimlerle anılmıştır.¹⁸ Ancak bu semtin ismi günümüzde *Beyazıt* olarak telaffuz edilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada da külliye veya külliye birimleri dışında kalan semt için *Beyazıt* ismi kullanılmıştır.

Kaynaklar

II. Bâyezid Külliyesi şimdiye kadar yüksek lisans ve doktora düzeyinde belli bazı akademik çalışmalara konu olsa da bunlar sadece mimarlık ve sanat tarihi gibi alanlarla sınırlı kalmışlardır. Bu tür çalışmaların yanı sıra Semavi Eyice ve Doğan Kuban tarafından külliye'nin kuruluş tarihi ve külliye'yi oluşturan birimleri konu alan -çeşitli kaynak ve

¹⁷ Yediyıldız, B. (1999a). "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi". *Osmanlı*, C. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 21, Yediyıldız, B. (1981). "Sosyal Teşkilâtlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi". *Türk Kültürü Dergisi*, S. 219, Yıl XIX, s. 264-265, Yediyıldız, B. (1984b). "Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları". *II. Vakıf Haftası Konuşmaları ve Tebliğler*, Ankara, s. 18, Yediyıldız, B. (1984a). *a.g.m.* s. 35-36

¹⁸ Ayvazoğlu, B. (2012). *Üçüncü Tepede Hayat*. Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, s. 15

ansiklopedilerde yayımlanmış- makaleler yazılmıştır. Yine Beşir Ayvazoğlu, Beyazıt Meydanı'nı konu alan *Dersaadet'in Kalbi Beyazıt* ve *Üçüncü Tepede Hayat* adlı iki kitap kaleme almıştır. Deneme tarzında yazılan bu kitaplar külliye ile ilgili önemli bilgiler vermekle beraber genel olarak yazarın anı ve gözlemlerini yansıtmaktadır.

Bu anlamda mevcut çalışma külliyei tüm boyutlarıyla bir bütün olarak değerlendiren ilk çalışmadır. Elbette ki beş asırdan fazla bir geçmişe sahip olan bu külliyenin zaman içindeki yolculuğunun izini sürmek hususunda bir ilk olmak kendi içinde zorlukları barındıran çok yoğun bir çalışmayı gerektirmekteydi. Zira Osmanlı medeniyetinde önemli bir yeri olan külliye gibi bir müessesenin bu uzun yolculuğunun her dönemine ışık tutabilecek yeterlilikte bilgi kaynakları bulunmamaktadır. Örneğin bazı yıllara ait belgeler zamanla yıpranarak okunmaz hale gelirken bazılarının ait ise hiçbir bilgi, belge veya kayda ulaşamamıştır. Dolayısıyla külliyenin en kapsamlı araştırması olma iddiasında olan bu çalışmayı tamamlamak ancak mevcut kaynaklardan bir bütünün bilgisine ulaşmakla mümkün olabilirdi. Bu düşünceden hareketle, mevcut arşiv kaynakları ile beraber Osmanlı literatürü taranarak elde edilen bilgi ve belgeler yorumlanıp işlenerek külliyenin sadece bilinen yönlerine değil aynı zamanda bugüne dek hiç bilinmeyen yönlerine de ışık tutulmaya çalışılmıştır.

A. Arşiv Kaynakları

1. Vakfiyeler: Vakıfların nizamnâmesine vakfiye denir. Vakfiyelerde vakıfların kuruluş amacı, mal varlığı, işleyişi en ince ayrıntısına kadar kayıt altına alınmaktaydı.¹⁹ Dolayısıyla vakıf eserleri araştırılırken başvurulması gereken en önemli kaynaklar vakfiyelerdir. Bu anlamda II. Bâyezid Külliye vakfiyesi mevcut çalışmanın temel kaynağını oluşturmaktadır.

Külliyenin Türkçe ve Arapça olmak üzere iki vakfiyesi bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Osmanlı harfleri ile Türkçe kaydedilmiş olan vakfiye 1377 (kasa 128) ve 1378 (kasa 129) numaralı defterlerde kayıtlıdır. Bu vakfiyenin bir sureti de

¹⁹ Köprülü, F. (1938). "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti". *VD.*, S. 1, Ankara, s. 3, Köprülü, F. (1962). "Sultan Baybars'a İsnâd Edilen Bir Vakfiye". *VD.*, S. 5, Ankara, s. 1-2, Kunter, H. B. (1938). "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri". *VD.*, S. 1, Ankara, s. 116, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Bursa Vakfiyeleri*. (2010). (Haz. Sezai Sevim, Hasan Basri Öcalan). Osman Gazi Belediyesi Yayınları, Bursa, s. 11, Kazıcı, Z. (2003). *İslâm Medeniyeti Ve Müesseseleri Tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 282-283

613 numaralı defterin 50. sayfa ve 5. sırasında bulunmaktadır. Arapça vakfiye ise 1375 (kasa 130) ve 1376 (kasa 131) numaralı defterlerde kayıtlı olup bir sureti de 2113 numaralı defterin 195. sayfa ve 33. sırasında kayıtlıdır. Külliye'nin temel yazılı kaynakları olan bu her iki vakfiye aynı içerik ve şartlara sahiptirler. Her iki vakfiye de orijinal olup biri bir diğeri'nin tercümesi değildir.²⁰ Vâkıf Sultan tarafından külliye'nin kuruluş amacı, misyonu, hizmet alanları, personel kadrosu, gelir kaynakları ve daha birçok husus hakkında belirtilenler ayrıntılı bir şekilde Türkçe ve Arapça vakfiyelerinde kayıt altına alınmıştır. Osman Kesioğlu tarafında Arapça vakfiye Türkçe'ye çevrilmiştir. Her iki vakfiye de Recep Akakuş tarafından yayımlanmıştır.²¹ Bu çalışmada 129. kasada mahfuz olan ve 1378 numaralı defterde kayıtlı olan Osmanlı harfleri ile yazılmış Türkçe vakfiye esas alınacaktır.

2. Muhâsebe Defterleri: Vakıflara ait gelir ve giderlerin kayıt altına alındığı defterlerdir. Bu defterler vakıfların bütçesi ve genel faaliyetleri hakkında bilgi veren en önemli arşiv kaynaklarıdır.²² Haliyle bu çalışmada istifade edilen kaynakların başında külliye'nin muhâsebe defterleri gelmektedir. Külliye'nin tespit edilebilen muhâsebe defterleri arasındaki en eski defter (muhtemelen ilk defter) 12 Mayıs 1507 tarihine aittir. Külliye'nin 16, 17, 18 ve 19. yüzyıla ait çeşitli muhâsebe defterleri Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Külliye'nin muhâsebe kayıtlarını içeren defterler Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nin Mâliyeden Müdevver Defterleri, Evkâf Defterleri, Evkâf-ı Haremeyn Muhâsebesi, Kamil Kepeci, Bab-ı Defter-i Haremeyn Muhâsebesi, Bab-ı Defter-i Haremeyn Muhâsebesi Sultan Bâyezid-i Veli Evkâfı ve Topkapı Sarayı Müzesi tasniflerinde yer almaktadır.

3. Müfredât Defterleri: Külliye'nin önemli bir diğeri arşiv kaynağı da müfredat defterleridir. Vakıflara ait gelir ve giderler mâli dönem boyunca ayrıntılı bir şekilde bu defterlere kaydedilmiştir. Müfredat defterlerindeki veriler mâli dönem sonunda özet halinde ana muhâsebe defterlerine aktarılmıştır.²³ Bu nedenle muhâsebe defterlerinde yer almayan bazı önemli detaylara müfredat defterleri sayesinde ulaşılabilir. Nitekim Külliye

²⁰ Sultan Bâyezid-i Sâni İbn-i Mehmed Han Türkçe Vakfiyesi 911/1505. VGMA. Kasa 129, Defter nr. 1378, s. 176-177

²¹ Akakuş, R. (2011). *İstanbul'da Sultan II. Bâyezîd Külliyesi ve Arapça-Osmanlıca Vakfiyeleri*. Bayrak Matbaası, İstanbul

²² Orbay, K. (2004). "Vakıf Muhâsebe Defterlerinde Aynî Toplanan Tarımsal Gelirler Ve Aynî Giderlerin Fiyatlandırılması Ve Tarihsel Fiyatlar Endekslemeleri Konusunda". *Osmanlı Araştırmaları XXIV.*, İstanbul, s. 291

²³ Orbay, K. (2014). "Vakıf Muhâsebesi Ve Kurumsal Etkinlikler; Kayıt Sistemi, Defterler Ve Denetim". *XVII. Türk Tarih Kongresi*, C. 4, S. 5, Ankara, s. 1724-1725

Camii'nin avlusunda kurulmuş olan dükkânların sayısı ve türü bu defterlerden tespit edilmiştir. Müfredât defterleri Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nin, Topkapı Sarayı Müzesi kataloğunda bulunmaktadır.

4. Tahrir Defterleri: Osmanlı malî teşkilâtında vergi tespiti için yapılan sayıma “tahrir”, tespit edilen verilerin kaydedildiği deftere de tahrir defterleri denilmiştir.²⁴ Külliyeğe ait gelir kaynaklarının kaydını içeren iki tahrir defteri tespit edilmiştir. Ancak bunlardan 24 Mart 1710 tarihli, başında III. Ahmed'in tuğrası bulunan defter²⁵ ile II. Bâyezid dönemine ait 8 Nisan 1499 tarihli *İstanbul Hâsları mufasssal tahrir defteri*²⁶ aynı içeriktedir. Vakfiyede külliyeğe vakfedilen İstanbul hâslarına ait yer isimlerine bu defterlerde de rastlanmaktadır. Bu durum II. Bâyezid döneminde tahriri yapılan İstanbul hâslarının külliyeğin kurulması üzerine külliyeğe vakfedilmiş olduğunu göstermektedir. İstanbul hâslarının ayrıntılı kaydını içeren söz konusu defterin orijinali 0.77 numara ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları bölümünde kayıtlıdır. Külliyeğin gelir kayıtlarını içeren ikinci defter ise bugünkü sınırlarımız dışında kalmış Rumeli ve Balkan coğrafyasında bulunan gelir kaynaklarının kaydedilmiş olduğu 341 no'lu evkâf defteridir.²⁷ 19 Ağustos 1563 tarihli olan bu defter Siroz, Gümölcine ve Dimetoka'da bulunan gelir kayıtlarını içermektedir.

5. Mühimme Defterleri: Dîvân-ı Hümâyûn'da alınan kararların kaydedildiği defterlere mühimme defterleri denilmiştir.²⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan mühimme defterlerinde II. Bâyezid Külliyesi ile ilgili çeşitli konularda bazı bilgiler yer almaktadır.²⁹ Çalışmanın ilgili bölümlerinde bu bilgilerden yararlanılmıştır.

6. İstanbul Şer'iyye Sicilleri: Osmanlı Devleti'nin en önemli hukukî belgeleri olarak kabul edilen şer'iyye sicilleri siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadî tarih bakımından önemli arşiv kaynaklarıdır. İstanbul'a ait toplamda 10 bin civarında şer'iyye diğer bir isimle kadı sicilleri bulunmaktadır. Bu siciller sur içi İstanbul ve bilâd-i selâse denilen Üsküdar, Galata ve Eyüp olmak üzere İstanbul'un dört bölgeye ayrılan merkezlerinin mahkeme kayıtlarından oluşmaktadır. Bu defterlerin siyasî, sosyal ve iktisadî tarih bakımından içerdiği

²⁴ Öz, M. (2010). “Tahrir”. *DİA*, C. 39, İstanbul, s. 425

²⁵ BOA. TT.d. nr. 29

²⁶ BOA. TT.d. nr. 1086, Atatürk Kütüphanesi, M. Cevdet Kütüphanesi, nr. 0.77

²⁷ BOA. TT.d. nr. 341

²⁸ Kütükoğlu, M. S. (2006). “Mühimme Defteri”. *DİA*, C. 31, İstanbul, s. 520

²⁹ BOA. Mühimme Defterleri. nr. 27, 28, 43, 48, 82, 101

zengin belgeleri araştırmacıların istifadesine sunmak amacıyla TDV İslâm Araştırmalar Merkezi (İSAM), Avrupa Kültür Ajansı'nın da desteğiyle, 2012 yılında İstanbul kadı sicillerinin 40 cildini yayına hazırlamış ve 2014 yılından beri bunları erişime açmıştır. Daha sonra İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi ortaklığıyla 60 cilt kadı sicilli hazırlanmış ve 2019 yılında yayımlanmıştır.³⁰ Bu çalışmada istifade edilen kaynaklardan biri de yayımlanan bu kadı sicilleri olmuştur.³¹

7. Müteferrik Vesikalar: Bu çalışmada Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerine kayıtlı olan çok sayıda arşiv vesikası kullanılmıştır. Çalışmanın ilgili bölümlerinde kullanılan vesikalar: Bâb-ı Ali Evrak Odası, Maârif Nezâreti, İrade, Muallim Cevdet, Ali Emiri, Hatt-ı Hümayun ve İbnü'l Emin Mahmûd Kemâl tasniflerine kayıtlıdır. Söz konusu tasniflerin alt fonlarına kayıtlı çok sayıda vesikadan da istifade edilmiştir. İstifade edilen arşiv vesikaları çalışmanın ilgili bölümlerinde ve kaynakça kısmında belirtilmiştir.

8. İn'âmât Defterleri: İhsanda ve lütufta bulunma, iyilik etme anlamına gelen in'âm Osmanlılarda padişah adına devlet hazinesinden yapılan nakdî ve aynî ihsanlardı. Takdir, taltif ve teşvik etme veya bir ihtiyacın karşılanmasına³² yönelik verilen in'âm ve ihsanlar in'âmât denilen defterlerde kayıt altına alınmaktaydı. Önemli arşiv defterleri arasında yer alan bu defterlerden en erken tarihli defter 1503-1527 yılları arasındaki kayıtları içeren “Defter-i Müsveddât-ı İn'âmât ve Tasaddukât ve Teşrîfât ve İrsâliyât ve Adât ve Nökeriye ve Gayrühû” adlı in'amat defteridir.³³ İstanbul Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet yazmaları içinde 0.71 numarada kayıtlı olan bu defter, çalışmanın önemli arşiv kaynakları arasında yer almıştır. Söz konusu İn'amat Defteri'nin kapsadığı yıllar II. Bâyezid Külliyesi'nin ilk yıllarına denk geldiğinden külliye'nin ilk dönemi açısından oldukça aydınlatıcı olmuştur. Bu defter külliye'deki cami mimarının kimliği, vakfiyede yer almayan medresenin kuruluş tarihi gibi daha birçok konuda önemli bilgiler sunmaktadır.

Söz konusu defter Rıfkı Melûl Meriç'in “Beyazıd Câmii Mimarı, II. Sultan Bâyezid Devri Mimarları İle Bazı Binâları” adlı çalışmasının ana kaynağını teşkil etmiştir. Meriç, II.

³⁰ www.kadısicilleri.org

³¹ İstanbul Mahkemesi: 12, 18, 33, 147, 148, 172, 94, 44; Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia): 37, 61, 74, 90, 182; Balat Mahkemesi: 41

³² Karaca, F. (2000). “İn'âm”. *DİA*, C. 22, İstanbul, s. 259

³³ Günelan, R. (2005). *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defterî Teşkilatı ve Maliye Ahkâm Defterleri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Bilgi Ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul, s. 2

Bâyezid Külliyesi ile ilgili bu İn'âmat Defteri'nde yer alan kayıtlarından Külliye Camii mimarı ve külliyeinin diğer birimleri ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur.³⁴ II. Bâyezid dönemine ait bu İn'âmat Defteri daha birçok akademik çalışmaya kaynaklık etmiştir.³⁵ Defterin ilk 61 sayfası Ömer Lutfi Barkan tarafından transkribe edilirken³⁶ 61'den 118'e kadar da Mustafa Açıkgöz tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.³⁷ Söz konusu defter daha sonra İlhan Gök tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.³⁸

B. Arşiv Dışı Kaynaklar

1. Vekâyinâmeler (Kronikler): Bu çalışmada yararlanılan kaynaklardan biri de Osmanlı kronikleridir. Bunlar arasında II. Bâyezid Külliyesi hakkında en detaylı bilgiyi II. Bâyezid'in emri üzerine İdris-i Bitlisî'nin kaleme aldığı Heşt Bihiş adlı eser vermektedir. Bitlisî, bu eserinde İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi'ne ayrı bir başlık açarak külliyeinin kuruluş amacı ve misyonu hakkında oldukça detaylı bilgiler vermekle beraber külliye ile ilgili gözlemlerini yansıtan canlı bir tasvir de yapmaktadır.³⁹

İdris-i Bitlisî kadar detaylı olmasa da Hoca Sadettin Efendi'de *Tecü't-Tevarih* adlı eserinin “Padişahın Hayır İşleri ve Yapıları” başlığı altında külliyeinin birimleri ve bu birimlerde ifa edilen hizmetlerden bahsetmiştir.⁴⁰ Hazarfen Hüseyin Efendi,⁴¹ Hadidi⁴²,

³⁴ Meriç, R. M. (1957). “Beyazıd Camii Mimarı, II. Sultan Bâyezid Devri Mimarları İle Bazı Binaları”. *Yıllık Araştırmalar Dergisi II*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü, Ankara

³⁵ Bkz. Gök, İ. (2014). *Atatürk Kitaplığı M.C. 0.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, s. 4

³⁶ Barkan, Ö. L. (1979). “İstanbul Saraylarına Ait Muhâsebe Defterleri”. *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. IX., S. 13, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1-380

³⁷ Açıkgöz, M. (1996). *II. Bayezid Devri İn'âmât Defteri (Muharrem-Zi'l-hicce 910/Haziran-Mayıs 1504-1505)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul

³⁸ Gök, İ. (2014). *Atatürk Kitaplığı M.C. 0.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul

³⁹ Genç, V. (2014). *'Acem'den Rum'a': İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behîşt'in II. Bayezid Kısım (1481-1512)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, s. 544-548

⁴⁰ Hoca Sadettin Efendi. *Tecü't-Tevarih*. C. 4, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 107

⁴¹ Hazerfen Hüseyin Efendi. (1998). *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*. (Haz. Sevim İlgürel), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 49

⁴² Hadidi. (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, (Haz. Necdet Öztürk), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 374-375

Gelibolulu Mustafa Ali Efendi⁴³ ve Selânikî Mustafa Efendi⁴⁴ gibi Osmanlı tarihçileri de eserlerinde II. Bâyezid dönemi ile ilgili bilgiler verdikten sonra onun imar faaliyetleri kapsamında İstanbul'daki külliyesine de kısaca değinmişlerdir. II. Bâyezid Külliyesi ayrıca *Anomin Tevârih-i Âl-i Osmân Hikâyet-i Zuhûr-ı Âl-i Osman* adlı eserdeki bir menkıbeye konu olmuştur.⁴⁵ Bir başka *Anomin Tevârih-i Âl-i Osmân (H.616-929 / M. 1219-1519)* adlı eserde ise II. Bâyezid'in imar faaliyetleri kapsamında İstanbul külliyesi de zikredilmiştir.⁴⁶ Ahmed Cevdet Paşa da *Târîh-i Cevdet* adlı eserinde II. Bâyezid Külliyesi bünyesinde yer alan medresenin eğitim faaliyetlerini ele almıştır.⁴⁷

2. Biyografik Eserler: II. Bâyezid Külliyesi'ne ait medresenin eğitim ve öğretim faaliyetleri ve burada müderrislik görevinde bulunan şeyhülislâm müderrislerle ilgili bilgilerin tespitinde biyografik eserlerden de faydalanılmıştır. Çalışmanın ilgili başlıklarında Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*,⁴⁸ Mecdî Mehmed Efendi'nin *Şekâik Tercümesi*,⁴⁹ Nev'îzâde Atâyî'nin *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti's-Şakâ'ik*,⁵⁰ Mehmed Süreyyâ'nın *Sicilli-i Osmanî*⁵¹ ve Bursalı Mehmed Tâhiri'nin *Osmanlı Müellifleri*⁵² adlı eserleri kullanılmıştır.

3. Seyahatnâmeler: Bu çalışmada çeşitli dönemlerde kaleme alınmış olan seyahatnâme türü kaynaklar da önem teşkil etmiştir. Bunların başında 17. yüzyılın ünlü seyyahı Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*⁵³ gelmektedir. Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'nde

⁴³ Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi. (1997). *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*. (Haz. Ahmed Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar, İbrahim Hakkı Çuhadar), C. I, II. Kısım, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, s. 953

⁴⁴ Selânikî Mustafa Efendi. (1989). *Tarih-i Selânikî*. (Haz. Mehmet İpşirli), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul

⁴⁵ Köklü, S. (2004). *Anomin Tevârih-i Âl-i Osmân Hikâyet-i Zuhûr-ı Âl-i Osman (Transkripsiyon, İncelemesi Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, s. 63-64

⁴⁶ Oğuz, H. (2013). *Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 376 Numarada Kayıtlı Anomin Tevârih-i Âl-i Osmân (H.616-929 / M. 1219-1519), İnceleme-Metin*. Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, s. 148

⁴⁷ Ahmed Cevdet Paşa. (2018). *Târîh-i Cevdet*. (Haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 127

⁴⁸ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. (2019). *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. (Haz. Muhammet Hekimoğlu) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul

⁴⁹ Mecdî Mehmed Efendi. *Şekâik Tercümesi*. Atatürk Kitaplığı No: B/253

⁵⁰ Nev'îzâde Atâyî. (2017). *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti's-Şakâ'ik*. C. 1, (Haz. Suat Donuk), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul

⁵¹ Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî I-III*. (Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul

⁵² Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. (1975). *Osmanlı Müellifleri*. (Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul

⁵³ Evliya Çelebi. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*: İstanbul. (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı) 1. Kitap 1. Cilt Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi hakkında önemli bilgiler aktarılmaktadır. Külliye farklı açılardan batılı seyyahların da eserlerine konu olmuştur.⁵⁴

4. Diğer Kaynaklar: İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi ilk kez *II. Bâyezid Camii ve Külliyesi*⁵⁵ adı altında müstakil bir akademik çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışma Ümit Ortaç tarafından hazırlanmıştır. Lisans bitirme tezi düzeyinde olan çalışma sınırlı bilgiler içermektedir. Ancak külliye ile ilgili ilk müstakil çalışma olması itibarıyla önem arz etmektedir. Bundan hareketle mevcut çalışmanın ilgili bölümlerinde söz konusu çalışmadan da yararlanılmıştır. İ. Aydın Yüksel,⁵⁶ Semavi Eyice,⁵⁷ Doğan Kuban,⁵⁸ Rıfkı Melûl Meriç,⁵⁹ Reşat Ekrem Koçu⁶⁰ ve Beşir Ayvazoğlu'nun⁶¹ II. Bâyezid Külliyesi'ni konu alan çalışmaları -özellikle de külliye'nin konumu, mimari yapısı ve birimleri hakkında verdikleri bilgiler itibarıyla- bu çalışmaya birçok açıdan önemli katkılar sağlamıştır. Yine Ömer Lutfi Barkan, Bahaeddin Yediyıldız, Mehmed İpşirli ve Nazif Öztürk'ün çalışmaları birçok açıdan bu tez çalışmasını besleyen önemli kaynaklar olmuşlardır. (Bu kaynaklar dipnot şeklinde ve tezin kaynakça kısmında belirtilmiştir.) Bu başlık altında, mevcut tez çalışmasında eserleri kullanılan araştırmacılardan sadece belli başlı olanların isimlerine yer verilmiştir.

⁵⁴ Georgina Max Müller. (1978). *İstanbul'dan Mektuplar*. (Çev. Afife Buğra), Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş. İstanbul, Reyhanlı, T. (1983). *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyıla İstanbul'da Hayat (1582-1599)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 37

⁵⁵ Ortaç, Ü. (1964). *II. Bâyezid Camii ve Külliyesi*. Lisans Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

⁵⁶ Yüksel, İ. A. (1983). *Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-928 / 1481-1520)*. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul

⁵⁷ Eyice, S. (1992a). "Beyazıt II Cami ve Külliyesi". *DİA.*, C. 6, İstanbul, s. 45-49, Eyice, S. (2010). *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, Eyice, S. (1990). "İstanbul'da Sultan II. Bayezid Külliyesi". *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 8, İstanbul, Eyice, S. (1994). "II. Bayezid Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını

⁵⁸ Kuban, D. (2016). *Osmanlı Mimarisini*. Yem Yayınları, İstanbul, Kuban, D. (1994). "Beyazıt". C. 2, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayınları, İstanbul, Kuban, D. (1970). "İstanbul'un Tarihi Yapısı". *Mimarlık Dergisi*, Yıl 8, S. 5

⁵⁹ Meriç, R. M. (1957). "Beyazıt Camii Mimari, II. Sultan Bâyezid Devri Mimarları İle Bazı Binaları". *Yıllık Araştırmalar Dergisi II*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü, Ankara

⁶⁰ Koçu, R. E. (1960). *İstanbul Ansiklopedisi*. C. IV., Tan Matbaası, İstanbul

⁶¹ Ayvazoğlu, B. (2012). *Üçüncü Tepede Hayat*. Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, Ayvazoğlu, B. (2010). *Dersaadet'in Kalbi Beyazıt*, Heyamola Yayınları, İstanbul

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLLİYENİN MİMARİ BİLEŞENLERİ

1.1. Külliye'nin Kurucusu: Sultan II. Bâyezid

Fatih Sultan Mehmed'in büyük oğlu olan II. Bâyezid 1448 yılında Dimetoka'da dünyaya geldi. Şeyh Hamdullah'tan hat dersleri aldı. Çandarlı İbrahim ve Yahya Paşa gibi tecrübeli devlet adamlarının lalağında yetişti. Henüz yedi yaşında iken Amasya sancak beyliğine tayin edildi.⁶² Merkezi Amasya olmak üzere Rum eyaletini yirmi dört yıldan uzun bir süre yönetti. Babasının vefatı (3 Mayıs 1481) üzerine yeniçeri ve devlet adamlarının desteği ile 22 Mayıs 1481 tarihinde tahta geçti.⁶³ Saltanatının ilk 14 yıllı (1495) kardeşi Cem Sultan'ın, kendisine karşı başlattığı isyanları bastırmakla geçti.⁶⁴ Saltanatı sürecinde Hersek (1483), Killi ve Akkerman (1484), İnebahtı (1494), Modon ve Koron Osmanlı egemenliğine alındı.⁶⁵ Kırım'da kara bağlantısı kuruldu. Macaristan ve Lehistan'ın (1503) Osmanlı Devleti'ne tâbi olmaları sağlandı.⁶⁶ Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Endülüs ile olan ilişkileri bu dönemde başladı. Memlûklülerle altı yıl devam eden bir savaş yaşandı. Bu dönemde başlayan şiî tehlikesi Anadolu'da Şahkulu İsyanı⁶⁷ ile patlak verdi.⁶⁸ Anadolu'yu kana bulayan bu isyan II. Bâyezid'in, tahtı kaybetmesine neden oldu. Nisan 1512 tarihinde oğlu Yavuz Sultan Selim lehine tahttan çekilen Sultan II. Bâyezid 21 Mayıs 1512 tarihinde Dimetoka'ya giderken yolda vefat etti.⁶⁹

⁶² Turan, Ş. (1992). "Bâyezid II". *DİA*, C. 5, İstanbul, s. 234

⁶³ Fisher, S. N. (2014). *Sultan Bayezid Han 1481-1512*. (Çev. Hazal Yalın), Kitapyayınevi, İstanbul, s. 15-21, Emecen, F. M. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 182

⁶⁴ Öztuna, T. Y. (1964). *Türkiye Tarihi*. Hayat Yayınları, C. 4, s. 115, Tansel, S. (2017). *Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 14, 78

⁶⁵ Uzunçarşılı, İ. H. (1979). "Bâyezid II". *İA*, C. II, İstanbul, s. 394, Turan, Ş. (1992). *a.g.m.* s. 235, Cezar, M. (2011). *Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*. C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 641, 679, 682, Koçu, R. E. (2015). *Osmanlı Padişahları*. Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, s. 107, Afyoncu, E. (2012). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*. Yeditepe Yayınları, İstanbul, s. 153, İnan, K. (2002). "II. Bayezid Dönemi". *Türkler*, C. 9, Ankara, s. 715

⁶⁶ Uzunçarşılı, İ. H. (1979). *a.g.m.* s. 393, Afyoncu, E. (2012). *a.g.e.* s. 153, Turan, Ş. (1992). *a.g.m.* s. 235

⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Emecen, F. M. (2010). "Şahkulu Baba Tekeli". *DİA*, C. 38, İstanbul, s. 284-286

⁶⁸ Cezar, M. (2011). *a.g.e.* s. 695-696, Öztuna, T. Y. (1964). *a.g.e.* s. 124-125

⁶⁹ Turan, Ş. (1992). *a.g.m.* s. 235, Uzunçarşılı, İ. H. (1979). *a.g.m.* s. 396, Kretuel, R. F. (1997). *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Veli (1481-1512)*. (Çev. Necdet Öztürk), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, s. XV

II. Bâyezid sükûneti seven, hoşgörölü ve barışsever bir mizaca sahipti. Halkın refah ve huzur içinde yaşaması için çabaladı. Ancak o dönemde yaşanan iç ve dış olayların yanı sıra birbiri ardına meydana gelen doğal afetler onun bu yöndeki mücadelesini olumsuz etkiledi: Avrupa'dan 1492 ve 1502 yıllarında yayılan iki veba salgını çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden oldu. Aynı yıllarda bir kıtlık yaşandı. 1488 yılında birbiri ardına depremler meydana geldi. Bu depremler İstanbul'da ciddi hasarlara yol açtı. Ancak 1509 yılında yıkıcı etkisinden dolayı "küçük kıyamet" olarak tabir edilen depremde İstanbul ve Marmara bölgesi tarihinin en büyük felaketini yaşadı.⁷⁰

Sultan II. Bâyezid'in iktidarı döneminde -babası Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) ve oğlu Yavuz Sultan Selim dönemleriyle kıyaslandığında- büyük siyasi ve askeri zaferler yaşanmadı. Ancak 16. yüzyılda dünya siyasetine yön verecek Osmanlı Devleti'nin gücü bu dönemde yapılan icraatlardan kaynaklanmaktaydı: II. Bâyezid babası döneminde yapılmış büyük fetihleri teşkilâtlandırdı ve devlet yapısını kuvvetlendirdi.⁷¹ İlim ve kültür hayatında ciddi atılımlar gerçekleştirdi. Osmanlı padişahları arasında bilgelikte babasından sonra gelen Sultan II. Bâyezid⁷² aynı zamanda şairdi. Sanata verdiği değer onun, yazar, şair ve sanatkârlara tahsisat ayırarak onları himaye etmesini sağladı.⁷³ İlim ve kültüre göstermiş olduğu ilgiden dolayı onun dönemi "Doğu Rönesans'ının" parlak bir denemesini teşkil etti. Bu dönemde yetişen âlimler Osmanlı fikir hayatında belirleyici rol oynadılar.⁷⁴ Yine Osmanlı tarihinin sistemli bir şekilde yazılması bu dönemin önemli özelliklerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Osmanlı tarihinin ilk büyük eserleri olan İdrîs-i Bitlisî'nin Farsça ve İbni Kemal'in Türkçe kaleme aldıkları eserler II. Bâyezid'in isteği üzerine yazılmıştır.⁷⁵

⁷⁰ Tansel, S. (2017). **a.g.e.** s. 10-15, Turan, Ş. (1992). **a.g.m.** s. 236, Sakaoğlu, N. (2015). **Bu Mülkün Sultanları**. Alfa Yayınları, İstanbul, s. 107-109

⁷¹ İnalçık, H. (2009). **Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Araştırmaları**. C. I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, s. 130, Uzunçarşılı, İ. H. (1979). **a.g.m.** s. 393, Turan, Ş. (1992). **a.g.m.** s. 236, Cezar, M. (2011). **a.g.e.** s. 708, Sydney Nettleton Fisher. (2014). **a.g.e.** s. 138, Öztuna, T. Y. (1964). **a.g.e.** s. 179, Afyoncu, E. (2012). **a.g.e.** s. 158, Emecen, F. M. (2014). "II. Bâyezid'in tarih merakı üzerinde bir not: Fenarîzâde Alâeddîn Ali'nin anonim Osmanlı tarihi derlemesi". **Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe**, C. 1, İsmail E. Erünsal'a Armağan, Ülke Yayınları, İstanbul, s. 332-333, Kretuel, R. F. (1997). **a.g.e.** s. XVI.

⁷² Öztuna, T. Y. (1964). **a.g.e.** s. 178

⁷³ Uzunçarşılı, İ. H. (1975). **Osmanlı Tarihi**, C. II., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 246, Uzunçarşılı, İ. H. (1979). **a.g.m.** s. 396, Cezar, M. (2011). **a.g.e.** s. 710, Öztuna, T. Y. (1964). **a.g.e.** s. 179, Emecen, F. M. (2014). **a.g.m.** s. 332, Koçu, R. E. (2015). **a.g.e.** s. 106-107

⁷⁴ Emecen, F. M. (2014). **a.g.m.** s. 332-333

⁷⁵ Özcan, A. (2013). "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri". **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 2, s. 141-151, Turan, Ş. (1992). **a.g.m.** s. 237, Uzunçarşılı, İ. H. (1979). **a.g.m.** s. 396, Cezar, M. (2011). **a.g.e.** s. 712, Emecen, F. M. (2014). **a.g.m.** s. 334, Afyoncu, E. (2012). **a.g.e.**

İbadete ve hayır işlerine olan ilgisinden dolayı “Bâyezîd-i Velî”⁷⁶ ve “Sofu/Sofi”⁷⁷ diye anılan II. Bâyezîd, imar faaliyetlerine de büyük önem vermekteydi.⁷⁸ Bu nedenle başta payitaht İstanbul olmak üzere yurdun çeşitli yerlerinde birçok eser inşa ettirmişti. 1486/87 (H. 892) yılında Edirne⁷⁹ ve 1496 (H. 901) yılında Amasya⁸⁰ ve 1505 (H. 911) yılında da - bu tez çalışmasının ana konusun olan- İstanbul’daki külliye olmak üzere üç büyük külliye yaptırmıştı. Bu külliyelerin yanı sıra Sultan II. Bâyezîd daha birçok hayrât yaptırmış ve onlara önemli vakıflar tahsis etmişti.⁸¹ Validesi adına Tokat⁸² ve Amasya’da, şehzadeler ve kardeşi Sultan Mustafa adına Bursa’da vakıflar⁸³ kurmuştur.⁸⁴ Kocaeli’nin İzmit nahiyesinde Mevlana Hacı Muslihiddin tarafından kurulan vakfın çeşitli giderlerinin karşılanması için birçok gelir kaynakları vakfetmiştir.⁸⁵ Sultan II. Bâyezîd, İstanbul’da 31 ve İstanbul dışında da sayısı 71’e varan cami, mescid, mektep, medrese, imâret, tekke, zaviye, çeşme, suyolları, köprü, kale ve han gibi çok sayıda hâyrat yaptırmıştır.⁸⁶

1.2. Külliye'nin Kuruluş Nedeni

II. Bâyezîd’in İstanbul’da bir külliye inşa etme kararını üç temel faktöre dayandırmak mümkündür. Bunlardan ilki Osmanlı hâkimiyet anlayışıdır. İkincisi, Fatih Sultan Mehmed tarafından başlatılan İstanbul’un yeniden imar politikasının bir gereğidir. Üçüncüsü ise padişahın iktidarını meşrulaştırmak, güçlendirmek ve izlemiş olduğu politikayı reayaya benimseterek yaygınlaştırmaktı. Külliye'nin kurulmasındaki bu faktörlerden en önemlisi şüphesiz ki Osmanlı'nın hâkimiyet anlayışıydı. İslami anlayışı esas alan Osmanlı hâkimiyet anlayışı⁸⁷ Orta Asya Türk devlet geleneği ve Yakındoğu’nun kadim

s. 158, Kretuel, R. F. (1997). **a.g.e.** s. XVI- XVII, Sakaoğlu, N. (2015). **a.g.e.** s. 110, İnan, K. (2002). **a.g.m.** s. 723-724

⁷⁶ Emecen, F. M. (2016). **a.g.e.** s. 205, Sakaoğlu, N. (2015). **a.g.e.** s. 101, Turan, Ş. (1992). **a.g.m.** s. 237, Koçu, R. E. (2015). **a.g.e.** s. 106, İnan, K. (2002). **a.g.m.** s. 723

⁷⁷ Sakaoğlu, N. (2015). **a.g.e.** s. 101

⁷⁸ Tansel, S. (2017). **a.g.e.** s. 10, Cezar, M. (2011). **a.g.e.** s. 713, Koçu, R. E. (2015). **a.g.e.** s. 107-108

⁷⁹ II. Bayezîd’in Edirne Külliyesi’nin biri Arapça olmak üzere üç vakfiyesi mevcuttur: İlki Mayıs 1487 tarihli olan vakfiye VGMA. Defter nr. 2113, sayfa nr. 106, sıra nr. 26 ile kayıtlıdır. İkincisi 1489/90 yılına ait olan ve Türkçe yazılan bu vakfiye İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütaplığı Muallim Cevdet Yazmaları bölümünde 0.61 numara ile kayıtlıdır. Üçüncüsü ise VGMA. Defter nr. 1380, 151 numaralı sayfada kayıtlıdır.

⁸⁰ II. Bayezîd’in Amasya’daki Külliye vakfiyesi bkz. VGMA. Defter nr. 2113, sayfa nr. 179, sıra nr. 32

⁸¹ Gökbilgin, M. T. (1952). *XV-XVI. Asırlarda Edirne Ve Paşa Livâsı*. Üçler Basımevi, İstanbul, s. 357

⁸² Gülbahâr Hatun vakfının vakfiyesi bkz. VGMA. Defter nr. 704, sayfa nr. 405, sıra nr. 158

⁸³ Bursa’daki vakıflarının vakfiyeleri bkz. VGMA. Defter nr. 458, sayfa nr. 200, sıra nr. 2, VGMA. Defter nr. 458, sayfa nr. 196, sıra nr. 1, BOA. TS. MA.d. nr. 7009

⁸⁴ Gökbilgin, M. T. (1952). **a.g.e.** s. 357

⁸⁵ Bkz. VGMA. Defter nr. 579, sayfa nr. 212, sıra nr. 103

⁸⁶ II. Bâyezîd tarafından inşa ettirilen hâyratların listesi için bkz. Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 185-187

⁸⁷ İpşirli, M. (1999a). “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”. *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 1, (Editör: E. İhsanoğlu), İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, s. 139

imparatorluk geleneklerinden faydalanarak kendisine özgü bir model oluşturmuştu.⁸⁸ Osmanlı hâkimiyet anlayışının meşruiyet kaynağı Allah'a dayandırılmaktaydı.⁸⁹ Buna göre; Osmanlı hükümdarı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi anlamına gelen, “*Padişâh-ı ruy-ı zemin zillullah-i fi'l-arz*” olarak kabul görülmüştü.⁹⁰ Nitekim külliye vakfiyesinde de, II. Bâyezid Allah'ın yeryüzündeki gölgesi şeklinde tanımlanmıştır.⁹¹

Dönemin hâkim düşüncesine göre Allah tarafından seçilmiş olan hükümdar tebaasını şeriat kurallarına göre yönetmekle mükellefti.⁹² Padişah tebaasını Allah'ın bir emaneti bilip ona göre adil bir yönetim sergilemeliydi.⁹³ Koçi Bey, konu ile ilgili şunları aktarmaktadır:

*Evvalâ pâdişah hazretlerinin malûmu ola ki memleket ve millet düzeninin ve din ve devlet kaidelerinin pekleştirilmesinin çaresi, sağlam Muhammed şeriatına bağlanmaktadır. Sonra âlemlerin Rabb'inin bir emâneti olan reâyâ ve berâyâ'nın halleriyle meşgul olup, bilgisine göre hareket eden din bilginleri ve gaza yolunda canını fedâ eden mücâhid gaziler, haklarında pâdişah hazretlerinin lütufları meydana gelüp, her sınıfın iyiliği çok olanlarına riâyat ve şerirlerine hakaretler revâ görüle...*⁹⁴

Yusuf Has Hacıp ise devletin, adalet temeli üzerinde kurulduğunu ve dolayısıyla adil olmak bir yöneticide bulunması gereken en temel vasıf olduğunu belirterek hükümdar ile tebaası arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamıştır: “*Hükümdar tebaasına adaleti, refahı ve emniyeti sağlamakla mükellefti. Buna karşı tebaa da hükümdara itaat etmek, vergi vermek ve devletin menfaatini her daim gözetmekle sorumluydu.*”⁹⁵

Dönemin toplumsal düzeni için padişah otoritesinin gerekliliğini savunan Tursun Bey, Allah'ın insanlara birbirinden farklı yetenekler verdiğini ve onların toplum içindeki

⁸⁸ İnalçık, H. (2007). “Padişah”. *DİA*, C. 34, İstanbul, s. 142, Cin, H. (1995). *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*. Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, s. 169, Öz, M. (1997). *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*. Dergah Yayınları, İstanbul, s. 48

⁸⁹ Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Cedit Neşriyat, Ankara, s. 171

⁹⁰ Eroğlu, H. (2003). “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci Ve Meşruiyet Sorunu”. *Ankara Üniversitesi ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43, 2, s. 23

⁹¹ Sultan Bâyezid-i Sâni İbn-i Mehmed Han Türkçe Vakfiyesi 911/1505, VGMA. Kasa 129, Defter nr. 1378, s. 17, (Bu vakfiye bundan sonraki dipnotlarda Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi şeklinde yer alacaktır.)

⁹² Eroğlu, H. (2004). *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*. Akçağ Yayınları, Ankara, s. 49

⁹³ İbni Haldun Mukaddimesinin Devlet yönetimiyle ilgili rütbe ve unvanlara dair kısımda halkın Allah tarafından sultanlara bir emanet olarak bırakıldığı ifade edilmiştir: “...Allah'ın onun idaresine emanet ettiği kulları...”, İbni Haldun, *Mukaddimes*, C. I-II., (Haz. Arslan Tekin), İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 575, İnalçık, H. (1958). “Osmanlı Padişahı”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 13, S. 04, Ankara, s. 74

⁹⁴ *Koçi Bey Risalesi*. (1972). (Haz. Zuhuri Danışman), Milli Eğitim Yayınları MEB. İstanbul, s. 4

⁹⁵ Yusuf Has Hacıp. (1990). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*. (Haz. Sait Baş), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 104-105

yerlerinin de yeteneklerine göre olması gerektiğini söyleyerek düşüncesini şu cümlelerle savunmaktadır:

Hükümdâr otoritesi ve hâkimiyeti ile şeriat: Hükümdâr tarafından konulan kâideler, kalıcı bir karaktere sâhip olmadıkları sürece, bir beşer toplumunda her zaman için hükümdârın varlığı elzemdi. Hükümdâr, içtimâî düzen içerisinde her bir ferdin yerini belirleyebilmek için mutlak bir güce sâhip olmalıydı. O, mevkiini kuvvetlendirmek için dâimâ gelirlerini ve ordularını artırıp güçlendirmeli, böylece bir bütün olarak halkın emniyetini ve nizâmı sağlayıp pekiştirerek topluma hizmet etmeliydi.

Halil İnalçık, Tursun Bey'in görüşlerinden hareketle, adâlete dayanan bir içtimâî nizam ve emniyetin Osmanlı yönetiminin temel felsefesini oluşturan bir değer olduğunu ve sultanın bu değeri korumakla yükümlü olduğunu belirtmektedir.⁹⁶

İslam tarihindeki en merkezîyetçi ve mutlakîyetçi yönetim sergileyen Osmanlı padişahları şeriat kurallarını uygulamakla ve onların muhafazasını sağlamakla mükellefti.⁹⁷ Tebaanın mutlak itaati karşısında yetkisini şeriat kurallarından alan padişahın görevi her koşulda tebaasını refaha ve selamete eriştirmek ve adaleti temin etmektir.⁹⁸ Nizamülmülk, bir padişahın sadece halkına ihsanda bulunarak ve onlar arasında lütfu yayarak Allah'ın rızasına nail olabileceğinden söz ederek bir memleketin ayakta kalması ve güçlenmesini de yine tebaanın hayır duasına bağlamıştır. Tebaasının hayır duasını alan padişahın dünyada iyi bir nam elde edeceğini ve ahirette kurutuluşa ereceğini söyleyen Nizamülmülk, "Nitekim atalar demişler ki: 'Saltanat küfür ile devam bulur; amma zulüm ve gaddarlıkla paydâr kalmaz.'"⁹⁹ diyerek padişahın adil olması gerektiğini vurgulamıştır.

Nizamülmülk, müreffeh bir memleket inşâsı için bir padişahın yapması gerekenleri şöyle sıralamıştır:

...hükümdar cihanı bayındır kılar. Taşradan yeraltı suları için kanallar açar, ırmaklara yataklar yaptırır, büyük suların akışı için köprüler inşâ eder, yerleşim

⁹⁶ İnalçık, H. (1990). "Osmanlı Toplum Evrimi". (The Nature Of Traditional Society: Turkey) Political Modernization in Japon and Turkey, Ed. R.E. Ward, D. Rustow, Princeton, 1964, s. 42-63), (Çev. Mehmet Özden-Fahri Unan), *Türkiye Günlüğü Yaz Gündemi*, s. 11

⁹⁷ İnalçık, H. (2007). *a.g.m.* s. 142, II. Bâyezid'den itibaren Osmanlı hâkimiyet anlayışı daha çok şeriata uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Vural Genç, bunun II. Bâyezid'in babasından devraldığı imparatorluğu İslam dünyasının liderliğine hâkim kılmak için rakipleri olan Akkoyunlara ve Memlûklere karşı yürütülen politikanın bir gereği olduğunu ileri sürmektedir. Genç, V. (2019). *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdris-i Bidlîsî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. XX, Genç, V. (2014). *a.g.t.* s. 20

⁹⁸ İnalçık, H. (1958). *a.g.m.* s. 74

⁹⁹ Nizamü'l-Mülk. (1941). *Siyasetname*. (Çev. Mehmet Taha Ayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 15

*birimlerini düzenler, tarlaları ekime elverişli kılar, surları yükseltir, yeni şehirler kurar, yüksek yapılar ve görkemli meskenler tesis eder, ana ve işlek yollarda konaklar binâ eder, ilim taliplileri için medreselerin inşâsını buyurur. Böylece bu kubbede hoş bir seda baki bırakır; kazandığı duaların sevabinâ da diğer cihanda nail olur.*¹⁰⁰

Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklarda kurduğu altyapılar ve özellikle inşâ ettiği külliyeleere bakıldığında, iyi bir padişahın memleketi için yapması gerekenler konusunda Nizamülmülk'ün çizdiği perspektif ile Osmanlı padişahlarının icraatlarıyla arkalarında bıraktıkları eserler arasında önemli paralellikler söz konusudur.

II. Bâyezid'e payitahtta bir külliye kurma kararını aldırان en önemli faktör, kendi hâkimiyet alanında bir Osmanlı padişahından beklenen anlayışa uygun bir şekilde bir nevi sosyal refahı geliştirmenin ön koşulu olan imar ve ihya faaliyetleridir. Osmanlı-İslam şehirlerinin çekirdeğini oluşturan Osmanlı külliyeleeri kurulduğu bölgenin imarında, sosyal ve ekonomik hayatında önemli rol oynamaktaydı.¹⁰¹ Tebaanın refahını sağlamak bir din vazifesi olarak kabul edilmiştir.¹⁰² Osmanlı hâkimiyet anlayışının meşruiyet kaynağını din ve siyasi temellere dayandıran¹⁰³ dönemin ünlü tarihçisi İdris-i Bitlisî, II. Bâyezid'in emriyle yazılmış olan Heşt Bihişt adlı eserinde¹⁰⁴ Osmanlı padişahlarının Allah tarafından görevlendirilmiş olduğunu şu sözlerle aktarmaktadır:

*...o ülkenin mücahitleri ve şeriatı yayan kayser makamı bu şahlar yüce Allah'ın yardımı sayesinde o saadet devletiyle serefraz olmuşlardır. Gerçekten de cihanın bütüin sultanları onların bu yüce saltanatına gıpta ile bakmışlardır. Onların zikredilmesi güzel olan bedenleri ebedî beka ve ilahî olan kavuşmadan dolayı cennet bahçelerinde sağlamlaşmıştır. Ama onların ebedî hayatları, senâ dilinin hayat suyundan beslenir, onların cennet bahçelerindeki kalıcılığı adalet ve ihsan izlerinden dolayı beka bulmuştur.*¹⁰⁵

Bitlisî, Osmanlı padişahları tarafından yapılmış olan eserleri şu şekilde yorumlar:

Rum'un geniş ülkelerinde ve o ülkenin İslâm beldelerinde birçok imâret inşâ etmişlerdir. Kendi güzel çabalarının uğruyla kilise ve manastırları mescit ve medreselere tebdil etmişler, puthane ve tapınakları İslâm cemâatin camisine ve tevhid

¹⁰⁰ Nizamü'l-Mülk. (1941). **a.g.e.** s. 12

¹⁰¹ Barkan, Ö. L. (1963). **a.g.m.** s. 239

¹⁰² İnalçık, H. (2009). **a.g.e.** s. 125

¹⁰³ Genç, V. (2014). **a.g.t.** s. 348

¹⁰⁴ Özcan, A. (2000). "İdris-i Bitlisî". **DİA**, C. 21, İstanbul, s. 486

¹⁰⁵ Genç, V. (2007). *İdris-i Bitlisî Heşt Bihişt Osman Gazi Dönemi (Tahlil ve Tercüme)*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, İstanbul, s. 63

ehlinin halvethanesine çevirmişlerdir. Kendi geniş belde ve ülkelerinde, kara ve deniz meskenlerinde yüce çabalarının mimari izlerinde o kadar çok hayır binâları ve öyle çok sadaka verilen mahâller yapmışlardır ki sayılacak olursa Arap, Acem, İran ve Turan ülkelerinin padişahlarının yaptırmış olduğu imâretlerin toplamından daha çoktur. O şehirlerden zamanın geçmesine, ülkelerin hâllerinin değişmesine ve İslâm sultanlarının zamanın dokuzuncu yüzyılının genişliğine girmelerine rağmen bu imâretler hayrın bulunduğu binâlardan, süs ve ziynetle bitişmiş imâretlerden olmaya devam etmişlerdir.

Bitlisî, Osmanlı padişahlarının diğer hükümdarlar karşındaki üstünlüklerini ve düşmanlarına karşı göstermiş oldukları başarıları yönelik düşüncelerini ise şu cümlelerle ifade etmektedir:

Bu cümleden her gün kırk beş bin kişiye kendi şefkat konakları olan halk sığınağı saraylarında yiyecek, içecek, giyecek ve binecek yardımı yaparlar ve onlara taksim edilmiş erzakları ulaştırırlar. Bütün bunlarla beraber mal harcamaları ve toplanan gelirler açısından da diğer cihan şahlarından daha üstündürler. Bu gelenekle kâfirlerin korunmuş kalelerini fethederler.¹⁰⁶

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşıldığı üzere Osmanlı padişahlarının imar ve ihya politikaları neredeyse bir gelenek halini alan Osmanlı hâkimiyet anlayışının bir gereğiydi. Nitekim İstanbul'u harabe şeklinde alan Fatih,¹⁰⁷ fetihten iki gün sonra İstanbul'da yoğun bir imar faaliyeti başlatmıştı.¹⁰⁸ Sultan II. Mehmed “*Şu andan itibaren İstanbul benim tahtımdır*” diyerek¹⁰⁹ İstanbul'u payitaht ilan etmiş ve onu bir dünya başkenti seviyesine çıkarmayı amaçlamıştı.¹¹⁰ Zira “*cihâd-ı asgar'dan Cihad-ı ekber'e*” diyen Fatih Sultan Mehmed'e göre asıl büyük cihad şehirlerin imarı ve ihyasıydı. İstanbul'un imarı için devletin bütün mal, insan ve malzeme kaynaklarını seferber eden Fatih, imar ve ihya amacını şu sözleriyle temellendirmiştir: “*Hüner bir şehir bünyâd eylemektir-reâyâ kalbin âbâd eylemektir.*”¹¹¹ İstanbul'un yeniden inşâ ve tezyini öncelikli vazife olarak gören Fatih, 1459 yılında belli başlı şahsiyetlerle bir toplantı yaparak onlardan şehrin çeşitli yerlerinde külliye yapımlarını buyurmuştu. Padişahın bu emri doğrultusunda devletin ileri gelenleri şehrin çeşitli bölgelerinde her biri yerleşim ve refahı teşvik etme misyonu ile kendi adlarına

¹⁰⁶ Genç, V. (2007). **a.g.t.** s. 65-66

¹⁰⁷ Kritovulos. (1967). **İstanbul'un Fethi**. (Haz. Muzaffer Gökman), Ankara, s. 98

¹⁰⁸ Clot, A. (1991). **Fatih Sultan Mehmet**. (Çev. Necla Işık), Milliyet Yayınları, İstanbul, s. 89-90

¹⁰⁹ İnalçık, H. (1995). **a.g.m.** s. 315, İnalçık, H. (2001a). **a.g.m.** s. 220

¹¹⁰ Clot, A. (1991). **a.g.e.** s. 71, İnalçık, H. (1996a). **a.g.m.** s. 30

¹¹¹ Barkan, Ö. L. Ayverdi, E. H. (1970). **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Târihli**. Bahâ Mabaası, İstanbul, s. X, Unan, F. (2003). **Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi**. Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 25-26

birer külliye inşâ etmişlerdi.¹¹² Padişahın ve devletin ileri gelenleri tarafından yapılan vakıf külliye ve diğer vakıf müesseseleri İstanbul'un büyümesini ve gelişimini sağlayan en temel adımlardı.

Devletin ileri gelenleri tarafından inşâ edilen bu külliye çevresinde gelişen mahalleler günümüzde de, Mahmûd Paşa, Gedik Ahmed Paşa, Murâd Paşa vb. şekilde kurucularının isimleriyle anılmaktadırlar.¹¹³ Nahiyeler ve mahalleler sultan, devlet adamları veya varlıklı şahıslar tarafında kurulmuş olan cami ya da mescit kompleksleri ve onlara bağlı sosyo-ekonomik çekirdekler çevresinde kurulmuştu.¹¹⁴ Nitekim II. Bâyezid tarafından kurulan külliye de yirmi üç mahalleden meydana gelen ve onun ismiyle anılan nahiyenin merkezini teşkil etmiştir.¹¹⁵ Şehir halkının bütün ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde inşâ edilen vakıf müesseseleri bulundukları şehrin merkezini tayin etmekteydi. Geleneksel Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi İstanbul'da da vakıf veya vakıf komplekslerinin bir parçası olarak su tesisleri ve hastanelerin yapılması, yolların kaldırım taşlarıyla döşenmesi ve temizliği, fakirler ve yolcuların beslenme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması için imâret ve hanların yapımı sağlanmıştı. İstanbul'un gelişiminde bu vakıf eserler önemli rol üstlenmişlerdi.¹¹⁶

Bu bölümün başlığına konu olan II. Bâyezid'in külliye kurma kararının alınmasında yukarıda da belirtildiği gibi, temelde Osmanlının hâkimiyet anlayışına dayanmakla beraber Fatih'in İstanbul'u yeniden imar ve inşâsında izlemiş olduğu politikanın da çok önemli bir etkisi bulunmaktaydı. Sonuç olarak; halk nezdinde halkın refahını gözetken iyi bir hükümdar imajı oluşturma çabası, bir şehrin imar ve ihyasını büyük cihat olarak addeden ve dolayısıyla asıl maharetin bir şehir yaratmak ve şehir halkını mesut kılmak olduğunu söyleyen babasının izinden gitme isteği, II. Bâyezid'i payitahtta bir külliye inşâ etmeye teşvik eden en önemli hususlar olarak öne çıkmaktadır. Nitekim 16. yüzyılda İstanbul surlarının içinde mahallelerin %30 kadarı Fâtih Sultan Mehmed döneminde kurulmuşken %50'si ise II. Bâyezid döneminde kurulmuştu.¹¹⁷ II. Bâyezid'in imar faaliyetleri sonucunda şehir, tarihî

¹¹² İnalçık, H. (2001a). **a.g.m.** s. 225, İnalçık, H. (1996a). **a.g.m.** s. 32, Canatar, M. (2017). "Fatih Mahalleleri". (Haz. İlber Ortaylı), *Suriçi İstanbul Fetih Önce ve Fetih Sonra Fatih Belediyesi Yayınları*, İstanbul, s. 206

¹¹³ İnalçık, H. (1988). **a.g.m.** s. 220

¹¹⁴ İnalçık, H. Arı B. (2005). "Türk İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, s. 52, İnalçık, H. (2004). **a.g.m.** s. 316-317

¹¹⁵ İnalçık, H. (2001a). **a.g.m.** s. 226

¹¹⁶ İnalçık, H. (2001a). **a.g.m.** s. 223

¹¹⁷ İnalçık, H. (2001a). **a.g.m.** s. 225

Osmanlı İstanbul'u halini almıştı.¹¹⁸ Fatih Sultan Mehmed öncülüğünde başlayan ve oğlu II. Bâyezid ile devam eden İstanbul'u yeniden inşâ etme faaliyetleri ile şehir, Osmanlı-İslâm şehri kimliğiyle şahsiyet bulmuş ve bir dünya başkenti konumuna yükselmeyi başarmıştır.

Devletler tarafından yapılmış binâ ve diğer eserlerin, onları yapan devletin gücünü ve büyüklerini çağrıştırdığını belirten İbni Haldun devamında “*Büyük şehirlerin ve yüksek yapıların ancak büyük devletler tarafından vücuda getirilebileceğini...*”¹¹⁹ söylemektedir. Nitekim bugün Osmanlı Devleti'nin güçlü padişahlarını anarken, ünlü yapılarını; ünlü yapılarını anarken de güçlü padişahlarını anmamak neredeyse mümkün değildir. Bu durum, bir anlamda Osmanlı'nın hüküm sürdüğü zamanlarda padişah ile onun yaptığı eserler arasında kurulan bir güç ilişkisinin sonuçlarından biri olarak düşünülebilir.¹²⁰ Söz konusu dönemde padişah, şehrin imar ve inşâsını aynı zamanda kendi iktidarını meşrulaştırma, ayakta tutma ve güçlendirmenin bir aracı olarak görür ve buna göre bir politika benimserdi.¹²¹ Yani etkili icraatlar bir nevi güçlü bir iktidarın teminatıydı. Dolayısıyla, önceki satırlarda da belirtilen nedenlerin yanı sıra II. Bâyezid'i külliye kurmaya iten diğer bir neden de güçlü icraatlar için devletin ihtiyaç duyduğu alanlarda yetişmiş nitelikli eleman ihtiyacını karşılamak ve sahip olduğu ideolojiyi reayaya benimsetmektir.

II. Bâyezid döneminin siyasi dinamikleri ve İslam iktidarını ele geçirme mücadelesi daha güçlü bir ideolojiyi zorunlu kılmıştı. II. Bâyezid'in emriyle İdrîs-i Bitlisî tarafından yazılmış olan *Heşt Bihişt* bu zorunluluk sonucu oluşturulan yeni ideolojinin şariat esasları üzerine kurulduğunu yansıtan bir eserdir.¹²² Osmanlı'nın devlet ideolojisinin meşruiyet kaynağını dini ve siyasi temellere dayandıran İdrîs-i Bitlisî eserinde “*Sultanın Darü'l-hilafet Kostantiniyye'de 908–911 Yılları Arasında Şehir Surlarının İçinde İnşa Ettirdiği Mescitler, Medreseler, Mektephaneler ve Darü'z-ziyafeleri ile Müştemilatını Beyan Eder*” başlığı altında II. Bâyezid Külliyesi'nin yapılış amacını ve misyonunu kendi gözlemlerine dayanarak oldukça detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Sözlerine “*Bu muzaffer sultanın ve şefkatli padişahın cömertliğinin, inşâ ettiği hayratların en büyük delili şuydu: Şariat binâsının direklerinin sağlamlaştırıldığı bu günlerde, payitahtta yeni bir cami inşâ etme*

¹¹⁸ İnalçık, H. (1996a). **a.g.m.** s. 33

¹¹⁹ İbni Haldun. **Mukaddime**. (2015). (Haz. Arslan Tekin), C. II, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 720

¹²⁰ Cezar, M. (1981). “Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, s. 1409

¹²¹ Yediyıldız, B. (2012). **a.g.m.** s. 484

¹²² Genç, V. (2019). **a.g.e.** s. XX, 416, Genç, V. (2014). **a.g.t.** s. 20

emrini vermişti.” şeklinde başlayan Bitlisî, caminin ihtişam ve görkemi karşısında hayran kalır ve camiye “yeşil gök kubbenin dahi gıpta ile baktığı”¹²³ bir yapı olarak betimler.

Yukarıda ifade edildiği gibi padişahlar tarafından toplum yararına yapılmış olan eserlerin onlara ait iktidarın meşruiyetini sağlama, onu güçlendirme ve dâimi kılma gibi siyasi işlevleri söz konusuydu. Bitlisî’nin

*Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver duasının kabul edileceği sultanın bulunduğu o mekânın vaziyetinden bellidir. Doğrusu öyle bir yerdir ki şeriatı kendisine şiar edinen o sultanın adı, içeriden ve dışarıdan, övgüye değer o binânın duvar ve kapılarından bu yüksek çatının üzerinde sâkin olanların kulağına ulaşır.*¹²⁴

şeklindeki aktarımları II. Bâyezid’in inşâ ettirdiği külliyein taşıdığı sembolik önemi ve daha önce değinilen yapılaş nedenlerini haklı kılar niteliktedir. Zira külliye bir anlamda padişahın iktidarını ve gücünü sembolize etmekteydi.

Yine padişahlar tarafından yapılmış olan hayrat kurumlarının, kendi kurucuları için birer siyasi propaganda araçları olarak işlev gördüğü

*Bu gök kubbenin altında, sultanın varlığının devamı için okunan evliyanın kabul edilecek olan duaları, meleklerin kulağına ulaşır. O’na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah’a amel-i sâlih ulaştırır doğru kelamı gereğince ortaya çıkarır. İman ehlinin mazharı bu padişah, Kim Allah için bir mescit yaparsa Allah da onun için aynısını cennette yapar manasını idrak ve ona nail olabilmek için bu fani dünyada kutsal cenneti ortaya çıkarmak adına, etrafındaki bütün hayır kurumlarını ve bütün güzellikleri kendisinde toplayan bir cami yerden göğün kubbesine dek yükseltti.*¹²⁵

şeklindeki alıntıdan açıkça anlaşılmaktadır.

1.3. Külliyein Konumu ve Kuruluşu

Bizans döneminin Forum Theodosiacum ya da Forum Tauri adıyla bilinen ve iki büyük imparatorluğa başkentlik yapmış şehrin merkezini oluşturan meydan, İstanbul’un üçüncü tepesinde yarımadaının batıya uzanan sırtı olması nedeniyle hem Haliç’i, hem de Marmara’yı dolayısıyla hem karayı hem de denizi görebilen hâkim bir noktada

¹²³ Genç, V. (2014). a.g.t. s. 544

¹²⁴ Genç, V. (2014). a.g.t. s. 546

¹²⁵ Genç, V. (2014). a.g.t. s. 546-547

bulunmaktaydı.¹²⁶ Bölgenin bu özelliklerinden dolayı Fatih Sultan Mehmed'in ilk sarayı burada yapılmıştı.¹²⁷ Böylece İstanbul'un ilk Osmanlı sarayına ev sahipliği yapan alan aynı zamanda devlet yönetiminin de merkezi haline gelerek siyasi bir statüye kavuşmuştu. Ancak daha sonra yönetim merkezinin şehir merkezinde olmasının uygun görülmemesi;¹²⁸ bölgenin bir ticaret merkezi olması, sarayın bulunduğu alanın dar olması ve genişletilmeye uygun olmaması gibi nedenlerden dolayı devletin yönetim merkezi buradan Sarayburnu'nda yapılan Topkapı Sarayı'na¹²⁹ taşınmış ve böylece buranın siyasi statüsü son bulmuştu. İdari yönetimin Topkapı Sarayı'na taşınması ile üçüncü tepede kurulmuş olan saray, Eski Saray (Saray-ı Atîk); Topkapı Sarayı ise Yeni Saray (Saray-ı Cedid) olarak anılmıştı.¹³⁰

Sarayın bu noktadan taşınması kuşkusuz şehir merkezinin gelişimi açısından olumsuz bir durum yaratmaktaydı. Şehrin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alandaki mühim rolü haklı olarak onun gelişimine yönelik kaygıları beraberinde getiriyordu. Bu durum taşınan sarayın yerine şehrin gelişimine katkı sağlayacak çok yönlü işleyen güçlü bir yatırımı zorunlu kılmaktaydı. Zira bu yatırım sadece birçok açıdan şehrin kaderini tayin etmekle kalmayacak, buna bağlı olarak aynı zamanda siyasi otoritenin tebaa nezdindeki imajını da etkileyecekti. Dolayısıyla söz konusu yatırım; din, eğitim, ticaret, kültür ve sosyal etkinlik gibi daha birçok farklı alanda hizmet sunmalı ve toplum nezdinde bulunduğu bölgeyi her açıdan bir cazibe merkezine dönüştürmeliydi. Bu durumda, külliye bu önemli misyonu üstlenebilecek en rasyonel seçenek olarak öne çıkmaktaydı. Çünkü birçok farklı sosyal birimin bir araya getirilmesiyle oluşturulan külliye sosyal alanda sunacağı hizmetlerin yanı sıra tebaa ile siyasi otorite arasında güçlü bir iletişim işlevi görecekti.

Külliyenin konumunu belirleyen faktörler arasında elbette ki yakın tarihte fethedilen İstanbul'un statüsü ve önemi de yer almaktaydı. Dönemin payitahtı olan İstanbul devletin merkezini oluşturmaktaydı. Haliyle burada en alt tabakasından en üst tabakasına kadar toplumun her kesiminden ilgi gören bir külliye kurmak şüphesiz ki şehre ayrı bir değer katacaktı. Zira bu icraat sadece fonksiyonel anlamda değil aynı zamanda psikolojik anlamda da önemli bir etki yaratacaktı: İstanbul'un merkezi yerinde tamamen İslami değerler

¹²⁶ Cansever, T. (2010). *Osmanlı Şehri*. Timaş Yayınları, İstanbul, s. 10

¹²⁷ Bilgicioğlu, B. (2009). "Sarây-ı Atîk-i Âmire". *DİA*, C. 36, İstanbul, s. 122

¹²⁸ Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi. (1997). *a.g.e.* s. 508-511, Bilgicioğlu, B. (2009). *a.g.m.* s. 123

¹²⁹ İnalçık, H. (2009). *a.g.e.* s. 125, Tarım, Ertuğ, Z. (2012). "Topkapı Sarayı". *DİA*, C. 41, İstanbul, s. 256

¹³⁰ Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 157, Kuban, D. (1970). *a.g.m.* s. 31, Kuruyazıcı, H. (2010). "Beyazıt Meydanı", *İstanbul Ansiklopedisi*. NTV Yayınları, İstanbul, s. 223

etrafında şekillenen bir külliye kurmak fethedilen şehre bir kez daha fethin damgasını vuracak ve böylece sadece tebaanın değil aynı zamanda Müslüman âleminin de teveccühünü kazanacaktı. Nitekim tarihçi Joseph von Hammer külliye inşâsından sonra kaleme alacağı Büyük Osmanlı Tarihi adlı eserinde II. Bâyezid'in Kur'ân'ın emirlerine tamamıyla riayet eden bir padişah olduğunu ve dindar olmanın gereği olarak yedi tepeli İstanbul'un üçüncü tepesinde bir cami, imâret ve medrese inşâ ettiğini söyleyecekti.¹³¹ İşte bahsi geçen tüm bu nedenler alt alta sıralandığında II. Bâyezid Külliyesi için seçilen alanın rastgele değil bilinçli bir tercihin sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Külliye, İstanbul şehrinin merkezini oluşturan meydanın belli bir kısmı üzerinde konumlandırılmıştı.¹³² Külliye vakfiyesinde külliye'nin konumu ile ilgili sadece "*Mahruse-i İstanbul'da, Saray-ı Atîk civarında hâl-i sıhhatinde ve kemal-i aklında rıza-ı Hak için...*"¹³³ şeklindeki bilgiye yer verilmiştir. Evliya Çelebi ise külliye'nin Eski Saray yakınında yer aldığını belirterek külliye'nin merkezini oluşturan camiye ait temelin 903 (1497/8) yılında atıldığını ve 911 (1505/6) yılında tamamlandığını belirtmektedir.¹³⁴ Hoca Sadettin Efendi de *Tacü't-Tevarih* adlı eserinde şehrin ortasından yer alan külliye'nin yapımına 903 (1497/8) yılında başlandığını ve inşaatın 911 (1505/6) yılında tamamlandığı bilgisini verirken¹³⁵ Hazerfen Hüseyin Efendi *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* adlı eserinde külliye'nin Eski-Saray kurbunda 903 (1497/8) yılında kurulduğunu bildirir.¹³⁶

Havariyun Kilisesi'nin simgeselliğini önemseyerek külliyesini merkezi bir yere yaptırmayı tercih etmeyen Fatih Sultan Mehmed'in tersine oğlu II. Bâyezid, külliyesini kentin en merkezi noktasında yaptırmayı tercih etmiş olduğu yorumunda bulunan Stefanos Yerasimos ise *İstanbul İmparatorluklar Başkenti* adlı eserinde külliye inşaatının 1500 yılında başlayıp 1505 yılında tamamlandığını belirtmektedir.¹³⁷ Buradaki farklı alıntılardan

¹³¹ Jopes Von Hammer. *Büyük Osmanlı Tarihi*. (Haz. Mümin Çevik), C. 4, s. 101

¹³² Hasol, D. (2014). "Beyazıt Meydanı Bugünkü Haline Nasıl Geldi", *İTÜ. Vakfı Dergisi*, S. 63, İstanbul, s. 35, Eyice, S. (1992a). "Bayezit II Cami ve Külliyesi". *DİA.*, C. 6, İstanbul, s. 45, Kuban, D. (2016). *Osmanlı Mimari*, Yem Yayınları, İstanbul, s. 200

¹³³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 30

¹³⁴ Evliya Çelebi. (2008). *a.g.e.* s. 106

¹³⁵ Hoca Sadettin Efendi. *a.g.e.* s. 107

¹³⁶ Hazerfen Hüseyin Efendi. (1998). *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*. (Haz. Sevim İlgürel), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 49

¹³⁷ Yerasimos, S. (2010). *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*. (Çev. Elan Güntekin, Ayşegül Sönmezay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 246

külliyenin yaklaşık olarak 903 (1497-1498) ile 911 (1505-1506) yılları arasında Eski Saray'ın olduğu bölgede kurulduğu bilgisi ortaya çıkmaktadır.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân'da külliye'nin kuruluşu hakkında ilginç bir menkıbeye rastlanmıştır.¹³⁸ Menkıbeye göre II. Bâyezid 1485 yılında Boğdan Seferi'nden zaferle¹³⁹ dönen sadrazam Davud Paşa'yı yanına çağırarak ona “*Getürdigin gazâ mâlından Sarây-ı Atîk önünde olan meydâna bir câmi 'i şerîf binâ eylemek murâd eyledim.*” diyerek bir külliye inşâ etme niyetini ifade etmiştir. Burada külliye'nin gazâ malından yapılacağı belirtilerek daha güçlü bir dini motif öne çıkarılmak istenmiştir. Çünkü inanca göre gazâ malı en helal kazanç olarak kabul görülmekteydi.¹⁴⁰

Söz konusu gazâ malının Boğdan Seferi sırasında elde edildiğini belirten menkıbe külliye temelinin 1485 yılında atıldığını ve külliye inşâsının yedi yıl (1492) sürdüğünü aktarır. Ancak menkıbede Boğdan Seferi¹⁴¹ için verilen tarih gerçeğe yakın olsa da külliye inşaatı için verilen başlama ve bitiş tarihleri gerçeği yansıtmamaktadır.¹⁴²

Yukarıda bahsi geçen menkıbeden, külliye'nin yapımına ilişkin güçlü bir dini motif hâkim olmuştur. Kelime anlamı itibarıyla “övünülecek güzel iş ve hareket”¹⁴³ anlamına gelen menkıbelerin amacı, bahse konu olan kişiyi övmek ve onu yüceltmektir. Söz konusu menkıbede de II. Bâyezid ve onun icraatları yüceltilmektedir. Menkıbenin içeriği II. Bâyezid'in siyasi gücünü ağırlıklı olarak dini inanç temelinde meşrulaştırarak sağlamlaştırmayı amaç edindiği yönündeki düşünceleri bir kez daha teyit etmektedir.

¹³⁸ Köklü, S. (2004). *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân Hikâyet-i Zuhûr-ı Âl-i Osman (Transkripsiyon, İncelemesi Dizin)*. Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, s. 63-64

¹³⁹ Özcan, A. (1992). “Boğdan”. *DİA*, C. 6, İstanbul, s. 269

¹⁴⁰ Kafadar, C. (1996). “Gazâ”. *DİA*, C. 13, İstanbul, s. 428, Necipoğlu, G. (2013). *a.g.e.* s. 74-75

¹⁴¹ Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *a.g.e.* s. 181, Cezar, M. (2011). *a.g.e.* s. 641-642, Joseph Von Hammer. *a.g.e.* s. 12-13

¹⁴² Külliye vakfiyesinde külliye'nin sadece bitiş tarihine yer verilmiştir. Ancak külliye'nin ilk ayağını oluşturan cami kitabesinde ise cami inşaatına başlama yılı H. 906 (1501), bitiş yılı ise H. 911 (1505) olarak verilmiştir. Külliye'nin inşaatına bitiş tarihi vakfiyede netlik kazanırken inşaatın başlama tarihini de netleştiren cami kitabesinde yer alan bilgidir. Bu sağlam bilgiye rağmen kaynaklarda külliye inşaatının bitiş tarihi ekseriyetle doğru olsa da yapılış tarihi farklılık arz etmektedir. Kaynaklarda külliye'nin temelli atıldığı tarih: Evliya Çelebi ve Hoca Sadettin 903, Semavi Eyice: 906, İdris-i Bitlisî: 908

¹⁴³ Şahin, H. (2004). “Menâkıbnâme”. *DİA*, C. 29, Ankara, s. 112

Eski Saray'ın bulunduğu alanda külliye'nin kurulmuş olması İstanbul'un tarihî silüetine yeni bir şekil¹⁴⁴ ve statü kazandırmıştı.¹⁴⁵ Külliye bu alanı şehrin en canlı merkezine dönüştürmüş ve alana asırlarca İstanbul'un kültürel ve sosyal hayatını besleyen bir meydan vasfını kazandırmış olduğu tartışılmaz bir gerçektir.¹⁴⁶ Külliye'nin konumlandırılmasıyla beraber *Beyazıt Meydanı* olarak anılmaya başlayan ve bu ismini günümüze kadar muhafaza eden tarihi meydan hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde birçok siyasi olaya sahne olmuştur.¹⁴⁷

1.4. Külliye'nin Planı ve Birimleri

Külliye'nin vaziyet planı yukarıda da değinildiği gibi simetrik bir plan olmayıp külliye'yi oluşturan birimler cami etrafında dağınık bir şekilde yerleştirilmişti. Cami etrafında serpiştirilmiş olan her bir birim kurumsal kimliğiyle bağımsız bir yapıyı teşkil etse de aslında bir bütünün parçası ve temsilcisi olduğunu güçlü bir şekilde yansıtmıştı. II. Bâyezid Külliyesi'nin bu vaziyet planını Fatih Külliyesi'nin oldukça sistematik ve formel planıyla karşılaştıran araştırmacılar bunun nedenini II. Bâyezid'in diktatoryal olmayan hoşgörülü ve barışçıl mizacına dayandırmışlardır. Külliye'nin vaziyet planını II. Bâyezid'in mizacına ve hayat felsefesine dayandıran Beşir Ayvazoğlu düşüncelerini şu şekilde kaleme almıştır:

*Üçüncü Tepe'ye cami, türbesi, medresesi, sıbyan mektebi kervansarayı, tabhâneleri, imâreti, hamamıyla yepyeni bir yaşam tarzı getirerek bir medeniyetin damgasını basan II. Bâyezid, babasından çok farklı bir tabiata sahipti, yumuşak, mütevazı... Onun bu tabiatı, değişik zamanlarda alana belli bir düzen gözetilmeksizin inşâ edilmiş binâlardan edilmiş külliyesinde de hissedilmektedir.*¹⁴⁸

Külliye'nin vaziyet planına ilişkin düşüncelerini kaleme alan bir diğer aydın Turgut Cansever de birbirlerine olan konumlarına göre hizalı olmayan yapıları başka bir açıdan yorumlamıştır:

...bu meydan, insanı yönlendirmeyen bir şehir mekânı oluyor. Yalnızca kapıların, cami, medrese ve saray kapsının meydana getirdiği tektonikler, şahsiyeti olan nesneler belirliyor. İnsan, bunların arasında istediği istikamette karar verdiği şekilde hareket

¹⁴⁴ Ayvazoğlu, B. (2010a). "İstanbul Kültürü ve Estetiği". *Şehri ve Kültür İstanbul*, (Editör: Ahmet Emre Bilgili), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, İstanbul, s. 36

¹⁴⁵ Kuban, D. (1994). "Beyazıt". C. 2, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayınları, İstanbul, s. 184

¹⁴⁶ Cansever, T. (2010). *a.g.e.* s. 11

¹⁴⁷ Kuruyazıcı, H. (2010). *a.g.m.* s. 224

¹⁴⁸ Ayvazoğlu, B. (2012). *a.g.e.* s. 55

*etme hürriyetine sahip bulunuyor, bir Rönesans meydanının “şuradan girip buraya gideceksin” diye emreden yapısından tamamen farklı olarak.*¹⁴⁹

Külliyenin planı bilinçli bir tercih sonucu mu yoksa kurulduğu alanın arazi yapısından kaynaklanan bir zorunluluktan mı ileri geldiği hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bu nedenle hem kalemleriyle hem de bulundukları her platformda İstanbul şehrinin kültürel ve mimari yapısını korumayı vazife edinen Ayvazoğlu ve Cansever’in külliye vaziyet planı hakkındaki düşünceleri kendi yorumlarından ibarettir.

Külliyeye birimleri vakfiyede şu şekilde geçmektedir:

*...hâl-i sıhhatinde ve kemal-i aklında rıza-ı Hak için bir âli **camî** ve civarında bir **mu'allimhâne** ve bir **i'maret** ve **matbahları** ve **kilârları** ve **sâir tevabî'i** ve levahıkı ile binâ eyledi ve haric-i şehirden **su getürüb**, **câmi'-i Şerîfde şadırvan** ve **mezbur matbahda** ve **ğayrında çeşmeler edüb**, ol suyu ânda icra etti ve bu cümle vakf etdi...*¹⁵⁰

Alıntıdan da anlaşıldığı üzere külliye ilk olarak cami, muallimhâne (sıbyan mektebi), imâret ve müştemilatlarından meydana gelmiştir. Vaziyet planında ise külliye'nin merkezinde cami, onun doğusunda imâret ve kervansaray; meydanın batı istikametinde biraz uzakta medrese ve daha batıda hamam; güneyinde ise mektep ve türbeler yerleştirilmiştir.¹⁵¹

Evliya Çelebi kendi döneminde külliye bünyesinde bulunan birimleri şu şekilde sıralamaktadır: “...bir mutfak, bir aşevi ile süslenmiş ve misafirhaneleri ile bezeli bir avludur. Bir fakir ve zengin çocukları mektebi, Kur'ân sıbyan mektebi ve dârülkurrâsı vardır.” Çelebi, cami merkez olmak üzere -medrese hariç- külliye kompleksini oluşturan bütün yapıların dış avlu içerisinde konumlandırıldığını belirtmektedir. Evliya Çelebi anlatısının devamında külliye kompleksini içine alan avlunun dış tarafında büyük bir vadi olduğunu ve buraya II. Beyazıt Meydanı dendiğini, bu meydanın dört tarafında çeşitli dükkânların olduğunu ve bir tarafında da II. Bâyezid Medresesi'nin bulunduğunu aktarmaktadır.¹⁵² Külliye'nin arşiv kaynaklarında yer alan *harem-i kebir* tabiri bir anlamda külliye'nin, etrafı duvarla çevrili bir alan içinde kurulmuş olduğunu kesin olarak

¹⁴⁹ Cansever, T. (2010). **a.g.e.** s. 111

¹⁵⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 30-31

¹⁵¹ Aslanapa, O. (2004). **Osmanlı Devri Mimarisi**. İnkılâp Yayınları, İstanbul, s. 154

¹⁵² Evliya Çelebi. (2008). **a.g.e.** s. 108

doğrulamaktadır. Evliya Çelebi'nin yukarıda Beyazıt Meydan'ı hakkında verdiği bilgilerden medreseye ait yapının *harem-i kebir*'in dışında kaldığı anlaşılmaktadır.

Medrese, hamam ve türbe külliye kompleksinde bulunan diğer birimlere sonradan ilave edilmiştir. Kitabesi olmayan medresenin yapımına ilişkin bilgilere 0.71 numaralı İn'âmât Defteri'nde yer alan bir tasadduk kaydında rastlanmaktadır. Burada yer verilen bilgilere göre temeli 11 Mayıs 1506 tarihinde atılan medrese binâsı¹⁵³ bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra, 30 Temmuz 1507 tarihinde tamamlanmıştır.¹⁵⁴ (Medresenin yapım tarihine ilişkin bilgi veren in'âmât kayıtları medrese başlığında verilecektir.)

Kitabesi olmayan bir diğer birim ise hamamdır. Külliye vakfiyesinde külliye bahsi geçen birimler arasında hamama yer verilmemiştir. Ancak kayıtlarda konuya ilişkin kesin bir tarih olmasa da hamam binâsının yapımına külliye inşaatıyla beraber başlandığı tahmin edilmektedir. Nitekim Fransa kralının emriyle İstanbul'da incelemeler yapmak üzere 1544 yılında gelen Albi'li Pierre Gylli'n vermiş olduğu bilgi bu tahmini güçlendirmektedir: Albi'li Pierre Gylli, daha önce külliye alanında Theodosius anıtının bulunduğunu ve bu anıtın kendisinin İstanbul'a gerçekleştirdiği ziyaretin yaklaşık 40 yıl öncesinden, II. Bâyezid tarafından yapılmış olan hamamın inşâsı sırasında yıktırılmış olduğunu söylemektedir. Albi'li Pierre Gylli'nin İstanbul'a gerçekleştirdiği ziyaret 1544 yılında olduğuna göre bunun yaklaşık 40 yıl öncesi¹⁵⁵ 1505/6 yıllarına denk gelmektedir. Elde kesin bilgi olmasa da Alb'li Pierre Gylli'nin bu anlatımları hamamın külliye inşaatının bitiminden hemen sonra inşâ edildiği ihtimâlini güçlendirmektedir.

II. Bâyezid, külliye vakfiyesinde kaleme aldırıldığı vasiyetnamesinde kendisinin Eyüp Sultan Cami'nin dış avlusunda bulunan Hazreti Eyüp Ensari Türbesi civarından defnedilmesini ve türbesinin üzerinde bir binânın ya da herhangi bir şeyin yapılmamasını vasiyet etmişti.¹⁵⁶ Ancak oğlu Yavuz Sultan Selim, II. Bâyezid'in naaşını caminin kible

¹⁵³ *Atatürk Kitaplığı M.C. 0.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Defter-i Müsveddât-ı İn'âmât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyat ve Adât ve Nökeriye ve Gayrühü)*, s. 187 (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri" şeklinde gösterilecektir.), Koçu, R. E. (1960). **a.g.e.** s. 2246

¹⁵⁴ Meriç, R. M. (1957). **a.g.m.** s. 14, Yüksel, İ. A. (1983). *Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-928 /1481-1520)*. Fetih Cemiyeti, İstanbul, s. 204, Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. C. 1, İstanbul, s. 380-381

¹⁵⁵ Eyice, S. (1990). "İstanbul'da II. Bâyezid Külliyesi". *Sanat Tarihi Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 8, İstanbul, s. 22, Eyice, S. (1992b). "Beyazıt Hamamı". *DİA*, C. 6, İstanbul, s. 52-53

¹⁵⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 29-30

istikametinde bulunan boş yere defnettirip üzerinde de bir türbe inşâ ederek babasının bu vasiyetini yerine getirmemiştir. II. Bâyezid'in türbesinin yanında kendisinden önce vefat eden kızı Selçuk Sultan'ında türbesi yer almaktadır. 1508 yılında vefat eden Selçuk Sultan'ın türbesi de kardeşi Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmıştır.¹⁵⁷

İstanbul'un yeniden imarı kapsamında şehrin merkezinde kurulmuş ve (Fatih Külliyesi'nden sonra) ikinci en büyük külliye olan II. Bâyezid Külliyesi belli açılardan *Anomin Tevârih-i Âl-i Osmân'a* da konu olmuştur: “*Vast-ı Kostantiniyye’de olan câmi’ dilârâ ve imâret ve medrese ve hân-kâh ve sâir tetemmât-ı hayrîyeleri hûd-ı muhtâc beyân olmayup.*”¹⁵⁸ II. Bâyezid'in vefatına değinen ve naaşının kendisi tarafından yapılan ve kendi adıyla anılan caminin yanında defnedildiğini söyleyen Hadidi, onun arkasında bırakmış olduğu hayratları da şu mısralarla aktarır: “*Şehün şehr içre var âli imâret, İmâret gitdi ol kaldı emâret...*” Hadidi, İstanbul'daki külliyenin birimlerini II. Bâyezid'in yer aldığı türbe ile beraber cami, medrese, imâret ve misafirhane şeklinde tanımlamıştır.¹⁵⁹ Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Çelebi ise külliyenin birimleri hakkında şunları nakleder:

*Evelâ İstânbûl'da vâk' bir 'imâret ve câmi'-i şerîf ve bir medrese-i latîfe ki tedrisi Şeyhu'l-İslâm ve Müftî'l-En'am olanlara meşrûtdur ve anlara cârî âb-ı ferâvân ve sıbyâna mütee'alik debîristân ve dâru'z-ziyâfe-i müsâfirân ve 'imâret-i 'aâmile-i âbâdân ki vasat-ı dâru'l-mülkde vâki'dir ve cümlesi sekiz yılda itmâm kılındığı şâyi'dir.*¹⁶⁰

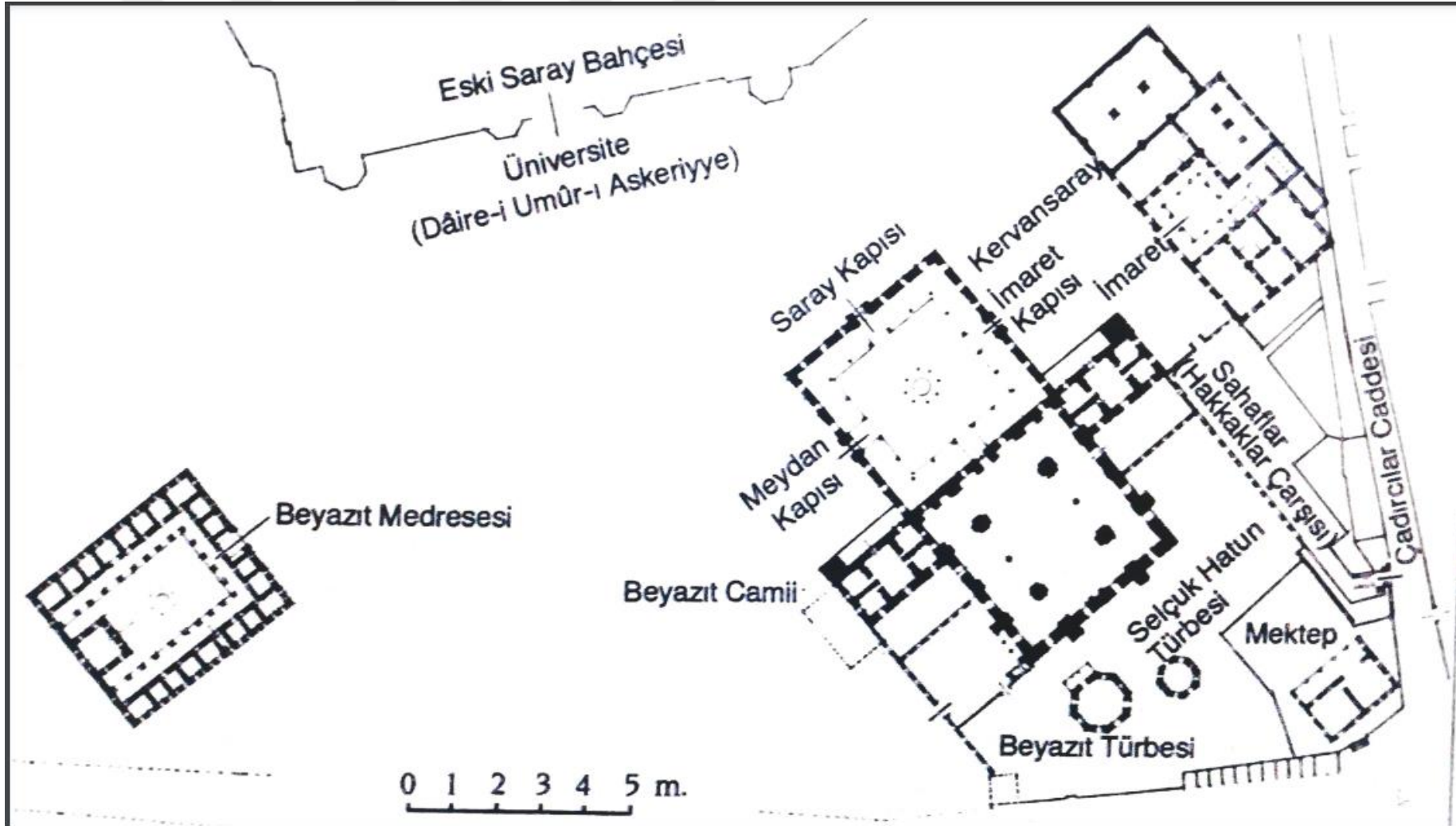
Buraya kadar külliye ile ilgili derlenen genel bilgiler ve bunlara ilişkin yapılan değerlendirmelere yer verildi. Bunun devamında ise başta cami olmak üzere külliye kompleksini oluşturan birimlerin kuruluşları, fiziki yapıları ve tarihsel süreç içerisinde geçirmiş oldukları değişim ve dönüşümleri detaylı bir şekilde incelenecektir.

¹⁵⁷ Eyice, S. (1992b). **a.g.m.** s. 48, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 23, Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 215

¹⁵⁸ Oğuz, H. (2013). *Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 376 Numarada Kayıtlı Anomin Tevârih-i Âl-i Osmân (H.616-929 / M. 1219-1519) İnceleme-Metin*. Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, s. 148

¹⁵⁹ Hadîdî. (1991). **a.g.e.** s. 374-375

¹⁶⁰ Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi. (1997). **a.g.e.** s. 953

Şekil 1.1. Külliye'nin yerleşim planı, (Kaynak: Yüksel, İ. A. (1983). Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri, V., s. 187)

1.4.1. Cami

İstanbul'un en orijinal selâtin cami hüviyetine sahip olan¹⁶¹ II. Bâyezid Camii, külliyeinin merkezinde yer almaktaydı. Cümle kapısı üstünde hattat Şeyh Hamdullah tarafından sülüs celîsi ve mermer üzerine kabartma şeklinde üç satır olarak kaleme alınan Arapça kitabesine göre cami 906 (1501) ile 911 (1505) yılları arasında inşâ edilmiştir.¹⁶² Evliya Çelebi'nin ünlü Seyahatnâmesi'nde cami temelinin atılması üzerine şöyle bir rivayet geçmektedir:

*Bu camiin temeline başlandığında mimarbaşı, 'Padişahım mihrabı nice koyalım?' diye sorunca Sultan Bâyezid-i Veli mimara hitap edip, 'Ayağım üzerine bas' derler. Mimar ayağı üzere basınca Kâbe-i Şerîfi görüp hemen mimar Bâyezid Han'ın ayağına yüz sürüp mihrabı önce yaptı. Sonra yine mihrapta iki rek'at hâcet namazını Bâyezid-i Veli kılıp hayır ile tamamlanması için hayr dua ederler.*¹⁶³

Seyahatnâme'de cami mimarının kim olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak farklı kaynaklarda söz konusu soruya cevap olarak üç isim ileri sürülmektedir: *Sicill-i Osmanî*,¹⁶⁴ *Hadikatü'l-cevâmi*¹⁶⁵ adlı eserlerde ve *İslâm Ansiklopedisi*'nin "Hayreddin" maddesinde¹⁶⁶ cami mimarının Hayreddin olduğu bilgisine yer verilmektedir. Semavi Eyice de "*İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Cami ve Onun Osmanlı-Türk Mimarisindeki Yeri*" adlı çalışmasında bu bilgiyi teyit etmektedir.¹⁶⁷ Ancak diğer taraftan Mustafa Nuri Paşa *Netâyicü'l-Vukuât-ı* adlı eserinde cami mimarının Kemaleddin olduğunu söylerken¹⁶⁸ Refik Melül Meriç, Muallim M. Cevdet Bey'in yazmaları arasında bulduğu 0.71 numaralı vesikaya dayanarak cami mimarının Yakup Şah olduğunu ileri sürmektedir.

Kaynak göstermeden cami mimarının "Kemaleddin" ya da "Hayreddin" olduğunu ileri sürenleri eleştiren Meriç, bu iddiaların birer tahminden öteye gitmediğini

¹⁶¹ Koçu, R. E. (1960). *a.g.e.* s. 2229, Ayvazoğlu, B. (2012). *a.g.e.* s. 57, Aslanapa, O. (2004). *a.g.e.* s.154, Eyice, S. (2010). *Tarih Boyunca İstanbul*. Etkileşim Yayınları, İstanbul, s. 94

¹⁶² Eyice, S. (1992b). *a.g.m.* s. 45, Koçu, R. E. (1960). *a.g.e.* s. 2229

¹⁶³ Evliya Çelebi. *a.g.e.* s. 107

¹⁶⁴ Mehmed Süreyya. (1996). *a.g.m.* s. 660

¹⁶⁵ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtî Efendi, Süleymân Besim Efendi. (2001). *Hadikatü'l-Cevâmi'*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, s. 265

¹⁶⁶ Th. Menzel. (1987). "Hayreddin". *İA.*, MEB. C. 5, İstanbul, s. 392

¹⁶⁷ Eyice, S. (1953). "İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Cami'i ve Onun Osmanlı-Türk Mimarisindeki Yeri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 7, S. 8, s. 173

¹⁶⁸ Mustafa Nuri Paşa. (1327). *Netâyicü'l-Vukuât-ı*, C. 1, İstanbul, s. 61

söylemektedir.¹⁶⁹ Nitekim Meriç'in çalışmasına konu olan 0.71 numaralı İn'âmat Defteri incelendiğinde 1503 yılından itibaren cami mimarının Yakup Şah olduğu anlaşılmaktadır: “İn'âm be-mezkûrîn fî 16 Cemâziye'l-âhir sene 909: Ya'kûb Şâh mi'mâr-ı imâret-i mezkûre Nakdiye 3.000 Câme-i çatma.”¹⁷⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, söz konusu kaydın 1503 yılına ait olmasından dolayı Yakup Şah'ın cami inşaat temelinin atıldığı zaman itibarıyla mimar olarak bulunup bulunmadığı hususunda bir netlik olmadığını ve dolayısıyla Hayreddin'in cami inşaatının ilk aşamalarına mimarlık yapmış olabileceğini belirtmektedir.¹⁷¹

Bu konuda Oktay Aslanapa ve Tahsin Öz'ün, Ekrem Hakkı Ayverdi ile aynı fikirde oldukları anlaşılmaktadır: Aslanapa, II. Bâyezid'in Amasya ve Edirne'deki camilerinin mimarlığını Hayreddin'in yaptığı bilgisinden hareketle İstanbul'daki cami mimarının da aynı kişi olabileceği sonucuna varmaktadır.¹⁷² Öz, ise II. Bâyezid döneminde mimar Hayreddin'in “üstât” unvanı aldığına işaret ederek böylesi mühim bir cami inşaatının Hayreddin'den başkasına bırakılmasına ihtimal vermemektedir.¹⁷³ Konuyla ilgili Ayverdi, Aslanapa ve Öz'ün verdiği bilgiler, mimar Hayreddin'in cami inşaatında 1503 yılından önceki bir tarihte görev almış olma olasılığını güçlendirmektedir. Nitekim eldeki tüm bu veriler değerlendirildiğinde II. Bâyezid tarafından yaptırılan Amasya ve Edirne camilerinin mimarlığını üstlenmiş ve dönemin ‘usta’ unvanına sahip bir mimarın Padişah tarafından yaptırılmış bir caminin mimarlık görevine atanma olasılığı güçlü bir ihtimal gibi görülmektedir.

0.71 numaralı İn'âmat Defteri'nde; cami nâzırı, cami binâ emini ve cami binâ kâtibi görevinde bulunan kişilerinde isimleri geçmektedir. Yine ayrı bir kayıta da mimar yardımcılarının kimler olduğu hakkında bilgi verilmektedir: “Ali ve Yûsuf halîfehâ-i binâ-i mezkûre Câme-i münakkaş-ı Burusa, sevbân”.¹⁷⁴ Söz konusu defterde ayrıca caminin inşaat sürecinde hangi meslek erbabının çalıştığını ve bu meslek erbaplarının yaptıkları iş karşılığı aldıkları ücretler takip eden örnekte olduğu gibi teferruatlı bir şekilde kayıt altına alınmıştır: “Cemâat-i gilmân-ı yeniçeriyân-ı İstanbul ki der-hıdmet-i binâ-i İmâret-i Cedîd

¹⁶⁹ Meriç, R. M. (1957). **a.g.m.** s. 5-8

¹⁷⁰ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 24, 60, 77

¹⁷¹ Koçu, R. E. (1960). **a.g.e.** s. 2230

¹⁷² Aslanapa, O. (2004). **a.g.e.** s. 154

¹⁷³ Öz, T. (2015). **İstanbul Camileri I-II**. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 33

¹⁷⁴ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 24

nihâde-ı bûdend 15.000”¹⁷⁵ ve “*Cemâ‘at-i ulûfeciyân ki der-hûdmet-i râh-ı âb-ı İmâret-i Cedîd bûdend, 25 nefer fî 1.000, 25.000*”¹⁷⁶

Başka bir kayıta cami pencerelerinin madenî parmaklıkları Topçubaşı Bâli Bey ve topçular kethüdâsı Atmaca idaresinde topçular cemâati tarafından yapıldığı belirtilmektedir: “-Bâli, ser-topçiyân ki perazvanahâ-i İmâret-i Cedîd rîhte Nakdiye: 4.000. Câme-i benek, -Atmaca, kedhudâ-i topçiyân: Câme-i münakkaş-ı Burusa, sevb. -Cemâ‘at-i topçiyân: Nakdiye, 15.000. Be-cihet-i üstedân câmehâ-i mirâhûrî an kemhâ-i kırmızı, 10 esvâb..”¹⁷⁷ Yine kayıta cami avize zincirinin Derviş Mehmed tarafından (*Dervîş Mehmed, zincirbâf ki zincir-i İmâret-i Cedîd sâhte 400*)¹⁷⁸, cami cilâ işlerinin Hacı Arab adlı usta tarafından (*Hâcî Arab ki bendhâ-i bâbhâ-i İmâret-i Cedîd cilâ kerde, 1000*)¹⁷⁹ ve cami kandillerinin de Nakkaş Yusuf adlı sanatkar tarafından yapıldığı kayıt altına alınmıştır. (*Yûsuf, nakkâş an sipâhiyân ki nukûş-ı kanadîl-i İmâret-i Cedîd kerd Câme-i benek*)¹⁸⁰

Söz konusu İn‘âmât Defteri’nde ayrıca cami inşaatı sürecinde ve inşaatın tamamlanmasından sonraki süreçte camiye verilen Kur‘ân-ı Kerimler, halılar, seccadeler, kandiller, askılar, fenerler, mumlar, cüz’ mahfazaları, rahleler, avizeler, Kur‘ân keseleri ve daha birçok eşyanın kimler tarafından verildiği ve verilen eşya karşılığında o kişilere ne kadar ücret ödendiği kayıt altına alınmıştır. Meriç, çalışmasında camiye verilen eşyaları türüne göre belli başlıklar altında toplayarak eşyaların kimler tarafından verildiği ve verilen eşyalar karşılığında ödenen ücret bilgisine de yer vermiştir.¹⁸¹

Cami kitabesine göre cami inşaatına 1501 tarihinde başlanmış olup 1505 tarihinde tamamlanmıştır.¹⁸² Cami’deki ilk namaz II. Bâyezid tarafından cemâziyelevvel ayının ilk yarısında muhtemelen bir cuma gününde kılınmıştır.¹⁸³ Konu ile ilgili detayları Evliya Çelebi şu şekilde aktarmaktadır:

Cami tamamlandıktan sonra gelen ilk cumada sayıyı yüzbinleri bulan cemâat içinde Bâyezid-i Veli buyururlar ki; ‘Her kim ikindi ve akşam namazının sünnetini ömründe

¹⁷⁵ M.C. 0. 71 numaralı İn‘âmât Defteri. s. 24, 60, 77

¹⁷⁶ M.C. 0. 71 numaralı İn‘âmât Defteri. s. 160

¹⁷⁷ M.C. 0. 71 numaralı İn‘âmât Defteri. s. 12

¹⁷⁸ M.C. 0. 71 numaralı İn‘âmât Defteri. s. 159

¹⁷⁹ M.C. 0. 71 numaralı İn‘âmât Defteri. s. 161

¹⁸⁰ M.C. 0. 71 numaralı İn‘âmât Defteri. s. 165

¹⁸¹ Meriç, R. M. (1957). **a.g.m.** s. 8-14

¹⁸² Eyice, S. (1992b). **a.g.m.** s. 45

¹⁸³ Meriç, R. M. (1957). **a.g.m.** s. 8

*terk etmemiş ise o imamlık etsin.’ deniz gibi cemâat içinde ikindi ve akşam namazı sünnetini tertip üzere kılmış bir adam bulunmadı. Meğer kendileri tertip sahibi imişler. ‘Elhamdülillâh seferde ve hazardsa uzun müddet ömrümüzde biz bütün sünnetleri terk etmedik.’ diye imamlık ederler.*¹⁸⁴

Külliye vakfiyesinde görkemli ve emsalsiz diye tabir edilen cami hakkında verilen bilgi sadece caminin kuruluş amacıyla sınırlıdır. Caminin planı, mimari özellikleri ve unsurları hakkında herhangi bir bilgiye yer vermeyen vakfiyede cami ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

*Anda evkat-ı hamsede cema’atle ve fûrada namaz kılma ve nâfile namazlar ve tilavet-i Kur’an-ı Kerim ve zıkr ve tesbih ve tahlil ve tesliye ve bi’l-cümle her nev’-i ibadet ki, mescidlerde eda olmak şer’an câiz ola. Anda dahi gecede ve gündüzde eda oluna. Kemesne mani’ olmaya.*¹⁸⁵

Caminin güzelliği ve görkemi Hoca Sadettin’in kaleminden şöyle tasvir olunur:

*Genişlik ve ferahlıkta her yönden bakılsa örnek ve kurucusunun temiz niyetinin de açık kanıtıdır. Ol ulu kentin ortasında yapılmış olmakla öğleden güneş batıncaya dek yeni yeni cemâatle dolup taşmaktan bir an bile geri kalmaz. Renkli nefis somakilerle öyle bir bezenmiştir ki yetkili mimarlar bile onun insan yapısı olup olmadığına kuşku gösterirler. Safalarla dolu haremde, özden safalar bulup andan gücele ayrılırlar. Yüksek duvarlarının mermerleri öyle parlatılmıştır ki, namaz kılanların akisleri onlarda ayan gibi yansır. Görenler de kutsal ruhlarının imgeleridir ki toplantıya gelmişler sanır. Ol kutsal harem giren gül bahçelerinin gezgin artık cihanı dolaşmaktan usanır. Safalı havlusundan akan şadırvanı tanıtayım derken kalemin şekerler saçan ağzından sular dökülür. Ol kevseri andıran selsebilin olukları hasretten susamışların....*¹⁸⁶

Yukarıda da belirtildiği gibi, İdris-i Bidlisî II. Bâyezid’e takdim ettiği eserinde onun İstanbul’daki Külliyesi’ne özel bir başlık ayırmış ve onu detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Bitlisî, cami için de

Bu binânın bânîsi Sultan, bu süslü mescidin temelini, gönül saflığı ve halis niyet zemini üzerine koydu. O geniş ve sağlam binânın yüksek sütunları, Bu kandil birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin

¹⁸⁴ Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 107

¹⁸⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 33-34

¹⁸⁶ Hoca Sadettin. **a.g.e.** s. 107-108

*vermiştir manasının da belirttiği gibi öyle yüksek ve sağlamdır ki adeta göklerin sabit zeminine, o yüce binâların temelinin inşâ edildiği yere indirilmiştir.*¹⁸⁷

şeklinde ifadeler kullanmıştır. Bitlisî, caminin etrafı çevrili geniş bir avlu içinde kurulmuş olduğunu söyler. Böylece bütün selâtin camilerinde olduğu gibi II. Bâyezid Camii'nin de etrafı çevrili geniş bir avlu içinde kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁸ Kaynaklara yansıyan bilgilere göre cami avlusu yılda iki kez temizlenmekteydi. Bunun aksaması üzerine 19 Kasım 1585 tarihinde İstanbul kadısı avlunun temizliğinin yaptırılması konusunda uyarılmıştır.¹⁸⁹

Yukarıda II. Bâyezid Camii'nin inşâsı, mimarının kim olduğu ile ilgili tartışmalar ve caminin yapımı esnasında çeşitli işlerde rol almış meslek erbapları hakkında bilgi verildi. Aşağıda ise caminin planı, bölümleri ve fiziki özellikleri üzerinde durulacaktır.

1.4.1.1. Cami planı ve dış görünümü

Cami dikdörtgen bir plan şeklinde olup dört fil ayağı üzerindeki bir orta kubbeyi destekleyen iki yarım kubbe ile örtülmüş ve yanlarda dörder yarım kubbeli bölümlerden oluşmaktadır. Cami binâsı 24 kubbeli son cemâat avlusu ve kanat uçlarında yer alan birer şerefeli iki minare ile tamamlanmıştır. Avlunun yeşil, gri, pembe ve kırmızı granit taşlardan oluşan 22 sütunu ve 24 kubbesi olup 18 alt, 18 üst olmak üzere 36 penceresi vardır.¹⁹⁰ Cami ve avlusunun zemini gümüş renkli mermerle döşenmiştir.¹⁹¹ Söz konusu avluya üç abidevi kapıdan giriş sağlanmaktadır. Bu kapılardan ortadaki, Eski Saray tarafında olduğu için saray kapısı; soldaki imâret kapısı, sağdaki ise meydan kapısı olarak adlandırılmıştı.¹⁹²

Avlunun ortasında zemini mor renklerle döşeli bir havuzun, bu havuzun merkezinde de bir şadırvanın bulunduğunu söyleyen Bitlisî onları şu şekilde metheder:

O cennet görünümlü mekânın ortasında Kevser misalli bir havuz vardır. Bu havuzun merkezinde ise birkaç suyun kaynağını aldığı fiskiyeli bir şadırvan mevcuttur. Her tarafından su kanalları geçmektedir. İçeriden dışarıya o Kevser havuzunun berrak ve lezzetli suları öyle akar ki havuzun içinde döşeli taşlar mor olmasaydı, susuzların gözü

¹⁸⁷ Genç, V. (2014). **a.g.t.** s. 545

¹⁸⁸ Genç, V. (2014). **a.g.t.** s. 545, Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 108, Eyice, S. (1992). **a.g.m.** s. 47

¹⁸⁹ Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 16

¹⁹⁰ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 192

¹⁹¹ Genç, V. (2014). **a.g.t.** s. 545

¹⁹² Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 47, Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 192

*önünde o su berraklık hevesi taşırdı. Havuzda, bedendeki ruh cevherine benzer anasır-ı süfladan bir unsur olmasaydı o çeşmenin, kaynağını hurilerin ağız ve dudaklarından aldığı zannederdin. O su kaynağını ab-ı hayattan almaktadır ve tevhid ve iman ehlinin kanallarında akmaktadır. Bu su, ilim ve irfan erbabının damarlarında akmaktadır.*¹⁹³

Evliya Çelebi de avluda gece gündüz muslukları kapanmayan büyük bir havuzun bulunduğu bahseder.¹⁹⁴ Üstü açık olan şadırvanın üzeri IV. Murat tarafından yaptırılan bir kubbe ile kapatılır. Avlu revaklarının yedi kubbesi son cemâat yeridir.¹⁹⁵ Son cemâat yerinde bulunan cümle kapısı üzerinde cami inşaatının başlama ve bitiş tarihlerini içeren kitabe yer almaktadır. Bu kapının sağ ve solundaki ikişer pencere arasında birer mihrap bulunmaktadır.

a. Tabhâneler: II. Bâyezid Camii'nin her iki tarafına bitişik olarak yapılan tabhâneler erken Osmanlı mimari geleneğinin özelliklerini taşımaktaydı.¹⁹⁶ Kısa süreliğine kalan misafirlerin yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tahsis edilen tabhâneler, üzerlerinde aydınlık fenerleri olan kubbeli birer kapalı avlu özelliğindeki orta bölümler ve buralara açılan iki taraflarında ocaklı ve kubbeli dörder hücrelerden oluşmaktaydı.¹⁹⁷ Merkezi bir kapıdan girilen kanatlar arasında geçiş sağlanırdı.¹⁹⁸ Evliya Çelebi tabhânelerin konumları hakkında şu bilgileri aktarır: “*Camie bitişik sağ ve solunda yolcular için iki adet misafirhane yapılmış, minareler onlara bitişiktir. Daha sonra o misafirhaneleri camie katılarak cami iki taraftan da genişledi.*”¹⁹⁹ Tabhâneler sonradan camiye dâhil edilmiş ve caminin dikdörtgen olan planı bozularak T planına dönüştürülmüştür.²⁰⁰ Kayıtlarda tabhânelerin ne zaman camiye dâhil edildiği ile ilgili net bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak külliye ait muhâsebe kayıtlarının *Tabhâne*²⁰¹ ve *Nekâthanâne-i Misafir*²⁰² başlıkları altında verilen bilgiler tabhânelerin 1650 yılına kadar varlıklarını sürdürmüş olduklarını göstermektedir.

¹⁹³ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 201

¹⁹⁴ Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 107

¹⁹⁵ Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 47

¹⁹⁶ Eyice, S. (1962). “Zâviyeler ve Zâviyeli-Camiler”, *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, s. 46

¹⁹⁷ Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 18

¹⁹⁸ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 200

¹⁹⁹ Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 106

²⁰⁰ Koçu, R. E. (1960). **a.g.e.** s. 2230

²⁰¹ BOA. MAD.d. nr. 5157, s. 9

²⁰² BOA. TS.MA.d. nr. 1241, s. 40

b. Minareler: Tabhânelerin ucuna yerleştirilen birer şerefeli minarelerden sağdaki orijinal olup Selçuklu mimarisinden Osmanlı mimarisine geçmiş İstanbul'daki tek örnektir.²⁰³ Solda yer alan minare geçirmiş olduğu yangınlardan hasar almış ve bilinmeyen bir tarihte yenilenmiştir. Her iki minare arasındaki uzaklık yaklaşık 79 m.'dir.²⁰⁴ Kapı üstlerinde İhlas Sûresi ve pano üzerinde ise dört adet "Elhamdülillah" ibâresi yazılmıştır.²⁰⁵ İdris-i Bitlisî, minareleri "*O ikinci Mescid-i Aksa'nın her iki minaresi, kendisini inşâ ettirenin ömrünün uzun olması için iki elini de göklere açarak dua etmektedir*"²⁰⁶ şekline yorumlamıştır. Ayvazoğlu ise minarelerin birbirinden uzak konumlandırılması ile ilgili duygularını şu şekilde dışa vurmaktadır: "*Bâyezid Camii'ne ilk bakışta azametli bir ifade kazandırıyor da dikkatle bakılırsa, kollarını açıp dünyayı kucaklamak isteyen bir iradeyi ve tevazuu yansıttığı fark edilir.*"²⁰⁷

1.4.1.2. Caminin iç kısmı ve bölümleri

İç hacmi 37.02 ve 37.06 x 36.08 m olarak hesaplanan haremin son cemâat duvarlarında 136 cm'lik 6 adet girinti mevcuttur. Burada bulunan merdivenlerle üst mahfile çıkış sağlanır. Haremin üç tarafında aynı kalınlıkta duvarlar bulunmaktadır. Cami içi kare şeklinde olup cami kubbesi içerde dört fil ayağı üzerinde oturtulmuştur. Sağ ve solda bulunan çok büyük iki sütün yukarıdaki kubbe kemerinin içini ve yanda bulunan kubbelerin kemerlerini taşımaktadır. 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından cami binâsını sağlamlaştırmak amacıyla bir kemer yapılmıştır. (...ve İstanbul'da merhum Sultan Bâyezid'in Câmî-i Şerîfi bir kemer-i cedîdle istihkâm bulmuşdur fî sene 981...) Eklenen bu kemerle müezzin mahfili tarafından bir dolapçık meydana gelmiştir. Haremin sağ ve sola açılan iki kapısı vardır.²⁰⁸

a. Müezzin Mahfili: 10 adet mermerden oluşmuş ayaklar üzerinde bulunan mahfil uçları kanal ve armûdî profilli, içleri rûmî tezyinatla oyulmuş kemerlerle taşınmaktadır.

²⁰³ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 201

²⁰⁴ Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 19

²⁰⁵ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 201, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 19

²⁰⁶ Genç, V. (2014). **a.g.t.** s. 546

²⁰⁷ Ayvazoğlu, B. (2012). **a.g.e.** s. 61

²⁰⁸ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 195

Mahfilin korkulukları mermerden ve şebekelidir. Mahfile 12 basamaklı merdivenle çıkılır.²⁰⁹

b. Hünkâr Mahfili: 10 adet çeşitli renklerden oluşan hâreli mermer ve granit yapıli sütunlar üzerinde yer alır. Korkulukları mermer olup şebekelidir. Harîmın sağ köşesinde bulunan mahfile giriş caminin sağında bulunan bir dış merdivenle sağlanırdı. Havalandırma amaçlı merdivenden dışarıya küçük bir mazgal açılmıştır. Mahfilin dış tarafında, pencere önüne bir balkon yerleştirilmiştir. Sonradan mahfili planı, ahşap direk ve payandalar üzerinde genişletilerek bir oda ve bir tuvalet eklenmiştir. Daha sonra Hünkâr Mahfili avlusunda bir havuz yapılmıştır. İhâta duvarının kapısında son dönemlerde form olarak şekil değiştirmiştir.²¹⁰ Evliya Çelebi, Hünkâr Mahfili'ni, “*Bu camiin sağında Osmanoğlu padişahlarının cuma namazı kılacakları yüksek bir makam yapmışlar ki benzersizdir.*”²¹¹ şeklinde metheder. Çelebi, Sultan İbrahim zamanında mahfilin etrafına altınlı ve yıldızlı şebeke kafesler yapıldığını aktarır.²¹²

c. Mihrap: kible tarafında bulunan mihrap sekiz sıra stalaktitli ve uçları püsküllü olan yedi kenarlı bir girinti şeklindedir. Kenarların iç yüzleri yukarıda sivri kemerlerle son bulur. Sade bir silmenin içinde, burmalı sivri kemerin aynaları rûmi oymalarla süslüdür. Dönen kum saatleri, siyah beyaz mermerden meydana gelmiştir. Mihrap duvarında üç sivri kemerli bir de yuvarlak olmak üzere dört penceresi vardır.²¹³ Evliya Çelebi mihrabı “*Mihrabı pencereleri önünde bir ok menzili bir İrem bağı var ki türlü türlü meyveler ile bezenmiş bir bağıdır.*”²¹⁴ şeklinde tasvir etmektedir.

d. Minber: Korkuluğu mermerden olup ortadaki üçgeni şebekelidir. Altta üç adet hücre rûmillerle örülü olup kemerleri de oymalıdır. Minber kapısı, siyah-beyaz mermerlerle süslenmiş basık kemerlidir. Kemer yanlarında iki adet dilimli kabara olup üstte Kelime-i şahâdet kazılıdır. Stalaktitli başlığın üstü iki taraflı rûmillerle süslü bir taçla son bulur.²¹⁵

²⁰⁹ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 196

²¹⁰ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 196

²¹¹ Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 107

²¹² Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 107

²¹³ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 196-197

²¹⁴ Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 107

²¹⁵ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 197

II. Bâyezid Camii'ndeki orta kubbenin iki yarım kubbeyle desteklenmesine dayanan sistemin Ayasofya'daki sistemle benzerlik göstermesi nedeniyle Avrupalı sanat eleştirmenleri ve arkeologlar tarafından Ayasofya'nın bir taklidi olarak değerlendirilmiştir. Eyice ve Ayverdi bu konuyu değerlendirirken, II. Bâyezid Camii planının Bursa, Edirne ve İstanbul camilerinde izlenen yöntemler sonucu edinilen deneyimler ışığında oluşturulduğunu belirtmektedirler.²¹⁶ II. Bâyezid Camii'nde en kaliteli malzemeler kullanılmış ve mimari alanda en ince detaylar gözetilerek yapılmıştır. Öyle ki; cami, Osmanlı dönem mimarisinin en gelişmiş halinin tezahürü ve aynı zamanda klasik Osmanlı mimarisinin de müjdeleyicisi olarak kabul görülmüştür.²¹⁷

Kayıtlara yansıdığı kadarıyla cami birçok afetlere maruz kalmış ve bunlar sonucunda çeşitli tarihlerde bakım ve onarıma tabi tutulmuştur: II. Bâyezid Camii'nin kuruluşundan kısa süre sonra, 1509 yılında İstanbul'da yaşanan ve yıkıcı etkisinden dolayı "küçük kıyamet" diye tabir edilen bir deprem meydana gelmiştir. Künhü'l ahbâr'da, caminin kubbesi ile beraber "dağılıp pâre pâre olduğu" şeklinde geçen bir ifade, caminin söz konusu depremde ağır hasar gördüğünü anlaşılmaktadır.²¹⁸ Cami; deprem, yıldırım düşmesi, yangın gibi olayların yarattığı hasarların yanı sıra zamanla oluşan yıpranma sonucu çok sayıda onarım sürecinden geçirilmiştir. Bunlardan biri 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından gerçekleştirilmiştir. Camiye, güçlendirme amaçlı bir kemer yaptırılmıştır. Kayıtlarda açık şekilde kemerin yaptırılma nedenine rastlanmasa da caminin bir onarım sürecinden geçtiği anlaşılmaktadır.²¹⁹

30 Haziran 1660 tarihinde meydana gelen yangında caminin sağ minaresi yanmıştı.²²⁰ 1681 yılında meydana gelen yangında ise rüzgârın etkisiyle havaya uçan kızgın bir çivinin II. Bâyezid Camii'nin minaresine isabet etmesi sonucu çıkan yangında minare külahlı kül olmuştu.²²¹ 1683 yılında yaşanan bir yangın yine cami minarelerinden birine ait külahın yanmasına neden olmuştu. Diğer bir yangın 1746 yılında cami minarelerinden birine yıldırım düşmesi sonucu ortaya çıkmış ve minarelerden birinin külahını yakmıştı. Yanan

²¹⁶ Koçu, R. E. (1960). **a.g.e.** s. 2234, Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 47, Aslanapa, O. (2004). **a.g.e.** s. 158

²¹⁷ Öz, T. (2015). **a.g.e.** s. 34

²¹⁸ Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi. (1997). **a.g.e.** s. 921

²¹⁹ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 195

²²⁰ Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî. (1985). *Mecmuâ-i Tevârih*. (Haz. Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 424

²²¹ H. D. Andreasyan. (Mart 1973). "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi". *Tarih Dergisi* Sayı 27, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 80

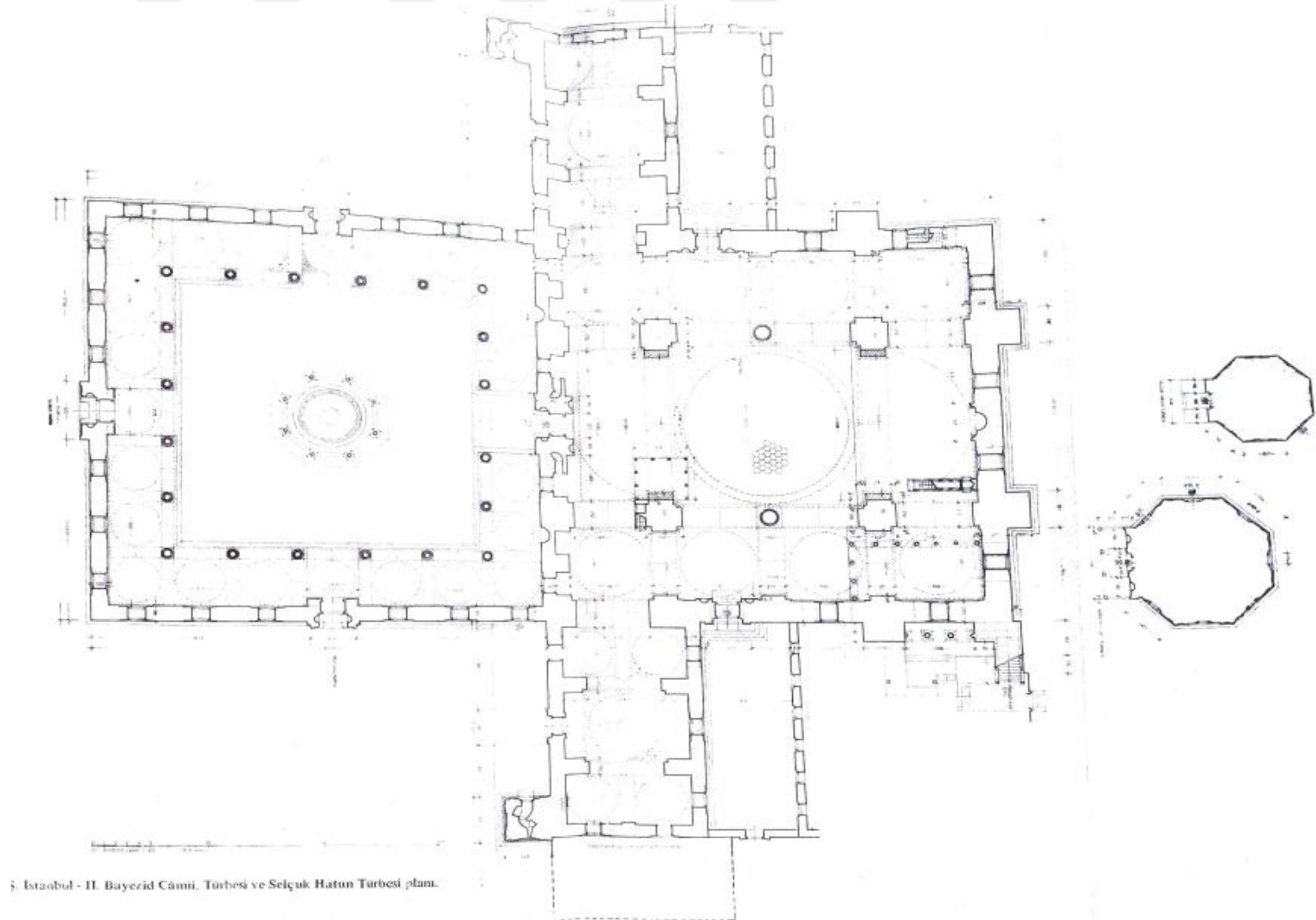
minare külahları kısa bir süre sonra yapılmıştır. Caminin tamir görmesini gerektiren başka bir olay ise 1754 yılında meydana gelen deprem olmuştu. Bu deprem cami kubbelerinde hasarlara yol açmıştı.²²² 1894 yılında meydana gelen depremin yol açtığı hasarlardan dolayı caminin onarımı için 197.880 kuruş²²³ ve yine 1896 yılında minarelerin tamiri için 3.400 kuruş²²⁴ harcandığı anlaşılmaktadır. Cami, 1940 ve 1958 yıllarında oldukça kapsamlı tadilat görmüştür.²²⁵ Vakfın muhâsebe defterlerinde caminin tadilatına dair masraf kayıtları bulunmaktadır. Bu kayıtlara çalışmanın Külliye'nin Ekonomik Yapısı bölümünde Külliye'nin Giderleri alt başlığı altında incelenecektir. Cami son olarak 2013 yılında başlayan tadilat, 20 Mayıs 2020 tarihinde tamamlanmıştır.

²²² Cezar, M. (1963). “Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler”. *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, s. 342, 289

²²³ BOA. İ. EV. nr. 8/48

²²⁴ BOA. İ. EV. nr. 15/11

²²⁵ Öz, T. (2015). *a.g.e.* s. 34

Şekil 1.2. II. Bâyezid Camii, Türbesi ve Selçuk Sultan Türbesi planı (Kaynak: Yüksel, İ. A. (1983). Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri, V., s. 188-189)

Şekil 1.3. II. Bâyezid Camii, Türbesi ve Selçuk Sultan Türbesi planı (Kaynak: Yüksel, İ. A. (1983). Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri, V., s. 188-189)

1.4.2. Medrese

II. Bâyezid Külliyesi'nin önemli bir bileşeni olan medrese, külliyenin vakfiyesinde yer almamaktadır. Bu durum vakfiyenin kaleme alındığı zamanda külliyenin inşaat planlamasında bir medreseye yer verilmediğini göstermektedir. Dolayısıyla külliye bünyesindeki medresenin yapımına daha sonradan karar verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kitabesi olmadığından, medrese inşaatının başlama ve bitiş tarihi 0.71 numaralı İn'âmât Defteri'nde yer alan kayıtlardan öğrenilmektedir. Medresenin temeli için kiler eminine gönderilen 15 bin akçenin söz konusu İn'âmât Defteri'ne kaydedilmiş olmasından hareketle medresenin yapımına 11 Mayıs 1506 tarihinde başlandığı anlaşılmaktadır.²²⁶ Medresenin tamamlanmasından sonra II. Bâyezid, medrese mimarına, binâ emini ve kâtibine çeşitli in'âm ve ihsanda bulunmuştur.²²⁷ Söz konusu görevlilere verilen in'âmın kayıtları ise medrese inşaatının 30 Temmuz 1507 tarihinde tamamlandığına işaret etmektedir.²²⁸ Bu kayda göre 1507 yılında tamamlanmış olan medrese, 1509 yılında yarattığı hasar bakımından küçük kıyamet diye tabir edilen depremle henüz iki yaşında iken tamamen yıkılmıştı. Ancak kısa bir süre sonra II. Bâyezid tarafından tekrar yapılmıştır.²²⁹

Dikdörtgen şeklinde, klasik görünümlü olan medrese, caminin batısında yer almaktaydı. Medrese bir dersane ve 19 odadan oluşmaktaydı. Dershanenin 9 alt ve 12 üst olmak üzere toplamda 21 penceresi ve yan taraflarında da dolapları bulunmaktaydı. Medresenin 19 odasından 4 köşe olanları diğer odalardan daha geniş olduğu için bu odalar 4'er kişilikti. Köşe odaların 3 alt ve 1 üst pencereleri vardı. Geriye kalan diğer 2'şer kişilik 15 odanın da 2 alt ve 1 üst pencereleri bulunmaktaydı. 19 odanın hepsinde birer ocak ve dolap yeri mevcuttu.²³⁰ Avlusunun ortasından bir şadırvan bulunan medresenin önünde yer alan havuzdan dolayı halk arasında "Havuzlu Medrese" olarak da bilinmekteydi.²³¹ Evliya

²²⁶ H. 7 Muharrem 912 (11 Mayıs 1506) tarihli olan kayıt şu şekilde geçmektedir: "Be-ma'rifet-i emîn-i kilâr der-vakt-i nihâden binâ-i İmâret-i Medrese-i Cedid der İstanbul, 15.000". M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 187

²²⁷ Buna göre: 1) Ali, solak an ebnâ-i sipâhiyân emîn-i binâ-i Medrese: Câme-i benek-i, Burusa, sevb. 2) Hâcî Ali, kâtib-i binâ-i Medrese-i mezkûr: Câme-i münakkaş-ı, Burusa, sevb. 3) Yûsuf b. Papas, mi'mâr: Nakdiye 2.000., Câme-i benek-i Burusa, sevb.", M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 225

²²⁸ Meriç, R. M. (1957). **a.g.m.** s.14, Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 204, Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 380-381

²²⁹ Cezar, M. (1963). **a.g.m.** s. 383, Jopes von Hammer, **a.g.e.** s. 78

²³⁰ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 206, Kütükoğlu, M. S. (2000). **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**. Ankara, s. 85-86, Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 48, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 20-21

²³¹ Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 48

Çelebi medresenin 70 kubbesi²³² olduğunu söylemiş olsa da medresenin 46 kubbesi bulunmaktaydı.²³³

Medrese, bir yandan doğal ve beşeri faktörlerin yol açtığı hasarlar diğer yandan zamanla oluşan yıpranma sonucu birçok kez onarımdan geçmiştir. Medresenin maruz kaldığı en şiddetli olay, önceki satırlarda da ifade edildiği gibi 1509 yılında meydana gelen büyük deprem olmuştur. Bu deprem medresenin tamamen yıkılmasına sebep olmuştur. Yıkılan medrese II. Bâyezid tarafından kısa süre sonra yeniden yapılmıştır. Kayıtlar II. Bâyezid Medresesi'nin daha sonraki yıllarda da çeşitli nedenlerden dolayı birçok kez tamir edildiğini göstermektedir. Bu kayıtlara göre medrese 1645 (muhtemelen yakınında yaşanan yangından dolayı), 1772, 1837, 1843 (2.970 kuruş karşılığında kurşunların yenilenmesi), 1845 (236 kuruş karşılığında), 1846 (7.992 kuruş karşılığında), 1867 lağımaların bakımı 900 kuruş karşılığında) 1870 (suyollarının tamiri, 2.020 kuruş karşılığında) 1889 (medresenin kurşunları ve diğer masraflar, 15.891 kuruş karşılığında), 1902 (3.374 kuruş karşılığında),²³⁴ 1908 (22.036 kuruş karşılığında),²³⁵ 1910 ve 1914 yıllarında çeşitli tamir işleminden geçmiştir. Söz konusu yıllarda medrese tamirâtı için yapılan harcamalar arasında kayıtlara yansıyan en yüksek meblağı 1908 yılındaki 22.036 kuruşluk harcama miktarı oluşturmuştur. 1914'te yapılmış olan onarım medresenin dârülhilâfe kadrosuna alınmasını sağlamıştır.²³⁶

Medreselerin kapatılması üzerine asıl işlevini kaybetmiş olan II. Bâyezid Külliye Medresesi, uzun süre boş kalmıştır. Medrese binâsı çeşitli tarihlerde evrak tevzi yeri, fakirleri barındırma mekânı ve yurt olarak kullanılmıştır.²³⁷ 1939 yılından itibaren Belediye Müzesi ve Kütüphanesi olarak faaliyete başlamıştır. 1940'lı yıllarda geçirdiği tadilatın sonra 1981 yılına kadar kütüphane olarak kullanılan medrese binâsı en son geçirdiği iki yıllık restorasyon sürecinden sonra 1983 yılında Türk Vakıf Hat San'atları Müzesi'ne dönüştürülmüş ve bu mevcut konumuyla günümüze kadar gelmiştir.²³⁸

²³² Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 108

²³³ Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 380

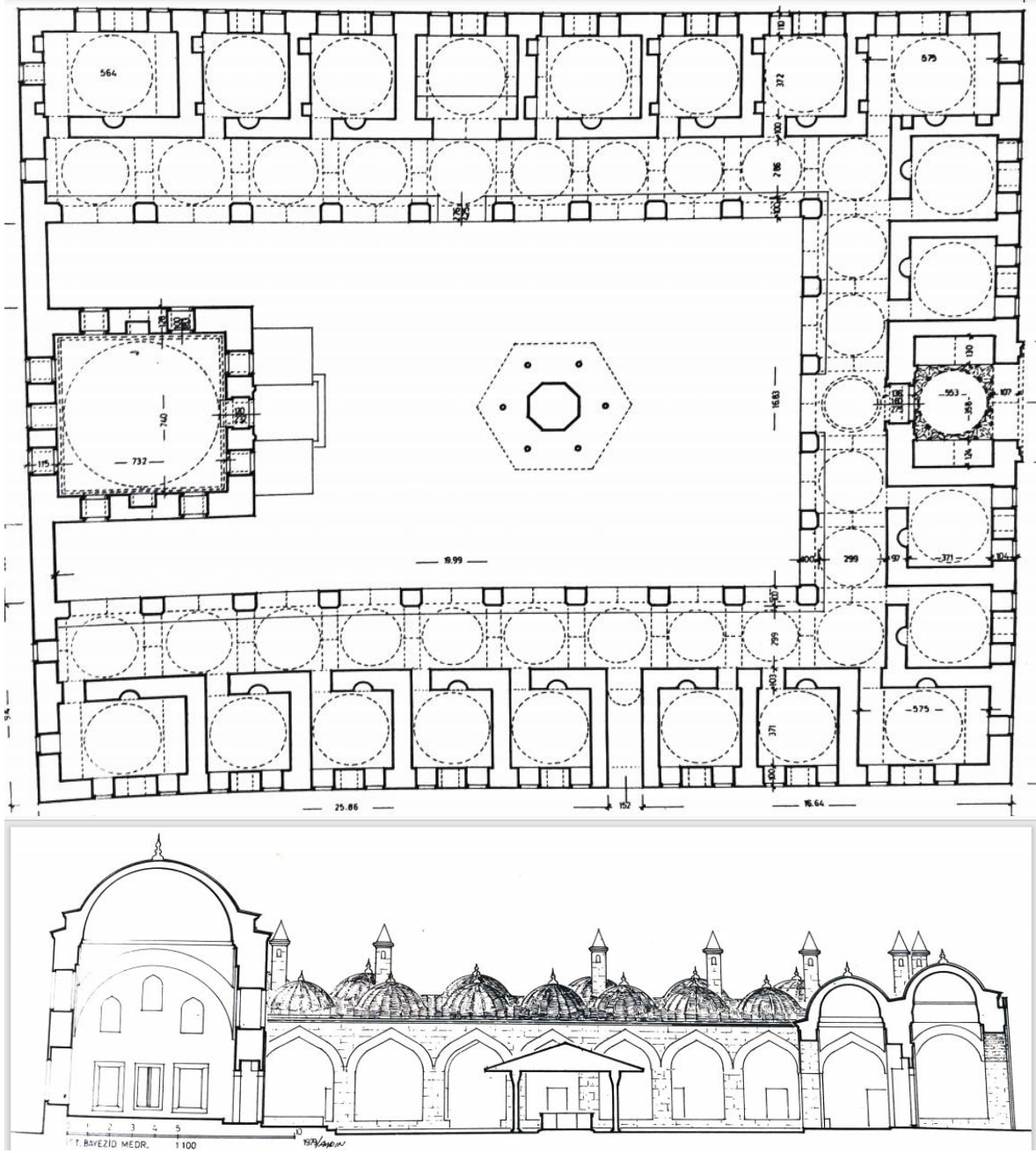
²³⁴ Kütükoğlu, M. S. (2000). **a.g.e.** s. 86-87

²³⁵ BOA. ŞD. nr. 190/24

²³⁶ Kütükoğlu, M. S. (2000). **a.g.e.** s. 88

²³⁷ Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 381

²³⁸ Kütükoğlu, M. S. (2000). **a.g.e.** s. 88

Şekil 1.4. Medrese Planı (Kaynak: Yüksel, İ. A. (1983). Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri, V., s. 205)

1.4.3. İmârethâne

Vakfiyede külliye'nin temel unsurlarından biri olan imârethâne'nin konumu ve bünyesinde barındırdığı birimlerinden şu şekilde söz edilmektedir: “cami civarında bir i'maret ve matbahları ve kilarları ve sâir tevabi'i ve levahıkı ile binâ eyledi..”²³⁹ Evliya Çelebi de külliye imâreti hakkında şu kısa bilgiyi vermektedir: “Bir mutfak, bir aşevi ile

²³⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 31

süslenmiş ve misafirhaneleri ile bezeli bir avludur."²⁴⁰ Caminin sol tarafında kurulmuş olan imâret binâsı, ortasında şadırvan bulunan bir iç avlunun kuzey, güney ve doğusunda kurulmuş kubbeli mekânlardan meydana gelmişti.²⁴¹ Avlunun etrafında sıralanan kubbeli mekânlar; mutfak, yemekhane, fırın, kiler/yönetici odası, tartı yeri, tuvalet olarak kullanılmıştı.²⁴² Avlunun kuzey cephesi ise; mutfak, yemekhane ve güney cephesinde kare bir alana yerleştirilmiş olan erzak ambarı ve fırın dört bölümden oluşmaktaydı. Bu dört bölümün iki bölümü kuzey-güney yönünde ve bu bölümlerin batısında yine kuzey-güney yönünde sıralanmış iki bölüm yer almaktaydı. Doğu cephesinde ise yan yana yerleştirilmiş dört bölümlü tuvaletler bulunmaktaydı.²⁴³

Vakfiyede imâret binâsının kuruluş amacı,

*Misafirinden ulemâ ve sadat ve suleha ve fukara ve sâir ahad-ı ehl-i İslam gelüb nüzul edeler ve bunlara üç güne değin her gün iki vakit ziyafet edeler. Merkeblerine alaf vereler ve sâir fukara mukim olsun ve misafir olsun, günde iki nöbet-i ta'am-ı âmm vaktinde hazır olanlara ta'am vereler. Kimesne mahrum göndermeyeler.*²⁴⁴

şeklinde belirlenmişti. Bundan da anlaşıldığı üzere imâret binâsı önemli bir sosyal işlevi yerine getirmek üzere inşâ edilmişti. Ancak zamanla muhtelif nedenlerden dolayı imâret vakfiyede belirtilen hizmetlerin gereklerini yerine getiremeyince İstanbul'un umumi bir kütüphane ihtiyacının da aynı döneme tesadüf etmesi üzerine imâret binâsının âtil kalan bölümleri 1884 yılında kütüphaneye dönüştürülmüştü. Belli bir süre sosyal alanda imâret olarak önemli faaliyetlerde kullanılan binâ böylece ilk devlet kütüphanesinin hizmetine sunulmuştu. (Aşağıda Kütüphane başlığı altında imâret binâsının kullanılmayan kısımlarının kütüphaneye dönüştürülme süreci ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.) Eldeki verilerden de anlaşıldığı üzere imâret binâsı vermiş olduğu önemli hizmetlerden dolayı II. Bâyezid Külliyesi'nde oldukça önemli bir yer teşkil etmişti. Bu binâyı oluşturan; mutfak, yemekhane,

²⁴⁰ Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 108

²⁴¹ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 209, Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 49

²⁴² Budak, A. (2015). *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanatı Tarihi Bilim Dalı, Kayseri, s. 181

²⁴³ Gürbıyık, C. (2013). *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatı Bilim Dalı, İzmir, s. 128, Gelir Çelebi, A. (2017). *Somut Olmayan Kültür Mirası "İmaret Geleneği" ve Osmanlı İmaretleri*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s. 59-60

²⁴⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 34-35

fırın/kiler, yönetici odası, tartı yeri, tuvalet gibi kısımlar aşağıda ayrıntılı bir şekilde tanıtılacaktır.

1.4.3.1. İmârethânenin bölümleri

a. Mutfak: İmâretin en büyük birimi olan mutfak, kareye yakın dikdörtgen planı şeklinde olup avlunun kuzey-doğusunda kurulmuştu. Mutfak, kuzey-güney yönünde yan yana yerleştirilmiş iki kubbe ile örtülü, dikdörtgen bir bölüm ve bu bölümün doğusunda yer alan ve yine kuzey-güney yönünde yan yana yerleştirilmiş dört kubbe ile örtülü ocak bölümünden teşekkül etmişti.²⁴⁵ Giriş kapısı batı cephesinde bulunan mutfağın kuzey duvarında iki adet ocak bulunmaktaydı. Batı kısımda bulunan ocaklar zamanla asıl işlevini yitirerek kervansaraya açılan bir kapıya dönüştürülmüştü. Mutfağın doğu kısmında mazgal pencereler, avluya açılan batı ve güney cephelerinde ise daha büyük boyutlu pencere açıklarına yer verilmişti. Batı yönündeki pencere açığı olan kısım yemekhane (mekel) bölümüne açılmakta olup bu pencere açığı daha sonra kapıya dönüştürülmüştü.²⁴⁶

b. Yemekhane (Taâmehâne-Me'kel): Mutfağın kuzeybatısında yer alan, dikdörtgen şekilli bir plan üzerine kurulmuş olan yemekhane, avlunun kuzey cephesinde konumlandırılmıştı. Yemekhane kısmının avluya bakan güney duvarı üzerinde dört ve batı duvarı üzerinde üç olmak üzere toplamda yedi penceresi vardı.²⁴⁷ Yemekhanenin güney cephesinde avluya açılan ana girişi dışında iki girişi daha vardı.²⁴⁸ Bu girişlerden ilki yemekhanenin doğu duvarından mutfığa açılan giriş olup ikincisi de sonradan kuzey duvarı üzerinden kervansaraya geçiş sağlamak amacıyla yapılmıştı. Kervansaray ile yemekhane arasında geçişi sağlayan bu giriş daha sonra kervansarayın kütüphaneye dönüştürülmesi üzerine kütüphane ile yemekhane arasındaki geçişi sağlamaktaydı.²⁴⁹

Kütüphanede zamanla oluşan fiziki kapasite yetersizliği üzerine Maârif Nezâreti, 14 Ağustos 1906 tarihli vesikada, “ *metrûk ve hali bir halde olan üç kapının nezârete acizaye terki...*” şeklinde bir yazıyla Evkâf Nezâreti’nden imâret binâsına ait kullanılmayan üç kapılı

²⁴⁵ Budak, A. (2015). **a.g.t.** s. 193

²⁴⁶ Gürbıyık, C. (2013). **a.g.t.** s. 128-129, Budak, A. (2015). **a.g.t.** s. 199

²⁴⁷ Gürbıyık, C. (2013). **a.g.t.** s. 129, Budak, A. (2015). **a.g.t.** s. 199

²⁴⁸ Maârif Nezâreti’nin kütüphane için talep ettiği imârethânenin taâmehânesi *üç kapulu* yer olarak tarif edilmiştir. BOA. MF. MKT. nr. 947/61

²⁴⁹ Gürbıyık, C. (2013). **a.g.t.** s. 129, Budak, A. (2015). **a.g.t.** s. 199

yerin kütüphaneye dâhil edilmesini talep etmişti.²⁵⁰ Yemekhanenin vaziyetini de ortaya koyan söz konusu vesikaya, Evkâf Nezâreti 14 Ağustos 1906 tarihinde cevaben kaleme aldığı bir vesika ile talep edilen yerin talebeler için bir yemekhane hizmeti gördüğü gerekçesiyle bu talebi reddetmişti.²⁵¹ Ancak Maârif Nezâreti söz konusu talebinden vazgeçmemiş ve nihayet 15 Ağustos 1910 tarihinde imâret yemekhanesini de kapsayacak şekilde imâret ve askeri misafirhane arasında kalan tüm binâların kütüphaneye eklenmesini sağlamıştı.²⁵²

c. Fırın: Dikdörtgen şekilli bir plan üzerine kurulmuş olan fırın imâretin güneydoğusunda kuzey-güney cephesinde konumlandırılmıştı. Fırının girişi, kuzey cephesinden eyvana açılmaktaydı. Ayrıca fırının güneybatı cephesinde arka bahçeye açılan bir kapısı daha vardı. Arka bahçedeki bu kapı girişi muhtemelen fırına yakacak taşımak için kullanılmıştı.²⁵³ Fırının doğu cephesine iki ocak yerleştirilmiş ve bu ocaklar arasında hamurhaneye geçişi sağlayan bir giriş yapılmıştı. Bir ocak da fırının güney cephesinde yer almış ve bu ocağın her iki yanında muhtemelen eşya yeri için duvarda dikdörtgen şeklinde niş diye tabir edilen oyuklar açılmıştı. İki nişte fırının doğu duvarının güneyinde açılmış olan iki pencere arasında yapılmıştı.²⁵⁴

d. Kiler/Yönetici Odası: Kare şekilli bir plan üzerinde ve avlunun güney cephesinde kurulmuş olan bölüm muhtemelen kiler ve yönetici odaları olarak kullanılmıştı. 13 penceresi olan bu bölüm 4 kısımdan oluşmuş ve bu dört kısmın 2 kısmı yan yana kuzey-güney yönünde sıralanmıştı. Geriye kalan 2 kısmı ise ilk kısmın batısında yine kuzey-güney yönünde yer almıştı. Bu kısmın doğrudan avluya açılan herhangi bir girişi bulunmamaktaydı. Bu bölüme giriş ancak kiler/yönetici odasının doğusunda kalan bölüme açılan kapı ile sağlanmaktaydı. Doğrudan herhangi bir girişi bulunmayan bölüm muhtemelen kiler olarak kullanılmıştı. Bu bölümün doğusunda avluya girişi olan bir mekân yer almaktaydı. Bu mekânın kiler veya yönetici odası olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Dikdörtgen şekilli bir plan üzerine kurulmuş olan bu bölüm bir duvarla ikiye ayrılmıştı. Bölümü ikiye ayıran duvarın

²⁵⁰ BOA. MF. MKT. nr. 947/61

²⁵¹ "... beyan olunan mahalli metruk ve hali olmayup Bâyezid İmâreti'nin mekelhânesi (yemekhanesi) olarak elyevm derununda talebe-ı ulum taâm etmekte de oldukları ve bina-ı aliye mahallı mezkûrun terki olamayacağı ifade olunmağın ol babda emr ferman hazreti menlehül emrindir.", BOA. MF. MKT. nr. 947/61

²⁵² "...Sultan Bâyezid-i Han-ı Veli Hazretlerinin imâretleri ile misafirhane-i askeri beyanındaki enbiyanın kütüphane-i umumî ittihaz olunmak üzere maârifte terkine ait tezkere melfufuyla sadır olan irade-i saniyenin...", BOA. BEO. nr. 3634/272525

²⁵³ Gürbıyık, C. (2013). **a.g.t.** s. 130

²⁵⁴ Gürbıyık, C. (2013). **a.g.t.** s. 130, Budak, A. (2015). **a.g.t.** s. 191

ortasında açılmış olan kapı ile güneyde kalan ikinci bölüme geçiş sağlanmaktaydı. Kiler/yönetici odasının batı cephesinde bulunan bölümün bir giriş kapısı ve bir de penceresi bulunmaktaydı.²⁵⁵

e. Tartı Yeri: İmâretin erzak tartı biriminin ²⁵⁶ avlunun sağ köşesindeki önü açık olan yerde konumlandırıldığı tahmin edilmektedir.²⁵⁷

f. Tuvaletler: İmâretin doğu cephesinde bulunan ve dört bölümden oluşan tuvaletler²⁵⁸ imâretin en küçük kısmını oluşturmaktaydı. Tuvaletler dikdörtgen şekilli bir plan üzerine kurulmuş olup tonozla örtülmüştü. Bu tonozların üzerinde tuvaletlerin aydınlatılması amacıyla pencereler yapılmıştı. Tuvaletlerin girişi eyvanın kuzeydoğu köşesinde açılmış olan kapıdan sağlanırdı. Ayrıca tuvaletin kuzeydoğu köşesinde arka bahçeye açılan bir çıkış kapısı daha vardı.²⁵⁹

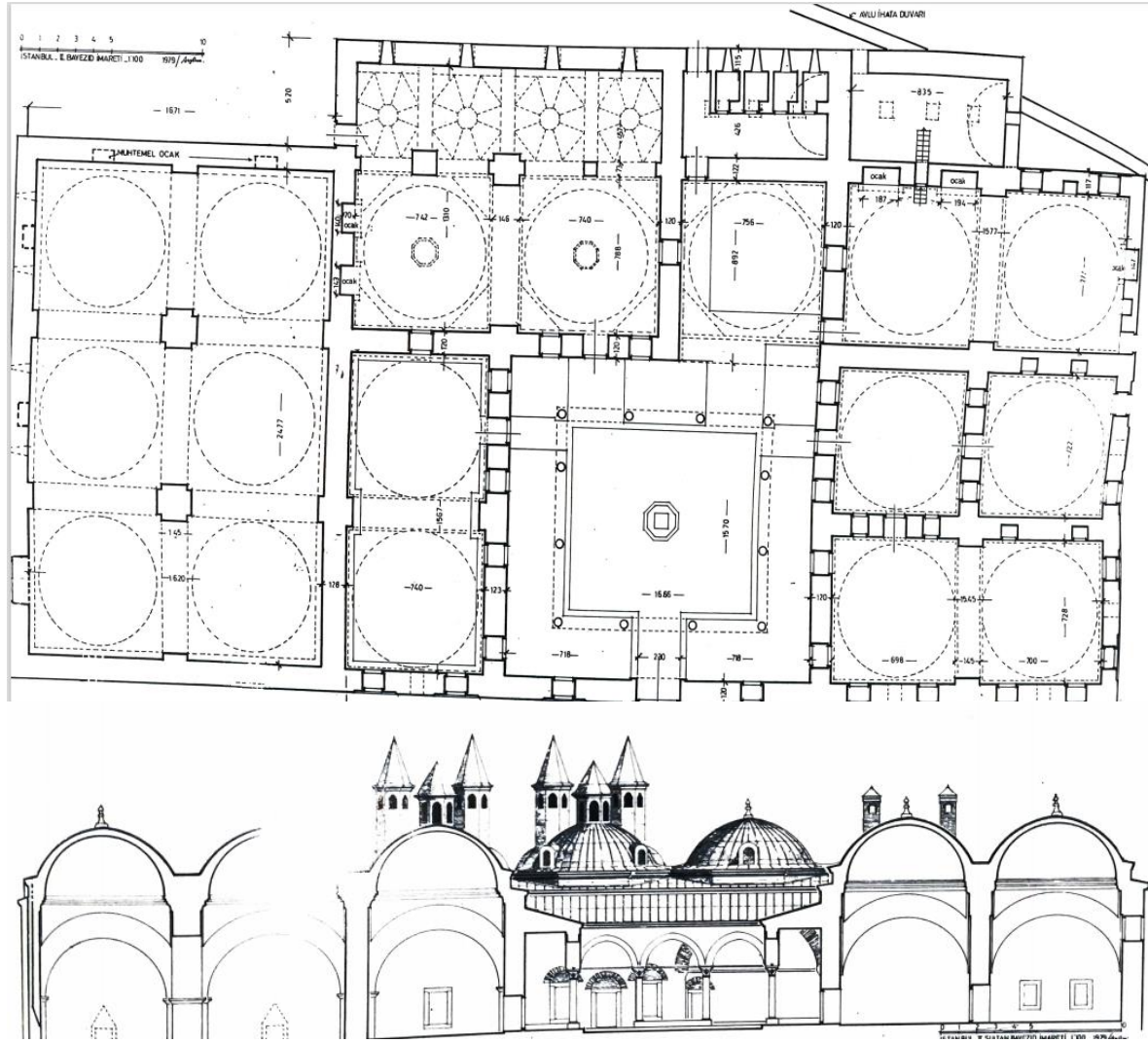
²⁵⁵ Budak, A. (2015). **a.g.t.** s. 188

²⁵⁶ Gökman, M. (1956). **a.g.e.** s. 9, Gürbıyık, C. (2013). **a.g.t.** s. 128

²⁵⁷ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 209-210

²⁵⁸ Budak, A. (2015). **a.g.t.** s. 193

²⁵⁹ Gürbıyık, C. (2013). **a.g.t.** s. 131

Şekil 1.5. İmâret Planı (Kaynak: Yüksel, İ. A. (1983). Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri, V., s. 208-209)

1.4.4. Kervansaray (İmâret Ahır)

İmâret binâsının sol cephesine bitişik olan kervansaray 6 kubbeli bir bölümden oluşmaktaydı.²⁶⁰ Vakfiyede kervansaray olarak kullanılmış olan binânın konumu ve yapı şekli ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmezken sadece kervansaray görevlilerinin sahip olmaları gereken vasıflar ve yapmakla mükellef oldukları görev ve sorumlulukları belirtilmişti.²⁶¹ Ancak kaynaklarda imâret ahır diye de anılan kervansaray binâsı hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Meselâ Muzaffer Gökman, yarım asırdan beri imâretin kullanılmayan bölümlerinde güvercin ve kedi besleyen yüz küsur yaşındaki Hacı Ali adlı

²⁶⁰ Gökman, M. (1956). *a.g.e.* s. 5, Yüksel, İ. A. (1983). *a.g.e.* s. 210, Eyice, S. (1992a). *a.g.m.* s. 49, Eyice, S. (1990). *a.g.m.* s. 21

²⁶¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 34

kişinin kendisine verdiği bilgileri şu şekilde aktarmaktadır: “*salon duvarlarında çevreleme yemlikler, seyisler için duvarda asılı ranzalar bulunduğunu ve salonda da hayvanları sulamak için derin su kuyuları olduğunu söyler.*”²⁶² Muzaffer Gökman’ın verdiği bilgilerden kervansaray binâsının ihtiyaca cevap verebilecek şekilde inşâ edildiği anlaşılmaktadır. Ancak 22 Eylül 1882 tarihli Maârif Nezâreti’nden Sadârete gönderilmiş olan tezkereden kervansaray binâsı olarak hizmet veren yapının eski işlevini kaybettiği anlaşılmaktadır.²⁶³

Maârif Nezâreti’nden Sadâret Makamı’na gönderilen bu tezkerede kütüphane için istenilen *dört kubbeyi havi* diye tarif edilen yer, imâret kervansaray binâsı idi.²⁶⁴ Kervansaray binâsı gerekli tadilattan geçirildikten sonra 2 Haziran 1884 tarihinde Kütüphane-i Umumi binâsı olarak hizmet vermeye başlamıştı. İmâret kervansarayı (ahır) binâsı, kütüphaneye uyarlanması amacıyla üç kez incelemeden geçmiş ve gereken dönüşüm için yapılan masraf 2 Temmuz 1885 tarihli vesikaya “*ebniyâ-yı mezkûrenin 398.980 gurus inşaata hâsıl eylemiş olabileceği anlaşılmış..*”²⁶⁵ şeklinde yansımıştı.

1.4.5. Sıbyan Mektebi

Vakfiyede yetim ve fakir çocuklar için inşâ edilmesi öngörülen mektebin caminin yanına konumlandırılması gerektiği belirtilmiştir. Kayıtlarda mektep inşaatının ne zaman bittiği ve mektepteki eğitim faaliyetlerine tam olarak ne zaman başlandığına dair kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak 0.71 numaralı İn’âmât Defteri’nde yer alan 30 Temmuz 1507 tarihli bir kayıtta II. Bâyezid’in, mektebin muallim, muallim yardımcısı ve öğrencilerine in’âmda bulunduğu bilgisine yer verilmektedir. Bu bilgi 1507 yılında mektebin faal olduğuna işaret etmektedir.²⁶⁶

²⁶² Gökman, M. (1956). a.g.e. s. 5

²⁶³ “*Binaenalyh böyle bir kütüphane-i umumînin tedariki tezakkür olundukda bunun yeniden inşası masarîf-i külliye ihtiyarına muhtaç ve buna hali hazır hazine na müsait olmasına nazaran Bâyezid İmâreti ile misafirhane-i askerî beyinde vâki ve vaktile kura-yı mevkufe ehalisinin ikâmeti ve beytütetlerine mahsus olmak üzere yapılmış olduğu halde şimdi de beş altı yüz gurus şehriye ile eşekçilere ahur olmak üzere icar edile gelen dört kubbeyi havi metin ve mustahkem ebniye halen ve mevkian kütüphane ittihazına kabiliyetli olup yalnız meydan tarafından birkaç pencere küşad edildiği ve rutubetten muhafaza için zemini bir arşun mîkdarı mücevvef bırakılarak taş döşetildiği halde pek güzel bir kütüphane-i umumî olacağı ve bu ise cüz’i bir masrafla vücude geleceği cihetle.*” BOA. MF. MKT. nr. 77/37

²⁶⁴ Gökman, M. (1956). a.g.e. s. 5

²⁶⁵ BOA. İ. ŞD. nr. 76/4499

²⁶⁶ M.C. 0. 71 numaralı İn’âmât Defteri. s. 226

Mektep caminin kible tarafında ve hazirenin ilerisinde kurulmuştur.²⁶⁷ Biri yazlık biri kışlık ve üstleri kubbeli, kare şeklinde iki dershaneden teşekkül eden mektep, önünde beş adet tam ve iki adet yarım sütundan oluşan bir saçağa sahipti.²⁶⁸ Yazlık derslane geniş bir eyvanla dışarı açılır ve eyvanın içinden ocaklı olan kışlık dershaneye geçiş sağlanırdı. Mektep eyvanlı olması yönüyle Asya ve eski Anadolu Türk mimarileri geleneğinin ürünü olarak değerlendirilmektedir. Kubbeli eyvan mimarisi, İstanbul'da bulunan sıbyan mektepleri içerisinde sadece II. Bâyezid Sıbyan Mektebi'nin mimari özelliğine yansımıştır. Bâyezid Sıbyan Mektebi bu mimari özelliği yansıtan tek mektep olmasının yanı sıra bu mimari geleneğin son temsilcisi olması yönüyle de önem arz etmektedir.²⁶⁹

Mektebin 1906 yılına kadar bir tamirden geçip geçmediğine dair kayıtlarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. 1906 yılında Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nden Evkâf-ı Hümâyûn'a gönderilmiş tezkirede mektebin vaziyeti rapor edilmiştir. Bu raporda mektebin harabe şeklinde ve kaderine terk edilmiş halde bulunduğu belirtilmektedir. Bakımsızlıktan harabeye dönen mektebin uzun zamandan beri²⁷⁰ kapalı olduğunu bildiren tezkire, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından yapılacak bir tadilatla mektebin asli vazifesini icra edebilecek duruma gelebileceği belirtilmektedir.²⁷¹ Söz konusu rapor üzerine gerekli tamiratlar yapılmış ve mektep 1907 yılında asli hüviyetine kavuşturulmuştur.²⁷² Nitekim kayıtlarda 1909 yılında mektebin tamiri için 38.800 kuruş harcanmış olduğu bilgisine ulaşılmıştır.²⁷³ 1960 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafında yeniden tamir edilen mektep binâsı Hakkı Tarık Us Kütüphanesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mektep binâsının mimari özelliklerinden dolayı kütüphaneye tahsis edilmiş olmasını uygun bulmayan Eyice, bu durumu eleştirmiştir.²⁷⁴ Kültür ve Turizm Bakanlığı'na 2003 yılında devredilen Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne taşınmıştır.²⁷⁵ Sıbyan Mektebi günümüzde Fatih İlçe Müftülüğü'ne bağlı "Beyazıt Camii Kur'an Kursu" olarak kullanılmaktadır.

²⁶⁷ Özyalvaç, A. N. (2010). *Bir Müfettiş Raporuna Göre Erken 20. Yüzyıl İstanbul'unda Suriçi Sıbyan Mektepleri*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü FBE Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, İstanbul, s. 39

²⁶⁸ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 208

²⁶⁹ Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 49

²⁷⁰ Mektebin ne zamandan beri kapalı olduğu hakkında bilgi verilmemiş sadece "Sinîn-i vefire" ifadesi ilgili bütün kayıtlarda geçmektedir. Bkz. BOA. MF. MKT. nr. 949, 970, 973

²⁷¹ BOA. MF. MKT. nr. 949, 970, 973

²⁷² BOA. MF. MKT. nr. 993, 941

²⁷³ BOA. BEO. nr. 3638

²⁷⁴ Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 49

²⁷⁵ Öztürk, S. Hacıismailoğlu, A. M. (2012). "Us, Hakkı Tarık". **DİA**, C. 42, İstanbul, s. 189

kütüphanecilik özelliklerini yansıtmaktadır: Buradaki ilk kütüphane cami ve medrese bünyesinde kurulmuş daha sonra buna ek olarak Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi tarafından müstakil bir kütüphane ve son olarak da Milli Kütüphane örneğinin ilki olan “Kütübhan-e-i Umûmî-i Osmanî” adı altında bir bağımsız kütüphane kurulmuştur. Bu anlamda II. Bâyezid Külliyesi’ndeki kütüphaneciliğin geçirdiği aşamalara biraz yakından bakmak önem arz etmektedir.

Tüm toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da kütüphaneciliğin gelişimi toplumun bilim ve bilgi ile olan ilişkisine paralel bir seyir izlemiştir. Osmanlılarda kütüphane cami ve medreselerin doğal ve ayrılmaz birer unsurlarıydı.²⁷⁹ Külliye kayıtlarında cami ve medrese için tayin edilen birer kütüphane görevlisine rastlanması cami ve medresede faaliyet gösteren birer kütüphanenin varlığına işaret etmektedir. Zira külliye bileşenleri arasında bir medresenin bulunması beraberinde bir kütüphanenin varlığını da zorunlu kılmaktaydı.²⁸⁰ Nitekim evkâf ve muhâsebe defterlerinde rastlanan bazı bilgiler söz konusu yapılar bünyesinde faaliyet gösteren bir kütüphanenin varlığını doğrulamaktadır.²⁸¹

17. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde cami ve medrese bünyesinde hizmet veren kütüphanelerin varlıklarını sürdürmeleriyle beraber artık müstakil olarak hizmet veren kütüphanelere de rastlanmaktaydı.²⁸² Bunların ilki 1668 yılında kurulan Köprülü Mehmed Paşa Kütüphanesi’ydi.²⁸³ Bu durum Osmanlı’daki kütüphaneciliğin kendine has kurumsal bir kimliğe kavuşmasının II. Bâyezid Külliyesi’nin kuruluşundan yaklaşık 162 yıl sonrasına denk geldiğini göstermektedir.

II. Bâyezid Külliyesi’nde müstakil bir kütüphane yapımı için ilk olarak 1761 yılında bir girişimde bulunulmuş ve bu girişim sonucunda Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi tarafından caminin sağ tarafında bir kütüphane binâsı inşa edilmişti. Girişi cami içerisinden olan kütüphane havalandırma amaçlı bir mahzen üstünde iki kubbe üzerinde inşa

²⁷⁹ Erünsal, İ. E. (2015). **a.g.m.** s. 160

²⁸⁰ Yetişkin, Kubilay, A. (1998). *XVIII. ve XIX. Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi*. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 26

²⁸¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 30; 1360, s. 1-2; BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215; 5761, s. 98; 5774, s. 8-9

²⁸² Erünsal, İ. E. (2015). *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 160, Ayduz, S. (2008). “Medrese ve Tekke Dışındaki Eğitim Müesseseleri Tarihi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, C. 6, S. 12, s. 154

²⁸³ Anameriç, H., (2006). “Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi”, *Ankara Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, s. 63, Ayduz, S. (2008). **a.g.m.** s. 153-154

edilmişti.²⁸⁴ Birçok penceresi olan binâ kare ve tonozlu dikdörtgen planlı olup yüksekliği cami kanadı yüksekliği kadardı.²⁸⁵ Kütüphanenin bânîsi Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi, kütüphane vakfiyesinde personel giderleri ve diğer masraflarının karşılanması amacıyla II. Bâyezid vakfından her sene 1.150 kuruşun tahsis edileceğini belirtmektedir.²⁸⁶ Vakfiyede ayrıca II. Bâyezid vakfından tahsis edilecek bu paranın külliye mütevellisi sorumluluğunda olup nereye harcanması gerektiği ayrıntılı bir şekilde de açıklanmıştır.²⁸⁷ Kütüphane için tahsil edilen harcama tutarları külliye evkâf ve muhâsebe defterlerinin giderler bölümüne de konu olmuştur.²⁸⁸ Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi 1952 Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne devredilmesi ile varlığını sonlandırmıştır.²⁸⁹

II. Bâyezid Külliyesi bünyesinde gerçekleşen kütüphanecilik faaliyetlerinin geçmişini değerlendirirken cami ve medresedeki ilk formlarından günümüzde halen varlığını sürdürmekte olan ülkenin ilk milli kütüphanesi olma özelliğine sahip II. Bâyezid Kütüphanesi'ne varıncaya dek yaşanan süreçleri ve bu süreçlerde bazı dış ülkelerdeki milli kütüphanecilik alanında yaşanan gelişmeler ve bunların içerideki kütüphanecilik faaliyetleri üzerinde yarattığı etkiden bağımsız olarak ele alınamaz. Dolayısıyla çalışmanın bu aşamasında II. Bâyezid Külliyesi'ndeki kütüphanecilik faaliyetlerini ilgilendiren 19.

²⁸⁴ Erünsal, İ. E. (2013). "Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi". *DİA*, C. 43, İstanbul, s. 42

²⁸⁵ Ünsal, B. (1984). "Türk-Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin Mimârî Yöntemi". *VD*, S. 8, Ankara, s. 102

²⁸⁶ "Sultan Bâyezid Han-ı Veli Hazretlerinin evkâf-ı celileri Mustafavî mütehammillerinin asıl malları üzerine kütüb-hâne-i mezkûre vazâif ve masârifine harc ve sarf olunmak için bâ hatt-ı hümayun mevhîbet makrûn ve bi emr-i âlişan itâat makrûn zam ve harameyn-i şerîfeyn muhâsebesi kalemine sebt ve kayıt olunan senevi bin yüz elli kuruş beher sene....", VGMA, nr. 745, sayfa nr. 61, sıra nr. 13, s. 17 (bundan sonraki dipnotlarda "Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi'nin Vakfiyesi" olarak anılacaktır.)

²⁸⁷ "... sultan müşârun ileyh hazretleri mütevellisi olanlardan vakfım mütevellileri kabz idüp senede dokuz yüz altmış kuruşu kütüb-hâne-i mezkûre Hâfız-ı kütüblerinin ve mustahfizlerinin ve ferrâş ve bevâbının tayin ve tertib olunan vezâif mezkûrelerine müşâhireten sarf ve senede yüz elli kuruşunu dahi Hazreti Ebu Eyyüb-i Ensâri civârında Nişancı camii kurbunda vâki' kütübü'l-arîfin ve gavsü'l-vasilin eş-Şeyh Murad Efendi Hazretleri zaviye-i rahmet namiyesinde bulunan fukara-i zevi'l-ibtihâcın taâmiyeleri levâzımına yevmî ellîşer akçe sarf ve zam olunmak için kezâlik müşâhereten verile ve senevi kırk kuruşu dahi beher re's-i senede sultan müşârun ileyh hazretleri evkâf-ı şerîfesi mütevellî ve müfettişleri bulunan efendiler kütüb-hâne-i mezkûrem da'vet ve müfettiş-i mûmâ ileyh kütüb-ü mevkûfemi hıfz ve hademe muvecehelerinede yekân yekân add ve şumâr ve her bir nusha-i mufasssal ve meşrûha kayıd olunduğu vecih üzere defter-i kütübe tatbika sarf ve semt ve tamir ve tecdide muhtaç olan mahfuz ve kıt'atın tamir olunmasını mütevellî-i vakfa tenbih ve te'kid idüp bu hizmet-i mukâbelesinde meblağ-ı merkûme kırk kuruş müfettiş-i mûmâ ileyhe kürk behâ verile ve zikr olunan ferrâşla bevâb-ı kütüb-hâne cami-i mezkûre kayımbaşı olanlara meşrûta ola ve medine-i münevvere fukarasına senede üç yüz kuruş merreten ve Mekke-i Mükerrreme fukarasında yüz kuruş sıra irsâl oluna ve Hazreti Şeyh Murad Efendi Kudde sırıruhu'l-Aziz Hazretlerinin Tekyesine beher sene kırâeti mahûd ve müteârif olan ta'zim-i fahr-ı kâinât aleyhi efdalü's-salât hazretlerinin mevlid-i şerîfinde cem' olan ihvâna it'âm-i taâm ve şeker ve şerbet ve güllâb ve üd için beher sene vakfımdan yüzer kuruş verile..." Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi'nin Vakfiyesi, s. 17

²⁸⁸ BOA. EV.HMH.d. nr. 5735, BOA. D. HMH.d. nr. 21735, BOA. EV.d. nr. 9202, 9512, 9943

²⁸⁹ Erünsal, İ. E. (2003). *a.g.m.* s. 42

yüzyıldaki iç ve dış gelişmeler ve bu gelişmelerin ülkenin kütüphanecilik faaliyetleri üzerindeki etkileri incelenecektir.

Bilindiği üzere II. Mahmud, izlediği merkeziyetçi politika gereği ve vakıflar üzerine devlet kontrolünü sağlamak amacıyla 1826 yılında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ni kurmuş ve vakıflarla²⁹⁰ birlikte birer vakıf kurumları olan kütüphaneleri de bu nezârete bağlamıştı. Nezâretin kurulması başta İstanbul olmak üzere birçok şehir de hatta köylerde bile çok sayıda kütüphanenin kurulmasına²⁹¹ sebep olsa da kütüphanecilik alanında kayda değer değişikliklere yol açmamıştı. Bu konudaki köklü değişimler 1856 Islahat Fermanı'nın ilanı ile beraber 1876 II. Abdülhamid döneminde başta siyasi olmak üzere toplum yapısında meydana gelen gelişmeler sonucunda yaşanmıştı. Islahat Fermanı eğitime yönelik bazı hükümler içermektedir. Ancak fermanın ilanı üzerinden on yıl geçmesine rağmen bu hükümlerin uygulanmamış olması üzerine bazı Avrupalı devletler Osmanlı devletine ıslahat programları teklif etmişlerdi. Fransa, Islahat Fermanı'nın eğitim ile ilgili içerdiği hükümlerin uygulanmaması üzerine 22 Şubat 1867 tarihinde Osmanlı Devleti'ne, halk kütüphanelerinin kurulmasını şart koşan bir maddenin de yer aldığı bir nota göndermişti. Bu notanın etkisiyle 1 Eylül 1869 tarihinde Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi hazırlanmıştı.²⁹² Söz konusu nota özellikle halk kütüphanelerinin kurulmasını içeren maddesinden dolayı Osmanlı eğitim sistemine yön vermiş ve kütüphanecilik alanında köklü değişimlerin başlangıcını oluşturmuştu.

1826 yılında kurulan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, kütüphanelerin yönetimini ve denetimini üstlenmiş, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin yayınlanması ile bu görevini Maârif-i Umûmiye Nezâreti'ne devretmişti.²⁹³ Nizamnâmede kütüphane kurmanın ilk kez resmen devletin görevleri arasında yer almış olması Osmanlı kütüphaneciliğinde

²⁹⁰ Alkan, M. (2006). "Tanzimattan Sonra Vakıfların İdaresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 19, S. 19, s. 15, Öztürk, N. (1995a). "Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti". *DİA*, C. 11, İstanbul, s. 521

²⁹¹ Erünsal, İ. E. (2015). *a.g.e.* s. 246

²⁹² İhsanoğlu, E. (1992). "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı". *150. Yılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa.142 Ankara, s. 370-371, Özer, S. (1976). "XIX ve XX. Yüzyıllar Osmanlı Siyasal Yaşamında Kütüphane Kurumu'nu Etkileyen İki Olgusu". *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. 25, S. 4, s. 251-252, Yılmaz, B. (2004). "Türk Kütüphaneciliğinde Siyaset Ögesi", *Kütüphaneciliğin Destanı Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, s. 4, Akyıldız, A. (2003). "Maârif-i Umûmiye Nezâreti". *DİA*, C. 27, Ankara, s. 273-274

²⁹³ Ata, B. (2009). "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maârif Kütüphanesi (1872-1895)". *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-*, S. 1, s. 29

alınmış önemli bir kilometre taşıydı.²⁹⁴ Maârif Nezâreti'nin kurulmasından sonra İstanbul'da bulunan vakıf kütüphanelerinin ıslahına çalışılmışsa da vakıf kütüphaneleri artık eski fonksiyonlarını yerine getiremez olmuşlardı.²⁹⁵ Maddi sıkıntılardan dolayı birçok vakıf kütüphanesi kapanmış ancak zengin gelirlere sahip olan vakıf kütüphaneleri varlıklarını 20. yüzyıla kadar sürdürebilmişlerdir.²⁹⁶

Vakıf kütüphanelerinin eski fonksiyonlarını sürdüremez duruma düşmeleri ve özellikle İstanbul'daki kütüphanelerin içinde bulunduğu olumsuz şartlar üzerine aydınlar tarafından yetkili mercilere lâyiha veya raporlar gönderilmişti. Bu lâyihalardan ilki önemli bir Osmanlı entelektüeli ve devlet adamı olan Münif Paşa²⁹⁷ tarafından kaleme alınmıştı. Söz konusu lâyihada İstanbul'da mevcut bulunan kırk vakıf kütüphanesi ile halkın ilim ve irfan öğrenme ihtiyacı doğrultusunda açılan çeşitli okulların, kütüphane ihtiyaçlarını karşılayamaz durumda olduğu belirtilmişti. Lâyihada ayrıca vakıf kütüphanelerinin şehrin çeşitli yerlerinde dağınık halde olduğu ve bu durumun okuyucuların kütüphanelerden faydalanmasını zorlaştırdığı vurgulanmıştı. Münif Paşa, kütüphanelerin içinde bulundukları duruma dikkat çekerek bu konuda yapılması gerekenleri sırasıyla lâyihasında belirtmişti. Lâyihada, kurulması gerekli görülen kütüphanenin niteliği, nerede kurulacağı ve mâliyetinin ne kadar olacağına varıncaya dek birçok detaya yer verilmişti:

*Dersa'âdet'in (mevki'-i tahsil olan cevâmi' ve medâris ve mekâtibe cihet-i münâsebeti müsellemler olmak şartıyla) bir münâsib mahallinde bilâ istisnâ 'umûm ahâlîye mahsûs olmak üzere (uşûl-i inşâ ve fîrû'-i idâresi tarz-ı cedîd-i intizâm ve mazbûtiyetde olarak) bir "Millet Kütübhanesi" inşâ olunup bunun için dahi Çenberlitaş'da kâ'in muhterik "Elçiler Hanı" 'arsası intihâb kılınmış ve fenn-i mi'mârîde mahir Mösyö Setâye ma'rifetiyle tanzîm ve leffen takdîm kılınmış olan bir kıt'a resim mücebbince yirmi bin altın masrafla şûret-i matlûbede gâyet vâsi' ve mükemmel inşâsı mümkün olacağı anlaşılmıştır.*²⁹⁸

²⁹⁴ Özer, S. (1976). **a.g.m.** s. 255-256, Yılmaz, B. (2004). **a.g.m.** s. 4, Türkmen, H. (2001). "Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin Türk Kütüphanecilik Tarihindeki Yeri ve Önemi". **Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri**, (Derleyen: Hidayet Yavuz Nuhoglu), İstanbul, s. 646-647

²⁹⁵ Gökman, M. (1956). **Bayezit Umumi Kütüphanesi**. Maârif Basımevi İstanbul, s. 3, Cunbur, M. (1964). "Münif Paşa Lâyihası ve Değerlendirilmesi". **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmalar Dergisi**, C. 2, S. 2, Ankara, s. 223

²⁹⁶ Erünsal, İ. E. (2015). **a.g.m.** s. 196, Erünsal, İ. E. (2003). **a.g.m.** s. 30, Çavdar, R. T. (1995). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanecilik Bölümü, İstanbul, s. 3

²⁹⁷ Münif Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Doğan, İ. (2006). "Münif Paşa". **DİA**, C. 32, İstanbul, s. 9-12

²⁹⁸ Cunbur, M.. (1964). **a.g.m.** s. 227

1869-1871 yılları arasında sadrazama sunulan ve kütüphane tarihi açısından bir hayli önem arz eden bu lâyiha, ilk milli kütüphane vasfına sahip Kütübhan-e-i Umûmî-i Osmânî'nin temeli olarak kabul görmektedir.

19. yüzyılda meydana gelen milliyetçilik akımı sonucunda birçok batı ülkesi milli kütüphanelerini kurmuşlardı. Meselâ İngiltere'nin ilk milli kütüphanesi olan British Museum'u 1759 yılında, Fransa'nın ilk milli kütüphanesi olan Bibliotheque Nationale 1792 yılında, Amerika'nın ilk milli kütüphanesi olan Congress Library 1800 yılında kurulmuş ve yine 18. yüzyıl başlarında Berlin'de Prusya Devlet Kütüphanesi açılmıştı. Batıda bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı kütüphaneleri, devlet desteğinden yoksun vakıflar aracılığıyla varlıklarını güçlkle sürdürmekteydiler.²⁹⁹ Batıda kütüphanecilik alanında yaşanan bu önemli gelişmelerle birlikte İstanbul'un merkezi ve kapsamlı bir kütüphaneye olan ihtiyacı daha elzem bir hal almıştı. İşin ehemmiyetinin farkında olan Osmanlı aydınları yetkililere sunmak üzere milli bir kütüphanenin kurulmasını talep eden çeşitli lâyhalar ve raporlar kaleme almışlardı. Nitekim aydınların bu değerli çabaları sonuç vermiş ve milli bir kütüphane kurmak üzere Osmanlı devlet adamlarını harekete geçirmişti. Çağın ihtiyacına cevap verebilecek bir kütüphanenin kurulması için ilk iş olarak bir komisyon kurulmuş³⁰⁰ ve bu komisyonun incelemeleri sonucunda hazırlanan bir rapor Maârif Nezâreti tarafından bir arzla sadâret makamına gönderilmişti.

Maârif Nezâreti Mektubî Kalemî'nden Bâb-ı Ali'ye gönderilen 22 Eylül 1882 tarihli arzda bir milli kütüphanenin kurulma gerekçesi, amacı ve kurulacak yerin tespiti ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştı. Buna göre İstanbul'da bilenen bazı kütüphaneler hariç cami, türbeler ve bazı ücra yerlerdeki kitaplardan istifade edilmediği gibi bunların bakımsızlıktan yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı dolayısıyla kitapların kurtarılması ve halkın hizmetine sunulması için uygun bir mevkide "Kütüphane-i Umumî" kurulması gerekliliği vurgulanmıştı. Yine kayıta, kurulması zaruri görülen kütüphane-i umumî'nin kuruluşu için devlet bütçesinin müsait olmadığı fakat daha az mâliyetle II. Bâyezid Külliyesi'nin imâret ve kervansaray binâlarının gerekli tadilatın geçirilmesi koşuluyla kütüphaneye cevap verebilecek nitelikte yerler olduğu belirtilmiştir.³⁰¹ Dönemin sadrazamı Sadi Paşa, Maârif

²⁹⁹ Cunbur, M. (1964). **a.g.m.** s. 223

³⁰⁰ Mercanlıgil, M. D. (1956). " 'Bayezit Umumi Kütüphanesi' Vesilesiyle". *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 168

³⁰¹ "Bâb-ı Ali'ye İstanbul'da mâruf ve meşhur olan kütüphanelerden mâadâ bazı cami ve türbelerde ve ücra mahallerde bir hayli kütüb mevcut olup bunlar ise hiçbir vakitte açılmadığı cihetle istifadeden sakıt mürur-u zaman sebebiyle ve asla tamiratına bakılmak hasebiyle mahv ve telef olmakta ve istilâdide olan mahallerde

Nezâreti tarafından Sadâret Makamı'na gönderilen bu arz ile beraber bir milli kütüphanenin kurulması gerektiği yönünde kendi imzasını taşıyan bir arzı saraya göndermişti. Maârifperver olarak bilinen II. Abdülhamid, Sadâret Makamı'ndan gelen talebi olumlu karşılamış ve II. Bâyezid Külliyesi'ndeki bahsi geçen bölümleri Maârif Nezâreti'ne devretmişti.³⁰² Padişahın izni ve onayı alındıktan sonra Maârif Nezâreti, kütüphanenin kurulması için yoğun bir çalışma sürecine girmişti.³⁰³

19 Mayıs 1884 tarihli bir belgeden milli bir kütüphaneye dönüştürmek için uygun görülen imâret ve kervansaray binâlarının üç kez incelemeden geçirildiği öğrenilmektedir. Aynı belgede daha önce yapılmış olan incelemede binâların restorasyonu için gerekli olan meblağ 277.731 kuruş olarak tespit edildiği fakat bu meblağın kütüphane binâsının tesisi için yeterli olmayacağı belirtilerek binânın tadilatı için gerekli olan malzeme ve eşyalar ayrıntılı bir şekilde belirtilmişti. Söz konusu kayıta binânın önüne konulacak mermer taşlar, kapıların yenilenmesi ve tamiri, kütüphane içine konulacak dolap, masa, sandalye; odalara korniş, perde ve hasır döşemesine kadar bütün malzemeler tek tek kaydedilmişti. Bu malzemelerin temini ve tadilat durumunda oluşacak toplam masraf 378.597 kuruş olarak belirlenmişti.³⁰⁴ Ancak 7 Ağustos 1885 tarihli bir Maârif Nezâreti'nden Şûrâ-yı Devlet'e gönderilen keşif defterinde ise kütüphaneye dönüştürülecek binâların tadilatı için yapılan masrafın 392.701 kuruş olduğu belirtilmiştir.³⁰⁵ Kütüphanenin kurulması için yapılan bu

bulunan kütb-ü İslâmiyenin dahi celbine çalışmakta idüğüne mebni gerek bunların mergin (?) ba'dezin tedvin ve temsil olunacak kitapların birer ikişer cildi münasib bir mevkide bir kütüphane-i umumî ittihaziyle oraya vaz'ı hem yadigâr eslaf olan bunca kütb-ü nefisenin adem-i ziyânı mucib ve hem de ehl erbabının istifadesini müstelzim olacağı müsellemtandır. Binaenaleyh böyle bir kütüphane-i umumînin tedariki tezakkür olundukda bunun yeniden inşası masarif-i külliye ihtiyarına muhtaç ve buna hali hazır hazine na müsait olmasına nazaran Bâyezid İmâreti ile misafirhane-i askerî beyinde vâki ve vaktile kura-yı mevkufe ehâlisinin ikâmeti ve beytütetlerine mahsus olmak üzere yapılmış olduğu halde şimdi de beş altı yüz gurus şehriye ile eşekçilere ahur olmak üzere icar edile gelen dört kubbeyi havi metin ve mustahkem ebniye halen ve mevkian kütüphane ittihazına kabiliyetli olup yalnız meydan tarafından birkaç pencere küşad edildiği ve rutubetten muhafaza için zemini bir arşun mîkdarı mücevvef bırakılarak taş döşetildiği halde pek güzel bir kütüphane-i umumî olacağı ve bu ise cüz'i bir masrafla vücade geleceği cihetle muhasenatı asriye-i Hazreti Padişahiye ilâve-i cemile olmak ve kitapça olan noksanı bir taraftan peyderpey tab olunmakta olan âsârın kütüphaneye vaz'a şayan olanlardan ikmâl edilmek üzere o misillü perâkende ve müteferrik suretile şurada burada bulunan kütb-ü mevkufe-i eslâf celb ve cem olunarak daire-i mezburenin kütüphane-i umumîye tahvili münasib gibi mutalea olunmuş olmağla nezd-i hikmet vefd-i vekâlet penahilerinde tensib buyurulduğu takdirde icra-yı icab zımnında daire-i merkumenin maârifte terk edilmesi hususunun Evkâf Nezâret-i Celilesine emr-ü iş'ar babında emr-i ferman hazret-i men luhul-emrindir. Fî 9 Zilkade 99, fi 9 Eylül 98" BOA. MF. MKT. nr. 77/37

³⁰² Gökman, M. (1956). *Bayezit Umumî Kütüphanesi*. Maârif Basımevi, İstanbul, s. 4-5

³⁰³ Duman, H. (1984a). *Beyazıt Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında*. Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları, İstanbul, s. 3

³⁰⁴ BOA.MF. MKT. nr. 83/69

³⁰⁵ BOA. İ. ŞD. nr. 76/4499

harcamalara II. Abdülhamid kendisi de şahsi bütçesinden katkı sunmuştu.³⁰⁶ Milli kütüphanenin kurulma hazırlığının sona yaklaşması ile kütüphanenin resmi açılış tarihi belirlenmiş ve bu tarih Vakıf Gazetesi tarafından, şehrin yeni ve modern bir kütüphaneye kavuşacağı yorumuyla İstanbul halkına duyurulmuştu.³⁰⁷

27 Haziran 1884 tarihinde devletin ileri gelenleri ve ilmiye sınıfına mensup önemli kişilerin katılımıyla Kütübhane-i Umûmî-i Osmânî açılmıştı.³⁰⁸ Kütüphanenin iki kitabesi vardır: Birinde kütüphanenin milli bir kütüphane³⁰⁹ olduğuna vurgu yapan “Kütüphane-i Umûmî-i Osmanî” ifadesi; diğerinde ise kütüphanenin kuruyucusu olan II. Abdülhamid Han’a atfen kaleme alınan bir beyittir: Bu beyitte:

*Şehin şâhi devran idüb himmeti, Umûma kütübhâne yaptı nigü, Bu Abdülhamin Hanın asarıdır, Felek itse lââyık buna serfürû, Didi tam târif Sâib kulu, Açıldı umûmî kütübhâne bû, Hazreti Abdülhamid Han lutfidüb, Yapdı bir dârülkütüb gayet güzel, Ol şehinşâhi Maârif perverin, Ömrün efzûn ide Hakkı izzü cel, Çâker Sâib didi târigi tam, Bu Kütübhâne-i Umûmî bi bedel H. 1301*³¹⁰

ifadeleri yer almaktadır.

³⁰⁶ Duman, H. (1982). “Kuruluşunun 100. Yılında Beyazıt Devlet Kütüphanesi”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, C. 31, S. 4, s. 159, Duman, H. (1992). “Beyazıt Devlet Kütüphanesi”. *DİA*, C. 6, İstanbul, s. 52

³⁰⁷ “İcmâl-i ahvâl: Devletçe teşebbüsât-ı İslâhiye zamanlarında olduğumuz cihetle her daire-ı hükümet kendi vazifesi dâhilinde esbâb-ı islâhiyeye mübaderet etmek lâzım gelir. İşte Maârif Nezâret-i Celilesi de bu dehayika tamamen vâkıf olduğundan bir takım mevadd-ı islâhiyeye teşebbüs etmek üzere olduğu gibi en mühim mevaddan olarak bir kütübhane-i umumî ihdasına kalkışmıştır. Bunun için Sultan Bâyezid’de vaki olup İmâret hanı namıyla meşhur bulunan mahal intihap kılınmıştır. Bu mahal altı kubbeyi havi bir bina-yı cesim olup bu binanın muhtaç olduğu tamirat derdest-i icra ve tamirat-ı mezburenin bir an evvel ikmâli müstelzimdir. Maârif Nezâret-i Celilesinde mevcut bulunan ve bazı mevakiden celb kılınmak üzere olan kütüb-ü mütenevvia mahall-i mezbure konulacaktır. Bundan böyle mevki-i intişare çıkacak kitaplar meyanında şayanı takdir bulunanlardan ve menafi-i umumiyyeye gerçekten hizmet edecekleri teslim edilenlerden nüsh-u müteaddide oraya vaziedilecektir. Bililtizam taharriyat icrasıyla tedarik olunacak nüsh-u nadide ve nefise dahi oraya cem olunacaktır. Ancak böyle şeylerle yalnız hükümetin himmeti kâfi olmayup cem’i kütüb etmiş veya kütüb-ü nadireye destres olmuş zevat-ı maârifsemaatin işbu kütübhane-i millete yadigârlar vermeleri iktiza eyler... Kitap ihda edenlerin esâmisini zahr-ı kitaba tahrir edeceği gibi kütüphanenin defterine dahi geçirecektir. Esâmi-i mezbure evkat-ı münasebde çıkarılacak defatir-i mahsusa ile umuma dahi gösterilecektir. Doğrusu Maârif Nâzırı Devletü Mustafa Paşa Hazretlerinin her hususta olduğu gibi bu hususta dahi meşhud basiret-i şükrân olan himem-i aliyeleri nezd-i hamiyetmendân-ı vatanda pek kıymetlidir.” Gökman, M. (1956). *a.g.e.* s. 16

³⁰⁸ Duman, H. (1984a). *a.g.e.* s. 3, Gökman, M. (1956). “Bayezit Umumî Kütüphanesi, ‘Restorasyondan Sonra Yeni Hüviyetiyle’”. *Türk Kütüphaneci Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 150

³⁰⁹ Duman, H. (1984b). Beyazıt Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında. *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi*, s. 9

³¹⁰ Gökman, M. (1956). *a.g.e.* s. 6, Koçu, R. E. (1960). *a.g.e.* s. 2262-2264

Bu kütüphane ilk halk kütüphanesi³¹¹ olduğu gibi ilk modern kütüphaneciliğin de temsilcisi³¹² niteliğindeydi. II. Bâyezid Külliyesi'nde kurulmuş ve külliyenin önemli bir unsuru haline gelmiş olan “Kütübhane-i Umûmî-i Osmânî”, Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde kütüphaneciliğin resmi bir kamu görevi olarak kabul edilmesinin ilk pratiğini oluşturmuştu. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi 1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin yayınlanması üzerine kütüphanelerin yönetim ve denetimi Maârif-i Umûmiye Nezâreti'ne geçmişti. Ancak 1913 yılında “Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî” hariç diğer kütüphanelerin yönetim ve denetim görevi tekrar Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne verilmişti. Ancak Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî ise Maârif Nezâreti'nin idaresinde kalmaya devam etmişti. Bu durum Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî'yeye bir devlet kütüphanesi vasfını kazandırmıştı.³¹³

Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî faaliyette bulunduğu zaman zarfında çeşitli sebeplerden dolayı sık sık resmi yazışmalara konu olmuştu.³¹⁴ Örneğin 18 Eylül 1894 tarihinde yaşanan deprem neticesinde zarar görmesi üzerine *inşâât-ı feniyye* komisyonu tarafından bir inceleme yapılmış ve bu inceleme sonucu hazırlanan rapor 25 Ekim 1894 Sadâret Makamı'na bildirilmiştir. Sadâret Makamı söz konusu rapora cevaben kaleme aldığı yazıda kütüphane için yapılması gerekli görülen tamirat masrafının Maârif Nezâreti tarafından karşılanacağını bildirmişti.³¹⁵ Yine kütüphanede yaşanan fiziki kapasite sıkıntısı nedeniyle Maârif Nezâreti ile Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti arasında yer konusunda bir anlaşmazlık yaşanmış ve bunun üzerine 14 Ağustos 1906 tarihinde Maârif Nezâreti ile Evkâf Nezâreti arasında yoğun bir yazışma trafiği başlamış ve sorun Sadâret Makamı'na intikâl

³¹¹ Soysal, Ö. (2010). “Osmanlı'da Neler Okundu, 'Kütüphane Kurumu' Nasıl Algılandı, Kurumlaşan 'Gelenek' Yoksa 'Kütüphane Kültürü' Müydü?”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, s. 171

³¹² Parmaksızoğlu, İ. (1957). “İstanbul Kütüphanelerine Dair”. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. 6 S. 3, s. 111

³¹³ Duman, H. (1982). *a.g.m.* s. 59, Duman, H. (1984b). *a.g.m.* s. 9

³¹⁴ BOA. MF. MKT. nr. 226/23

³¹⁵ BOA. BEO. nr. 508/38049

etmişti.³¹⁶ Söz konusu kurumlar arasında 4 yıl süren ihtilaf³¹⁷ ancak 15 Ağustos 1910 tarihinde Evkâf Nezâreti'nin imâret ile askeri misafirhane arasında kalan binâları Maârif Nezâreti'ne bırakmasıyla son bulmuştu.³¹⁸

Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî faaliyet süresi boyunca bir taraftan kitapları belli bir merkezde toplayıp muhafaza etmenin mücadelesini verirken diğer taraftan da okuyucuya karşı kütüphaneciliğin gerektirdiği diğer hizmet alanlarında üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeye çalışmıştı. Ancak Balkan Savaşları'nın başlamasıyla ülkenin içine düştüğü olumsuz durumundan kütüphane de nasibini almış ve faaliyetlerinde aksamalar yaşanmıştı. Bu savaşlar sonucunda Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî, Osmanlı egemenliğinin kaybedildiği coğrafyalardan gelen Müslüman halkın kendileriyle beraber getirebildikleri kitap ve kütüphane malzemesi olarak değerlendirilebilecek her şeyin düzensiz bir şekilde toplandığı bir mekâna dönüşmüş ve bu tarihi sorumluluk noktasında üzerine düşeni yerine getirmede yetersiz kalmıştı. Daha sonra I. Dünya Savaşı ve akabinde Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla beraber Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî bir anlamda kütüphanecilik vasfını tamamen kaybetmiş ve bir kitap deposuna dönüşmüştü.

Evkâf Nezâreti ile Maârif Nezâreti arsında ihtilafa neden olan yerlerin kütüphaneye bırakılması ile fiziki kapasite sıkıntısı bir süreliğine çözüme kavuşmuştu. 1934 yılında

³¹⁶ “Maruz-ı çaker-i kemineleridir. Sâye-i maârif-vâye-i Hazreti Hilâfet-Penâhî bundan hayli zaman evvel inşa olunan kütübhâne-i umûmiye yevmen fe yevmen miktarı tezâyüd eden kütüb ve risale-ı istiab edememekte olduğundan mezkûr kütüphanenin tavsiye ile kütüb ve risale-ı mevcudunun hüsn-ü muhafazası zımında binanın kapu cihetine mülhak ve hazine-ı evkafa aid olan üç kapunun terki hakkında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti celilesine sebk eden iş’ar-ı acizaneme cevaben varid olan tezkirede beyan olunan mahal-i Bâyezid İmâreti’nin mekel hanesine olarak el-yevm derununda talebe-i ulum taâm etmekte olduklarından mahal-i mezkûrun terki uyamayacağı beyan olunmasıyla keyfiyet-i meclis-i maârif lede’l-havale mezkûr kütüphanenin tevsii için arka cihetinde bir taâmthane inşası mümkün olup olmadığı ve mümkün ise nereye inşası münasib olacağı memur-ı mahsus izamıyla tahkik olundukda salifü’z-zikr mekelhanenin yine orada Evkaf-ı Hümâyûna aid olub bir ciheti çadırcılar caddesi ve diğer ciheti kütüphane memuriyetine mahsus daire ve bir ciheti mezkûr mekelhane ile muhat müsellesü’ş-şekl bahçeye veya daha münasib aşçıların ikametine mahsus barakalarına inşa nakil ve aşçıları için imâretin diğer tarafında mevcut birçok boş mahallerden yer tedariki kabil ve mezkûr kütüphaneyi teşkil eden altı kubbenin cihet-i yemininde kain olub aynı cesamet ve irtifada ve kütüphane kubbeleri tarafında inşa edilmiş olan salifü’l-beyan üç kubbenin ilavesi suretiyle kütüphanenin bi’s-suhule tevsii hasıl olacağı anlaşılmış ve zaten bütçenin adem-i müsaadesine mebni diğer suretle kütüphaneyi tevsii ve kütüb-i nefise-i mezkûreyi suret-i muntazamada teşhir ve muhafaza kabil olamayacağı ve halbuki mezkûr mekelhanenin bahçe-ı ve aşçıları mahalline nakliyle nezâreti müşarûlileyhin matlubunun hasıl olabileceği derkâr bulunmuş olduğundan el-yevm mevcut kütüphanenin darlığından tesadüf olunan müşkülâtı ve vukua bulan zayıatı nihayet verilmek üzere mezkûr üç kubbenin maârif terki esbabının istikmalî lüzumunun cenab-ı sami-i daver-ifehmanelerine arz ve izbarı ifade olunmuş ve mahal-i mezkûrun haritası dahi matbuen takdim kılınmış olmakla iktizasının ifa ve emr ve inbasına müsaade-i celile-i cenab-ı sadâret penahileri şayan buyurulmak babında emr ü ferman hazret-i menleü’l-emrindir. Fî 3 Recep sene 325 ve fî 30 Temmuz sene 323.”, BOA. BEO. nr. 3229/242125

³¹⁷ BOA. MF. MKT. nr.947/61, 6/12

³¹⁸ BOA. BEO. nr. 3634/272525, BOA. MKT. 947/61, 1-8

yürürlüğe giren 2527 sayılı “Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu” ile yurt içi yayınlanan kitap, dergi, gazete vb. her eserin birer nüshasının kütüphaneye verilmesi zorunluluğu üzerine söz konusu sıkıntı tekrar baş göstermiş³¹⁹ ve 1945 yılının sonuna kadar devam etmiştir.³²⁰ Ülkenin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıklardan dolayı ancak 1946 yılında kütüphanenin sadece bazı kısımları onarımdan geçirilebilmişti.³²¹ 1947 yılında ise kütüphanenin restorasyonu için dönemin parasıyla ilk kez 10.000 liralık bir ödenek ayrılmıştı. Bu dönemde kütüphane müdürü olan Muzaffer Gökman bu meblağı ‘milyon kıymetinde’ görse de söz konusu ödenek miktarı sadece kütüphane deposunun tamirini karşılayabilmişti.³²²

Kuruluşundan beri bir yandan yaşadığı fiziki kapasite sıkıntısı diğer yandan zamanla oluşan tadilat ihtiyaçları kütüphaneyi en başından beri çok ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmıştı. Kütüphanenin fiziki kapasite sıkıntısını çözmek amacıyla 1948 ve 1953 yıllarında dönemin bakanlar kurulu iki ayrı karar almıştı: Kararlar kütüphane binâsının bitişiğinde bulunan eski Dişçilik Mektebi ve II. Bâyezid Külliyesi’ne ait imâret binâsının uygun kısımlarının restore edilerek kütüphaneye tahsisini öngörmüştü. Ancak bu kararlar 1984 yılında uygulanabilmişti.³²³ 1961 yılına kadar Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî resmi adıyla varlığını sürdüren kütüphane, VII. Milli Eğitim Şûrasında alınan kararlarla resmi olarak Beyazıt Devlet Kütüphanesi adını almıştı. Yine aynı şûra tarafından alınan başka bir kararla kütüphanenin özel bir statüye kavuşturulması sağlanmış ve bir “Devlet” ve “Derleme” kütüphanesi olarak yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, kütüphanecilik alanında çok sayıda ilklerin uygulanmaya konulduğu bir kütüphane olarak ülkenin kütüphanecilik tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir.³²⁴

1.4.7. Hamam

Vakfiyede külliye birimleri arasında bahsi geçmeyen hamama ait bir kitabe de bulunmamıştır. Dolayısıyla külliyenin bir parçası olan hamamın tam olarak ne zaman inşa edildiği tespit edilememiştir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere tahminler hamam binâsının

³¹⁹ *Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hizmet Kılavuzu*. (1988). Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, İstanbul, s. 3

³²⁰ Gökman, M. (1956). *a.g.e.* s. 7-9, Koçu, R. E. (1960). *a.g.e.* s. 2264-2265

³²¹ Duman, H. (1992). *a.g.m.* s. 52

³²² Gökman, M. (1956). *a.g.e.* s. 9

³²³ Duman, H. (1992). *a.g.m.* s. 52

³²⁴ Duman, H. (1982). *a.g.m.* s. 160-161

da külliye ile beraber aynı yıllarda inşâ edilmiş olabileceği yönündedir. İstanbul'a gelen Albi'li Pierre Gylli'nin vermiş olduğu bilgi de bu tahminleri güçlendirmektedir: Albi'li Pierre Gylli, Theodosius anıtının kendisinin İstanbul'a gelişinden yaklaşık 40 yıl önce II. Bâyezid tarafından yapılmış olan hamamın inşâsı sırasında yıktırılmış olduğunu söylemektedir. Albi'li Pierre Gylli'nin İstanbul'a geliş tarihi 1544 yılında olduğuna göre gelişinin yaklaşık 40 yıl öncesi külliyenin kuruluş tarihi olan 1505/6 yılına denk düşmektedir.³²⁵

II. Bâyezid, hamamı çifte hamam olarak planlanmıştı. Bu plan sahip olduğu özellikler açısından Avusturyalı H. Glück'ün de dikkatini çekmiş ve H. Glück 1916 ve 1917 yıllarında hamamı inceleyerek onun planını çıkarmıştı. Hamamın suyu çok derin ve geniş bir kuyudan dolapla çekilmişti. Bu su kuyusu günümüzde halen -kurumuş bir halde- hamamın külhanı ile Hasan Paşa Medresesi arasında varlığını sürdürmektedir.³²⁶ II. Beyazıt Meydanı'ndan Lâleli semtine inen Ordu Caddesi üzerinde, fakültenin yanına konumlandırılmış³²⁷ olan hamamın geliri 16. yüzyıla ait bir tapu tahrir defterinde Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahâr Hatun'un Trabzon'daki imâret-i evkâfına gelir sağlayan mülk ve araziler listesinin sonunda "*İstanbul'da Sultan Bâyezid Camii yanındaki Yeni hamam mukâtaası, senede 75.000 akçe*" şeklinde kaydedilmiştir. Bu kayıttan anlaşıldığı üzere hamamdan elde edilen gelirler Yavuz Sultan Selim'in, annesi adına Trabzon'da inşâ ettirdiği vakfa aktarılmıştı.³²⁸

Çifte Hamam'ın muhtelif yıllara ait muhâsebe defterleri de hamam gelirinin Sultan Selim Han'ın, annesi adına 1515 yılında yaptırdığı³²⁹ vakfa aktarıldığını doğrulamaktadır. 24 Ağustos 1596 tarihli bir muhâsebe defterinde ise hamamın yıllık geliri 60 bin akçe olarak

³²⁵ Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 22, Eyice, S. (1992b). "Beyazıt Hamamı". **DİA.**, C. 6, s. 52-53

³²⁶ Eyice, S. (1994). "Bâyezid Külliyesi". **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul, s. 95, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 23, Eyice, S. (1992b). **a.g.m.** s. 53

³²⁷ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 213

³²⁸ Gökbilgin, M. T. (1962). "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi". **Belleten**, C. XXVI, S. 102, Nisan, TTK. Yayınları Ankara, s. 308, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 22, Eyice, S. (1992b). **a.g.m.** s. 52-53

³²⁹ Gülbahâr Hatun Vakfı hakkında geniş bilgi için bkz Keskin, Ö. Ö. (2018). *Başlangıcından 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Gülbahâr Hatun Vakfı*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun

yer almaktadır.³³⁰ 11 Mart 1671 tarihli bir başka muhâsebe defterinde ise hamamla ilgili şunlar belirtilmektedir:³³¹

Muhâsebe-ı Mahsûlât-ı ve ihrâcat-ı evkâfı hamam-ı merhum ve mağfurlehu Aîşe Sultan tâbe serâhu valide-ı merhum ve mağfur lehu Sultan Selim Han Atîk tâbe serâhu der kurbü Cami-i Şerîf merhûm ve mağfurlahu Sultan Bâyezid Han tâbe serâhu an Evkâfı Haremyn Şerîf der mahmiye-i İstanbul, ayn-ı mahsûlât-ı kıst-ı hamam-ı aynı gurre-ı Sefer sene-i 1080 ile gâyet-ı Şevval sene-i 1081 fî sene 70.000 fî sene-i ve tisâ aşer = 122.500

Alıntıdan da anlaşıldığı üzere II. Bâyezid Külliyesi'nin bir bileşeni olarak faaliyet gösteren hamamın geliri Sultan Selim Han'ın Trabzon'da Validesi³³² için yaptırdığı evkâfa aktarılmıştı.

Kayıtlara göre II. Bâyezid Hamamı, yakın çevresinde meydana gelen yangınlardan ağır hasarlar almıştı: 26 Haziran 1645 tarihinde Beyazıt Darphane civarında çıkan yangın hamama da sıçramıştı.³³³ Yine 12 Şubat 1715 tarihinde II. Bâyezid Camii civarındaki dükkânlardan birinde çıkan yangından hamam da etkilenmiş ve hamam binâsı ağır hasar almıştı. Yaşamış olduğu yangınlardan dolayı aldığı hasarların giderilmesinden hemen sonra hamam tekrar faaliyete geçirilmişti.³³⁴ 1930'lu yıllara kadar faal kalan II. Bâyezid Hamamı'nın bir bölümü bu yıllardan sonra özelleştirilip depo olarak kiraya verilirken diğer bölümleri de kendi haline terkedilmişti. Zamanla harabeye dönen metrûk hamam binâsı, üzerinde bulunduğu caddenin genişletilmesi amacıyla bazı çevreler tarafından yıktırılmak istenmişti.

1944 yılında Nusret Safa Coşkun hamamın yıkılma gerekçesini *Son Posta Gazetesi* için kaleme aldığı "İmarın Karşısındaki Heyula" başlıklı yazısında şu şekilde belirtmiştir:

Beyazıt-Aksaray yolu açılırken de mutlaka yıkılması icap eden, yol ortasında harici görünüşü hiç de caddeyi süslemeyen, bütün kıymeti Patrona Halil denilen sergerdenin

³³⁰ "... Câmî-i şerîf merhûm ve mağfurlehu Sultan Bâyezid Han tâbe serâhu der mahmiyye-i İstanbul'da an vakfı valide-ı merhûm ve mağfurlehu Sultan Selim Han tâbe serâhu validesi...", BOA. TS. MA.d. nr. 3966/27; 1674-1679 yıllarını içeren BOA. TS. MA.d. nr. 3934/5 numaralı ve 19 Ağustos 1629 tarihli BOA.TS. MA.d. nr. 1451/1 numaralı muhâsebe defterlerinde de " Muhâsebe-i İstanbul'da Haremyn-ı Şerîf Evkâfı'ndan Merhûm ve Mağfurlehu Sultan Bâyezid Han Camii Şerîf kurbünde merhûm ve mağfurlehu Sultan Selim Han-ı Atîk Validesi Merhûme ve Mağfurlehu Aîşe Sultan Evkâfı..." ifadeleri yer almaktadır.

³³¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1715/13

³³² Sultan Selim'in annesinin asıl ismi Aîşe Hatun olduğu daha sonra Gülbahâr isminin aldığı tahmin edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Keskin, Ö. Ö. (2018). **a.g.t.** s. 19

³³³ Cezar, M. (1963). **a.g.m.** s. 336

³³⁴ Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 22, Eyice, S. (1992b). **a.g.m.** s. 53

*içinde yıkanmış olmasından ileri gelen bir hamam da aynı şekilde imarın kazmasından kurtarılmıştı. Yol bu yüzden dar kaldı, çirkinleşti. Caddeye kara bir gölge düşürüp etrafı mukassı bir hale sokan bu hamama kaç senedir el değdi mi dersiniz? Ne gezer?*³³⁵

Coşkun'un yazısından da anlaşıldığı üzere hamamın yıkılmasını isteyen kesim hamamın sahip olduğu önemi Patrona Halil adlı kişinin burada yıkanmasından ibaretmiş gibi lanse ederek işin aslını gözden kaçırmaya çalışmışlardı. Çünkü hamamın Patrona Halil adıyla anılması, 1730 yılında III. Ahmed'in tahttan indirilmesine neden olan ayaklanmanın elebaşlarından Patrona lâkaplı Halil'in hamamda tellaklık yapmış olduğundan ileri gelmekteydi. II. Bâyezid Hamamı'nın Patrona Halil Hamamı olarak adlandırılmış olması, haliyle bazı araştırmacılar tarafından hamamın sahip olduğu tarihi öneme ve temsil ettiği medeniyete saygısızlık olarak değerlendirilmişti.³³⁶

Hamamın yıkılmasına yönelik bir kesimin gösterdiği çabalar üzerine yaşanan yoğun tartışmalardan bazıları (1930 ile 1960 yılları arasında) basına yansımıştı.³³⁷ Sinan Çetin *Yeni Sabah Gazetesi*'nin 19 Mart 1949 tarihli sayısı için hamamın yıkılmasını isteyenlere karşı "Tarihî Eserleri Yıkan Kazma Yeniden Harekete mi Geçiyor?" başlığı altında bir yazı kaleme almıştı. Çetin bu yazısında II. Bâyezid Hamamı'nın sahip olduğu tarihi önemi vurgulayarak hamamın mimarı açıdan oldukça değerli bir yapı olduğunu ve bu yapının yaklaşık dört buçuk asırdır millete hizmet ettiğini ve dolayısıyla tarihi binâlar değil tarihi binâların etrafında sonradan yapılmış olan binâların yıkılması gerektiğini vurgulamıştı. Çetin, yazısında ayrıca tarihi öneme sahip binâların 'kör kazma' ya teslimini Türk milletine ve tarihine ihanet olacağını da vurgulamıştı.

Hamamın yıkılmasını isteyenlerin gerekçeleri yukarıda bahsi geçen Nusret Safa Coşkun'un gerekçesiyle aynı nitelikteydi. Hamamı yıkmaya çalışanların gerekçelerine karşı Sinan Çetin bu kez 11 Ağustos 1953 tarihli Akşam Gazetesi için dikkat çeken bir başka yazı kaleme almıştı. Çetin, "Patrona Halil Hamamı" başlıklı yazısında hamamın yıktırılmak istenmesine karşı tepkisini şu ifadelerle dışa vurmuştur:

³³⁵ Ayvazoğlu, B. (2010b). *Dersaadet'in Kalbi Beyazıt*, Heyamola Yayınları, İstanbul, s. 44, Ayvazoğlu, B. (2012). **a.g.e.** s. 19-20

³³⁶ Çavlı, E. Â. (1957). "Patrona Hamamı Değili Bâyezid Hamamı!", *TTOK Belleteni*, S. 186-187, s. 6-7, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 22, Eyice, S. (1992b). **a.g.m.** s. 52-53, Koçu, R. E. (1960). **a.g.e.** s. 2242

³³⁷ Ayvazoğlu, B. (2012). **a.g.e.** s. 20-22

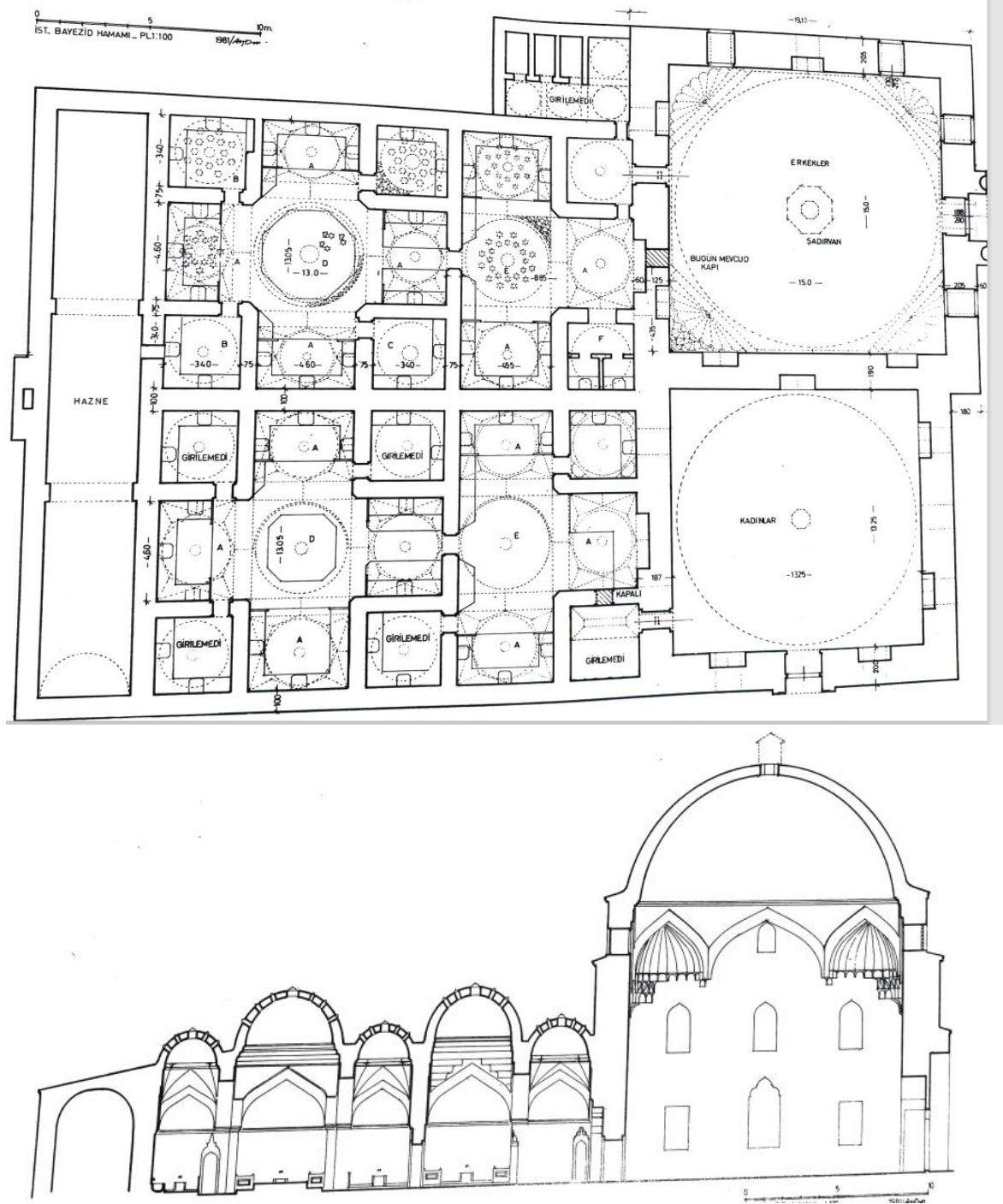
*Üniversite muhitimizde bu hamamın yıktırılması lehine bir cereyan başlamış olduğunu işitiyorum da inanamıyorum, çünkü orası esnaf loncası, rektörü de esnaf kâhyası değil. İçerisi eli öpülecek âlimlerle dolu bir irfan ocağıımızdır. Pek âdi ve soysuz bir yapı olan yeni Üniversite binâsının makul ve asilini bu millet yapabilir ve göreceksiniz ki senelerce evvel yazmış ve söylemiş olduğum gibi surlar dışında yapacaktır da... Fakat milyonlar harcarsa bu millet bir Bâyezid hamamı yapamaz. Çünkü onu tarih yapmış Fatihin oğlu yaptırmıştı. Cadde genişletilmek isteniyorsa karşısındaki kıymetsiz bloklar ne güne duruyor?*³³⁸

Yıkıtırma çabaları Sinan Çetin gibi sağduyulu aydınların karşı duruşları sayesinde engellenebilen hamam binâsı daha sonra üniversiteye devredilmişti. Üniversite yönetimi bu binânın bazı kısımlarını kütüphane ve okuma salonuna dönüştürmek amacıyla gerekli tadilata başlamış ancak bu tadilat yönetim değişikliğinden dolayı yarıda kalmıştı. Yine kaderine terk edilen hamam daha sonra binâsı İl Özel İdaresi tarafından restore ettirilmişti.³³⁹ İstanbul Üniversitesi'nin mülkiyetinde olan hamam uzun bir restorasyon sürecinden sonra İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Valiliği'nin ortak çalışmasıyla nihayet bir müzeye dönüştürülmüştür. 4 Mart 2015 tarihinde hamam II. Bâyezid Türk Hamam Kültürü Müzesi adı altında, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün onayı ile müze olarak tescillenmiştir.³⁴⁰ II. Bâyezid Külliyesi'nin bir parçasını oluşturan hamam binâsı, yaşamış olduğu bütün olumsuzluklara rağmen günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır.

³³⁸ Çetintaş, S. (1953). "Patrona Halil Hamamı". 11.08.1953 tarihli *Akşam Gazetesi*

³³⁹ Ayvazoğlu, B. (2012). *a.g.e.* s. 25

³⁴⁰ Tozduman, Terzi, A. (2017). *Gravürlerle Fatih*. Fatih Belediyesi, İstanbul, s. 28

Şekil 1.7. Hamam Planı (Kaynak: Yüksel, İ. A. (1983). Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri, V., s. 212-213)

1.4.8. Türbeler

II. Bâyezid ve kızı Selçuk Sultan'ın türbeleri Külliye Camii'nin yanında yer almaktadır. Ayrıca hazîrenin mezar taşlarından, külliye içerisinde önemli mevkilerde bulunmuş şahısların da yer aldığı çok sayıda kişinin buraya defnedildiği anlaşılmaktadır.

1.4.8.1. II. Bâyezid Türbesi

Saltanattan feragat eden II. Bâyezid doğum yeri olan Dimetoka'ya giderken yolda fenalaşmış ve 21 Mayıs 1512 tarihinde vefat etmiştir.³⁴¹ Cenaze namazı İstanbul'daki Fatih Camii'nde kılınan II. Bâyezid, vasiyetinin aksine bânîsi olduğu caminin kible tarafındaki boş yere defnedilmiştir.³⁴² II. Bâyezid nereye defnedileceği konusunda vakfiyede şu vasiyette bulunmuştu:³⁴³

Lâ cerem hâl-i sıhhatinde ve kemal-i aklinde ve tasarrufât-ı fi'liyesi ve kavliyesi şer'an câiz ve nâfîz olduğu zamanda evvelen vasiyyet etti ki "Küllü nefsin zaikatü'l-mevt." muktezasınca âkıbetkâr her kaçan ki vakt-i mev'udde hatif-i gaybden nida-i ruhani "Yâ eyyetühe'n-nefsü'l-mutmainneh irci'î ilâ-Rabbiki raziyeten merdiyye fe'dhuli fî-ibâdi ve'dhuli cennetî." erişüb, ruh-ı mukaddes ol sururla Cenab-ı Hakka teveccüh eyleye. Beden-i mutahharı Hazreti Ebî Eyyübü'l-Ensari, radiyallâhu anhü mezar-ı Şerîfleri civarında şer'an câiz olur. Bir münasib yerde alâ-vechi's-şer'i'l-kavim defn oluna. Emma şol şartla ki; Üzerlerinde hiç bir vech ile binâ yapmayalar ve sehab ile türab arasında hiç bir nesne hicab etmeyeler. Her kim bu vasiyyet mucibi ile vaktinde amel etmeyüb, tebdil ve tağyir kasd ederse indellah mücrim ve âsim ola.

Vakfiye kaydından anlaşıldığı üzere II. Bâyezid kendisinin Hazreti Eyüp Ensari Türbesi civarında defnedilmesini ve türbesinin üzerinde kubbe ve bulut ile kabri arasına girecek herhangi bir yapının yapılmamasını vasiyet etmişti. Ancak dönemin padişahı olan oğlu Yavuz Sultan Selim babasının türbesini II. Bâyezid Camii'nin mihrabı tarafında, mihverine göre sağda, pencerenin hizasında yaptırarak onun vasiyetini dikkate almamıştı.³⁴⁴ Türbe sağır kasnaklı bir kubbeyle örtülü sekizgen bir plan üzerine yapılmıştır.³⁴⁵ Türbenin her bir cephesinde altı ve üstlü iki pencere³⁴⁶ olmak üzere toplamda on beş penceresi³⁴⁷ bulunmaktadır. Giriş kapısı kemeri üstünde boya ile Besmele yazılmıştır.³⁴⁸ Türbenin ortasında II. Bâyezid'in sandukası yerleştirilmiştir. Türbede kubbeden sarkıtılmış bir avize bulunmaktadır.³⁴⁹

³⁴¹ Turan, Ş. (1992). **a.g.m.** s. 237

³⁴² Ayvazoğlu, B. (2012). **a.g.e.** s. 82

³⁴³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 28-30

³⁴⁴ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 216

³⁴⁵ Ayvazoğlu, B. (2012). **a.g.e.** s. 78

³⁴⁶ Eyice, S. (1994). **a.g.m.** s. 92, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 19, Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 48

³⁴⁷ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 216

³⁴⁸ Eyice, S. (1994). **a.g.m.** s. 92, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 19, Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 48, Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 216

³⁴⁹ Eyice, S. (1994). **a.g.m.** s. 92, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 19, Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 48

1.4.8.2. Selçuk Sultan Türbesi

1508 yılında vefat eden Selçuk Sultan'ın türbesi babası II. Bâyezid türbesinin solunda yer almaktadır. Kardeşi Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmış olan türbe II. Bâyezid türbesinin planında olduğu gibi sağır kasnaklı bir kubbeye örtülü sekizgen bir plan üzerinde inşâ edilmiştir. Türbe içerisinde Selçuk Sultan'ın sandukası bulunmaktadır.³⁵⁰

1.4.8.3. Hazîre

II. Bâyezid Külliye Camii'nin kible duvarı önünde bulunan hazîrenin 17. yüzyılda oluşmaya başladığı, hazîre içerisinde bulunan mezarların kitabelerinden anlaşılmaktadır. Bu hazîrede başta Sadrâzam Reşid Paşa olmak üzere çok sayıda önemli devlet adamlarının mezarları da bulunmaktadır. Yine çok sayıda saray veya devlet ileri gelenlerinin soyundan kadınların mezarları da bu hazîrede yer almaktadır.³⁵¹

1.4.9. Kasr-ı Hümâyûn

Osmanlılarda padişahın ziyarette bulunduğu yapılarda, resmi kabul veya dinlenme amacıyla yapılmış bölümlere “hünkâr kasrı” ya da “kasr-ı hümâyûn” denilmiştir. Padişahlar için özel olarak tasarlanmış bu bölümlerin en ihtişamlı örnekleri selâtin cami içerisinde bulunan Kasr-ı Hümâyûnlardır.³⁵² II. Bâyezid Külliyesi'ne sonradan eklenen Kasr-ı Hümâyûn II. Mahmud tarafından cami ile imâret arasındaki boşluğa yaptırılmıştı. Çeşitli kaynaklarda yapının kuruluş yılı 1810 olarak geçmektedir.³⁵³ Ancak Ayşe Zehir Macakoğlu tarafından hazırlanan “Antepli Aynî Dîvânı'nda Toplumsal Hayat” adlı Yüksek Lisans Tezi'nde Kasr-ı Hümâyûn'un kuruluş yılı 1834/5 (H.1250) olarak gösterilmiştir. Aynî Dîvânı'nda Kasr-ı Hümâyûn'un konu olduğu kısım şu şekildedir: “*kıldı bu kâh-ı hümâyûnu*

³⁵⁰ Eyice, S. (1994). **a.g.m.** s. 92, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 20, Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 48

³⁵¹ Eyice, S. (1994). **a.g.m.** s. 92, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 19, Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 48

³⁵² Tanman, M. B. (2001). “Kasr-ı Hümâyûn”. **DİA**, C. 24, İstanbul, s. 573, Okçuoğlu, T. (2014). “19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Kasırları Üzerine Değerlendirmeler”, **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s. 129

³⁵³ Eyice, S. (1994). **a.g.m.** s. 96, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 24, Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 49, Koçu, R. E. (1960). **a.g.e.** s. 2257, Ayvazoğlu, B. (2012). **a.g.e.** s. 110

binâ Mahmûd Hân, Dergehin şâhân-ı âlem eylemiş cây-ı penâh, Ayniyâ herkes temâşâ eylesün târihini, Yapdı ra'nâ kasrı Sultan Bâyezîd'de pâdişâh 1250"³⁵⁴

Ahşap yapılı olan Kasr-ı Hümâyûn asma kat şeklinde bir binânın zemin katının üstünde bulunmaktaydı. Asma katın üzerinde ise çifte sıra pencereli, dışa şahnişin çıkmalı esas kasır yer almaktaydı.³⁵⁵ Kasr-ı Hümâyûn zamanla bakımsızlıktan harabe hale gelerek güvercinlere mesken olmuştu. Çok sayıda güvercine barınak olmasından dolayı halk arasında "Kuşlar Evi" diye de bilinmekteydi. Yapıyı mesken edinen güvercinlere uzun süre müdahale edilmemesinin altında muhtemelen güvercin ve kuş yuvalarına atfedilen kutsiyet inancı yatmaktaydı.³⁵⁶ Kasr-ı Hümâyûn 1935 yılına gelindiğinde artık harabeye dönmüş ve İstanbul Belediyesi tarafından yıktırılmıştı.³⁵⁷ Bu yapının yıkılması ile Türk sivil mimarisinin İstanbul içindeki son değerli örneği de kaybedilmişti.³⁵⁸

1.4.10. Muvakkithâne

Temel amacı zamanı belirlemek ve namaz vakitlerini tespit etmek olan muvakkithâne genellikle cami ve mescitlerin bahçesinde 1-2 oda şeklinde inşâ edilmişti. Zamanı belirlemek amacıyla kullanılan araç-gereçlerin bulundurulduğu ve onların bakımlarının yapıldığı mekânlar olan muvakkithâneler ayrıca namaz zamanını ilgili kişilere bildirmekle sorumlu olan muvakkit denilen görevlinin de çalışma alanıydı. Muvakkit olarak görevlendirilen kişi ilm-i mîkat denilen vakit ilmini iyi bilmeliydi.³⁵⁹ II. Bâyezîd Külliyesi'ne ait vakfiyede muvakkithânenin varlığıyla ilgili herhangi bir bilgi yer almasa da cami görevlileri arasında bir muvakkit bulunmaktaydı.³⁶⁰

Eldeki kısıtlı bilgilerden dolayı II. Bâyezîd Külliyesi bünyesinde müstakil bir muvakkithâne binâsına yer verilmiş olup olmadığı konusu halen tartışmalıdır. Muvakkithâne görevlisi ve muvakkithânenin işlevi hakkında detaylı bilgi veren Evliya Çelebi de binâ hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Külliye'nin toplam vazifelilerinin sayısını vererek

³⁵⁴ Zehir Macakoğlu, A. (2017). *Antepli Aynî Divânı'nda Toplumsal Hayat*. Yüksek Lisan Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyat Anabilim Dalı, Ankara, s. 162

³⁵⁵ Eyice, S. (1994). *a.g.m.* s. 96, Eyice, S. (1990). *a.g.m.* s. 24, Eyice, S. (1992a). *a.g.m.* s. 49

³⁵⁶ Ayvazoğlu, B. (2012). *a.g.e.* s. 110

³⁵⁷ Eyice, S. (1994). *a.g.m.* s. 96, Eyice, S. (1990). *a.g.m.* s. 24, Eyice, S. (1992a). *a.g.m.* s. 49, Koçu, R. E. (1960). *a.g.e.* s. 2257, Ayvazoğlu, B. (2012). *a.g.e.* s. 110

³⁵⁸ Eyice, S. (1994). *a.g.m.* s. 96, Eyice, S. (1990). *a.g.m.* s. 24, Eyice, S. (1992a). *a.g.m.* s. 49

³⁵⁹ Aydüz, S. (2006). "Muvakkithâne". *DİA*, C. 31, İstanbul, s. 413, Aydüz, S. (2004). "Osmanlı Astronomi Müesseseleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 418-419

³⁶⁰ Sultan II. Bâyezîd Vakfiyesi. s. 92

muvaqqittin vazifeliler arasında en yüksek maaşı aldığını söyleyen Çelebi, muvaqqithânenin önemi hakkında şunları aktarmaktadır:

*İslâm memleketlerinde ne kadar gemici ve denizci var ise hepsi Sultan Bâyezid Han muvaqqıtına muhtaçlardır, zira Cami-i Şerîfin kiblesi keramet keşfi ile doğru olduğundan bütün resilerin kible-gösterir âletleri ve saat kuleleri bu cami mihrabında düzeltildiği için muvaqqita muhtaçlardır. Bütün Frengistan'da yıldızlar ilmine sahip olan üstad kefereler, mikâtlarını ve kible göstericilerini Bâyezid Han Camii'nde düzeltirler. Dünyaca meşhur ve sağlam mihraptır.*³⁶¹

1850'lerde Robertos adlı bir İngiliz tarafından çekilmiş olan bir İstanbul fotoğrafını yorumlayan Semavi Eyice ise fotoğrafta görülen caminin sağ minaresi hizasında, "empire" üslubunda tek katlı bir binânın muvaqqithâne olabileceğini belirtmektedir.³⁶²

Arşiv kayıtlarına yansıyan 16 Haziran 1874 tarihli bir belgeye göre cami içerisinde 30.020 kuruş mâliyetle bir muvaqqithâne inşâ edilmişti.³⁶³ Bu muvaqqithânenin muhtemelen çeşitli sebeplerden dolayı ortadan kalkan eski bir müvaqqithâne üzerine yapıldığı düşünülmektedir. Ancak önceki muvaqqithânenin neden ya da nasıl yıkıldığı ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

1.5. Su Yolları

Küllîye vakfiyesinde küllîye birimleri ve her birimin fonksiyonları açıklandıktan sonra küllîyenin su tedariki ile ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: "...haric-i şehirden su getürüb, Câmî-i Şerîfde şadırvan ve mezbur matbahda ve ğayrında çeşmeler edüb, ol suyu ânda icra etti ve bu cümle vakf etdi...".³⁶⁴ Vakfiyenin verdiği bu bilgilerden hareketle küllîyenin su ihtiyacını karşılamak amacıyla çalışmaların küllîye inşâ süreci ile birlikte başladığı söylenilebilir. Küllîyenin yapımıyla eş zamanlı başladığı varsayılan su yolu inşaatının bitiş tarihine ise bir in'âm kaydında rastlanmaktadır:

Fî Şehr-i Recebi'l-müreceb min şehr-ı sene 911: İn'âm an mezkûrin fî 3 minha, 1) Mehmed râh-ı âb ki müjde-i âmeden-i âb-ı imâret, Nakdiye:1.000,Câme-i münakkaş-ı

³⁶¹ Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 108

³⁶² Eyice, S. (1994). **a.g.m.** s. 96, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 24, Eyice, S. (1992a). **a.g.m.** s. 49, Koçu, R. E. (1960). **a.g.e.** s. 2257

³⁶³ "Atûfetlu Efendim Hazretleri, Cennet Mekan Sultan Bâyezid Han Hazretlerinin Camii Şeriflerine inşâ olunan muvaqqithaneye sarf edilen 30.020 guruşdan te'diye kılınan miktarının icra-ı mahsûbiyle kusûri olan 7.520 guruşun dahi 90 senesi borcu tertibinde inşaat müdürlüğü....", BOA. I.DH. nr. 686/47807

³⁶⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 31

*Burusa sevb, 2) Bayram yeniçeri ki müjde-ı âmeden-ı âb-ı mezkûr âverd Nakdiye:1.000, Câme-i münakkaş-ı Burusa, sevb*³⁶⁵

30 Kasım 1505 tarihli bu in'âm kaydından anlaşılabacağı üzere, suyun camiye ulaştığı müjdesini veren su görevlisi Mehmed ve yeniçerili Bayram, Padişahın in'âm ve ihsanına mazhar olmuşlardı. İn'âm defteri ayrıca su yolu inşaatında çalışmış kişi sayısı ve aldıkları ücret hakkında da bilgiler içermektedir.³⁶⁶

Külliyenin su ihtiyacını karşılamak üzere 30 Kasım 1505 tarihinde tamamlanan su yolu inşaatının kaynağını ve geçtiği güzergâhları Osman Nuri Ergin şu şekilde tasvir etmektedir:

*Bu suyun membaı Cebeci Köyü civarında Kireç Ocağı Denilen yerdir. Sular evvelemirde Baş Maslağa cereyan ve oradan bir takım katmaları alarak Paşa Çayırındaki Paşa Kemerine, buradan diğer bir takım katmanlar daha alarak Küçük Batakbaşı Maslağına ve buradan Küçük köy, Söğüdlü, Çukur Han, Çiço, Demirkapu, Topcular köyü civarında Çayırağzı Maslaklarına ve buradan Edirne Kapusu, Lökümcüler Bostanı, Karagümrük Terâzilerine, Karagümrük Terâzisinden Çarşamba cihetine bir kol ayrılır. Karagümrük Terâzisinden Karagümrük Caddesini takip ile Maymuncuk Sokağında Yeni Terâzi ve Altay Mahallesinde Bostan Terâzisi ve Yeniçeşmede Mekteb Terâzisi, Kavukcular Maslağı tariki ile Fâtih Camii Şerîfi civarında Destereçiler Caddesi'ndeki maslağa ve buradan At Paparı ve Bozdoğan Kemeri ile Bayazıd Meydanındaki Misâfirhane-ı Askeri ittisalindeki maslağa gelerek Bayazıd Camii ve imâreti ve medreseleri ve sâir hâyrate tevzi ve taksim olunur.*³⁶⁷

1810 yılına ait olduğu tahmin edilen II. Bâyezid su yolu haritası Süheyl Ünver tarafından yayımlanmıştır. Bu su yolu haritası, Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un ilk mezunlarından olduğu tahmin edilen, Kumbaracılar Ocağı sipahilerinden Kulekapılı Mühendis Seyyid Hasan tarafından hazırlanmıştır. Harita üzerinde, “*Merhum ve mağfur cennetmekân Sultan Bâyezid velî han hazretlerinin Edirnekapısı haricinde hendek derununda Camii Şerîfe değin ve taksim olunan mektep ve medrese ve çeşmelere ve konaklara cereyan eden ab-ı lezzetin haritasıdır*” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu haritadan anlaşıldığı kadarıyla II. Bâyezid, külliye için inşâ etmiş olduğu su yolu ile sadece

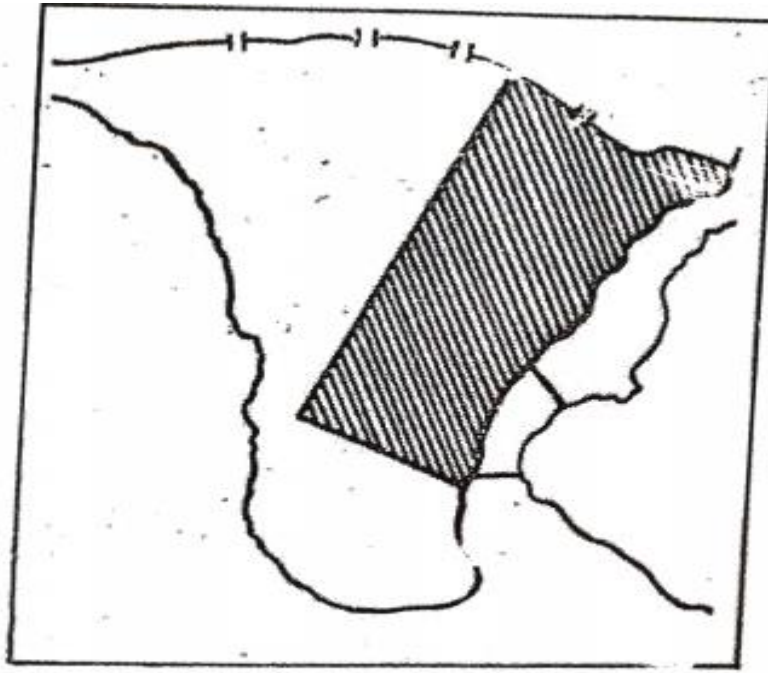
³⁶⁵ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 160

³⁶⁶ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 160, Meriç, R. M. (1957). **a.g.m.** s. 15

³⁶⁷ Koçu, R. E. (1960). **a.g.e.** s. 2258

külliyenin değil aynı zamanda birçok cami, çeşme, konak ve hamamın su ihtiyacını da karşılamıştır.³⁶⁸

II. Bâyezid suyolunda zamanla farklı sebeplerden dolayı yapılan tamiratlardan bazıları kayıtlara konu olmuştur: II. Selim tarafından 26 Temmuz 1560 tarihinde, II. Bâyezid Camii ve mutfağına su verilmesi hakkında Külliye Mütevellisi İslâm Beg'e gönderilen hüküm³⁶⁹ ve 23 Mart 1583,³⁷⁰ 1834/5 tarihli belgelerden II. Bâyezid Camii suyollarının onarımından geçtiği anlaşılmaktadır.³⁷¹

İkinci Beyazid'a ait suyolu haritasının İstanbul'u ilgilendiren kısmı. Çizgiyle gösterilen yerler haritaya dâbirdir. Beyaz kısımlar bundan hariçtir. (A. S. Ünver)

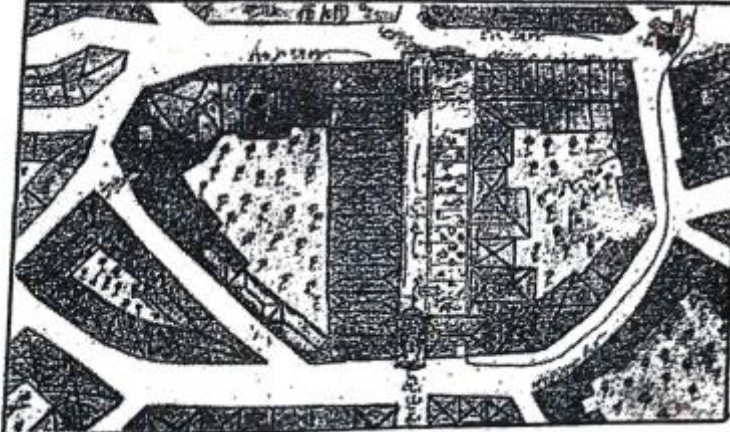
Şekil 1.8. Suyolu Haritası (Kaynak: Ünver, A. S. (1995). “Ünver, A. S. (1945), “Fatih’in Oğlu Bâyezid’in Suyolu Haritası Dolayısıyla 140 sene Önceki İstanbul”, *Risaleleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları*, İstanbul, s. 170)

³⁶⁸ Ünver, A. S. (1995). “Fatih’in Oğlu Bâyezid’in Suyolu Haritası Dolayısıyla 140 sene Önceki İstanbul”. *Risaleleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları*, İstanbul, s. 162

³⁶⁹ Öztürk, S. (2006). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'un Tarihî Su Yolları Muhafazası ve Bakımı*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, s. 60

³⁷⁰ BOA. A. (DVNSMHM). nr. 48/181

³⁷¹ Öztürk, S. (2006). *a.g.e.* s. 436

Şekil 1.9. Suyolu haritasında Şehzadebaşı'nda eski odaların plânı (Kaynak: Ünver, A. S. (1995). “Fatih’in Oğlu Bâyezid’in Suyolu Haritası Dolayısıyla 140 sene Önceki İstanbul”, *Risaleleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları*, İstanbul, s. 170)

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLLİYENİN EKONOMİK YAPISI

Osmanlı şehir ve semtlerinin çekirdeğini oluşturan selâtin ve vüzerâ külliyesi çevresinde inşa edilen çarşı, dükkân, han ve bedestenler şehrin iktisadi ve ticari gelişiminde de oldukça önemli roller üstlenmişlerdi.³⁷² Külliyelerin şehir hayatı açısından teşkil ettiği bu öneme binâen İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından payitahtın ilk selâtin külliyesi kurulmuştu. Fatih'in imar politikasını takip eden dönemin devlet adamları da yaptırdıkları vakıf eserlerle İstanbul'un yeniden inşâsı noktasında önemli katkılar sağlamışlardır.³⁷³ Nitekim tüm bu vakıf imar faaliyetleri sonucunda İstanbul yeni bir nitelik kazanmış ve tam anlamıyla bir vakıf şehir profiline bürünmüştü.³⁷⁴

İstanbul'un gelişimine önemli katkı sağlayan ikinci selâtin külliyesi ise bu çalışmanın odak noktasını oluşturan II. Bâyezid Külliyesi'dir. Külliye; şehrin mimari, sosyal ve kültürel dokusunda olduğu kadar iktisadi hayatın gelişiminde de oldukça önemli bir yer teşkil etmişti. Külliye vakfiyesine bakıldığında, geniş bir alanı kapsayan gelir kaynakları sonucu oluşan devasa bütçesi ile külliye, sadece İstanbul için değil aynı zamanda Edirne, Selanik, Siroz ve Bursa gibi şehirlerin iktisadi ve ticari hayatında da önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu şehirler ticari alanda gösterdikleri başarının sonucu olarak büyük bütçeler yönetmekteydiler. Ekonomik gücünü bu bütçelerden alan külliye öte taraftan kendi hizmet ünitelerinin işleyişini ve devamını sağlamak için vasıflı ve vasıfsız çok sayıda kişi için de bir istihdam olanağı yaratmıştı. Bu istihdam olanağı insanların refah düzeylerini yükselterek onlara bir alım gücü kazandırmakta ve bu alım gücü de haliyle şehrin iktisadi gelişimine hizmet etmekteydi. Sadece geçirdiği tamiratlardaki kalem sayısı³⁷⁵ ve hizmet alanında

³⁷² Barkan, Ö. L. (1963). *a.g.e.* s. 239, Orbay, K. (2012a). "Emir Sultan (Mehmed El-Buhârî) Vakfı'nın Mali Tarihi (1608-1634)". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, C. 22, Yıl 13, Bursa, s. 24, Orbay, K. (2018). "Vakıf Muhâsebesi ve Kurumsal Etkinlik; Kayıt Sistemi, Defterler ve Denetim". *XVII. Türk Tarih Kongresi*, s. 1720, Orbay, K. (2011a). "Gazi Süleyman Paşa Vakfı'nın Mali Tarihi ve 17. Yüzyılda Trakya Tarımsal Ekonomisi". *Tarih Araştırmalar Dergisi*, C. 30, S. 49, s. 146, Yediyıldız, B. (1999a). *a.g.m.* s. 26, Cezar, M. (1981). *a.g.m.* s.1411

³⁷³ Yediyıldız, B. (1999a). *a.g.m.* s. 27

³⁷⁴ Yediyıldız, B. (2012). *a.g.m.* s. 483

³⁷⁵ Tamir ve termim ile ilgili yapılan harcamalar için bkz. çizelge 2. 7.

istihdam ettiği kişilere ödenen ücretlere³⁷⁶ bakarak külliye'nin İstanbul'un iktisadi ve ticari hayatındaki önemini kavramak mümkündür.

Birinci bölümde külliye bünyesinde belli bir misyonla vücut bulan, doğrudan topluma hizmet ettikleri için vakıf literatüründe “müessesât-ı hayrîye”³⁷⁷ olarak tabir edilen cami, imâret, medrese, mektep ve kervansaraydan oluşan üniteler incelendi. Bu bölümde ise müessesât-ı hayrîye'nin mâli ihtiyacını karşılayan, vakıf literatüründe vakfedilen gelir kaynakları anlamına gelen “müstegallât-ı vakıf”³⁷⁸ ve külliye'nin harcamaları incelenecektir.

2.1. Gelir Kaynaklarının Hukuki Niteliği

Burada öncelikle vakfedilen gelir kaynaklarının vakıf hukukundaki yeri ve önemi hakkında bir ön bilgiye yer vermek gerekir. Vakıf terminolojisinde “müstegallât-ı vakıf” olarak tabir edilen vakıf gelir kaynakları kendi içerisinde ikiye ayrılmaktaydı: vakfedilen arsa, tarla, bağ, bahçe ve bostan gibi gelir kaynaklarına “müstegallât”; han, hamam, mahzen, dükkân, fırın, binâ ve üzerinde binâ yapılmaya uygun olan arsalar da “müsakkafât” denilmekteydi.³⁷⁹ Külliye vakfiyesi incelendiğinde II. Bâyezid'in külliyeye, toplum yararına üstlenmiş olduğu misyonu gözeterek, geniş bir sahaya yayılan çok sayıda müstegallât ve müsakkafâta dayalı gayr-ı menkul vakfetmiş olduğu görülmektedir: II. Bâyezid, başta İstanbul hasları olmak üzere, Siroz (Serez), Selanik ve Edirne şehirlerinde çoğunlukla tarım arazilerine dayalı olan birçok gelir kaynakları vakfetmişti.³⁸⁰ Vâkıf Sultan'ın Bursa'da inşâ ettiği han ve çevresindeki dükkânlardan da gelir sağlanmaktaydı. Ancak II. Bâyezid buralardan elde edilen gelirlerin İstanbul'daki külliye gelirlerine dâhil edilmeden hanın ortasında inşâ edilen mescid ve hana getirilen su yolu için harcanmasını vakfiyede belirtmiştir.³⁸¹

³⁷⁶ Personel sayısı ve onlara yapılan maaş ödemeler için bkz. çizelge 2. 5.

³⁷⁷ Berki, A. H. (1966). *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istilah ve Tâbirler*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, s. 2, Yediyıldız, B. (1984c). “XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”. *VD.*, S. 18, Ankara, s. 6, Yediyıldız, B. (1986). “Vakıf”. *İA.*, C. 13, MEB. İstanbul, s. 156, Alkan, M. (2007a). *a.g.m.* s. 87, Alkan, M. (2014). *Adana Vakıfları İnsan Vakıf ve Şehir*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 33, Ömer Hilmi Efendi. (1977). *İthaf-ül-ahlâf Ahkâm-il Evkâf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Vakıflar, s. 15

³⁷⁸ Akgündüz, A. (1996). “Galle”. *DİA.*, C. 13, İstanbul, s. 338

³⁷⁹ Ömer Hilmi Efendi. (1977). *a.g.e.* s. 14, Akgündüz, A. (1988). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 213-214, Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. II, MEB. İstanbul, s. 626, 631

³⁸⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 36-64

³⁸¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 148-149

Külliye vakfiyesinde yer alan gelir kaynaklarının büyük bir kısmını oluşturan tarım arazileri rakabesi (çıplak mülkiyeti) devlete ait olan mirî arazilerin³⁸² gelirlerinden oluşmaktaydı.³⁸³ Vakıf hukukunda devletin mülkiyetinde olan arazilerden elde edilen gelirlerle padişah tarafından veya onun izniyle kurulan vakıflara “irsâd-ı sahih” denilmekteydi.³⁸⁴ İrsâdî vakıflar, özel mülkiyetle kurulan sahih vakıflarda olduğu gibi, “vâkıf, mevkuf ve mevkûfun aleyh”³⁸⁵ olmak üzere vakfın üç temel unsuru üzerine kurulmuş olup bir vakıf gibi işlem görmekteydi.³⁸⁶ Özel mülkiyete dayalı kurulan sahih vakıfların vakfiyelerinde belirtilen şartlar devletin güvencesi altında olup hiçbir şekilde değiştirilemezdi. Ancak kurucuları tarafından irsâdî vakıflara yönelik belirtilen şartlar ise tamamen devletin tasarrufu altında olup mirî arazi hükümlerine tabiydi.³⁸⁷ İrsâdî vakıflar yapılan tahsisin niteliğine göre ikiye ayrılırdı: Medrese, hastane, cami vb. kamuya ait kurumları desteklemek amacıyla kurulan irsâdî vakıflara “sahih tahsis” veya “irsâd-i sahih” denilirken devlet hazinesinden istifade etme hakkına sahip olmayan bir hizmete yönelik yapılan tahsislere ise “gayr-i sahih tahsis” veya “gayr-i sahih irsâd” denilmekteydi.³⁸⁸

Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi irsâdî vakıflarla ilgili görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

Sultan Muhammed Han Hazretlerinin İstanbul’da olan Semâniye Medreseleri, Sultan Bâyezid Han Hazretlerinin İstanbul’da olan medreseleri, Edirne ve Amasya’da olan medreselerine ait vakıflarının çoğunluğu karyeler ve mezraalardır. Gelirleri cizyedir ve arazinin çifte akçesi adına alınan haraç-ı muvazzafıdır. Ve öşür adına alınan haracı mükasemesidir. Bunların hepsi beytül-mal-i haraca müteallıktır. Bunlar hakkında vâkıfların şartlarına şer’an itibar yoktur. Vermesi, alması ve ziyade noksanı ve sair umuru cemîan Sultan-ı zaman Hazretlerinin emr-i Şerîflerine bağlıdır. Âlimler haracın harcama fasıllarındandır (mesârifindendir). Medreseler onlara ne miktar ile

³⁸² Cin, H. (1995). *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*. Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, s. 250

³⁸³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi, 36-64

³⁸⁴ Öztürk, N. (1995b). *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s. 153-155, Akgündüz, A. (2002). “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”. *Türkler*, C. 10, Ankara, s. 836, Akgündüz, A. (2000). “İrsâdî Vakıf”. *DİA*, C. 22, İstanbul, s. 448, Akgündüz, A. (1988). *a.g.e.* s. 424 Alkan, M. (2014). *a.g.e.* s. 59, Ömer Hilmi Efendi. (1977). *a.g.e.* s. 13, Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. II., s. 80, Berki, A. H. (1966). *a.g.e.* s. 27-28, Berki, A. H. (1965). “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”. *VD*, S. 6, Ankara, s. 11, Yediyıldız, B. (1984c). *a.g.m.* s. 19, Yediyıldız, B. (1982a). “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”. *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul, s. 160, Tabakoğlu, A. (2002). “Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi”. *Türkler*, C. 10, Ankara, s. 1255

³⁸⁵ Doğan, M. S. (2006). “Vakıf Medeniyetimize Sosyal Siyaset ve Sosyoloji Açısından Bir Yaklaşım”. *Sosyoloji Konferansları*, S. 34, s. 10, Kazıcı, Z. (1985). *İslâmî ve Sosyal Açısından Vakıflar*. Marifet Yayınları, İstanbul, s. 30-31, Akgündüz, A. (2000). *a.g.m.* s. 449-450, Akgündüz, A. (1988). *a.g.e.* s. 424

³⁸⁶ Akgündüz, A. (1988). *a.g.e.* s. 424

³⁸⁷ Kazıcı, Z. (2019). *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, s. 124

³⁸⁸ Akgündüz, A. (2000). *a.g.m.* s. 450

sadaka buyurulur ise helaldır. Ziyadenin hasılına beytülmal-i haracın kat'a alakası yoktur. Cümle vakfın gallesidir. Onun hakkında Hazret-i vâkıfın bütün şartları şer'an muteberdir. Kat'a tağyir kabil değildir.

Başka bir Osmanlı hukukçusunun konu ile ilgili düşünceleri ise şu şekildedir:

*Sultanların vakfettiği köy ve tarlalar gerçek anlamda vakıf değildirler. Bazıları vakıf olduğuna inanmaktadır. Hâlbuki bunlar arazinin rakabesi devlete kalan, reaya tarafından işletilen ve sadece devlete ait gelirleri mescid, medrese ve imâretlere tahsis edilen irsadi vakıflardır. Sultanların arazi reayanın kalmak şartıyla bazılarına temlik ettikleri (gayr-ı sahih temlik) ve bunların da vakfettikleri vakıflar da böyledir. Tahsis edilen cihet beytülmalın masrafı ise tahsis sahihtir. Zira alimlere ve kadınlara maaş tahsisi Hz. Ömer zamanından beri uygulanan meşru bir usuldür.*³⁸⁹

II. Bâyezid Külliyesi gibi kendisinden birçok alanda hizmet beklenen bir yapıyı inşa etmek ve burada yürütülecek faaliyetleri sürekli kılmak devletin sağlayabileceği çapta bir bütçe gerektirmekteydi. Nitekim padişahlar tarafından toplum yararına kurulan büyük vakıflar devlet imkânlarından faydalanma hakkına sahiplerdi. Bu durum padişahın devletin gerçek sahibi olarak görüldüğü, başka bir ifadeyle devletin padişahın şahsından vücut bulduğu bir sistemde padişahın sahip olduğu hak ve yetkilerinden kaynaklanmaktaydı.³⁹⁰

Ancak II. Bâyezid Külliyesi'nin gelir kaynaklarının sadece mirî arazilerin gelirlerinden oluşmadığını belirtmek gerekir. Yukarıda müsakkafât olarak nitelendirilen külliye binâi nitelikli gelir kaynakları da külliye gelirleri arasında oldukça önemli bir yer teşkil etmekteydi. Nitekim vakıf hukukuna göre vakıf koruyucuları tarafından vakfedilen müsakkafâtlar yani çatılı yapılar vakıfların mülkü olup ve her türlü müdahalenin dışında tutulmalıydı. Bu konuda Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi binâi nitelikli gelir kaynaklarının hukuki durumunu “... Ayasofya evkâfi ebniye ve müsakkafattır. Onun hasılına beytül-mal-i haracın kat'a alakası yoktur. Cümle (si) vakfın gallesidir. Onun hakkında hazret-i vâkıfın bütün şartları şeran mu'teberdir. Kat'a tağyiri kabil değildir.”³⁹¹ şeklinde net ifadelerle belirtmiştir.

Önceki satırlarda Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin vakıf gelirlerinin mirî arazi gelirlerine dayanması yönüyle irsâdi vakıfların gerçek anlamda vakıf olmadıkları ve

³⁸⁹ Akgündüz, A. (1988). a.g.e. s. 443

³⁹⁰ Cezar, M. (1981). a.g.e. s. 1409, Cin, H. (1995). a.g.e. s. 255-256

³⁹¹ Unan, F. (2003). *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 121

padişahın bu tür vakıflar üzerinde tasarruf hakkına sahip olduğu yönündeki görüşüne yer verilmişti. Burada ise Ebüssuûd Efendi, vakıfların binâi nitelikteki gelir kaynaklarının vakfın mülkü olduğunu ve kuruyucusunun belirttiği şartlara tabi tutulması gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Ebüssuûd Efendi'nin verdiği bilgilerden hareketle II. Bâyezid Külliyesi'nin vakıf hukukunda iki farklı hukuki işleme tabi olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre irsâdî vakıf statüsünde olan külliye, bir yönüyle devletin bir kurumu olarak mirî arazilerden faydalanma hakkına sahip ve padişahın tasarrufuna tamamen açık iken, bir yönüyle de binâi nitelikteki gelir kaynaklarında sahih vakıfların hukuki kurallarına tabiydi.

2.2. Külliye Gelir Kaynakları

2.2.1. Külliye Vakfiyesinde Yer Alan Gelir Kaynakları

Vakfiyede gelir kaynaklarının vakfedilme amacı, niteliği, işleyişi ve bulundukları yerler hakkında oldukça teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Kaynakların vakfedilme amacı “.....mesalihine ve ğayr-i hacetler için....”³⁹² zengin gelir kaynakları vakf etmiştir. Vakfedilen yerler “*zıkr olunur İstanbul Nâhiyesi'ndeki karyeleri tevâbi' ve levahıkı ile ve ba'zı mezre'alar ki, cümlesi İstanbul hasları demekle ma'rufdur ve kendünün emlak-i mevrusesidir ve bunlardan ğayr-i kuradan ve araziden ve sâir akarâtan ki tefasili bu mecelle-i şer'îyyede inşallâhu Te'ala zıkr olunur vakf eyledi.*” şeklinde sırasıyla kayıt altına alınmıştır.³⁹³

İstanbul hasları ve Siroz'da toplam 171 köy, 27 mezra, bağ, bostan vs.'nin kaydedildiği vakfiyede aynı zamanda -çoğu Selanik şehrinde olmak üzere- çok sayıda müsakkafât türü mevkûfatın kayıtlarına da yer verilmiştir. Bu mevkûfat kayıtlarından olan köyler ve onlara bağlı mezra, bağ, bahçe, bostan, han, mahzen, dükkân, bezzazistan, binâ ve üzerine binâ yapılmaya uygun olan arsalar “Külliye'nin Müstegallât ve Müsakkafât Gelirleri” başlığı altındaki I no'lu çizelgeye aktarılmıştır. İncelenen muhâsebe kayıtlarından tespit edilen gelir kaynakları ise aşağıda yer verilen II no'lu çizelgeye aktarılmıştır.

³⁹² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 32

³⁹³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 201-338

Çizelge 2.1. Külliye vakfiyesinde kayıtlı olan müstegallât ve müsakkafât türü gelir kaynakları³⁹⁴

İstanbul Haslarında Bulunan Gelir Kaynakları			
Beşiktaş Köyü	Maço (Kato) Köyü	Ayafota Köyü	Ato (Mato) Köyü
İstanya Köyü	Boğaz Kesen Kalesi	Liğorita Köyü	Tarabya Köyü
Sarıyar Köyü	Yoros (Beyoğlu) Köyü	Fener Köyü	Vido Köyü
Haskiremitlik Köyü	Yenicehas Köyü	Araplar Köyü	Uskumru Köyü
Ormanlı Köyü	Sarihoca Köyü	Ergene Köyü	Çiftalanı Köyü
Despina (Arnavut) Köyü	Petrolice Köyü	Zekeriyye (Bergozi) Köyü	Kemer (Arnavut) Köyü
Batnahor Köyü	Ovasu Köyü	Litroz Mandeki Köyü	Müderriş Köyü
İvaz Fakih Köyü	Cebeci Köyü	Deli Hacı Köyü	Despina Köprüsü Köyü
Perancılar Köyü	İmreni (Boğaz) Köyü	Pilatice Arnavut Köyü	Çınarpınarı Köyü
Bosna Filibos Köyü	Arnavut Filibos Köyü	Azra Köyü	Emir Ahur Köyü
Hacı Mihalic Köyü	Hacı Ödül Köyü	Yarık Burgaz Köyü	Katakalos Köyü
İstaritfon Köyü	Kasıtlan Köyü	Bosna Despina Köyü	İnos Köyü
Derekaryesi Köyü	Gökçelu Köyü	Tatacıklar Köyü	Akbıyıklı Köyü
Ömerli Köyü	Delikli Kaya Köyü	Moda Köyü	Sinanağa Köyü
Abdice Köyü	Bahşayış Köyü	Hacı Emir Köyü	Karaağaç Köyü
Kandinar Köyü	Arnavut Eskize Köyü	Bosna Bahşayış Köyü	Halkpınar Köyü
Karga Köyü	Pende Noşa Köyü	Hacı Köyü	Ayayorğı Köyü
Aşağı İskirto Köyü	Yukarı İskirto Köyü	Azadlu Köyü	Şamlular Köyü
Kiytelü Köyü	Kadı Yakub Köyü	Kara Ahmedlu Köyü	Oklağı Berguzi Köyü
Halkalu Köyü	Kocacık Köyü	Kestanelu Köyü	İncügez Köyü ve Hamamı
Subaşı (Otmişli) Köyü	Urçunlu Köyü	Köçeri Köyü	Çanaklu Köyü
Kızılcahasanlı Köyü	Hamzalu Köyü	İzzettinlu Köyü	Nâzır Hacı Köyü
Gökçelu Köyü	Göndeklu Köyü	Kabakçı Köyü	Karasakal Köyü
Paşayığıtlu Köyü	Köstemirlu Köyü	Şadımanlu Köyü	Güveğitler Köyü
Bigados Köyü	Karamurad Köyü	Gazi Köyü	Fethi Köyü
Haraçcı Köyü	Karasinanlı Köyü	Davutca Köyü	İldüzen Köyü
Kumbergos Köyü	Palos Köyü	Delyone Köyü	Manaçkara Köyü

³⁹⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi, 36-64

Çizelge 2.1. (devam) Külliye vakfiyesinde kayıtlı olan müstegallât ve müsakkafât türü gelir kaynakları

İstanbul Haslarında Bulunan Gelir Kaynakları			
Peyne Posne Köyü	Ayorini Köyü	Damokarine Köyü	Hacu Yusufu Köyü
Keşlü Köyü	Yenice Köyü	Mermecik Köyü	Papas Berkos Köyü
Kalo Karayite Köyü	Poleye Köyü	Lagotire Köyü	Akça Bergus Köyü
Anarşo Köyü	Çakmaklu Köyü	Saranda Biho Köyü	Trakayte Köyü
Bosna Gırdak Köyü	Zekeriyya Köyü	Prastiyo Köyü	Ankurya Köyü
İynekos Köyü	Emindos Köyü	Kalonro Köyü	Ayatoşa Köyü
Kırtova Köyü	Terkiliye Köyü	Kayıt Kasra Köyü	Kalyos Köyü
Omuzri Köyü	Kapadak Köyü	Ekşinos Köyü	Flori Köyü.
Gılatarya Köyü	Panakitye Köyü	Ayastaftanos Köyü	Ayomame Köyü
Mercan Ağa Köyü	Makrahorya Köyü	Mihal Bergos Köyü	Menekşe Köyü
Podimath Köyü	Sungur Bergusi (Savre) Köyü	Efrisko Köyü	Ağrepye (Cuhut Berguzi) Köyü
İpe Köyü	Kaminaz Köyü	Şeref Ağa Köyü	Mustafa Paşa (Vidoda) Köyü
Nikos Köyü	Verniko Köyü	Pilanceirum Köyü	Ayotodre Köyü
Eskipasto Köyü	Alomirto Köyü	Ayaz Ağa Köyü	Büyük Çekmece Köyü
Küçük Çekmece Köyü	Alibey Köyü	İşhak Saraç Mezrası	Balaban Ağa Mezreası
İstanbul Şehrine Ait Bağların Civarında Bulunan Mezraların Tamamı	Hoca Hayrettin Mezrası	Bevvâb Hamza Mezrası	Kağıtıcı Hamza Mezraları
Kağıthane’de bulunan bostan ve bağların tamamı	Sinan Ağa Mezrası	Muhtesab Ahmed Bostanı	İstamad Bostanı
Hacı Yusuf Bostanı	Bâyezid Çelebi Bostanı	Mahmud Nakkaş Bağı	Torna Namı Bilinen Yahudinin Bostan Yerinin Tamamı
Emir Hasan Bey Mezrası	Yahudi Yosef Bostanı	Fahreddin Avrati Bostanı	Zaim Hayreddin Bey Bostanı
Ethem Çelebi Bostanı	Katib Hayreddin Bostanı	Çorkca Bostanı	Kefe Değirmeni, Bağ ve Bağçesi
İstanbul Şehri Dışında Bulunan Bağ Yerinin Tamamı	Galata Şehri Dışında Bağ ve Arazinin Tamamı	İstanbul Surları İçinde Bulunan Edirne Kapısı’nın Yakınında Bulunan Yenibahçe	

Çizelge 2.1. (devam) Külliye vakfiyesinde kayıtlı olan müstegallât ve müsakkafât türü gelir kaynakları

Siroz Kasabas’ında Bulunan Gelir Kaynakları			
Yijova (İjova) Köyü	Mirvanç Köyü	Yatos Köyü	Hudine Köyü
Menehosi Köyü	Sarmısaklı Köyü		
Selanik Şehrinde Bulunan Gelir Kaynakları			
31 adet dükkândan oluşan bezzazistan	Bezzazistan denilen çarşının etrafını çevreleyen 113 adet dükkân	Bezzazistana ait 485 bab dükkân arsası	
1 Kervansaray	1 Paçacı Dükkânı	3 Hamam (Medrese Hamamı, Şengül Hamamı ve Eski Hamam)	
Edirne Şehrinde Bulunan Gelir Kaynakları			
Türkçe Yemiş Kapanı Kervansarayı denen bir han.			

Yukarıdaki çizelgede yer alan Emir Ahur adındaki köyün daha önce II. Bâyezid tarafından Rumeli Kazaskeri Mevlana Muhiddin Mehmed'e verdiği mezrası dışında köyün tamamı külliye vakf edilmişti. Bu Mezra defteri sultanide kayıtlı olup Mevlana Muhiddin'in evkafına aitti.³⁹⁵ Yine Azadlu adındaki köyün tamamı vakf olup ancak Mevlana Muhiddin'in elinde bulunan arazi ve değirmenler bundan hariç tutulmuştur.³⁹⁶ Sultan II. Bâyezid, daha öncesinden Vezir Davut Paşa'ya verdiği bağ yeri hariç Galata şehri dışında kalan bağ arazisinin tamamı külliye vakfetmişti.³⁹⁷

Çizelge 2.1'den de anlaşılacağı üzere vakfiyede külliye ait kaydedilmiş olan müsakkafât gelir kaynakları çoğunluğu Selanik şehrinde bulunmaktaydı. Ancak incelenen muhâsebe kayıtları külliye gelirlerine zamanla çok sayıda müsakkafât türü gelir kaynaklarının eklenmiş olduğunu göstermektedir. Muhâsebe kayıtlarında tespit edilen müsakkafât türü gelir kaynakları çalışmanın Aylık Gelir Kaynakları (Müsakkafât) başlığı altında verilmiştir.

Vakfiyedeki gelir kaynaklarına ait yerlerin hudutları³⁹⁸ ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.³⁹⁹ Vakfiyede söz konusu gelir kaynaklarının hudutlarını teferruatlı bir şekilde

³⁹⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 40-42

³⁹⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 44-45

³⁹⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 59-60

³⁹⁸ Hudûdnâmelerin önemi hakkında detaylı bilgi için bkz. Alkan. M. (2018). "Osmanlı Devleti'nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma". *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 11, S. 23, Ankara, s. 99-109

³⁹⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 201-338

gösteren bölümünün bir sureti Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı'nda bulunmaktadır.⁴⁰⁰

2.2.2. Külliye Arşiv Kayıtlarından Tespit Edilen Gelir Kaynakları

Külliye vakfiyesi külliye gelir kaynakları hakkında bilgi veren en önemli belgedir. Külliye gelirlerinin tespiti konusunda vakfiyeden sonra önem teşkil eden arşiv kayıtlarından biri külliye evkâf tahrir defterleridir. Bu çalışma kapsamında yapılan arşiv araştırmasında iki tahrir defterine ulaşılmıştır. Bunlardan 24 Mart 1710 tarihli olan defter III. Ahmed'in tuğrasını taşımaktadır. Bu deftere *Sultan Bâyezid-i Sani Camii Evkâfından olan havass-ı İstanbul kurasının nüfus ve hasılatını havi mufassal tahrir defteri*⁴⁰¹ şeklinde bir başlıkla başlanmıştır. Başlığından da anlaşılacağı üzere defter külliye İstanbul haslarında bulunan gelir kaynaklarının yanı sıra bu yerlerin nüfus ve hasılatının tahrir kayıtlarını da içermektedir. Külliye İstanbul haslarına ait vakfiyede yer verilen bütün yer isimleri bu defterde de aynı şekilde kaydedilmiştir. Ayrıca defterde 15 cemâat ismine de rastlanmıştır.

Söz konusu tahrir defteri II. Bâyezid dönemine ait olan 8 Nisan 1499 tarihli *İstanbul Hasları mufassal tahrir defteri*⁴⁰² ile aynı içeriktedir. Bu durum henüz külliye kurulmadan önce 8 Nisan 1499 tarihinde İstanbul haslarının ayrıntılı bir şekilde tahririnin yapıldığını ve külliye kurulmasıyla beraber tahriri yapılan yerlerin külliye vakfedildiğini göstermektedir. Külliye vakfiyesinde külliye vakfedilmiş bütün yer isimlerini içeren söz konusu her iki tahrir defterinde yer alan İstanbul haslarının işleyişi, vergi kalemleri ile birlikte hangi üründen ne miktarda vergi alınacağı gibi hususlar *Havâss-ı Kostantîniyye Kanunu*'nda teferruatlı bir şekilde yer almaktadır. Bu kanunnâme Ömer Lutfi Barkan ve Ahmet Akgündüz tarafından yayımlanmıştır.⁴⁰³

Sultan Bâyezid-i Sani Camii Evkâfından olan havass-ı İstanbul kurasının nüfus ve hasılatını havi mufassal tahrir defteri adlı defterde İstanbul hasları ile beraber oralarda yetiştirilen ürün bilgisi ve bu ürünlerden tahsil edilen yıllık gelir miktarları gibi önemli detayları da kayıt altına alınmıştır. Defterde İstanbul haslarında yetiştirilen ürünlerden elde

⁴⁰⁰ TKGM.d. nr. 2298

⁴⁰¹ BOA. TT.d. nr. 29

⁴⁰² BOA. TT.d. nr. 1086, M. Cevdet Kütüphanesi, 0.77

⁴⁰³ Barkan, Ö. L. (1943). *XV ve XVI'nci Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları: Birinci Cilt, Kanunlar*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 86, Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 305

edilen gelir yıllık 1.037.045 akçe olarak hesaplanmıştır. Defterde ayrıca İstanbul hasalarında vergiye tabi tutulan faaliyetlere de yer verilmiştir. 1710 yılına ait olan bu defterden sonra İstanbul hasalarının kayıtlarını içeren herhangi bir tahrir defterine rastlanmamıştır.

Külliyenin gelir kayıtlarını içeren bir diğer tahrir defteri ise 341 no'lu evkâf defteridir. 19 Ağustos 1563 tarihli olan bu defterde külliye'nin bugünkü ülke sınırları dışında kalan Rumeli ve Balkan coğrafyasındaki kaynakları kayıt altına alınmıştır. Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait olan bu defter Siroz, Gümölcine ve Dimetoka'da bulunan gelir kayıtlarını içermektedir. Bu defterde söz konusu yerlerin yıllık gelirleri 581.504 akçe olarak kaydedilmiştir. Bu hasılatın hangi ürün ve faaliyetler sonucu elde edildiği defterde ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Defterin vergiye tabi tutulmuş ürün ve faaliyetler hakkında teferruatlı kayıtlar içeriyor olması külliye'nin Rumeli ve Balkan coğrafyasından sağlamış olduğu gelir kalemlerini öğrenmeyi mümkün kılmaktadır.

Külliyenin ekonomik yapısı hakkında incelenen diğer bir arşiv kaynağı da vakıfların denetim mekanizmasının en önemli araçlarından biri olan muhâsebe kayıtlarıdır.⁴⁰⁴ Külliye'nin ekonomik boyutunu ortaya koyan bu kayıtlar aynı zamanda toplum yapısında zamanla meydana gelen sosyal, siyasal ve iktisadi gibi beşeri; deprem, yangın, sel, kuraklık gibi doğal faktörlerin külliye ekonomisi üzerindeki etkilerini incelemeye olanak sağlayan en önemli kaynaklardır. Muhâsebe kayıtları gerek külliye gelirlerindeki tarihi süreç içerisinde meydana gelen dalgalanmalar gerekse külliye'nin zamanla gördüğü tamiratlar esnasında ihtiyaç duyduğu malzeme ve işçilik kalemlerine ödenen ücretler hakkında detaylı bilgiler sunarak dönemin genel iktisadi yapısına da ışık tutmaktadır. Özetle, Ömer Lütfi Barkan'ın ifadesiyle “vakıfların hayat hikâyeleri” ancak muhâsebe kayıtlarından öğrenilebilir.⁴⁰⁵ Bu düşünceden hareketle mevcut çalışma kapsamında çok sayıda muhâsebe defteri incelendi. Bu defterler külliye'nin bir mâli dönem boyunca icra edilen tüm mâli faaliyetlerin toplu ve özet halini kapsamaktadır.

Ana muhâsebe defterleri üç ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde muhâsebe defterlerinin kapsadığı zaman periyodundaki külliye'nin tüm gelirleri, ikinci bölümde külliye'nin tüm giderleri ve son bölümde ise külliye'nin alacak ve borçlarının dökümü

⁴⁰⁴ Orbay, K. (2011b). “Vergi Kayıtları, Mahsul Miktarları ve Fiyatları: Vakıfların Rûsûm, A'sâr-ı Hubûbât ve Fûrûht-ı Hubûbât Defterleri”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 30, s. 129

⁴⁰⁵ Barkan, Ö. L. (2006). “Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Âit Yıllık Bir Muhâsebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)”. *VD.*, S. 9, s. 110-111

yapılmıştır.⁴⁰⁶ (Bu başlık altında muhâsebe defterlerinin yalnızca birinci bölümü ele alınacak, diğer iki bölümü ise ilgili başlıklar altında değerlendirilecektir.) Muhâsebe defterlerinin birinci bölümündeki *Asl-ı mâl* başlığı altında külliye'nin toplam gelirleri kaydedilmiştir. Bu başlık sadece cari yıl içerisinde beklenen gelirlerin karşılığı olmayıp ayrıca “An bakiyye-i muhâsebe-i sene mâziyye” başlığıyla önceki hesap döneminden kalan nakit fazlasını ve külliye'nin daha önceki yıllardan kalma tahsil edilmemiş gelirlerini de ifade etmektedir.⁴⁰⁷ Meselâ 1592 yılında ki defterin *Asl-ı mâl* başlığı altında 2.787.805 akçe olarak belirtilen meblağda 1587 yılından beri tahsil edilmemiş külliye'nin gelir kalemlerinin de olduğu görülmektedir.⁴⁰⁸

Bazı defterlerde ise *Asl-ı mâl* başlığı altında bir sonraki yıla ait peşin tahsil edilen gelirler cari dönem gelirlerine dâhil edilmeden *An akçe-i peşin* başlığı altında yer almaktadır.⁴⁰⁹ Kayıtlarda yer verilen “An akçe-i peşin” başlığı külliye'nin iktisadi durumu hakkında önemli veriler sunmaktadır. (Bu başlık aşağıda yer alacak “Gelir Kaynaklarının İşletim Sistemi ve Tahsili” başlığı altında değerlendirilecektir.) Defterin *Asl-ı mâl* başlığından sonra gelen “Ani’l-mahsûlât” başlığı altında cari döneme ait olan gelirler tek tek kaydedilmiştir. Gelir kaynaklarına ve işleyiş yöntemlerine göre *Ani’l-mahsûlât* ana başlığı için alt başlıklar da belirlenmekteydi.⁴¹⁰ Örneğin; 1592 yılına ait muhâsebe kaydında yer verilen *Ani’l-mahsûlât* ana başlığı altında sekiz alt başlık yer almaktadır.⁴¹¹ Bu alt başlıklar sırasıyla şunlardır: *An Mahsûl-i Müteferrika-i Mezkûrin*, *An Mahsûl-i Mukâtaat-ı Hamaman-ı Mezkûrin*, *El Mukâtaat*, *An Mahsûl-i İcare-i Muaccelle*, *Resm-i Zemin* ve *El Mebi’ât*. Bazı defterlerin başlıklarında kısmi farklılıklar olsa da bütün defterlerde aynı kayıt sistemi uygulandığı söylenebilir. Örneğin; 8 Mayıs 1698 tarihli defterin⁴¹² *Ani’l mahsûlât* ana başlığının hemen altındaki alt başlık aylık gelir kalemlerinin kayıtlarını içeren *Ani’l müşâherât* başlığıdır. Bu başlıktan sonra ise *Ani’l Mukâtaa* ve *An Mahsûl Muaccelat-ı Rûsûmat-ı Mezkûrin* alt başlıkları gelmektedir. Aşağıda külliye'nin 1592-1836 yılları

⁴⁰⁶ Orbay, K. (2012b). “Edirne II. Bayezid Vakfı’nın Mali Tarihi (1597-1640)”. *A.Ü. Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, s. 113-141

⁴⁰⁷ Orbay, K. (2004). “Vakıf Muhâsebe Defterlerinde Aynî Toplanan Tarımsal Gelirler ve Aynî Giderlerin Fiyatlandırılması ve Tarihî Fiyatlar Endekslemeleri Konusunda”. *Osmanlı Araştırmaları XXIV.*, İstanbul, s. 292

⁴⁰⁸ BOA. MAD.d. 5039

⁴⁰⁹ BOA. MAD.d. nr. 682, 1893

⁴¹⁰ Orbay, K. (2004). *a.g.m.* s. 293

⁴¹¹ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 202-203

⁴¹² BOA. EV.HMH.d. nr. 961

arasındaki gelir kaynaklarını yansıtan II no'lu çizelgede muhâsebe defterlerinin bu başlıklarının sunduğu veriler doğrultusunda şekillenmiştir.

Külliyenin mâli faaliyetlerinin kayıt altına alındığı defter türlerinden biri de müfredat defterleriydi. Kendi içinde sınıflandırılan mâli faaliyetlerin her birine ait bir müfredat defteri bulunmaktaydı. Mâli dönem boyunca gerçekleşen faaliyetlere ilişkin bilgiler bu defterlere kaydedilirdi. Dönem sonunda ise bütün müfredat defterlerinin bir muhâsebeleri yapılır ve her birinin sonucu özet halinde ana muhâsebe defterlerine aktarılırdı. Dolayısıyla ana muhâsebe defterlerindeki veriler müfredat defterlerine ayrıntılı olarak kaydedilen bir dönemlik mâli verilerin toplu bir özetinden oluşmaktaydı. Örnek vermek gerekirse, vakıfların müsakkafât gelirlerinden sağlanan kira gelirleri mâli dönem boyunca “Defter i müşâherât” adlı müfredat defterine kaydedilir ve mâli dönem sonunda toplu bir şekilde değerlendirilip özetlenerek ana muhâsebe defterinin “anı'l müşâherât” başlığı altında kaydedilirdi.⁴¹³

Çalışmanın bu başlığı altında yapılmak istenenlerden biri de II. Bâyezid Külliyesi'nin gelir türlerini (ziraî, kira ve cizye vs) tespit ederek ekonomisini oluşturan gelir kaynaklarını kendi içerisinde bir tasnife tabi tutmak ve yıllara göre her bir gelir kaynağından elde edilen gelirin toplam gelir içerisindeki oranını gösteren bir çizelge oluşturmaktır. Ancak muhâsebe defterleri bunun açık bir şekilde ortaya konulmasına olanak sağlayacak gerekli detaylara -uygulanan kayıt sisteminden dolayı- sahip değildir: Defterlerdeki cibâyetlerin yıllık gelirleri “An mahsûl-i mukata'a-ı cibâyet-i İncegüz ve Karağaç der uhde-ı...” şeklinde toplu olarak tek başlık altında kaydedildiğinden gelir türünün tespitine olanak vermemektedir. Yine bir başka örnekte “An mahsûl-i mukâtaa-ı İncegüz ve tevâbiuhu” (İncegüz ve ona tabi olan yerler) şeklinde oluşturulan başlıklar altında yıllık gelirlerin sadece toplam miktarına yer verilmiştir. Bu nedenle başlıklara konu olan cibâyetlerden elde edilen gelirlerin ne tür bir vergi ya da faaliyete istinaden elde edildiği anlaşılamamaktadır. Muhâsebe defterlerinin *Ani'l müşâherât* başlığı altındaki kira gelirlerinin tespiti kısmen mümkündür.⁴¹⁴ Ancak külliye'nin diğer gelir türlerinin sağlıklı bir şekilde belirlenmesi mümkün değildir.

⁴¹³ Orbay, K. (2004). **a.g.m.** s. 1724-1725

⁴¹⁴ Bkz. Külliye'nin Müsakkâf Gelirleri

1836 yılından sonraki dönemlere ait müstakil muhâsebe defterlerine ulaşamamıştır. Bu durum muhtemelen külliye'nin 1838 yılında Evkâf Nezâreti bünyesine dâhil edilmiş⁴¹⁵ olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Evkâf Nezâreti'ne katılan tüm vakıfların mâli faaliyetlerinin toplu olarak kaydedildiği ortak bir muhâsebe defteri kullanılmaktaydı. Örneğin 14 Kasım 1863 tarihli defter İstanbul'da Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı'na bağlı olan II. Bâyezid Külliyesi'nin de aralarında bulunduğu Ayasofya, I. Ahmed, Valide Sultan gibi birçok vakfın muhâsebe kayıtlarını içermektedir. Ancak defter hasarlı olduğundan II. Bâyezid Külliyesi'nin buradaki gelir kalemlerine ait veriler tespit edilememiştir. Bunun dışında birkaç muhâsebe defteri olsa da mevcut konu başlığına katkıları oldukça sınırlıdır. Örneğin; 4 Mart 1840 tarihli⁴¹⁶ ve 4 Mayıs 1863 tarihli⁴¹⁷ muhâsebe defterlerinin içerdiği veriler sadece cibâyetlerin icar gelirlerinden ibaret kalmıştır.

⁴¹⁵ Öztürk, N. (1995a). **a.g.m.** s. 521-524

⁴¹⁶ Defterde 7 cibayetin icar kayıtları yer almaktadır. Bu cibayetlerden sağlanan gelir miktarları ise toplamda 3.734 kuruştur. BOA. EV.d. nr. 10984/2

⁴¹⁷ Defterde 10 cibayetin icar kaydı yer almaktadır. BOA. EV.d. nr. 38649/6

Çizelge 2.2. Külliye'nin muhâsebe defterlerine yansıyan gelir kaynakları⁴¹⁸ (akçe)*

Yıllar	Toplam gelir ⁴¹⁹	Devreden ⁴²⁰	Cari gelir ⁴²¹					Muhâsebe dönemi
			Aylık gelirler ⁴²²	Mukâtaa gelirleri ⁴²³	Peşin alınan icar ve çeşitli vergiler ⁴²⁴	Satış gelirleri ⁴²⁵	Diğer gelirler ⁴²⁶	
1507 ⁴²⁷	746.016	?	?	?	?	?	?	14 ay
1592	2.787.805	1.088.513	75.092	806.673	55.690	29.330	732.507	6 ay, 7 gün
1596	4.334.657	2.048.539	168.726	1.037.841	321.680	1.000	756.871	9 ay, 17 gün
1600	5.161.477	2.447.417	545.274	1.005.760	481.490	84.778	596.758	13 ay
1606	2.131.917	541.854	267.821	830.069	317.040	52.106	123.027	10 ay
1629	2.266.847	55.230	220.527	1.519.000	183.000	25.000	264.090	9 ay
1638	5.113.676	1.907.851	446.791	1.830.000	510.400	-	418.634	12 ay
1647	4.138.886	1.488.780	661.730	1.171.820	430.400	18.920	367.216	15 ay
1649	3.984.232	1.419.592	504.720	1.214.00	578.900	16.920	250.100	12 ay
1660	4.521.785	2.154.073	236.412	871.300	470.750	-	587.068	12 ay
1665	7.274.401	4.001.943	308.078	1.195.950	992.770	-	775.660	16 ay
1692	4.630.264	1.200.588	251.394	2.283.590	421.428	-	473.264	13 ay
1698	4.690.932	655.604	297.462	2.328.850	897.298	-	511.718	12 ay
1702	4.536.845	817.325	266.572	2.434.750	506.488	-	511.710	12 ay

⁴¹⁸ BOA. TS. MA.d. 6366, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5813, 682, 5157, 5800, 5269, 1893, BOA. EV. HMH.d. nr. 692, 961, 1138, 2170, 3845, 4601, 5507, 6765, 7993, 9202, 9512, 9943, BOA. D. HMH.d. nr. 21735

* 1829, 1833 ve 1836 yıllarına ait gelirler ilgili muhâsebe defterinde kuruş ve pâre cinsinden kaydedilmiştir. Bu nedenle çizelgede söz konusu yıllara ait kayıtlar muhâsebe defterlerinde kaydedildiği şekilde yansıtılmıştır.

⁴¹⁹ Toplam Gelir başlığı altında yer alan veriler muhâsebe defterlerinin “asl-ı mal” başlığı altındaki verilerden derlenmiştir. Asl-ı mal başlığı altında yer alan sayısal değerler bir önceki dönemden devreden gelirler ve cari dönem içindeki gelirlerin toplamıdır.

⁴²⁰ Devreden başlığı altındaki veriler muhâsebe defterlerine “An bakiyye-i muhâsebe-i sene mâziyye” olarak kaydedilmiştir.

⁴²¹ Cari dönemin gelir rakamları muhâsebe defterlerinin “Anı'l-mahsûlât” başlığında yer almıştır. Cari dönemde beklenen bütün gelirlerin toplamı bu başlık altında kaydedilmiştir. Cari gelir ana başlığı altında: Aylık gelirler, Mukâtaa gelirleri, Peşin alınan icar ve çeşitli vergiler, Satış gelirleri, Diğer gelir alt başlıkları kaydedilmiştir.

⁴²² Bu başlık altında yer alan gelir rakamları cari dönem gelirlerinin bir alt başlığı olan “Anı'l müşâherât” başlığı altındaki verilerden alınmıştır.

⁴²³ Muhâsebe defterinde “Anı'l mukâta'at” başlığıyla yer alan Mukâtaa gelirleri cari dönem gelirlerinin alt gelir başlığıdır.

⁴²⁴ Bu başlığın gelir rakamları cari dönem gelirlerinin “An Mahsûl-i İcare-ı Muaccelle ve Resmi Zemin” alt başlıklarından derlenmiştir.

⁴²⁵ Bu başlığın verileri cari dönem gelirlerinin alt başlığı olan “Anı'l Mebî'ât” ya da “Anı'l Emvâl-i Müteferrika” başlığı altındaki verilerden derlenmiştir.

⁴²⁶ Bu veriler cari dönem gelirlerinin alt başlığı olan “An mahsûl-i Müteferrika” başlığı altındaki verilerden derlenmiştir.

⁴²⁷ 12 Mayıs 1507 tarihli Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defteri'ne 6366 nolu kayıtlı olan muhâsebe defteridir. Defterdeki gelir “Asl-ı mal” başlığı altında 746.016 akçe olarak kaydedilmiştir. Defterde gelirlerin tasnifi yapılmadan toplam tutar verilmiştir.

Çizelge 2.2. (devam) Külliye'nin muhâsebe defterlerine yansıyan gelir kaynakları (akçe)*

Yıllar	Toplam gelir ⁴²⁸	Devreden ⁴²⁹	Cari gelir ⁴³⁰					Muhâsebe dönemi
			Aylık gelirler ⁴³¹	Mukâtaa gelirleri ⁴³²	Peşin alınan icar ve çeşitli vergiler ⁴³³	Satış gelirleri ⁴³⁴	Diğer gelirler ⁴³⁵	
1716	9.700.947	1.567.441	270.972	5.752.900	1.597.564	-	512.070	16 ay, 16 gün
1737	7.835.784	2.062.977	856.051	4.153.000	463.756	-	-	12 ay
1747	8.742.819	2.161.841	-	4.567.00	1.734.622	-	279.356	12 ay
1765	9.653.197	1.549.758	417.829	4.567.800	3.117.810	-	-	12 ay
1789	16.572.514	9.114.469	1.263.285	6.000.000	194.760	-	-	6 ay
1798	16.867.243	7.927.629	1.283.064	6.000.000	1.656.550	-	-	12 ay
1808	25.140.050	12.681.096	1.308.964	7.800.000	3.249.990	-	-	12 ay
1829	224.337,5 krş. 53 pr.	28.603 krş. 78 pr.	20.933 krş. 35 pr.	75.500 krş.	50.472 krş.	2.030 krş.	-	12 ay
1833	211.128,5 krş. 53 pr.	53.919,5 krş. 83 pr.	24.890 krş. 30 pr.	75.500 krş.	54.540,5 krş.	2.278 krş.	-	12 ay
1836	330.798 krş. 38 pr.	55.660 krş.	28.385 krş. 24 pr.	105.450 krş.	121.274 krş.	20.027,5krş. 14 pr.	-	12 ay

⁴²⁸ Toplam Gelir başlığı altında yer alan veriler muhâsebe defterlerinin “asl-ı mal” başlığı altındaki verilerden derlenmiştir. Asl-ı mal başlığı altında yer alan sayısal değerler bir önceki dönemden devreden gelirler ve cari dönem içindeki gelirlerin toplamıdır.

⁴²⁹ Devreden başlığı altındaki veriler muhâsebe defterlerine “an bakiyye-i muhâsebe-i sene mâziyye” olarak kaydedilmiştir.

⁴³⁰ Cari dönemin gelir rakamları muhâsebe defterlerinin “Anı'l-mahsûlât” başlığında yer almıştır. Cari dönemde beklenen bütün gelirlerin toplamı bu başlık altında kaydedilmiştir. Cari gelir ana başlığı altında: Aylık gelirler, Mukâtaa gelirleri, Peşin alınan icar ve çeşitli vergiler, Satış gelirleri, Diğer gelir alt başlıkları kaydedilmiştir.

⁴³¹ Bu başlık altında yer alan gelir rakamları cari dönem gelirlerinin bir alt başlığı olan “Anı'l müşâherât” başlığı altındaki verilerden alınmıştır.

⁴³² Muhâsebe defterinde “Anı'l mukâta'at” başlığıyla yer alan Mukâtaa gelirleri cari dönem gelirlerinin alt gelir başlığıdır.

⁴³³ Bu başlığın gelir rakamları cari dönem gelirlerinin “An Mahsûl-i İcare-ı Muaccelle ve Resmi Zemin” alt başlıklarından derlenmiştir.

⁴³⁴ Bu başlığın verileri cari dönem gelirlerinin alt başlığı olan “Anı'l Mebî'ât” ya da “Anı'l Emvâl-i Müteferrika” başlığı altındaki verilerden derlenmiştir.

⁴³⁵ Bu veriler cari dönem gelirlerinin alt başlığı olan “An mahsûl-i Müteferrika” başlığı altındaki verilerden derlenmiştir.

2.2.2.1. Kırsal kaynaklı gelirler

Külliye'nin kırsal kaynaklı gelir kalemleri ekseriyetle Osmanlı toprak sisteminin omurgasını teşkil eden mirî⁴³⁶ arazilerin gelirlerinden oluşmaktaydı. Yukarıdaki çizelgede de (I no'lu) görüldüğü üzere külliye başta İstanbul hasları olmak üzere Rumeli ve Balkan coğrafyasında birçok gelir kaynağına sahipti. Külliye'nin mevkûfatı, mülkiyeti devlete ait olan mirî arazilerden⁴³⁷ oluşması nedeniyle mirî toprak sisteminin kanunlarına tabiydi. Dolayısıyla gelirleri külliyeye ait olan köy ve mezralarda bulunan reaya, *raiyyetlik* koşulları⁴³⁸ gereği, mirî arazi sisteminde tımar sahibine ödeyeceği tüm vergileri külliye gelirlerini tahsil eden görevliye ödemekle mükellefti. Bu şekilde raiyyet rûsûmuna⁴³⁹ giren bütün vergiler külliye'nin gelir hanesine yansımaktaydı. Nitekim bu durum tahrir,⁴⁴⁰ müfredat⁴⁴¹ ve muhâsebe⁴⁴² defterlerindeki kayıtlardan da anlaşılmaktadır. Bu kayıtlar, külliye'nin kırsal kaynaklı gelir kalemlerinin tespit edilmesine olanak sağlarken aynı zamanda külliyeye ait olan köy ve mezralarda yetiştirilen ürün çeşitliliği ve yerel iktisadi yapı hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.

Kırsal kaynaklı vergi kalemlerinin başında toprağa dayalı olan çift-resmi ve onun bağlantıları olan resm-i bennâk ve resm-i mücerred gibi şahsi vergiler gelmekteydi.⁴⁴³ Külliye'nin ziraî üretimden sağladığı öşür vergisi gendüm (buğday), mahlût, burçak, tahıl, cev (arpa), çavdar, şa'ir, erzen (darı-mısır) gibi tahıllar ve dâne, ades (mercimek), bürölce, bakla, nohud gibi bakliyat ürünleri başta olmak üzere zeytin, eşcar-ı meyve (meyve ağaçları), eşcar-ı armud, bostan, kelem (lahana), sîr (sarımsak), piyaz (soğan) ve cevz (ceviz) gibi sebze ve meyveye dayanmaktaydı. Resm-i duhân (tütün), dokuma sanayinin ham maddesi olarak kullanılan bitkilerden resm-i keten, resm-i penbe (pamuk) ve resm-i kendir (kenevir) gibi ve farklı alanlarda kullanılan zâferan ve susam gibi başka ürünlerden alınan vergiler de kayıtlara yansımıştır. Diğer bir gelir kalemini de Bellût (meşe), bostan, çayır, besâtin,⁴⁴⁴

⁴³⁶ Cin, H. (1995). **a.g.e.** s. 252

⁴³⁷ Kenanoğlu, M. M. (2005). "Mirî Arazi". *DİA.*, C. 30, İstanbul, s. 157-160

⁴³⁸ Akdağ, M. (2014). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 630

⁴³⁹ İnalçık, H. (1959). "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu". *Belleten*, C. XXIII, s. 31-62, Akdağ, M. (2014). **a.g.e.** s. 454

⁴⁴⁰ BOA. TT.d. nr. 29, 1086, 341

⁴⁴¹ BOA. TS. MA.d. nr.1255, 1706/1, 1628/1, 7403, 9093, 7480, 1795/1, 7275, 9115/ 1, 1821/6, 1337, 1679/1, 9106, 3880/1, 5646, 4259/5, 7274, 1703, 1773

⁴⁴² BOA. MAD.d. nr. 5039, 5813, 682, 5157, 5800, 5269, 1893, BOA. EV. HMH.d. nr. 692, 961, 1138, 2170, 3845, 4601, 5507, 6765, 7993, 9202, 9512, 9943, BOA. D. HMH.d. nr. 21735

⁴⁴³ İnalçık, H. (1959). **a.g.m.** s. 41

⁴⁴⁴ Besâtin: Bostanlar, www.osmani.cagdasozluk.com/osmanlica-sozluk-5590-nedir-anlami.html adresinden 01.12.2021 tarihinde alınmıştır.

sazlık, çiftlik, bağ ve bahçelerden alınan vergiler oluşturmaktaydı. Kayıt altına alınan bu ziraî ürünlerden, külliyyeye ait olan köy ve mezralarda her türlü ziraî üretimin yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda ayrıca resm-i tapuyan, resm-i menzil, resm-i zemin, resm-i dönüm, resm-i arûs adı altında birçok vergi türüne rastlanmaktadır.

Külliyyeye ait olan hemen hemen bütün köy ve mezralarda kırsal alanın önemli gelir kaynağı olan koyun yetiştiriciliğinden tahsil edilen “adet-ı ağnâm” vergisinin⁴⁴⁵ yanı sıra resm-i ağıl, resm-i kışlak, resm-i yaylak ve hayvan yemi için yetiştirilen alaf, giyâh ve kâh gibi otlardan tahsil edilen vergiler de kayıtlara yansımıştır. Yine “An mahsûl-i adet-ı mâkiyan-ı deştânî”, resm-i kovan, resm-i kevvâre, öşr-i asel ve balıkçıyan gibi adlar altında toplanan vergiler külliyyenin gelir kaynakları arasında yer almıştır. Bu vergi türlerine bakıldığında külliyyeye ait olan kırsal bölgelerde koyun ve tavuk (mâkiyan) yetiştiriciliğiyle beraber arıcılık ve balıkçılık gibi faaliyetlerin de yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda sıkça rastlanan ve külliyyeye ait hemen hemen bütün köy ve mezralardan tahsil edilen bir başka vergi kalemi ise su ve yel değirmenlerini işletenlerden toplanan “resm-i asiyâb” vergisidir.⁴⁴⁶ Bu bilgi aynı zamanda gelir kaynağı bakımından külliyyeye bağlı olan kırsal bölgelerdeki üretim faaliyetlerinde değirmenlerden yaygın bir şekilde yararlanıldığı göstermektedir.

Külliyyenin incelenen bütün muhâsebe kayıtlarında yer alan “an mahsûl-i kıst-ı bahçe-ı der etraf-ı türbe-ı hazret-i vakf fî sene 2.000 akçe” şeklindeki kayıt II. Bâyezid Türbesi’nin bahçesinde zirâi üretim yapıldığını ve bundan belli miktarda da bir gelir sağlandığını göstermektedir. Kayıtlar buradan elde edilen gelir miktarının hiç değişmeden asırlarca, örnek kayıta yer aldığı şekilde 2.000 akçe olarak kalmıştır.⁴⁴⁷

2.2.2.2. Gayrimüslimlerden tahsil edilen vergi türleri

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim tebaası “şer’i hukukun ehl-i zimmet” hükümleriyle yönetilmekteydi.⁴⁴⁸ İslam hukukuna göre gayrimüslim tebaa ile yapılan zimmet anlaşması hukuki bir statü olarak cizye vergisi karşılığında gayrimüslim

⁴⁴⁵ Akdağ, M. (2014). **a.g.e.** s. 504

⁴⁴⁶ Tabakoğlu, A. (2007). “Resim”. **DİA.**, C. 34, İstanbul, s. 583

⁴⁴⁷ BOA. MAD.d. nr. 5039, 5813, 682, 5157, 5800, 5269, 1893, BOA. EV. HMH.d. nr. 692, 961, 1138, 2170, 3845, 4601, 5507, 6765, 7993, 9202, 9512, 9943, BOA. D. HMH.d. nr. 21735

⁴⁴⁸ Kenanoğlu, M. M. (2013). “Zimmî”. **DİA.**, C. 44., İstanbul, s. 438-440

tebaanın can, mal ve inanç hürriyetini devlet güvencesi altına almaktaydı.⁴⁴⁹ Gayrimüslim tebaadan tahsil edilen cizye vergileri “Defter-i cizye-ı gebrân” adı verilen defterlere kaydedilirdi.⁴⁵⁰ Külliyeinin, yukarıda da değinildiği gibi, gelir kaynakları ekseriyetle mirî araziye dayalı vergi gelirlerinden oluşmaktaydı. Mirî arazi sistemi içerisinde külliyeeye ait olan köy ve mezralarda ikamet eden gayrimüslim tebaa cizye vergisi vermekle mükellefti.

II. Bâyezid Külliyesi’nin kurulması üzerine daha önce tahriri yapılmış olan İstanbul hasları külliyeeye vakfedilmişti. Vâkıf Sultan külliyeeye vakfetmiş olduğu bu zengin gelir kaynaklarının ne şekilde işletileceğini ve bunları işletecek olanların ne tür bir vergiye tabi tutulacaklarını hazırladığı 29 maddelik bir kanunnâme ile detaylı bir şekilde açıklamıştır. *Haslar Kânunnâmesi* denilen bu kanunnâmenin 3. maddesinde yer alan “*Kanun-ı kâdimede âzâd kâfilerin ispençleri vakti mart ve harâcları vakti ağustos imiş. Buyurdum ki, kanun-ı kadime ri’âyet olunub zikr olan kâfirlerin ispençleri ber kararı kanun-ı kadim mart’ta alına, harâc vaktine te’hir olunmaya*”⁴⁵¹ şeklindeki ifadeler gayrimüslim tebaadan tahsis edilecek ispenç ve harâç vergilerinin tahsil dönemlerini belirtmektedir. Bu vergiler külliyeinin ayrı bir gelir kalemini oluşturmaktaydı.

Bu çalışma kapsamında yapılan arşiv araştırmalarında külliyeinin toplu cizye kaydını içeren herhangi bir deftere rastlanmamıştır. Ancak az sayıda da olsa cizye vergisi ile ilgili bazı arşiv vesikaları tespit edilmiştir. Örneğin “*Cizye-ı gebran evkâfı Bâyezid Sân-i Han der İstanbul namı diğer Ferecik de an gurre-ı Ramazan sene 1101 ilâ gâye-i Şaban sene 1102 değin*”⁴⁵² şeklindeki başlığı taşıyan belgede Ferecik’te ikamet eden 1.291 hane cizye mükellefi olarak kaydedilmiştir. Belgede ayrıca II. Bâyezid tarafından cizye tahsili hakkındaki fermanın müsveddesi de bulunmaktadır. Fermanda cizye vergisi hane başı 40 akçe olarak belirtilmiştir. Buna göre Ferecik’te toplamda 51.640 akçe tutarında cizye vergisi tahsil edilmiştir. II. Bâyezid’in İstanbul evkâfına ilişkin cizye kaydını içeren bir başka belgede ise 1747’den 1749’a kadar câbî Kasım Ağa uhdesinde tahsil edilen 395.663 akçe tutarındaki “cizye-ı gebran” vergisiydi.⁴⁵³

⁴⁴⁹ Erkal, M. (1993). “Cizye”. *DİA.*, C. 8, İstanbul, s. 42-45

⁴⁵⁰ İnalçık, H. (1993). “Cizye”. *DİA.*, C. 8, İstanbul, s. 45-48

⁴⁵¹ Akgündüz, A. (1990). *a.g.e.* s. 330

⁴⁵² BOA. İE. ML. nr. 32, 3161

⁴⁵³ BOA. TS. MA.d. nr. 8298/1

Külliye adına gayrimüslim tebaadan alınan en yaygın vergi türü ispenç vergisiydi. Bu vergi incelenen arşiv kayıtlarının çoğunda yer almıştır. Osmanlılarda gayrimüslim evli erkeklerden alınan bir çeşit baş vergisi olan ispenç vergisi Fatih Kânunnâmesi'nde

Her müzevec kâfir İспенç için suvarına yirmibeş akçe vere ve harâca yarar oğlanına dahi tamam İспенç ve duldan ki çifti olmaya, yılda altı akçe, ve süvari evinde kullanmaya ve iplik iğritmeye, eger ki ücretiyle işlede. Ve derziden ve cullahdan ve kürekçiden ve pupuccundan ve at-işledenden ve gayri sanat-ehli kâfirden yirmibeş akçe İспенç aldıktan sonra bunlar sanat-ehlidir deyüb nesnelerin almayalar, üzerlerine iş güc bırakmayalar, meğerki kendüleri il-narhına razı olalar, ol vakit işleyeler...

şeklinde açıklanmış ve kişi başı alınacak vergi miktarı 25 akçe olarak belirlenmişti.⁴⁵⁴

Örfî bir vergi olan ispenç vergisi⁴⁵⁵ külliyeinin muhâsebe kayıtlarına “an mahsûl ispenç-ı gebran” şeklinde yansımıştır. 1596 yılına ait bir muhâsebe kaydında vergi mükelleflerinin sayısı 2.652, ödedikleri meblağ ise kişi başı 25 akçe olarak kaydedilmiştir.⁴⁵⁶ 341 no’lu tahrir defterinde vergi mükelleflerinden alınacak miktar kişi başı yine aynı şekilde 25 akçe olarak kayda geçmiştir. Bu kayıtlardaki ispenç vergisi tutarı, Fatih Kânunnâmesi’nde belirtildiği gibi, kişi başı 25 akçe iken İstanbul haslarının kayıtlarını içeren 30 Mart 1576 tarihli müfredat defterinde 27 akçe olarak kaydedilmiştir: Mihal Bergos ve Şeref Ağa cibâyetlerine bağlı köylerin Hristiyan ispenç rûsumunun kaydını içeren bu defterde Mihal Bergos cibâyetine bağlı 9 köyden 322, Şeref Ağa cibâyetine bağlı 7 köyden de 144 olmak üzere 466 vergi mükellefi yer almıştır. Bu mükelleflerden toplanan toplam vergi miktarı defterin toplam hanesine 12.582 akçe olarak kaydedilmiştir.⁴⁵⁷

Fatih Kânunnâmesi’nde gayrimüslim evli erkeklerden ispenç vergisi tahsil edileceği belirtilmişti. 1578 yılına ait *Defter-i İspence-ı Gebran havvası Kostantîniyye vâcib sene 985* adlı müfredat defterinde İncegüz, Bigados, Kumbergos, Emir Ahur, Karaağaç, Şeref Ağa, Yarık Burgaz, Trakayte, Mihal Bergos, Azadlu, Büyük Çekmece, Küçük Çekmece ve adı okunamayan bir cibâyetle beraber toplamda 13 cibâyet ve onlara bağlı köylerdeki ispenç vergisi mükelleflerinin isimleri yazılmıştır. Bu isim listesinde bazıları daire içine alınıp

⁴⁵⁴ İnalçık, H. (1996b). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*. Eren Yayıncılık, İstanbul, s. 56

⁴⁵⁵ İnalçık, H. (2001b). “İspence”. *DİA*, C. 23 İstanbul, s. 177

⁴⁵⁶ BOA. MAD.d. nr. 5039

⁴⁵⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 8278/1

üzerinde *mücerred* (bekâr) notu düşürülmüş ve listesinin sonunda yer alan hane başlığında üzerine *mücerred* yazılan isimler toplamdan çıkarılmıştır. Bu durum, kanûnnâmede belirtildiği gibi, ispenç vergisinin sadece evli erkeklerden tahsil edildiğini göstermektedir. İспенç vergisine tabi mükellef sayısının 2.665 olarak belirtildiği defterde mükellef başına düşen vergi miktarına yer verilmemiştir.⁴⁵⁸ İспенç kaydının bulunduğu müfredat ve tahrir defterlerinde mükelleflerin kişi başı ödemeleri gereken vergi miktarı tespit edilebilmektedir. Ancak muhâsebe defterlerindeki kayıtlarda bunu ayırt etmek mümkün değildir. Çünkü külliye ait muhâsebe kayıtlarının hemen hemen tümünde alınan ispenç miktarları genellikle cibâyetlerin toplam gelir hanesine kaydedilmiştir. Örneğin iki cibâyetten tahsil edilen ispenç vergisi “An mahsûlat mukâtaa-ı cibâyeti Ferecik ve Gümülcüne öşrü gallat ve nukud der muaccele ve adet-ı ağnam ve ispenç-ı gebran.....: fî sene-i 171.667”.⁴⁵⁹ şeklinde kayıtlara yansımıştır.

Külliyenin gelir kayıtlarında İспенç vergisinin yanı sıra gayrimüslim tebaanın yetiştirdikleri çeşitli ürünlerden tahsil edilen farklı vergilere de sıklıkla rastlanmaktadır. Domuz yetiştiriciliğinden tahsil edilen vergi resm-i hanâzir, bid’at-ı hanâzir ve bojik; şarap üretiminden tahsil edilen resm-i şıra ve resm-i fıçı gibi vergi türleri kayıtlarda sıkça karşılaşılan vergi çeşitlerindendir. Bir kayıta da “*mukâtaa-ı manastır-ı keşişlik fî sene*” adı altında 90 akçe vergi tahsil edildiği tespit edilmiştir.⁴⁶⁰

2.2.2.3. Aylık gelir kaynakları

Önceki satırlarda da belirtildiği üzere külliyenin aylık gelir kaynakları vakıf literatüründe “çatılı yapı” ve binâ anlamına gelen “müsakkafât” şeklinde ifade edilmektedir. Bu gelir kaynakları ekseriyetle esnaflar tarafından kullanılan dükkânlardan oluşmaktaydı. Başkent İstanbul’da bulunan vakıflara ait dükkân sayısı 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı’nın diğer kentlerindeki toplam dükkân sayısından daha fazlaydı. Vakıflara ait bu dükkânlardan 2.300’ü Ayasofya Camisi, 2.500’i Fatih Sultan Mehmed ve 150’si de Kanuni Sultan Süleyman vakfına kayıtlıydı.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ BOA. TS.MA.d. nr. 1717/2

⁴⁵⁹ BOA. MAD.d. nr. 5039

⁴⁶⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1337, s. 12

⁴⁶¹ Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 53-54

II. Bâyezid Külliyesi'ne ait olan dükkânlardan Külliye Camii avlusunda bulunanların sayısı muhâsebe kayıtlarında 299⁴⁶² ile 574⁴⁶³ arasında değişmektedir. Ancak külliye'nin İstanbul genelindeki müsakkafât türü gelir kayıtlarının toplam sayısını veren herhangi bir arşiv kaydına rastlanmamıştır. Bu başlık altında II. Bâyezid Külliyesi'nin müsakkafât türü gelir kaynakları ile ilgili olarak başta vakfiye olmak üzere çeşitli muhâsebe defterlerinden derlenen veriler üzerinde durulacaktır.

Vakfiyede yer alan külliye'nin müsakkafât türü kaynakları, I no'lu çizelgede de gösterildiği üzere çoğunluğu Selanik'te olmak üzere (485 bab dükkân arsası, 145 bab dükkân, 3 hamam, 1 kervansaray) daha birçok yerde bulunmaktaydı. Ancak külliye'nin müsakkafât türü kaynakları sadece vakfiyede kayıtlı olanlarla sınırlı kalmamıştır. Zira incelenen muhâsebe defterlerinin kayıtları külliye'nin kuruluşundan sonra peyderpey yapılmış çok sayıda dükkânın da bu kaynaklara dâhil edildiğini göstermektedir.

Külliye'nin ulaşılabilen en erken tarihli muhâsebe defterlerinde⁴⁶⁴ vakfiyede kayıtlı olanlar dışında birçok müsakkafât kaydı tespit edilmiştir. Söz konusu defterin “An mahsûlat-ı cibâyet-i dekâkin ve odâha-ı harem-i kebir...” ana başlığı altında dört alt başlığa yer verilmiştir. Birinci başlıkta 289 bab dükkân, ikinci başlıkta 18 bab dükkân, üçüncü başlıkta ise 28 bab dükkâna yer verilmiştir. Dördüncü başlığın içeriği hasarlı olduğundan okunamamıştır. Yine aynı defterde, vakfiyede yer almayan Yeni Hisar Hamamı, Yeni Bahçe Hamamı ve bu hamam nezdinde üç bab dükkân, İncügez'de 10 bab dükkân ve Medrese olarak anılan yerde 1 han külliye'nin müsakkafât türü gelir kalemleri arasında gösterilmiştir. Bu kapsamda defterde kayıtlı olan cibâyetlerdeki değirmen ve bezirhâne gibi yapılar da kaydedilmiştir.⁴⁶⁵

1574 yılına ait bu muhâsebe defterinden sonra biri 1577⁴⁶⁶ diğeri de 1578⁴⁶⁷ yılına ait olmak üzere iki muhâsebe defteri tespit edilmiştir. Bu her iki defterde kayıtlı olan müsakkafât türü kaynaklar aynıdır. Ancak söz konusu iki defterde, daha önceki kayıtlarda yer alan kaynaklara ek olarak Bigados cibâyetinde bulunan 17 bab dükkân kaydedilmiştir.

⁴⁶² BOA. TS. MA.d. nr. 1706-3

⁴⁶³ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 209-210

⁴⁶⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241

⁴⁶⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241

⁴⁶⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1388

⁴⁶⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1377

Vakfiye kayıtlarında bulunmayan fakat yukarıda bahsi geçen her üç yıla (1574, 1577, 1578) ait muhâsebe defterinde de yer alan en dikkat çekici olan kayıt “an mahsûl-i cibâyet-i dekâkin ve odahâ-ı ve gayr-ı der harem-i kebir ...” şeklindeki kayıttır. Bu başlık altında dükkân sayıları ve bu dükkânlardan tahsil edilen gelirler alt başlıklar şeklinde kaydedilmiştir. Örneğin 1577 yılına ait defterde yılın toplam müsakkafât geliri 105.432 akçe iken 1578 yılına ait defterdeki toplam müsakkafât geliri 106.005 akçe olarak kaydedilmiştir.

Daha önce de belirtildiği üzere “an mahsûlat-ı cibâyet-i dekâkin ve odâha-ı harem-i kebir...” başlığı altında yer alan müsakkafât kayıtları ile ilgili ulaşılabilen en eski kayıt 1574 yılına ait muhâsebe defteridir. Külliye'nin kuruluşundan yaklaşık 69 yıl sonrasına tekabül eden bu defterdeki dükkân ve diğer yapıların ne zaman ve kim tarafından yapılmış olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Kayıtlar arasında müsakkafât kaynaklarına yenilerinin eklenmesi yönünde 1580 yılına ait bir hüküm yer almıştır.⁴⁶⁸ Bu hüküm külliye mütevellisi Mehmed Çelebi'nin yaptığı bir öneriye istinaden dönemin padişahı III. Mehmed tarafından verilmiştir: Mehmed Çelebi yaptığı öneride II. Bâyezid Türbesi'nin bahçesi ile çarşı arasında muhtemelen beş dükkânlık bir alan bulunduğunu belirterek gereğinin yapılmasını arz etmiştir. Bunun üzerine III. Mehmed İstanbul kadısına ve hassa mimarına hitaben yazmış olduğu hükümde onlardan söz konusu önerinin uygunluğunu bizzat araştırıp kendisine bilgi verilmesini buyurmuştur.

Külliye'ye ait caminin “harem-i kebir” ve “harem-i sagir” olarak ifade edilen iç ve dış avlularında bulunan dükkânların türü ve sayısının yanı sıra bu dükkânları kiralayan kişi isimleri ve kira karşılığı yapılan ödemelerin ayrıntılı bir şekilde yer aldığı yedi adet müfredat defteri tespit edilmiştir. Bu defterlerin kapak kısmında “Defteri Cibâyeti Dekâkin” başlığı yer alırken birinci sayfalarında da “Defter-ı müfredat-ı mahsûlat-ı müşâhere-ı dekâkin ve odahâ-ı der hârem-i kebir an evkâf-ı imâret-i âmire merhûm ve mağfûrunleh Sultan Bâyezîd Han tâbe serahu der-mahmiye-i İstanbul.....” şeklinde daha detaylı bir başlık yer almıştır. Bu başlıktan hemen sonra câbî ve kâtip isimleriyle beraber muhâsebesi yapılan dönemin tarihi yazılmıştır. Devamında söz konusu dükkânları işleten esnaflar yaptıkları işe göre bir tasnife tabi tutulmuştur. Bu tasnife göre oluşturulan alt başlıklar altında dükkân kiracılarının isimleri ve ödedikleri kira bedelleri kaydedilmiştir. Bu isimler arasında “Emine Hatun fi

⁴⁶⁸ BOA. A (DVNSMHM.d.), nr. 43-137

şehri 30, Aişe ma’a Rabia Hatun fî 30, Mümine ma’a Hatice Hatun fî şehri 30” şeklinde çok sayıda kadın ismine de yer verilmiştir. Bu önemli detay, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti’ndeki ticari faaliyetlerde bir şekilde kadınların da rol oynadığına işaret etmektedir.

Kayıtlar külliyesinin cami avlusunda yer alan esnafların gedik⁴⁶⁹ hakkına sahip olduklarını ve bu haklarını başkalarına devredebildiklerini göstermektedir. Örneğin 1776 yılına ait İstanbul şer’iyye siciline yansıyan bir kayıta II. Bâyezid Camii avlusunun kazancı esnafından Panayot v. Kırako bakırcı dükkânına ait gedik hakkını oğlu Kırako’ya devretmiştir.⁴⁷⁰

Yukarıda bahsi geçen yedi müfredat defterindeki kayıtlardan derlenen veriler aşağıdaki (3 no’lu) çizelgeye aktarılmıştır. Oluşturulan çizelge sadece külliyesinin söz konusu dönemdeki mâli yapısı hakkında değil, aynı zamanda İstanbul’un iktisadi yapısı hakkında da önemli veriler sunmaktadır.

⁴⁶⁹ Gedik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demirtaş, M. (2010). *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Ankara, s. 43-45

⁴⁷⁰ İstanbul Mahkemesi, Sicil no: 44, Hkm no.173, s. 200

Çizelge 2.3. Cami avlusunda bulunan dükkân türleri ve sayıları⁴⁷¹

Esnaflar Kolları	1577	1579	1580	1582	1583	1584	1588
Hifret-ı Kağıd Furuşan	46 bab	60 bab	46 bab	47 bab	47 bab	62 bab	59 bab
Hirfet-ı Attaran der Mukabili Kağıd Furuşan	20 bab	21 bab	20 bab	20 bab	21 bab	22 bab	17 bab
Tetimme-ı Attarna der mukabili Kağıd Furuşan	21 bab	21 bab	19 bab	20 bab	20 bab	-	20 bab
Hirfet-i Kehhalan ve Sirâciyân Der nezdi Medrese	17 bab	17 bab	17 bab	17 bab	16 bab	-	19 bab
Hirfet-ı Şerbetçiyan ve Talimhaneciyan (?)	15 bab	15 bab	15 bab	15 bab	15 bab	15 bab	15 bab
Hirfet-ı Câmeşuyan ve Ser-tışraşan	45 bab	56 bab	58 bab	56 bab	56 bab	56 bab	64 bab
Hirfet-ı Kazğancıyan	-	-	-	22 bab	22 bab	22 bab	25 bab
Hirfet-i mâkiyan-ı Furuşan	21 bab	20 bab	20 bab	20 bab	20 bab	20 bab	19 bab
Hirft-i meyve furuşan	29 bab	28 bab	28 bab	29 bab	29 bab	28 bab	24 bab
Hirfet-i şerbetçiyan ve tabahhin	24 bab	22 bab	22 bab	22 bab	22 bab	22 bab	25 bab
Hirfet-ı attarn der canibi mektab-ı eytam	14 bab	14 bab	30 bab	14 bab	14 bab	14 bab	13 bab
Hirfet-ı attaran-ı der anbarı dakik	30 bab	30 bab	14 bab		30 bab	30 bab	27 bab
Hirfet-ı afyonciyan	17 bab	15 bab	15 bab	16 bab	16 bab	15 bab	16 bab
Hirfet-ı kilit furuşan	-	-	-	-	-	-	12 bab
Toplam Dükkân Sayısı	299	319	304	299	329	301	359
Dükkânlardan elde edilen toplam gelir	105.432	106.005	113.055	107.832	119.476	112.040	116.064

Çizelgeden de anlaşılacağı üzere, külliye ait dükkânlarda birçok ihtiyaca yönelik hizmet sunan esnaf grupları bulunmaktaydı. Muhâsebe kayıtlarında yer almasa da sonucu İstanbul kadı sicillerine yansıyan bir davadaki bilgilerden külliye camii avlusunda divitçi dükkânlarının da olduğu anlaşılmaktadır. Ancak avluda kaç bab divitçi dükkânının olduğu hakkında bir bilgiye yer verilmemiştir.⁴⁷²

Çalışmanın bu başlığı altında muhâsebe ve müfredat defterlerinin verileri ışığında külliye müşakkafât gelirleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Müfredat defterlerindeki müşakkafât türü gelir kaynakları ile ilgili detaylı bilgiler 1588 yılı ile sınırlı kalmıştır. Ancak söz konusu kaynaklarla ilgili kayıtlar külliye diğer gelir kaynakları ile birlikte özet şeklinde muhâsebe defterlerinde yer almaya devam etmiştir. Yukarıda yer alan 3 no’lu gelir çizelgesi muhâsebe defterlerinde yer alan veriler ışığında hazırlanmıştır. Çizelgenin “Aylık Gelir” sütunu ekseriyetle külliye müşakkafât türü gelirlerini kapsamaktadır. 1596 yılına

⁴⁷¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1706/2, 1706/3, 3658/35, 9607, 1796, 7617/1, 3658/61

⁴⁷² İstanbul Mahkemesi, Sicil no.94, Hkm. no.162, s. 199

ait muhâsebe defterinde vakfiyede belirlenen müsakkafât türü gelir kaynaklarının yanı sıra bunlara sonradan dâhil edilen kaynaklara da yer verildiği görülmektedir. Defterin Harem-i Kebir başlığı altında yaklaşık 574 adet külliyeğe ait müsakkafât türü gelir kaynağına yer verilmiştir.⁴⁷³

Bu bölümde şu ana kadar üç konu üzerinde duruldu: İlk olarak vakıf hukukuna göre külliye mevkûfatının hukuki niteliği açıklandı. Bunun devamında vakfiyede kayıtlı olan gayrimenkuller ve muhâsebe kayıtlarındaki veriler incelendi. Son olarak ise külliyeğin -1592 yılından 1836 yılına kadar- ulaşılabilen muhâsebe kayıtlarından derlenen yıllık verilerden oluşan bir gelir çizelgesi oluşturuldu.

2.3. Gelir Kaynaklarının İşletilmesi ve Tahsili

Osmanlı vakıf hukukunda müsakkafât türü gelir kaynaklarının işleyişi kiralama usulüne dayanmaktaydı. Kırsal gelirlerin işletilmesinde ise iltizam usulü kullanılmakta ya da vakıfların gelirleri vakıf görevlileri tarafından toplanmaktaydı.⁴⁷⁴

Vakfiyede külliyeğe ait gelirlerin işletilmesi konusunda oluşturulan çerçeve kapsamındaki en üst yetki külliye mütevellisine verilmişti. Gelirlerin tahsili konusunda Havâss-ı Kostantîniyye 'de bulunan vakıf köyleri için 14 câbî ve 6 kâtip; İstanbul ve Galata dışındaki gelirler için bir câbî ve bir kâtip; Bigados, Selanik ve Siroz'da bulunan gelirler için aynı şekilde bir câbî ve bir kâtip; Edirne'de bulunan Hankapını ve Kostantîniyye suru için de bir câbî görevlendirilmişti. Görevlendirilen bu câbî ve kâtiplerin görevlerini icra ederken reaya zimmetinde sabit olan vakfın hakkını zamanında ve eksiksiz almaları, şer'an vakıf için yapılması gerekenleri yapmaları: kimseye zulüm etmemeleri, kimseden şer'i haklardan ziyade bir şey almamaları, hile yapmamaları, topladıkları ve zabt ettikleri galleyi müteveli ve nâzıra eksiksiz teslim etmeleri ve teslim aldıkları her şeyi eksiksiz bir şekilde yazmaları için sıkı kurallar konulmuştu.⁴⁷⁵

Vakfiyede yer alan bilgilerden külliye görevlilerinin müstegallât türü gelir kaynaklarının işletilmesinde herhangi bir rollerinin olmadığı, sadece külliyeğe ait olan gelirleri toplamakla yetkili kılındıkları anlaşılmaktadır. Bu durum miri arazi sisteminde

⁴⁷³ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 213-214

⁴⁷⁴ Orbay, K. (2011b), **a.g.m.** s. 130

⁴⁷⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 72-76

çiftçinin tarladan ürettiği üründen toprak hakkı karşılığında “öşrü, sahib-i arz” a ödemesi şartıyla elindeki arazi üzerinde kendi mülkü gibi tasarruf etme hakkına sahip olmasından ileri gelmekteydi. Bu sisteme göre toprağı elinde tutan çiftçi vergisini *sahib-i arz* olan vakfa ödemek şartıyla istediği ürünü ekip biçmekte ve istediği hayvanı beslemekte serbestti.⁴⁷⁶ Câbî ve kâtipler aracılığıyla vakıf gelirlerinin tahsil etme işlemine *emânet yöntemi* denilmiştir.⁴⁷⁷ Külliye gelirlerini tahsil işlemi muhâsebe kayıtlarına tahsilatı gerçekleştiren câbî ve kâtip isimleriyle beraber “ber vech-i emanet zapt-ı gerde” şeklinde yansımıştır.⁴⁷⁸

Vakfiyede külliye gelirlerinin vakıf görevlileri tarafında tahsil edilmesi öngörülmüştür. Bundan hareketle külliye'nin ilk dönemlerindeki gelirlerin vakfiyede öngörüldüğü şekilde tahsil edildiği düşünülmektedir. Ancak Uskumru ve Yarık Burgaz cibâyatlerinin 1557 yılına ait kayıtlarını içeren bir müfredat defteri⁴⁷⁹ külliye gelirlerinin işletilmesinde zamanla mukâtaa denilen farklı bir metodun da kullanıldığını göstermektedir. Böyle bir ihtiyacın oluşması muhtemelen gelir kaynaklarının çok geniş bir alana yayılmış olmasından kaynaklanmıştır. Zira böylesi bir durumda gelirlerin işletilmesinde sadece vakıf görevlilerinden yararlanmak ekonomik olarak daha mâliyetliydi. Dolayısıyla külliye gibi çok sayıda gelir kaynağı olan bir kurum için mukâtaa yöntemi kendi içinde bazı avantajlar sağlamaktaydı: Bir yerin kira bedelini toplu ve nakit almak, çiftçinin ürettiği ürünleri tek tek vergilendirmekten hem daha pratik hem de daha ekonomikti.

Burada külliye'nin gelirlerinin işletilmesinde başvuru mukâtaa yönteminin ne olduğu ile ilgili kısa bir bilgi vermek gerekir: Osmanlı'da mukâtaalı araziler, mülkiyeti devlete ait olan mîrî arazinin *mîrî tapulu arazi* kategorisinden sonra ikinci büyük arazi sistemi idi.⁴⁸⁰ “Kesişmek” anlamına gelen mukâtaa genel anlamı itibariyle “Belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşma” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁸¹ İltizam sistemi olarak da bilinen mukâtaa,⁴⁸² devlete ait olan bir gelir kaynağının belli bir bedel karşılığında özel bir şahsa kiralama biçiminde gerçekleşmekteydi. Bu kiralama sisteminin bedeli devlet ve kişi arasında

⁴⁷⁶ Akdağ, M. (2014). **a.g.e.** s. 631

⁴⁷⁷ Karaman, D. (2004). “XVIII: Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler”. *Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 29, Ankara, s. 140

⁴⁷⁸ “an mahsûl-i nukud-ı cibâyat-i Kumbergos müteferrika-i Cafer bin Süleyman câbî ve Musa kâtip an evvel-ı Mart el vaki fî 8 Zilkade sene 981 ilâ evvel-ı Mart sene 986 ber vech-i emanet zapt-ı gerde”, BOA. TS. MA.d. nr. 1241

⁴⁷⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1255

⁴⁸⁰ İnalçık, H. (1996b), **a.g.e.** s. 5, İnalçık, H. (2009). **a.g.e.** s. 249

⁴⁸¹ Genç, M. (2006). “Mukâtaa”. *DİA*, C. 31, İstanbul, s. 129-132

⁴⁸² Akdağ, M. (2014). **a.g.e.** s. 631

yapılmış bir anlaşmaya dayanmaktaydı. Kiralamalardaki kira bedeli çoğu zaman müzayedede denilen açık artırma usulü ile belirlenmekte ve süreç müzayedede araziye en yüksek kira bedelini biçen şahıs ile devlet arasında karşılıklı yükümlülükleri taahhüt altına alan bir anlaşmayla sonuçlanmaktaydı.⁴⁸³ Yapılan anlaşma süreleri genelde bir ile üç yıllık bir süreyi kapsamaktaydı. Ancak özel durumlarda bu süre dokuz ve hatta bazı yerlerde on iki yıla kadar çıkabilmekteydi. Anlaşmanın sürelerine bakılmaksızın mültezim, ödemelerini yıllık olarak ödemek zorundaydı.⁴⁸⁴ Ödenen kira bedeli “mukâtaa-i zemîn, icâre-i zemîn” ya da kısaca “mukâtaalı” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁸⁵ Bu tanımlamalar incelenen bütün kayıtlarda geçmektedir.

Külliyeye ait gelirlerin işletilmesinde mukâtaa yönteminin tam olarak ne zaman başladığı ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak mukâtaa yönteminin ne şekilde uygulandığını gösteren kayıtlar mevcuttur: 1574 yılına ait muhâsebe defterinde külliyyeye ait gelir kaynaklarının Mahmud ve Durmuş adlı iki kişiye “el iştirak” yani ortaklaşa olarak mukâtaaya verilmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸⁶ 1592 yılına ait muhâsebe defterinin bir kaydında⁴⁸⁷ geçmiş yıllara ait mukâtaa bedelini ödememiş mültezim isimlerine yer verilmiştir. Aynı defterin bir başka kaydında ise kayıta yer verilen cibâyetlere ait olan bütün gelirlerin mukâtaaya verildiği anlaşılmaktadır.⁴⁸⁸ Bu kayıtlar mukâtaanın birden fazla kişiye ortaklaşa (el iştirak) olarak verilebildiği gibi birbirine yakın mesafede bulunan cibâyetlerin de bir veya birkaç şahsa mukâtaa olarak verilebildiğini göstermektedir. Mukâtaa yöntemiyle sağlanan gelir miktarı ile ilgili kayıtlara yansıyan bilgilerden en yüksek tutarın 600.000 akçe ile İstanbul, en düşük tutarın ise 80.000 akçe ile Hasanlu isminde bir köyden elde edildiği anlaşılmaktadır.⁴⁸⁹

1638 yılına ait muhâsebe defterinin “an akçe-i peşin” başlığı altında bir sonraki yılın mukâtaa bedeli olan 1.297.009 akçenin peşin olarak tahsil edilmiş olması dikkat çekicidir.⁴⁹⁰ Bu ilk bakışta külliyein nakite olan ihtiyacından kaynaklanmış olabileceği izlenimini vermektedir. Ancak defterdeki gelir ve gider karşılaştırıldığında defterin “asl-ı mal” başlığı

⁴⁸³ İnalçık, H. (1996b). *a.g.e.* s. 5

⁴⁸⁴ Genç, M. (2000). “İltizam”. *DİA.*, C. 22, İstanbul, s. 155 Genç, M. (2003). “Mâlikâne”. *DİA.*, C. 27, Ankara, s. 516-518

⁴⁸⁵ Öztürk, N. (2006a), “Mukâtaalı Vakıf”. *DİA.*, C. 31, İstanbul, s. 132-134

⁴⁸⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241

⁴⁸⁷ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 252-257

⁴⁸⁸ BOA. MAD.d. nr. 5039

⁴⁸⁹ BOA. MAD.d. nr. 5813

⁴⁹⁰ BOA. MAD.d. nr. 682

altında toplam olarak kaydedilen 3.925.666 akçenin 3.335.649'unun tahsil edildiği ve buna karşılık gider olarak da 2.883.054 akçenin kaydedildiği görülmektedir. Dolayısıyla bütçenin artıda olduğunu gösteren bu kayıtlar peşin tahsil edilen gelirlerin o dönemle ilgili bir nakit ihtiyacından ziyade -ülkenin içinde bulunduğu siyasi durumdan dolayı- ileriki dönemlerde yaşanabilecek sıkıntılara karşı düşünülmüş bir tedbir gibi görünmektedir. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti'nde (1593-1608) celâli isyanları yaşanmış,⁴⁹¹ Avusturya ve İran'a karşı yaptığı mâliyeti ağır bir savaşa (1593-1618) girilmiş ve Avrupa'dan gelen gümüş paralar (1584-1600) Osmanlı pazarını adeta istilâ etmiştir.⁴⁹² 1665 yılına ait muhâsebe defterinden sonraki kayıtlarda "an akçe-i peşin" şeklinde oluşturulmuş ayrı bir başlığa rastlanmamıştır.⁴⁹³ Bu durum bundan böyle gelirlerin artık peşin olarak tahsil edilmediği yönünde bir olasılığa işaret etmektedir.

Vakfiyede çoğunluğu Selanik'te bulunan çok sayıda külliye'nin müsakkafât gelir kaynakları yer alsa da kayıtlarda bunların işletilmesiyle ilgili herhangi bir şarta rastlanmamıştır. Ancak yine vakfiyede II. Bâyezid'in Bursa'da yaptırmış olduğu han ve dükkânların işletilmesine yönelik belirlediği şartların külliye'nin müsakkafât gelir kaynaklarının işletilmesinde de geçerliği olduğu söylenebilir. (Daha öncede ifade edildiği üzere II. Bâyezid, külliye vakfiyesinde Bursa'da yaptırmış olduğu han ve dükkânlardan elde edilen gelirlerin İstanbul'daki külliye'ye aktarılmadan olduğu gibi şehirdeki hana çekilen su şebekesi ve bu han içinde yaptırdığı bir mescide harcanmasını belirtmiştir.) Bu şartlara göre müsakkafât türü gelir kaynakları tek bir kişiye kiralanmamalı ve kiralama işlemleri şer'i ve örfi hukuka göre yapılmalıydı.⁴⁹⁴

Vakfiyede yer almadığı halde külliye'nin muhâsebe defterlerindeki kayıtlara yansıyan çok sayıda müsakkafât türü gelir kaynakları bulunmaktaydı. Bunlar muhtemel külliye'nin kuruluşundan sonradan peyderpey yapılmış ve külliye'ye vakfedilmiş kaynaklardı. Muhâsebe kayıtları, külliye'nin gelir kaynağı grubuna giren han, hamam ve dükkânlar gibi yapıların nasıl işletildikleri ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Külliye'nin müsakkafât türü gelir kaynakları ekseriyetle İstanbul'da bulunmaktaydı ve bu kaynaklar kayıtlara "Harem-i

⁴⁹¹ Celâli İsyanları hakkında geniş bilgi için bkz: Akdağ, M. (1963). *Celâli İsyanları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, Akdağ, M. (1995). *Türk Halkının Dirlilik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyanları"*, Cem Yayınevi, İstanbul, Akdağ, M. (1963). *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum

⁴⁹² İnalçık, H. (2015). *Devlet-i Aliyye-III*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 6

⁴⁹³ BOA. MAD.d. nr. 1893

⁴⁹⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 150

kebir ve Harem-i sagîr” veya “dekâkin-i İstanbul”⁴⁹⁵, “der nezdi Cami-i Şerîf, der etrafı Cami-i Şerîf”⁴⁹⁶, “müsakkafât-ı İstanbul”⁴⁹⁷ şeklindeki başlıklar altında yansımıştır. Farklı başlıklar altında yer alan bu müsakkafât türü gelir kaynakları mukâtaa yerine külliye idaresi tarafından “emanet” usulüyle işletilmiştir. Kayıtlarda karşılaşılan “an mahsûl-i icâre-i dekâkin...” ve “fî sene” şeklindeki ifadelerden dükkânların kira usulüyle işletilmiş olduğu ve kira tahsilatlarının yıllık olarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.⁴⁹⁸

Külliye'nin Selânik'te bulunan müsakkafât türü gelir kaynaklarının işletilmesinde hem mukâtaa hem de emanet usulü uygulanmıştır.⁴⁹⁹ Kayıtların “an mahsûl-i mukâtaat-ı zemin dekâkin-i mezkûr” başlığı altında toplanan müsakkafât kaynakları mukâtaa yöntemiyle işletilirken, “an mahsûlât-ı icareteyn hamamân ve suluhan ve dükkân-ı serhâne ve hücerat-ı cedit” başlığı altındaki müsakkafât türü gelir kaynakları ise emanet usulüyle işletilmiştir.⁵⁰⁰ Selânik'teki hamamların yanı sıra Yenihisar, Yenibahçe ve İncügez hamamları da külliye'nin gelir kaynakları arasında bulunmaktaydı. Bu hamamlar mukâtaa metoduyla işletilirken, Yenibahçe hamamı nezdinde üç ve İncegüz hamamı nezdinde 10 olmak üzere toplamda 13 bab dükkân emanet usulüyle işletilmiştir.⁵⁰¹

Hamamların işletim hakkı “hamâmî” denilen hamam işletmecilerine verilmiştir. Bu konuda dikkat çeken ayrıntılardan biri de hamâmîler içinde kadın isimlerine de yer verilmiş olmasıdır: 1600 yılına ait muhâsebe kaydına göre Yenihisar Hamamını Aişe Hatun isminde bir kadın işletmişti. 1602 yılına ait kayıtlara göre yılın ilk döneminde hamamın işletilmesi yine Aişe Hatun, ikinci dönemde ise Emine Hatun tarafından yapılmıştır.⁵⁰² Kayıtlarda Emine Hatun 1631 ile 1638 yılları arasında Yenibahçe hamamının işletmecisi olarak anılmaktadır.⁵⁰³ Yenihisar ve Yenibahçe hamamlarının kadınlar tarafından işletilmiş olması bu hamamların çifte hamam olduğuna işaret etmektedir. Çifte hamam kadın ve erkekler için birbirine bitişik iki binâdan oluştuğu gibi⁵⁰⁴ haftanın bazı günlerinde kadınlara diğerlerinde

⁴⁹⁵ BOA. MAD.d. nr. 5813

⁴⁹⁶ BOA. MAD.d. nr. 682

⁴⁹⁷ BOA. EV.d. nr. 9943

⁴⁹⁸ BOA. MAD.d. nr. 5813, 682, BOA. EV.d. nr. 9943

⁴⁹⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 1337, BOA. MAD.d. nr. 5039

⁵⁰⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241

⁵⁰¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 1337, BOA. MAD.d. nr. 5039

⁵⁰² BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 70

⁵⁰³ BOA. MAD.d. nr. 682, s. 82

⁵⁰⁴ Eyice, S. (1997). “Hamam”. *DİA*, C. 15, İstanbul, s. 412

ise erkeklere hizmet sunan tek binâdan da oluşabilmekteydi.⁵⁰⁵ Kayıtlarda Emine ve Aîşe Hatun'un işlettiği hamamların bu kategorilerin hangisinde yer aldığı ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır.

Sonuç olarak, kaynaklardaki bilgiler ışığında külliye ait gelir kaynaklarının işletilmesinde genel olarak iki sisteme başvurulduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi kaynakların külliye yönetimi tarafından görevlendirilen câbî ve kâtipler aracılığıyla işletimi esas alan emanet sistemi, ikincisi ise kaynakların kullanım hakkının belli ücretler karşılığında mültezimler tarafından alınıp işletilmesine dayanan mukâtaa ya da diğer bir ifadeyle iltizam sistemiydi.

2.4. Giderler

Külliye'nin ekonomik yapısını bir bütün olarak ortaya koyabilmek için ona ait gelir kaynaklarının yanı sıra harcama kalemlerini ve bu konuda izlenen usulleri de tespit etmek gerekir. Bu düşünceden hareketle külliye'nin gelir kaynaklarından sonra harcama ile ilgili vakfiyede belirlenen usul ve şartlar incelendi. Yapılan harcamaların tespiti için ise muhâsebe kayıtlarına başvuruldu. Çalışmanın bu başlığı altında söz konusu kaynaklardan yararlanılarak külliye'nin harcama kalemleri kendi içinde bir tasnife tabi tutulmuş ve bu tasnife göre oluşturulan başlıklarla söz konusu kalemlerin toplam tutarlarına yer verilmiştir. Külliye'nin yönetim ve denetimi çalışmanın üçüncü bölümünde, onun toplum yararına sunduğu hizmetlerin toplumsal boyutu ise çalışmanın dördüncü bölümünde incelenecektir.

Her kurumda olduğu gibi külliye de varlığını sürdürebilmek için kendisine has bir muhâsebe usulü geliştirerek gelir ve giderleri arasında bir denge bulmak zorundaydı. Nitekim bu çaba incelenen bütün muhâsebe kayıtlarına yansımıştır. Külliye vakfedilen gelir kaynaklarının detaylı bir şekilde kaydedildiği vakfiyede bunlardan elde edilecek gelirler de tek tek belirtilmiştir. Bunun yanı sıra külliye bünyesinde yer alan her bir birimin yürüttüğü hizmetler esnasında oluşacak gider kalemlerine de detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Bunlar mutfakta pişirilecek yemek için alınması gereken malzemeden, erzağın kilere taşınması, külliye'nin tamir gerektiren kısımlarının onarılması ve bunlar için ihtiyaç

⁵⁰⁵ Ertuğrul, A. (2015). "İstanbul Hamamları ve Mimarisi". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 457

duyulan işçiliğe kadar birçok kalemi kapsamaktadır. Kayıtlarda ayrıca bayram günleri ve Ramazan geceleri gibi özel münasebetler için yapılan harcamalara da yer verilmiştir.⁵⁰⁶

Külliye bünyesinde çalışacak personelin maaşlarına ayrılan ücret tutarı vakfiyede tek tek belirlenen gider kalemlerine ayrılan tutarların en yüksekini oluştururken bunu sırasıyla imâret ve tamirat harcamaları takip etmektedir. Vakfiyede öngörülen harcamalar ve hizmet birimlerine ayrılan gider meblağları incelendiğinde harcama ile ilgili her şeyin çok detaylı bir şekilde hesaplandığı anlaşılmaktadır. Ancak vakfiyedeki hesaplamaların ne derece uygulanabildiğini külliyein muhâsebe kayıtlarındaki veriler gösterecektir. Dolayısıyla çalışmanın mevcut başlığı kapsamında incelenen muhâsebe kayıtlarının verileri oldukça önem arz etmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi üç ana bölümden oluşan muhâsebe defterlerinin birinci bölümünde külliyeeye ait gelirler, ikinci bölümünde ise gider kalemlerine yer verilmiştir.⁵⁰⁷ Gider kalemleri de “Vuzi’a min zâlik” ana başlığı da kendi içinde iki alt başlığa ayrılmaktadır: Külliye birimlerinde görevlendirilmiş olan personelin maaş ödemelerinin yanı sıra bazı cami, medrese, zâviye ve mescitlere sağlanan maddi destek kapsamında yapılan ödemeler “El-vezâif,” başlığı altında verilmişti. Bu başlık altında yapılan ödemeler dışında kalan diğer harcamalar ise “el-ihracât” başlığı altında kaydedilmiştir. El-ihracât başlığı da kendi içinde birkaç alt başlığa ayrılmaktadır: Mutfak masrafları “Be-cihet-i matbah-ı imâret-i amire,”⁵⁰⁸ Be-cihet-i harc-ı kileri imâret-i amire⁵⁰⁹ ya da sadece “Kileri imâret-i amire”;⁵¹⁰ farklı birçok malzemenin alımında oluşan masraf “Be-cihet-i ihracât-ı sâire”; erzak taşıma masrafı “ücerât-ı hammâlan”; tamirat masrafları ise “El meremmât”⁵¹¹ gibi alt başlıklar altında kaydedilmiştir.

Çalışmanın bu bölümündeki başlıklar da bu tasniften yararlanılarak oluşturuldu. Buna göre personel sayısı, onlara ödenen maaş ve bu maaş tutarının külliye harcamaları içerisindeki payı ile ilgili derlenen veriler “Personel Sayısı ve Maaş Ödemeleri”; bazı cami, medrese, zâviye, mescid ve “zevâid-hor” lara yapılan yardımlar “Dış Harcamalar”; mutfığa yönelik masraflar “Mutfak Harcamaları”; tamir ve bakım gibi giderler “Tamirat ve Termim

⁵⁰⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 66-141

⁵⁰⁷ Orbay, K. (2012b). **a.g.m.** s. 113-141

⁵⁰⁸ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 29

⁵⁰⁹ BOA. MAD.d. nr. 682, s. 4

⁵¹⁰ BOA. EV.d. nr. 9943, s. 5, BOA. D. HMH.d. nr. 21735, s. 2

⁵¹¹ BOA. MAD.d. nr. 682, s. 4, BOA. EV. HMH.d. 4961, s. 4, BOA. EV.d. nr. 1360, s. 3-4

Harcamaları”; mutfak ve tamirat giderleri dışında kalan muhtelif giderler ise “Çeşitli Harcamalar” alt başlığı altında ele alınacaktır.

Ancak bu başlıklara geçmeden önce külliye'nin 12 Mayıs 1507 tarihli muhâsebe defteri⁵¹² hakkında kısa bir bilgi vermek gerekir. Bu defter ulaşılabilen külliye kayıtları arasında en erken ve muhtemelen ilk muhâsebe kayıdır. Defterde harcama kalemleri arasında herhangi bir tasnife gidilmeden sadece toplam gider (711.726 akçe) kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla bu defterdeki verileri -en erken defter olması açısından önem arz etse de- yukarıda yapılan tasnife göre oluşturulan başlıklar altında değerlendirmek mümkün değildir.

2.4.1. Personel Sayısı ve Maaş Ödemeleri

Külliye vakfiyesinde her bir birimin sorumlu olduğu hizmet alanları belirlenip buna göre görev kadroları oluşturulurken aynı zamanda bu kadrolara yerleştirilecek eleman sayısı ve bulundukları kadroya göre her bir elemene ödenecek ücretler de detaylı bir şekilde belirtilmişti.⁵¹³ Ancak muhâsebe defterleri külliye'nin kuruluşundan sonra zamanla oluşan yeni koşullara göre dönem dönem bazı değişikliklerin yapıldığını göstermektedir. Bu değişiklikler bazen yeni bir kadro tahsisi bazen maaşlara yapılan bir zam bazen de personel sayısında bir artış şeklinde kayıtlara yansımıştır.

16. yüzyıl ile 17. yüzyılın ilk yarısına ait incelenen muhâsebe defterlerinde yer alan “el-vezâif” başlığı altında külliye bünyesinde kurulmuş olan hizmet birimlerinin yanı sıra bu birimlerde istihdam edilen personelin ismi, vazifesi ve aldığı ücret kaydedilmiştir. Bu başlıklar altında ilk sırada istisnasızca medrese ikinci sırada ise cami ile ilgili kayıtlara yer verilmiştir. Ancak medrese ve camiden sonra bu sıralama bazı kayıtlarda mektep, imâret ve türbe şeklinde devam ederken⁵¹⁴ bazılarında ise türbe, imâret ve mektep şeklinde devam etmiştir.⁵¹⁵ Bu kayıtlarda bahsi geçen her bir birimin personel sayısı ve onlara ödenen maaş tutarı ayrı ayrı yer alırken 17. yüzyılın ilk yarısından sonraki kayıtlarda sadece personel maaşının toplamına yer verilmiştir.⁵¹⁶ Bu nedenle 17. yüzyılın ilk yarısından sonra külliye

⁵¹² BOA. TS. MA.d. nr. 6366, s. 2

⁵¹³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 66-124

⁵¹⁴ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 123

⁵¹⁵ BOA. MAD.d. nr. 682, s. 3

⁵¹⁶ BOA. EV. HMH.d. nr. 2637, s. 4; 6841, s. 5; BOA. D. HMH.d. nr. 21735, s. 2

bünyesinde kaç personelin görev yaptığı, hangi vazifelerin icra edildiği ve her bir görevliye ne kadar maaş ödendiği bilinmemektedir.

Elbette ki külliye faaliyetleri kapsamında henüz ilk dönemlerde açılan kadro türleri, görevlendirilen eleman sayısı ve onlara ödenen maaş miktarında dönem dönem bazı değişikliklerin yaşanmış olması kaçınılmazdır. Bu değişikliklerle ilgili merak edilen bazı hususlar vakfiye ile farklı dönemlere ait muhâsebe defterleri arasında bir karşılaştırma yapmayı gerekli kılmaktadır. Böyle bir karşılaştırma aynı zamanda külliyenin iç işleyişiyle ilgili bazı hususların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Külliye bünyesindeki hizmetlerin yürütülmesinde görevlendirilmesi öngörülen personel sayısının 263 olarak kaydedildiği vakfiyede onlara ödenecek günlük maaş miktarı da toplamda 914 akçe olarak belirlenmişti.⁵¹⁷ Ancak medrese ve türbe görevlileri verilen bu personel sayısına dâhil edilmemiştir. Çalışmanın birinci bölümünde de belirtildiği üzere medresenin yapımı vakfiyenin tanziminden sonra (30 Temmuz 1507) gerçekleşmiştir.⁵¹⁸ II. Bâyezid Türbesi de sonrada külliye birimlerine dâhil edilmişti. Haliyle vakfiyede medrese ve türbe ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamıştır. Ancak incelen muhâsebe defterlerinde söz konusu bu her iki birim ile ilgili kayıtlar yer almıştır. 16. yüzyıl ile 17. yüzyılın ilk yarısına ait kayıtları içeren muhâsebe defterlerinin vezâif kayıtlarında medrese ile ilgili bilgiler ilk sırada yer verilen “Cemâat-ı Medrese-i mamûre-i der İstanbul” başlığı altında yer almaktadır.

Külliyenin vezâif kayıtlarına dair ulaşılabilen en erken muhâsebe defteri 31 Mart 1574 tarihine aittir. Bu defterde -incelenen bütün muhâsebe kayıtlarında olduğu gibi- külliye hizmet cihetlerinde görevli olan personel sayısına 15 medrese talebesi de dâhil edilmiştir. Personel sayısının 406 olarak kaydedildiği defterin ilk vezâif kaydını *Medrese* başlığı oluşturmaktadır. Bu başlık altında müderris ve mu’id kaydından sonra 15 medrese talebesine yer verilmiş ve onlara günlük olarak ödenen ikişer akçe harçlık da kaydedilmiştir. (Bu bilgi 16. yüzyıl ile 17. yüzyılın ilk yarısına ait incelenen bütün muhâsebe defterlerinde hiç değişmeden aynı kalmıştır.) Kayıttaki medrese görevlileri ve talebelerin toplam sayısı ise 21 olarak gösterilmiştir. Defterde külliyedeki toplam görevli sayısı 391 (15 öğrenci hariç), onlara ödenen günlük ücret ise 1.462,5 akçe olarak tespit edilmiştir. Bir yılını doldurmadan

⁵¹⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 66-124

⁵¹⁸ Meriç, R. M. (1957). *a.g.m.* s. 14, Yüksel, İ. A. (1983). *a.g.e.* s. 204, Baltacı, C. (2005). *a.g.e.* s. 380-381

görevden ayrılan görevlilerin ücretleri ay ve gün hesabına göre “el-müşâhere” başlığı altında belirtilmiştir.

Yukarıda verilen rakamlardan da anlaşıldığı üzere 1574 yılına ait muhâsebe defterindeki personel sayısında vakfiyede (263) yer verilen rakama oranla (391) 128 kişilik bir artış gözlemlenmektedir. Bu muhâsebe defteri külliye kuruluşundan yaklaşık 69 yıl sonrasına tekabül etmektedir. Geçen bu zaman zarfında külliye bileşenlerine medrese ve türbenin eklenmiş olmasıyla beraber buralara yapılan yeni görevlendirmeler doğal olarak külliye toplam personel sayısına bir artış olarak yansımıştır. Bu artışta ayrıca açılan yeni kadrolardaki yeni istihdamların yanı sıra mevcut kadrolara yapılan ek personel alımları da etkili olmuştur.

Külliye hizmet üniteleri ve bu üniteler nezdinde faaliyet gösteren hizmet kadroları incelenen tüm muhâsebe defterlerinde aynı şekilde kaydedilmiştir. Bu durum söz konusu muhâsebe defterlerinin ait olduğu dönemlerde hizmet üniteleri ve bu üniteler nezdindeki kadrolar sayısında herhangi bir değişikliğin olmadığını göstermektedir. Ancak defterler bu hizmet kadrolarında istihdam edilen personel sayısında bir artışın olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla personel sayısındaki bu artışın nedeni muhtemelen zamanla yoğunlaşan iş yükünden kaynaklanan ihtiyaç sonucu mevcut kadrolar dâhilinde yeni personel alımına gidilmiş olmasıdır.

1650 yılına ait muhâsebe defterine kayıtlı külliye personel sayısı 492 olarak tespit edilmiştir. Bu rakam aynı zamanda, 4 no’lu çizelgede de görüleceği üzere, incelenen defterlerdeki personel sayısını gösteren rakamlar arasındaki en yüksek rakamdır. Külliye personel sayısındaki bu yükseliş birçok hizmet kadrosuna yapılan ek personel alımlarından kaynaklanmıştır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde esasen en çok sayıda personel alımının yapıldığı hizmet alanlarının başında câbîlik ve kâtiplik gelmektedir: Daha önceki kayıtlarda en yüksek câbî sayısı 28 olarak görülürken 1632 yılına ait kayıtlarda 39’a, 1650 yılına ait kayıtlarda ise 40’a yükselmiştir. Bahsi geçen tarihlerde külliye ait gelir kaynakları ekseriyetle iltizam usulüyle işletilmekteydi.⁵¹⁹ Böyle bir sistemde câbî ve kâtiplerin sayısında bir düşüş beklenirken aksine bir artışın yaşanmış olması dikkat çekicidir. Kaynaklarda bu durumu açıklayan bir bilgiye ulaşamamıştır.

⁵¹⁹ BOA. MAD.d. nr. 682, s. 82-83; 4504, s. 5-6

1650 yılına ait muhâsebe kaydına göre personel sayısı en çok artan kadrolar arasında câbî ve kâtiplikten sonra türbenin hizmet kadrosu gelmektedir. Türbedeki görevli sayısı önceki kayıtlarda 40 olarak görünürken 1650 yılına ait kayıta 13 artarak 53'e yükselmiştir. Yine başka önemli bir artış cami meremmetçi sayısında yaşanmıştır: Önceki kayıtlarda 6 olan meremmetçi sayısı 1650 yılında 17 olarak kayda geçmiştir. Meremmetçi sayısında meydana gelen bu artışın daha çok deprem, yangın ya da zamanla oluşan yıpranma sonucu hasar gören caminin onarım ihtiyacından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Personel sayısında artışın yaşandığı bir diğer hizmet alanı ise ferrâş kadrosudur. Önceki kayıtlarda 6 olan ferrâş sayısı 1650 yılına ait kayıta 13'e yükselmiştir. Külliye'nin geri kalan hizmet kadrolarındaki personel sayısında belli artışlar gözlense de yukarıda bahsi geçen kadrolardaki rakamlara oranla daha düşük kalmıştır.⁵²⁰

1650 yılına ait muhâsebe defteri külliye'nin hizmet kadroları, bu kadrolardaki personel sayısı ve personele ödenen maaş miktarının detaylı bir şekilde kaydedildiği son defterdir. Örneğin 1697 yılına ait kayıta, aşağıdaki 4 no'lu çizelgede de görüleceği üzere, külliye'nin personel sayısına yer verilmeden sadece yapılmış olan günlük ve aylık maaş ödemelerinin toplamı kaydedilmiştir. 1650'den sonraki dönemlere ait muhâsebe defterlerinin vezâif kayıtlarında dikkat çeken bir diğer husus ise personele yapılan ödeme toplamını gösteren rakamlardaki belirgin yükseliştir. Bu yükseliş külliye bütçesinden cami, medrese, mescit ve zâviyelere yapılan maddi yardımların -önceki defterlerde olduğu gibi ayrı başlıklar altında kaydetmek yerine- personele ödenen maaş miktarına dâhil edilerek "El-vezâif" başlığı altında tek kalemle kayda geçirilmesinden kaynaklanmıştır.

İncelenen muhâsebe defterlerinde külliye'nin personel sayısı ve yapılan maaş ödemelerine dair veriler aşağıdaki çizelgeye aktarılmıştır.

⁵²⁰ BOA. MAD.d. nr. 4504

Çizelge 2.4. Personel sayısı ve onlara yapılan maaş ödemeleri⁵²¹

Yıllar	Personel sayısı	Günlük ücret (akçe)	Aylık ücret (akçe)	Muhâsebe dönemi
Vakfiye (1505)	263	914	-	-
1574	406	1.462,5	43.875	12 ay
1577	406	1.387,5	41.625	12 ay
1578	406	1.387,5	41.625	12 ay
1580	408	1.401,5	42.045	12 ay
1582	408	1.425,5	42.765	12 ay
1584	410	1.455,5	43.665	12 ay
1592	?	1.805,8	54.174	6 ay
1596	423	1.913	57.390	9 ay
1606	429	1.324	39.720	6 ay
1629	?	2.085	62.550	8 ay
1632	441	1.951	58.530	12 ay
1650	492	2.014	60.420	8 ay
1697	?	5.622	168.660	13 ay
1705	?	5.673	170.190	12 ay
1723	?	5.693	170.790	12ay
1790	?	6.871	206.130	12 ay
1798	?	6.954	208.625	12 ay
1810		7.024	210.720	12 ay
1829			2.036,5 Kuruş)	12 ay
1833			2.036,5	12 ay
1836	38. 764 kuruş (Yıllık olarak kaydedilmiştir.)			12 ay

2.4.2. Mutfak Harcamaları

Külliyenin önemli bileşenlerinden biri olan imâret bir taraftan fakirler, yolcular, yoksullar, kimsesizler, evsizler, dul ve yetimler gibi toplumun birçok kesimine hazır yemek hizmeti sağlarken öte yandan bu ihtiyaç sahibi insanların bir araya gelip sosyalleşme fırsatı bulabildikleri sıcak bir sosyal ortam sunmaktaydı. İmâret binâsında yemekhane, fırın, tartı yeri ve kilerden oluşan mutfak; sabah ve akşam olmak üzere günde iki öğün sıcak yemek vererek bir şekilde hayata tutunan bu insanların beslenme sorununa önemli bir katkı sunmaktaydı. Vakfiyede imâretin günlük iki öğün şeklinde dağıtılan sıcak yemek hizmetinden külliye personeli, seytler, ulemâ, salih kişiler, diğer ehl-i İslam'dan olan garipler ve misafirlerin faydalanabilecekleri belirtilmektedir.⁵²² İmârette sabah ve akşam öğünlerindeki yemek menüsü, menüde kullanılan malzemenin miktarı ve ölçüsü⁵²³ gibi oldukça teferruatlı bilgilerin yer aldığı vakfiyede erzağın satın alınma usulleri de

⁵²¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 1388/1, 1337, 3658/44, 3747/12, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5813, 682, 4504, BOA. EV. HMH.d. nr. 961, 1360, 2637, 6841, 8105, BOA. D. HMH.d. nr. 21735, BOA. EV.d. nr. 9202, 9512

⁵²² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 34-35

⁵²³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 127-141

belirlenmişti.⁵²⁴ Sosyal açıdan önemli olan imâret kurumunun işleyişi, sunduğu yemekler ve sosyal işlevi çalışmanın IV. bölümünde ele alınacaktır. Dolayısıyla burada daha çok, imâretin tarihsel süreç içerisindeki harcamalarına yer verilecektir.

Kayıtlarda imâretin sunduğu yemek hizmetinden yararlanan günlük kişi sayısı hakkında net bir bilgi olmasa da mevcut bilgiler İstanbul’da bulunan her bir imârethânenin sayıları 500 ile 1000 arasında değişen ihtiyaç sahibi kişilere sıcak yemek dağıttığına işaret etmektedir. Hatta 18. yüzyılda İstanbul imâretlerinde yemek yiyen kişi sayısının günlük olarak 30 bin gibi yüksek bir rakama ulaştığını gösteren⁵²⁵ bilgiler mevcuttur. İstanbul’un ikinci selâtin külliyesi olarak payitahtın en merkezi yerine kurulmuş olan II. Bâyezid Külliyesi’ne ait imârethânenin bu hizmetteki önemli adreslerden biri olduğuna kuşku yoktur.

Önceki satırlarda da değinildiği gibi imâretin sunduğu yemek hizmetinden yararlananların sayısı ile ilgili tespit edilen sayı sadece külliye personeli ve mektep öğrencilerinin oluşturduğu sayıyla sınırlıdır. Vakfiyeye göre imâret külliyesinin ilk dönemlerinde -dışarıdan gelenler hariç- 263’ü personel ve 30’u mektep öğrencisi olmak üzere toplam 293 kişinin yemek ihtiyacını karşılayacaktı. Ayrıca buna sonradan inşâ edilen medrese ile Vâkıf Sultan’ın türbesindeki personelin eklenmesiyle, yukarıdaki 4 no’lu çizelgede de görüldüğü üzere, bu sayının günlük ortalama 425’e çıktığı tahmin edilmektedir. Buna ek olarak dışarıdan gelen ihtiyaç sahibi kişiler de düşünüldüğünde imâretin sıcak yemek hizmetinden çok sayıda kişinin faydalanmış olduğu muhakkaktır. Nitekim bazı kaynaklarda külliyesinin imâret mutfağında çıkan yemekten günde en az 1000 kişinin faydalandığı belirtilmektedir.⁵²⁶

Her gün çok sayıda kişinin yemek ihtiyacını karşılamak kendi içinde bazı zorlukları barındırmanın yanı sıra ciddi bir mâli külfet de oluşturmaktaydı. Nitekim önceki satırlarda da belirtildiği üzere külliye bütçesindeki en yüksek gider grubunu oluşturan kalemlerden biri de imâret giderleriydi. Muhâsebe kayıtlarından tespit edilen imâret harcamaları aşağıdaki çizelgeye aktarılmıştır. Çizelde külliyesinin toplam giderlerinin tutarı da verilmiştir.

⁵²⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 68

⁵²⁵ Yediyıldız, B. (2012). **a.g.m.** s. 481, Kazıcı, Z. (1999a). “Osmanlı Devleti’nde İmaret”. **Osmanlı**, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 45

⁵²⁶ Hoca Sadettin Efendi. (1979). **a.g.e.** C. 4, s. 108, Hezarfen Hüseyin Efendi. (1998). **a.g.e.** s. 49, Boyar, E., Fleet, Kate. (2017). **Osmanlı İstanbul’unun Toplumsal Tarihi**. (Çev. Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 145

Çizelge 2.5. Mutfak harcamaları⁵²⁷ (akçe)*

Yıl	Mutfak harcamaları	Külliye'nin toplam harcamaları	Muhâsebe dönemi
1574	222.470	802.623	12 ay
1575	927.252	1.148.533	7 ay
1592	268.742	907.591	6 ay
1596	884.345	1.911.36	9 ay
1606	612.761	1.504.456	8 ay
1629	610.503	1.012.838	8 ay
1632	903.335	2.936.876	12 ay
1650	656.360	2.130.261	8 ay
1697	1.145.227	3.827.974	13 ay
1705	948.442	3.663.490	12 ay
1723	837.485	3.409.188	12 ay
1790	4.090.561	9.589.317	12 ay
1798	4.324.382	11.350.469	12 ay
1810	5.643.114	12.861.726	12 ay
1829	84.431 krş. 30 pr.	159.712 krş. 44 pr.	12 ay
1836	108.417 krş.	404.437,5 krş.	12 ay

2.4.3. Tamir ve Termim Harcamaları

İşlevlerini uzun süreli ve sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmeleri için, tüm yapılarda olduğu gibi, külliye'yi oluşturan yapıların da gerek zamanla oluşan yıpranmalar gerekse yangın, deprem vs. gibi olaylar sonucu meydana gelen hasarlardan dolayı bakım ve onarımlardan geçmesi gerekmektedir. Nitekim vakfiyede, kurum bünyesinde görülmesi gereken hizmetlerin yürütülmesinde öncelik oluşturan masraflardan artı kalan gelirin külliye kompleksini oluşturan yapıların tamir ve termimine ayrılması yönünde bir şart bulunması ve yılda bir yapılması öngörülen periyodik bakımlara ciddiyetle uyma zorunluluğuna yer verilmesi⁵²⁸ külliye'nin tamiri konusunda duyulan hassasiyetin bir yansıması olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda yapılan işlemler zamanla oluşan basit yıpranmaları gidermeye yönelik nispetten daha az masraf çıkaran işlemler olduğu kadar yangın ve deprem gibi büyük afetler sonucunda aldığı ağır hasarlar sonucu büyük harcamalar gerektiren son derece kapsamlı işlemlerdi.

Vakfiyede onarım ve bakım faaliyetlerine yönelik çalışmalarda ihtiyaç duyulan personel sayısı ve personelin görev dağılımları gibi daha detaylı konular da ele alınmıştır.

⁵²⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5813, 682, 4504, BOA. HMH.d. nr. 961, 1360, 2637, 6841, 8105, BOA. D. HMH.d. nr. 21735, BOA. EV.d. nr. 9202, 9943

* 1829 ve 1836 yıllarında kuruş ve pâre birimi kullanılmıştır. Çizelgede söz konusu yıllara ait harcama tutarı defterde geçtiği şekilde kuruş ve pâre olarak verilmiştir.

⁵²⁸ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 144-147

Örneğin külliye'nin hizmet üniteleri ve su şebekesinin bakım ve onarım işlerini yerine getirmek için toplam 16 kişiye ihtiyaç duyulacağı öngörülmüştür: Buna göre 3 maharetli usta ile beraber 2 usta yardımcısı hizmet ünitelerinin tamir ve termimi ile ilgilenirken mutemmed olarak adlandırılan bu 2 yardımcı aynı zamanda suyollarının tamiri ve bakımında ihtiyaç duyulan malzemeleri de temin edeceklerdi. Öte taraftan 1 kurşuncu ustası hizmet ünitelerine ait kurşunların, kendi işinde mahir 6 usta ve 4 çırak ise su şebekesi ile ilgili onarım ve bakım ihtiyacını karşılayacaklardı⁵²⁹

Önceki satırlardan da anlaşıldığı üzere vakfiyede külliye'ye ait hizmet ünitelerinin tamir ve termimi ile ilgili alınması gereken tedbirler ve bu kapsamda görevlendirilmesi icab eden personelin niteliği ve sayısı ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmiştir. Hayata geçirilen tedbirler neticesinde oluşan masraflar ise külliye'nin muhâsebe defterlerine kaydedilmiştir. “Defter-i Meremmât” adlı müfredat defterlerinden alınan harcama kayıtları⁵³⁰ muhâsebe defterlerinin *meremmât* başlığı altında kayda geçirilmiştir. Söz konusu başlık altında kaydedilen gider kalemleri arasında külliye'nin hizmet ünitelerine ait kubbe kurşunları, kapı ve pencereler, tahıl ambarları, türbe bahçe duvarları, kaldırımlar vb. yapıların bakım ve onarımı ile ilgili yapılan harcama kayıtlarına rastlanmaktadır. Yine su şebekelerinin yanı sıra imâret ve tuvaletlerden gelen kirli suların akıtıldığı kanalizasyonların temizliği ve onarımı ile ilgili yapılan harcamalar hemen hemen bütün muhâsebe kayıtlarına yansımıştır. İncelenen kayıtlar arasında külliye'nin kuruluşundan sonra peyder pey yapılan hamam ve dükkânların tamirâtı ile ilgili yapılan masraflar da yer almıştır.

Muhâsebe defterlerinden yararlanılarak hazırlanan aşağıdaki 6 no'lu çizelge külliye'ye ait fiziki yapıların zaman içerisinde geçirdiği tamiratlar neticesinde oluşan harcamalarla ilgili kayıtlardan oluşmaktadır. (Muhâsebe defterleri dışında, külliye hizmet ünitelerinin çeşitli yıllara ait tamir ve onarım masrafları ile ilgili tespit edilen arşiv belgeleri çalışmanın birinci bölümünde ilgili hizmet birimlerine ait başlıklar altında yer almaktadır.) Aşağıdaki çizelgede de görüleceği üzere 1798 yılına ait muhâsebe defterine kaydedilen 2.236.153 akçe değerindeki harcama miktarı tespit edilen bakım ve onarım masrafları arasındaki en yüksek meblağı oluşturmaktadır. Bu meblağ içindeki en yüksek pay olan

⁵²⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 118-122

⁵³⁰ Orbay, K. (2018). *a.g.m.* s. 1724-1725

2.158.200 akçe değerindeki harcama ise “tamirat-ı Cami-i Şerîf ve Türbe-i latif ve Medrese-i münif”⁵³¹ şeklindeki ibarenin altında kaydedilmiştir.

Aynı muhâsebe defterinde dikkat çeken bir diğer nokta ise külliye'nin hizmet ünitelerinden özellikle cami, medrese ve türbe gibi yapılara uygulanan tamirata karşılık ödenen bedelin miktarındaki dikkate değer artıştır. Konu ile ilgili kayıtlar arasında söz konusu yapıların tamirat harcamalarındaki bu önemli artışın nedeni aransa da bu durumu açıklayan herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak söz konusu beklenmedik artışın periyodik bakımlarla açıklanamaz oluşu haliyle yangın ya da deprem gibi ağır masraf gerektiren başka olasılıkları öne çıkarmaktadır.

II. Bâyezid Külliyesi'nin kuruluşundan günümüze kadar İstanbul'da 1509, 1719, 1766, 1894 ve 1999 yıllarında dokuz şiddeti üzerinde toplam beş büyük depremin yaşanmış olduğu bilinmektedir.⁵³² İstanbul'da yine 1793-1803 yılları arasında II. Bâyezid Külliyesi civarında birçok yangının ortaya çıktığı ve bu yangınların çok sayıda can ve mal kaybına neden olduğu kayıtlara yansımıştır.⁵³³ (İstanbul'da meydana gelen çok sayıda yangınlar sonucunda etkilenen külliye birimleriyle ilgili bilgilere çalışmanın birinci bölümünde yer verilmiştir.) Kayıtlara göre İstanbul'da 1798 den önce yaşanan beş büyük depremden en yakın olanı 1766 yılında yaşanmıştır.

Bu deprem yıkıcı etkisi bakımından küçük kıyamet diye tabir edilen 1509 yılındaki depreme benzetilmiştir. Nitekim kayıtlardan bu deprem sonucunda Fatih Camii tamamen diğer büyük camilerin ise kısmen yıkılmış olduğu anlaşılmaktadır.⁵³⁴ Ancak bahsi geçen onarım ile ilgili ani artışın kayıt altına alındığı yıl (1798) ile depremin yaşandığı yıl (1766) arasında 32 yıllık bir zaman farkı söz konusudur. Dolayısıyla yukarıda bahsi geçen tamirat masrafındaki ani artış nedeni bu depremden ziyade özellikle 1793 ile 1803 yılları arasında külliye civarında çok sayıda can kaybı yanında ağır maddi kayıplara yol açan yangınların birinden kaynaklanmış olabileceği ihtimâli öne çıkmaktadır.

⁵³¹ BOA. D. HMH.d. nr. 21735, s. 9

⁵³² Özata, Ş., Limoncu, S. (2014). “16. ve 20. yy. Arası İstanbul ve Yakın Çevresinde Meydana Gelen Deprem Sonrası Barınma Uygulamalarının İncelenmesi”. *Megaron Dergisi*, S. 3, İstanbul, s. 218

⁵³³ Cezar, M. (1963). *a.g.m.* s. 365-366

⁵³⁴ Akın, L. (2011). “İlk Müstakil Deprem Kitabı: Risâle-i Zelzele”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, C. 44, S. 44, İstanbul, s. 3

Çizelge 2.6. Tamir ve termim ile ilgili yapılan harcamalar.⁵³⁵

Yıl	Tamir ve termim harcamaları (akçe)*	Muhâsebe dönemi
1575	24.520	12 ay
1592	14.029	6 ay
1596	66.815	9 ay
1606	56.279	10 ay
1629	41.999	8 ay
1632	107.610	12 ay
1650	133.684	8 ay
1705	233.370	12 ay
1723	132.743	12 ay
1790	234.469	12 ay
1798	2.236.153	12 ay
1810	851.310	12 ay
1829	13.574 krş.	12 ay
1833	8.531,5 krş.	12 ay
1836	67.588,5 krş.	12 ay

2.4.4. Çeşitli Harcamalar

II. Bâyezid Külliyesi'nin personel maaşları, mutfak ve tamirat masrafları en yüksek asli harcamalarını oluşturmaktaydı. Bunlar dışında muhâsebe defterlerinde hizmet ünitelerini aydınlatma ve ısıtma ihtiyacının yanı sıra bu ünitelerde kullanılan araç-gereçlerin onarımı ve yenilenmesine yönelik çeşitli harcama kalemlerine de rastlanmaktadır. Vakfiyede söz konusu harcamalarla ilgili bazı şartlar kaleme alınmıştır. Bu şartlarda külliye hizmet ünitelerinin (cami, misafir odaları, imâret mutfağı, fırın vb.) aydınlatılmasında ihtiyaç duyulan kandil yağı ve mum temini için külliye gelirlerinden yıllık olarak 6.600, bu ünitelerin yakacak ihtiyacı için 4.000, caminin hasır vs. masrafları için 2.400 akçe ayrılması öngörülmüştür. Ayrıca imâret mutfağının tas, tabak, kazan vs. gibi araç-gereçlerin temini, tamiri veya yenilenmesi için gerekli ödeneğin karşılanması vakfiyede teminat altına alınmıştır. Bu şartlar arasında külliye bünyesinde bulunan bütün hizmet birimlerinin eşya ve malzeme ihtiyaçları için gerekli ödeneğin teminine yönelik maddelerin⁵³⁶ yanı sıra yıllık olarak vakıf adına yerine getirilecek hac farızası için 5.000 akçe,⁵³⁷ kandil geceleri, Ramazan ayı ve dini bayramlar gibi özel günlerde yapılan kutlamalar için gerekli ödeneğin tahsisine yönelik maddelere de yer verilmiştir.⁵³⁸

⁵³⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5813, 4504, BOA. EV. HMH.d. nr. 1360, 2637, 6841, 8105, BOA. D. HMH.d. nr. 21735, BOA. EV.d. nr. 9202, 9512, 9943

* 1829, 1833 ve 1836 yıllarına ait harcama tutarları ilgili defterlere kuruş cinsinde kaydedilmiştir.

⁵³⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 135-137

⁵³⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 95

⁵³⁸ Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 137

Vakfiyedeki şartların gerçekte ne derece uygulandığını anlamak için muhâsebe defterleri başvurulacak en önemli kaynaklardır. Söz konusu şartlara konu olan harcamalarla ilgili kayıtlar bu defterlerde oluşturulan farklı başlıklar altında kaydedilmiştir: 16. ve 17. yüzyıllara ait muhâsebe defterlerinde “El ihrâcât” ve “İhrâcât-ı sâire” başlığı yıllık hac farizasının ifası, mevlid kandilinin kutlanması gibi faaliyetlerin yanı sıra külliye'nin hizmet ünitelerine yönelik yapılan daha birçok harcama kalemlerini kapsamaktadır. 18. ve 19. yüzyıllara ait harcamalar ise daha farklı tasnife tabi tutulmuştur. Buna göre, vakıf adına yapılan hac farizasının ifası ve mevlid kandili için yapılan kutlamalar, kompleksin aydınlatılması, iç ortamları güzel kokularla donatmak için temin edilen râhiyalar ve kompleks dışındaki bazı mescidlere yapılan yardımların oluşturduğu masraflar “İhrâcât-ı muayyene-i mezkûrîn”; erzağın imâret mutfağına nakli için yapılan ödemeler “Ucûrât-ı hammâlân-ı zehâir-i kilâr-i imâret-i âmire”; Ramazan ayı ve kandil gecelerinde indirilen hatim ve bu münasebetlerde geleneksel olarak verilen yemekler için yapılan ödemeler “Ucûrât ve in'âmât-ı mu'tâde-i mezkûrîn” ve kompleksin ısınma ihtiyacının karşılanmasında kullanılan yakıt masrafı, imâret mutfağında kullanılan araç-gereçlerin yenilenmesi gibi daha birçok harcama kalemi ise “İhrâcât-ı sâire-i mezkûrîn” başlığı altında kaydedilmiştir.⁵³⁹

Çizelge 2.7. Çeşitli harcamalar⁵⁴⁰

Yıl	Çeşitli harcamalar (akçe)	Muhâsebe dönemi
1592	56.081	6 ay
1596	86.539	9 ay
1606	61.734	10 ay
1629	183.445	8 ay
1632	399.821	12 ay
1650	240.729	8 ay
1697	402.862	13 ay
1705	434.158	12 ay
1723	365.950	12 ay
1790	2.574.592	12 ay
1798	2.115.735	12 ay
1810	3.585.420	12 ay

2.4.5. Dış Harcamalar

Vakfiye ve muhâsebe defterleri külliye bütçesi hakkında doğrudan bilgi veren en önemli belgelerdir. Vakfiyede II. Bâyezid tarafından vakfedilen çok sayıda köy, mezra, bağ

⁵³⁹ BOA. EV. HMH.d. nr. 961, 1360, 2637, 6841, 8105, BOA. HMH.d. 21735,

⁵⁴⁰ BOA. MAD.d. nr. 5039, 5813, 682, 4504, BOA. EV. HMH.d. nr. 961, 1360, 2637, 684, 8105, BOA. HMH.d. 21735

ve bahçe kaydedilmiştir.⁵⁴¹ Bunların yanı sıra -vakfiyenin tanziminden sonra peyder pey yapıldığı için- sadece muhâsebe kayıtlarına konu olan çok sayıda müsakkafât türü gelir kaynakları tespit edilmiştir.⁵⁴² Vakfiyede bir taraftan gelir kaynakları belirlenirken diğer taraftan da bu kaynaklardan elde edilen gelirin ne şekilde harcanacağı ile ilgili bazı şartlar öne sürülmüştür. Bu şartlar genellikle külliye ait gelirlerin sadece külliye'nin kendi ihtiyaçları doğrultusunda harcanmasını teminat altına almaya yöneliktir. Buna göre her yıl yapılan harcamalardan sonra arta kalan para külliye birimlerinin bakım ve onarımı veya herhangi bir doğal afet vs. gibi durumlarda yaşanabilecek yıkımlar için muhafaza edilecekti.⁵⁴³ Dolayısıyla külliye gelirleri sadece külliye'nin kendi ihtiyaçları için kullanılacaktı. Ancak incelenen muhâsebe defterleri durumun gerçekte daha farklı işlediğini göstermektedir: Defterler külliye bütçesinden birçok cami, medrese, mescit ve zâviye gibi dini kurumların yanı sıra diğer bazı kurum ve şahısların da faydalanmış olduğunu göstermektedir.

Vakıf hukukuna aykırı olan bu durum külliye vakfedilmiş gelir kaynaklarının hukuki statüsünden kaynaklanmaktaydı: Yukarıda “Gelir Kaynaklarının Hukuki Niteliği” başlığında da belirtildiği üzere külliye'nin gelir kaynaklarının mülkiyeti ekseriyetle devlete (padişaha) aitti. Külliye irsâdî vakıf statüsü veren bu durum doğal olarak dönemin padişahına devletin tüm kurumlarında olduğu gibi külliye üzerinde de tam bir tasarruf hakkı vermektedir. Dolayısıyla külliye'nin harcamalarıyla ilgili vakfiyede belirlenen şartlar ile muhâsebe kayıtları arasında gözlemlenen kısmi farklılıklar söz konusu hukuki statünün bir sonucu olarak külliye'nin padişahın müdahalesine tamamen açık olmasından ileri gelmekteydi.

Selanik'te bulunan Bezzazistan ve Suluhan'a yönelik yapılan harcamalar muhâsebe kayıtlarına yansıyan ilk dış harcama kayıtlarını oluşturmaktadır. (Bu yapılar II. Bâyezid Külliyesi'nin gelir kaynakları arasında yer alsada külliye'nin kendi faaliyet birimleri dışında kaldıkları için buralara yapılan harcamalar dış harcama olarak değerlendirilmiştir.) Selanik'te bulunan Bezzazistan ve Suluhan'a ait harcama kayıtları incelenen bütün muhâsebe defterlerinde yer almaktadır. Selanik şehrine ait gider kayıtları Bezzazistan'daki

⁵⁴¹ Bkz. Çizelge 2. 1.

⁵⁴² Bkz. Çizelge 2. 3.

⁵⁴³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 144-146

görevlilerin ve Suluhan bünyesinde bulunan mescidin imam ve müezzine yapılmış olan maaş ödemelerinin kayıtlarından oluşmaktadır.

Çizelge 2.8. Dış harcamalar (Selanik)⁵⁴⁴

Yıl	Personel Sayısı	Günlük ödeme tutarı (akçe)	Aylık ödeme tutarı (akçe)	Muhâsebe dönemi
1574	6	17	510	12 ay
1578	6	17	510	12 ay
1647	10	30,5	910	15 ay
1650	10	33	990	10 ay
1697	?	37	1.110	13 ay
1723	?	37	1.110	12 ay
1790	?	33	990	12 ay
1798	?	33	990	12 ay
1810	?	33	990	12 ay

İncelenen bütün muhâsebe defterlerinde II. Bâyezid tarafından Bursa'da yaptırılan han ve han içerisinde inşâ edilen caminin hizmet cihetinde bulunan şahıslara yapılan maaş ödemelerinin kayıtları bulunmaktadır. Külliye vakfiyesinde II. Bâyezid'in Bursa şehrinde büyük bir han ve bitişiğinde de birçok dükkân yaptırdığı belirtilmektedir. Vakfiyede bu han ve dükkânlar idari bakımdan külliye'nin mütevellisine bağlanmış ancak buralardan elde edilen gelirlerin İstanbul'daki külliye'ye kesinlikle aktarılmaması; hanın kendi işletme masraflarına ve burada bulunan cami görevlilerine ve hana ait su şebekesinin bakım ve onarımına harcanması istenmiştir.⁵⁴⁵ Bursa'daki vakfa ait gelirlerin külliye kasasına girmeden vakfin kendi ihtiyaçları doğrultusunda harcanmış olmasından dolayı bu vakfa ait giderlere burada yer verilmemiştir.

Muhâsebe defterlerinde külliye'nin dış gider kalemleri arasında İncügez Camii'ne ait personelin maaş ödemeleri de bulunmaktadır. Külliye'nin gelir kaynakları arasında gösterilen bir hamamın da içinde bulunduğu İncügez Köyü'ne ait caminin masrafları külliye'nin gelirlerinden karşılanmıştır. İncelenen muhâsebe kayıtlarında (1574-1705 yılları arasında) İncügez Camii'nin personel sayısı ve onlara ödenen günlük (yevmî), aylık (şehr-i) ücretlerle ilgili veriler aşağıdaki 9 no'lu çizelgeye aktarılmıştır. Çizelgeden de anlaşılacağı üzere 1705 yılından sonraki muhâsebe defterlerinde bu cami ile ilgili herhangi bir gider kaydına rastlanmamıştır.

⁵⁴⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 1337, BOA. MAD.d. nr. 5157, 4504, BOA. EV. HMH.d. nr. 961, 1360, 2637, 6841, 8105, BOA. HMH.d. nr. 21735

⁵⁴⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 147-148

Çizelge 2.9. Dış harcamalar (İncügez Camii)⁵⁴⁶

Yıl	Personel sayısı	Günlük ödeme tutarı (akçe)	Aylık ödeme tutarı (akçe)	Muhâsebe dönemi
1574	8	16	480	12 ay
1577	8	16	480	12 ay
1578	8	16	480	12 ay
1580	8	16	480	12 ay
1584	6	22,5	675	12 ay
1592	?	22,5	675	6 ay
1596	24	31,5	945	9 ay
1606	17	38	1.140	6 ay
1632	?	58	1.740	12 ay
1647	23	78	2.340	15 ay
1650	26	81	2.430	10 ay
1657	?	97	2.910	5 ay
1697	?	79	2.370	13 ay
1705	?	79	2.370	12 ay

Kayıtlar, Hassa Camii'nin Kur'ân'ı Kerim tilâvet cihetinde bulunan görevlilere yapılan ödemelerin de külliye bütçesinden karşılandığını göstermektedir. Bu ödemelerle ilgili bilgiler muhâsebe defterlerinin “Cemâat-ı ena'âm-ı hanân-ı Hassa ki der Camii Şerîf tilâvet-i fermûde” başlığı altında kaydedilmiştir. Ancak 1650 yılından sonraki muhâsebe kayıtlarında söz konusu cami adı altında yapılan herhangi bir ödeme kaydı bulunmamaktadır. Hassa Cami-i Şerîf olarak kayıtlara yansıyan caminin tilâvet cihetindeki şahıslara ait maaş ödemeleri⁵⁴⁷ aşağıda yer alan 10 no'lu çizelgeye aktarılmıştır.

Çizelge 2.10. Dış harcamalar (Hassa Camii)⁵⁴⁸

Yıl	Personel sayısı	Günlük ödeme tutarı (akçe)	Aylık ödeme tutarı (akçe)	Muhâsebe dönemi
1574	22	89	2.670	12 ay
1577	23	89	2.670	12 ay
1578	23	89	2.670	12 ay
1580	23	89	2.670	12 ay
1584	23	89	2.670	12 ay
1592	23	89	2.670	6 ay
1596	24	92	2.760	9 ay
1606	21	84	2.520	7 ay
1629	22	88	2.640	8 ay
1632	22	88	2.640	12 ay
1650	24	97	2.910	8 ay

⁵⁴⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 1388/1, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 682, 5157, 4504, 1891, BOA. HMM.d. nr. 961, 1360

⁵⁴⁷ BOA. TS. MA.d. 1241, s. 49; 1337, s. 50

⁵⁴⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 1388/1, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5813, 4504

Külliye bütçesinden destek almış bir başka dini kurum ise Fatma Sultan Medresesi'dir.⁵⁴⁹ 1619 yılına ait taâmiye defterinde, I. Ahmed'in fermanına istinaden, Fatma Sultan Medresesi'ne 'taâmiye bahâsı' için 17,5 akçe ödendiğine dair kayıt yer almaktadır. Bu medreseye yönelik bir diğer harcama kaydına da 1632 yılına ait muhâsebe defterinde rastlanmaktadır. Bu kayıta yine 'taâmiye bahâsı' adı altında medreseye günlük 30 akçe ödendiği görülmektedir.⁵⁵⁰ Aşağıdaki 11 no'lu çizelgeden de anlaşılacağı üzere, 1650 yılına ait muhâsebe defterinde bu 'taâmiye bahâsı'ndan faydalanan kişi sayısı 30 olarak kaydedilirken⁵⁵¹ diğer defterlerde buna ilişkin bir sayı verilmemiştir. Ancak yapılan bu yemek yardımı adı altında ödenen miktarın 1632'den 1705'e kadar değişmeden 30 akçe olarak sabit kalması bu yardımdan faydalanan kişi sayısının da söz konusu süreç boyunca 30 olarak kaldığını düşündürmektedir.

Fatma Sultan Medresesi'ne külliye tarafından sağlanan maddi destekle ilgili aşağıdaki 11 no'lu çizelgeye aktarılan veriler 1705 yılına kadar olan dönemleri kapsamaktadır. Desteklerin bu yıldan sonra da devam ettiğine dair işaretler olsa da bunların miktarları hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Örneğin 1880 yılına ait bir muhâsebe defterinde külliye'nin harcamalarını içeren bölümde medresenin adına yer verilmiş ancak yapılan yardımın meblağı belirtilmemiştir.⁵⁵²

Çizelge 2.11. Dış harcamalar (Medrese-i Fatma Sultan)⁵⁵³

Yıl	Kişi sayı	Günlük ödeme tutarı (akçe)	Aylık ödeme tutarı (akçe)	Muhâsebe dönemi
1632	-	30	900	12 ay
1634	-	30	900	12 ay
1647	-	30	900	15 ay
1650	30	30	900	8 ay
1656/7	-	30	900	5 ay
1697	-	30	900	13 ay
1702	-	30	900	12 ay
1705	-	30	900	12 ay

II. Bâyezid Külliyesi'nin dış harcamalar grubunda yer alan harcamalarından biri de Ayasofya-yı Kebir Medresesi'ne tahsis edilen ödenektir. Bilindiği üzere İstanbul'un

⁵⁴⁹ Fatma Sultan II. Selim kızı ve Siyavuş Paşa'nın eşidir. Siyavuş Paşa eşi adına inşa etmiş olduğu medrese Fatma Sultan Medresesi olarak adlandırılmıştır. Kütükoğlu, M. S. (2000). **a.g.e.** s, 126

⁵⁴⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 49; 1337, s. 50

⁵⁵⁰ BOA. MAD.d. nr. 682, s. 6

⁵⁵¹ BOA. MAD.d. nr. 4504, s. 8

⁵⁵² BOA. EV.d. nr. 18645

⁵⁵³ BOA. MAD.d. nr. 682, 5157, 4504, 1891, BOA. HMH.d. nr. 961, 1138, 1360

fethinden hemen sonra Ayasofya camiye dönüştürülürken papaz odaları da medreseye çevrilmişti. Ancak daha sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından 1466 yılında müstakil bir medrese binâsı yaptırılmıştı. Tek katlı olarak inşâ edilen medrese II. Bâyezid döneminde bir kat daha yükseltilmişti.⁵⁵⁴ Muhâsebe kayıtlarında Ayasofya Medresesi'nde eğitim gören talebelerin yemek harcamalarına ilişkin ödeme kayıtlarına rastlanmıştır: Kayıtlardaki “Be- cihet-i taâm-ı bahâ-ı Medrese-i Ayasofya-i Kebir-i Şerîf 19 nefer” şeklindeki ibareden medresedeki 19 talebenin yemek masraflarının karşılandığı anlaşılmaktadır. Bu ödeme kayıtlarında Ramazan aylarına yönelik ayrıca bir harcama yapıldığı da görülmektedir.⁵⁵⁵ Kayıtlarda Ayasofya Medresesi ile ilgili tespit edilen harcamalar aşağıdaki 12 no’lu çizelgeye aktarılmıştır. Çizelgeden de görüleceği üzere Ayasofya-yı Kebir Medresesi’ne ilişkin tespit edilen ilk masraf kaydı 1583 yılına aittir. Talebe sayısının 19 olarak belirtildiği bu kayıтта ödeme miktarı verilmemiştir. Ancak ikinci kayıтта, verilen yemekten yararlanan talebe sayısı ile beraber ödenen miktara da yer verilmiştir.

Ayasofya Medresesi’ne yemek harcaması adı altında sağlanan maddi destekle ilgili tespit edilen son kayıt 1650 yılına aittir. Ancak bu tarihten sonra medrese ile ilgili bazı farklı harcama kalemleri kayıtlarda yer almıştır. Bu harcamalar “Edâ-i mukâta’a-i kapan-ı dakik an Ayasofya-i Kebir vacip sene 1211 (1796/7) 280 akçe”⁵⁵⁶ ya da “Edâ-i mukâta’a-ı zemin vakfı Ayasofya-i Kebir 6 kuruş 40 pâre”⁵⁵⁷ şeklinde muhâsebe kayıtlarına yansımıştır. 1741 yılına ait muhâsebe defterinde yer alan “Tamirat-ı Medrese-i Ayasofya-i Kebir” başlığı altındaki harcama miktarı ise 140.520 akçe olarak kaydedilmiştir⁵⁵⁸

Çizelge 2.12. Dış harcamalar (Medrese-i Ayasofya-i Kebir)⁵⁵⁹

Yıl	Talebe sayısı	Ödeme tutarı (akçe)	Muhâsebe dönemi
1583	19	-	-
1584	19	3.135	12 ay
1592	19	6.840	9 ay
1606	19	27.260	8 ay
1628/29	19	30.780	8 ay
1647	19	51.300	15 ay
1649	-	44.460	13 ay
1650	19	27.360	8 ay

⁵⁵⁴ Kütükoğlu, M. S. (2000). a.g.e. s. 42

⁵⁵⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1360, s. 18

⁵⁵⁶ BOA. D. HMH.d. nr. 21735, s. 6 , BOA. EV. HMH.d. nr. 6841, s. 4; 1793, s. 3; 7028, s. 5

⁵⁵⁷ BOA. EV.d. nr. 9202, s. 4

⁵⁵⁸ BOA. EV.HMH.d. nr. 4085, s. 2

⁵⁵⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 3747, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5813, 5157, 5800, 4504

Muhâsebe kayıtları II. Bâyezid Külliyesi'nin yukarıda bahsi geçen kurum ve kuruluşlar dışında daha birçok cami, medrese, mescit, dârülhadis ve zâviye gibi kurumlara da çeşitli adlar altında maddi destekte bulunduğunu göstermektedir. Mabetlere yönelik yapılan maaş desteği külliye görevlilerinin maaşlarıyla beraber “El-vezâif” başlığı altında kaydedilmiştir. Bu başlık daha önce incelenen kayıtlarda sadece külliye ait personel maaşlarıyla ilgili harcamaları kapsarken 1647 yılına ait muhâsebe defterinde buna başka kurum personeline ödenen maaş kayıtları da dâhil edilmiştir. Defterdeki “Hademe-i Cevâmi-i Şerîf ve Mesâcid-i Şerîf” başlığının sonunda “Yekûn nefer 15, fî yevm 66 fî sene ve 3 eşhür: 29.700 akçe”⁵⁶⁰ şeklindeki ibarede cami ve mescit isimlerinin çoğul olarak kullanılması külliye gelirlerinden birden fazla cami ve mescide maddi destek sağlandığı anlaşılmaktadır.

Daha sonra 1693 yılına ait bir muhâsebe defterinde cami, mescid, zâviye, dârülhadis ve vakıflardan oluşan toplam 13 dini kurumun külliyeden maddi destek aldıkları tespit edilmiştir.⁵⁶¹ Bu kurumların isimleri aşağıda verildiği gibidir.

1. II. Bâyezid Mescidi (Mescid-i Şerîf-i Sultan Bâyezid)⁵⁶²
2. Seyyid Hâlife Vakfı Mescidi (Mescid-i Şerîf-i Seyyid Hâlife)⁵⁶³
3. Kirmâstî Mescidi (Mescid-i Şerîf-i Kirmâstî)⁵⁶⁴
4. Öksüzce Mescidi (Mescid-i Şerîf-i Öksüz)⁵⁶⁵

⁵⁶⁰ BOA. MAD.d. nr. 5157, s. 13

⁵⁶¹ BOA. EV. HMH.d. nr. 692, s. 4

⁵⁶² II. Bâyezid tarafından Galata'da inşa ettirilmiştir. *Hadîkatü'l-Cevâmi'* de yer alan Mescid'in, II. Bâyezid Külliye yönetimi tarafından idare edildiği belirtilmektedir. (*Hadîkatü'l-Cevâmi'* *İstanbul Câmileri ve Diğer Dîni-Sivil Mi'mârî Yapılar*, s. 430), Fakat söz konusu mescidin muhâsebe defterlerinde tespit edilen ilk kaydı 1693 yılına aittir. Bu kayıt tarihinden önceki incelenen muhâsebe defterlerinde II. Bâyezid Mescid'i ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bir yangın sonucunda tamamamen yanan mescid 1875 yılında tekrar yaptırılmıştır. Öz, T. (2015). *a.g.e.* s. 60-61, Eyice, S. (1996). “Galata”. *DİA*, C. 13, İstanbul, s. 308

⁵⁶³ Bu mescid ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamışken Ömer Lutfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından hazırlanan *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Târihli* eserin 209. sayfasında “Vakf-ı Seydi Halifetüş-Şehîr Bi-Mücellid-Zâde” adıyla kaydedilen bir vakıf olabileceği tahmin edilmektedir. Söz konusu eserde yer alan bu mabedin kuruluş tarihi ile ilgili bilgi yer almazken vakfın yöneticisi, gelir kaynakları vs. hakkında bilgi verilmiştir.

⁵⁶⁴ Kirmâstî Mescidi Osmanlı âlimlerinden Yûsuf Efendi bin Hüsrev tarafından 1506 yılında Fatih Sultan Mehmed Camii'nin yakınında yaptırılmıştır. (Baltacı, C. (2005). *a.g.e.* C. 1, s. 281-283, *Hadîkatü'l-Cevâmi'* *İstanbul Câmileri ve Diğer Dîni-Sivil Mi'mârî Yapılar* s. 250, Öz, T. (2015). *a.g.e.* s.90), *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 Târihli* eserde Kirmâstî Mescidi “Berây-ı medreseteyn ve mescid-i şerîf der mahrûse-i İstanbul ve mekteb der Kirmâstî” kaydıyla yer almıştır. (Barkan, Ö. L. Ayverdi, E. H.(1970). *a.g.e.* s. 198), Bu kayıttan Kirmâstî'de mescidle birlikte bir medrese ve mektebinde olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁶⁵ *Hadîkatü'l-Cevâmi'* adlı eserde, Dâye Hâtûn tarafından inşa ettirilmiş olan mescid personeline ödenen maaşların II. Bâyezid vakfından karşılandığı belirtilmektedir. (*Hadîkatü'l-Cevâmi'* *İstanbul Câmileri ve Diğer Dîni-Sivil Mi'mârî Yapılar* s. 91), Günümüze ulaşmayan bu mescidin II. Bâyezid döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir. Öz, T. (2015). *a.g.e.* s. 113

5. Emir Bûharî Mescidi (Mescid-i Şerîf-i Emîr Bûhârî)⁵⁶⁶
6. Sarıgörez Mescidi (Mescid-i Şerîf-i Sarıgöz)⁵⁶⁷
7. Tophâne Mescidi (Mescid-i Şerîf-i Tophâne)⁵⁶⁸
8. Gül Baba Zâviyesi (Zâvîye-ı Güllübaba)⁵⁶⁹
9. Karabaş Mescidi (Mescid-i Karabaş)⁵⁷⁰
10. Toklu Dede Mescidi (Mescid-i Şerîf-i Tokluk Dede)⁵⁷¹
11. Kâdirî Zâviyesi (Zâvîye-ı Kâdirî)⁵⁷²
12. Hüsam Efendi Darulhâdis (Darulhâdis Hüsam Efendi)⁵⁷³
13. Du'agiyan Evkâfı (Du'agiyan-ı Evkâf)⁵⁷⁴

1706 yılından sonraki muhâsebe defterlerinde bu kurum isimlerine yer verilmemiştir.⁵⁷⁵ Ancak onlara sağlanan maddi desteğin devam ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü

⁵⁶⁶ II. Bâyezid, Seyyid Ahmed Nakşibendî'ye duyduğu yakınlıktan dolayı söz konusu mescidle beraber cami ve 16 odadan oluşan Emîr Buhârî Tekkesi adıyla kayıtlara geçen dini kompleksi inşa ettirmiştir. Öz, T. (2015). **a.g.e.** s. 51, Tanmam, M. B. (1995). "Emîr Buhârî Tekkesi". *DİA.*, C. 11, İstanbul, s. 126-128, *Hadikatü'l-Cevâmî' İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar*, s. 83-84

⁵⁶⁷ İstanbul Kıztaşı'nda Çıkırıkçı Kemaâleddin tarafından inşa ettirilmiş olan Mescid'in yakınlarında Osmanlı âlimlerinden Sarıgörez Nûreddin Efendi'nin evi bulunduğundan dolayı Sarıgörez Mescidi adıyla şöhret bulmuştur. Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılan mescid günümüze ulaşmamıştır. Sarıgörez Mescidi ve Nûreddin Efendi hakkında ayrıntılı bilgi bkz. İpşirli, M. (2009). "Sarigörez Nûreddin Efendi". *DİA.*, C. 36, İstanbul, s. 151-152, *Hadikatü'l-Cevâmî' İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar*, s. 191, Öz, T. (2015). **a.g.e.** s. 119

⁵⁶⁸ Kaynaklarda "Tophane Mescidi" adında herhangi bir bilgiye rastlanmazken, *Hadikatü'l-Cevâmî' İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar*, adlı eserde "Tophane Camii (s. 457) Tophâne Ocağı Mescidi (s.477) ve Topcu Odaları Mescidi (s. 472) şeklinde anılan mebatlerden birinin Tophâne Mescidi olabileceği tahmin edilmektedir.

⁵⁶⁹ Hoca Teberrük tarafından inşa ettirilmiş olan Vakf-ı Sâhib'ül Mescid'in 1476 yılındaki vakfiyesinde "Zâviye der hâric-i Galata eş-şehire bi-zâviye-i Gül Baba Hudûdi vakfiyesinde mesturdır.", şeklinde bir ibare yer almaktadır. Vakfiyeden alıntılanan bu bilgiden Gül Baba Zâviyesi Hoca Teberrük tarafından Galatasaray Mektebi civarında inşa ettirildiği öğrenilmektedir. (Barkan, Ö. L. Ayverdi, E. H. (1970). **a.g.e.** s. 193), II. Bâyezid döneminden yapılmış olduğu tahmin edilen Gül Baba Zâviyesi, kaynaklarda Galatasaray Okulu'nun çekirdeği olduğu bilgisi yer almaktadır. Eyice, S. (1972). "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihî Eserleri", *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, S. 26, s. 150-151, Saral, İ. T., (2005). "İstanbullu Gül Babalar". *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, s. 34, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli araştırma Enstitüsü, S. 34, Ankara, Koçu, R. E. (2015). **a.g.e.** s. 92

⁵⁷⁰ *Hadikatü'l-Cevâmî' İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar*, adlı eserde Şeyh Abdurrahmân Karabaş Efendi tarafından kurulan bu mabedin vazife-i lazimesinin kısmen II. Bâyezid vakfı tarafından karşılandığı (s. 230), bilgisi yer almaktadır.

⁵⁷¹ *Hadikatü'l-Cevâmî' İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar*, adlı eserde (s. 200) kiliseden mescide dönüştürülen mescidin, II. Bâyezid vakfına mülhak olduğu belirtilmektedir. Tahsin Öz'de (Öz, T. (2015). **a.g.e.** s. 66) mescidin Torlu Dede adıyla bilinen şahıs tarafından inşa edildiğini ve zamanla bakımsızlıktan harap olan mescidin 1934 te enkaz halinde satıldığını aktarmaktadır. Semayî Eyice ise Toklu Dede Mescidi'nin hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bkz. Eyice, S. (1981-1982), "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihî Eserleri". *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, S. 12

⁵⁷² Kiliseden dönüştürülen bu zâviyenin Tosyalı Şeyh İsmâ'il Rûmî Hazretleri tarafından ihyâ edilmişti. *Hadikatü'l-Cevâmî' İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar*, s. 467

⁵⁷³ Bu kurumla ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁵⁷⁴ Du'agiyan Evkâfı ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁵⁷⁵ BOA. EV. HMH.d. nr. 1360

bu defterlerin ‘El-vezâif’ başlığı altındaki gider toplamı öncekilere kıyasla hemen hemen aynı kalmıştır. Dolayısıyla söz konusu mabet isimlerinin 1706’dan sonraki defterlerde yer almamasının sadece kayıt sisteminde yapılan bir değişiklikten kaynaklandığı düşünülmektedir. Kayıttaki bu değişiklikten dolayı 18. yüzyıla ait muhâsebe defterleri öncekilere kıyasla oldukça sınırlı bilgiler içermektedir.

Külliye tarafından çeşitli harcamaları karşılanan söz konusu dini kurumlardan ikisi (İstanbul’un Galata Semti’nde yapılmış olan II. Bâyezid Mescidi ve Emir Bûharî Mescidi) bizzat II. Bâyezid tarafından kurulurken diğerlerinin de çoğunlukla onun döneminde kurulduğu bilinmektedir. Bu durum bahsi geçen dini yapılara külliyenin gelirlerinden yapılmış olan maddi yardımın doğrudan II. Bâyezid’in isteği ve kararı ile sağlandığı yönünde güçlü bir intiba uyandırmaktadır. Aşağıdaki 13 no’lu çizelge yukarıda bahsi geçen 13 mabede yönelik yapılmış olan ödemeleri göstermektedir.

Çizelge 2.13. Dış harcamalar (Mabetler)⁵⁷⁶

Yıllar	1693/4	1695/6	1696/7	1697/8	1701/2	1703/4	1705/6
Sultan Bâyezid Mescidi	1.680	1.620	1.620	2.340	2.160	2.160	2.160
Seyyid Hâlife Mescidi	1.320	1.080	1.080	1.560	1.440	1.440	1.440
Kirmâstî Mescidi	6.600	5.400	5.400	7.800	7.200	7.200	7.200
Öksüzce Mescidi	3.300	2.700	2.700	3.900	3.600	3.600	3.600
Emîr Bûhârî Mescidi	1.650	1.350	1.350	1.950	1.800	1.800	1.800
Sarıgörez Mescidi	4.620	3.780	3.780	5.460	5.040	5.040	3.600
Tophâne Mescidi	2.640	2.160	2.160	3.120	2.880	2.880	2.880
Gül Baba Zâviyesi	3.300	2.700	2.700	3.900	3.600	3.600	3.600
Karabaş Mescidi	1.650	1.350	1.350	1.950	1.800	1.800	1.800
Toklu Dede Mescidi	1.650	1.350	1.350	1.950	1.800	1.800	1.800
Kâdirî Zâviyesi	2.310	1.890	1.890	2.730	2.520	2.520	2.520
Hüsam Efendi Dârülhadişi	3.300	2.700	2.700	3.900	3.600	3.600	3.600
Du'agiyan Evkâfı	164.670	134.730	143.910	211.770	195.480	195.480	213.840
Toplam (Akçe)	198.690	162.810	171.990	252.330	232.920	232.920	231.480

Muhâsebe kayıtlarının ‘El-vezâif’ ana başlığı altında yer alan “Berây-ı hademe-i zindan-ı Dimetoka fî yevmî 11 fî sene 3.960 (akçe)”⁵⁷⁷ şeklindeki kayıt II. Bâyezid Külliyesi’nin sadece dini kurumlara değil aynı zamanda farklı nitelikteki yapılara da maddi destek sağladığını ortaya koymaktadır. Söz konusu kayıt külliye bütçesinden Dimetoka Zindanı görevlilerine maaş desteğinde bulunduğu göstermektedir. Kayıtlardan bu desteğin 1723 yılına kadar devam ettiği ve bu süre boyunca destek miktarının sabit kaldığı anlaşılmaktadır.⁵⁷⁸

Külliye tarafından maddi olarak desteklenen bir diğer kurum ise Avlonya Kalesi’dir. Muhâsebe kayıtlarında yer alan “Berây-ı hademe-i ser kale der livâ-ı Avlonya fî 40 fî şehri

⁵⁷⁶ BOA. EV. HMH.d. nr. 692, 812, 871, 961, 1138, 1204, 1360

⁵⁷⁷ BOA. EV. HMH.d. nr. 1138, s. 3

⁵⁷⁸ BOA. EV. HMH.d. nr. 1608, s. 4; 1989, s. 2; 2637, s. 3

1.200 inşaa aşer eşşür 14.400”⁵⁷⁹ şeklindeki ibare Avlonya da stratejik öneme sahip olan kalenin⁵⁸⁰ görevlilerine külliye bütçesinden maaş desteği sağlandığını göstermektedir. Konuyla ilgili rastlanan son kayda göre bu görevlilere günlük olarak ödenen 40 akçelik destek miktarı 1830 yılına kadar aynı oranda sabit kalmıştır.⁵⁸¹

II. Bâyezid Külliyesi şu ana kadar zikredilen kurumların yanı sıra bazı şahıslara da maddi yardım sağlamıştır. Buna ilişkin yardım kayıtları bazen “Abdullah bin Yusuf fî yevmî 5 akçe”⁵⁸² şeklinde yardımın yapıldığı kişinin isime, bazen de “Be-cihet-i taâm-ı bahâ-ı bazı kesian fî ulûfe-ı ki.”⁵⁸³ şeklinde sadece yardım türünü kapsayacak şekilde muhâsebe defterlerine yansımıştır. Defterlerde yer alan “An cemâat-ı mutekaid” başlığı altında ise emeklilere ödenen aylık nakdi yardımlar kaydedilmiştir. Bu nakdi yardımın külliye zorunlu hizmet süresini bitirmiş olan personelin dışında başka kurumlardan emekli olanları kapsayıp kapsamadığı bilinmemektedir. Fakat burada net olan külliye, emeklileri bir şekilde gözeterek onlara maddi destek sağlamış olduğudur. Bu durum bir kez daha II. Bâyezid Külliyesi’nin sosyal işlevine dikkat çekmektedir: Külliye, önemli fonksiyonlarından biri de maddi anlamda desteğe muhtaç kesimlere kendi ekonomik gücü ölçüsünde destek olmak ve yaşam koşullarını iyileştirmektir.

Çizelge 2.14. Dış harcamalar (Emeklilere yapılan ödemeler)⁵⁸⁴

Yıl	Kişi sayısı	Günlük ödeme tutarı (akçe)	Aylık ödeme tutarı (akçe)
1583	5	19	95
1584	7	25	175
1592	4	20	80
1647	26	231,5	6.019
1650	32	292	9.344
1656/7	-	458	13.740

2.5. Külliye, Gelir-Gider Hesapları ve Bütçe Dengesi

Bir gaye etrafında şekillenen her oluşum, içinde bulunduğu koşullara uygun kendine has bir bütçe planlamak zorundadır. Zira bu tür faaliyetlerde istikrarlı bir başarıyı

⁵⁷⁹ BOA. EV. HMH.d. nr. 7028, s. 4; 7607, s. 2; 7909, s. 3; 7973, s. 3; 8148, s. 2; 8105, s. 3; 7739, s. 3, BOA. D. E. HMH.d. nr. 21735, s. 5, BOA. D. HMH. SBZT.d. nr. 21933, s. 4

⁵⁸⁰ Kıl, M. (1991). “Avlonya”. *DİA*, C. 4, İstanbul, s. 118-120

⁵⁸¹ BOA. EV.d. nr. 9202, s. 4

⁵⁸² BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 48; 1337, s. 44; 3658/44, s. 17

⁵⁸³ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 19; 5813, s. 3; 4504, s. 5

⁵⁸⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 3747, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5157, 4504, 1891

yakalamanın şartlarından biri de sürdürülebilir bir bütçeye sahip olmaktır. Dolayısıyla kendi içinde tutarsız, olası riskleri önceden hesaba katmadan yapılan bir bütçe planlaması ile yola çıkan kurumlar faaliyetlerinde beklenen başarıyı yakalayamaz ve amaçlarına arzulanan düzeyde ulaşamazlar. Başka bir deyişle kurumların faaliyetlerindeki başarı durumunu tayin eden en önemli faktörlerden biri de bütçe planlamasıdır. İşte çalışmanın bu başlığı altında II. Bâyezid Külliyesi'nin bütçe yapısı biraz da bu perspektiften değerlendirilecektir. Dolayısıyla incelenen kaynaklardan hareketle, II. Bâyezid Külliyesi nasıl bir bütçeye sahipti? Kurum, kendisine sağlanan kaynaklarından elde ettiği gelirlerle kendi masraflarını tam anlamıyla karşılayabildi mi? Kurumun bütçesi ile faaliyetleri arasında nasıl bir etkileşim vardı? gibi sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır.

Külliye vakfiyesinde gelir ve giderlere ilişkin yapılmak istenenlerle ilgili oluşturulan çerçeve aslında bir bütçe planlamasıdır. Çünkü vakfiyede bir yandan külliye tahsisine karar verilen birçok kaynak ismi tek tek belirlenirken diğer taraftan bunlardan elde edilecek gelirin, daha başından itibaren nereye ve nasıl harcanacağı da detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Ancak külliye tahsis edilen kaynaklar sadece vakfiyedekilerle sınırlı kalmamış bunlara II. Bâyezid'in vefatından sonra peyderpey yapılan çok sayıda müsakkafât türü gelir kaynağı da dâhil edildiği kaynaklardan tespit edilmiştir.⁵⁸⁵

Vakfiyede bir taraftan da ihtiyaç alanları belirlenip bu alanlara yönelik yapılacak harcamaların usul ve şartlarına yer verilmiştir. Bu kapsamda külliye bütün harcama kalemleri tek tek belirlenerek bu noktada yapılacak harcamalara ilişkin bazı şartlar getirilmiştir. Farklı hususlara yönelik olsa da bu şartların ortak amacı külliye elde ettiği gelirleri kendi faaliyetleri doğrultusunda etkin kullanılmasını sağlamak ve külliye faaliyetlerini olumsuz etkileyebilecek olası bir bütçe açığının önüne geçmektir. Nitekim bu şartlardan biri doğrudan külliye gelirlerinin külliye aslı ihtiyaçları doğrultusunda harcanmasıyla ilgiliydi. Dolayısıyla külliye uzun yıllar bütçe konusunda ciddi bir sorun yaşamadan çalışmalarını başarılı bir şekilde yürütmüş olması henüz işin başında iken kurumun bütçe ile ilgili geliştirdiği sağlam bir plan sayesinde olmuştu.

Külliye bütçesi ile ilgili araştırmalarda referans alınması gereken en önemli kaynaklar muhâsebe defterleridir. Bu nedenle muhâsebe kayıtlarından külliye ait

⁵⁸⁵ Bkz. Aylık Gelir Kaynakları

dönemsel bazda gelir ve gider rakamlarını içeren iki çizelge (çizelge 2. 15. ve 2. 16.) hazırlandı. 15 no'lu çizelge külliye'nin tarihsel süreç içerisinde tespit edilen gelir ve gider bilançolarına dair verileri içermektedir. 16 no'lu çizelgede de külliye'nin asli gider harcamaları külliye kompleksinde istihdam edilen görevlilere yapılan maaş ödemelerinin yanı sıra imâret mutfak, külliye bünyesindeki diğer birimlerin tamirat ve bakım, yakacak, aydınlatma vesair harcamalarını ve bazı şahıs ve kurumlara sağlanan maddi destek miktarını kapsamaktadır. İlgili çizelgede de görüldüğü üzere muhâsebe kayıtları külliye gelirlerinden en yüksek payın personel maaşları ve imâret mutfakına ayrıldığını göstermektedir.

Külliye'ye çok sayıda müstegallât ve müsakkafât türü gelir kaynağı vakfedilse de, aşağıdaki 16 no'lu çizelgeden de anlaşılacağı üzere, bu kaynaklardan alınması gereken gelirlerin bir kısmı toplanamamıştı. Hatta bazı dönemlerde gelirlerin neredeyse yarısına yakını toplanamamıştır. Örneğin, 1600 yılında⁵⁸⁶ gelirlerin yaklaşık % 49, 1789 yılında⁵⁸⁷ da % 46,7'si tahsil edilememiştir.

Kendi dönemi içinde tahsil edilemeyen gelirler bir sonraki döneme devretmiş olsa da kayıtlar bu gelirlerin uzun süre toplanamadığını göstermektedir. Meselâ 1836 yılına ait muhâsebe defterinde 1758 yılından beri toplanamamış gelirlerin kayıtlarına rastlanmaktadır.⁵⁸⁸ İşte bu şekilde vadesinden 78 yıl sonrasına sarkmış olan gelirler, tahsilat konusunda yaşanmış olan zorluklara işaret etmektedir. Bir şekilde zamana yayılarak külliye'nin kasasına girmeyen gelirler ölü gelirler olarak değerlendirilebilir.

Aşağıdaki 15 no'lu çizelgeden de anlaşılacağı üzere, külliye bütçesi bazı dönemler açık vermişti. 1647 yılında verilen açık miktarında hafif bir düşüş gözlense de dönem bâzlı bütçe açık miktarları sonraki dönemlerde de hep artarak büyümeye devam etmişti. Ancak kayıtlar külliye'nin, bütçede verilen bu açıklara rağmen, faaliyetlerinde bir daralma ya da asli harcamalarında herhangi bir kesintiye gitmediğini göstermektedir. Bu durum -15 no'lu çizelgeden de anlaşılacağı üzere- borçlanmayla mümkün olmuştu. Ancak incelenen kaynaklar bu borçlanmanın nereden ve nasıl gerçekleştirildiğine dair herhangi bir bilgi içermemektedir. Bütçedeki bu kötü gidişatın bir sonucu olarak külliye 1798 yılında 2.024.777 akçe gibi yüksek bir rakamla borçlanmıştır.⁵⁸⁹ Ancak takip eden hesap

⁵⁸⁶ BOA. MAD.d. nr. 5039

⁵⁸⁷ BOA. EV. HMH.d. nr. 6765

⁵⁸⁸ BOA. EV.d. nr. 9943, s. 7

⁵⁸⁹ BOA. D. HMH.d. nr. 21735

dönemlerine ait muhâsebe kayıtları, gelir ve giderler arasındaki dengenin gitgide kötüleştiğini ve külliye, tarihindeki en yüksek borçlanmasını 128.849,5 kuruş ve 5 pâre ile 1836 yılında yaşadığını göstermektedir.⁵⁹⁰

Külliye bütçesinin bu olumsuz gidişatı ile ilgili kayıtlara yansıyan her hangi bir açıklamaya rastlanmamıştır. Ancak bütçe ile ilgili bu olumsuz durumun temelde iki nedenden kaynaklanmış olabileceği akla gelmektedir. Birincisi, 17. yüzyılda karşılaşılan sosyal çalkantılar ve sonrasında özellikle 18. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan savaşların ülke ekonomisini bir bütün olarak zaafa uğratması ve mâli bunalımları ülke geneline yayarak sürekli hale getirmiş olmasıdır. İkincisi ise yaşanan yangın ve deprem gibi doğal afetler sonucu olduğu düşünülen hasarların mal olduğu yüksek mâliyetlerdir. Nitekim 1798 yılındaki⁵⁹¹ 2.236.153 akçelik tamirat masrafı külliye tarihinin tamiratla ilgili en yüksek masrafı, aynı yıla ait borçlanma miktarı da külliye tarihinin ikinci büyük borçlanması olarak kayıtlara yansımıştır.

Aşağıdaki 15 ve 16 no'lu iki çizelgede II. Bâyezid Külliyesi'nin sahip olduğu bütçeye ilişkin rakamları göstermek suretiyle bütçenin zaman içerisindeki genel seyrini izlemeyi mümkün kılarken aynı zamanda okuyucuya rakamlar üzerinden merak edilen farklı durumlarla ilgili çok yönlü çıkarımda bulunma fırsatı sunmaktadır.

⁵⁹⁰ BOA. EV. HMH.d. nr. 9943

⁵⁹¹ BOA. EV. HMH.d. nr. 9943

Çizelge 2.15. Külliye'nin gelir ve gider bilançoları⁵⁹² (akçe*)

Yıllar	Toplam gelir ⁵⁹³	Toplanan gelir ⁵⁹⁴	Toplanamayan gelir ⁵⁹⁵	Toplam gider ⁵⁹⁶	Borçlanma ⁵⁹⁷	Eski borç ödemesi ⁵⁹⁸	Külliye kasasında kalan ⁵⁹⁹	Muhâsebe dönemi
1507	746.016	-	-	711.726	-	-	-	14 aylık
1575	2.265.938	-	-	2.210.938	-	55.000	-	6 aylık
1592	2.787.805	2.166.052	621.753	1.657.235	-	508.817	-	6 aylık
1596	4.334.657	2.252.510	2.082.147	2.171.716	-	80.000	794	9 aylık
1600	5.161.477	2.632.098	2.529.379	2.698.849	66.751	-	-	13 aylık
1606	2.131.917	2.112.042	19.875	1.593.249	-	518.793	-	10 aylık
1629	1.803.802	-	-	1.614.838	-	-	2.404	9 aylık
1638	3.925.666	3.335.695	590.021	3.110.274	-	-	225.371	12 aylık
1647	4.138.886	3.919.266	219.620	3.977.268	58.002	-	-	15 aylık
1649	3.894.232	3.533.102	361.130	3.005.690	-	-	534.412	12 aylık
1660	4.521.785	3.816.923	704.862	3.668.967	-	-	147.956	12 aylık
1665	7.274.401	6.542.556	731.845	4.229.130	-	-	2.313.426	16 aylık
1692	4.281.988	3.375.256	906.732	3.041.897	-	-	333.359	13 aylık
1698	4.690.932	4.128.618	562.314	4.424.626	296.008	-	-	12 aylık
1702	4.536.845	3.829.210	707.630	3725.876	-	-	103.334	12 aylık
1716	9.700.947	7.717.779	1.983.168	7.247.209	-	-	470.570	16 aylık
1737	7.835.784	6.065.271	1.770.513	5.873.290	-	-	191.981	12 aylık
1765	9.652.397	6.828.929	2.823.468(?) ⁶⁰⁰	6.828.929	-	-	-	12 aylık
1789	16.572.514	8.821.781	7.750.733	3.823.189	-	-	4.998.592	6 aylık
1798	16.867.243	9.325.692	7.541.551	11.350.469	2.024.777	-	-	12 aylık

⁵⁹² BOA. TS. MA.d. nr. 6366, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5813, 682, 5157, 5800, 5269, 1893, BOA. EV. HMH.d. nr. 692, 961, 1138, 2170, 3845, 4601, 5507, 6765, 7973, BOA. EV.d. nr. 9202, 9512, 9943, BOA. D. HMH.d. nr. 21735

* 1829, 1833 ve 1836 yıllarına ait verileri içeren muhâsebe defterlerinde kuruş (krş.) ve pâre (pr.) cinsinden kaydedilmiştir. Muhâsebe defterlerinde yer aldığı gibi şekliyle çizelgeye yansıtılmıştır.

⁵⁹³ Asl-ı mâl

⁵⁹⁴ Mâkbuz

⁵⁹⁵ Der Zimem

⁵⁹⁶ Vuzi'a min zâlike, min zâlike'-l bâki

⁵⁹⁷ Deyn-i vakf

⁵⁹⁸ Teslim, Edâ-i deyni vakf

⁵⁹⁹ Der-kîse

⁶⁰⁰ İcmal olan bu defter el mîzan başlığı altından toplam gelirden toplam gider çıkarılmış geriye kalan meblağ için herhangi bir ifade kullanılmadan çıkan sonuç verilmiştir. Külliye kasası belirtilmediği için bunun toplanmayan gelir olabileceği düşünülmüştür.

Çizelge 2.15. (devam) Külliye'nin gelir ve gider bilançoları

Yıllar	Toplam gelir ⁶⁰¹	Toplanan gelir ⁶⁰²	Toplanamayan gelir ⁶⁰³	Toplam gider ⁶⁰⁴	Borçlanma ⁶⁰⁵	Eski borç ödemesi ⁶⁰⁶	Külliye kasasında kalan ⁶⁰⁷	Muhâsebe dönemi
1808	25.140.050	14.866.875	10.273.175	12.168.871	-	-	2.698.004	12 aylık
1829	224.337,5 krş. 53 pr.	172.315,5 krş. 15 pr.	52.022 krş. 38 pr.	159.712. krş. 44 pr.	-	-	12.603 krş. 31 pr.	12 aylık
1833	211.128,5 krş. 53 pr.	157.871 krş. 56 pr.	53.257 krş. 57 pr.	173.674 krş. 51 pr.	15.802,5 krş. 55 pr.	-	-	12 aylık
1836	330.798 krş. 38 pr.	275.589 krş. 58 pr.	55.208,5 krş. 40 pr.	404.433,5 krş. 53 pr.	128.849,5 krş. 5 pr.	-	-	12 aylık

⁶⁰¹ Asl-ı mâl⁶⁰² Mâkbuz⁶⁰³ Der Zimem⁶⁰⁴ Vuzi'a min zâlike, min zâlike'-l bâki⁶⁰⁵ Deyn-i vakf⁶⁰⁶ Teslim, Edâ-i deyni vakf⁶⁰⁷ Der-kîse

Çizelge 2.16. Harcamaların kendi içindeki dağılım oranları⁶⁰⁸ (akçe*)

Yıllar	Personel maaş ödemeleri		Mutfak harcamaları		Tamir ve onarım harcamaları		Diğer harcamalar		%	Toplam gider ⁶⁰⁹	Muhâsebe dönemi
	Toplam	%	Toplam	%	Toplam	%	Toplam	%			
1575	221.310	17	432.420	33,3	24.520	2	617.477	47,6	100	1.295.727	6 aylık
1592	325.310	20	228.742	16,2	14.029	0,84	1.089.154	65,7	100	1.657.235	6 aylık
1596	485.106	22,3	884.345	41	66.815	1,2	735.450	33,8	100	2.171.716	9 aylık
1600	703.710	26	893.797	33,1	40.012	1,4	1.061.330	39,3	100	2.698.849	13 aylık
1606	428.598	27	444.474	28	21.023	1,3	699.154	43,8	100	1.593.249	10 aylık
1629	501.360	31	610.503	38	49.999	3	452.976	28	100	1.614.838	9 aylık
1638	834.480	27	787.289	25,3	28.012	0,90	1.460.493	46,9	100	3.110.274	12 aylık
1647	1.154.700	29	669.815	16,8	62.917	2	2.086.836	52,4	100	3.977.268	15 aylık
1660	1.072.080	29,2	822.287	22,4	252.201	7	1.522.399	41,4	100	3.668.967	12 aylık
1665	2.703.400	64	931.132	22	98.925	2,3	492.673	11,6	100	4.226.130	16 aylık
1692	1.385.796	46	913.686	30	105.138	3,4	637.277	20,9	100	3.041.897	13 aylık
1698	2.252.640	51	1.145.227	26	64.205	1,4	962.554	21,7	100	4.424.626	12 aylık
1702	2.079.360	56	881.053	24	165.783	4,4	626.680	16,8	100	3.725.876	12 aylık
1716	2.981.970	41,1	1.640.373	22,6	260.403	3,6	2.364.463	32,6	100	7.247.209	16 aylık
1737	2.448.276	41,6	1.372.108	23,3	251.020	4,2	1.801.886	30,6	100	5.873.290	12 aylık
1789	1.236.810	32,3	1.380.937	36,1	33.700	0,88	1.171.742	30,6	100	3.823.189	6 aylık
1798	2.592.240	22,8	4.324.282	38	2.236.153	19,7	2.197.794	19,3	100	11.350.469	12 aylık
1808	2.617.440	21,5	5.615.710	46,1	439.386	3,6	3.496.335	28,7	100	12.168.871	12 aylık
1829	24.438 krş.	15,3	84.431 krş.	52,8	13.547 krş.	8,4	37.296	23,3	100	159.712.krş.	12 aylık
		krş.	30 pr.	krş.		krş.	krş. 14 pr.	krş. 14 pr.		44 pr.	
1833	24.483 krş.	14	103.019	59,3	8.531,5 krş.	5,3	37.640,5	21 krş.	100	173.674 krş.	12 aylık
		krş.	krş.	krş.	krş.	krş.	krş.	6 pr.	krş.	51 pr.	
1836	38.764 krş.	9,5	108.417	26,8	67.588,5	16,7	189.663,5	46 krş.	100	404.433,5	12 aylık
		krş.	krş.	krş.	krş.	krş.	krş.	8 pr.	krş.	krş. 57 pr.	

⁶⁰⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 6366, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5813, 682, 5157, 5269, 1893, BOA. EV. HMH.d. nr. 692, 961, 1138, 2170, 3845, 4601, 5507, 6765, 7973, BOA. EV.d. nr. 9202, 9512, 9943, BOA. D. HMH.d. nr. 21735

* 1829, 1833 ve 1836 yıllarına ait verileri içeren muhâsebe defterlerinde kuruş (krş.) ve pâre (pr.) cinsinden kaydedilmiştir. Muhâsebe defterlerinde yer aldığı gibi şekilde çizelgeye yansıtılmıştır.

⁶⁰⁹ Vuzi'a min zâlîke, min zâlîke'-l bâki

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLLİYENİN YÖNETİM VE DENETİM MEKANİZMASI

İstanbul'un ikinci selâtin külliyesi olarak önemli bir misyon yüklenen II. Bâyezid Külliyesi bir yandan kurucusunun ismiyle anılan semtin nüvesini teşkil ederken diğer taraftan İstanbul'un bir hayrat şehri kimliğiyle öne çıkıp tanınmasında önemli bir rol oynamıştır. Külliye'nin üstlenmiş olduğu misyon gereği bünyesinde dini, sosyal, kültürel ve eğitim gibi çeşitli alanlarda hizmet vermek üzere farklı birimler oluşturulmuştu. Her biri ayrı bir fonksiyon icra etmek üzere oluşturulan bu hizmet birimleri çalışmanın I. bölümünde, bu birimlere atfedilen sorumlulukların başarılı bir şekilde yerine getirilmesi için ihtiyaç duyulan ekonomik altyapının oluşturulma süreci ise çalışmanın II. bölümünde ana hatlarıyla incelendi. Külliye'nin cemiyet hayatında üstlenmiş olduğu misyonu bir bütün olarak yerine getirebilmesi için külliye bünyesinde kurulan müesseseler ve bu müesseselerin mâli ihtiyaçlarını karşılamak üzere tesis edilen ekonomik altyapı kadar hayati olan bir diğer konu ise külliye'nin güçlü bir yönetim ve denetim mekanizmasına kavuşturulmasıydı. Çünkü kurumsal faaliyetlerde hedeflenen başarının ön koşullarından biri de kurumu hedeflerinde başarıya taşıyacak bir yönetim ve denetim sisteminin oluşturulmasıdır.

Çalışmanın bu bölümünde, incelenen belgeler ışığında Osmanlı döneminin en köklü selâtin külliyelerinden biri olan II. Bâyezid Külliyesi'nin yönetim yapısı ve bu yapının ne şekilde denetlendiği ele alınacaktır. Ancak ondan önce yönetim ve denetim ile ilgili bazı temel prensipleri hatırlatmakta yarar vardır: Yönetim, bir amaç etrafında toplanmış bir grubun belirlenen ilkeler çerçevesinde amaçlarına en üst düzeyde ulaşma çabası iken denetim ise amaçlanan hedefe doğru yol alınmaya çalışılırken hiyerarşik olarak üstten alta doğru bu çabanın bir değerlendirmeye tabi tutulmasıdır. Bu iki mekanizmayı etkin olarak işletemeyen bir yapının hedeflerinde başarıyı yakalama şansı yok denecek kadar azdır. Bir kurumu yönetmek üzere oluşturulacak bir yönetim kadrosunda yer verilecek kişilerin kurumun gerektirdiği niteliklere sahip olması ne kadar önemli ise bu kişilerin yönetecekleri kurumun kuruluş felsefini benimsemiş olmaları da bir o kadar önemlidir. Ancak güçlü olsa da her yönetim organının yetkili bir üst merci tarafından denetlenmesi şarttır. Zira bir yönetim organı temsil ettiği kurumun hedefleri için yola çıksa da denetlenmediğinde zamanla o kurumun çalışma prensiplerinden uzaklaşarak konulan hedeflerin gerisinde kalmak gibi bir risk ile karşı karşıyadır.

II. Bâyezid, kurmuş olduğu külliye ile cemiyet hayatına yönelik olan birçok hizmet alanını tek çatı altında toplamıştı. Eğitimden sosyal yardımlara kadar birçok konuda faaliyet göstermek amacıyla kurulan külliye başından beri büyük bir önem atfedilmişti. Bunun için kurumun nasıl çalışması gerektiğine dair bir tüzük vazifesi gören vakfiyede külliye'nin yönetim ve denetimi ile ilgili yer verilen esaslar ayrıntılı bir şekilde belirlenmişti. Çünkü külliye'nin kendi kuruluş felsefesine uygun bir çalışma şekline kavuşturulması kurumun başarısı için çok önemliydi. Bu öneme binâen Vâkıf Sultan kendisi sağ olduğu sürece külliye'yi yönetme vazifesinin kendisinde kalacağını vefatından sonra ise saltanat makamında bulunan padişaha geçeceğini belirtmiştir: "...memâlik-i Osmaniye'ye be-haseb-i irade-i Rabbânîye her kime müyesser olursa tevliyet-i mezkûr ânın ola...." Vâkıf Sultan devamında "Emma tevliyet hasbî ola. Cihet-i tevliyet bir akçe hasıl-ı evkâfdan alınmaya"⁶¹⁰ diyerek padişahın külliye yönetiminde üstleneceği sorumluluğu karşılığında herhangi bir ücret almadan yerine getirmesini şart koşmuştur.

Vâkıf Sultan her ne kadar sağlığında külliye yönetiminin kendisinde ve kendisinden sonra gelecek padişahlarda kalacağını vakfiyede belirtmiş olsa da gerçekte bunu hayata geçirme olanağı yoktu. Çünkü büyük bir devlet yöneten bir padişahın ayrıca külliye gibi mühim bir kuruma zaman ayırması pek de mümkün değildi. Nitekim daha sonra Vâkıf Sultan bu göreve Sadrazam Mustafa Paşa'yı⁶¹¹ getirmiştir. Bu gelişme vakfiyede şöyle aktarılır: "Hazret-i Sultan vâkıf evkâf-ı mezkûreyi vücut-ı mezbûre üzerine vakf edüb ve şera'itin ve mesarîfin ta'yin edib, tevliyetini sadr'ül-Vüzera Mustafa Paşa bin Abdülh'a virüb ve ol dahi kabul etti..."⁶¹² Vakfiyede külliye'nin yönetimine getirilecek kişinin görev tanımı ve yetki kapsamı detaylı bir şekilde belirlenmiştir.

Ancak vakfiyede külliye'nin kuruluş amacı ve çalışma ilkeleri belirlenip bu doğrultuda ideal bir yönetim portresi çizilse de uygulamalar kendi içerisinde her zaman kurumu zaafa uğratacak riskler barındırmaktaydı. Dolayısıyla bu durum külliye faaliyetlerinin vakfiyede belirlenen amaç ve esaslarla ne derece uyumunu denetleyecek bir denetim mekanizmasını zorunlu kılmaktaydı. Nitekim Vâkıf Sultan külliye'yi yöneten ekibin çalışmalarını denetlemek üzere bir görevlinin tayin edilmesini şart koşmuştu. Denetim vazifesini yerine getirecek kişinin sahip olması gereken özellikler vakfiyeye şu şekilde

⁶¹⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 64-65

⁶¹¹ Mustafa Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Emecen, F. (2002). "Koca Mustafa Paşa". *DİA*, C. 26, Ankara, s. 31-133,

⁶¹² Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 168-169

yansıdığıdır: “Dâr-ı âhiretde mes'ul ve mu'aheze olmaktan ihtiraz ve ihtiyat eyleye ve dahi cümle evkâf için bir racül-i emin u sâlih u muhasib ve ehl-i feraset ve hizmet-i nezârete kâdir kimesne nâzır ola.”⁶¹³ Ancak vakfiyede külliye'nin işleyişine nezâret etmek amacıyla bir görevlendirme şartı olmasına ve bu göreve getirilecek kişide bulunması gereken vasıflar belirlenmesine rağmen külliye'nin nâzırlık görevi ile ilgili herhangi bir atamaya yer verilmemiştir.

Bu görevle ilgili özel bir atama yapılmasa da incelenen kaynaklarda⁶¹⁴ külliye'nin faaliyetlerine şeyhülislâmlar tarafından nezâret edildiği geçmektedir. Ancak külliye'ye ait vakfiyelerin tanziminden (1505) önce külliye nâzırlığının şeyhülislâmlara tevcih edildiğine dair külliye bânîsinin direktifleriyle kaleme alınmış herhangi bir vesikaya ulaşılmamıştır. Kaynaklar külliye'nin işleyişine nezâret etme sorumluluğunun vakfiyelerin tanziminden bir yıl sonra (1506) şeyhülislâmlara tevcih edilmiş olduğunu göstermektedir. Söz konusu göreve getirilen ilk isim ise şeyhülislâm Alaeddin Ali Efendi'dir. II. Bâyezid Külliyesi ile beraber II. Bâyezid tarafından kurulan diğer vakıfların nezâret görevi de şeyhülislâmlara verilmişti. Bu durum şeyhülislâmlık makamının zamanla kurumsal bir oluşuma evrilmesini sağlamış ve Şeyhülislâmlık Nezâreti'ni vücuda getirmiştir⁶¹⁵

Bu safhada Osmanlı döneminde genel olarak vakıfların yönetim ve denetim durumu ve bu durumun zamanla kaydettiği aşamalar hakkında bazı bilgilere yer vermek konunun daha sağlıklı anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bilindiği üzere Fatih Sultan Mehmed'in Kânunnâmesi'nde şeyhülislâm ve müftü ulemânın reisi olarak kaydedilmiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde ulemânın reisi olarak resmî teşrifattaki konumu belirlenen şeyhülislâmlık makamı⁶¹⁶ oğlu II. Bâyezid döneminde kurumsal bir kimlik kazanarak vakıfların nezâret görevini de üstlenmiştir. Bu durum II. Bâyezid dönemini, babası Fatih

⁶¹³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 66-67

⁶¹⁴ Mustafa Nuri Paşa (1327). *Netâyicü'l-Vukuât-ı*. C. IV, İstanbul, s. 99, Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 108, İstanbul, **İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1**. (1998). Proje ve Yayın Yönetmeni: Ahmet Kal'a, İstanbul Araştırmalar Merkezi, İstanbul, s. 306, İpşirli, M. (2010). “Şeyhülislâm”. **DİA**, C. 39, İstanbul, s. 91-96, **Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar**. (2012). Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, s. 78, Akgündüz, M. (2002). “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtında Şeyhülislâmlık”. **Türkler**, C. 9, Ankara, s. 1568, Akgündüz, M. (2002). **XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık**. Beyan Yayınları, İstanbul, s. 252-253, Yurdakul, İ., Aydın, B. (2014). “Şeyhülislâmlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 12, S. 23, s. 380

⁶¹⁵ “Sultan Bâyezid Hanı Sani Hazretleri İstanbul ve bilâdi sairede bina ve ihdas ettiği hayrat-ı şerife-ı evkafının nezâreti 912 tarihinde Şeyhülislâm Alaadin Ali Efendi'ye tevcih buyrulmakla Şeyhülislâmlık Nezâreti bu tarihte başladı.” Hüseyin Hüsameddin-İbnü'l-Emîn. (1335). **Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Tarihçesi Teşkilâtı**, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, s. 13,

⁶¹⁶ Kazıcı, Z. (2003). **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 242, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 107, Akgündüz, M. (2002). **a.g.m.** s. 1565

Sultan Mehmed tarafından gerçekleştirilen büyük fetihleri teşkilâtlandırma ve idari yapıyı kuvvetlendirme⁶¹⁷ dönemi olarak tanımlayan dönemin ünlü tarihçi ve âlimlerinden biri olan İbni Kemal'i destekleyen örneklerden biridir.⁶¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların denetim ve kontrol görevi genel olarak vakıf kurucuları tarafından tayin edilen nâzırlar, merkezi otorite tarafından tayin edilen müfettişler ve kaza yetkisine sahip olan kadılar tarafından yerine getirilmekteydi. Daha öncesinde dağınık bir halde olan Osmanlı vakıfları ancak 1826 yılında Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin resmen kurulmasıyla ilk kez merkezi bir teşkilât tarafından denetim ve kontrole tabi tutulmuştu.⁶¹⁹ Vakıfların işleyişine nezâret eden yetkinin merkezi bir yapıya kavuşmasında vakıfların çoğunluğunu oluşturan selâtin vakıflarına nezâret edenlerin sadrazam, şeyhülislâm ve kapı ağaları gibi resmi görevlilerden oluşması önem arz etmekteydi. Selâtin vakıflarının nezâretinde yetkili kılınan bu resmi makamlar haricinde 1586 yılından Mekke ve Medine vakıflarının bir merkezden denetimi için kurulmuş olan Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti selâtin vakıflarının tek bir elden idare edilmesinde de katkı sağlamıştı. Nitekim Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti daha sonrada Dârüssaâde ağaları tarafından idare edilen selâtin vakıflarının denetimini de üstlenmiş ve ortaya çıkan iş hacminden dolayı bu nezâret müfettişlik, muhâsebecilik, mukâtaacılık ve darüssaâde yazıcılığı olmak üzere dört memuriyetle yönetilmiştir.⁶²⁰

Özellikle I. Abdülhamid'in 1774 yılında ihdas edilen Hamîdiyye vakıfları için kurmuş olduğu idari teşkilatlanmanın vakıfların gelişimi üzerindeki başarılı etkisi Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin temelini oluşturmuştu. Hamidiye vakıflarının idari teşkilatlanması; mütevellî kaymakamlığı, evkâf kitâbeti ve rûznâmçe kitâbeti olmak üzere üç memuriyetten oluşmuştu. Söz konusu idari teşkilâtın başarılı olması üzerine Hamidiye vakıfları, Harem-i Hümâyün ve bostancıbaşı evkâf nezâret görevini de üstlenerek Evkâf-ı Hamîdiyye ve Mülhakâtı ismini almıştır. Daha sonra 1777 yılında Evkâf-ı Hamîdiyye ve Mülhakâtı'nın yönetimi Darphâne-i Âmire nâzırlığına aktarılmıştı. Yaklaşık 11 yıl sonra, yani 1788 de III. Mustafa tarafından kurulan Lâleli ve Mülhakâtı Vakıfları da Hâmidiyye Vakıfları ile

⁶¹⁷ İnalçık, H. (2009). **a.g.e.** s. 130

⁶¹⁸ Turan, Ş. (1992). **a.g.m.** s. 236, Uzunçarşılı, İ. H. (1979). **a.g.m.** s. 397

⁶¹⁹ Akgündüz, A. (1988). **a.g.e.** s. 279-282, Öztürk, N. (1995). **a.g.m.** s. 521-524

⁶²⁰ Öztürk, N. (1995a). **a.g.m.** s. 521-522

birleşince selâtin vakıfları ilk kez resmi olarak merkezi bir üst kuruluşun sorumluluğu altına girmişlerdi.

1809 yılında II. Mahmud, kurduğu vakıfları babası I. Abdülhamid'in vakıflarıyla birleştirmişti. Birleşen bu vakıflar devam eden yıllarda Evkâf-ı Hamîdiyye ve Mahmûdiyye ismi altında yeniden teşkilatlanmış ve idaresi 1814 yılında Darphâne-i Âmire nâzırına verilmişti. Daha öncesinde idaresi Darphâne-i Âmire nâzırlığında olan ve Evkâf-ı Selâse olarak da bilinen Hamîdiyye, Lâleli ve Mahmûdiyye Vakıfları, Müteveli Kaymakamlığı adı altında yeni bir idari teşkilatlanmaya gitmişlerdi.⁶²¹ Bunun üzerine teşkilâta sayıları elliyi aşan çok sayıda vakıf katılmış ve bu ölçekte bir katılım zamanla teşkilât üzerinde bir nevi denetim vazifesi gören Darphâne-i Âmire Nezâreti'nin yönetimine kapasitesinin üstünde bir baskı oluşturmaya başlamıştı. Bunun neticesinde 1826 yılında çıkarılan bir ferman üzerine Müteveli Kaymakamlığı, Darphâne-i Âmire Nezâreti'nden ayrılarak Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti adı altında müstakil bir yapıya kavuşmuştu.⁶²² İşte vakıfların çalışmalarına nezâret eden yetkinin özerklikten arınarak zamanla müstakil ve merkezi bir şekilde kurumsallaşması ancak kaydedilen bu zorlu aşamalar sonucunda mümkün olabilmisti.

Bu gelişmeler üzerine çalışmanın esas konusunu oluşturan II. Bâyezid Külliyesi'nin işleyişini gözetleme vazifesi 1838 yılında Şeyhülsîlâmlıktan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne devredilmişti.⁶²³ Külliye'nin yönetim ve denetim boyutunu konu edindiğimiz bu bölümde şimdiye kadar konu ile ilgili bazı genel hususlara temas edildi. Bölümün devamında yüzyıllarca varlık göstermiş bir kurum olarak külliye'nin nasıl yönetilip denetlendiğine dair sorulara incelenen kaynaklar ışığında biraz daha detaylı cevaplar aranmaya çalışılacaktır. Diğer taraftan incelenen muhâsebe kayıtlarından konu ile ilgili vakfiyede yer verilen şartlarla işleyişteki uygulamaların ne derece örtüştüğü sorusuna cevap aranacaktır. Bölümün bundan sonrası; "Külliye'nin Yönetim Mekanizması", "Külliye'nin Denetim Mekanizması" ve "Külliye Elemanlarının Atama", "Terfi ve Azilleri" olmak üzere üç ana başlık altında ele alınacaktır.

⁶²¹ Öztürk, N. (1995a). **a.g.m.** s. 521-524, Akgündüz, A. (1988). **a.g.e.** s. 279-282

⁶²² İbn'ül-emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsameddin. (1982). "Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretinin Kuruluş Tarihi ve Nâzırlarının Hal Tercümeleleri". (Haz. Nazif Öztürk,) **VD.**, S. XV, Ankara, s. 89-99, Öztürk, N. (1995c). **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 68

⁶²³ Öztürk, N. (1995a). **a.g.m.** s. 523

3.1. Külliye'nin Yönetim Mekanizması

II. Bâyezid Külliyesi'nin yönetim yapısını oluşturma sürecine Vâkîf Sultan kendisi bizzat katılmıştır. Vâkîf Sultanın bu konudaki düşünceleri vakfiyeye konu olmuş ve bu düşünceler külliye'nin nasıl ve kimler tarafından yönetilmesi gerektiği konusunda çok genel bir perspektif oluşturmuştur. Buna göre kendisi sağ olduğu müddetçe tevliyet ve yönetim yetkisi kendisi üstlenecek vefatından sonrasında ise yönetim ve tevliyet yetkisi saltanat makamına geçecek olan padişahlara geçecekti. Padişahlar şer'î hükümlere göre külliye'yi yönetmeleri gerektiğini belirtmişti.⁶²⁴ Ancak II. Bâyezid, külliye'nin “*yönetim ve tevliyet yetkisi*”ni saltanata bıraksa da bu özünde külliye'nin fiili olarak bir yönetici tarafından yönetilme ihtiyacını ortadan kaldırmıyordu. Çünkü devleti yönetmek gibi mühim bir vazife ile meşgul olan birinin bir yandan devlet işleriyle uğraşırken diğer taraftan başka bir kurumun faaliyetleri ile doğrudan ilgilenmesinin uygulamada bir karşılığı yoktu. Nitekim vakfiyede konu ile ilgili Vâkîf Sultan'ın mütevellî unvanıyla, Mustafa Paşa'yı tayin etmişti.⁶²⁵ Ancak sadrazamlık makamında bulunan kişinin de muhtemelen devlet işlerinin yoğunluğundan külliye yönetiminde fiilen bulunması mümkün değildi. Bu nedenle külliye'yi fiilen yönetecek başka şahıslar tayin edilmişti. Külliye'nin faaliyetlerinden birinci dereceden sorumlu olan mütevellînin ataması saltanat makamının başında bulunan padişahın iradesi sonucunda gerçekleşmekteydi.⁶²⁶ Saltanatın külliye'yi yönetecek yönetim yapılanmasına bu yakın ilgisi elbette ki külliye'ye yüklenen misyondan kaynaklanmaktaydı.

II. Bâyezid Külliyesi cemiyet hayatında üstlendiği sosyal, dini, eğitim ve kültürel hizmetleri layıkıyla yerine getirebilmesi için, bu hizmetlerin toplum hayatındaki önemine vâkîf olan güçlü bir yönetime ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle bânîsi II. Bâyezid, vakfiyede külliye'nin işletilmesi ve yönetimi (tevliyet)⁶²⁷ ile ilgili temel prensipleri genel hatlarıyla tespit etmiş ve bu prensipler çerçevesinde vakîf literatüründe mütevellî denilen⁶²⁸ oldukça geniş yetkilerle donatılmış birinci dereceden sorumlu bir yönetici tayin etmiştir. Külliye

⁶²⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 64-65

⁶²⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 168-169

⁶²⁶ “...berât-ı şerîf-i âlişân ile bi'l-fi'l mütevellî olup” İstanbul Kâdî Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, Sicil no.18, hkm. no. 484, BOA. TS.MA.e. nr. 883/56

⁶²⁷ Tevliyet: vakîf literatüründe vakıfların idâresi için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. III, s. 484

⁶²⁸ Yediyıldız, B. (1983). “Vakîf İstilahları Lügatçesi”. **VD.**, S. 17, Ankara, s. 59, Pay, S. (2000). “Osmanlı Külliyelerinde Yönetim (Bursa İvaz Paşa Külliyesi Örneği)”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 9, S. 1, Bursa, s. 2, Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. II, s. 640

yönetiminin hiyerarşik yapısının başında bulunan müteveli ve onun yardımcıları konumunda olan vakıf kâtibi ve câbiler külliyesinin genel yönetim kadrosunu oluşturmuşlardı.

Külliyesinin hizmet ünitelerinin idari teşkilât yapısının yanı sıra hiyerarşik düzene göre külliye ait hizmet birimlerini yönetecek olan kişiler de vakfiyede belirtilmiştir.⁶²⁹ Bu kişiler hizmet ünitelerinin iç işlerinin yönetim ve denetiminin sorumlusu olarak mütevellinin yardımcısı konumundaydılar. Bu idari sistemde her birim yöneticisi sorumluluğunu üstlendiği birimde mütevellinin temsilci konumundaydı. Buna göre; müderris medresenin, muallim mektebin ve imâret şeyhi de imâretin icra ettiği faaliyetlerde müteveliye karşı sorumlu olan görevlilerdi. Külliye hizmet ünitelerinin faaliyetlerinden sorumlu olan kişilerin müteveliye karşı hesap verir konumda olması külliye yönetimini genel ve iç yönetim olmak üzere ikiye ayırmayı mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla külliyesinin yönetim yapısıyla ilgili anlatımda bulunurken bu ayırımı gözetmek konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Bundan hareketle külliyesinin yönetim yapısı iki ayrı bölümde ele alınacaktır: Çalışmanın bu bölümünde ağırlıklı olarak genel yönetim yapısı, dördüncü bölümünde ise iç yönetim yapısı incelenecektir.

3.1.1. Genel Yönetim

3.1.1.1. Müteveli

Her yönetim yapısında olduğu gibi külliyesinin yönetim yapısı da hiyerarşik sisteme göre şekillenmişti: sorumluluk ve yetki kapsamına göre en alttan tepe noktasına kadar bütün kademeler belirlenmiş ve her kademe kendisinden bir üst kademeye karşı sorumlu tutulmuştu. Külliye yönetiminin en üst kademesinde, önceki satırlarda da değinildiği gibi, oldukça geniş yetkilere sahip müteveli denilen bir yönetici bulunmaktaydı. Kurumun en yetkili makamı olan mütevellilik kadrosuna tayin edilecek şahısların; Müslüman, âkil ve bâliğ, âdil, güvenilir ve kifâyet sahibi olmaları gerekiyordu. Nitekim vakıf hukukunda mütevellilik makamına atanacak kişilerin söz konusu vasıflara sahip olmaları gerekmekteydi.⁶³⁰ Bu durum, külliye atfedilen öneme istinaden en üst düzeyde onu temsil edecek kişilerin seçiminde gösterilen hassasiyete işaret etmektedir.

⁶²⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 69-127

⁶³⁰ Akgündüz, A. (1988). *a.g.e.* s. 239-243, Akgündüz, A. (2002). *a.g.m.* s. 833, Ömer Hilmi Efendi. (1977). *a.g.e.* s. 85, Öztürk, N. (2006b). "Müteveli". *DİA.*, C. 32, İstanbul, s. 218

Mütevelli atamaları Tanzimat dönemine kadar iki şekilde gerçekleşmekteydi: birincisi vâkfin koymuş olduğu şartlar temelinde gerçekleştirilen atamalardı ve bu yöntemle atananlar vakıf terminolojisinde “Meşrut Mütevelli” olarak adlandırılmaktaydı. İkincisi ise kadılar tarafından gerçekleştirilen atamalardı ve bu şekilde atananlara da “Mansub Mütevelli” denilmekteydi. Ancak Tanzimat’tan sonra kadılar tarafından tayin edilen mütevellilerin padişah’tan berat almaları gerekmektedir. Bu uygulama da “Sadaka tevliyetler” olarak adlandırılmıştır.⁶³¹

Vakfiyede külliye’nin yönetimine tayin edilecek mütevelliler için özel şartlar belirlenmemiştir. İlk atamadan sonraki atamalarda da atamaların nasıl yapıldığını gösteren bir kayda rastlanmamıştır. Ancak vakfiyede mütevellilik görevinin sadrazama, şart koşulmuş olması ilk bakışta, acaba külliye’yi yüzyıllarca yönetme vazifesi bu üst makamlarda bulunan kişilere mi verildi sorusunu akıllara getirmektedir. Ancak çeşitli arşiv kaynaklarına yansımış mütevelli isimleri ve onların ait oldukları sosyal taban ile bulundukları makamı belirten sıfat ve unvanlara bakıldığında külliye idaresine aslında çok farklı sosyal tabanlardan gelen kişilerin tayin edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim tespit edilebilen ilk dört mütevellinin kimlikleri ve sosyal tabanları külliye’nin henüz ilk dönemlerinde bile farklı sosyal kimliklere sahip kişiler tarafından yönetilmiş olduğunu teyit etmektedir.⁶³²

Osmanlı devlet yapılanması içinde özel bir yeri olan külliye’yi yönetmek için kişinin sadece yöneticilik vasıflarına sahip olması yeterli görülmemiş aynı zamanda erdem sahibi olmasına da özen gösterilmişti. Çünkü bünyesinde her kesime hitap edecek faaliyet alanlarını bulunduran külliye, bir anlamda toplumdaki her kesimi birbiriyle buluşturarak aralarındaki etkileşimi güçlendirmek ve böylece sadece birey ile toplum değil aynı zamanda toplum ile resmi otorite arasında da bir aidiyet bağı geliştirmeyi amaçlamaktaydı. Dolayısıyla külliye’yi yönetecek olanlardan belkide her şeyden önce samimi, dürüst ve güvenilir olmaları beklenmekteydi. Peki, külliye’ye yönetici olarak atananlar bu beklentiye yeterince karşılayabildiler mi? Eldeki kaynaklar bu soruyu yeterli düzeyde cevap verebilecek türden bir bilgi içermemektedir. Ancak önceki satırlarda da bahsi geçen ilk dört mütevellinin atamaları ile ilgili ulaşılabilen bazı bilgiler -kısıtlı olsa da- belli bir kanaat

⁶³¹ Akgündüz, A. (1988). **a.g.e.** s. 231-232, Öztürk, N. (2006b). **a.g.m.** s. 217

⁶³² M.C. 0. 71 numaralı İn’âmât Defteri. s. 103, 153, BOA. TS. MA.d. nr. 6366, s. 2

oluşturmak açısından önemlidir. Çünkü yapılan bu atamaların külliyesinin ilk dönemlerine ve özellikle de II. Bâyezid dönemine denk gelmesi konuyu biraz daha özel kılmaktadır.

Külliyesinin ilk mütevellisinin Sinan Bey olduğu 0.71 numaralı İn'âmat Defteri'nde yer alan 15 Mart 1505 tarihli kayıttan anlaşılmaktadır.⁶³³ Sinan Bey'e atfen kaleme alınan bu in'âm kaydı onun Vâkıf Sultan'ın takdirine ve onayına mazhar olduğunu göstermektedir. Sinan Bey'den sonra atanan ikinci müteveli Mehmed Çelebi'dir. Bu atamanın resmi kaydına, külliyesinin ulaşılabilen en erken tarihli muhâsebe defterinde⁶³⁴ yer verilmiştir: “*İmâret-ı amire-ı cedidinin sabıka-ı mütevellisi olan Mehmed Çelebi sene-i ehade aşer ve tis'a mie Muharremın gurreşinden sene-i mezburede Şabanın gayetine değin ki verdiği muhâsebe...*” Hem bu ifade hem de ifadenin kayıt altına alındığı tarih (Muharrem 911/Haziran 1505) Mehmed Çelebi adlı şahsın külliyeye atanan ikinci müteveli olduğunu teyit etmektedir. Bunun bu şekilde vurgulanmasının nedeni Rıfkı Melûl Meriç'in “Beyazıd Camii Mimârı” adlı çalışmasında, 7 Temmuz 1506 (15 Safer 912) tarihli in'âm kaydında “Yûsuf, mütevellî-i İmâret-i Cedîd-i Hazret hullide mülkühu der-İstanbul Nakdiye, 4.000, Câme-i benek-i Burusa, sevb”⁶³⁵ şeklinde yer alan ifadeyi referans göstererek II. Bâyezid Külliyesi'ne atanan ikinci kişinin, Yusuf adlı başka bir şahıs olduğu sonucuna varmasıdır. Ancak 911 (1505-1506) yılına ait muhâsebe kaydı, 911 yılı Muharrem ayının ilk haftasından Şaban ayının sonuna kadar (Haziran 1505-Ocak 1506) külliyei yöneten kişinin Mehmed Çelebi olduğunu göstermektedir.

911 (1505-1506) yılına ait muhâsebe defteri Mehmed Çelebi'den *sabıka-i müteveli* olarak söz ederken aynı zamanda Mevlânâ Muhiyeddin adlı şahsın yeni müteveli olduğu bilgisine yer vermektedir. Ancak bahsi geçen şahıslardan ikincisine atfen kaleme alınmış bir in'âm kaydının tarihinden (911/Eylül 1505) o tarihte mütevellilik makamında bulunan üçüncü isim ile ilgili farklı bir sonuç çıkmaktadır. “Mevlâna Muhiyeddin, mütevellî-i Câmi'i Cedîd der-İstanbul ki muhâsebe numûde Nakdiye: 3.000, Cübbe an murabba' bâ-çuka, sevb”⁶³⁶ Nitekim bu in'âm kaydında belirtilen tarihe göre Mevlâna Muhiyeddin'nin Eylül 1505'te müteveli olarak görev başında olduğu sonucu çıkmaktadır. Oysaki 911 (1505-1506) yılına ait muhâsebe defteri, aynı tarihte Mustafa Çelebi'nin halen mütevellilik makamında

⁶³³ “Sinân Beg, müteveli-i İmâret-i Cedid-i Hazret-i hullide mülkühu der-İstanbul Nakdiye 4.000, Câme-i benek-i Burusa sevb”, M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 103

⁶³⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 6366, s. 2

⁶³⁵ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 190

⁶³⁶ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 153

bulunduğunu göstermektedir. Görüldüğü üzere bu konuda söz konusu in'âm kaydı ve muhâsebe defterinden, birbiriyle çelişen iki farklı sonuç çıkmaktadır. Burada haliyle sözü edilen in'âm kaydına yazılan tarih ibaresinde bir yanlışlık olabileceği yönünde bir ihtimal öne çıkmaktadır. Çünkü bir in'âm kaydına kıyasla külliye'nin denetlenmesinde çok mühim bir kaynak olan ve kayıtlarındaki herhangi bir yanlışlıktan yöneticinin sorumlu tutulduğu muhâsebe defterlerinde böyle bir yanlışlığın yaşanma ihtimâli çok daha düşüktür. Dolayısıyla külliye'nin başına geçen üçüncü kişinin Mevlânâ Muhiyeddin olduğu yönündeki olasılık diğerine göre daha güçlü görünmektedir.

Külliye'nin başına geçen dördüncü kişinin ise yukarıda bahsi geçen Yusuf adlı şahıs olabileceği akla gelmektedir.⁶³⁷ İn'âm kayıtları arasında Mevlâna Muhiyiddin'e yönelik kaleme alınmış Zilkade 913 (Mart/Nisan 1508) tarihli bir in'âm kaydı⁶³⁸ onun ikinci kez - muhtemelen Yusuf'tan sonra- külliye'nin yönetimine getirildiğini göstermektedir. Kayıtlarda göreve başlama tarihi ile ilgili net bir veri olmasa da İn'âmat Defteri'nde yer alan Ağustos/Eylül 1510 (Rebîülevvel sene 916)⁶³⁹ ve Eylül/Ekim 1511 (Recep sene 917)⁶⁴⁰ tarihli kayıtlar, Mevlâna Muhiyeddin'in 1511 yılına kadar külliye'nin mütevellilik makamında bulunduğunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere II. Bâyezid döneminde mütevellî görevine tayin edilmiş şahıslardan ikisinin (Sinan Bey, Yusuf) isimleri onların sosyal tabanları hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak II. Bâyezid döneminde tayin edilmiş ve in'âm ile ödüllendirilmiş olmaları onların II. Bâyezid nezdinde dürüst, güvenilir ve liyakat sahibi şahsiyetler olarak değer kazanmış olduklarını göstermektedir. Diğer iki şahsın isimleriyle beraber aldıkları Çelebi⁶⁴¹ ve Mevlâna⁶⁴² unvanlarından ulemâ sınıfına mensup oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum II. Bâyezid zamanında mütevellî atamalarında ataması yapılan kişinin sosyal tabanından ziyade yönetim becerisi, dürüstlük ve güvenilirliğinin dikkate alındığına işaret etmektedir. Ancak kayıtlarda II. Bâyezid zamanında olduğu gibi sonrasında da külliye

⁶³⁷ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 190

⁶³⁸ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 263

⁶³⁹ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 389

⁶⁴⁰ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 469

⁶⁴¹ "Çelebi" unvanı ilmiye ricâli için kullanılmıştır. Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. I, s. 342, İpşirli, M. (1993a), "Çelebi", *DİA.*, C. 8, İstanbul, s. 259, Beyazıt, Y. (2014). *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 98

⁶⁴² "Mevlâna" unvanı ilmiye sınıfına mensup olanlar için kullanılmış olan bir tabirdir. Bkz. Kütükoğlu, S. M. (2018). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 105, Akın, A. (2006). "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği). *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, s. 79-80, Beyazıt, Y. (2014). *a.g.e.* s. 98

yönetimine getirilmiş olanların bu göreve getirilmelerinde ait oldukları hizmet sınıfının etkili olduğuna dair bir bilgi olmasa da bu kişilerin ağırlıklı olarak ulemâ sınıfına mensup oldukları görülmektedir. 1511 yılından sonra tespit edilebilen ilk mütevellî kaydı 1552 yılına aittir. Bu kayıttan külliye'nin mütevellîlik makamında bulunan şahsın ulemâ sınıfından olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴³

Konuya ilişkin kayıtlar mütevellîlik makamına getirilenlerin “Dergâh-ı âlî” ya da “Dergâh-ı muallâ”⁶⁴⁴ diye tabir edilen çatı yapı altında faaliyet gösteren sarayın farklı hizmet kollarından geldiklerini göstermektedir. Söz konusu dönemde mütevellîlik görevine getirilen şahısların isimleri ile beraber hangi hizmet kollarına mensup olduklarını gösteren alıntılar incelenen kayıtlardan derlendi: Mehmed Çelebi Efendi, Müteferrika;⁶⁴⁵ Ahmed Beg, Bevvâban-ı Dergâh-ı Âli;⁶⁴⁶ Ahmed Çavuş, Çavuşân-ı Dergâh-ı Âli;⁶⁴⁷ Hasan Beg⁶⁴⁸ ve Mustafa adlı kişi ise Kethüdâ⁶⁴⁹ hizmet sınıfına mensup olarak mütevellîlik görevinde bulunmuşlardı. Kayıtlardan da anlaşıldığı üzere söz konusu dönemde çoğunlukla müteferrika,⁶⁵⁰ bevvâb,⁶⁵¹ çavuş,⁶⁵² sipahi⁶⁵³ ve kethüdâ⁶⁵⁴ gibi hizmet sınıflarına mensup olanlar mütevellîlik makamına getirilmişlerdi. Ancak kayıtlar mütevellî isimlerinde

⁶⁴³ BOA.TS.MA.d. nr. 10756

⁶⁴⁴ Büyük kapı anlığına gelen “Dergâh-ı âlî” ya da “Dergâh-ı muallâ” Osmanlı Sarayı için kullanılmış olan bir tabirdir. Bkz. Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. I, s. 426, Özcan, A. (1994). “Dergâh-ı Âlî”. *DİA.*, C. 9, İstanbul, s. 174

⁶⁴⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1337, s. 2

⁶⁴⁶ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 150

⁶⁴⁷ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 52; 5631, s. 75, 101

⁶⁴⁸ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 2

⁶⁴⁹ BOA. MAD.d. nr. 5807, s. 2

⁶⁵⁰ “Müteferrika” Osmanlı Sarayı’nda padişah ve vezirlerin mahiyetinde çeşitli işleri yapmakla mükellef olan hizmetli sınıfı için kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*. İstanbul, s. 428-431, Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. II, s. 637, Gökbilgin, M. T. (1979). “Müteferrika”. *İA.*, C. 8, İstanbul, s. 853, Ayfoncu, E. (2006). “Müteferrika”. *DİA.*, C. 32, İstanbul, s. 183, Bülbül, Z. (2009). *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*. Nobel Akademik Yayıncılık, Konya, s. 27

⁶⁵¹ Saray kapıcıları arasında en imtiyazlı olan “Bevvâban-ı dergâh-ı âlî” ortakapı diye tabir edilen Bâbüsselâm kapıcılarına denir. Geniş bilgi için bkz. Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. I, s. 212, Özcan, A. (2006). “Kapıcı”. *DİA.*, C. 24, İstanbul, s. 345-347

⁶⁵² Çavuşbaşının yönetimde bulunan Dergâh-ı âlî çavuşları sarayda elçilik, teşrifatçılık, ulaklık ve infazcılık gibi çeşitli görevleri yapmakla mükellef olan sarayın yüksek dereceleri memurları olarak tanımlanır. Divân-ı Himâyün çavuşları olarak da tabir edilmekteydi. Geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *a.g.e.* s. 408-412, Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. I, s. 232-236, Altuğ, U. (2016). “Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Dergâh-ı Âli Çavuşluğunun Kariyer Yolları ve Çavuşları”. *OMAD.*, C. 3, S. 5, s. 116-128, Köprülü, O. F., (1993). “Çavuş”, *DİA.*, C. 8, İstanbul, s. 236-238, Bülbül, Z. (2009). *a.g.e.* s. 25, Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, s. 207

⁶⁵³ “Sipahi”, Osmanlı Devleti’nin çeşitli askerlik ve idare hizmetlerinde bulunan görevliler için kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. III, s. 230-235, Gökbilgin, M. T. “Sipâhî”. *İA.*, C. 10, İstanbul, s. 689-694, Ayfoncu, E. (2009). “Sipahi”. *DİA.*, C. 37, İstanbul, s. 256-258

⁶⁵⁴ “Kethüdâ” Osmanlı devlet ve esnaf teşkilâtlarındaki bazı görevliler için kullanılan bir unvandır. Geniş bilgi için bkz. Canatar, M. (2002). “Kethüdâ”. *DİA.*, C. 25, Ankara, s. 332, Demirtaş, M. (2008). *Osmanlıda Fırincılık*, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 29-30

“ağa”,⁶⁵⁵ ve “hacı”⁶⁵⁶ gibi unvanlarla kişinin sosyal statüsünü açık şekilde belirtmeyen unvanlara da rastlanmıştır. Konu ile ilgili kayıtlarda yer alan “hacı” dini bir unvan olarak kullanılırken “ağa” ise birçok kuruluşun yöneticileri için kullanılan genel bir unvandı.⁶⁵⁷ Dolayısıyla “ağa” unvanı, bir mütevellinin -üst tabakadan bir yönetici olduğu dışında- herhangi bir bilgi içermemektedir.

Külliyenin 1748 yılına ait muhâsebe kaydında yer alan “İmam-ı vâkf-ı Ahmed Efendi mütevellî-i vâkf-ı...”⁶⁵⁸ şeklindeki ifade, külliye aynı zamanda cami imamı olarak görev yapan Ahmed Efendi adında bir kişinin mütevellilik makamına tayin edildiğine işaret etmektedir. Bu durum, mütevellilik makamına atanan imam Ahmed Efendi’nin bir yandan imamlık vazifesini icra ederken diğer taraftan külliye genel yönetimini üstlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu durum külliye kadrosunda yer alan birinin mütevellilik makamına yükselmesinde herhangi bir kısıtlamanın olmadığını göstermektedir.

18. Yüzyıla ait olan kayıtlar külliye yönetiminin çoğunlukla ulemâ kökenli “Fahrü’l müderrisi kirâm es-Seyyid...”⁶⁵⁹ unvanına sahip olan şahıslar tarafından yürütüldüğünü göstermektedir. 19. yüzyılın ilk dönemlerinde ise söz konusu görevin *eşraf-ı kuzât* denilen Rumeli, Anadolu ve Mısır’daki kazalarda kadılık görevinde bulunarak *Sitte* derecesine kadar yükselmiş olan kadılar⁶⁶⁰ tarafından icra edilmişti.⁶⁶¹ Yine kayıtlara göre külliye son mütevellilik vazifesi ulemâ sınıfına mensup es-Seyyid Mehmed Sadreddin Efendi⁶⁶² tarafından yürütülmüştü.

Daha önce de değinildiği gibi külliye yönetmek üzere atanan kişiler daha çok ulemâ sınıfına mensup olanlar arasından seçilmişlerdi. Bu durumun bir tesadüf değil külliye öneminden dolayı alınan bilinçli bir seçim olduğu düşünülmektedir. Zira ulemâ sınıfına mensup kişiler üst seviyede bir eğitimden geçiyor ve bu eğitim sonucunda edindikleri bilgi ve beceri sayesinde toplumun takdirini kazanıyorlardı. Ulemâ camiasına karşı derin bir saygı ve güven söz konusuydu. Haliyle bu camiaya mensup biri toplumda bir nevi doğal lider olarak kabul görmekteydi. Nitekim vakıf hukukuna göre vakıflarda mütevellilik makamına

⁶⁵⁵ BOA. MAD.d. nr. 5269, s. 2

⁶⁵⁶ BOA. MAD.d. nr. 1893, s.2

⁶⁵⁷ Sümer, F. (1988). “Ağa”, *DİA.*, C. 1, İstanbul, s. 451-452, Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. I, s. 21-22

⁶⁵⁸ BOA. EV. HMH.d. nr. 4601, s. 2

⁶⁵⁹ BOA. EV.HMH.d. nr. 5681, s. 1; 6533, s. 1; 7028, s. 1, BOA. D. HMH.d. nr. 21735, s. 1

⁶⁶⁰ Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 100

⁶⁶¹ BOA. EV. HMH.d. nr. 7909, 7607

⁶⁶² BOA. EV.d. nr. 9943, 9512

getirilecek kişinin her şeyden önce halk nezdinde saygı ve itibar sahibi olması gerekirdi.⁶⁶³ Zira vakfiyenin koyduğu şartlar ve şer'i hükümlerle yetkileri sınırlandırılmış olsa da külliye mütevellisi külliye ile ilgili kritik kararlar üzerinde re'sen tasarruf yetkisine sahipti.⁶⁶⁴

Konu kapsamında ele alınıp incelenmeye muhtaç bir diğer önemli husus da II. Bâyezid Külliyesi'nde mütevellilik makamında atanmış olanların görev ve yetkileridir. Bu konu ile ilgili başvurulabilecek en önemli referans, mütevellinin görev ve yetkilerine dair detaylı bilgiler içeren külliye vakfiyesidir. Buna göre; yönetim kadrosunda bulunanların öncelikli vazifesi külliye kompleksini oluşturan yapıların uzun süre ayakta kalmalarını ve daha verimli hizmet üretmelerini sağlamak gayesiyle gerekli olan tedbirlerin alınmasıydı. Bunun için müteveli, nâzırın bilgisi dâhilinde hizmet birimlerinin periyodik bakım ve onarımı ile ilgili alınması gereken tedbirleri almakla mükellefti. Örneğin herhangi bir doğal afet sonucu bir hizmet biriminin yıkılması durumunda onun tekrardan yapılması için müteveli, külliyenin kaynaklarından elde edilen bütün gelirleri, gelirlerin yeterli olmadığı durumlarda gerekirse mürtezika maaş ödemelerini askıya alarak buraya ayrılan bütçeyi tümünden harcama yetkisine sahipti.⁶⁶⁵

Külliye'nin çeşitli hizmet birimlerinde istihdam edilecek olan personel alımının da yine *mütevellî ma'rifetiyle* yapılması şart koşulmuştur. Mütevellinin sorumluluğu kapsamına giren diğer konular arasında; kurumun görevlileri arasında görev dağılımı yapmak, vakfiyede görev ve sorumluluğu tanımlı her personele görevini usulüne uygun ifa edebilmesi için gerekli koşulları hazırlamak, personel maaşlarını zamanında ödemek, her bir birimin yapmakla mükellef olduğu hizmetlerin yerine getirilmesi için zemin hazırlamak, bu amaçla söz konusu birimlere gerekli olan araç-gereçleri temin etmek ve bayram ya da kandil gibi özel günlerle ilgili külliye'de yapılacak olan kutlamaları organize etmek gibi konular da yer almaktaydı.⁶⁶⁶

Külliye gelir kaynaklarının korunması ve işletilmesinden sorumlu olan müteveli aynı zamanda külliye'nin kâtip ve câbîleri üzerinden söz konusu kaynaklardan elde edilen gelirleri tahsil etmekle yükümlüydü.⁶⁶⁷ Mütevellinin külliye gelir kaynaklarını koruma ve

⁶⁶³ Akgündüz, A. (1988). **a.g.e.** s. 240-241

⁶⁶⁴ Öztürk, N. (2006b). **a.g.m.** s. 219

⁶⁶⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 144-146

⁶⁶⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 65-146

⁶⁶⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 143

işletilmesine yönelik çabaları arşiv vesikalarına konu olmuştur: 1790 yılında ait bir kayıta külliye mütevellisi, tahsil edilemeyen değerin tahsili için mahkemeye başvurmuş ve külliye arazisini işleten es-Seyyid Süleyman bin Mehmed hakkında kendisi lehine sonuçlanan bir dava açmıştır.⁶⁶⁸ Külliye ait olan arazilerde mütevellinin izni dışında *kiremidhâne binâ* inşâ edilmesi ve bazı yerlerde de dut ağacı dikilmesi üzerine (1791) külliye mütevellisi tarafından konu yargıya taşınmış ve bir diğer şikâyet konusu olarak kayıtlara yansımıştır.⁶⁶⁹ Elbetteki külliye gelir kaynaklarının korunmasına yönelik verilen mücadele sadece bu iki örnekle bitmiyor; bunlar gibi arşiv kayıtlarına yansımış daha birçok dava örnekleri kayıtlara yansımıştır.⁶⁷⁰ Külliye ait gayri menkullerin kiraya verilmesi veya kiracılar arasında el değiştirmesi⁶⁷¹ külliye mütevellisinin onayıyla mümkündür. İstanbul şer'iyye sicillerinde külliye müstegallât ve müsakkafâtının müteveli *marifetiyle* korunduğunu ve işletildiğini gösteren birçok kayıt mevcuttur.⁶⁷²

Mütevellilik makamı külliye ile ilgili iş ve işlemlerde oldukça önemli bir yer teşkil etmekteydi. Padişah külliye yönetiminde tasarruf hakkına sahip olmasına rağmen külliye ile ilgili konularda külliye fiili yöneticisine danışarak karar vermesi mütevellilik makamına atfedilen önemin en önemli kanıtıdır. Meselâ İstanbul'da bir Ermeni mezarlığında boş alanın kalmaması üzerine Ermeniler, mezarlığa yakın olan külliye ait bir tarlanın karşılığında bir akar vermek şartıyla (1617) I. Mustafa'dan talep etmişlerdi. Padişah külliye mütevellisi olan Hüseyin Efendi'ye bu durumun incelemesini ve külliye faydasına ise kendisine arz etmesini buyurmuştu.⁶⁷³

⁶⁶⁸ Tunç, G. (2017). *44 Numaralı Rumeli Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, s. 131-132

⁶⁶⁹ Tunç, G. **a.g.t.** s. 398

⁶⁷⁰ Tunç, G. **a.g.t.** s. 82, 119, 120, 130, 131, 135, 171, 172, 485, Karacan, T. M. (2010). *101.No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Antalya, s. 70, 197, 198, Döşemetaş, Ö. (2014). *27 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özet Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-140)*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, s. 131-132, İstanbul Kâdı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia), Sicil no. 37, C. 25, Hkm no: 180, 591, s. 440, 446

⁶⁷¹ İstanbul Kâdı Sicilleri Bab Mahkemesi, Sicil no: 92, C. 25, Hkm. no. 177, s. 200, Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia), Sicil no: 61, C. 27, Hkm. no. 8, s. 51, Sicil no. 90, C. 31, Hkm. no. 377, s. 333

⁶⁷² İstanbul Mahkemesi, Sicil no. 11, C. 16, Hkm. no 203, s. 224, Sicil no. 18, C. 18, Hkm. no. 484, s. 456, Sicil no. 33, C. 77, Hkm. no. 64, s.106

⁶⁷³ "Hüseyin Efendi: Sultân Bâyezîd mütevellisine hüküm ki: Mahrûse-i İstanbul'da vâki' Ermenî keferesi Südde-ı Sa'âdetüm'e arz-ı hâl sunup: 'feth-ı hâkâniden berü İstanbul hâricinde mürdelerin defnidüğü yerler cemî'an tolup yir kalmayup külli zaruretleri ve muzâyakaları olmağla merhûm Sultân Bâyezîd Hân tâbe serâhü Evkâfi'ndan mezârlıklarına muttasıl yılda iki yüz akça mukâta'a virdükleri tarlalarına mürdelerin defnidüp ol mukâbeledle her sene iki bin akça hâsıl olur, vakfa bir akâr virmek üzre' emr-i şerîfüm recâ itdükleri ecilden, vakfa enfâ' ise arz olunmak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuştur. Buyurdum ki: Vusûl buldukda, bu

Vâkîf Sultan'ın vakfiyede, kendisinden sonra Osmanlı saltanat makamına geçecek olan padişahın aynı zamanda külliyesinin tevliyet görevini üstleneceğini belirtmiş ve devamında bu göreve gelen padişah için yönetim ve tevliyetin hasbî olacağı asla ücret alınmayacağı şartını koymuştur.⁶⁷⁴ Ancak İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed tarafından yapılan ilk selâtin külliyesinin tevliyet görevini üstlenen padişah için durum biraz farklıydı:

*Tevliyet ve nezâret ve cemî umûr-ı vakf-ı şerîfe mübaşeret evkafın usul ve şartlarını tebdîl ve tağyîr selâhiyeti, sağ kaldıkça vakfı yapan sultanın kendi re'yine tâbi kalacak, ölümlerinden sonra ise, bu vazîfeler, sultanın yerine geçecek evlâdlarına âit bulunacaktır. Bu sıfatla vakfın gelirinin onda yarımı (nıf-ı oş-i hâsıl), cihet-i tevliyet olarak, sultanların hazinelerine teslim olunacaktır.*⁶⁷⁵

Görüldüğü üzere burada padişaha, hizmeti karşılığında “vakfın gelirinin onda yarımı” kadar bir hak verilmişti.

Ancak kayıtlara göre II. Bâyezîd, Fatih Külliyesi personeline ve fukaraya sunulacak yemek hizmetinde harcanmasını isteyerek bu hakkından feragat etmiştir.⁶⁷⁶ Vâkîf Sultan, İstanbul Külliyesi'nde olduğu gibi Edirne ve Amasya şehirlerinde yaptırdığı külliyelerin vakfiyelerinde⁶⁷⁷ Osmanlı saltanat makamı tarafından üstlenilecek tevliyet hizmetlerinin herhangi bir ücrete tabi tutulmaması şartı koymuştur. Bu durum Vâkîf Sultan'ın hayır işlerine olan düşkünlüğünün ve bu konuda gösterdiği cömertliğin açık bir göstergesidir.

Külliye vakfiyesinde tevliyetin hasbî olması saltanat makamından gelen kişiler için şart koşulmuş, ancak külliye fiilen yönetecek mütevellinin hizmet karşılığı ile ilgili herhangi bir koşula yer verilmemiştir. Kaynaklarda mütevellilik görevine getirilenlerin hizmet bedeli konusunda nasıl bir yöntem izlendiğine dair herhangi bir bilgiye

hususla mukayyed olup göresin; fi'l-vâkı' vakfa enfa'ise vukû'ı üzre yazup arzeyleyesin ki, emr-i şerîfüm virile”, 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618), (2000). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 47, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VI Ankara, s. 19

⁶⁷⁴ Sultan II. Bâyezîd Vakfiyesi. s. 65

⁶⁷⁵ Barkan, Ö. L. (2006). **a.g.m.** s.111

⁶⁷⁶ “Sultan Beyazîd Han'a matbah-ı 'âmire-i mezkûrede şart-ı vâkıf üzerine pişen ta'am fukarâya kifayet eylemez, deyu 'arz ettiklerinde nısf-ı 'öşr-i mahsul ki şart-ı hazret-i vâkıf üzerine evlâd-ı kirâm ve eshâb-ı 'izamdan taht-ı 'izzet ve serîr-i haşmete kim cülûs ider ise anların hazîne-i 'âmirelerine hakk-ı tevliyet için teslim olunsa gerek idi. Ol hisse dahi ta'âma halt olunub 'âmme-i fukaraya ve hademe-i imâret-i 'âmire ve câmi-i şerîf ve medâris-i münîfe müstevfâ virile, deyu ferman itmîşler imiş” Barkan, Ö. L. (2006), **a.g.m.** s.111

⁶⁷⁷ “Tevliyet saltanat tahtına cülûs edenlere ait olur tevliyet hasbî olub onun için hiçbir şey alınmaz”, Edirne II. Bâyezîd Vakfı'na ait 892 tarihli Arapça vakfiye, 2113 numaralı defter sayfa 106, sıra 26; “Büyük Sultan Hazretleri şart etmişlerdirki saltanat tahtına oturanlardan her kim bu vakfına müteveli olur ise tevliyeti hasbî olub cihet için hiç bir şey alamaz”, Amasya II. Bâyezîd Vakfı'na ait 901 tarihli Arapça vakfiye, 2113 numaralı defter, sayfa 179, sıra 32 (Çev. Mütercim Osman Keskioglu)

rastlanmamıştır. Ancak bu konu ile ilgili herhangi bir düzenlemeye rastlanmasa da mütevellî olarak görev yapmış kişilerin hizmet bedelleri muhâsebe kayıtlarına yansımıştır. Söz konusu kayıtlarda *Müteferrika-i Câmî’i Şerîf* başlığı altındaki ilk *mevâcib* kaydı mütevellînin aldığı maaş tutarını göstermektedir. Kayıtlarda konu ile ilgili tek istisnai durum Mehmed Emin Efendi’nin durumudur: “*Kıdvetü’l emâcid Mehmed Emin Efendi el-mütevellî ber vech-i hasbî*”⁶⁷⁸ şeklindeki ifadeden Mehmed Emin Efendi’nin bir mütevellî olarak tevliyet görevini sadece Allah rızası için yaptığı ve karşılığında herhangi bir maaş almadığı anlaşılmaktadır.

Kayıtlara yansıdığı kadarıyla külliye mütevellîlerine ödenen maaş miktarları değişkenlik göstermektedir. Mütevellîlere ödenen maaşların en düşüğü 60 en yükseği ise 100 akçe olarak kayıtlara yansımıştır. Maaşlar arasındaki bu farkı açıklayan herhangi bir izahata rastlanılmasa da bunda muhtemelen kişinin mensup olduğu hizmet sınıfı etkili olmuştur. Nitekim ulemâ sınıfına mensup kişilerin maaş tutarları 70 ile 100 arasında değişkenlik gösterirken saray hizmetli sınıfına mensup olan çavuş, sipahi, bevvâb, müteferrika ve kethüdâ gibi mütevellîlerin maaş tutarları sadece 60 ile 70 akçe arasındaydı. 17. yüzyılın ilk yarısından sonra mütevellîlerin almış oldukları maaş miktarı muhâsebe defterlerinin kayıt sisteminden dolayı tespit edilememektedir. Çünkü söz konusu yüzyılın ilk yarısından sonra külliyenin tüm personelinin maaş tahsili *el-vezâif* sütun başlığı altında toplu olarak kaydedilmiştir. Bu kayıt sistemi külliye çalışan her bir görevlinin de maaş tutarını ayrı olarak tespit etmeyi imkânsız kılmaktadır.

Kayıtlarda külliye mütevellîlerinin görev sürelerine dair vakfiyede herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak kaynaklar, faaliyetlerine başladığı ilk günden Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti’ne devredildiği zamana kadar (1505-1838) II. Bâyezîd Külliyesi’nin 70 mütevellî değiştirdiğini göstermektedir. Bunlar arasında sadece iki ay gibi kısa bir süreyle⁶⁷⁹ görevde kalmış mütevellî olduğu gibi dokuz yıl⁶⁸⁰ görev yapmış mütevellî de vardır. Ayrıca mütevellîler arasında bazı şahıslar da ikinci kez mütevellîlik makamına getirilmişlerdi.⁶⁸¹ Bu mütevellîlerin hangi durumda, niçin görevden ayrıldıklarına ve sonradan neden tekrar göreve tayin edildiklerine ilişkin durumu açıklayan herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ancak söz

⁶⁷⁸ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215

⁶⁷⁹ BOA. EV.HMH.d. nr. 3662

⁶⁸⁰ BOA. TS.MA.d. nr. 1337, 1338, 3658/44, 1360

⁶⁸¹ BOA. MAD.d. nr. 5631, 4985

konusu mütevellilerin ikinci kez göreve getirilme nedenleri arasında muhtemelen en makul olanı onların ilk görev dönemlerinde gösterdikleri başarılarıdır.

Çalışmanın bu başlığı altında daha çok II. Bâyezid Külliyesi'nin mütevellilik makamının önemi, görev ve yetkileri üzerinde duruldu. Çeşitli arşiv kayıtlarından külliyenin cemiyet hayatında üstlenmiş olduğu misyonu yerine getirmesi açısından önemli bir yer teşkil eden mütevellilik makamının başında bulunan şahısların sosyal tabanları, sorumlulukları ve icra ettikleri görev karşılığında aldıkları maaş tutarları tespit edilmeye çalışıldı. Tespit edilen bu veriler aşağıdaki çizelgeye aktarılmıştır. Ancak çizelgedeki bilgiler 1842 yılı ile sınırlı kalmıştır. Çünkü bu tarihten sonra külliyenin mütevellilik görevi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi külliyenin idaresi 1838 yılında Evâkf-ı Hümâyün Nezâreti'ne⁶⁸² aktarılmış ve mütevellilik makamının görev ve yetkileri de bu nezâret tarafından yürütülmüştür. Bu durum kayıtlara : "...cennet-mekân merhûm ve mağfiret-nişân hazret-i Sultan Bâyezid Han-aleyhi eltâfû Rabbihi'l-Mennân evkâf-ı celîleri kâimmakâm-ı mütevellisi ecille-i ricâl-i Devlet-i aliyyeden hâlâ Evkâf-ı Hümâyün Nâzırı sa'âdetlü atûfetlü Mustafa Kânî Beyefendi..."⁶⁸³ şeklinde yansımıştır. Görüldüğü üzere burada görevlinin ismine yer verilmiştir. Ancak bir başka kayıta ise sadece kurumun ismine yer verilmiştir: "Evkâf-ı Hümâyün-ı meymenet-meşhûna mülhak evkâfdan cennet-mekân Fırdevs-âşiyâ merhûm ve mağfûrunleh Sultan Bâyezid-i Velî Han..."⁶⁸⁴ Tarihsel süreç içerisinde II. Bâyezid Külliyesi'nin mütevellilik makamında bulunmuş olan mütevellilerden tespit edilebilen isimlerle ilgili ulaşılan bilgiler aşağıdaki çizelgeye aktarılmıştır.

⁶⁸² Öztürk, N. (1995b), **a.g.m.** s. 523

⁶⁸³ İstanbul Mahkemesi, Sicil no. 172, C. 96, Hkm no. 460, 409, s. 525

⁶⁸⁴ İstanbul Mahkemesi, Sicil no. 172, C. 96, Hkm no. 12, s. 68

Çizelge 3.1. Külliyyenin mütevellilik görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler⁶⁸⁵

Mütevellilerin isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Günlük maaş tutarı (akçe)
Sinân Beg	1505	?	?
Mehmed Çelebi	1505	8 ay	?
Mevlânâ Muhiyeddîn (Birinci kez)	1506	?	?
Yusuf Efendi	1506	?	?
Mevlânâ Muhiyeddîn (İkinci kez)	1511	?	?
Mütevellilerin isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Günlük maaş tutarı (akçe)
Mustafa Efendi	1541	?	?
Ali Çelebi	1522	?	?
Hacı Ali Efendi	1577	?	?
Kemal Çelebi (Müteferrika-i dergâhı âli)	1567	?	60
Kemal Efendi	1574	12 ay	100
Mehmed Çelebi	1575-1584	9 yıl	70, 90
Mehmed Emin Efendi	1587/88	?	?
Mustafa Efendi	1592/3	?	?
Mehmed Emin Efendi	1595	?	Görevi ber vech-i hasbî olarak görevde bulunmuştu.
Cafer Efendi	1597	4 ay	70
Osman Efendi	1597/8	12 ay	100
Ahmed Bey (Bevvâbân-ı dergâh-ı âli)	1599	?	60
Selim Çelebi (Müteferrika-i dergâhı âli)	1600/1	12 ay	60
Ahmed Çavuş (Çavuşıyan dergâhı âli)	1603/4	?	70
Hasan Bey (Sipahiyan-ı dergâh-ı âli)	1605/6	?	70
Sinan Ağa (Çavuşıyan dergâhı âli) (Birinci kez)	1610-1614	4 yıl	70
Mutafa Ağa (Müteferrika-i dergâhı âli)	1615	12 ay	70
Sinan Ağa (Çavuşıyan dergâhı âli) (İkinci kez)	1616-1625	9 yıl	70
Ebubekir Ağa (Müteferrika-i dergâhı âli)	1628/9	9 ay	?
Hamza Ağa (Müteferrika-i dergâhı âli)	1631-1637	6 yıl	?
Recep Ağa	1645	1 yıl, 3 ay	70
Mustafa Kethüdâ	1646	?	?

⁶⁸⁵ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. BOA. TS. MA.d. nr. 6366, 10756, 1255, 3658/2, 1241, 3658/15, 3658/44, 3658/61, 1337, 1338, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5774, 5631, 4958, 5813, 682, 5157, 5807, 5644, 4496, 1891, 1893, 5269, 5800, BOA. D.HMH., nr. 21735, BOA. EV.d. nr. 673, 9202, 9512, 9943, BOA. EV. HMH.d. nr. 692, 812, 866, 871, 961, 1138, 1024, 1022, 1360, 1608, 1989, 2170, 2492, 2539, 2637, 3350, 3503, 3662, 3664, 3845, 4085, 4230, 4541, 4601, 4675, 5006, 5507, 5681, 5735, 6533, 6765, 6841, 6975, 6986, 7028, 7607, 7739, 7860, 7909, 7973, 8105, 8148, BOA. AE. SABH.I. nr. 64/4454, İstanbul Mahkemesi, sicil no. 18, Hkm. 484, sicil no. 147, Hkm. no. 26, sicil no. 148, Hkm. no. 193, sicil no. 172, Hkm. no. 409, Balat Mahkemesi Sicil no.1, C. 41, Hkm. no. 494, Bab Mahkemesi, sicil no. 11, Hkm. no. 256, sicil no. 150, Hkm. no. 550, Eyüp Mahkemesi, sicil no 37, Hkm. no. 180, sicil no. 74, Hkm no. 270, sicil no. 182, Hkm. no. 987

Çizelge 3.1. (devam) Külliyyenin mütevellilik görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler

Mütevellilerin isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Günlük maaş tutarı (akçe)
İbrahim Kethüdâ	1653	7 ay	?
Hamza Kethüdâ	1654	6 ay	?
Sinan Ağa	1658	5 ay	?
Sefer Ağa	1660	?	?
Hacı Abdi Ağa	1665	?	?
Abdullatif Efendi	1677	?	?
Abdulkadir Efendi	1692	?	?
El-Hac Mehmed Ağa	1693	11 ay	?
Mustafa Kethüdâ	1694	1 yıl, 1 ay	?
Mustafa Ağa	1695	?	?
Mehmed Efendi	1695	?	?
El-Hac Hasan Ağa	1696	9 ay	?
Süleyman Ağa	1702	12 ay	?
El-Hac Ali Efendi	1706	12 ay	?
Mustafa Efendi	1710	1 yıl, 4 ay, 19 gün	?
Hasan Efendi	1715	6 ay	?
Şeyh Mehmed Efendi	1718	1 yıl, 5 ay, 16 gün	?
Ahmed Efendi	1721	2 yıl, 1 ay	?
Mütevellilerin isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Günlük maaş tutarı (akçe)
Abdullah Efendi	1732	9 ay, 12 gün	?
Mustafa Efendi	1733	7 ay	?
İbrahim Ağa	1734	12 ay, 26 gün	?
Mustafa Efendi	1735	5 ay	?
Hacı Mehmed Efendi	1738	12 ay	?
Mehmed Efendi	1741	12 ay	?
İsmail Efendi	1742	9 ay	?
Hâfız Mehmed Efendi	1746	7 ay	?
Ahmed Efendi (İmam-ı vakfî)	1748	?	?
El-Hac Abdullah Efendi	1749	8 ay	?
Mehmed Emin Efendi	1756	9 ay	?
Mehmed Zahir Efendi	1766	12 ay	?
Es-Seyyid Mehmed Hâlife Efendi	1770	?	?
Es-Seyyid Halil Efendi	1771	1 yıl, 1 ay	?
Es-Seyyid Mehmed Murad Efendi	1785	?	?
El-Hac Mustafa Efendi	1785	?	70
Mehmed Arif Efendi	1789	6 ay	?
Mehmed Efendi	1791	12 ay	?
Es-Seyyid Abdullah Molla Efendi	1792-1798	6 yıl	?
Hâfız Mehmed Efendi	1801	8 ay	?
Mehmed Salih Molla Efendi	1803	1 yıl, 2 ay	?
Derviş Ali	1806	12 ay	?
Mehmed Şerîf Molla Efendi	1810	12 ay	?
Mustafa Asım Molla Efendi	1811	5 ay	?
Mehmed Arif Efendi	1826	?	?
Es-Seyyid Mehmed Arif Efendi	1830	12 ay	?

Çizelge 3.1. (devam) Külliye'nin mütevellilik görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler

Mütevellilerin isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Günlük maaş tutarı (akçe)
Es-Seyyid Mehmed Sadreddin Efendi	1833	1 yıl, 1 ay	?
Mustafa Kânî Beyefendi (Kâimmakâm-ı Mütevellîsi ecille-i ricâl-i Devlet-i aliyyeden hâlâ Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı atûfetlü)	1841		

3.1.1.2. Yazı-kayıt işleri ve vâkıf kâtibi

Bürokratik yapıların en karakteristik özelliklerinden biri olan yazı ve kayıt işlerine Osmanlı bürokrasisinde de azami düzeyde önem verilmişti. Osmanlı bürokrasisinde kâtiplere biçilen üstün rol⁶⁸⁶ yazı ve kayıt işlerine atfedilen bu önemin bir göstergesidir. Osmanlı devlet teşkilâtının diğer birimlerinde olduğu gibi, vakıflarda da yazışma ve kayıt işleri ile ilgili sorumluluk tamamen kâtiplere verilmişti.⁶⁸⁷ Külliyelerdeki kâtipler - konumlarının önemine istinaden- külliyelerin genel yönetim kademelerinde yer alıyorlar ve bu kademelerde mütevelliden sonra en yetkili konumda bulunuyorlardı.⁶⁸⁸

II. Bâyezid Külliyesi'nin yazı ve kayıt işlerinin takibi ile ilgili ihtiyacı karşılamak üzere 11 kişilik bir kâtiplik kadrosu tahsis edilmişti.⁶⁸⁹ Bu kadrolara getirilen kâtipler arasında vakıf kâtibi mevkie en üst düzeyde bulunmaktaydı. Genel yönetim kadrosunun hiyerarşik dizilimine göre mütevelliden sonra gelen vakıf kâtibi, mütevellinin hem sekreteri⁶⁹⁰ hem de birinci derecede yardımcısı konumundaydı.⁶⁹¹ Böylesine önemli bir mevki haliyle mesleki donanım ve beceriyi gerektirmekteydi. Dolayısıyla vakıf kâtipliğine gelmek isteyen bir kişinin öncelikle mesleğin gerektirdiği vasıfları edinmesi gerekiyordu. Vakfın kurucusu II. Bâyezid'in vakfiyeye yansıyan özlü ifadeleri kâtipliğin hem koşullarını hem de görev tanımını sade bir şekilde özetlemektedir: “*Bir emin ve sâlih ve hesab kitab*

⁶⁸⁶ Afyoncu, E. Ahışhalı, R. (2002). “Kâtip”. *DİA*, C. 25, Ankara, s. 53

⁶⁸⁷ Yediyıldız, B. (2003). *a.g.e.* s. 184, Pay, S. (2000). *a.g.m.* s. 6

⁶⁸⁸ Pay, S. (2000). *a.g.m.* s. 6

⁶⁸⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 67, 69, 74, 75

⁶⁹⁰ Yediyıldız, B. (1983). *a.g.m.* s. 57

⁶⁹¹ Barkan, Ö. L. (2006). *a.g.m.* s. 111

bilür ve hasılı ve harcı kema mufassal yazmağa ve hesap vermeğe kâdir kimesne kâtib ola. Cemi' hasıl-ı evkâf-ı mezbûre ve harcı nakiren ve kıtmiren yazub, defter eyleye...."⁶⁹²

Vakfiyeye göre vakıf kâtibinin kayıt altına aldığı bilgiler iki defter halinde tanzim edilmekteydi.⁶⁹³ Bu defterlerden biri iğneden ipliğe (nakîr ü kıtmîr) günlük gelir ve giderlerin kayıt altına alındığı mufassal defteri, bir diğeri ise bu gelir-gider kayıtlarının özetini ihtiva edecek olan icmâl defteriydi. Bu defterler külliye bütçesi ile ilgili doğrudan bilgi veren en temel kaynaklardı. Söz konusu kayıtların bu denli ayrıntılı düzenlenmiş olması aslında mâli işleri ilgilendiren konularda gösterilen titizliğin açık bir göstergesidir. Çünkü kayıtların tutulmasında izlenen yöntem çoğunlukla kurumun yürüttüğü genel faaliyetlerin denetlenmesini mümkün kılmakla beraber aslında daha çok bütçe ile ilgili vuku bulacak olası suistimallerin önüne geçmeyi amaçlayan bir yöntemdi. Vakıf kâtibi tarafından hazırlanan bu iki kademeli kontrol sistemi ayrıca kayıtlarda yanlışlık olasılığını da daha düşük bir düzeye indirmektedir. Mâli konuların kayıt altına alınmasında gösterilen bu hassasiyet vakfın kurucusu II. Bâyezid tarafından konu ile ilgili gösterilen hassasiyetin adeta bir yansımasıdır: "*cümle evkâfın hâsılı ve harcı her yıl Divan-ı âlide paşalar ve kadiaskerler ve defterdarlar ittifaklarıyla ve ma'rifetleriyle görüle ve sultan-ı zamana arz oluna. Ol dahi şer'i kavim ve şart-ı vakıfla amil ola*"⁶⁹⁴ İşte külliyenin muhâsebe kayıtlarındaki ciddiyetin temelini muhâsebe konusunda gösterilen bu duyarlı yaklaşım oluşturmaktaydı.

Yazı ve kayıt işlerine gösterilen ihtimam sonucu külliye kâtiplik makamının bu alandaki iş yükünü paylaşacak yeni bir kadro tahsisine gidilmişti. Vakfiyede bahsi geçmeyen bu yeni kadro külliyenin muhâsebe ve vezâif kayıtlarına konu olmuştur: Külliyenin 16. yüzyılına ait muhâsebe kayıtlarını içeren defterlerden birinin *Müteferrika-i Câmi'i Şerîf* başlığı altında rastlanan kadrolar arasında yazı ve kayıt işlerinden sorumlu olarak sadece vakıf kâtipliğine -ve onu temsilen de yalnızca vakıf kâtibinin ismine- yer verilirken,⁶⁹⁵ 17. yüzyıla ait muhâsebe defterinin aynı başlığı (*Cemâat-ı müteferrika-i Câmi'i Şerîf*) altında ise yazı ve kayıt işlerinden sorumlu olarak bu kez vakıf kâtibine ek olarak *kâtib-i rûznâmçe* unvanıyla yeni bir kadro ismi zikredilmiştir.⁶⁹⁶ Osmanlı bürokrasisinde günlük hesap hareketlerinin kaydedildiği deftere "*rûznâmçe*"⁶⁹⁷ adı verildiğinden hareketle "*kâtib-i*

⁶⁹² Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 67

⁶⁹³ Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 67

⁶⁹⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 6143-144

⁶⁹⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 1338, 1360, 3658/44, BOA. MAD.d. nr. 5039

⁶⁹⁶ BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 228

⁶⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Afyoncu, E. (2008). "*Rûznâmçe*". *DİA*, C. 35, İstanbul, s. 276-278

rûznâmçe” olarak görevlendirilen kişinin, günlük gelir-gider kayıtlarının tutulmasından sorumlu olan vakıf kâtibinin yardımcısı pozisyonunda değerlendirildi sonucu öne çıkmaktadır.

1511 yılına bir in’âm kaydında külliye vakıf kâtibi Vâkıf Sultan’ın in’âmına mazhar olmuştur.⁶⁹⁸ Nasûh adlı bu şahsın külliye vakıf kâtibi olabileceği tahmin edilmektedir.⁶⁹⁹ Muhâsebe kayıtlarında vakıf kâtibi ile ilgili ulaşılabilen en eski bilgi 1552 yılına ait bir ruznamçe defterinde rastlanmıştır: *bi-kalemi ’l-fakir Mustafa* ⁷⁰⁰ 1552 yılından sonraki külliye kayıtlarının bazılarında -aynı şekilde- hemen önündeki *bi-kalemi ’l-fakir* ifadesiyle vâkıf kâtibinin ismi zikredilirken bazılarında ise sadece *ber mûceb-i defter-i müfredât-ı kâtib-i vakf* ⁷⁰¹ ifadesine yer verilmiştir.

Vakıf kâtibinin üstlenmiş olduğu sorumluluğun karşılığı olan hizmet bedeli vakfiyede günlük 10 akçe olarak belirlenmiştir.⁷⁰² Muhâsebe kayıtlarına vakıf kâtibinin 1596 yılına kadar 10 akçe, bu tarihten sonra ise 15 akçe tutarında maaş aldığı bilgisi yansımıştır.⁷⁰³ Tespit edilebilen ilk maaş kaydı 1574 muhâsebe defterine şu şekilde yansımıştır: “*Mevâcib-i Hasan Kâtib-i Evkâf fî yevmî 10 akçe*”.⁷⁰⁴ Külliye görevlilerinin kayıtlarını içeren muhâsebe defterlerinden tespit edilen vakıf kâtiblerinin isimleri ve aldıkları hizmet bedelleri aşağıdaki 2’nolu çizelgeye aktarıldı. Söz konusu çizelgede de görüldüğü üzere 1575-1585 yıllarında vâkıf kâtipliği görevini Hacı Mehmed adlı şahıs yürütmüştür.⁷⁰⁵ Hacı Mehmed vâkıf kâtipliği görevini 1580 yılına kadar günlük 10 akçe, 1585 yılında da maaşına yapılan 5 akçelik zamlarla günlük 15 akçe hizmet bedeli karşılığında yapmıştır.⁷⁰⁶ 1596 yılında günlük 15 akçe hizmet bedeli ile Hüseyin adlı şahıs bu görevi üstlenmiştir.⁷⁰⁷ 1614 yılına muhâsebe kayıtlarında Ahmed Çelebi adlı şahıs günlük 15 akçe hizmet bedeli ile vakıf kâtibi olarak kaydedilmiştir.⁷⁰⁸ Ahmed Çelebi aynı hizmet bedeli (15 akçe) ile 1633 yılına kadar yaklaşık 19 yıl bu görevde kalmıştır.⁷⁰⁹ 1647 yılına ait külliye vezaif kayıtlarını detaylı bir şekilde

⁶⁹⁸ M.C. 0. 71 numaralı İn’âmât Defteri. s. 469

⁶⁹⁹ Meriç, R. M. (1957). **a.g.m.** s. 25

⁷⁰⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 10756

⁷⁰¹ BOA. D. HMH.d.nr. 21735, BOA. EV.d. nr. 9943, 9202, 9512

⁷⁰² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 67

⁷⁰³ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215

⁷⁰⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 33

⁷⁰⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 3658, s. 8; 1377, s. 56; 1360, s. 2

⁷⁰⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1360, s. 2

⁷⁰⁷ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215

⁷⁰⁸ BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 228; 682, s. 62

⁷⁰⁹ BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 6, 34, 61, 85, 109, 126, 148, 165, 187, 204, 228

içeren muhâsebe defterinde vâkıf kâtibi olarak günlük 15 akçe hizmet bedeli ile Ahmed Efendi adlı bir şahsın ismi geçmektedir. Külliye'nin muhâsebe defterlerinin 1647 yılından sonraki kayıtlarda vâkıf kâtibi kadrosunda bulunan görevlilere dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. 116 numaralı Esâs (Yeni şahsiyet kaydı) Defteri'nde "Fırka-ı hazret-i şehriyârîden saâdetlû Mahmud Bey Efendi" 1888 yılında kitâbet vazifesinde bulunduğu kaydedilmiştir. Aynı kayıta Mahmud Efendi'nin vefatı üzerine mahlûl kalan kitâbet vazifesine Mâbeyn-i Hümâyûn başkâtibinin tezkire-i aliyyesi üzerine irâde-i seniyye ile 1892 yılında Halil Bey ve Halil Bey'in vefatından sonrada Arif Bey (1910) tayin olunmuştur.⁷¹⁰

Yukarıda da belirtildiği gibi vakfiyede bahsi geçmeyen ancak muhâsebe kayıtlarından daha sonra tahsis edildiği anlaşılan "kâtib-i rûznâmçe" kadrosuna ait tespit edilen ilk kayıt 1614 yılına aittir. Bu kayıt muhâsebe defterine, görevlinin ismine yer verilmeden "kâtib-i rûznâmçe fî yevmî 2 akçe" şeklinde yansımıştır.⁷¹¹ Ruznamçe kâtibi hakkında tespit edilen bilgiler aşağıda 2 no'lu çizelgeye aktarılmıştır. Bu çizelgede de görüleceği üzere 1617 yılına ait muhâsebe kaydında ruznamçe kadrosuna günlük 2 akçe hizmet bedeli ile Hasan adlı kişi kaydedilmiş⁷¹² ve bu şahıs günlük aynı hizmet bedeli karşılığında 1625 yılında kadar yaklaşık 8 yıl bu görevde kalmıştır.⁷¹³ Kayıtlara günlük 5 akçe hizmet bedeli ile ruznamçe kâtibi olarak 1625 yılında Ahmed, 1647 yılında günlük ise Süleyman adlı şahısların ismi yansımıştır.⁷¹⁴

Muhâsebe kayıtları özünde sadece gelir ve giderlerle ilgili bilgi verse de aslında bir bütün olarak analiz edildiğinde külliye'nin genel faaliyetleri hakkında da çok önemli ipuçları vermektedir. Çünkü ağırlıklı olarak sayısal verilere odaklansa da, bir kurumun gelir ve giderlerine ilişkin tutulan kayıtlar bir başka açıdan o kurumda olup bitenlerle ilgili birer kayıt işlevi görürler. Dolayısıyla külliye'nin görevli kâtipleri tarafından son derece detaylı bir şekilde tutulan muhâsebe kayıtları bir taraftan külliye'nin gelir ve giderlerine ilişkin verileri verirken diğer taraftan külliye'nin tarihsel süreçteki yaşantısına ışık tutmaktadır.

⁷¹⁰ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 34-35, sıra 244

⁷¹¹ BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 228

⁷¹² BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 165

⁷¹³ BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 34, 61, 85, 109, 126, 148, 165, 187, 228

⁷¹⁴ BOA. MAD.d. nr. 5157, s. 7

Çizelge 3.2. Külliye'nin vakıf kâtibi ve rûznâmçe kâtibi görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler⁷¹⁵

Görev tarihi	Vakıf kâtiplerinin isimleri	Vakıf kâtiplerinin günlük maaş tutarı (akçe)	Rûznâmçe kâtiplerinin isimleri	Rûznâmçe kâtiplerinin günlük maaş tutarı (akçe)
1511	Nasûh	-	-	-
1552	Mustafa	-	-	-
1574	Hasan	10		
1575-1584	el-Hacı Mehmed	10	-	-
1596	Hüseyin	15	-	-
1614	Ahmed Çelebi	15	-	2
1617	Ahmed Çelebi	15	Hasan	2
1625	Ahmed Çelebi	15	Ahmed	-
1647	Ahmed Efendi	15	Süleyman	5
1888	Mahmud Bey	-	-	-
1892	Halil Bey	-	-	-
1910	Arif Bey	-	-	-

3.1.1.3. Câbî, kâtip ve mûtemet (Tahsilat sistemi)

Kurumlar kendilerine ait gelir kaynaklarından maksimum düzeyde yararlanmak üzere bir dizi tedbir alırlar. Bu tedbirlerin en önemlilerinden biri de sahip olunan gelir kaynaklarına uygun bir tahsilat yöntemi belirlemektir. İşte çalışmanın bu safhasında II. Bâyezid Külliyesi'nde nasıl bir tahsilat yönteminin benimsendiğini anlamaya çalışacağız.

II. Bâyezid Külliyesi oldukça geniş bir coğrafyada varlık gösteren çok sayıda gelir kaynaklarına sahipti. Külliye kendi koşullarına göre bir tahsilat yöntemi belirlemek durumundaydı. Bu yönde alınmaya çalışılan tedbirlerle ilgili çalışmalar vakfiyeye yansımıştır: Vakfiyede, bu kaynaklardan elde edilecek gelirin ne şekilde ve kimler tarafından toplanacağı sorusu üzerinde durulmuş ve bu yönde çözümler geliştirilmeye çalışılmıştır. Buna göre külliye gelirlerini toplama sorumluluğu vakıf literatüründe kendilerine câbî⁷¹⁶ ve câbî kâtibi⁷¹⁷ denilen görevlilere verilecekti. Tahsil işleri kapsamında görev alacak câbî ve câbî kâtiplerinin sahip olmaları gereken vasıflar, görev tanımları ve hizmet karşılığı olarak

⁷¹⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 3658, s. 8; 1377, s. 56; 1360, s. 2, BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215; 5631, s. 6, 34, 61, 85, 109, 126, 148, 165, 187, 204, 228; 5157, s. 7, VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 34-35, sıra 244

⁷¹⁶ Geniş bilgi için bkz. İpşirli, M. (1992). "Câbî". *DİA.*, C. 6, İstanbul, s. 529-530

⁷¹⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 70-72

alacakları hizmet bedeli ile ilgili Vâkîf Sultan tarafından belirtilen hususlar vakfiyede ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.⁷¹⁸

Gelirlerin tahsil edilmesinden sorumlu tutulan görevlilerin yetki ve sorumlulukları belirlenirken doğal olarak buradaki en önemli sorumluluk külliye'nin başında bulunan mütevellîye verilmişti. Tahsilatla ilgili çalışmaları yakından takip etme sorumluluğuna istinaden mütevellî bu alanda görevlendirilmiş kişileri denetlemeye yetkili kılınmıştı: *Câbîlerin ahvâlini mütevellî daima tetebu eyleye. Hesabların ala ve hiyaneti zâhir olanı tebdil ede.*⁷¹⁹ Vakfiyede tek tek kaydedilmiş olan gelir kaynaklarının sayıları ve nitelikleri hesaba katılarak buna göre bir sorumluluk ve görev dağılımına gidilmişti: Söz konusu kaynaklardan sağlanacak olan gelirlerin tahsili için 18'i câbî, 9'u ise câbî kâtibi olmak üzere toplamda 27 kişi tayin edilmişti.⁷²⁰

Câbîlik ve câbî kâtipliği kadrolarına atanacak kişilerde aranan koşullar, onların görev tanımları ve ifa edecekleri görev karşılığında alacakları hizmet bedeli bizzat külliye kurucusu tarafından belirlenmişti. Buna göre câbîlerin güvenilir, dindar ve liyakat sahibi gibi vasıflara sahip olması gerekirdi. Gelirler doğrudan câbîler eliyle toplandığı için câbîlik görevine getirilecek olanların güvenilir kişilerden oluşması büyük önem arz etmekteydi. Nitekim külliye'de câbîlerle ilgili koşulan şartlar arasında; görevlerini hakkı ile yerine getirmek, külliye'nin gelirlerini zamanında ve eksiksiz toplamaya ehliyetli olmak, şer'an külliye için yapılması gereken şeyleri yapmak ve görevine hiçbir surette hile karıştırmamak gibi şartlara da yer verilmişti. Ayrıca câbîler tahsil etmiş oldukları gelirleri eksiksiz bir şekilde mütevellî ve nâzıra teslim etmek ve teslim ettikleri gelirleri câbî kâtiplerine kuruşu kuruşuna kaydettirmek zorundaydılar. Câbîlerde olduğu gibi, câbî kâtibi olarak tayin edilecek şahıslar için de güvenilir, dindar ve liyakat sahibi olma gibi şartlar konulmuştu. Ancak câbîlerden farklı olarak, câbî kâtipleri ayrıca hesap ve kitabet bilgisine sahip olmak zorundaydılar.⁷²¹

Vakfiyede câbî ve câbî kâtibinin sahip olmaları gereken vasıflar, tâbi tutuldukları şartlar ve görev tanımları belirlendikten sonra, belli bölgelerde varlık gösteren gelir kaynaklarının tahsilat işlerinde görevlendirilecek olan câbî ve câbî kâtiplerinin sayıları da

⁷¹⁸ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 70-73

⁷¹⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 143

⁷²⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 73-76

⁷²¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 70-73

belirtilmişti. Buna göre Havass-ı Kostantîniyye olarak tabir edilen İstanbul hasları için 14 câbî ve 6 câbî kâtibi; İstanbul ve Galata surları dışında kalan Bigados ve Selanik'teki gelirlerinin tahsili için birer câbî ve birer câbî kâtibi; İstanbul suriçi ve Edirne'deki gelirlerin tahsilinde ise bir câbî olmak üzere toplamda 27 kişinin alımına karar verilmişti.⁷²² Ancak külliye'nin kaynaklarına yansıdığı kadarıyla bu sayı vakfiyede kayıtlı olan müsakkafât türü gelir kaynaklarının ciddi artışına paralel olarak artmıştı. Külliye'nin muhâsebe kaynaklarından derlenen verilerden oluşturulan aşağıdaki (3 no'lu) çizelge tahsilat görevlilerinin sayısındaki söz konusu bu yükselişi açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yapılan incelemelerde rastlanan 1574 yılına ait muhâsebe defteri, II. Bâyezid Külliyesi'nin gelir kaynaklarından sağlanan gelirlerin tahsil edilmesinden sorumlu görevliler ilgili ulaşılabilen en eski kayıttır. Bu defter gerek kayıt sistemi gerekse içerdiği veriler bakımından 1610 yılına kadarki incelenen diğer bütün defterlerle hemen hemen aynıdır. 1574 yılına ait muhâsebe defteri tahsilat sistemiyle ilgili ulaşılan ilk kayıtları ihtiva etmesi çalışmanın konu başlığı açısından önem arz etmektedir. Defter kayıtları câbî kâtipliği ve câbî görevlilerinin sayısı, çalışma alanları ve ifa ettikleri görevleri karşılığında almış oldukları günlük hizmet bedelinin tutarı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu deftere göre; külliye'ye ait zengin gelir kaynakları 25 cibâyete⁷²³ ayrılmış⁷²⁴ ve bu cibâyetlerde gelirleri tahsil etmek üzere câbî ve câbî kâtiplerinden oluşan 40 kişilik bir görev grubu tayin edilmişti. Cibâyetlere ayrılan gelir kaynaklarının tahsilatından sorumlu olan görevli isimleri, görev alanları ve bu alanlarda çalışan görevlilere ödenen hizmet bedelinin tek tek kayıt altına alındığı defterde, öncelikle "Cemâat-i Kâtibân-ı Evkâf" grubuna ve devamında "Mevâcib-i" alt başlıkları altında görevli olan kâtibin ismi, görev yeri ve günlük olarak aldığı ücret bilgisine yer verilmektedir. Örneğin Mustafa bin Şaban'a ait bilgiler, "Mevâcib-i Mustafa bin Şaban kâtib-i bağat-ı İstanbul fî yevmî 8 akçe" şeklinde kaydedilmiştir.⁷²⁵ Câbî kâtiplerinin sayısı vakfiyede 9 olarak belirtilmiş ancak söz konusu

⁷²² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 73-76

⁷²³ "Bâyezid-i Veli vakfı münasebetiyle kullanılan tâbirlerdendir. Cesametinden dolayı bir elden idaresi kabil olmayacağı anlaşılan müsakkafât ve müstegallâtından Beyoğlu ve Boğaziçi'nin Rumeli cihetinde bulunanlar bu namla üçe ayrılarak Kasımpaşa havalisinde olanlara "Kasımpaşa cibayeti" Galata ve Beyoğlu havalisinde bulunanlara "Galata cibayeti", Beşiktaş'tan Rumeli Feneri'ne kadar olan yerlerdeki kâtiplerine de "Üskümrü cibayeti" namları verilirdi.", Pakalın, M. Z. (2004). a.g.e. C. I, s. 287

⁷²⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 45-47

⁷²⁵ Diğerler kâtiplerin isimleri, görev yerleri ve hizmet bedelleri: Mustafa, kâtib-i Bağat-ı İstanbul, fî yevmî 8 akçe; Mehmed, kâtib-i Bağat-ı Galata fî yevmî 10 akçe; Hüsrev, kâtib-i Yenibahçe fî yevmî 5 akçe; Mehmed, kâtib-i Dalyona-ı Silivri, ve Bigados fî yevmî 5 akçe; Mustafa, Harem-i kâtib-i cibâyet-i Kumbergos ve Çekme-ı Büzürg, fî yevmî 5 akçe; Mehmed, kâtib-i cibâyet-i Trakayte ve Haraccı fî yevmî 5 akçe; Haydar, kâtib-

defterin tutulduğu dönemde bu sayının 15'e çıktığı görülmektedir. Yine vakfiyede görevlendirilen câbî kâtiplerinin günlük bazda aldıkları maaş tutarı 5 akçe ve her câbî kâtibi için eşit iken bahsi geçen deftere kaydedilmiş câbî kâtiplerinin günlük maaş tutarları 5 ile 10 akçe arasında değişebilmektedir.

Bu ücret farkı muhtemelen câbî kâtiplerinin görevli bulundukları cibâyethlerin farklı iş yoğunluğuna sahip olmalarından kaynaklanmıştı. Çünkü kayıtlar, personele ödenen maaş tutarındaki söz konusu farkın cibâyete göre oluştuğunu göstermektedir. Örneğin, “Bağat-ı Galata” cibâyethinde görev yapanlar günlük 10 akçe ile en yüksek maaşı alırlarken “Bağat-ı İstanbul” cibâyethinde görevlilerin 8, Selanik ve İjova cibâyethlerindeki görevlilerin 6 ve diğer cibâyethlerdeki görevlilerin ise en düşük miktar olan 5 akçe günlük maaş aldıkları tespit edilmiştir. Konu ile ilgili deftere yansıyan dikkate değer bir başka detay ise tahsilat işlerinden sorumlu bir görevlinin aynı anda iki farklı cibâyette görev alabilmiş olmasıdır. Meselâ 1574 yılına ait bir kayıta Emrullah bin Mahmud adlı şahıs günlük 5 akçe ücret karşılığında hem Edincik hem de Karağaç cibâyethlerinin câbîlik görevini yapmaktaydı.⁷²⁶

1574 yılına ait muhâsebe defterinde câbî kâtiplerinden sonra “Cemâat-ı Câbîyan-i Evkâf” başlığı altında külliyeinin câbîlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. II. Bâyezid Külliyesi'nin vakfiyesindeki konu ile ilgili kayıtlarda, külliyeinin câbîlik kadrosu kapsamında görevlendirmesi gereken kişi sayısını 18 ve bu kişilere ödenecek hizmet bedelinin de kişi başına 4 akçe olarak belirlenmiştir. Ancak söz konusu muhâsebe defteri, koşullara bağlı olarak bu rakamların zamanla değiştiğini göstermektedir: Vakfiyede 18 olarak belirtilen câbî sayısı muhâsebe defterinde 28'e yükseldiği ve câbîlere kişi başına ödenen hizmet bedeli vakfiyede günlük 4 akçe olarak gösterilirken bu defterde söz konusu bedelin 5 ile 3 akçe arasında değiştiği görülmektedir. *Cibâyeth-i İjova*, *cibâyeth-i Selanik* ve *cibâyeth-i Dekâkin* cibâyethlerindeki câbîler kişi başına aldıkları günlük 5 akçe ile câbîler arasında en yüksek maaşı alan görevliler olarak kayıtlara geçmişlerdir. *Bağat-ı İstanbul* ve *Bağat-ı Galata* cibâyethlerindeki câbîlere ödenen günlük maaş miktarı 5 ile 4 akçe arasında bir değişiklik göstermiştir. Diğer taraftan *kapan-ı meyve-i der Edirne* cibâyethinde görev

i cibâyeth-i Çekme-i Küçük ve Yarık Burgaz, fi yevmî 5 akçe; Cafer, kâtib-i cibâyeth-i Mihal Bergos, fi yevmî 5 akçe; Pervane, kâtib-i cibâyeth-i Azadlu ve Emir Ahur, fi yevmî 5 akçe; Muslihiddin, kâtib-i cibâyeth-Zekeriyya Bergos ve Uskumru, fi yevmî 5 akçe; Emrullah, kâtib-i cibâyeth-i İncegüz ve Karağaç, fi yevmî 5 akçe; Sabri, kâtib-i cibâyeth-i Edincik ve Timur Kapı, fi yevmî 5 akçe; Abdurrahman, kâtib-i cibâyeth-i Dekâkin, fi yevmî 5 akçe; Şamil, kâtib-i cibâyeth-i İjova fi yevmî 6 akçe; Sabri, kâtib-i cibâyeth-i Selanik, fi yevmî 6 akçe, BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 46

⁷²⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 46

yapan câbîler meslektaşları arasında en düşük maaşla çalışan görevliler olarak kişi başına günlük 3 akçe alırken, bahsi geçen cibâyetler dışındaki 20 cibâyette hizmet veren câbîler ise günlük 4 akçe maaş almışlardır.⁷²⁷

Osmanlı döneminde vakıflara ait çok sayıda gelir kaynakları vardı. Bu gelir kaynaklarının çokluğunun yanı sıra aralarındaki mesafenin uzaklığı da düşünüldüğünde o günün koşullarında bu kaynaklara tek tek ulaşmanın zorluğunu tahmin etmek zor olamasa gerek. İşte bu zorluğun üstesinden gelebilmek için bir dönem ulaşım aracı olarak binek hayvanları kullanılmıştı. Görevini ifa esnasında bu binek hayvanlarından yaralanan câbîlere vakıf literatüründe “câbî-i sūvârî” denilmiştir.⁷²⁸ Ancak gerek vakfiye gerekse II. Bâyezid Külliyesi’ne ait ulaşılabilen diğer kaynakların hiçbirinde *câbî-i sūvârî* adı altında bir kadro tahsis edilmemişti. Diğer taraftan Osmanlının en önemli vakıfları arasında gösterilen II. Bâyezid Külliyesi oldukça geniş bir coğrafya üzerinde çok sayıda gelir kaynağına sahipti. Üstelik bu kaynaklar İstanbul, Selanik, Edirne ve Dimetoka gibi birbirinden uzak farklı şehirlerde bulunmaktaydı. Dolayısıyla bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde, bu *câbî-i sūvârî* olarak adlandırılan görevlilerin külliye adına gerçekleştirilen tahsilat süreçlerinin bir yerinde görev almış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

İncelenen muhâsebe kayıtlarından câbî görevlileri hakkında detaylı bilgilerin kaydedilmiş olduğu “Cemâat-ı Câbîyan-i Evkâf” başlığı altında külliye ait cibâyetlerde görev yapmakta olan kişilere ait mevâcib kayıtlarına yer verilmiştir. Bu kayıtlarda dikkat çeken en önemli detay, konusunu belirleyen başlığın kapsamı dışında olmasına rağmen, *koruci-ı çayır ve tuzalak* (?) denilen bir görevli ile beraber kayıtlarda külliyenin gelir kaynakları arasında gösterilen Selanik kervansarayındaki imam, müezzin, ferrâş (temizlik

⁷²⁷ Defterde kayıtlı olan câbîlerin isimleri, görev yerleri ve hizmet bedelleri: Hüsrev, câbî-ı Bağat-ı İstanbul fi yevmî 5 akçe; Hamdi, câbî-i cibâyet-i Bağat-ı İstanbul, fi yevmî 5 akçe; Hüseyin, câbî (görev yeri yazılmamış), fi yevmî 4 akçe; Ferhad, câbî-ı Bağat-ı Galata, fi yevmî 4 akçe; Murad, câbî-ı Bağat-ı Galata, fi yevmî 4 akçe; Hüseyin, câbî-ı Yenibahçe, fi yevmî 4 akçe; Pervane, câbî-i Dalyona-ı Silivri, fi yevmî 4 akçe; Şehmus, câbî-i cibâyet-i Bigados, fi yevmî 4 akçe; Cafer, câbî-i cibâyet-i Kumbergos, fi yevmî 4 akçe; İvaz, câbî-i cibâyet-i Çekme-ı Büzürg, fi yevmî 4 akçe; Mehmed câbî-i cibâyet-i Trakayte, fi yevmî 4 akçe; Mustafa, câbî-i cibâyet-i (?) Haraccı fi yevmî 4 akçe; Mustafa, câbî-i cibâyet-i Çekme-ı Küçük, fi yevmî 4 akçe; Mehmed, câbî-i cibâyet-i Yarık Burgaz, fi yevmî 4 akçe; Abdullah câbî-i cibâyet-i Mihal Bergos, fi yevmî 4 akçe; Mustafa, câbî-i cibâyet-i Şerif Ağa, fi yevmî 4 akçe; Hasan, câbî-i cibâyet-i Azadlu fi yevmî 4 akçe; Ahmed, câbî-i cibâyet-i Emir Ahur, fi yevmî 4 akçe; Abdullah, câbî-i cibâyet-i Uskumru, fi yevmî 4 akçe; Hasan, câbî-i cibâyet-i Zekerıyya Bergos, fi yevmî 4 akçe; Ahmed, câbî-i cibâyet-i İncügez, fi yevmî 4 akçe; Mehmed, câbî-i cibâyet-i Karaağaç, fi yevmî 4 akçe; Mahmud, câbî-i cibâyet-i İjova, fi yevmî 5 akçe; Mehmed, câbî-i cibâyet-i Selanik, fi yevmî 5 akçe; Müfid, câbî-i cibâyet-i Edincik, fi yevmî 4 akçe; Hasan, câbî-i cibâyet-i Timur Kapı, fi yevmî 4 akçe; Hasan, câbî-i cibâyet-i Dekâkin, fi yevmî 5 akçe; Mahmud, câbî-i cibâyet-i Kapan-ı Meyve-i der Edirne, fi yevmî 3 akçe, BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 46-47

⁷²⁸ Yediylidiz, B. (2003). a.g.e. s. 184

görevlisi) ve râh-âbi (suyollarının bakım ve onarımından sorumlu görevli) gibi, câbîlik dışındaki farklı meslek gruplarına ait 5 görevlinin mevâcib kaydına yer verilmiş olmasıdır.⁷²⁹ Anacak 1575 yılına ait kayıtlarda “Cemâat-ı Câbîyan-i Evkâf” başlığına, bahsi geçen farklı meslek gruplarına ait 5 mevâcib kaydını refere eden “Gayrih-i” ifadesi eklenerek bu karışıklık giderilmiştir.⁷³⁰

Bu 5 kayıt bahsi geçen başlığa ait içeriğin son kısmında yer alan, toplam personel sayısının ve personele ödenen günlük maaşın yer aldığı “Yekûn” başlığının içinde kaydedilmiştir. Şöyle ki; “Cemâat-ı Câbîyan-i Evkâf” başlığı altında verilen içeriğin sonunda personel sayısını ve bu personele ödenen maaşın toplamını gösteren “Yekûn 33 Neferân, fî yevmî 134 akçe” şeklindeki ibarede toplam personel sayısını gösteren 33’ten söz konusu 5 mevâcib kaydı çıkarıldığında külliye’nin câbî sayısına (28); personele ödenmiş olan toplam maaşı gösteren 134 akçeden bu 5 görevliye ödenen toplam maaş miktarı olan 12 akçe çıkarıldığında ise külliye’nin câbî görevlilerine ödenen toplam günlük maaş miktarına (122 akçe) ulaşılmaktadır.⁷³¹

Önceki muhâsebe defterlerinin “Cemâat-ı Câbîyan-i Evkâf” başlıklarının altında verilen içerikte söz konusu 5 mevâcib kaydının bilgisine açık şekilde yer verilirken 1614 yılına ait olan muhâsebe kaydında ise “Cemâat-ı câbîyan-i ve hademe-i sâire der Selanik” başlığı altında -aşağıdaki çizelgede de görüleceği üzere- sadece personel sayısı (nefer 40) ve bu personele ödenen günlük maaş miktarına (fî yevmî 175,5 akçe) yer verilmiştir. Dolayısıyla 1614 yılına ait muhâsebe kaydından söz konusu beş mevâcib kaydına dair açık bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Selanik ile ilgili olan kayıt külliye’nin 1620-1621 kayıtlarını içeren muhâsebe kaydında ilk kez “Cemâat-ı hademe-i cibâyet-i Selanik neferân 5 fî yevmî 26 akçe” şeklinde müstakil bir kayıt olarak yazılmıştır.⁷³² Konu ile ilgili önceki kayıtlarla karşılaştırıldığında daha önce Selanik kervansarayındaki görevlilere yapılan 12 akçelik günlük maaş miktarının bu kayıta 26 akçeye yükseltilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kayıtlarda bunun nedenini izah eden herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

⁷²⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 46; 3658/15, s. 14; 1337, s. 47; 3658/44, s. 14-15; 1360, s. 14-15, BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 218, 261; 5631, s. 263, 301

⁷³⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, s. 14

⁷³¹ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, s. 14

⁷³² BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 36

1620 yılından itibaren külliye kayıtlarının “Cemâat-ı câbîyan” başlığı altında sadece külliyenin câbî görevlileri kaydedilmiştir. Ancak aşağıdaki çizelgede de (3 no’lu) görüleceği üzere 1636 yılına ait kayıt, külliye gelirlerinin tahsilat işlerinden sorumlu olan memurların sayısı ve aldıkları maaşa ilişkin ulaşılabilen son kayıttır.⁷³³ Bu tarihten sonraki muhâsebe defterlerindeki kayıtların içeriği zamanla daha da kısaltılarak sadece özet şeklinde yazılmıştır. Öyle ki, 18. yüzyıla ait defterlerdeki kayıt sistemi *el vezâif* başlığı altında külliye bünyesinde faaliyet göstermekte olan bütün iş kollarına ait personel ile ilgili bilgileri tek kaleme indirgenmiştir.⁷³⁴ Dolayısıyla kayıtlardaki bilginin bu şekilde özetlenmiş olması gerek külliye bünyesinde istihdam edilen herhangi bir meslek grubu ile gerekse külliyenin tahsilat işlerinden sorumlu memurlarla ilgili bilgilerin detayına ulaşılmasını imkânsız kılmaktadır.

Külliye kayıtlarında sırasıyla “Cemâat-ı Kâtibân” başlığı altında kâtipler, “Cemâat-ı Câbîyan” başlığı altında ise câbîlerle ilgili verilen bilgilerden hemen sonra “Cemâat-ı Kâtibân-ı ve Câbîyan-i Evkâf-ı Medrese-i Mâmûre”⁷³⁵ bazı kayıtlarda ise “Cemâat-ı Kâtibân-ı ve Câbîyan-i Evkâf-ı Medrese ve Türbe” şeklinde yeni bir başlık karşımıza çıkmaktadır.⁷³⁶ Bu başlık altında sadece külliyenin gelir kaynakları arasında bulunan Ormanlı, Hasanlu, Kocacık ve Dimetoka cibâyetlerindeki kâtip ve câbîlere ait 7 mevâcib kaydına yer verilmiştir. Bu kâtip ve câbîlere ait mevâcib kayıtlarına neden özellikle ayrı bir başlık altında yer verildiğine dair herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Ancak aşağıdaki çizelgede de görüleceği üzere, 1615 yılına ait muhâsebe defterinde söz konusu görevliler, kâtibân meslek grubuna dâhil edilmiş ve bu durum kâtiplerin sayısına bir artış olarak yansımıştır.⁷³⁷

Vakıfların gelir kaynaklarından sağlanan gelirlerin tahsilatı; câbî, câbî kâtibi ve mû’temed unvanları altında görevlendirilen şahıslar tarafından gerçekleştirilmiştir. Câbî, câbî kâtibi ve mû’temed görevlerini ifa ederken birbirleri ile tam bir koordinasyon içinde çalışmak zorundaydılar. Buna göre; câbî gelirleri mükelleften tahsil ederken, câbî kâtibi de tahsil edilen gelirleri miktar ve tarih göstererek kimlerden alındığını detaylı bir şekilde kayıt

⁷³³ BOA. MAD.d. nr. 682, s. 5

⁷³⁴ BOA. EV. HMH.d. nr. 1608, 1989, 2170

⁷³⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15

⁷³⁶ BOA. TS. MA.d. nr.1337, 3658/44, BOA. MAD.d. nr. 5039

⁷³⁷ BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 263

altına almak zorundaydı. Mû'temed farklı sahalardan toplanan paraların güvenli bir şekilde merkeze akışını sağlamakla mükellefti.⁷³⁸

Ancak külliye vakfiyesinde mû'temede adı altı herhangi bir kadro tahsis edilmemiş olmasına rağmen incelenen muhâsebe defterlerinin “Cemâat-ı mu'temedân-i süvari ve piyade”⁷³⁹ şeklindeki başlığın içeriğinden 5 kişilik bir mû'temed kadrosunun tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Bu örnek kayıta sadece mû'temed kadrosunun kaç kişilik olduğu hakkındaki bilgi ile sınırlı kalmış; onların görev tanımları ya da sorumlulukları ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak “Mû'temed” unvanından bir sonuç çıkarmak gerekirse; Vakıf terminolojisinde “mû'temed” ifadesi “veznedâr” anlamına geldiği bilgisinden⁷⁴⁰ hareketle mû'temed görevlisinin kaynaklardan sağlanan geliri teslim almak ve onun muhafaza etmekten sorumlu olduğu sonucuna varılabilir.

Yukarıda ki örnek kayıta da görüldüğü gibi külliye kayıtlarında mû'temed görevlilerinden söz edilirken “süvârî” ve “piyade” şeklinde bir ayırıma gidilmesi mû'temedlik kadrosunda bir sınıflandırmanın yapılmış olduğunu göstermektedir. Bu sınıflandırma gelir kaynaklarının merkeze olan uzaklık ve yakınlık durumlarına göre yapılmıştır. Önceki satırlarda bahsi geçen 5 kişilik mû'temed kadrosunun 3'ü “mû'temed-i süvari” 2'si ise “piyade” olarak kayıtlara yansımıştır. Mû'temed-i süvariler, külliye'nin uzak yerlerde bulunan gelirlerin tahsilatı esnasında ulaşım aracı olarak binek hayvanlarından faydalandıkları için bu unvanı almışlardır.⁷⁴¹ Buna göre mû'temedi süvari, merkezden uzak bölgelerde kalan gelir kaynaklarından tahsil edilen geliri eksiksiz olarak merkeze ulaştırmakla mükellefti. Mû'temed-ı piyâde ise merkezdeki câbî ve câbî görevlileri tarafından tahsil edilen ve kayıt altına alınan gelirleri teslim almak ve bu gelirleri muhafaza edip sağlam bir şekilde külliye yönetiminin başından bulunan mütevellîye teslim etmekle mükellefti. Muhâsebe defterlerinin kayıt sisteminin zamanla değişikliğe uğraması sonucu, mû'temed kadrosuna ilişkin bilgiler ancak 18. yüzyılın başına kadar takip edilebilmiştir.

Külliye kaynaklarından tespit edilebilen câbî, câbî kâtibi ve mû'temed olarak görev yapmış olanlarla ilgili ulaşılabilen veriler aşağıdaki 3 no'lu çizelgeye aktarılmıştır. Bu çizelgeye konu olan görevlilerin, görev ve sorumlulukları külliye'nin Evkâf-ı Hümayun

⁷³⁸ Unan, F. (2003). **a.g.e.** s. 174

⁷³⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1360

⁷⁴⁰ Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 58

⁷⁴¹ İpşirli, M. (1992). **a.g.m.** s. 529

Nezâreti'ne dâhil edilmesi ile beraber nezârete devredilmiştir.⁷⁴² Tanzimat döneminde vergilendirme ile ilgili gerekli görülen düzenlemelerin yapılması üzerine 1840 yılında çıkarılan *Muhassillîn Talimatı* gereği, gayr-i sahih vakıf arazileri dâhil bütün arazilerin vergileri merkezden tayin edilen görevliler (muhassıl) tarafından toplanmaya başlanmış ve toplanan gelirlerden tahsilat masrafları çıkarıldıktan sonra kalan meblağ vakıflara verilmiştir.⁷⁴³

Çizelge 3.3. Tahsildar görevlileri⁷⁴⁴ (akçe)

Yıllar	Cemâat-ı kâtibân		Cemâat-ı câbiyan		Cemâat-ı kâtibân ve câbiyan		Mûtemed		Toplam	
PS*/Gü*	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ
Vakfiye	9	40	18	72	-	-	-	-	27	112
1574	15	84	28	122	7	30	5	23	56	269
1575	15	84	28	122	7	30	5	23	56	269
1578	15	84	28	122	7	30	5	23	56	269
1580	15	84	28	122	7	30	5	23	56	269
1584	15	84	28	122	7	30	-	-	50	236
1593	15	87	28	122	7	30	5	25	55	264
1596	15	87	28	122	7	31	5	26	56	281
1600	16	99	28	122	7	33	5	26	56	280
1605	20	109	26	115	-	-	5	26	51	250
1610	23	127	36	162	-	-	5	26	64	315
1614	23	131	40	175,5	-	-	5	26	70	352,5
1620	23	131	34	149,5	-	-	5	26	63	321,5
1636	23	131	39	175,5	-	-	5	26	67	332,5
1665	-	159	-	162	-	-	-	26	-	-
1698	-	170	-	155	-	-	-	39	-	-
1706	-	170	-	155	-	-	-	39	-	-

3.1.1.4. Râh-ı âbiyân ve meremmetciyân (Bakım ve onarım işleri)

II. Bâyezid Külliyesi gibi vizyon sahibi bir kuruma ait fiziki yapılar pratik işlevlerinin yanı sıra bir anlamda ait oldukları kurumların imajına da etkide bulunurlardı. Dolayısıyla külliye kendisine ait olan yapılarla ilgili hem zamanla oluşabilecek hasarları hem de olası doğal afetler sonucu yaşanabilecek yıkımları önceden hesaba katarak buna göre sağlam

⁷⁴² Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. I, s. 287

⁷⁴³ Öztürk, N. (1995c), **a.g.e.** s. 109-110

⁷⁴⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 682, 1891, BOA. HMH.d. nr. 961, 1360

* Personel Sayısı (PS)

* Personelin günlük akçe cinsinden aldığı hizmet bedeli (GÜ)

tedbirler almak durumundaydı. Bu konuda yapılması gereken bazı hususlar II. Bâyezid tarafından gayet açık bir şekilde belirtilmiştir:

*Meremmete ve ıslaha muhtaç olanı asla te'hir etmeyüb, kema yenbeği sa'y edüb, evvelki gibi ma'mur eyleyeler ve münhedim olanı rakabe için hıfz olunan mahsul-i vakıfla tecdid edeler. Bi'l-küllîye münhedim olsa mahsûl-i evkafı rakabeye tutub, nâzıra ve kâtiplere ve câbilere ki, tahsil-i ğallâtı ve zabt-ı mahsulâtı ânlara ihtiyac vardır. Vazifelerin virüb, sâir mürtezıkaya ve i'maret ve cami ihracatına nesne vermeyeler. Ne hasıl olursa kaç yılda tamam olursa olsun tecdid-i binâ-i münhedime harc edeler ve her bar ki, binâların külli ya ba'zı münhedim olsa bu üslub-ı mezbur üzere a'mel edeler. el-İyazu billâhi Te'âla bir vechle olursa ki, tecdidi ve i'adesi kat'an mümkün olmaya. Ol vakit hâsıl-ı evkaf, fukara-yı Müslimîne sarf oluna ve dahi hazret-i sultan-ı vâkıf daima mansur ve mesrur ve indellâhi Te'âla sa'y-i meşkur ve akıbeti hayr ve makamı mahmud olsun*⁷⁴⁵

Görüldüğü üzere Vâkıf Sultan'ın külliyeyle ait yapıların durumuna büyük bir önem atfetmiş ve bu öneme istinaden gerekli hallerde vazife ve imârete ayrılan ödeneğin külliyeyle ait yapıların bakım-onarım ve yeniden tesisine harcanmasını şart koşmuştur.

Külliye yönetimi, külliyeyle ait kompleks ve onun altyapısının bakım-onarım ve gerektiğinde yeniden inşâsı ile ilgili yapılması gereken tüm iş ve işlemlerden sorumlu tutulmuş ve bu konuda da yetkili kılınmıştır.⁷⁴⁶ Ancak kompleksin bakım ve onarımı ile ilgili sorumluluk ve inisiyatif tamamen külliye yönetimine bırakılsa da vakfiyede *meremmetân*,⁷⁴⁷ *râh-âbi*⁷⁴⁸ ve *kurşuncu*⁷⁴⁹ gibi meslek dallarında işin yapımını doğrudan üstlenecek elemanlar ile ilgili kriterlere de yer verilmişti. Buna göre söz konusu kadrolara alınacak şahıslar mesleki yeterliliğe sahip ve güvenilir olmalıydılar.⁷⁵⁰

Muhâsebe defterlerinde farklı meslek gruplarından istihdam edilmiş görevliler “Cemâat-ı meremmetciyân-ı evkâf” başlığı altında kaydedilmiştir.⁷⁵¹ Bu başlığın yer aldığı bazı kaynakların ayrıntılı tutulmuş kayıt sistemleri sayesinde bakım ve onarım işleri kapsamında istihdam edilmiş başka meslek gruplarından olan görevlilerin mesleklerini de tespit etmek mümkündür. Tespit edilebilen meslek grupları ve hizmetlerine başvuru bu

⁷⁴⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 144-147

⁷⁴⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 144

⁷⁴⁷ Tamir ve onarım işlerini yapan kişiye “Meremmetçi” denilmiştir. Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. II, s. 481

⁷⁴⁸ Su-yollarının bakımından sorumlu olan görevliye “Râh-i âbi” denilmiştir. Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 59

⁷⁴⁹ “Kurşuncu” Vakıf binalarının kubbelerini kurşun kaplamakla sorumlu olan görevli denilmiştir. Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 58

⁷⁵⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 118-121

⁷⁵¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 3658/44, 1337, 1360

gruplara mensup kişilere ödenen günlük ücretler, bir yandan külliye'nin tamir ve onarım noktasındaki öncelikli ihtiyaçlarının ne olduğunu ortaya koyarken diğer taraftan dönemin meslek grupları hakkında bazı ipuçları vermektedir. Söz konusu kayıta “Cemâat-ı meremmetciyân-ı evkâf” başlığı altından 6 mevâcib kaydı yer almaktadır. Mevâcib kaydı altında kaydedilmiş olan görevlilerin isimleri ile beraber mesleki unvanları da yazılmıştır. Kayıttaki ilk kişi *senktırâş*⁷⁵² denilen bir taş ustasıdır.⁷⁵³ Bu taş ustasına ödenen günlük hizmet bedeli 5 akçe olarak kaydedilmiştir.

Külliye birimlerine ait yapıların tamir ve onarımı için hizmetine ihtiyaç duyulan bir başka meslek dalı ise marangozluktu. *Dülger* veya *neccâr* diye tabir olunan marangoz⁷⁵⁴: külliye'nin ahşap inşa ve onarım ya da tamamen yenileme işlerinde çalışanlara günlük 5'er akçeyle 2 görevli tayin edilmişti.⁷⁵⁵ Kayıtlarda tamirat ve onarım işlerinde istihdam edildikleri tespit edilen meremmetçiler arasında *camgirân*⁷⁵⁶ denilen bir camcı da yer almaktadır.⁷⁵⁷ Bu görevliye külliye kompleksini oluşturan yapıların pencerelerinde gerekli görülen tamir ve onarım karşılığında günlük 3 akçe ödenmiştir. Bir diğer görevli de *şerefî* olarak kaydedilmiştir.⁷⁵⁸ Bu görevli de cami şerefesinin bakım ve onarımını üstlenmiş ve buna karşılık günlük 3 akçe ücret almıştır. Son görevli ise *mermeri-ı hamâmân* unvanıyla kaydedilmiştir.⁷⁵⁹ Günlük olarak kendisine 2 akçe ödenen bu görevli -unvanından da anlaşıldığı üzere- büyük olasılıkla külliye gelirleri arasında bulunan hamamların mermer taşlarının bakım ve onarımında çalıştırılan 1 mermer ustasıydı. Görüldüğü üzere külliye'nin tamirat işlerinde çalıştırmak üzere 5 farklı meslek grubundan 6 kişilik bir ekip istihdam edilmiştir: Ekip 1 *senktırâş*, 1 *camgirân*, 1 *mermeri-ı hamâmân*, 1 *şerefî* ve 2 *dülger*den oluşmaktadır. Meslek grubuna göre şekillenen bu dağılım külliye'deki tamirat işlerinde en yoğun ihtiyacın ahşap işi tamiratlarında yaşanmış olduğunu göstermektedir.

⁷⁵² Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. III, s. 174

⁷⁵³ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 43; 3658/15, s. 12; 1337, s. 43; 3658/44, s. 11; 3747/5, s. 11; 1360, s. 11; BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 5

⁷⁵⁴ Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. II, s. 666

⁷⁵⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 43; 3658/15, s. 12; 1337, s. 43; 3658/44, s. 11; 3747/5, s. 11; 1360, s. 11; BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 5

⁷⁵⁶ Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. I, s. 256

⁷⁵⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 43; 3658/15, s. 12; 1337, s. 43; 3658/44, s. 11; 3747/5, s. 11; 1360, s. 11; BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 5

⁷⁵⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 43; 3658/15, s. 12; 1337, s. 43; 3658/44, s. 11; 3747/5, s. 11; 1360, s. 11; BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 5

⁷⁵⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 43; 3658/15, s. 12; 1337, s. 43; 3658/44, s. 11; 3747/5, s. 11; 1360, s. 11; BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 5

Osmanlı döneminde yerleşim alanlarının su ihtiyacına yönelik yürütülen altyapı faaliyetleri *Râhı-ı âbî* denilen meslek grubu tarafından icra edilmekteydi.⁷⁶⁰ Kayıtlar külliyein su ile ilgili altyapısının inşâsına yönelik yürütülen çalışmalar kapsamında bu meslek grubundan kişilerin istihdam edildiğini göstermektedir. 3 Aralık 1505 tarihli bir kayıтта külliyein su yolu inşaatında çalışanların, külliye birimleri arasındaki su dağıtımını sağlayan şebekenin çalışmalarına iştirak etmiş kişilerin sayısı ve bu kişilere ödenen ücrete yer verilmiştir.⁷⁶¹ Buna göre külliye birimleri arasındaki su dağıtımını sağlayan şebekenin çalışmalarında 25 kişi çalışmıştı. Bu çalışanlara kişi başı 1.000 akçe hizmet bedeli ödenmiştir. Su altyapısı ile ilgili çalışmalar esnasındaki bilgileri kayıt altına alan Hüseyin adlı kâtibe 1.000 akçe ve bir elbiselik kumaş hizmet bedeli için verilmişti.⁷⁶² Külliyein su şebekesi ve külliye inşaatına yönelik çalışmaların eş zamanlı başladığı yönünde tahminler olsa da su şebekesi ile ilgili çalışmaların tam olarak ne zaman başladığına dair net bir veriye rastlanmamıştır. Ancak yukarıda bahsi geçen in'âm kayıtları külliyeeye ait su şebekesinin inşâsına yönelik çalışmaların 30 Kasım 1505 tarihinde sonuçlandığını göstermektedir.⁷⁶³

Vakfiyede külliyeeye su sağlayan altyapının tamamlanmasından sonra zamanla oluşan ya da olası doğal afetler sonucu meydana gelebilecek arızalar hesaba katılarak şebekenin bakım ve onarımı ile ilgili tedbirler de düşünülmüştür. Vâkıf Sultan bu kapsamda istihdam edilecek elemanların görev dağılımı, sayıları, sahip olmaları gereken vasıfları, görev ve sorumluluklarını belirtmiştir. Buna göre işin ehli, salih ve güvenilir 6 kişi su yolu tamir ustası ve bunlara yardımcı olarak da 4 çırak istihdam edilecekti. Bu elemanlar cami ve imârete gelen su yollarını kontrol altında bulundurmali, gerekli durumlarda tamirat işleriyle uğraşmaları ve görevlerini asla ihmâl etmemeliydiler.⁷⁶⁴ Vakfiyedeki veriler su şebekesinin bakım ve onarımı kapsamında usta ve yardımcılardan oluşan toplamda 11 kişinin istihdam edildiğini göstermektedir. Bu sayı külliye kayıtlarına da hemen hemen aynı şekilde yansımıştır: Kayıtların “Cemâat-ı râh-ı âbîyan-ı imâreti âmire” başlığı altında yer alan görevlilerin sayısı -aşağıdaki çizelgede de görüleceği üzere 11 ile 13 arasında değişmektedir.

Râhı-ı âbî meslek sınıfından istihdam edilen kişiler için öngörülen hizmet bedeli de vakfiyede belirlenmiştir. Buna göre; ustalara günlük 5'er, işinde daha yetenekli olan

⁷⁶⁰ Martal, A. (2010). “Suyolcu”. *DİA*, C. 38, İstanbul, s. 1, Yediyıldız, B. (1983). *a.g.e.* s. 59

⁷⁶¹ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 160

⁷⁶² M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 160

⁷⁶³ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 160

⁷⁶⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 120-122

yardımcılara günlük 2'şer, diğerlerine ise günlük 1'er akçe olarak belirlenmiştir.⁷⁶⁵ Muhâsebe defterlerinde kullanılan ayrıntılı kayıt sistemi sayesinde, külliye'nin su ihtiyacını sağlayan şebekeye yönelik çalışmalara katılan kişilerin grup içerisindeki pozisyonları ve aldıkları ücret bilgisine ulaşmak mümkündür: Bunlar arasında *ser-bölük* diye tabir edilen sorumluların hizmet bedeli günlük 10 akçe, ustaların 5 akçe ve çırakların ise 2 ve 1 akçe olarak belirlenmiştir.⁷⁶⁶ Burada dikkat çeken husus *ser-bölük* unvanı altında ekip sorumluluğunu üstlenen kişiyle ilgili olmuştur: Vakfiyede bu unvan altında herhangi bir görevlendirme öngörülmemesine rağmen kayıtlar böyle bir görevlendirmenin yapıldığını göstermektedir. Sonradan ortaya çıkan bu durum muhtemelen râh-ı âbî meslek grubunun kendi içerisinde bir yöneticiye olan ihtiyacından kaynaklanmıştı. Ancak veriler, *ser-bölük* olarak tayin edilen sorumluların dışarıdan ziyade söz konusu çalışmalar kapsamında istihdam edilen görevliler içinden en kıdemli kişilerden tayin edilmiş olduğunu düşündürmektedir. Çünkü külliye kayıtlarında sayıları 11 olarak kaydedilen râh-ı âbî mesleğine mensup kişilerin sayısına *ser-bölük* denilen ekip sorumlusu da dâhil edilmiştir.⁷⁶⁷ Ser-bölük olarak tayin edilen kişinin kendi meslek grubuna ait iş ve işlemlerde doğrudan mütevellîye karşı sorumlu olduğu düşünülmektedir.

Külliye'nin Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne dâhil edilmesi üzerine -diğer meslek dallarında da olduğu gibi- bakım ve onarım ile ilgili olan iş ve işlemler de bu Nezâret tarafından üstlenilmişti. Ancak söz konusu iş ve işlemler 1836 yılında, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretine bağlanan Suyolu Nâzırlığı tarafından yürütülmüştür. Suyolu elemanlarının atamalarına ilişkin kararlar suyolu nâzırının arzı üzerine padişah tarafından yapılır ve atanan kişiye de berât verilirdi. Kayıtlarda külliye'nin suyolu elemanlarının tayin edilmesi veya ferağ-intikal işlemleri sonucunda istihdam edilen kişilere verilen berât örneklerine rastlanmıştır.⁷⁶⁸ Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti bünyesinde faaliyet yürüten su yolcuları, Suyolu nezâretinin 19. yüzyılın ortalarından itibaren kurulmaya başlanan belediyelerin ortaya çıkmasıyla işlevini yitirmesi üzerine, faaliyetlerine bu belediyeler bünyesinde devam etmiş ve râh-ı âbî terimi böylece tarihe karışmıştır.⁷⁶⁹

⁷⁶⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 121

⁷⁶⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 43-44; 3658/15, s. 13; 1337, s. 43-44; 3658/44, s. 11-12; 3747/5, s. 11-12; 1360, s. 11-12

⁷⁶⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 43-44; 3658/15, s. 13; 1337, s. 43-44; 3658/44, s. 11-12; 3747/5, s. 11-12; 1360, s. 11-12

⁷⁶⁸ BOA. EV. BRT. nr. 211/17/39

⁷⁶⁹ Martal, A. (2010). **a.g.m.** s. 2, Öztürk, S. (2006). **a.g.e.** s. 32

Çalışmanın bu başlığı altında külliye kayıtlarının verileri ışığında külliyenin bakım ve onarımı ile ilgili alınan tedbirler ve bu tedbirler kapsamında belli ücretler karşılığında hizmetlerinden yararlanan meslek grupları incelendi. Tarihsel süreç içerisinde külliyenin bakım ve onarımı kapsamında istihdam edilmiş olan görevlilerin sayısı ve aldıkları ücret miktarı aşağıdaki çizelgeye aktarılmıştır. Çizelgeden de anlaşılacağı üzere bazı kaynakların kayıt sistemi nedeniyle bazı yıllara ait verilere ulaşılammıştır. Ancak diğer taraftan çok önemli detaylara yer veren bazı kayıtlar ise bir şekilde külliye ile ilgili karanlıkta kalan bazı hususlara ışık tutmakta ve bu hususlar hakkında genel bir kanaat oluşturmayı mümkün kılmaktadır.

Çizelge 3.4. Bakım ve onarım görevlilerinin sayısı ve günlük ücretleri⁷⁷⁰ (akçe)

Yıl	Râh-ı âbiyân		Meremmetciyân		Toplam	
PS/GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ
Vakfiye	11	34	6	26	16	60
1574	11	40	6	23	17	63
1575	11	42	6	25	17	67
1578	11	42	6	25	17	67
1580	13	46	6	25	19	71
1584	13	46	6	25	19	71
1593	-	48	-	25	-	73
1596	-	48	-	25	-	73
1600	12	47	7	27	19	74
1605	13	48	8	29	21	77
1614	13	48	8	29	21	77
1620	13	48	8	29	21	77
1636	13	48	8	29	21	77
1665	-	54	-	29	21	77

3.2. Külliye'nin Denetim Yapısı

Külliye bünyesinde yürütülen faaliyetleri denetleyecek ve bu faaliyetlerin kurumun amaç ve hizmet anlayışına ne derece hizmet ettiğini değerlendirecek bir otoriteye ihtiyaç vardı. Külliye'nin vakfiyesinde bu konuda alınması gereken bazı tedbirlere yer verilmiştir. Buna göre, külliye'nin faaliyetlerini denetlemek üzere bir nâzırlık kadrosu tahsis edilmişti.⁷⁷¹ Bu kadroya tayin edilecek kişi tarafından kurumun faaliyetleri denetlenecekti. Osmanlı devlet sistemi içerisinde vakıflara atfedilen önem ve bu bağlamda II. Bâyezid Külliyesi'ne biçilen rol onun nasıl ve kimler tarafından yönetilip denetleneceği sorusunu önemli kılmaktaydı. Dolayısıyla çalışmanın bir önceki safhasında vakıf literatüründe “kuvve-i

⁷⁷⁰ BOA. TS. MA.d. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 682, 1893

⁷⁷¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 66-67

icrâiye” denilen yürütmenin başında bulunan mütevellî ve onun yardımcılarının görev ve sorumluluklarını inceledikten sonra bu safhada külliye yönetiminin faaliyetlerini denetlemekle yükümlü olan ve vakıf literatüründe “kuvve-i kanuniye”⁷⁷² olarak tanımlanan nâzırın atanma şekli, görev tanımı ve sorumluluklarını ele almak konunun bütünselliğini sağlamak açısından önem arz etmektedir.

Külliye vakfiyesinde Vâkıf Sultan tarafından külliye'nin nâzırlık makamına atanacak kişinin görev, yetki ve sorumlulukları detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre nâzırın öncelikli görevi külliye'nin işleyişini denetlemek ve böylece faaliyetlerindeki sürekliliği teminat altına almaktır.⁷⁷³ Zira bu yükümlülük aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin vakıf hukukunda yer verilen vakfın ebedilik ilkesinin bir gereğiydi.⁷⁷⁴ Diğer taraftan nâzır aynı zamanda külliye'nin fiili işleyişinden birinci dereceden sorumlu olan mütevellî ile beraber külliye kompleksini oluşturan birimlerin uzun süre varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli olan bakım ve onarımın yapılması konusunda sorumlu kılınmıştı.⁷⁷⁵ Bu amaçla külliye'nin bakım ve onarımı söz konusu olduğunda külliye bütçesinin yetersiz kaldığı durumlarda mütevellî ile birlikte nâzıra da külliye'de istihdam edilen personele ödenen maaşlara kesinti uygulama yetkisi verilmişti. Nâzıra tanınan bu yetki külliye'ye ait yapıların korunmasına yönelik gösterilen azami ihtimamın gereğiydi. Bu bağlamda ihtimam gösterilen bir diğer husus ise külliye'nin bütçesi idi. Dolayısıyla nâzırın bir diğer görevi ise külliye'nin sahip olduğu zengin gelir kaynaklarını korumaktır.⁷⁷⁶ Bu kaynaklardan elde edilecek gelirlerin sağlam bir şekilde bütçeye dâhil edilmesini sağlamak ve bu konuda yaşanabilecek sorunlara mütevellî ile beraber çözüm bulmaktır. Külliye mütevellisi her ne kadar külliye'nin faaliyetlerinden birinci dereceden sorumlu kılınsa da nâzırın vakfiyedeki görev tanımından aslında külliye'ye ait bütçeyi ilgilendiren konularda ona da aynı şekilde sorumluluk yüklendiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Vâkıf Sultan tarafından külliye'nin denetlenmesine ilişkin ek tedbir anlamında ayrı bir şart koşulmuştu. Buna göre külliye'nin faaliyetleri her yıl vezirler, defterdarlar ve kazaskerlerden oluşan bir heyet tarafından düzenli olarak denetlenecek ve var olan kusurlar tespit edilecekti.⁷⁷⁷

⁷⁷² Öztürk, N. (1995a). **a.g.e.** s. 170

⁷⁷³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 66-67

⁷⁷⁴ Ömer Hilmi Efendi. (1977). **a.g.e.** s. 24, Öztürk, N. (1995c), s. 56-57

⁷⁷⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 144-145

⁷⁷⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 144

⁷⁷⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 143-144

II. Bâyezid ayrıca vakfiyede külliyyenin gelir ve giderleri ile ilgili tüm detaylarını içeren defterlerin (mufassal) her sene vezirler, defterdarlar ve kazaskerden oluşan bir heyetin huzurunda detaylıca gözden geçirilip saltanat makamında bulunan padişaha rapor edilmesini buyurmuştu. Padişahın da bu raporu değerlendirip gelir ve giderler ile ilgili uygulanmış olan iş ve işlemlerin *şer'i Şerîfe* ve vakfiyenin koymuş olduğu şartlara uygun olup olmadığının karara bağlanmasını şart koşmuştu.⁷⁷⁸ Kayıtlarda bu prosedürün uygulanmış olduğunu gösteren bazı örneklerle rastlanmıştır: Vakfiyede belirtilen şartın gereği vezirler, defterdarlar ve kazaskerlerden oluşan bir heyet tarafından incelendiği anlaşılan külliyyeye ait bazı defterlerin başına “*Arz olundukda vech-i meşrûh mahallinde hıfz olundu sureti verile*”⁷⁷⁹ şeklinde notlar düşüldüğü tespit edilmiştir. Bazı defterlerde ise defterlerin padişahın onayına sunulduğunu gösteren “*Pâye-i serîr âlâya arz olundu*”⁷⁸⁰ şeklindeki ifade dikkat çekmektedir.

Görüldüğü üzere kayıtlardan derlenen ilgili veriler II. Bâyezid Külliyesi'nin son derece sıkı bir yönetim ve denetim prosedürüne tabi tutulduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bir tarafta külliyyenin fiili işleyişinden ve dolayısıyla külliyyeye bağlı olarak faaliyet gösteren birimleri yönetip denetlemekten sorumlu olan mütevellî diğer tarafta bazı noktalarda mütevellinin sorumluluğunu paylaşan ama asıl görevi külliyyenin faaliyetlerini denetlemek olan nâzır, mütevellî ile nâzırın çalışmalarını denetlemek amacıyla vezirler, defterdarlar ve kazaskerden oluşan bir heyet ve en tepede kendisine her yıl düzenli olarak sunulan raporlarla çalışmaları bir bütün olarak inceleyen ve son sözü söyleyen padişah yetkili kılınmıştı.

Burada konu ile ilgili önemli bir ayrıntıdan söz etmek gerekmektedir. Külliyyenin nâzırlık görevi şeyhülislâmlık makamında bulunan şahıs tarafından üstlenilmişti. Ancak vakfiyede külliyyenin faaliyetlerine nezâret amacıyla görevlendirilecek kişinin sahip olması gereken vasıflardan hizmet bedeli olarak alacağı maaşa kadar külliyyenin faaliyetlerine getirilecek denetime yönelik alınması gereken tedbirlere çok kapsamlı bir şekilde yer verilse de, vakfiyenin Türkçe ve Arapça tanzim edilmiş her iki nüshasında da nâzırlık görevinin şeyhülislâmlara şart kılındığına dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.⁷⁸¹ Ancak

⁷⁷⁸ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 143-144

⁷⁷⁹ BOA. MAD.d. nr. 682, s. 78

⁷⁸⁰ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 94

⁷⁸¹ Bkz. Türkçe Vakfiye VGMA. 1377 (Kasa 128) ve 1378 (Kasa 129) defterlerde bulunmaktadır. Türkçe vakfiyenin bir suretinde VGMA. Defter nr. 613, sayfa nr. 50, sıra nr. 5'te kayıtlıdır. Arapça Vakfiye ise 1375

Hüseyin Hüsameddin-İbnü'l-Emîn, II. Bâyezid vakıflarının nezâret görevinin 1506 yılında Şeyhülislâm Alaadin Ali Efendiye tevcih edildiğini ve bunun üzerine şeyhülislâmlık nezâretinin ihdas edildiğini belirtmektedir.⁷⁸² Bu bilgi değerlendirildiğinde külliye faaliyetlerini denetleme görevinin, külliye vakfiyesinin tanzim edilmesinden (1505) bir yıl sonra (1506) şeyhülislâmlara tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Kayıtlarda bu görevin neden şeyhülislâmlara tevcih edildiği ile ilgili soruları yanıtlayacak net bir bilgiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu durum konuyla olan dolaylı ilişkisi bakımından, şeyhülislâmlık makamı ile ilgili bazı hususlara dikkat çekmeyi gerekli kılmaktadır.

II. Murad fetva görevi yerine getiren âlimlere *müfti* ya da *şeyhülislâm* unvanı vererek onlara resmi bir statü vermişti. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed, Kânunnâmesi'nde “*Şeyhülislâm ulemânın reisidir. Ve muallim-i sultanî dahi serdâr-ı ulemâdır. Vezir-i âzam onları riayetten üstüne almak münasıptır. Ama müfti ve hoca vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler.*” şeklinde bir beyanda bulunarak şeyhülislâmın ulemâ camiasının reisi olduğunu vurgulamış ve böylece onun protokoldeki yerini belirlemiştir. II. Murad döneminde resmi statüye kavuşan ve Fatih'in Kânunnâmesi ile resmiyetteki konumu belirlenen şeyhülislâmlık makamının ne zaman kurulduğuna dair kaynaklarda farklı görüşler yer almaktadır. Ancak söz konusu makamın oluşturulma tarihçesi mevcut konunun kapsamı dışında kaldığı için bu tartışmalara burada yer verilmeyecektir.⁷⁸³

II. Bâyezid kurmuş olduğu vakıfların denetim yetkisini şeyhülislâmlık makamına bırakmıştı. Önce II. Murat daha sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından sistem içerisindeki yeri sağlamlaştırılan şeyhülislâmlık makamı dönemin en güvenilir kurumlarından biri olsa da II. Bâyezid'in bu adımı kendi içerisinde birçok soru işareti barındırmaktaydı. Çünkü babası Fatih Sultan Mehmed kendi vakıflarının denetimini sadrazamlık makamı bünyesinde faaliyet gösteren *vezir nezâret-i diğer* bir ismiyle *Sadr-ı âli Nezâreti*'nin denetimine

(Kasa 130) ve 1376 (Kasa 131) numaralı defterde kayıtlıdır. Bu defterin bir suretinde VGMA. Defter nr. 2113, sayfa nr. 195, sıra nr. 33'te bulunmaktadır.

⁷⁸² “Sultan Bâyezid Hanı Sani Hazretleri İstanbul ve bilâdi sairede bina ve ihdas ettiği hayrat-ı şerife-ı evkafının nezâreti 912 tarihinde Şeyhülislâm Alaadin Ali Efendi'ye tevcih buyrulmakla Şeyhülislâmlık Nezâreti bu tarihte başladı.” Hüseyin Hüsameddin-İbnü'l-Emîn. (1335). *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Tarihçesi Teşkilâtı*, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, s. 13

⁷⁸³ Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmlık makamının kurulması ile ilgili bkz. Kaydu, E. (1977). “Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı”. *AÜİFD*, S. 2, Ankara, s. 201-210, Akgündüz, M. (2001). *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık*. Beyan Yayınları, İstanbul, Yurdakul, İ., Aydın, B. (2014). “Şeyhülislâmlık Kurumunun Tarihçesi Kaynaklar ve İlgili Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 12, S. 23, s. 379-417, İpşirli, M. (2010). *a.g.m.* s. 91-96, İpşirli, M. (1991b). “Bâb-ı Meşihat”. *DİA*, C. 4, İstanbul, s. 362-363

bırakmıştı. Nitekim Osmanlı Devleti'nde vakıflara gösterilen ehemmiyet bunu gerektiriyordu: Devletin daha önemli meselelerinden dolayı kendisine ait vakıflarla birebir ilgilenmenin söz konusu olmadığı durumlarda bir padişah için düşünülebilecek en makul yöntemlerden biri kendi vakıflarını denetleme yetkisini en yakınındaki kişiye vermektir. Zira bu sayede padişah kendi vakıflarıyla ilgili olup bitenlerden sürekli haberdar olacak ve böylece olası sorunlara zamanında müdahale etme fırsatı bulacaktı. Bu bağlamda, padişaha ait vakıflarla ilgili denetim görevine getirilebilecek en uygun kişiler sadrazam ve darüssaâde ağalarıydı.⁷⁸⁴ Bundan olsa gerek II. Bâyezid'den sonra iktidara gelen Yavuz Sultan Selim ve onun ardılı Kanuni Sultan Süleyman, her ikisi de vakıflarının denetimini -önceden Fatih Sultan Mehmed'in yaptığı gibi- sadrazamın sorumluluğunda olan Sadr-ı Âli Nezâreti'ne bırakmışlardır.⁷⁸⁵ Yine aynı nedenle selâtin vakıflarından bir kısmının denetimi darüssaâde ağalarına verilmişti. İşte bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde, II. Bâyezid kendi vakıflar üzerindeki denetim yetkisini kendisine çok yakın olan sadrazam ve darüssaâde ağaları yerine neden şeyhülislâma verdiği merak konusudur. Kayıtlarda II. Bâyezid'in kendi vakıfları üzerindeki denetim ile ilgili babasından farklı bir yöntem izlediği hakkında açık bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ancak dönemin koşulları ve hâkim olan siyasi iklim II. Bâyezid'in kendi vakıflarının denetiminde gösterdiği farklı yaklaşımla ilgili bazı ipuçları barındırmaktadır: Babası Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılmış olan bazı icraatlar devlet içinde kimi çevreleri rahatsız etmekteydi. Özellikle devlet gelirlerini artırmak amacıyla emlak ve evkâfın tımara çevrilmesi ve sık sık yeni akçe çıkarılması Fatih'in en fazla tepki çeken icraatlarından olmuştu. Fatih dönemine tepkili olan kesim II. Bâyezid'in etrafında toplanmışlardı. II. Bâyezid, kardeşi Cem'le girdiği saltanat mücadelesinde bu muhalif kesimin desteği sayesinde başarılı olmuştu. Bu nedenle II. Bâyezid tahta çıkar çıkmaz kendisini destekleyenleri memnun etmek, Cem'e karşı halkın sevgisini kazanmak ve saltanatını güçlendirmek için babasının tepkiye neden olan uygulamalarını kaldırmaya başlamıştı. II. Bâyezid'in devletleştirilen emlak ve evkâfın eski sahiplerine geri vermesi ve Nakîbü'l-

⁷⁸⁴ Altındağ, Ü. (1994). "Dârüssaâde". *DİA*, C. 9, İstanbul, s. 1

⁷⁸⁵ Ünal, F. (2003). *a.g.e.* s. 182-183, Lûtfi Efendi. (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*. (Haz. Ahmet Hezarfen), Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 151,

eşraflık⁷⁸⁶ kurumunu tekrar kurması kendisini destekleyen söz konusu muhalif kesim tarafından memnuniyetle karşılanmıştı.

II. Bâyezid'in bu icraatlarından dolayı muhalifler onu adâlet ve şeriatın gerçek bir temsilcisi olarak görmüş ve onu överek adeta “veli” mertebesine çıkarmışlardı. Bu nedenle, yakın çevresindeki ulemânın da etkisi ile II. Bâyezid her alanda kendisini şeriatın uygulayıcısı ve dikkatli bir takipçisi olarak takdim etmiş ve böylece gerek kanûn ve nizamlarda gerekse idarede, babası döneminde çok genişleyen örfî devlet kanûnlarının sınırlarını daraltmıştı.⁷⁸⁷ Osmanlı Devleti'nin Sünnî İslam dünyasının liderliği konumuna gelmesinin temelleri yine bu dönemde atılmıştı.⁷⁸⁸ Böylece klasik dönem olarak da tabir edilen 16. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin siyaset ve bürokrasi alanında yaşanan önemli değişiklikler sistem içindeki konumlanma açısından şeyhülislâmlık makamına yaramış ve onun bürokrasideki önemini artmıştı.⁷⁸⁹ Dolayısıyla bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde II. Bâyezid'in, külliye'nin nâzırlık görevini ulemâ zümresinin reisi olan şeyhülislâma bırakma kararı üzerinde kendi iktidarı ile ilgili yaşadığı bazı sıkıntılar dönemin siyasi ve dini alanlardaki değişim ihtiyacından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Şeyhülislâmlık makamı Osmanlı devlet sisteminde her zaman yetkin bir makam olarak varlık göstermiştir. Şeyhülislâm belli eğitim süreçlerinden geçmiş ilmiye sınıfı mensupları içinden liyakat esasına göre sadrazamın arzı ve padişahın onayı ile atanmaktaydı.⁷⁹⁰ Dolayısıyla şeyhülislâmlığa yükselen bir kişi vakıflarla ilgili denetim faaliyetini yerine getirebilecek kabiliyet ve yeterliliğe sahipti. Ancak şeyhülislâmlık makamının II. Bâyezid döneminin bürokrasisinde gösterdiği yükseliş beraberinde daha ağır bir iş yükünü getirmekteydi. İş yükündeki bu artışın vakıflara yönelik yürütülen denetim faaliyetlerine de tesir etmiş olması bu konu ile ilgili makam bünyesinde bazı yapısal

⁷⁸⁶ Hz. Peygamber soyundan gelenlerle ilgilenen kurumdur. Geniş bilgi için bkz. Buzpınar, Ş.T. (2006). “Nakîbüleşraf”. *DİA.*, C. 32, İstanbul, s. 322-324

⁷⁸⁷ İncelik, H. (2009). *a.g.e.* s. 130-131, İncelik, H. (2003a), “Mehmed II”. *DİA.*, C. 28, Ankara, s. 404-405, İncelik, H. (2010). *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*. İSAM Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 188-189, İncelik, H. (2003b). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. (Çev. Ruşen Sezer) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 35, 114, Emecen, M. F. (1994). “Osmanlı Siyasi Tarihi I-Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”. *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, C. 1, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA., İstanbul, s. 28-29, Emecen, M. F. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 175, 183

⁷⁸⁸ Emcen, M. F. (2016). *a.g.e.* s. 204

⁷⁸⁹ İpşirli, M. (2010). *a.g.m.* s. 92, Kazıcı, Z. (2003). *İslâm Medeniyet ve Müesseseleri Tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 243

⁷⁹⁰ Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *a.g.e.* s. 196, İpşirli, M. (2010). *a.g.m.* s. 92, Kazıcı, Z. (2003). *a.g.e.* s. 244, Yurdakul, İ. (2010). *a.g.m.* s. 221

düzenlemeleri zorunlu kılmaktaydı. Bunun üzerine şeyhülislâmlık makamı bünyesinde şeyhülislâmı temsilen yeni bir kadro oluşturulmuştu. Böylece şeyhülislâmlık nezâretine bağlı olan vakıfların nezâret görevi “Tezkereci” unvanı altında bu kadroya atanan kişiler vasıtasıyla yürütülmeye başlanmıştı.⁷⁹¹ Ancak bu kişilerin şeyhülislâm adına fiilen yürüttükleri görev karşılığında herhangi bir hizmet bedeli alıp almadıkları ile ilgili külliye arşiv kayıtlarında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Nâzırlık görevi karşılığında vakfiyede günlük 70 akçelik bir hizmet bedeli belirlenmiş olsa da muhâsebe defterlerindeki külliye personeline ödenen maaşların kayda alındığı bölümde bu göreve istinaden herhangi bir ödeme kalemine rastlanmamıştır. Ancak söz konusu muhâsebe defterlerinin “İhrâcât-ı muayyen” ana başlığı altında yer alan “Edâ-i maaş-ı nâzır-ı râh-ı âsitâne-i hassa” alt başlığında külliye nâzırına çeşitli miktarlarda ödeme yapılmış olduğu görülmektedir. Muhâsebe defterlerinin verilerine göre söz konusu göreve getirilen kişiye 1790’da 12.000 akçe,⁷⁹² 1792’de 7.792 akçe,⁷⁹³ 1793’te 22.000 akçe,⁷⁹⁴ 1797’de 12. 000 akçe,⁷⁹⁵ 1801’de 7.140 akçe,⁷⁹⁶ 1806’da 5.881 akçe,⁷⁹⁷ 1808’de 11.762 akçe,⁷⁹⁸ 1810’da 11.762 akçe,⁷⁹⁹ 1812’de 4.860 akçe⁸⁰⁰ ve 1836’da 300 kuruş⁸⁰¹ ücret ödenmiştir.

II. Bâyezid Külliyesi’ne yönelik uygulanan denetimde gösterilen ciddiyet doğal olarak ilgiyi özellikle bir soru üzerinde yoğunlaştırmaktadır: Varlığını asırlarca sürdürmüş bir kurum olan II. Bâyezid Külliyesi’ne yönelik uygulanan onca sıkı denetimler sonucunda tespit edilebilen herhangi bir usulsüzlük ya da görevle ilgili suç oluşturan herhangi bir duruma rastlandı mı? Bu çalışma kapsamında kullanılan arşiv kaynaklarında külliye bünyesinde yürütülen faaliyetlerde ya da külliye denetleme süreçlerinde görevle ilgili ciddi bir usulsüzlük bilgisine rastlanmamıştır. Ancak işlerin bazen pekte yolunda gitmediğini gösteren bazı şikâyetler de yok değil. Örneğin 1610 yılına ait muhâsebe defterinden kendi döneminin muhâsesini yapan müteveli kendisinden önceki yönetimi eleştirmektedir: Dergâh-ı âli çavuşlarından olan müteveli Sinan Bey yönetiminde bulunduğu son üç buçuk

⁷⁹¹ Mustafa Nuri Paşa. (1327). **a.g.e.** C. IV, s. 99-100, Hüseyin Hüsâmeddin-İbnü’l-Emin. (1335). **a.g.e.** s. 13, Akgündüz, M. (2001). **a.g.e.** s. 252-253

⁷⁹² BOA. EV. HMH.d. nr. 6841

⁷⁹³ BOA. EV. HMH.d. nr. 6986

⁷⁹⁴ BOA. EV. HMH.d. nr. 7028

⁷⁹⁵ BOA. D. HMH.d. nr. 21735

⁷⁹⁶ BOA. EV. HMH.d. nr. 7607

⁷⁹⁷ BOA. EV. HMH.d. nr. 7909

⁷⁹⁸ BOA. EV. HMH.d. nr. 7973

⁷⁹⁹ BOA. EV. HMH.d. nr. 8105

⁸⁰⁰ BOA. EV. HMH.d. nr. 8148

⁸⁰¹ BOA. EV.d. nr. 9943

yılın muhâsebesini yaparken muhâsebe kaydının sonunda, bir taraftan kendi döneminde personele ödenmesi gereken tüm maaşları ödediğini ve külliye'nin yapmış olduğu harcamalarda kimseye bir akçe bile borcu kalmadığını, ayrıca külliye'nin tamir ve onarım gerektiren yerlerini yaptırdığını belirterek kendi döneminde gösterdiği başarıyı överken diğer taraftan kendisinden önceki yönetimi eleştirmektedir. Sinan Bey, *sâbıkâ-ı mütevellî* döneminden kalma borcu ödediğini ve külliye misafirlerine artık eskiden olduğu gibi (kemâkân) her gün sabah ve akşam yemek verdiğini belirterek önceki yönetimi eleştirmektedir.⁸⁰² Eleştiri mahiyetinde olan Sinan Bey'in bu aktarımları dışında külliye yönetimi hakkında kayıtlara yansımış herhangi bir olumsuz duruma rastlanmamıştır.

Önceki satırlarda da belirtildiği üzere selâtin vakıfları; sadrazam, şeyhülislâm ve darüssaâde ağaları tarafından denetlenmekteydi. Ancak 1586 yılında Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra, darüssaâde ağalarının denetiminde olan vakıflara yönelik denetim yetkisi bu yeni nezâret kurumuna devredilmiştir. Elbette ki bu durum Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti için yeni bir iş yükü anlamına gelmekteydi. Bu nedenle söz konusu kurum kendi içinde müfettişlik, muhâsebecilik, mukâtaacılık ve darüssaâde yazıcılığı olmak üzere dört ayrı memuriyete ayrılmak⁸⁰³ suretiyle aynı isim altında kendisini yeniden tanzim etmiştir. Bu adımı takip eden dönemlere ait külliye'nin muhâsebe defterlerinde karşılaşılan *Tâb-i Muhâsebe-i Haremeyn-i Şerîf*⁸⁰⁴ ibaresi, II. Bâyezid Külliyesi'nin mâli faaliyetlerini içeren muhâsebe defterlerinin artık Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti'nin muhâsebe kısmı tarafından incelendiğinin somut bir ifadesidir.

Bu yeni düzenleme şekil itibarıyla değişse de aslında II. Bâyezid'in vakıflarla ilgili koşulan şartlarından birinin gereği olarak öne çıkmaktadır: Vakfiyede düzenli olarak incelenmesi şart koşulan muhâsebe defterleri daha önce vezir, defterdar ve kazaskerlerden oluşturulan bir heyet tarafından incelenirken yapılan yeni düzenleme ile beraber bu görevin Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti'nin muhâsebe dairesine verildiği anlaşılmaktadır. Ancak *Tâb-i Muhâsebe-i Haremeyn-i Şerîf* ibaresini taşıyan muhâsebe defterlerinde Şeyhülislâmlık Nezâreti'nin kayıtlı olması onun külliye üzerindeki denetim yetkisinin devam etmiş olduğunu göstermektedir. II. Bâyezid Külliyesi ile Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti arasında bahsi geçen yeni bürokratik düzenleme Selânikî Mustafa Efendi tarafından külliye'nin idari

⁸⁰² BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 293

⁸⁰³ Öztürk, N. (1995a). **a.g.m.** s. 521-522

⁸⁰⁴ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 94

olarak da Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti'ne bağlandığı şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁰⁵ Oysa yukarıdaki satırlarda da belirtildiği gibi bahse konu olan dönemde Şeyhülislâmlık Nezâreti'nin külliye üzerindeki nezâret yetkisinin devam ettiği külliyenin muhâsebe defterlerindeki kayıtlarla teyit edilmektedir.

Külliye'nin 1836 yılına ait muhâsebe defterinde yer alan *der Nezâret-i Hazret-i Şeyhü'l-islâm sellemehü's-selâm* kaydında da külliye üzerindeki nezâret yetkisinin Şeyhülislâmda olduğu açıkça görülmektedir. Yine aynı defterin başlığında “*Mûcibince Haremeyn Şerîf Muhâsebesi Kalemine kayd olunup sureti muhâsebesi verile*”.⁸⁰⁶ ibaresine yer verilmektedir. Söz konusu defterden alıntılanan bu iki ibare aslında Şeyhülislâmlık ve Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti'nin külliye ile ilgili görev sınırlarını açıkça belirtmektedir. Külliye'nin 1838 yılında Evkâf-ı Hümayun Nezâreti bünyesine dâhil edilmesi üzerine Şeyhülislâmlık Nezâreti'nin II. Bâyezid Külliyesi ile ilgili görev ve sorumlulukları sona ermiştir. Yaklaşık 332 yıl geçen zaman zarfında Şeyhülislâmlık Nezâreti bünyesinde külliye'nin faaliyetlerini denetleyen görevlilerin isimleri ve hizmet süresi aşağıdaki çizelgeye aktarılmıştır.

Çizelge 3.5. Külliye'nin nâzırlık görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler⁸⁰⁷

Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden ayrılma nedeni
Alaaddin Ali Efendi (Zenbilli Ali Efendi)	1505	21 yıl	Vefat
İbn-i Kemal	1526	9 yıl	Vefat
Sâdî Sadullah Çelebi Efendi	1533	5 yıl	Vefat
Çivizâde Şeyh Mehmed Muhyiddin Efendi	1538	3 yıl dokuz ay	Azil
Abdülkadir Hamîdî Çelebi	1542	3 ay	İstifa
Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi	1543	2 yıl 10 ay	İstifa
Mehmed Ebû's-Süüd Efendi	1545	28 yıl 11 ay	Vefat
Konyalı Hâmid Mahmud Efendi	1574	3 yıl 1 ay 24 gün	Vefat
Kadızzâde Ahmed Şemsüddin Efendi	1577	2 yıl 7 ay 8 gün	Vefat

⁸⁰⁵ Selânikî Mustafa Efendi. (1999). *Tarih-i Selânikî*. C. II, (Haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 740

⁸⁰⁶ BOA. EV.d. nr. 9943, s. 1

⁸⁰⁷ Altunsu, A. (1972). *Osmanlı Şeyhülislâmları*. Ayyıldız Matbaası, Ankara, s. 13-187

Çizelge 3.5. (devam) Külliye'nin nâzırlık görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler

Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden ayrılma nedeni
Mâlûlzâde Mehmed Efendi	1580	1 yıl 7 ay 27 gün	İstifa
Çivizâde Mehmed Efendi	1582	5 yıl 3 ay 6 gün	Vefat
Müeyyездâde Abdülkadir Şeyhî Efendi	1587	1 yıl 10 ay 27 gün	Azil
Bostanzâde Mehmed Efendi (Birinci kez)	1589	3 yıl 1 ay 7 gün	Azil
Bayramzâde Zekeriya Efendi	1592	1 yıl 2 ay 2 gün	Vefat
Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden ayrılma nedeni
Bostanzâde Mehmed Efendi (İkinci kez)	1593	4 yıl 8 ay 21 gün	Vefat
Hoca Sadettin Efendi	1598	1 yıl 6 ay 2 gün	Vefat
Cafer Efendizâde Hacı Mustafa Sunullah Efendi (Birin kez)	1599	1 yıl 10 ay 1 gün	Azil
Hoca Sadettinzâde Şerif Mehmed Çelebi Efendi (Birinci kez)	1601	1 yıl 5 ay 4 gün	Azil
Cafer Efendizâde Hacı Mustafa Sunullah Efendi (İkinci kez)	1603	?	Azil
Ebülmeyâmin Mustafa Efendi (Birinci kez)	1603	1 yıl 3 ay 2 gün	Azil
Cafer Efendizâde Hacı Mustafa Sunullah Efendi (Üçüncü kez)	1604	2 yıl 20 gün	Azil
Ebülmeyâmin Mustafa Efendi (İkinci kez)	1606	3 ay 23 gün	Vefat
Cafer Efendizâde Hacı Mustafa Sunullah Efendi (Dördüncü kez)	1606	2 yıl 2 ay 7 gün	Azil
Hoca Sadettinzâde Şerif Mehmed Çelebi Efendi (İkinci kez)	1608	7 yıl 27 gün	Vefat
Hoca Sadettinzâde Mehmed Esad Efendi (Birinci kez)	1615	6 yıl 10 ay 20 gün	İstifa
Zekeriyyazâde Yahya Efendi (Birinci kez)	1622	1 yıl 4 ay 14 gün	Azil
Hoca Sadettinzâde Mehmed Esad Efendi (İkinci kez)	1623	1 yıl 7 ay 9 gün	Vefat

Çizelge 3.5. (devam) Külliye'nin nâzırlık görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler

Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden nedeni	ayrılma
Zekeriyyazâde Yahya Efendi (İkinci kez)	1625	6 yıl 8 ay 19 gün	Azil	
Ahîzâde Mehmed Hüseyin Efendi	1632	1 yıl 10 ay 22 gün	Azil (Osmanlı tarihinde idam edilen ilk şeyhülislâmdır.)	
Zekeriyyazâde Yahya Efendi (Üçüncü kez)	1634	10 yıl 1 ay 21 gün	Vefat	
Esat Efendizâde Ebu Sait Mehmed Efendi (Birinci kez)	1644	1 yıl 10 ay 18 gün	Azil	
Muid Ahmed Efendi	1646	1 yıl 3 ay 10 gün	Vefat	
Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden nedeni	ayrılma
Hacı Abdürrahim Efendi	1647	2 yıl 23 gün	Azil	
Mehmed Bahâî Efendi (Birinci kez)	1649	1 yıl 9 ay 15 gün	Azil	
Karaçelezâde Abdülaziz Efendi	1651	5 ay 1 gün	Azil	
Esat Efendizâde Ebu Sait Mehmed Efendi (İkinci kez)	1651	11 ay 13 gün	Azil	
Mehmed Bahâî Efendi (İkinci kez)	1652	1 yıl 4 ay 17 gün	Vefat	
Esat Efendizâde Ebu Sait Mehmed Efendi (Üçüncü kez)	1654	1 yıl 4 ay 10 gün	Azil	
Hüsâzâde Abdurrahman Efendi	1655	9 ay 25 gün	İstifa	
Memikzâde Mustafa Efendi	1656	13 saat	Azil	
Hocazâde Mesud Efendi	1656	4 ay 12 gün	Azil	
Hanefî Mehmed Efendi	1656	4 ay 15 gün	Azil	
Balîzâde Mustafa Efendi	1656	6 ay 2 gün	Azil	
Bolevî Mustafa Efendi	1657	1 yıl 9 ay 28 gün	Azil	
Bursalı Esirî Mehmed Efendi	1659	2 yıl 10 ay 14 gün	Azil	
Sunîzâde Esseyid Mehmed Emin Efendi	1662	9 ay 16 gün	Azil	
Minkârîzâde Yahya Efendi	1662	11 yıl 3 ay	Azil	
Çatalcalı Ali Efendi (Birinci kez)	1674	12 yıl 7 ay 3 gün	Azil	
Ankaravî Mehmed Emin Efendi	1686	1 yıl 1 ay 5 gün	Vefat	

Çizelge 3.5. (devam) Külliye'nin nâzırlık görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler

Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden nedeni	ayrılma
Debbağzâde Mehmed Emin Efendi (Birinci kez)	1687	3 ay 11 gün	Azil	
Camiür Riyaseteyn Seyyid Mehmed Feyzullah Efendi (Birinci kez)	1688	17 gün	Azil	
Debbağzâde Mehmed Emin Efendi (İkinci kez)	1688	2 yıl 3 ay 24 gün	Azil	
Ebûsâidzâde Feyzullah Feyzi Efendi (Birinci kez)	1690	1 yıl 8 ay 14 gün	Azil	
Çatalcalı Ali Efendi (İkinci kez)	1692	1 ay 11 gün	Vefat	
Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden nedeni	ayrılma
Ebûsâidzâde Feyzullah Feyzi Efendi (İkinci kez)	1692	2 yıl 2 ay 3 gün	Azil	
Sadrettinzâde Sadık Mehmed Efendi (Birinci kez)	1694	8 ay 23 gün	Azil	
İmamî Sultanî Mehmed Efendi (Birinci kez)	1695	5 ay	Azil	
Camiür Riyaseteyn Seyyid Mehmed Feyzullah Efendi (İkinci kez)	1695	8 yıl 2 ay 3 gün	Azil	
Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi (Birinci kez)	1703	23 gün	İstifa	
İmamî Sultanî Mehmed Efendi (İkinci kez)	1703	5 ay 5 gün	Azil	
Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi (İkinci kez)	1704	3 yıl 6 ay	Azil	
Sadrettinzâde Sadık Mehmed Efendi (İkinci kez)	1707	11 ay 24 gün	Azil	
Ebezâde Abdullah Efendi (Birinci kez)	1708	2 yıl 5 ay	Azil	
Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi (Üçüncü kez)	1710	1 yıl 6 ay 27 gün	Vefat	
Ebezâde Abdullah Efendi (İkinci kez)	1712	1 yıl 1 ay	Azil	
Mehmed Ataullah Efendi	1713	2 ay 7 gün	Azil	
İmam-ı Şehriyari Mahmud Efendi	1713	1 yıl 6 ay 26 gün	Azil	

Çizelge 3.5. (devam) Külliye'nin nâzırlık görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler

Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden nedeni	ayrılma
Mirza Mustafa Efendi	1714	6 ay 13 gün	Azil	
Menteşezâde Abdurrahim Efendi	1715	1 yıl 5 ay 6 gün	Azil	
Ebu İshak Kara-İsmail Naim Efendi	1716	1 yıl 4 ay 28 gün	Azil	
Yenişehirli Abdullah Efendi	1718	12 yıl 4 ay 24 gün	Azil	
Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi	1730	7 ay 17 gün	İstifa	
Paşmakçızâde Esseyid Abdullah Efendi	1731	9 ay 8 gün	Azil	
Damadzâde Ebulhayr Ahmed Efendi	1732	1 yıl 7 ay 27 gün	Azil	
Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden nedeni	ayrılma
Ebu İshak İsmail Efendizâde İshak Efendi	1733	1 yıl 9 ay	Vefat	
Dürri Mehmed Efendi	1734	2 yıl 6 ay 14 gün	Azil	
Feyzullah Efendizâde Esseyid Şeyh Mustafa Efendi	1736	8 yıl 10 ay 21 gün	Vefat	
Pirîzâde Mehmed Sahip Efendi	1745	1 yıl 1 ay	Azil	
Hayatizâde Mehmed Emin Efendi	1746	6 ay 20 gün	Azil	
Mehmed Zeynî Efendi	1746	1 yıl 8 ay 26 gün	Azil	
Ebu İshak İsmail Efendizâde Mehmed Esad Efendi	1748	1 yıl 22 gün	Azil	
Karahalil Efendizâde Mehmed Said Efendi	1749	9 ay 22 gün	Azil	
Feyzullah Efendizâde Esseyid Murtaza Efendi	1750	4 yıl 7 ay 12 gün	Azil	
Vessaf Abdullah Efendi	1755	4 ay 27 gün	Azil	
Damadzâde Feyzullah Efendi (birinci kez)	1755	1 yıl 1 ay 18 gün	Azil	
Dürrizâde Mustafa Efendi (Birinci kez)	1756	6 ay 23 gün	Azil	
Damadzâde Feyzullah Efendi (İkinci kez)	1757	11 ay 6 gün	Azil	
Mehmed Salih Efendi	1758	1 yıl 5 ay 5 gün	Azil	
Çelebizâde İsmail Asım Efendi	1759	7 ay 16 gün	Vefat	

Çizelge 3.5. (devam) Külliye'nin nâzırlık görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler

Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden nedeni	ayrılma
Hacı Veliyyüddin Efendi (Birinci kez)	1760	1 yıl 6 ay 18 gün	Azil	
Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi	1761	7 ay 23 gün	Azil	
Dürrizâde Mustafa Efendi (İkinci kez)	1762	4 yıl 11 ay 24 gün	Azil	
Hacı Veliyyüddin Efendi (İkinci kez)	1767	3 yıl 20 gün	Vefat	
Pirîzâde Osman Sahip Efendi	1768	1 yıl 4 ay 7 gün	Vefat	
Mirzazâde Mehmed Said Efendi	1770	3 yıl 5 ay 19 gün	İstifa	
Şerîfzâde Esseyyid Mehmed Şerif Efendi	1773	6 ay 8 gün	Azil	
Dürrizâde Mustafa Efendi (Üçüncü kez)	1774	7 ay 2 gün	Azil	
Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden nedeni	ayrılma
İvaz Mehmed Paşazâde İbrahim Beyefendi (Birinci kez)	1774	9 ay 29 gün	Azil	
Salîzâde Efendizâde Mehmed Emin Efendi	1775	1 yıl 4 ay 4 gün	Azil	
Vassafzâde Mehmed Esaf Efendi	1776	1 yıl 6 ay 20 gün	Azil	
İshak Efendizâde Mehmed Şerif Efendi (Birinci kez)	1778	4 yıl 1 ay 23 gün	İstifa	
Karahisarlı Seyyid İbrahim Efendi	1782	8 ay 7 gün	Vefat	
Dürrizâde Seyyid Mehmed Atâullah Efendi	1783	1 yıl 10 ay 12 gün	Azil	
İvaz Mehmed Paşazâde İbrahim Beyefendi (İkinci kez)	1785	2 ay 22 gün	Azil	
Arapzâde Ahmed Atâullah Efendi	1785	2 ay	Vefat	
Dürrizâde Esseyyid Mehmed Arif Efendi (Birinci kez)	1785	5 ay 19 gün	Azil	
Müftüzâde Ahmed Efendi	1786	1 yıl 9 ay 12 gün	Azil	
Mekkî Mehmed Efendi (Birinci kez)	1787	3 ay 10 gün	Azil	
Esseyyid Mehmed Kâmil Efendi	1788	1 yıl 5 ay 16 gün	Azil	
İshak Efendizâde Mehmed Şerif Efendi (İkinci kez)	1789	1 ay 29 gün	Azil	

Çizelge 3.5. (devam) Külliye'nin nâzırlık görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler

Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden nedeni	ayrılma
Hamidizâde Mustafa Efendi	1789	1 yıl 4 ay 27 gün	Azil	
Esseyyid Yahya Tefvîk Efendi	1791	13 gün	Vefat	
Mekkî Mehmed Efendi (İkinci kez)	1791	1 yıl 3 ay 16 gün	Azil	
Dürrizâde Esseyyid Mehmed Arif Efendi (İkinci kez)	1792	6 yıl 1 ay 19 gün	Azil	
Reiszâde Mustafa Âşir Efendi	1798	1 yıl 10 ay 12 gün	Azil	
Summanizâde Ömer Hulusi Efendi (Birinci kez)	1800	2 yıl 10 ay 11 gün	Azil	
Salihzâde Ahmed Esad Efendi (Birinci kez)	1803	3 yıl 5 ay 24 gün	Azil	
Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden nedeni	ayrılma
Ebû İshakzâde Esseyyid Mehmed Atâullah Efendi (Birinci kez)	1806	7 ay 29 gün	Azil	
Summanizâde Ömer Hulusi Efendi (İkinci kez)	1807	1 gün	İstifa	
Ebû İshakzâde Esseyyid Mehmed Atâullah Efendi (İkinci kez)	1807	1 yıl 7 gün	Azil	
Arapzâde Mehmed Ârif Efendi	1808	24 gün	Azil	
Salihzâde Ahmed Esad Efendi (İkinci kez)	1808	3 ay 8 gün	Azil	
Dürrizâde Esseyyid Abdullah Efendi (Birinci kez)	1808	1 yıl 10 ay	Azil	
Summanizâde Ömer Hulusi Efendi (Üçüncü kez)	1810	1 yıl 8 ay 19 gün	İstifa	
Dürrizâde Esseyyid Abdullah Efendi (İkinci kez)	1812	2 yıl 9 ay 10 gün	Azil	
Çelebizâde Esseyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi	1815	2 yıl 10 ay 6 gün	Azil	
Mekkizâde Mustafa Asım Efendi (Birinci kez)	1818	1 yıl 7 ay 7 gün	Azil	
Çerkez Hacı Halil Efendi	1819	1 yıl 6 ay 25 gün	Azil	

Çizelge 3.5. (devam) Külliye'nin nâzırlık görevinde bulunanlara ilişkin bazı veriler

Nâzırların (Şeyhülislâmların) isimleri	Görev tarihi	Görev süresi	Görevden ayrılma nedeni
Yâsincizâde Seyyid Abdülvahap Efendi (Birinci kez)	1821	1 yıl 7 ay 13 gün	Azil
Sıddıkzâde Ahmed Reşid Efendi	1822	10 ay 15 gün	Azil
Mekkizâde Mustafa Asım Efendi (İkinci kez)	1823	2 yıl 2 ay 1 gün	Azil
Kadızâde Mehmed Tahir Efendi	1825	2 yıl 5 ay 10 gün	İstifa
Yâsincizâde Seyyid Abdülvahap Efendi (İkinci kez)	1828	4 yıl 9 ay 3 gün	Azil
Mekkizâde Mustafa Asım Efendi (Üçüncü kez)	1833	13 yıl 9 ay 10 gün	Vefat

3.3. Külliye Personelinin Atama, Terfî ve Azilleri

II. Bâyezid Külliyesi; cemiyet hayatında dini, hayrî, sosyal ve eğitim gibi birçok hizmeti gerçekleştirmek üzere yola koyulmuş ve bu amaçla külliye bünyesinde söz konusu hizmetlerin gereğini karşılayabilecek nitelikte çeşitli hizmet üniteleri inşâ edilmişti. Elbette ki bu adım işin sadece bir boyutuydu. Diğer boyutu ise -belki de en önemlisi- söz konusu hizmetlerde kurum tarafından hedeflenen başarı standartlarını yakalayabilecek nitelikte bir kadro oluşturmaktı. Zira önemli kurumlar ancak nitelikli insan unsuruyla kendilerine atfedilen hizmetleri gerçekleştirebilirlerdi. Bu nedenle Vâkîf Sultan, külliye bünyesinde çeşitli hizmetleri yerine getirmek amacıyla kurulmuş olan her bir hizmet ünitesinde istihdam edilecek elemanların -en üst düzeydeki yöneticiden en alt kademedeki görevliye kadar- sahip olmaları gereken vasıfları, yetki ve görev tanımlarını detaylı bir şekilde vakfiyede belirtmişti. Bânîsi tarafından gösterilen bu titiz yaklaşım II. Bâyezid Külliyesi'nin kendi kuruluş felsefesinden uzaklaşmadan asırlarca ayakta kalmasını sağlayan en önemli hususlardan biriydi. Dolayısıyla külliye'nin yönetim ve denetimini konu edindiğimiz çalışmanın bu bölümünde külliye yönetiminin başlıca görevleri arasında yer alan personel atamaları, aynı şekilde personel terfi ve azledilme durumlarını ele almak Vâkîf Sultan tarafından bu konuda gösterilen hassasiyetin uygulamada ne derece hayat bulduğu sorusuna yönelik bir kanaat oluşturmak açısından önemlidir.

II. Bâyezid Külliyesi'nde, cemiyet hayatında çeşitli hizmetleri gerçekleştirmek amacıyla farklı mesleklere sahip çok sayıda kişi istihdam edilmişti. Ancak bu personelin atamaları ile ilgili detaylara geçmeden önce II. Bâyezid Külliyesi'nin de bir vakıf külliyesi olduğu gerçeğini hesaba katarak çalışmanın bu konu başlığıyla ilgili vakıf hukukunda yer alan temel hususlara ve terimlere kısaca temas edilmesi konunun bir bütünsellik içerisinde daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Vakıf hukuk terminolojisinde vakıflar bünyesinde çeşitli hizmetlerin yapılması için tahsis edilmiş olan çeşitli görevlere “cihet” çoğuluna ise “cihât” veya “şêâir” tabiri kullanılmaktaydı. Tahsis edilen cihetlere yapılan atamalara da “tevcih” denilmekteydi.⁸⁰⁸ Dolayısıyla belli bir cihete tevcih edilen görevliye aynı anlama gelen “erbâb-ı cihât”, “ashâb-ı cihât”, “ashâb-ı vezâif, mürtezika-i evkâf”, “erbab-ı şêâir”, “hasem-i vakıf” tabirlerden biri verilmekteydi.⁸⁰⁹

Vakıflarla ilgili cihetler kendi içerisinde belli bir ihtisas gerektiren müderrislik, imâmet, hitâbet, vaizlik, dersiâmlık, tedris, hâfız-ı kütüplük, cibâyet, kitâbet gibi görevlere “cihât-ı ilmiyye”; kayyımlık, türbedarlık, ferrâşlık gibi ihtisas gerektirmeyen bedenî çalışmaya dayalı olanlara da “cihât-ı bedeniyye” şeklinde iki farklı kategoriye ayrılmıştı. Söz konusu görevlere, başka bir ifade ile cihetlere yapılacak atamalar da “bi'l-meşrûtiyet” ve “bilâ-meşrûtiyet” olmak üzere iki şekilde gerçekleşmekteydi. *Bi'l-meşrûtiyet* denilen atama şekli vakfiyenin koymuş olduğu şartlara bağlı olarak gerçekleşirdi. Bundan dolayı da bu şekilde yapılan atamalar aynı zamanda şarta bağlı atama şekli olarak da tabir edilirdi. *Bilâ-meşrûtiyet* adı altında yapılan atamalarla ilgili olarak vakfiyelerde herhangi bir şart koşulmamış ise bu atama kadı ve Evkâf Nezâreti tarafından yapıldı. Bu tür atamalar vakfiyelere bağlı olmadığı için de şartsız atama şeklinde de tanımlanmıştı. Cihetlere yapılacak olan bu her iki atama şeklinde aranan en temel unsur liyakat ve dürüstlüktü. Yani işi ehline vermek atamaların temel prensibi olarak belirlenmişti.⁸¹⁰ Aksi durumlarda, yani ehline tevcih edilmeyen cihetler iptal edilirdi. Çünkü tahsis edilen cihetlerin temel gayesi vakfin çıkarlarını korumak ve olabildiğince onun varlığını sonsuza dek sürdürmesine hizmet etmektir. Bu nedenle vakfin çıkarlarını koruyamayacak ve onun ebediyetlik amacına hizmet edemeyecek nitelikteki cihetlerin tevcihleri geçersiz sayılırdı.⁸¹¹ Cihet tevcihatlarındaki bir diğer önemli husus ise cihetlerin babadan oğula intikaliydi. Bu durum cihet tevcihlerinde

⁸⁰⁸ Ömer Hilmi Efendi. (1977). **a.g.e.** s. 105, Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. III, s. 480

⁸⁰⁹ İpşirli, M. (1993b). “Cihet”. **DİA.**, C. 7, İstanbul, s. 546-548, Akgündüz, A. (1988). **a.g.e.** s. 263

⁸¹⁰ İpşirli, M. (1993b). **a.g.m.** s. 547, Akgündüz, A. (1988). **a.g.e.** s. 263

⁸¹¹ Ömer Hilmi Efendi. (1977). **a.g.e.** s. 105

temel bir kuraldı.⁸¹² Cihet sahibi olan şahsın vefatı durumunda cihet ehli ve liyakat sahibi oğlu varsa cihet ona tevcih edilirdi. Vakıflar bünyesinde çeşitli hizmetlerin ifası amacıyla belirlenen çeşitli cihetlere yapılacak olan tevcîhatta padişah mutlak ve nihaî yetkiye sahipti.⁸¹³

Çalışmanın bu konu başlığı ile ilgili vakıf hukukunun içerdiği özet bilgilerden külliye bünyesindeki cihet tevcihlerine bakıldığında II. Bâyezid Külliyesi'nde, cihet sahibi olan kişilerin vefat etmeleri ya da kişinin sahip olduğu cihetini başkasına ferağ etmesinden kaynaklı cihetlerin boşalması (mahlûl) durumları üzerine, cihet tevcîhatlarının gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki cihetlerin boşalması sadece vefat ve ferağ durumlarıyla sınırlı değildi. Çünkü kayıtlara -azda sayıda da olsa- görevden azledilme (ref') ya da cihet sahibinin görevini terk etmesi gibi nedenlerle boşalan cihetlere, aşağıda da örneklerine yer verileceği üzere, yeni atamaların yapıldığı yansımıştır. Dolayısıyla farklı nedenlerle boşalan cihetlere yapılan tevcîhatlarda, en üst kademedan en alt kademeye kadar bütün personelin cihet tevcîhatlarının saltanat makamı tarafından yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Külliye görevlileri arasındaki hiyerarşik dizilimin en üst kademesinde külliye nâzırı bulunmaktaydı. "Külliye Denetim Yapısı" başlığında da belirtildiği üzere külliye denetimi Şeyhülislâmlık Nezâreti tarafından üstlenilmiş ve haliyle külliye nâzırlığı görevi dönemin şeyhülislâmları tarafından yapılmıştı. Şeyhülislâmın ataması da bilindiği üzere sadrazamın arzı ve padişahın onayı ile gerçekleşirdi.⁸¹⁴ Yetki sıralamasında külliye nâzırından sonra gelen üst düzey görevli külliye fiili yöneticisi olan mütevelliydi. Mütevellinin ataması ise şeyhülislâmın işareti ve padişahın onayıyla (buyruldu) gerçekleşirdi. Külliye tevliyetine talip olan kişi görev talebini içeren arzuhalini öncelikle külliye nâzırına yani şeyhülislâma sunardı. Şeyhülislâm, kişiyi tevliyet görevi için uygun bulursa *Sadaka buyrulması reca olunur* işaretleriyle durumu saltanat makamına arz ederdi. Padişah da bu tevliyet görev arzını uygun bulursa *İşâretleri mûcibince tevcih olundu Buyruldu...* şeklindeki hattı hümayunuyla cevaplar ve böylece mütevellinin ataması gerçekleşirdi. Meselâ 1785 yılında Mehmed Arif Efendi'nin saltanat makamına hitaben kaleme aldığı arzuhalde İstanbul'da "Zîr Nezâreti Âliyye-ı Hâzreti Şeyhülislâmide âsûde

⁸¹² Ömer Hilmi Efendi. (1977). **a.g.e.** s. 105, İpşirli, M. (1993b). **a.g.m.** s. 547

⁸¹³ Öztürk, N. (1995). **a.g.e.** s. 174, İpşirli, M. (1993b), **a.g.m.** s. 547, Akgündüz, A. (1988). **a.g.e.** s. 264

⁸¹⁴ Uzunçarşılı, İ. H. (2014). **a.g.e.** s. 196, İpşirli, M. (2010). **a.g.m.** s. 92, Kazıcı, Z. (2003). **a.g.e.** s. 244, Yurdakul, İ. (2010). **a.g.e.** s. 221

olan” II. Bâyezid vakıflarının mütevellisi Mustafa Efendi’nin *ref’inde* boşalan tevliyet görevinin kendilerine tevcih edilmesini talep etmektedir. Dönemin Şeyhülislâmı Ahmed Atâullah Efendi’nin *tevcih buyurulmak mercûdur* işaretleriyle arzuhal padişaha arz edilir ve padişahın *İşâretleri mûcebince tevcih oluna buyruldu fî 17 Ş. 199* şeklindeki Hatt-ı Hümayunu ile Mehmed Ârif Efendi’nin külliye mütevellilik cihetine ataması kesinlik kazanmıştı.⁸¹⁵ İncelenen kayıtlarda çeşitli nedenlerden dolayı boşalan tevliyet cihetine yapılan müteveli atamalarının genelde bu şekilde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁸¹⁶

Külliyenin üst düzey kademesinde bulunan nâzır ve mütevellinin atamaları yukarıda sözü edilen prosedürle gerçekleşirken külliye’nin diğer kademelerinde bulunan elemanlarının atanmasında ise mütevellinin rol aldığı anlaşılmaktadır. Zaten bu konuda mütevellinin daha önceden belirlenen bir yükümlülüğü vardı. Çünkü Vâkıf Sultan külliye vakfiyesinde mütevellinin yardımcı konumunda olan câbî tayinleri için kullandığı “*mütevellî ma’rifetiyle Evkâfda câbiler olalar*”⁸¹⁷ şeklindeki ifadenin yanı sıra cûzhânlık ve duâgûyanlık cihet tevcihlerinde kullandığı “*mütevellî ma’rifeti ile*”⁸¹⁸ şeklindeki ifade mütevellîye konu ile ilgili doğrudan sorumluluk yüklemişti. Ancak bu sorumluluk görev tevcihatlarında görevlendirilecek kişinin ilgili vazifeye yeterli olup olmadığı noktasıyla sınırlı kılınmıştı. Zira nihaî karar külliye yönetiminin tepe noktasında bulunan padişaha aitti.

Külliye kayıtlarında çeşitli nedenlerle boşalan cihetler için yapılan cihet tevcihat başvuruları külliye mütevellisi ve külliye nâzırına olmak üzere iki şekilde yapıldı. Müteveli kendisine yapılan başvuruyu uygun bulması durumunda görev tevcihat arzını hazırlar ve bu arzı şeyhülislâmın işaretleri ve aracılığıyla saltanat makamına sunardı. Aynı şekilde külliye’nin nezâretine yapılan başvuruyu da şeyhülislâm inceler ve uygun gördüğü durumda tevcihat dilekçesini saltanat makamına sunardı. Gerek mütevellîye gerekse doğrudan şeyhülislâma sunulan dilekçeler şeyhülislâmın işaretleriyle padişaha arz edilir ve padişahın uygun görmesi durumunda adayın ataması gerçekleşirdi. Örneğin 1693 yılına ait bir görev tevcihatında külliye mütevellisi el-Hac Mehmed tarafından hazırlanan arz Şeyhülislâm Feyzullah Efendi’nin onayı ve aracılığıyla padişaha sunulmuştur. Söz konusu görev tevcihatı günlük (yevmî) dört akçe vazife ile Şerîf Ağa cibâyetinin câbîsi Ahmed Efendi’nin vefatı (fevt) üzerine boş kalan (mahlûl olmağın) kadroya Abdullah adlı şahsın

⁸¹⁵ BOA. AE. SABH.I. nr. 64/4454

⁸¹⁶ Bkz. BOA. AE. SSLM.III. nr. 302/17669, 182/14332, BOA. C. EV. nr. 274/13961, 316/16053, 621/31344

⁸¹⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 70

⁸¹⁸ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 83

ataması ile ilgilidir. Müteveli, Abdullah adlı şahsın söz konusu görev için uygunluğunu şu şekilde belirtmiştir: *işbu râfî'ü refî'i ubûdiyet Abdullah kulları mahâll u müstahak olmağın tevcih olunup yedine berat-ı Şerîf-i âlişân sadaka buyrulmak recasıyla payı serîr-i alaya arz olundu emr-u ferman der-i adlindir. Bende-i el-Hac Mehmed müteveli. Söz konusu arzın altında Şeyhülislâm Efendi ifadesi ile beraber şeyhülislâm tarafından görüldüğüne dair işaret ve arzın sağ üst kısmında Sadaka buyrulması reca olunur ed-da'i el fakir Feyzullah ufiye anhu işaretleriyle padişaha sunulmuştu. Padişah aldığı bu görev tevcihat arzını uygun bulmuş bunun üzerine Hâzîne-i Âmire'de "Vech-i meşrûh üzere Hâzîne-ı Âmire defterinde mesturdur. Ferman devletlû sultanım hazretlerininindir. Fî 7 L.1104 şeklinde kaydı çıkararak İşâretleri mûcibince tevcih olundu Buyruldu fî 7 L 104 padişah emriyle ile cihet tevcihâtı kesinlik kazanmıştı.⁸¹⁹ Bu örnek kayıta görüldüğü gibi mütevellinin arzı ile yapılmış olan cihet tevcihat başvurularına dair birçok arşiv kaydı mevcuttur.⁸²⁰*

Külliyenin cihet tevcihatlarında yapılan başvuru türlerinden bir diğeri ise göreve talip olanların kendi arzuhallerini arada müteveli olmadan direk şeyhülislâma sunmaları şeklinde gerçekleşmiştir.⁸²¹ Bu tür başvurular arasında caminin baş imamlık cihetinde bulunan şahsın vefatı üzerine boş kalan cihet için padişaha sunulan 1795 yılına ait iki arzuhal dikkat çekicidir. Bu arzuhallere konu olan baş imamın vefatıyla boş kalan cihete *Sarây-ı Atîk baltacılarından* Mehmed Sadık adlı şahsın talip olması cami imamlarının itirazına neden olmuştur. Bunun üzerine caminin ikinci imamı olan Hâfız Ömer, padişaha sunduğu arzuhalde şeyhülislâm nezâretinde olan II. Bâyezid Evkâfının Der-aliyyede bulunan cami-i Şerîfnde beratı alişânla on beş senedir gönüllü (hasbî'l tarik) imâm-ı sâni olduğunu, baş

⁸¹⁹ BOA. İE. EV. nr. 24/2849

⁸²⁰ Bkz. BOA. İE. EV. nr. 15-1803, 17/2065, 25/2925, 20/2428, 29/3364, 28/3237, 28/3242, 52/5799, BOA. AE. SAMD.III. nr. 158/15523, 175/17066, 197/19019, 197/19030, BOA. AE. SMST.III. nr. 6/356, 23/1570, 86/6374, 104/7908, 106/8022, 148/11603, 167/13099, 119/09180, 133/10419, 172/13546, BOA. AE. SMST.II. nr. 24/2360, 104/11229, BOA. AE. SSLM.III. nr. 61/3681, 61/3644, 40/2292, 40/2314, 82/4935, 88/5308, 109/6586, 224/13104, 243/14178, 407/23450, BOA. AE. SMHD.I. nr. 106/7582, 221/17584, BOA. AE. SMHD.II. nr. 118/9916, 80/6213, 74/5478, 29/1816, 28/1775, BOA. AE. SABH.I. nr. 258/17360, 286/19210, 295/19782, 83/5773, BOA. C. EV. nr. 14/657, 14/667, 41/2043, 173/8610, 522/26400, 569/28749, 83/4110, 85/4223, 200/9960, 240/12000, 263/13419, 372/18886, 422/21398, 54/2673, 540/27283, 543/27416, 575/29034, 588/29676, 60/2982, 602/30397, 73/3645, 85/4222, BOA. C. MF. nr. 41/2010, 119/5917, 111/5541, 83/4141, BOA. HAT. nr. 1572/6, BOA. C. BLD. nr. 21/1046, 23/1107, 24/1158, 25/1211, 26/1284, 26/1298, 28/1359, 28/1357, 28/1354, 46/2261, 46/2263, 46/2278, 53/2602, 53/2615, 53/2647, 55/2738, 55/2739, 67/3331, 67/3350, 68/3351

⁸²¹ BOA. İE. EV. nr. 6/632, 9/1082, 56/6198, BOA. AE. SMST.III. nr. 22/1488, 55/4019, 156/12318, 22/1488, 163/12852, 177/13951, 182/14332, 298/23837, BOA. AE. SMST.II. nr. 24/2339, BOA. AE. SABH.I. nr. 160/10656, 180/11997, 197/13179, 64/4454, BOA. AE. SAMD.III. nr. 57/5692, BOA. AE. SSLM. nr. 118/7165, 125/7633, BOA. C. BLD. nr. 54/2663, BOA. C. EV. nr. 1/37, 171/8542, 171/8543, 251/12691, 274/13961, 579/29224, 621/31344, 656/33094, 8/387, BOA. AE. SMHD.I. nr. 253/20628, 255/20828, BOA. HAT. nr. 1485/16, 1511/9, 1532/32, 1551/37, 1560/63

imamın çocuksuz vefatı üzerine “ber mucebi şart-ı evkâf ve sairesiyle tayini Camii Şerîflerinde düstûr-ı amel” olan kanun gereği mahlûl olan baş imamlık cihetinin kendi hakkı olduğunu ifade etmişti. Hâfız Ömer Efendi arzuhalin devamında, *Sarây-ı Âtik* baltacılarından Mehmed Sadık Efendi’nin “baş imam ben olurum deyu” bu durum “bi’l cümle selâtin Cami-i Şerîflerinde olan kanun-ı kâdimeye ibtal” ve kendisine haksızlık (gadr) olacağını belirtmiş ve bunu padişahın takdirine sunmuştu. Yine doğrudan saltanat makamına sunulan ikinci arzuhal ise caminin üçüncü imamı olan es-Seyyid Ali Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Konu ile ilgili kendi görüşlerini yansıtan arzuhalde es-Seyyid Ali Efendi selâtin camilerinde uygulanan kanun ve tertibi referans göstererek baş imamlık cihetinde bulunan Hâfız İbrahim Efendi’nin vefatı sonucu boş kalan cihetin imam-ı sâni cihetinde bulunan şahsın hakkı olduğunu belirtmiş ve imâm-ı sâninin baş imamlık cihetine tevcih edilmesi gerektiğini savunmuştu. Es-Seyyid Ali Efendi devamında kendisinin de -imam-ı selâse cihetinde bulunduğundan hareketle- imamı sâni cihetine tevcih edilmesini istemiş ve bunun gereğini vurgulamıştı.

Daha sonra Şeyhülislâm Dürrişâde Mehmed Ârif sadâret makamına sunmuş olduğu arzda cami imamlarının referans gösterdikleri selâtin Cami Şerîflerinde var olan kanun-ı kadime ve tertiplerini “fî’l-asl selâtin camilerinde kaide nasıl ise öyle olsun kimesnenin târikine gadr olmasın” şeklindeki notu da (tahşiye) ekleyerek teferruatlı bir şekilde açıklamıştır. Bunun üzerine III. Selim, şeyhülislâmın teferruatlı izahatı ve görüşleri doğrultusunda selâtin camilerinde uygulanan tertip ve var olan kanunun devamına Hatt-ı Hümayun ile hükmetmiş ve böylece baş imamlık cihetine Hâfız Ömer Efendi’nin tevcih edilmesi kesinlik kazanmıştır.⁸²² Anlaşıldığı üzere *Sarây-ı Âtik* baltacılarından olan Mehmed Sadık Efendi ile Hâfız Ömer Efendi arasında bu baş imamlık ciheti üzerine yaşanan çekişme aslında iki kişi arasındaki bir çekişme olmaktan çıkmış siyasi nüfuz ile kanunlar arasında bir çekişme halini almıştı. Çünkü Mehmed Sadık Efendi konumu itibarıyla muhtemelen biraz da saraydaki nüfuzuna dayanarak böylesi bir mücadeleye girişmişti. Aksi halde ilgili kanun hükümleri son derece açık iken baş imamlık gibi bir göreve talip çıkamazdı. Dolayısıyla bu olayı önemli kılan husus olayın söz konusu kişiler arası olmaktan ziyade siyasi nüfuz ile kanun arasındaki çatışma boyutu ve sonucu itibarıyla kanunun siyasi nüfuza üstünlüğünün kabul görülmüş olmasıdır.

⁸²² BOA. HAT. nr. 1459/28

Konunun başında da belirtildiği üzere cihet tevcihatlarında cihetin babadan oğula intikali temel bir kuraldı.⁸²³ Nitekim bu durum küllîye kayıtlarına da yansımıştır.⁸²⁴ Önceki satırlarda da değinildiği üzere imamı sâni Hâfız Ömer Efendi'nin saltanat makamına sunduğu arzuhalde vefat eden baş imam Hâfız İbrahim Efendi'nin vefatını söz konusu ederken kullandığı ifadelerde yer verdiği *bilâ-veled* vurgusu aynı zamanda cihet tevcihlerinde uygulanan babadan oğula intikal prensibine işaret etmekteydi.

Başka bir kayıta ise Cami-i Şerîfin imamet cihetinde bulunan şahsın vefatı üzerine mahlûl kalan cihetin onun iki oğluna tevcih edilmesini talep eden mütevellî Mehmed Hâfız Efendi'nin imzası ve Şeyhülislâm Mustafa Âşir Efendi'nin işaretleriyle padişaha sunulan 1799 yılına ait bir görev tevcihat başvurusunda şu ifadelere yer verilmektedir:

*hizmet-i lâzimesi iki nefer sulbî evlatları erbâb-ı istihkakdan işbu bâhis arz ubûdiyet Hâfız el-Hac Mehmed ve Hâfız Ahmed Hâlifelere hasbe'l âde intikal etmekle cihet-i mezkûr merkûmân kullarına tevcih ve yedlerine berât-ı Şerîf-i âlişân buyrulmak recasına arz olundu bâki ferman emrû ferman hazret-i men lehûl emrindir.*⁸²⁵

Söz konusu başvuru *İşaretleri mücebince tevcih oluna Buyruldu Fî 12 Ş. 213* şeklinde kaleme alınan Hatt-ı Hümayun ile onaylanmıştır. Bu kayıta bir cihet iki kişiye tevcih edilmişti.

Başka bir kayıta ise vefat eden bir şahsın üç cihet sahibi olduğu ve her bir oğluna birer cihet tevcih edildiği görülmektedir. 11 Aralık 1798 tarihli olan bu kayıta vefat eden Hâfız Ali Efendi'nin, “*yevmî on akçeyle ile muallimi mekteb ve yine yevmî on akçe vazife ile hâlîfe-i mekteb cihetine ve yine yevmî iki akçe vazife ile Cami-i Şerîfe vakt-i zuhurunda cüzhân cihetine olmak üzere üç cihet mutasarrıfı olduğunu belirten mütevellî, mahlûl olan bu cihetlerin sulbî üç nefer evladlarına*” tevcih edilmesini Şeyhülislâm Dürrizâde Mehmed Efendi'nin işaretleriyle padişahın onayına sunmuştu. Padişahın Hatt-ı Hümayun ile söz konusu üç cihet Hâfız Ali Efendi'nin üç oğlu arasında paylaşılmıştı.⁸²⁶

Boş kalan cihet üzerinde bizzat hak sahibi olan kişi tarafından yapılan bir diğer başvuru örneği ise caminin hitabet görevinde bulunan Hâfız Mehmed Efendi'nin vefatı

⁸²³ Ömer Hilmi Efendi. (1977). **a.g.e.** s. 105 İpşirli, M. (1993b), **a.g.m.** s. 547

⁸²⁴ BOA. C. EV. nr. 550/27777, BOA. AE. SMHD.II. nr. 74/5478

⁸²⁵ BOA. C. EV. nr. 522/26400

⁸²⁶ BOA. C. MF. nr. 119/5917

üzerine oğlu Mehmed Emin Efendi tarafından yapılan başvurudur. Bu başvuruda Mehmed Emin Efendi *Bende-i Hâfız Mehmed Emin ibni Hâfız Ömer Efendi* imzasıyla sunduğu bir arzuhal ile babasından kalan cihete talip olmuştu. 1779 yılına ait bu arzuhalin *mûcebince tevcih buyrulmak mercûdur* şeklindeki Şeyhülislâm Mehmed Şerîf Efendi'nin imzasını taşıyan ifadeden söz konusu cihet talebinin şeyhülislâmın tarafından onaylandığı ve padişahın onayına sunulduğu anlaşılmaktadır.⁸²⁷

Cihetlerin babadan oğula olan intikalinde olası farklı durumlar düşünülmüş ve bu durumlara göre çözümler geliştirilmişti. Meselâ ölen cihet sahibi kişinin oğlunun yaşı küçük ise ona bir kaim-makam tayin edilirdi.⁸²⁸ Kayıtlardaki cihet tevcihatlarında buna örnek bir durumla karşılaşmıştı: Galata cibâyetinin câbîsi olan İbrahim Hâlîfe adlı şahsın vefatı üzerine boşalan cihet oğlu Süleyman'a tevcih edilmiş ancak Süleyman'ın yaşı küçük olduğu için onun adına cihet hizmetlerini yerine getirmek amacıyla Osman Hâlîfe adlı kişi vekil olarak tayin edilmişti. İşleyen sürecin devamında Süleyman cihet hizmetlerini üstelenecek yaşa geldiğinde (*akıl-baliğ*) mevcut kanunların öngördüğü üzere külliye mütevellisi padişaha sunduğu *Osman'ın ref'inden cihet-i mezkûrede merkum kullarına tevcih ve sadaka ve ihsan buyrulmak babında emr-u ferman....* şeklindeki arzla Süleyman'ın cihet tevcihatının yapılmasını talep etmişti. Bu arz üzerine padişah da Hatt-ı Hümayun ile Süleyman'a babasından kalan cihetin tevcihatına hükmetmişti.⁸²⁹

Cihet mutasarrıfı olan şahsın vefatı üzerine ortaya çıkan cihet intikalleri şayet vefat eden şahsın evladı yoksa o kişinin ciheti en yakın akrabalarından birine intikal ettirilirdi.⁸³⁰ Meselâ 1729 yılına ait bir görev tevcihat vesikasından üç cihet mutasarrıfı olan Ahmet Efendi'nin vefatı üzerine uhdesinde olan cihetler kayın pederine intikal etmişti.⁸³¹

Cihetlerin intikali hususunda yukarıda cihetlerin babadan-oğula ya da en yakın erkek akrabaya intikali hususu, bununla ilgili işleyen prosedür ve yaşanan birkaç örnekle incelendi. Ancak külliye kayıtları cihet intikalinde buraya kadar söz edilenlerden farklı durumların da yaşandığını göstermektedir. İncelenen bu kayıtlardan kadınlara da belli cihetlerin (duâgû ve taâmiye) intikal edildiği anlaşılmaktadır.⁸³² Bu cihetlerden külliye'nin hayrî hizmet ünitesine

⁸²⁷ BOA. AE. SABH.I. nr. 180/11997

⁸²⁸ Akgündüz, A. (1988). **a.g.e.** s. 267

⁸²⁹ BOA. C. EV. nr. 265/13544

⁸³⁰ Akgündüz, A. (1988). **a.g.e.** s. 267

⁸³¹ BOA. C. EV. nr. 640/32296

⁸³² BOA. TS.MA.e. nr. 722/31, BOA. AE. SSLM.III. nr. 88/5308, BOA. C. EV. nr. 14/667, 173/8610,

ait olan duâgû ciheti, vakıf hukukunda *sadaka* şeklinde tanımlanmıştır.⁸³³ Külliye kayıtlarında kadınlara da intikal edilen duâgû ciheti anneden-oğula veya anneden-kıza intikali şeklinde gerçekleştiği gibi babadan kız evlada veya kocadan eşe cihetlerin intikal edildiğine dair örneklerle rastlanmıştır. Meselâ 1791 yılına ait bir kayıta duâgû cihetinde bulunan Hafize Hatun'un vefatı üzerine ona ait cihet kızı Esam Hatun'a tevcih edilmişti.⁸³⁴ Yine 1821 yılına ait başka bir kayıta da duâgû ciheti mutasarrıfı olan Fatma Hatun'un vefatı üzerine ona ait cihet oğullarına intikal edilmişti.⁸³⁵ Benzer şekilde kayıtlarda anneden evlatlarına intikal eden başka örneklerle de rastlanmıştır.⁸³⁶ Yine kayıtlarda bu konu ile ilgili rastlanan örnekler arasında vefat eden evlada ait cihetin anneye geçtiğine dair kayıtlara rastlanmıştır.⁸³⁷

Külliyenin cihet tevcihat kayıtlarında *taâmiye bahâsı vazifesi* veya *taâm-ı bahâ mutasarrıfı* başlığı altında yer alan kayıtlar külliye bünyesinde herhangi bir hizmet kadrosu olmayıp külliye gelirlerinden ya ilmi sayesinde ya da ihtiyaç sahibi olmasından dolayı faydalanmaya hak kazanan kişilere tahsis edilmiş bir tür cihet olduğunu belirtmek gerekir. Bu nedenlerle tahsis edilmiş cihetlere vakıf hukukunda zevâid denilmiştir.⁸³⁸ Daha önce, çalışmanın II. bölümünde de külliye gelirlerinden faydalanan belli bir kesim olduğunu ve bu kesimin muhâsebe kayıtlarında “zevâidhârân” şeklinde kaydedildiği belirtilmişti. Külliye çeşitli hizmetlerin ifası için tahsis edilmiş cihetler ve külliye gelirlerinden çeşitli nedenlerle faydalanmaya hak kazanan kişilere tahsis edilmiş olan cihetler ile aynı muameleye tabiydi. Taâmiye bahâ vazifesi saltanat makamı tarafından yapılır ve cihet sahibi olan kişinin vefatı durumunda cihet hakkı en yakınına intikal ederdi. Örneğin *El-fakîr Fatma* imzasını taşıyan 1702 yılına ait bir arzuhalde Fatma adlı kadın *ta'am-ı vazifesine mutasarrıf olan Mehmed Efendi fevt olup yeri mahlûl olmağla bu cariyeleri oğlu olmağla sadaka ve ihsân buyrulmak babında...* şeklinde ifadeleri içeren dilekçesinde vefat eden oğlunun taâmiye hakkının kendisine verilmesini talep etmişti. Şeyhülislâmın işaretiyle saltanat makamına sunulan dilekçe padişahın “buyruldu” şeklindeki onayıyla söz konusu cihet Fatma Hatun'a tevcih edilmişti.⁸³⁹

⁸³³ Akgündüz, A. (1988). **a.g.e.** s. 275

⁸³⁴ BOA. AE. SSLM.III. nr. 61/3644

⁸³⁵ BOA. AE. SMHD.II. nr. 118/9916

⁸³⁶ BOA. AE. SABH.I. nr. 83/5773, BOA. AE. SMST.III. nr. 23/1570

⁸³⁷ BOA. AE. SMST.II. nr. 24/2339

⁸³⁸ Akgündüz, A. (1988). **a.g.e.** s. 269

⁸³⁹ BOA. AE. SMST.II. nr. 24/2339

Taâmiye bahâsı mutasarrıfı olan kişinin yakını olmadığı durumlarda ise bu cihet *müstehak* olan bir başkasına tevcih edilirdi. Meselâ 1694 yılına ait bir kayıta *taâmiye bahâsından ayda yüz elli akçe taâmiye mutasarrıfı olan Hâfız Mehmed Efendi ibn-i Veliyyüddin*'in vefatı üzerine onun taâmiyesi *mahall ve müstehak* olan Ahmed bin Hacı Mehmed'e *tevcih* edilmişti.⁸⁴⁰ Taâmiye cihet mutasarrıfı olan bir kişi de başkası lehine cihetinden ferâgat etme hakkında sahipti. Bu işleyişe dair bir örnek kayıtlara şu şekilde yansımıştır:

.....yevmî beş akçe ta'âmiye bahâ-ı vazifesine mutasarrıf olan Mustafa ibnet-i Mahmud ibn-i Mahmud hakk-ı tasarrıflarına hüsn-i rızasıyla işbu bâisi arz ubudiyetine Hatice Refîke binti Ebubekir'e ferâgat ve kasr-ı yed etmekle vazifeye mezkûr-ı merkûme kullarına tevcih ve yedine berât-ı Şerîfî âlişan sadaka ve ihsân....⁸⁴¹

Külliyenin cihet ferağ kayıtlarında da kadınlara taâmiye ve duâgû cihetlerinin cihet mutasarrıfı olan yakınları tarafından haklarını ferağ ettiklerini gösteren kayıtlarda yer almaktadır.⁸⁴² Vakıf terminolojisinde *Ferağ An-il-Cihat* denilen cihet ferağı bilindiği üzere cihet mutasarrıfı olan kişinin kendi isteğiyle (*hüsn-i rıza*) bir başkasının lehine cihet hakkında ferâgat etmesidir.⁸⁴³ Külliye kayıtlarında çok sayıda cihet ferağ örnekleri bulunmaktadır.⁸⁴⁴ Bu örnekler arasında cihet mutasarrıfı olan bir babanın kızı lehine⁸⁴⁵ ve yine bazı kadınların da başka kadınlar lehine kendi cihetlerinden ferâgat ettiklerine dair örnekler yer almaktadır.⁸⁴⁶

⁸⁴⁰ BOA. TS.MA.e. nr. 214/67

⁸⁴¹ BOA. C. BLD. nr. 26-/298, Başka bir kayıt da “yevmî dört akçe ta'âmiye bahâ-ı vazifesine mutasarrıf olan Ümmühan binti Mustafa hüsn-i rızasıyla işbu bâisi arz ubudiyetine Rukiye binti Ömere ferâgat ve kasr-ı yed etmekle vazifeye mezkûr-ı merkûmaya tevcih ve yedine berât-ı âlişan sadaka ve ihsân....” şeklinde geçmektedir. BOA. AE. SMST.III. nr. 167/13099

⁸⁴² BOA. AE. SSLM.III. nr. 61/3681, BOA. AE. SMST.III. nr.167/13099, 61/3681, BOA. AE. SABH.I. nr. 286/19210, BOA. C. BLD. nr. 67/3331

⁸⁴³ Berki, A. H. (1966). **a.g.e.** s. 17. Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. I, s. 602, Akgündüz, A. (1988). **a.g.e.** s. 271

⁸⁴⁴ BOA. AE. SMHD.I. nr. 221/17584, 286/19210, 295/19782, BOA. AE. SSLM.III. nr. 40/2314, 224/13104, 109/6586, 61/3681, 407/23450, 82/4935, 118/7165, BOA. AE. SABH.I. nr. 145/9768, 286/19210, 295/19782, BOA. AE. SMST.III. nr. 6/356, 167/13099, 133/10419, 104/7908, 106/8022, BOA. AE. SMST.II. nr. 104/11229, BOA. AE. SAMD.III. nr. 175/17066, BOA. AE. SMHD.II. nr. 118-9916, BOA. C. BLD. nr. 21/1046, 23/1107, 46/2261, 46/2278, 53/2602, 53/2647, 54/2663, 67/3331, 68/3351, 23/1107, 26/1298, BOA. C. EV. nr. 240/12000, 263/13419, 54/2673, 543/27416, 588/29676, 85/4222, 85/4223, BOA. C. MF. nr. 83/4141, BOA. İE. EV. nr. 28/3242, BOA. TS. MA.e. nr. 171/19

⁸⁴⁵ 1819 yılına ait bir ferağ kaydında Hâfız Mustafa Halife mutasarrıfı olduğu duâgû cihetini *hüsn-i rızası* ile kızı Rukiye Habibe Hatun'a ferağ etmişti. BOA. AE. SMHD.II. nr. 29/1816

⁸⁴⁶ Zinet Hatun adlı kadın cihetini kendi isteğiyle (*hüsn-i rızası*) Emine ve Emine Hatun'un kızı Havva Hatun'a *ber- vechî iştirâk ferâgat* etmişti. BOA. C. BLD. nr. 67/3331

Külliye bünyesinde cihet sahibi olanlar arasında bazılarının tasarrufunda birden fazla cihetin olduğu göze çarpmaktadır.⁸⁴⁷ Meselâ 1770 yılına ait bir cihet intikal kaydında Molla Mustafa isminde bir şahsın *yevmî iki akçe ile ferrâş-ı me'kel vazifesi*'ne ek olarak günlük ikişer akçe ile dört cüzhânlık cihet sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kişinin vefatı dolayısıyla onun toplamda sahip olduğu beş cihet olduğu gibi oğlu Mustafa Hâlife'ye tevcih edilmişti.⁸⁴⁸ Yine 1826 yılına ait bir başka cihet intikal kaydında ise vefat eden Şeyh Süleyman Hâlife adlı kişinin günlük 4 akçelik enâm-hân cihet ve her biri günlük 2'şer akçe olan 3 cüzhânlık cihet yani toplamda 4 cihet mutasarrıfı olduğu ve söz konusu bu cihetlerin olduğu gibi el-Hac Mehmed Hâlife'ye tevcih edildiği kayıtlara yansımıştır.⁸⁴⁹

Külliye cihet tevcihatlarına dair yukarıda sözü edilen işlemler mütevellinin arzı ya da göreve talip olanın arzuhâli, şeyhülislâmın işareti ve padişahın onayı üzerine gerçekleşmişti. Külliye cihet tevcihat işlemlerindeki sürecin bir bütün olarak tek belge üzerinde kayıt altına alınmış olması ilgili bürokratik sürecin nasıl işlediği hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kayıtlara yansıyan söz konusu işlemler ayrıca külliye bünyesinde istihdamı gerçekleştirilen personele ilişkin bilgilerin işlenmesindeki kayıt sistemi hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre külliye personel bilgileri iki defterde kayıt altına alınmaktaydı: İlkinde külliye bünyesinde *ashâb-ı cihât* olan şahısların *tayin, terfi ve tedâvül* bilgileri *Atîk Şahsiyet Defterleri* de denilen⁸⁵⁰ Hazine-i Âmire defterlerine *Vech-i meşrûh üzere Hâzîne-ı Âmire defterinde mesturdur* ifadesi altında kaydedilmekteydi.⁸⁵¹ Külliye görevlendirilen personelden her birinin ismi, görevi ve hizmet bedeli olarak aldığı maaşla ilgili bilgileri içeren 105⁸⁵² ve 96⁸⁵³ no'lu olmak üzere iki adet Hazine (Atîk Şahsiyet)

⁸⁴⁷ BOA. AE. SSLM.III. nr. 224/13104, BOA. C. EV. nr. 640/32296, 54/2673, 588/29676, BOA. İE. EV. nr. 56/6198, BOA. AE. SMST.III. nr. 133/10419, BOA. C. BLD. nr. 21/1046, 24/1158, BOA. TS. MA.e. nr. 172/13546

⁸⁴⁸ BOA. AE. SMST.III. nr. 172/13546

⁸⁴⁹ BOA. C.EV. nr. 41/2043

⁸⁵⁰ Hazine defterlerinin bir kısmı 1882 yılından sonra yeni şahsiyet defterlerine aktarıldığı için bu defterlere *Atîk Şahsiyet Defterleri* de denilmektedir. Alkan, M. (2007b), "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtları Arşivi", *VD.*, S. 30, Ankara, s. 8, **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi**. (2020). Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s. 43-44, 110-111

⁸⁵¹ Bkz. BOA. AE. SABH.I. nr. 64/4454, 83/5773, 133/8929, 145/9768, 180/11997, 286/19210, 295/19782, BOA. AE. SMST.II. nr. 24/2339, 86/6374, 104/11229, BOA. AE. SMST.III. nr. 133/10419, 167/13099, BOA. AE. SMST.III. nr. 86/6374, 104/11229, 119/9180, 133/10419, 156/12318, 172/13546, BOA. AE. SSLM.III. nr. 40/2292, 61/3644, 61/3681, 88/5308, 243/14178, 407/23450, BOA. AE. SMHD.I. nr. 106/7582, BOA. AE. SMHD.II. nr. 28/1757, 29/1816, 74/5478, 80/6213, 118/9916, BOA. C. BLD. nr. 28/1354, 44/1465, 67/3331, 68/3351, BOA. C. EV. nr. 85/4223, 265/13544, 522/264, 579/29224, BOA. C. EV. nr. 569/28749, 265/13544, BOA. C. BLD. nr. 21/1046, 23/1107, 28/1357, 28/1354, 44/2165, 55/2738, 67/3350, BOA. İE. EV. nr. 25/2925, 28/3242, BOA. C. MF. nr. 41/2010, 119/5917, BOA. HAT. nr. 1572/6

⁸⁵² VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, (Vakf-ı Merhum Sultan Bâyezid Han-ı Veli der İstanbul), s. 1-59

⁸⁵³ VGMA.d. nr. 96, (Hazine-i Evkâf-i Sultan Bayezid Han-ı Veli Defter)

Defterine ulaşılmıştır. Söz konusu her iki defterde de külliye personeli -Cemâat-ı Medrese-i Mâmûre, Cemâat-ı Hüdema-i Cami-i Şerîf gibi- her birim adına oluşturulan başlıklar altında bir üçgen şeklinde *siyakat* yazısıyla kayıt altına alınmıştır. 105'no'lu Haremeyn Hazîne Defteri 19 Şubat 1841 tarihinden önceki kayıtları içermektedir.⁸⁵⁴ Dolayısıyla bu defter 96 no'lu Hazîne-ı Evkâf defterinin atık defteridir. 96 no'lu defter Hazîne-ı Evkâf defteri 1841-1911 yılları arasındaki personel bilgi kayıtlarını içermektedir. Kaydedilen personel bilgi kayıtlarının bazılarında kayda alınan bilgilerin Esas (Yeni Şahsiyet) defterlerine kaydedildiğini gösteren *nakil defteri cedit*, bazılarında ise bilgilerin nakledildiği defterin numarası belirten *nakil defteri cedit defteri esâs-i no* şeklinde ibarelere yer verilmektedir.

Külliye kayıtlarını da içeren Der-Saadet Esası 116 no'lu defterde, hazîne defterlerinden farklı olarak ataması yapılan görevlilere ait bilgiler belli başlıklar altında bir bütün olarak görülmesini sağlayan bir çizelge halinde verilmektedir. Çizelgedeki içeriğin başlıkları şu şekilde oluşturulmuştur: yapılan atamanın kayıt numarası (Aded-ı umumi), vazife türü (Tevcih-i i cihât), görev yeri (Mahalli hademet), maaş (Vezâif), atama tarihi (Tevcihat tarihi), vakfın ismi hayrat ve akâratın bulunduğu mahâl ve mevki (Vâkıf ismiyle hayrat ve meberrat mahâl ve mevâki), kaydın Hazine (Atık) defterinden alındığını gösteren numara (Atık-i esas defteri), vakfın şartı (şârt-ı vâkıf) ve son olarak yapılan atamanın nedenini açıklayan (vukuât) başlığı.⁸⁵⁵

Cihet tevcihatı yapılan personel bilgilerinin kaydedildiği ikinci defter ise külliye personeli (vezâ'if) defteridir. Burada sunulan cihet tevcihat arzının en üst kısmında yer alan *Sahh mahalli der nezâreti Hazreti Şeyhülislâm* ibaresinin hemen altında *Ber-mûceb-i defteri hazîne-i evkâf-ı Cami-i Şerîf ve merhum ve mağfurlehu Sultan Bâyezid Han-ı Veli tabe serrehu....* kaydıyla cihet tevcihatı yapılan kişilerin isimleri ve hizmet bedeli olarak aldıkları günlük ücretler (mevâcib, vezâif, cihât) kaydedilmiştir.⁸⁵⁶ Külliye bünyesinde istihdamı gerçekleştirilen personele ait bilgiler muhâsebe kayıtlarının giderler bölümünün (vuz'a min zâlike) ilk başlığı olan *el-vezâif* başlığı altında da kaydedilmiştir.⁸⁵⁷ Bu kayıtların 18. yüzyılın ilk yarısına kadar ki kısmında yine istihdam edilen personelin ismi, görev türü ve

⁸⁵⁴ VGMA.d. nr. 96, (Hazine-i Evkâf-i Sultan Bayezid Han-ı Veli Defter) s. 6

⁸⁵⁵ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116

⁸⁵⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 1360/1, 3747/5, 1337, 1388, 3658/15, 3658/44

⁸⁵⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 3747/12, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5813, 682, 4504, BOA. EV. HMH.d. nr. 961, 1360, 2637, 6841, 8105, BOA. D. HMH.d. nr. 21735, BOA. EV.d. nr. 9202, 9512

hizmet bedeli olarak aldığı maaş gibi detaylı bir şekilde yer almaktadır. Ancak daha sonraki muhâsebe defterlerinde *el-vezâif* başlığı altında sadece ödenmiş olan toplam maaş bilgisine yer verilmektedir.⁸⁵⁸ Kayıtlara yansıdığı kadarıyla külliye yapıları cihet başvuruları yukarıda sözü edilen prosedürün sonunda padişah tarafından başvuru sahibi şahsın atandığı cihet ve hizmet bedeli olarak alacağı günlük ücreti belirtilen berat verilirdi.⁸⁵⁹

Vakfiyede külliye personeli görevlerini layıkıyla yerine getirdikleri sürece atanmış oldukları kadrolardan hiçbir surette alınamayacağı şartı yer almıştı.⁸⁶⁰ Daha öncede ifade edildiği gibi cihetlerin babadan oğula intikali temel bir kuraldı. Elbette ki bu durumun beraberinde getirdiği bazı avantaj ve dezavantajlar vardı: Kişinin makul bir neden olmadıkça keyfi uygulamalar sonucunda görevinden alınmaması sosyal adalet adına son derece olumlu bir yaklaşımdır. Ancak bu durum diğer taraftan dolaylı olarak meslekte yükselmenin önüne geçmekte ve kadrolar arasında bu doğrultuda olası bir rekabetin önünü kapatmaktaydı. Çünkü sahip oldukları kadrolar üzerinde nesiller boyu hak sahibi olmanın beraberinde getirdiği rehabet bir anlamda meslekte kişisel gelişim yönündeki çabaları da köreltmektedir. Belki bu durumun külliye bünyesinde *cihât-ı bedeniyye* olarak da tabir edilen türbedar, ferrâş, bevvâb, tabbâh ve kayyım gibi meslek sınıfında bulunanlar üzerinde çok da olumsuz bir etkisi olmayacaktı, kaldı ki bu meslek sınıfında olanlar için yükselme gibi bir durum da söz konusu değildi.

Ancak mesleki açıdan gelişimin çok önemli olduğu *cihet-i ilmiyye* gibi meslek gruplarındaki görevliler arasında mesleki gelişimi teşvik eden bir atmosfer oluşturmak görevdeki kalite standardını her zaman daha yüksekte tutacaktı. Kayıtlarda kâğıt üzerinde külliye personelinin meslekte yükselmesini doğrudan engelleyen herhangi bir madde ile karşılaşılmamıştır. Ancak cihetlerin intikalinde babadan oğula intikalin temel prensip olarak kabul görülmesi müderrislik, imâmet, hitâbet, vaizlik, gibi ihtisas gerektiren meslek gruplarındaki görevlilerin terfilerini zorlaştırıyordu. Çünkü cihât-ı ilmiye kadrolarından birine tayin edilen kişinin görevini kötüye kullanmadığı sürece aynı görevde ömür boyu

⁸⁵⁸ BOA. EV. HMH.d. nr. 961, 1360, 2637, 6841, 8105, BOA. D. HMH.d. nr. 21735, BOA. EV.d. nr. 9202, 9512

⁸⁵⁹ BOA. EV. BRT. nr. 277/4, 312/7, 72/13, 273/17, 155/5, 152/9, 152/10, 191/14, 249/36, 171/13, 179/33, 287/2, 295/14, 211/17, 211/18, 261/4, 95/12, 209/11, 277/6, 279/4, 179/33, 217/11, 240/10, 263/20, 267/17, 274/5, 279/4, 190/14, 203/15, 245/15, 263/20, 265/17, 267/17, 273/16, 277/6, . 2/5, 166/15, 171/13, 185/12, 179/33, 187/4, 191/23, 195/6, 209/16, 217/11, 240/10, 242/2, 245/25, 264/18, 273/6, 276/21, 285/20, 290/7, 290/19, 291/23, 292/7, 295714, 298/4, 299/1, 302/13, 304/18, 305/4, 305/9, 309/11, 310/2, 311/1, 312/12, 316/1, 315/11, 31575, BOA. TS. MA.e. nr. 717/19, BOA. EV. BRT, nr. 1/1, BOA. YB. 04. nr. 1/25

⁸⁶⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 126

kalma hakkına sahipti. Kadroların boşalması ancak o cihette bulunan görevlinin vefatı ya da kendi isteğiyle bir başkasına cihet hakkını devretmesiyle mümkün olabilmekteydi.

Ayrıca cihet ferağları ciheti uhdesinde bulunduranın tasarrufuna tabiydi yani kişi ancak isteği üzerine seçtiği başka bir kişi lehine cihet hakkından ferâgat edebilirdi. Vefat yoluyla boşalan cihet ise vefat edenin en yakınına tevcih edilirdi. Nitekim yukarıda verilen Külliye Camii'nde baş imamlık ciheti örneğinde de görüldüğü üzere baş imamlık cihetinde bulunan şahısın vefatı ve ayrıca çocuğu olmadığı için onun yerine caminin ikinci imamı tayin edilmişti.⁸⁶¹ Başka bir örnekte ise caminin imâmet cihetinde bulunan Hâfız Ömer Efendi'nin vefatı üzerine görevi iki oğluna tevcih edilmişti.⁸⁶² Yine caminin hitâbet görevinde olan Hâfız Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine boş kalan hitâbet ciheti aynı şekilde oğlu Mehmed Emin Efendi'ye tevcih edilmişti.⁸⁶³ Bu şekilde külliye'nin cihât-ı ilmiye mensubu olan görevlilerin vefatı üzerine *mahlûl* kalan cihetlerin evlatlarına intikali şayet evlatları yoksa göreve ehil başka şahıslara tevcih edilmiş olduğuna dair külliye kayıtlarına yansıyan örnekler mevcuttur.⁸⁶⁴ Verilen bu örneklerden de anlaşıldığı üzere, külliye'de görevlendirilen mesleki gelişimin önem arz ettiği cihât-ı ilmiye sınıfına mensup olan kişiler de ömür boyu görevlerinde kalma hakkına sahiplerdi. Bu da meslekte terfiyi zorlaştırmış ve dolayısıyla mesleki gelişim açısından gerekli olan rekabet ortamını olumsuz etkilemiştir.

Vakfiyede külliye personelinin görev ihmâli durumunda külliye yönetiminin yapması gerekenler konusunda belirli talimatlar yer almaktadır. Buna göre görevini ihmal edenlerin karşılaşacakları süreç şu şekilde belirlenmiştir:

*Özr-i şer'î ya bir kaviy-yi mühimmi olmayınca nâib komaya ve hizmetini bir kere terk edene ya vehc-i aherla cerimesi zâhir olana nasihat oluna ve iki kere terk edene ya vehc-i aherla cerimesi zâhir olana it'âb oluna ve ziyade ismarlana ve üç kere terk edenlere ya cerimesi zâhir olanın yirine ol hizmete tamam münasib bir kimesne nasb oluna.*⁸⁶⁵

Kayıtlardaki ilgili verilere bakıldığında külliye'nin görev alanları arasında en fazla - çalışmanın "Külliye'nin Yönetimi" başlığında yer alan külliye'nin müteveli çizelgesinde de (1 no'lu çizelge) görüldüğü gibi- görev azilleri mütevellilik görevinde gerçekleştiği

⁸⁶¹ BOA. HAT. nr. 1459/28

⁸⁶² BOA. C. EV. nr. 522/26400

⁸⁶³ BOA. AE. SABH.I. nr. 180/11997

⁸⁶⁴ BOA. C. MF. nr. 119/5917, 83/4141, BOA. AE. SMST.III. nr. 133/10419, BOA. C. EV. nr. 265/13544, BOA. C. BLD. nr. 28/1354

⁸⁶⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 126-127

anlaşılmaktadır. Ancak bu azillerin nedeni hakkında külliye kayıtlarına yansıyan herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kayıtlardaki bu konu ile ilgili bilgiler sadece yapılan atamaların bir önceki mütevellinin görevinden alındığı (ref') üzerine yapıldığını belirten ifadelerle sınırlıdır. Meselâ 1762 yılına ait külliye tevliyetine talip olan es-Seyyid Mehmed Mahzar Efendi kaleme aldığı dilekçede *es-Seyyid Abdullah Efendi ref'inden bu kullarına tevci ve inâyet....* şeklinde bir ifade ile es-Seyyid Abdullah Efendi'nin görevden alınması üzerine mütevellilik cihetinin kendisine tevcih edilmesini isterken dilekçede es-Seyyid Abdullah Efendi'nin görevden alınma nedeniyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.⁸⁶⁶ Benzer şekilde mütevellinin azledilmesi üzerine mütevellilik makamına yapılan başka atama örneklerinde de bir önceki mütevellinin görevinden azledilme nedeni hakkında herhangi bir bilgi yer almamıştır.⁸⁶⁷ Tevliyet görevi dışındaki diğer görevlerle ilgili azillerde de aynı durum söz konusudur: Görevi icra eden görevlilerin azilleri kayıtlara geçse de görev esnasında azillerine yol açan nedenler hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.⁸⁶⁸

Mevcut başlık altında şimdiye kadar II. Bâyezid Külliyesi'nin Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne bağlanmadan önce yani Şeyhülislâmlık Nezâreti'nde bulunduğu dönem içerisinde külliye personelinin atama, azil ve terfileriyle ilgili hükümler ve bu hükümler gereği izlenen prosedürler ve bunlarla ilgili kayıtlara yansıyan örnekler incelendi. Başlığın takip eden kısmında ise külliye Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne bağlanması ile beraber külliye personelinin atama, azil ve terfi işleriyle ilgili yapılan yeni düzenlemeler ele alınacaktır.

Bilindiği üzere Osmanlı vakıfları Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin kurulmasıyla merkeziyetçi bir yapıya kavuşmuştu. Vakıfların cihet tevcihat işlemleri de belli esaslara göre yeniden gözden geçirilmiş ve çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştı.⁸⁶⁹ Bunun sonucunda Tanzimat'ın ilanından sonra Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti bünyesinde Cihât İdaresi kurulmuş ve cihetlerle ilgili bütün işlemler bu idare tarafından yürütülmüştü.⁸⁷⁰ Külliye'nin 1838 yılında Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne bağlanması üzerine külliye elemanlarının atama ve azil işlemleri de daha sistematik bir şekilde bu Nezâret aracılığıyla yapılmaya başlanmıştı. Öncesi ile kıyaslandığında Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti tarafından yapılan cihet

⁸⁶⁶ BOA. AE. SMST.III. nr. 182/14332

⁸⁶⁷ BOA. AE. SSLM.III. nr. 302/17669, BOA. AE. SABH.I. nr. 64/4454, BOA. C. EV. nr. 274/13961

⁸⁶⁸ BOA. AE. SAMD.III. nr. 158/15523, BOA. AE. ABH. I., nr. 258/17360

⁸⁶⁹ Bkz. Ayar, T. (2017). "Cihât Mevzuatı". **VD.**, S. 48, Ankara, s. 1455-193

⁸⁷⁰ İpşirli, M. (1993b). **a.g.m.** s. 548

tevcîhatlarında izlenen prosedürde çok önemli değişiklikler öne çıkmaktadır. Önceden cihet başvurusu yapan kişi ile saltanat makamı arasındaki aracı pozisyonunda bulunan şeyhülislâmın yerini bu kez mahkeme müessesesi almaktadır. Buna göre göreve talip olan şahıs görev talep arzuhalı ile mahkemeye başvurur, mahkeme adayın cihete uygun olup olmadığını araştırır ve araştırmalar sonucunda aday cihete uygun görülürse mahkeme kararı (ilâm) Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırına bildirilirdi. Ardından Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı da mahkemeden almış olduğu ilâm üzerine ilgili şahsın cihet tevcîhatı başvurusunu bir üst yazıyla saltanat makamının onayına sunar ve son merci olarak saltanat makamının onayı ile cihet tevcîhatları kesinleşirdi.⁸⁷¹

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından yapılan bu cihet tevcîhat işlemleri külliye kayıtlarına da yansımıştır. Meselâ 1843 yılına ait bir kayıta 30 yıldan beri cami hizmetinde bulunan İbrahim adlı şahıs, altı cihete (câbî, kaseşuyân, ferrâş, cühân-ı vakti zuhur, cüzhân-ı Türbe-ı Şerîf, en'am-hân) mutasarrıf olan es-Seyyid el-hac Ali'nin *bilâ-veled* vefat etmesiyle *mahlûl ve hüddemat-ı lâzimesi mu'attal* kalmış ve bunun üzerine söz konusu cihetlerin kendisine tevcih edilmesi için görev talep arzuhalı ile mahkemeye başvurmuştu. Mahkeme söz konusu şahsın göreve uygunluğu ile ilgili yaptığı incelemelerde *imam-ı evvel* Hâfız Abdülkerim Efendi'nin söz konusu cihetler için İbrahim'in ehil ve *müstehak* olduğuna dair olumlu görüşlerini de dikkate alarak İbrahim'in talip olduğu cihetlerin kendisine tevcihi için *Evkâf Nâzırı sa'âdetlü atûfetlü Beyefendi bendelerinin i'lâm-ı buyruldu* şeklinde karar (ilâmı) vermektedir. Bunun üzerine nâzır, *Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişi Faziletlu Efendi dâîlerinin* ilâmı üzerine bir üst yazıyla cihet tevcihini saltanat makamının onayına sunmuştu. Padişahın *mûcibince tevcîh ve berât-ı itâ oluna* şeklindeki Hatt-ı Hümâyûnu ile İbrahim adlı şahsın talep ettiği cihetlerin kendisine tevcîhatı gerçekleşmişti.⁸⁷² Aynı şekilde kayıtlarda külliye bünyesinde Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti aracılığıyla gerçekleşen cihet ferağları örneklerine de rastlanmıştır.⁸⁷³

Külliyei ilgilendiren *cihât-ı ilmiyye* ve *cihât-ı bedeniyye* kadrolarına yapılan atamalarda padişahın rolü olduğu gibi korunmuştur: Öncesinde olduğu gibi Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlandıktan sonrasında da külliye personelinin cihet tevcîhatı

⁸⁷¹ Ayar, T. (2018). "Osmanlı Vakıf Geleneğinde Cihet Uygulaması". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 18, S. 1, s. 298-299

⁸⁷² BOA. C. BLD. nr. 20/974

⁸⁷³ BOA. C. EV. nr. 201/10024, 225/11247

padişah beratıyla kesinlik kazanmaktaydı. Meselâ cihât-ı ilmiyeden olan imamet⁸⁷⁴, müezzin⁸⁷⁵ ve muarri⁸⁷⁶ gibi cihetlerin tevcihatları padişahın tuğrasını taşıyan beratla gerçekleşmekteydi. Diğer taraftan yine cihât-ı bedeniyyeden olan sirâcî,⁸⁷⁷ hime-keş,⁸⁷⁸ ferrâş,⁸⁷⁹ râh-âbî,⁸⁸⁰ ve mezbele-keş,⁸⁸¹ gibi cihet tevcihatları; vakıf literatüründe “cihât-ı fer’iyye”⁸⁸² denilen cüzhânlık,⁸⁸³ devirhânlık⁸⁸⁴ ve sûrehânlık⁸⁸⁵ gibi yine vakıf hukukunda sadaka niteliğinde olan duâgü⁸⁸⁶ ciheti; külliye imâretinde külliye çalışanlarına ve ihtiyaç sahiplerine bir imtiyaz olarak tahsis edilmiş olan taâmiye⁸⁸⁷ ve fodula⁸⁸⁸ cihetine yapılan atamlar yine padişahın beratıyla gerçekleşmekteydi. Padişah tarafından verilen cihet beratlarında; beratın verilme nedeni ve beratı almaya hak kazanan cihet sahibinin hizmet bedeli olarak alacağı maaş gibi detaylı bilgilere de yer verilmekteydi.⁸⁸⁹

Çalışmanın I. bölümünde de belirtildiği üzere külliye bütün hizmet üniteleriyle 19. yüzyılın sonlarına kadar gelme başarısını göstermişti. Bu yüzyılda ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumunun da etkisiyle külliye'nin hizmet üniteleri yavaş yavaş işlevlerini yerine getirememiştir. Bunun üzerine 20. yüzyılın ilk çeyreğinde cami dışında külliye'yi oluşturan diğer birimler başka kurumlara dönüştürülmüştür. Külliye birimlerinden geri kalan caminin idaresi ise Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin 1920 yılında kaldırılması üzerine önce onun yerine kurulan Şer’iyye ve Evkâf Vekâleti’ne ve ardından bu vekâletin de 1924 yılında kaldırılması ile beraber onun yerine kurulan Vâkıflar Umum Müdürlüğü’ne geçmiştir.⁸⁹⁰ Aynı tarihte 429 Sayılı Kanun’la “İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek” amacıyla “Diyanet İşleri Reisliği” kurulmuş

⁸⁷⁴ BOA. EV. BRT. nr. 277/4

⁸⁷⁵ BOA. EV. BRT. nr. 312/7, 273/17

⁸⁷⁶ BOA. EV. BRT. nr. 155/5

⁸⁷⁷ BOA. EV. BRT. nr. 152/9, nr. 152/10, 191/14, 249/36

⁸⁷⁸ BOA. EV. BRT. nr. 171/13

⁸⁷⁹ BOA. EV. BRT. nr. 179/33, 287/2, 295/14

⁸⁸⁰ BOA. EV. BRT. nr. 211/17, 211/18

⁸⁸¹ BOA. EV. BRT. nr. 261/4

⁸⁸² Önkâl, A. Bozkurt, N. (1993). “Cami”. *DİA*, C. 7, İstanbul, s. 54

⁸⁸³ BOA. EV. BRT. nr. 95/12

⁸⁸⁴ BOA. EV. BRT. nr. 209/11

⁸⁸⁵ BOA. EV. BRT. nr. 277/6, 279/4,

⁸⁸⁶ BOA. EV. BRT. nr. 179/33, 217/11, 240/10, 263/20, 267/17, 274/5, 279/4

⁸⁸⁷ BOA. EV. BRT. nr. 190/14, 203/15, 245/15, 263/20, 265/17, 267/17, 273/16, 277/6

⁸⁸⁸ BOA. EV. BRT. nr. 2/5, 166/15, 171/13, 185/12, 179/33, 187/4, 191/23, 195/6, 209/16, 217/11, 240/10, 242/2, 245/25, 264/18, 273/6, 276/21, 285/20, 290/7, 290/19, 291/23, 292/7, 295/14, 298/4, 299/1, 302/13, 304/18, 305/4, 305/9, 309/11, 310/2, 311/1, 312/12, 316/1, 315/11, 315/5

⁸⁸⁹ 1846 yılına ait Sultan Abdulmecid’in tuğrasını taşıyan berat kaydından şeyh imâreti vazifesinde bulunan Ahmed Halife’nin *bilâ-veled* vefatı üzerine *mahlûl* kalan cihete günlük on akçe maaşla Mehmed Sadi adlı şahıs atanmıştı. BOA. EV. BRT. nr. 72/13

⁸⁹⁰ Öztürk, N. (1995c). *a.g.e.* s. 86-87

ve bu kanun gereği bütün cami ve mescitlerin idaresi bu kuruma bağlanmıştır. Böylece 1924 yılından sonra II. Bâyezid Külliyesi'nden geriye kalan caminin idaresi ve cami görevlilerinin atamaları ile ilgili sorumluluk da tamamen Diyanet İşleri Reisliği'ne devredilmiştir.

Ancak bu durum çok uzun sürmez, cami ve mescitlerin idaresini üstlenen Diyanet İşleri Reisliği 1931 yılı Bütçe Kanunu ile beraber bütün cami ve mescitlerde olduğu gibi külliye'den kalan caminin de idaresini ve camiye ilgilendiren görevli atamaları ile ilgili kararları Evkâf Umûm Müdürlüğü'ne devretmişti. Bu durum 1950 yılına kadar devam etmişti. Daha sonra Diyanet İşleri Reisliği'nin adı, 29 Nisan 1950 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5634 sayılı kanunla beraber Diyanet İşleri Başkanlığı olarak değiştirilmiştir. Bunu takip eden süreçte daha önce Evkâf Umûm Müdürlüğü'ne devredilen cami ve mescitlerin idaresi ve camilere yönelik personel alım inisiyatifi yeniden Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir.⁸⁹¹

II. Bâyezid Külliyesi'ne ait caminin de içinde bulunduğu bütün camilerin idaresi 1950 yılından günümüze dek Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülmekte ve bu camilerin kadrolarına personel alımları ile ilgili bütün kararlar bu kurum tarafından verilmektedir. Ancak II. Bâyezid Külliye Camii bir vakıf eseri ve aynı zamanda tarihi bir cami olduğu gerçeğinden hareketle caminin bakım, onarım, çevre temizliği gibi iş ve işlemler 24 Mayıs 1985 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 18763 Sayılı yönetmelikle Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğuna verilmiştir. Kuruluşundan günümüze kadar teşkilât yapısı ve görevleri hakkında birçok kanun hükmünde kararnameler çıkmış olsa da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün tarihi camilerle ilgili 18763 Sayılı yönetmelikte belirlenen hükümlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır.⁸⁹² Dolayısıyla diğer tarihi ve vakıf camilerde olduğu gibi II. Bâyezid Külliye Camii'ni ilgilendiren tüm iş ve işlemler de halen bu kurum tarafından yürütülmektedir. Nitekim caminin sekiz yıl süren bu son restorasyonu ile ilgili proje Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür.⁸⁹³ Çok

⁸⁹¹ Web: www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay//1/diyanet-isleri-baskanligi-kurulus-ve-tarihçesi adresinden 20.11.2020 tarihinde alınmıştır.

⁸⁹² Bkz. *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü*. (2019). Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Ankara, s. 9-10, 15, Temmuz 2018 tarihli ve 30479 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan kararnamede Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlanmıştır.

⁸⁹³ Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü tarafından hazırlanan II. Bâyezid Camii'nin restorasyon projesi 02.06.2010 tarihli ve 3825 sayılı karar ile İstanbul IV. Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun da onay görmüştü. Restorasyon projesi Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü tarafından ihale edilmişti. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Keleş, Ocakcan, T. (2017). "II. Bâyezid Camisi 2013-2016 Yılları Arası Onarım Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu* / 2-3-4 Kasım 2017

kapsamlı bir restorasyondan geçen tarihî cami sekiz yıl aranın ardından, 20 Mayıs 2020 tarihinde tekrar hizmete açılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLLİYENİN SOSYAL YAPISI

II. Bâyezid Külliyesi başta din, eğitim ve kültürel faaliyetler olmak üzere cemiyet hayatında önem atfedilen hizmetler noktasında gerekli olan ihtiyaçları karşılamak üzere kurulmuş çok yönlü sosyal bir kurumdur. Sosyal hayatta birçok hizmeti bir arada görmek üzere kurulan bu kurum sahip olduğu sorumluluk alanlarına göre bir örgütlenme şeklini esas almıştır. Buna göre II. Bâyezid Külliyesi; cami, medrese, sıbyan mektebi, imâret, iki tabhâne ve kervansaray hizmet ünitelerinden oluşmaktaydı. Külliye bünyesinde çeşitli hizmetler gerçekleştirmek üzere örgütlenmiş olan bu ünitelerin her biri kuruluş amaçlarına uygun olarak bütünün birer bileşenleri olsa da aynı zamanda kendi kurumsal kimlikleriyle bağımsız bir yapıyı da temsil etmişlerdi. İşte çalışmanın bu bölümünde öncelikle külliye bünyesinde faaliyet gösteren her bir hizmet ünitesinin kurumsal kimlikleri çerçevesinde cemiyet hayatında yerine getirmekle mükellef oldukları hizmetleri ve bu hizmetleri gerçekleştirmek üzere tahsis edilmiş hizmet kadrolarının türü, sayısı ve bu kadrolarda yer alan personelin hizmet bedeli olarak aldıkları ücretler gibi konular ele alınacaktır. Söz konusu birimlerden her birinin görev kapsamı ve üstlendiği sorumluluklar ayrı ayrı incelenirken aynı zamanda bunların iç işleyişine de daha yakından bakılacaktır. Bu bölümün son başlığında ise bir bütün olarak külliye kompleksinin yüklemiş olduğu misyonuyla Osmanlı yönetimi ve toplumsal hayattaki önemi incelenecektir.

4.1. Külliye Personeli ve Hizmet Alanları

Külliyei oluşturan hizmet üniteleri bütünün birer parçası olsalar da aslında her biri yapmakla mükellef olduğu hizmetin niteliği bakımından bağımsız birer kurumsal kimliğe sahiplerdi. Dolayısıyla söz konusu ünitelerin hizmet kapsamı ve gerekli kadroları belirlenirken her bir ünitenin özgün koşulları düşünülerek ona özel bir plan geliştirilmeliydi. Nitekim durumun önemine binâen külliye bânîsi II. Bâyezid vakfiyede bu hizmet ünitelerinin yapmakla mükellef oldukları hizmet alanları ile beraber bu ünitelerde açılacak kadrolar ve bu kadrolarda hizmetlerin ifası için istihdamı yapılacak personel sayısı ve personelin görev tanımlarına varıncaya dek detaylı bir şekilde bizzat kendisi belirtmişti.

Külliye vakfiyesinde belirtildiği kadarıyla sosyal alanda üstlendiği sorumluluğu yerine getirebilmesi amacıyla külliye çeşitli hizmet alanlarından oluşan 263 kişilik bir kadro tahsis edilmişti.⁸⁹⁴ Ancak kayıtlara bakıldığında zamanla ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar üzerine bu kadro sayısına yenilerinin eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, çalışmanın I. ve II. bölümlerinde de belirtildiği üzere, vakfiyenin tanzim tarihinden sonra inşâ edilen önemli hizmet ünitelerinden biri olan külliye medresesi ve Vâkıf Sultan türbesinin ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulan kadrolarda görevlendirilen personel külliye personelinin sayısında ciddi bir artışa neden olmuştu. Külliye çeşitli arşiv kaynaklarından bu artışın 404 ile 492 arasında olduğu tespit edilmiştir.⁸⁹⁵

Külliye iç örgütlenmesini ele alırken külliyeyi oluşturan birimleri ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Aşağıda sırasıyla cami, medrese, sıbyan mektebi, imâret, tabhâne ve kervansaray hizmet birimi ele alınacak ve başta külliye vakfiyesi olmak külliye çeşitli arşiv kayıtları ışığında bu birimlerin hizmet alanları, hizmet alanlarına tahsis edilen kadrolar, bu kadrolara getirilen personelin niteliği, sayısı ve personele hizmet bedeli olarak ödenen maaşlar incelenecektir.

4.1.1. Câmî-i Bâyezid Hân-ı Sâni

Bilindiği üzere Osmanlı siyasi sisteminde cami en üst noktasında bulunan padişahın gücünü, siyasi meşruiyetini ve aynı zamanda devletin resmi ideolojisini temsil etmekteydi.⁸⁹⁶ Ancak Osmanlı dönemindeki cami kurumunu sadece bu yönüyle ele alıp değerlendirmek yanlış olacaktır. Çünkü asli unsurunu Müslüman topluluğun oluşturduğu Osmanlı toplumunun mabedi olan cami müessesesi aynı zamanda insanları bir araya getiren ve sosyal olarak birbirleriyle etkileşim olanağı sağlayan en önemli merkezdi. Yani söz konusu dönemde cami sadece siyaset ve ibadet hususlarında değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik, eğitim ve kültürel olarak da geniş bir yelpazede etkin bir rol oynamaktaydı.

II. Bâyezid Külliyesi'nin diğer birimleri arasında caminin temel unsur olarak öne çıkması Osmanlı dönemindeki cami kurumuna atfedilen rolden kaynaklanmaktaydı. Bu cami bir selâtin cami kimliğiyle siyasi alanda olduğu kadar toplumsal alanda da üstlenmiş

⁸⁹⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 66-124

⁸⁹⁵ Bkz. Çizelge 2. 4.

⁸⁹⁶ Özbek, Y. (2008). "İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selâtin Camileri". *Belleten*, C. 72, S. 264, s. 536

olduğu misyon itibariyle kuruluşundan günümüze kadar selâtin camileri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bilindiği üzere İstanbul'un ilk selâtin cami olan Fatih Camii, Fatih Sultan Mehmed tarafından inşâ edilmiş ve kendi saltanatı boyunca selâtin camileri arasında en üst düzeyde yer almıştı. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in vefatı üzerine tahta geçen oğlu II. Bâyezid tarafından külliye bünyesinde payitahtın ikinci selâtin cami olarak inşâ edilen II. Bâyezid Camii önem derecesine göre selâtin camileri arasında ilk, Fatih Camii ise ikinci sıraya gerilemişti.⁸⁹⁷ Süleymaniye ve Sultan Ahmed camilerinin inşâlarından sonra ise Ayasofya⁸⁹⁸ ilk sıraya yerleşirken onu Sultan Ahmed, Süleymaniye, II. Bâyezid ve Fatih camileri takip etmiştir. İstanbul'da daha sonra çok sayıda selâtin camileri inşâ edilmiş olmasına rağmen bu sıralama değişmemiştir.⁸⁹⁹

Kuruluşundan içinde bulunduğumuz çağa değin manevi, sosyal ve kültürel olarak bölgesindeki insanlara asırlarca hizmet vermiş II. Bâyezid Camii günümüzde artık sadece bölgesindeki insanlara değil tamamen insanlığa mal olmuş bir esere dönüşmüştür. İşte çalışmanın bu safhasında bu önemli eserin kuruluşunun ilk dönemleri ve sonrasındaki iç işleyişine daha yakından bakılacak ve ilgili başlıklar altında II. Bâyezid Camii'ne tahsis edilen hizmet kadrolarının türleri ve bu kadrolarda istihdam edilen personel sayısı ve bu personele hizmet bedeli olarak ödenen ücret gibi detaylı bilgilere yer verilecektir. Ayrıca her başlık altında söz konusu hususlarla ilgili verileri içeren çizelgeler paylaşılacaktır. Bu çizelgeler sayesinde II. Bâyezid Camii ile ilgili verilerde zamanla yaşanan değişim seyrinin takibi mümkün olacaktır.

Külliye vakfiyesinde camiye tahsis edilen kadrolarda 171 kişi görevlendirilmişti.⁹⁰⁰ Bu sayı aynı zamanda külliyei oluşturan hizmet ünitelerine tahsis edilen kadrolarda görevlendirilen personel sayısındaki en yüksek paydı. Ancak külliyenin muhâsebe kayıtları incelendiğinde zamanla yeni hizmet alanlarına duyulan lüzum üzerine caminin hizmet kadro sayısında ciddi bir artışın yaşandığı anlaşılmaktadır. Meselâ 17. yüzyıla ait personel sayısına dair ayrıntılı kayıtlar içeren en son muhâsebe defterinde camideki personel sayısı 224'e çıktığı tespit edilmiştir.⁹⁰¹ 1911 yılına ait "Sultan Bâyezid Camii Şerîfinde Havace ve Hâfiz

⁸⁹⁷ Unan, F. (2003). **a.g.e.** s. 255

⁸⁹⁸ Eyice, S. (1991). "Ayasofya". *DİA.*, C. 4, İstanbul, s. 206

⁸⁹⁹ Madeline C. Zilfi. (2008). *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Ulemâsı Klasik Dönem Sonrası*. (Çev. Mehmet Faruk Özçınar), Birleşik Yayınları, Ankara, s. 179

⁹⁰⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 77-101, 159

⁹⁰¹ BOA. MAD.d. nr. 2073

Efendilere ve Cami mezkûr hademelerine tevzî olanan ihsan-ı şâhâne defteridir.”⁹⁰² başlığını taşıyan defterde toplamda 129 cami personeli kaydedilmiştir. Bu sayının cami personelinin tamamını kapsayıp kapsamadığı bilinmemektedir. Ancak defterdeki kayıt söz konusu tarihte cami personel sayısının en az 129 olduğunu göstermektedir.

II. Bâyezid Camii’nde ifa edilen hizmetler temelde ikiye ayrılmaktaydı: Birincisi caminin varlık nedeni olan dini ibadetleri içeren asli hizmetler, ikincisi ise asli hizmetlerin aksamaması için fiziki ortamın sürekli olarak muntazam tutulmasına yönelik tali hizmetlerdi. Dolayısıyla bu hizmetlerde görev ifa eden personel de iki ayrı başlık halinde ele alınacaktır: Asli hizmetlerin yerine getirilmesinden sorumlu olan *cihet-i ilmiye* sınıfına mensup imam, müezzin, vaiz, cüzhânlar ve dua okuyucular “Din Hizmetleri Görevlileri”; ferrâş, kayyımlik ve sirâcî gibi tali hizmetlerde bulunan *cihet-i bedeniye* sınıfına mensup görevliler ise “Yardımcı Görevliler” başlığı altında ele alınacaktır.

4.1.1.1. Din hizmetleri görevlileri

Külliyeye ait caminin din hizmetleri kadrolarına ataması yapılacak görevlilerde aranan vasıflara dair vakfiyede genel bir çerçeve çizilmişti.⁹⁰³ Buna göre caminin din hizmetleri kadrosunda yer alacak kişilerin salih, dindar, âlim, dini kaideleri iyi bilen ve bu kaidelere göre görevini icra edecek, güzel ahlak sahibi olmaları gerekiyordu. Caminin selâtin camileri arasında önemli bir yer tutması onun bünyesindeki dini hizmetleri ifa etmek üzere seçilecek kadroların da kendi alanlarında iyi yetişmiş seçkin kişilerden oluşmasını gerektiriyordu.

Caminin dini hizmetleri kapsamında görevlendirilenler kendi içinde *cihet-i asliyye* ve *cihet-i fer’iyye* olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır.⁹⁰⁴ Buna göre; hatip, imam, müezzin ve vaiz cihet-i asliyye sınıfına mensup iken Kur’ân’ın tamamı veya belli sürelerini okuyan hâfız ve cüzhânlar ile kelime-i tevhid, salavat-ı şerîf ve dua okuyanlar da cihet-i fer’iyye sınıfına mensuplardı. Cihet-i asliyye sınıfına mensup olan din görevlileri caminin asli fonksiyonlarını yerine getirmekten sorumlulardı. Cihet-i fer’iyye sınıfına mensup din

⁹⁰² BOA. Y. PRK. HH. nr. 39-44

⁹⁰³ Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 77-101

⁹⁰⁴ Berki, A. H. (1966). *a.g.e.* s. 10, Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. I, s. 292

görevlileri ise önem derecesine göre caminin ikinci dereceden önem arz eden fonksiyonlarını yerine getiriyorlardı.

Aşağıda caminin din hizmetleri kadrosunda yer alan kişilerin görev kapsamaları, hizmet bedeli olarak aldıkları maaş vs. ile ilgili derlenen bilgilerin detayları sırasıyla Cihet-i Asliyye ve Cihet-i Fer'iyye başlıkları altında değerlendirilecektir: İlk başlıkta cihet-i asliyye sınıfına mensup olan hatip, imam, müezzin ve vaizler, ikinci başlıkta ise dini hizmetler kadrosunda en yüksek personel sayısını oluşturan hâfız ve cüzhânlar ile kelime-i tevhid, salavat-ı şerîf ve dua okuyanlar ele alınacaktır.

4.1.1.1.1. Cihet-i asliyye

Çizelge 4.1. Cihet-i asliyye kadrosu⁹⁰⁵ (akçe)

Yıllar	Hatip		Vaiz		İmam-ı Evvel		İmam-ı Sâni		Müezzin		Muvakkıt		Noktacı	
PS/GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ
Vakfiye	1	25	-	-	1	10	1	10	8	5	1	10	1	3
1574	1	25	1	25	1	10	1	10	8	5	1	10	1	3
1575	1	30	1	25	1	10	1	10	8	5	1	10	1	3
1578	1	30	1	25	1	10	1	10	8	5	1	10	1	3
1580	1	30	1	25	1	10	1	10	8	5	1	10	1	3
1584	1	30	1	25	1	10	1	10	8	5	1	10	1	3
1595	1	30	1	25	1	10	1	10	8	5	1	10	1	4
1605	1	30	1	25	1	10	1	10	8	5	1	10	1	4
1615	1	50	1	30	1	23	1	20	8	Top.* 57	1	10	1	4
1625	1	55	1	40	1	23	1	20	8	Top. 57	1	10	1	4
1647	1	60	1	50	1	23	1	20	-	-	1	10	1	4
1650	-	-	-	-	-	-	-	-	8	Top. 57	-	-	-	-
1663	1	60	1	50	1	25	1	25	8	Top. 57	1	10	-	-
1696	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Top. 62	-	-	-	-
1731	1	55	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1779	1	55	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1799	-	-	-	-	1	30	-	-	-	-	-	-	-	-
1820	1	65	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1828	-	-	1	120 krş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1862	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	15	-	-
1866	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	200 krş.	-	-

⁹⁰⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 4504, 2073, BOA. EV. HMH.d. nr. 871, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, BOA. C. EV. nr. 522/26400, BOA. HAT. nr. 1551/37, BOA. AE. SABH.I. 180/1197, Akbalık, R. (2014). **a.g.t.** s. 87

* Sekiz müezzin görevlisine günlük verilen toplam ücret miktarı

Yukarıda yer alan çizelgede adı geçen kadrolara alınacak personelin sayısı, niteliği, görev ve sorumlulukları:

a. Hatip: Hatip kelimesi köken olarak Arapça'dan gelen bir kelimedir. En sade anlamıyla konuşan ya da hitap eden anlamına gelmektedir. Ancak hatip kelimesi genel olarak güzel ve etkili konuşan anlamında literatüre yerleşmiştir. Bu anlamda hatip ismi daha çok topluluk karşısında etkili konuşma becerisini gösteren kişilere denilmektedir. Ayrıca Müslümanların kutsal günleri olan Cuma ve bayram günlerinde hutbe okuyan kişiye hatip denilmiştir.⁹⁰⁶ Nitekim hatip ismi külliye vakfiyesinde de aynı anlamda kullanılmış ve camide hutbe okuyan kişi hatip olarak adlandırılmıştır.

Külliye vakfiyesine göre hatiplik kadrosuna tayin edilecek kişinin *âlim, mücevvîd ve müttaki* gibi vasıflara sahip olması gerekiyordu. Hatibin en önemli görevlerinden biri Cuma ve bayram namazları için camide toplanan cemâate namaz kıldırmak ve bu münasebetlere özgü hutbe okumaktır.⁹⁰⁷ Bilindiği üzere hutbe Müslümanlar için kutsal olan Cuma günlerinde kılınan namazdan önce ve bayram namazlarından sonra minberde verilir. Hutbe genelde vaaz ve nasihat içeren hitaplardır. Bu durum hem hitabet gücünü hem de hutbe konularına son derece hâkim olmayı gerektiriyordu. Dolayısıyla hatip naklettiği konuya hem hâkim olmalı hem de hitabet gücüyle hitapta bulunduğu cami cemâatini etkilemeliydi.

İslam fıkında hutbesiz Cuma namazı olmaz şartına istinaden hutbe bir ibadet olarak kabul edilir. Müslüman toplumlar nezdinde hutbeler aynı zamanda irşadın ve yaygın din eğitiminin en önemli araçlarından biri olarak kabul görmektedir. Bu nedenle günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de Müslümanlar hutbe günlerinde toplu bir şekilde camiye gider ve hatip tarafından verilen hutbeleri dinlerlerdi.⁹⁰⁸ Söz konusu dönemde Müslüman halkı kalabalık kitleler halinde etrafında toplayan hutbeler kendi içinde dini, siyasi, eğitsel, sosyal ve iletişim gibi birçok konuda önemli mesajlar barındırmaktaydı.⁹⁰⁹ Bu mesajların halka doğru ve etkili bir şekilde ulaştırılması dönemin dini ve siyasi otoriteleri için de ayrı bir öneme haizdi. Çünkü doğrudan halkın yönetiminden sorumlu olan bu otoriteler çoğu kez,

⁹⁰⁶ Baktır, M. (1998). "Hutbe". *DİA*, C. 18, İstanbul, s. 425

⁹⁰⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 77

⁹⁰⁸ Doğan, R. (1999a). "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 39 , S. 1, s. 491-492

⁹⁰⁹ Camilerin ve özellikle Cuma hutbesinin iletişim üzerindeki önemi için bkz. Hülür, A. B. (2014). *İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtımı Anabilim Dalı, Ankara

İslam tarihi boyunca tüm Müslüman toplumlarda olduğu gibi hutbeler üzerinden verdikleri mesajlarla halkı yönlendirmekteydiler. Bu noktada en büyük rol yine hatibe düşmekteydi: Hatip verilmek istenen mesajı en güçlü şekilde verebilmeli ve hitabet gücüyle verdiği mesajlar konusunda halkı ikna edebilmeliydi.⁹¹⁰

Bir hatipte aranan vasıflar elbette ki sadece hitabet sanatının inceliklerine sahip olmasından ibaret değildi. Hatip aynı zamanda kendi kişiliğiyle de öne çıkma kabiliyetini gösterebilmeliydi. Çünkü kişilik özellikleri ile cemâate güven vermeyen bir hatibin sadece hitap şekliyle cemâat üzerinde istenen etkiyi yaratması beklenemezdi. Bu özelliklerinin yanı sıra hatip aynı zamanda giyim ve kuşam konusunda da gereken hassasiyeti göstermeli ve özellikle hutbe gibi dini toplantılarda düzgün bir kılık kıyafetle kalabalıkların huzuruna çıkmaya özen göstermeliydi.⁹¹¹

Hatiplik makamını gözde kılan hususlardan biri de görevi kapsamında olan hutbenin cemiyet nezdinde bir hükümdarlık alameti olarak kabul görülmesi idi.⁹¹² Özellikle selâtin cami hatipleri genellikle müderrisler arasından seçilir ve devletin resmi protokollerinde onlara da yer verilirdi.⁹¹³ Yine Osmanlılarda özellikle savaşla fethedilen şehirlere ait büyük camilerde elde kınlı kılıç, yeşil cübbe ve sırmalı sarık içinde minbere çıkma geleneğini uygulama görevi o camilerdeki hatiplere verilmekteydi.⁹¹⁴

Osmanlı dönemindeki din hizmetlerinin asli görevlileri sınıfında yer alan hatibin özellikleri, konumu ve sorumlulukları hakkında verilen bu genel bilgilerden sonra II. Bâyezid Camii özelinde görevlendirilen hatiplerin durumu ve bu hatiplere ilişkin külliye kayıtlarında yer verilen bilgiler üzerinde durmak gerekir.

Külliye kayıtlarından II. Bâyezid Camii'ndeki uygulamalarda hatip ataması ile ilgili nasıl bir prosedürün işletildiğine ya da ataması yapılan hatiplerin hangi kriterlere göre değerlendirilip atandıklarına dair detaylı bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak II. Bâyezid Camii'nin diğer camiler arasındaki konumu, hatiplik kadrosuna yapılan bazı fiili atamalar,

⁹¹⁰ Önkal, A. (1995). "İrşad Vasıtası Olarak Hutbe". *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993)*, Diyanet İşleri Başkanlığı, s. 145-146, Doğan, R. (1999a). *a.g.m.* s. 492

⁹¹¹ Keyifli, Ş. (2013). "Din Eğitimi ve İletişim Süreci Olarak Hutbeler". *EVEK, Akademi Dergisi*, S. 55, s. 80-83, Baktır, M. (1998). *a.g.m.* s. 425-426

⁹¹² Önkal, A. Bozkurt, N. (1993). *a.g.m.* s. 54, Yediyıldız, B. (1999b). *a.g.m.* s. 462

⁹¹³ Önkal, A. Bozkurt, N. (1993). *a.g.m.* s. 55, Akın, A., (2006). "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)". *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, s. 88

⁹¹⁴ Pedersen, J. (1987). "Hatib". *İA*, C. 5, MEB. İstanbul, s. 365

0.71 numaralı İn'âmât Defteri'ne yansıyan bazı bilgiler ve yine hatibe hizmet bedeli olarak ödenen maaş miktarları konuya ilişkin ipuçları vermeyi ve konuyla ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmayı mümkün kılmaktadır.

Külliyenin arşiv kayıtlarında caminin hatiplik görevinde bulunan şahısların isimlerinin önünde seyyid, şeyh, mevlânâ ve hâfız gibi sıfatlar bir yandan toplum nezdinde edinilen saygınlığı belirtirken diğer taraftan ilmi açıdan belli bir düzeyi ifade etmekteydi. Bu durum caminin hatiplik kadrosuna tayin edilen kişilerin toplumda belli bir saygınlığı olan ve ilmi açıdan donanımlı kişilerden seçilmiş olduğuna işaret etmektedir.

Caminin hatiplik kadrosuna atanan ilk hatip bilgisine II. Bâyezid dönemine ait in'âmât kayıtlarından ulaşılmaktadır. İn'âmât Defteri'nde yer alan 1506 yılına ait tasadduk kaydındaki bilgilerden caminin ilk hatiplik kadrosuna tayin edilen kişinin Mevlânâ Bedreddîn bin Vastigâr olduğu anlaşılmaktadır.⁹¹⁵ Söz konusu defter kayıtlarına göre çeşitli tarihlerde ve bayramlarda II. Bâyezid'in in'âm ve ihsanına mazhar olan Hatip Mevlânâ Bedreddîn kendisine verilen hatiplik görevini 1510 yılına kadar sürdürmüştü. Görev süresi boyunca Vâkıf Sultan kendisine yıllık 3.000 akçe;⁹¹⁶ yine bayramlarda okuduğu hutbeler münasebetiyle bir *cübbe an murabba 'bâ-çuka*⁹¹⁷ ve ayrıca hac farizesi için de 15.000 akçe tutarında bir ihsanda bulunmuştu.⁹¹⁸ Yine aynı kayıtlardan Hatip Mevlânâ Bedreddîn'den sonra caminin *ser-mahfil* görevinde bulunan oğlu⁹¹⁹ *Veled-i Urcûn-zâde*'nin ikinci hatip olarak tayin edildiği öğrenilmektedir.⁹²⁰ Oğul hatip de aynı şekilde Vâkıf Sultan'ın ihsanına mazhar olduğu ve bunun üzerine yıllık 3.000 akçe ve bayramlarda okuduğu hutbelerden dolayı da bir *cübbe an murabba 'bâ-çuka* almaya hak kazandığı kayıtlara yansımıştır.⁹²¹

Külliyenin çeşitli arşiv kayıtlarından hatiplik kadrosunda bulunan şahısların isimlerine ve aldıkları maaş bilgisine rastlanmaktadır: 1574-1585 yıllara arasında Mevlâna Şeyhî Çelebi Efendi 11 yılı aşkın hatiplik kadrosundan bulunmuştu.⁹²² Mevlâna Şeyhî Çelebi Efendi 1574 yılında günlük 25 akçe⁹²³ 1575 yılında maaşına yapılan 5 akçelik zamlarla günlük

⁹¹⁵ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 170

⁹¹⁶ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 194, 202, 230, 253, 303, 326, 344, 377, 417, 478

⁹¹⁷ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 256

⁹¹⁸ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 276

⁹¹⁹ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 171

⁹²⁰ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 399

⁹²¹ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 423

⁹²² BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360

⁹²³ BOA. TS. MA.d. nr. 1241

30 akçe karşılığında 1585 yılına kadar hatiplik yapmıştı.⁹²⁴ 1595 ve 1605 yılları arasında Mevlâna Musliddin Efendi günlük 30 akçe maaş karşılığında hatiplik görevinde bulunmuştu.⁹²⁵ 1615 yılında Mevlâna Abdulkerim Efendi günlük 50 akçe maaş alırken 1617 yılından 1619 yılına kadar 55 akçe almıştır.⁹²⁶ 1619 yılında hatiplik görevine getirilen Mevlâna Derviş Efendi 1625 yılına kadar görevde kalmış ve kendisine günlük 55 akçe maaş ödenmiştir.⁹²⁷ 1647 yılında günlük 60 akçe maaş karşılığında Mevlâna Halil Efendi⁹²⁸ ve 1731 yılında da Mevlâna Mustafa Efendi günlük 55 akçe maaş karşılığında hatiplik görevinde bulunmuştu.⁹²⁹ Mevlâna Mustafa Efendi'nin aldığı hizmet bedeli 1647 yılındaki hatiplik görevinde bulunan Halil Efendi'nin aldığı maaştan 5 akçe daha az olması dikkat çekici olsada bu durumu izah eden herhangi bir bilgi kayıtlara yansımamıştır. 1820 yılında es-Seyyid el-Hac Mustafa Efendi⁹³⁰ ve 1856 yılında da Hacı Hâfız Süleyman Efendi günlük 65 akçe maaş karşılığında hatiplik görevinde bulunmuşlardı.⁹³¹

Caminin hatiplik kadrosunda görevlendirilecek görevlilerin hizmet bedeli Vâkıf Sultan tarafından külliye vakfiyesinde 25 akçe olarak tayin edilmişti. Ancak yukarıdaki satırlarda görüldüğü üzere zamanla bu hizmet bedeli günlük 65 akçeye kadar yükseltilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde kayıtlara yansıyan cami hatibinin almış olduğu maaş miktarı yukarıdaki 1 no'lu çizelgeye aktarılmıştır.

b. Vaiz: İslam dininin temel kaidelerine vakıf ve camilerde ağırlıklı olarak nasihat içerikli dini konuşmalar yapan kişiye “vaiz” denmektedir. Vaizin görevi esasen verdiği vaaz ve nasihatlerle halkı dini ve dünyevi konularda bilgilendirmek, onları doğru yöne yönlendirmek; toplumun birlik ve beraberliğine hizmet etmektir. Bir başka deyişle vaizin temel görevi vaaz ve nasihat yoluyla Müslüman halkı dünya ve ahiret saadetine yöneltmek ve halkı irşat etmektir.⁹³²

⁹²⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360

⁹²⁵ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215, 178, 3

⁹²⁶ BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 187, 165, 148, 126

⁹²⁷ BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 109, 85, 61, 34, 7

⁹²⁸ BOA. MAD.d. nr. 5157

⁹²⁹ VGMA. Haremeyn Şeyhülsîlâm Defteri. nr. 105, s. 8

⁹³⁰ BOA. HAT. nr. 1551/37

⁹³¹ VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96, s. 7

⁹³² Doğan, R. (1999b). “Yaygın Din Eğitim Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 3, s. 259

Din hizmetleri kadroları arasında önemli yeri olan vaiz verdiği vaazlarda genellikle din ve güzel ahlak konusunu işlemekte ve bu konularda cemâati aydınlatmaya çalışmaktadır. Bu nedenle vaiz cemiyet hayatında öteden beri önemli bir yer tutmuş ve Müslüman halkı İslami değerlere yönlendirme konusunda aktif bir rol oynamıştır.⁹³³ Bu misyonu sayesinde vaiz cemiyet hayatında her zaman önemsenmiş ve bu anlamda Müslüman toplumun teveccühünü kazanmıştır. Peki, İslam dininde önemli bir yeri olan vaizlik hizmetinin icrası için II. Bâyezid Camii bünyesinde nasıl bir süreç izlenmişti? Külliye vakfiyesinde II. Bâyezid Camii için tahsis edilen hizmet kadroları arasında vaizlik kadrosu adı altında herhangi bir kadro bulunmamaktadır. Ancak incelenen bütün muhâsebe kayıtlarında caminin hizmet kadroları arasında vaizlik kadrosunun da tahsis edilmiş olduğu görülmektedir. Bu kayıtlarda vaizlik kadrosu hiyerarşik olarak caminin din hizmetleri kadroları arasında hatipten sonra yer almıştır.

Vaizlik hizmetinin bu önemine binâen büyük camiler ve selâtin camilerinde adına “Cuma Vâizliği”, “Kürsi Şeyhliği” ya da “Selâtin Şeyhliği” denilen bir kadro tahsis edilmişti. Bu kadroya atananlar genellikle tekke şeyhlerinden oluşmaktaydı. Bu nedenle söz konusu kadro bazen “şeyh” adıyla da anılmaktaydı.⁹³⁴ Bu kadroya sahip camiler arasında hiyerarşik bir sıralama söz konusuydu. Buna göre en üst mertebe de Ayasofya-i Kebir yer alırken onu sırasıyla Sultan Ahmed, Sultan Süleyman, II. Bâyezid ve Fatih Sultan Mehmed camileri takip etmekteydi.⁹³⁵ Selâtin camilerinin Cuma vaizliğine yapılan tayin ve terfilerde bu hiyerarşik sıralama esas alınmaktaydı. Yani Ayasofya-i Kebir Camii vaizliğine terfi olabilmek bu sıralamanın diğer alt derecesindeki camilerin Cuma vaizliği kadrolarında daha önce görev yapmış olma şartına bağlıydı.⁹³⁶ Bu durumu 112 numaralı Kürsi Meşâyihine Mahsûs Esâs Defteri’nde yapılan atamalarda görmek mümkündür. Meselâ Sultan II. Bâyezid Camii vâizi olan Tirebolulu Şeyh Ahmed Efendi 1918 yılında terfi alarak Süleymaniye Kürsü Şeyhliği görevine yükselmiştir.⁹³⁷

⁹³³ Uludağ, S. (2013). “İslam’da Vaaz Ve İrşadın Önemi”, *Vaaz Ve Vaizlik Sempozyumu I*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, s. 29-30

⁹³⁴ İpşirli, M. (1991a), “Ayasofya Kürsü Şeyhliği”. *DİA*, C. 4, İstanbul, s. 224

⁹³⁵ VGMA. Kürsü Meşâyihine Mahsûs Esâs Defteri, nr. 112, s. 1, Başkurt, İ. (2012). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kürsü Şeyhliği”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 27, s. 120, Köse, Ö. F. (2016). “Cuma Vâizliği”. *DİA*, C. Ek-1, İstanbul, s. 273

⁹³⁶ Başkurt, İ. (2012). *a.g.m.* s.124, Köse, Ö. F. (2016). *a.g.m.* s. 273

⁹³⁷ VGMA. Kürsü Meşâyihine Mahsûs Esâs Defteri, nr. 112, sayfa 3, sıra 4

Cuma vâizliğinin kendi içerisindeki bu hiyerarşi Sultan Süleyman ve Sultan Ahmed camilerinin tamamlanmalarından sonra şekillenmişti. Dolayısıyla Sultan Süleyman Camii henüz faaliyete geçmeden önce Ayasofya-i Kebir Camii Vâizliği'ni ikinci sırayla II. Bâyezid Camii'nin Cuma Vâizliği takip etmekteydi. Ancak Sultan Ahmed Camii'nin tamamlanıp faaliyete başlamasıyla beraber II. Bâyezid Camii'nin Cuma Vâizliği bu kez dördüncü sıraya gerilemiştir. İstanbul'da kürsü vâizlerinin tertip ve terfi silsilesini içeren bir belgede de II. Bâyezid Camii'nin Cuma Vâizi dördüncü sırada gösterilmiştir.⁹³⁸

Kayıtlarda caminin vaizlik görevine atanan kişilerin ilmi düzeyi ve sahip oldukları vasıflara dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak selâtin camilerinin tayin ve terfileri kurumsal prensiplere dayalı olarak yapıldığı için II. Bâyezid Camii vaizliği görevine tayin edilen vaizlerin mesleklerinde belli aşamaları geçerek mesleki yeterlilik açısından kendilerini kanıtladıkları anlaşılmaktadır. Çünkü -önceki satırlarda da değinildiği gibi- selâtin camilerinin vaizlik kadroları arasındaki hiyerarşik sıralama gereği II. Bâyezid Camii'nin vaizlik kadrosuna atanabilmek ancak daha önce alt kademelerde çalışmış olmakla mümkündü. Örneğin Fatih Camii Şerif Kürsü Şeyhi görevinde olan Delvineli İsa Şevkî Efendi 1918 yılında Sultan Bâyezid Camii vaizliğine tayin edilmiştir.⁹³⁹

Dolayısıyla söz konusu camiye vaiz olarak atananların kendi alanlarında başarılı olmuş seçkin kişilerden oluştukları söylenebilir. Bunlar arasında Kadızâdelilere⁹⁴⁰ mensup vaizler olduğu gibi Halvetiyye,⁹⁴¹ Nakşibendi⁹⁴² ve Bayramiyye⁹⁴³ gibi tarikat mensupları da vardı. Bu anlamda, cami vaizlikleri arasında önemli bir yer teşkil eden II. Bâyezid Camii

⁹³⁸ BOA. Y. PRK. MŞ. nr. 8/64

⁹³⁹ VGMA. Kürsü Meşâyihine Mahsûs Esâs Defteri, nr. 112, sayfa 3, sıra 4

⁹⁴⁰ Şeyhî Mehmed Efendi. (1989). *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri Vekayü'l-Fudalâ I*. (Haz. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 568, Kâdızâdeliler hareketi hakkında bilgi için bkz. İnalçık, H. (2014). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*. İstanbul, s. 236, Ocak, A. Y. (1983). "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: 'Kâdızâdeliler Hareketi'". *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, C. XVII-XXI, Ankara s. 208-223, Şahin, G. (2008). "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Gelenekçi Bir Akım Olarak Kâdızâdeli Hareketin Dini Algılayışı ve Bunun Kanûn-ı Kadîm'le İlişkilendirilmesi". *Tarih Dergisi* S. 45, İstanbul, s. 27-55, Zilfi, M. C. (2008). *Osmanlı Ulemâsı Klasik Dönem Sonrası*. Ankara, Çavuşoğlu, S. (2001). "Kâdızâdeliler". *DİA*, C. 24, İstanbul, s. 100-102, Karahasanoğlu, S. (2008). "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaiz İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekisi". S. 24, *AÜ. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, s. 97-128, Karahasanoğlu, S. (2016). "İspirizâde Ahmed Efendi". *DİA*, C. Ek-1, İstanbul, Yediyıldız, B. (1982b), "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rölü", *VD*, S. XIV., Ankara

⁹⁴¹ Şeyhî Mehmed Efendi. *a.g.e.* s. 145, 547, Uçman, A. (1988). "Abdülahad Nûrî-i Sivasî", *DİA*, C. 1, İstanbul, s. 178-179

⁹⁴² Şeyhî Mehmed Efendi. *a.g.e.* s. 560, Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî*, C. 4. (Haz. Nuri Akbayar), İstanbul, s. 1289

⁹⁴³ Özcan, N. (1988). "Abdi, Himmetzâde", *DİA*, C. 1, İstanbul, s. 74

Vaizliği mesleki donanımına sahip kadrolarıyla tarihsel süreç içerisinde Müslüman halkı irşat etme yolunda önemli hizmetlerde bulunmuştu.

Külliyenin vezaif ve muhâsebe kayıtlarında çeşitli yıllarda vaizlik kadrosunda bulunan personelin isim ve maaş bilgisi kayıt altına alınmıştır: Vaizlik görevinde bulunan personelin günlük maaş tutarı zamanla -yukarıdaki I no'lu çizelgede de görüldüğü üzere- 25 akçeden 50 akçeye kadar yükselmişti.⁹⁴⁴ 1574-1605 yılları arasında vaizlik maaşı günlük 25 akçe tutarındaydı. Bu yıllar arasında Mevlâna Muhiddin Efendi (1574-1578),⁹⁴⁵ Mevlâna Âdem Efendi(1580-1585),⁹⁴⁶ Mevlâna Cafer Efendi(1595-1597)⁹⁴⁷ ve Mevlâna Abdulkerim Efendi (1605)⁹⁴⁸ vaizlik görevinde bulunmuşlardı. 1615-1619 yılları arasında vaizlik maaşı günlük 30 akçe tutarındaydı ve bu yıllarda, Mevlâna Hasan Efendi (1615-1618)⁹⁴⁹ ve Mevlâna Abdulkerim Efendi (1619),⁹⁵⁰ vaizlik görevini yapmışlardı. 1620-1625 yılları arasında da günlük 40 akçe olan vaizlik görevini Mevlâna Muhiddin Efendi,⁹⁵¹ 1647-1663 yıllarında günlük 50 akçe maaş karşılığında Mevlâna Abdulahad Efendi (1647)⁹⁵² ve Mevlâna Mehmed Efendi (1663)⁹⁵³ vaizlik görevini üstlenmişlerdi.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere muhâsebe ve vezaif kayıtlarında II. Bâyezid Camii'nin vaiz görevlisinin aldığı en yüksek günlük maaş 50 akçe tutarındaydı. 116 no'lu Der-Saadet Esası defter kayıtlarına caminin vaizlik görevinde bulunan bazı şahısların isim ve maaş bilgilerinin yanı sıra atama gerekçeleri de kaydedilmiştir.⁹⁵⁴ Meselâ aylık (şehrî) 200 kuruş maaş karşılığında vaizlik görevinde bulunan Şeyh Hâfız Mehmed Efendi'nin *gâib ve mefkûd ve terk-i hidmeti olduğuna binâen ref'inden* göreve İsmail Hakkı Efendi (1891) tayin edilmişti.⁹⁵⁵ Yine 112 numaralı Kürsû Meşâyihine Mahsûs Esâs Defteri'nde Tirebolulu Şeyh Ahmed Efendi'nin *Süleymaniye Camii Şerîf Kürsû Şeyhliğine nâkil olmasına binâen*, Delvineli İsa Şevkî Efendi *şehrî Hazine-i Evkâftan 240, Hazine-i*

⁹⁴⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

⁹⁴⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337

⁹⁴⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360

⁹⁴⁷ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215, 178

⁹⁴⁸ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 3

⁹⁴⁹ BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 187, 165, 148, 126

⁹⁵⁰ BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 109

⁹⁵¹ BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 85, 61, 34, 7

⁹⁵² BOA. MAD.d. nr. 5157

⁹⁵³ BOA. MAD.d. nr. 2073

⁹⁵⁴ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 8, sıra 35, 36, 37

⁹⁵⁵ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 8, sıra 35

*Maliyeden 700 olmak üzere aylık 940 kuruş maaş karşılığında (1918) vaizlik görevine tayin edilmiştir.*⁹⁵⁶

İlmiye sınıfında yapılan tayin ve terfilerin kayıt altına alındığı tarik defterlerinde selâtin camilerine ataması yapılan vaizlere yer verilmiştir. Bu defterlere yansıyan kayıtlardan 1828 ile 1922 yılları arasında II. Bâyezid Camii vaizliğine 46 vaizin atandığı anlaşılmaktadır.⁹⁵⁷ Buna göre 12 Mayıs 1828 tarihinde Yarıcızâde Şeyh Hâfız Ahmed Efendi⁹⁵⁸ ve son olarak da 14 Ekim 1922 tarihinde Geredeli Şeyh Yunus Bahri Efendi⁹⁵⁹ II. Bâyezid Camii vaizliğine tayin edilmişti. Söz konusu defterlerde geçen 46 vaizin isimleri ve atama tarihleri tek tek kayıt altına alınmıştır.⁹⁶⁰ Bu vaizlerden bazılarının isimlerinin önünde memleketleri ile beraber *Seyyid*, *Şeyh*, *Hâfız*, gibi unvanlar yer alırken bazılarında ise sadece söz konusu unvanlar yer almıştır. Dolayısıyla defterdeki kayıtlar vaizlerden bazılarının sosyal statüleri ve nereli oldukları hakkında bilgi verirken aynı zamanda 1828 ile 1922 yılları arasında caminin vaizlik kadrosuna tayin edilenlerin takibini de mümkün kılmaktadır.

⁹⁵⁶ VGMA. Kürsü Meşâyihine Mahsûs Esâs Defteri, nr. 112, sayfa 3, sıra 4

⁹⁵⁷ Akbalık, R. (2014). *İstanbul'da Selâtin Cami Kürsü Şeyhleri (Cuma Vaizleri) (1826-1876)*. Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilin Dalı, s. 48-49

⁹⁵⁸ Akbalık, R. (2014). *a.g.t.* s. 87

⁹⁵⁹ Akbalık, R. (2014). *a.g.t.* s. 213

⁹⁶⁰ Yarıcızâde Şeyh Hâfız Ahmed Efendi (1828, maaşı 120 krş.), Şeyh Hâfız Abdullah Efendi (1830, maaşı 120 krş.), Şeyh Seyyid Hâfız Mustafa Efendi (Ağustos 1831, maaşı 120 krş.), Şeyh Seyyid Hâfız Mehmed Murad Efendi (Aralık 1831, maaşı 120 krş.), Koç Hisarî Şeyh Ali Efendi (1836, maaşı 120 krş.), Şeyh Feyzullah Efendizâde Şeyh Seyyid Mehmed Reşid Efendi (1843, maaşı 270 krş.), Şeyh Seyyid Hâfız Mehmed Eşref Efendi (Temmuz 1848, maaşı 270 krş.), Şeyh Seyyid Hüseyin Vehbi Efendi (Kasım 1848, maaşı 270 krş.), Şeyh Seyyid Mehmed Emin Efendi (1849, maaşı 270), Karsî Şeyh Mehmed Efendi (Mart 1852, maaşı 270 krş.), Ankaravî Şeyh Mehmed Efendi (Ekim 1852), El-Hac Ali Efendizâde Şeyh Seyyid Hâfız Mehmed Emin Efendi (1854), Mudurnulu Şeyh Mehmed Raşid Efendi (Eylül 1856), Zağra-i Atıklı Şeyh Seyyid Hâfız Mustafa Zühdi Efendi (Mart 1858), Canikî Şeyh Emrullah Efendi (Temmuz 1858), Şumnulu Şeyh Seyyid İbrahim Efendi (Haziran 1859), Kastamonulu Şeyh Seyyid Hüseyin Efendi (Aralık 1859), El-Hac Ali Efendizâde Şeyh Seyyid Hâfız Mehmed Emin Efendi (1863), El-Hac Şeyh Ebubekir Efendi (1865), El-Hac Şeyh Ali Şükri Efendi (1869), Şehrî Şeyh Seyyid Mehmed Efendi (1871), Şeyh Emin Efendizâde Seyyid Şeyh Ömer Said Efendi (1874), Tokadî Şeyh Seyyid Musa Efendi (1878), Vezir Köprülü Şeyh Seyyid Abdullah Efendi (1880), Edrinevî Ahmed Efendizâde Şeyh Seyyid Mehmed Efendi (1883, maaşı 268 krş.), Niğdevî Ebubekir Efendizâde Şeyh Seyyid Mehmed Hilmi Efendi (1885), Şeyh Murad Efendizâde Şeyh Seyyid Mehmed Arif Efendi (Haziran 1889), Nevşehirî Şeyh Mustafa Celaleddin Efendi (Temmuz 1889), Şehrî Şeyh İsmail Zahid Efendi (1890, maaşı 397,5 krş.), Erzurumî Şeyh Mehmed Faik Efendi (Şubat 1901), Şeyh Emin Efendizâde Şeyh Mehmed Akif Efendi (9 Şubat 1891, maaşı 397,5 krş.) Şehrî Şeyh İsmail Zahid Efendi (3 Ağustos 1891), Şirvanî Şeyh Muharrem Efendi (7 Ağustos 1891) Ankaravî el-Hac Şeyh Seyyid Mustafa Efendi (Ocak 1894), Şeyh Hasan Hüsnî Efendi (Ekim 1894), Manastırlı Şeyh İsmail Efendi (1896), Erzurumî Şeyh Mehmed Faik Efendi (Şubat 1901), Tırnovalî Şeyh İbrahim Efendi (1903), Ankaravî Şeyh Mustafa Efendi (29 Eylül 1903), Berkofçeli Şeyh Mustafa Efendi (1903), Tokadî Şeyh Şerif Efendi (1903), Delvenyeli Şeyh İsa Şevki Efendi (1908), Tokadî Şeyh Şerif Efendi (1911), Ahıskalı Şeyh Yusuf Efendi (1913), Tirebolulu Şeyh Mehmed Efendi (1914), Geredeli Şeyh Yunus Bahri Efendi (1922), Akbalık, R. (2014). *a.g.t.* s. 88-235

II. Bâyezid Camii vaizliği görevinde bulunanlar arasında sanatla uğraşan ve bu alanda eser sahibi olanlar da vardı. Örneğin vaiz Evliyazade Mustafa Efendi⁹⁶¹ bir divan şâiridir.⁹⁶² Abdülehad en-Nûrî-i Sivasî de aynı şekilde bir şairdi. Nûrî-i Sivasî Arapça dilinde tasavvufî şiirler, ilâhiler ve dinî-tasavvufî tarzında birçok eser kaleme almıştır.⁹⁶³ Yine bir divan şairi olan Kadızâde Şeyh Mehmed Efendi'nin birçok risale kaleme aldığı bilinmektedir.⁹⁶⁴

Tarihsel süreç içerisinde caminin vaiz görevlisine verilen maaş miktarı çeşitli arşiv kayıtlarından derlenerek yukarıdaki I no'lu çizelgeye aktarılmıştır. Bu çizelgede görüldüğü üzere cami personeli arasında hatiplik hizmetinden sonra en yüksek maaş vaizlik hizmeti için verilmiştir. Bu durum caminin asli fonksiyonlarını yerine getirmede söz konusu her iki hizmet kadrosunun önemine işaret etmektedir.

c. İmam: Dinlerin toplum bireyleri arasında birlik, beraberlik ve dayanışma içinde bir arada yaşama kültürünü geliştirmek ve böylece toplumsal huzuru sağlamak gibi birçok sosyal amaç ve fonksiyonları vardır. Bu amaç ve fonksiyonları gerçekleştirmenin en önemli vasıtalarından biri de dinin gerekleri arasında bulunan ibadetlerdir. Özellikle toplu halde yapılan ibadetler aynı dinin mensupları arasında kolektif bir bilinç oluşturmada oldukça işlevseldir.⁹⁶⁵ Bu anlamda toplumda birlik ve beraberliğin oldukça önemsendiği İslam dininde ibadetlerin cemâat halinde yapılması tasvip edilmiş ve bazıları da özellikle farz kılınmıştır. Örneğin İslam'ın en temel şartlarından biri olan beş vakit namazın cemâat halinde kılınması teşvik edilirken ya da bayram namazları sadece vacip sayılırken Cuma namazı farz kılınmıştır.⁹⁶⁶

İslam dini, Müslümanların günde beş vakit bir araya gelerek namazlarını toplu bir şekilde kılmalarını teşvik ederken aslında toplumdaki bireyleri birbirleriyle sürekli bir

⁹⁶¹ Şeyhî Mehmed Efendi. **a.g.e.** s. 148, Mehmed Süreyya. **a.g.e.** s. 1165

⁹⁶² Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Web: <https://www.teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/evliyazade-mustafa-efendi> adresinden 28.12.2020'de alınmıştır.

⁹⁶³ Çınar, F. (2017). "Abdülehad Nûrî-i Sivasî ve 'Risâle Fî Deverâni's-Sûfiyye' Adlı Eseri". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, s. 77-114

⁹⁶⁴ Deniz, S. (2008). "Kâdızâde Mehmed İlmî'nin Sultan IV. Murad İçin Yazdığı Manzum Duânâme'si". *Divan Edebiyatı Araştırmalar Dergisi* 1., İstanbul, s. 9-40, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tokadizade-kadizade-seyh-mehmed> adresinden 28.12.2020'de alınmıştır.

⁹⁶⁵ Albayrak, A. (2016). "Mahir İz'e Göre Sosyal Bütünleşmede İbadetlerin Rölü". *UKSAD*, Özel Sayı 1, s. 20, Güneş, A. (2018). "Sosyolojik Olarak Dinin Boyutları ve İslam'da Cami/Cemaat Kavramları Etrafında Oluşan Erozyonun Günümüze Yansımaları". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 257

⁹⁶⁶ Uzunpostalcı, M. (1993). "Cemaat". *DİA*, C. 7, İstanbul, s. 288-289

iletişim halinde tutarak aralarındaki manevi bağı güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Müslüman halkın toplu ibadetlerine öncülük etme görevi camiler bünyesinde kurulan imamlık makamına verilmiştir. Dolayısıyla makamın temsilcisi olan imamın asli görevlerinden biri bu toplu ibadetlerde cemâatin önünde saf tutarak onlara öncülük etmektir. Bu makama atanma kriterleri; namazla ilgili fikhî hükümleri bilmek, Kur'ân'ı düzgün okumak, takva sahibi ve üstün ahlâkî vasıflara sahip olmak şeklinde belirlenmiştir.⁹⁶⁷

II. Bâyezid Külliye Camii bünyesindeki imamlık hizmeti için iki kişilik bir kadro tahsis edilmişti. Vakfiyede bu kadrolara tayin olunacak kişilere yönelik koşulan şartlar; tecvid ve kıraat ilimlerine vâkıf, namazın şartlarını, sünnetlerini ve adabını iyi bilen ve bunları uygulayan güzel ahlak sahibi kişiler şeklinde belirtilmiştir. Bu kadroya atanan imamların sorumlulukları, mütevellinin bilgisi ve onayıyla nöbetleşe cemâate günde beş vakit namazları kıldirmaları şeklinde açıklanmıştır. İfa ettikleri hizmete karşılık olarak imamlara ödenecek maaş tutarı ise 10'ar akçe olarak kaydedilmiştir.⁹⁶⁸

Kaynaklara caminin imâmet vazifesinde bulunan imamların eğitim ve terfileri konusunda fazla bir bilgi yansımamıştır. Ancak II. Bâyezid Camii'nin bir selâtin camisi olduğu gerçeği, bu camiye atanan imamların kendi alanlarında ehliyet ve liyakat sahibi; imâmet hizmetini layıkıyla üstlenebilecek şahıslardan oluştukları yönünde bir kanaat oluşturmaktadır. Caminin imamları hakkında ulaşılabilen en erken tarihli kayıtlar II. Bâyezid dönemine ait in'âm defterinde yer almaktadır. Bu kayıtlarda yer verilen 28 Ocak 1505 tarihli in'âm kaydındaki “İmam-ı İmâret-i cedîd-i Hazret-i hullide mülkühu..”⁹⁶⁹ şeklindeki ifadedden henüz inşaat aşamasında iken camiye bir imamın tayin edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu kayıta cami imamının in'âm almış olduğu dışında başka bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak 22 Şubat 1506 yılına ait in'âm kaydında imam için kullanılan “Mevlânâ” unvanı onun yüksek ilmi düzeyine işaret etmektedir.⁹⁷⁰

Bu her iki in'âm kaydında caminin sadece bir imamına in'âm verildiği dikkat çekmektedir. Bu yıllardan sonraki in'âm kayıtlarında ise caminin her iki imamına in'âm verildiği anlaşılmaktadır. Bu durum 1506 yılına kadar caminin imâmet hizmeti sadece bir

⁹⁶⁷ Beydilli, K. (2018). *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*. İstanbul, s. 14, 31, Beydilli, K. (2000). “İmam”. *DİA.*, C. 22, İstanbul, s. 183, Ögüt, S. (2000). “İmam”. *DİA.*, C. 22, İstanbul, s. 189

⁹⁶⁸ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 78-79

⁹⁶⁹ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 94

⁹⁷⁰ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s.172

imam tarafından mı yürütüldü sorusunu akla getirse de kaynaklarda bu soruya cevap teşkil edebilecek net bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak in'âm defterinde yer alan 1506 yılına ait kayıta geçen “neferân” ifadesi cami bünyesindeki imâmet hizmetinin birden fazla imam tarafından ifa edildiği ve imamların Vâkıf Sultan'ın in'âmına mazhar oldukları anlaşılmaktadır.⁹⁷¹ Söz konusu in'âm kayıtları cami imamlarının 1511 yılına kadar her yıl⁹⁷² II. Bâyezid'in in'âmına layık görüldüklerini göstermektedir. Bu kayıtlardan sadece imamlardan birinin ismine ver verilmiştir. *Veled-i Saru Yakûb* olarak kaydedilen imamın 1511 yılına kadar caminin imâmet görevinde kaldığı anlaşılmaktadır.⁹⁷³ II. Bâyezid Camii'nin imamlarından birine ilişkin bir bilgiye de Nevîzâde Atâyî'nin bir eserinde rastlanmaktadır. Esere göre iyi bir “tecvid-i kurân” eğitimi alan *el-Mevlâ Sinâne'd-dîn* adlı şahıs mahfil vazifesinden sonra II. Bâyezid Camii'nde imamlık görevine başlamıştır.⁹⁷⁴

Önceki satırlarda da belirtildiği üzere vakfiyede caminin imâmet hizmeti için iki kişilik bir imam kadrosu tahsis edilmişti. Hatta bu durum külliye'nin çeşitli muhâsebe defterlerine iki imam arasındaki kıdem farkının birer ifadeleri olan “imâm-ı evvel” ve “imâm-ı sâni” şeklinde yansımıştır. Diğer taraftan, “Külliye Personelinin Atama, Terfî ve Azilleri” başlığı altında da değinildiği üzere, caminin baş imamlık kadrosunda bulunan Hâfız İbrahim'in 1795 yılında vefat etmesi üzerine bu kadroya geçmek isteyen imâm-ı sâninin talebini konu alan vesikanın içeriğinden camideki imam sayısının üç olduğu (imam-ı selâse es-Seyyid Ali Efendi) anlaşılmaktadır. Ancak incelenen bütün muhâsebe kayıtlarında üçüncü imama tahsil edilmiş herhangi bir maaş bilgisine rastlanmamıştır. Bu hususla ilgili belirsizlik, imâmet hizmetinin üç imam tarafından ifa edildiğini gösteren belgedeki Hâfız Ömer Efendi'nin ifadeleri ile açıklığa kavuşmuştur: Ömer Efendi söz konusu belgede, 15 seneden beri imamlık hizmetini imâm-ı sâni olarak herhangi bir karşılık beklemeden sadece Allah rızası için (hasbî'l tarik) ifa ettiğini bildirmektedir.⁹⁷⁵ Böylece camide resmi olarak sadece iki imamın görev yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Kuruluşundan günümüze kadar, aradan geçen bunca zamana rağmen II. Bâyezid Camii'ndeki imamlık görevinin günümüzde halen külliye vakfiyesinde belirtildiği üzere iki imamla yürütülüyor olması dikkate değer bir ayrıntı olarak öne çıkmaktadır.

⁹⁷¹ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 206

⁹⁷² M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 253, 306, 354, 412, 477

⁹⁷³ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 477

⁹⁷⁴ Nevîzâde Atâyî. (2017). *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti's-Şakâ'ik Nevîzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*. C. 1, (Haz. Suat Donuk), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s. 361

⁹⁷⁵ BOA. HAT. nr. 1459/28

Külliyenin çeşitli muhâsebe, vezaif ve arşiv kayıtlarına yansıyan bilgilerden caminin imâmet vazifesinde bulunan 31 imamın bilgilerine ulaşılmıştır.⁹⁷⁶ İmamların aldıkları maaş tutarları yukarıda yer alan 1 no'lu çizelgeye aktarılmıştır. Çizelgede de görüldüğü üzere II. Bâyezid Camii bünyesindeki imamlara ödenecek maaş tutarı vakfiyede 10'ar akçe olarak belirlenirken 1615 yılında imam-ı evvelin maaşı iki kattan daha fazla bir artışla 23 akçe, imam-ı sâninin ise tam iki kat artışla 20 akçeye yükselmiştir. Daha öncesinde imam-ı evvel ve imam-ı sâninin maaşları arasında her hangi fark yokken bu tarihte maaş tutarları arasında 3 akçelik bir fark oluşması ayrı bir detay olarak dikkat çekse de kayıtlarda bunun nedenine ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak 1663 yılında her iki imamın maaş miktarı 25 akçeye yükseltilerek aralarındaki fark giderilmiştir. Yine 1799 yılına ait bir tevcih kaydındaki *yevmî* 30 akçe maaşla caminin imâmet cihetine atama yapılmış olduğu⁹⁷⁷ bilgisinden söz konusu tarihten itibaren imam maaşlarının 30 akçeye yükseltilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

d. Müezzîn: Din hizmetleri alanından imâmet hizmetinden hemen sonra gelen en önemli hizmet müezzînlik hizmetidir. Bu hizmeti ifa edecek şahıslarda Kur'ân-ı Kerîm'i iyi okumak, musikiye vâkıf olmak; gür ve güzel bir sese sahip olmak gibi özellikler aranmaktaydı.⁹⁷⁸ Caminin müezzînlik hizmeti için II. Bâyezid, külliye vakfiyesinde 8 kişilik

⁹⁷⁶ Veled-i Saru Yakûb (1511), (M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 477); Nev'izâde Atâyî. Sultan II. Bâyezid Camii imamı olan *el-Mevlâ Sinâne'd-din*'in 1557 yılında Süleymaniye Camii hatipliğine tayin edildiğini aktarmaktadır. Bu bilgiden de anlaşıldığı üzere *el-Mevlâ Sinâne'd-din*, Süleymaniye Camii'ndeki hatiplik görevinden önce, Sultan II. Bâyezid Camii'nde görev ifa eden imamlardan biriydi. (Nev'izâde Atâyî. (2017). **a.g.e.** s. 361), (1574-1585) İmam-ı evvel Mevlâna Müslîhiddin Efendi, İmam-ı sâni Mevlâna Muhiyiddin Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360); (1595-1615) İmam-ı evvel Mevlâna Abdülkerim Efendi, İmam-ı sâni Mevlâna Mehmed Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215, 178, 3; 5631, s. 187); (1616- 1618) İmam-ı evvel Mevlâna Abdülkerim Efendi, İmam-ı sâni Mevlâna Muhiyiddin Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 165, 148, 126); (1619-1625) İmam-ı evvel Mevlâna Sadullah Efendi, İmam-ı sâni Mevlâna Mustafa Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 109, 61, 34, 4); (1647) İmam-ı evvel Mevlâna Mehmed Efendi, İmam-ı sâni Mevlâna Mehmed Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5157, s. 7); (1663) İmam-ı evvel Mevlâna Mehmed Efendi, İmam-ı sâni Mevlâna Mehmed Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 2073, s. 8); (1795) İmam-ı evvel Hâfız İsmail Efendi, İmam-ı sâni Hâfız Ömer Efendi, İmam-ı selase es-Seyyid Ali Efendi, (BOA. HAT. nr. 1459/28); (1730) Hâfız Ömer Efendi, (BOA. C. EV. nr. 522/26400); (1730) Hâfız el-Hac İbrahim Efendi, (1738) İsmail Efendi, (VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, s. 8); (1797) Hâfız Mehmed Sadık Efendi, (BOA. HAT. nr. 1468/28); (1845) İmam-ı evvel es-Seyyid Hâfız Osman Nuri Efendi, (VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 4, sıra 9); (1850) Hâfız Abdurrahman Efendi, (VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96, s. 7, aynı defterin 8. sayfasında tarihlerini okunamayan es-Seyyid Hâfız Mustafa Efendi ve es-Seyyid Hâfız Osman Nuri Efendi adında iki imam kaydı da bulunmaktadır.); (1860) İmam-ı evvel Hâfız Nuri Efendi, (BOA. A.}MKT. DV. nr. 154/15); (1865) İmam-ı selase Hâfız Mustafa Efendi, (1870) İmam-ı sâni es-Seyyid el-Hac Hâfız Ali Efendi, (1892) İmam-ı selase Mahmud Kemal, (1911) İmam- sâni Halid Efendi, İmam-ı selase Hâfız Mehmed Sadık Efendi, (VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 4, sıra 9-11)

⁹⁷⁷ BOA. C. EV. nr. 522/26400

⁹⁷⁸ Küçükşahi, M. S. (2006). "Müezzîn". *DİA*, C. 31, İstanbul, s. 491

bir müezzinlik kadrosu tahsis etmiş ve bu kadroya salih, ezânı okumaya kâdir ve sesi güzel olan şahısların tayin edilmesini şart koştumuştur.

Vakfiyeye göre bu 8 müezzin 4'er kişilik iki grup halinde nöbet usulü ile görevlerini gerçekleştireceklerdi. Kendilerine çizilen görev kapsamında bu grupların her birinden sırası geldiğinde caminin her iki minaresinden ikişerli gruplar halinde Cuma günleri hariç her gün beş vakit ezân okumaları istenmekteydi. Cuma namazlarına özgü olan salâ ve hutbe ezanlarını 8 müezzinin aynı anda beraber okumaları şart koşulmuştu. Vakfiyede görevlendirilen müezzinler için belirlenen hizmet bedeli ise günlük 5 akçe olarak kayıt altına alınmıştır.⁹⁷⁹

Caminin müezzin görevlileri ile ilgili bilgiler külliye'nin muhâsebe kayıtlarında *cemâat-ı müezzinân* başlığı altında kaydedilmiştir. Bu başlık altında müezzinlerle ilgili tespit edilen en erken tarihli kayıt 1506 yılına ait bir in'âm kayıdır.⁹⁸⁰ Kayda yansıyan bilgiler 1506 ile 1511 yılları arasında caminin müezzinlik kadrosunda bulunan görevlilerin Vâkîf Sultan'ın 1.000 akçe değerindeki bir in'âmına mazhar olduklarını göstermektedir.⁹⁸¹ İn'âm kayıtları *cemâat-ı müezzinân* başlığı altından tek kalemde kaydedilmiştir. Bu kayıt biçimi müezzinlerin sayısı ve bu sayıya göre kişi başına düşen in'âm miktarı ile ilgili bir değerlendirmede bulunmayı imkânsız kılmaktadır.⁹⁸²

Vakfiyede müezzinlik hizmeti için tahsis edilen kadro kapsamında görevlendirilen kişi sayısı ve bu hizmete karşılık olarak belirlenen maaş miktarı ile ilgili bilgilerin tarihsel süreçle beraber uğradığı değişim seyri kısmen de olsa külliye'nin muhâsebe kayıtlarından öğrenilebilmektedir. Buna göre vakfiyede müezzinlik hizmeti karşılığında öngörülen günlük 5 akçe hizmet bedelinin 1605 yılına kadar herhangi bir değişikliğe uğramadan aynı kaldığı görülmektedir. Külliye'nin söz konusu kayıtlarında her bir müezzinin maaş miktarı yine 1585 yılına kadar kendi isimleri ⁹⁸³ altında açık bir şekilde kaydedilmişken bu yıldan sonraki

⁹⁷⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 91-92

⁹⁸⁰ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 171

⁹⁸¹ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 206, 306, 354, 412, 478

⁹⁸² "Müezzinân-ı İmâreti Hazret-i hullide mülkühu 2.000" M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 306

⁹⁸³ (1574-1578) Kasım Efendi, Tayyip Efendi, Mirza Efendi, Bilal Efendi, Seyyid Hasan Efendi, Yahya Efendi, Bâli Efendi, Mehmed Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337), (1580) Kasım Efendi, Tayyip Efendi, Mirza Efendi, Bila Efendi, Seyyid Hasan Efendi, Yahya Efendi, Bâli Efendi, Mustafa Efendi, (BOA. TS. MA.d. 3658/44), (1581-1585) Hüsrev Efendi, Tayyip Efendi, Mirza Efendi, Bila Efendi, Seyyid Hasan Efendi, Yahya Efendi, Bâli Efendi, Mustafa Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 3747/12, 3747/5, 1360)

kayıtlarda *cemâat-ı müezzinân* başlığı altında ödenen toplam maaş tutarı tek kalem halinde kaydedilmiştir.⁹⁸⁴

Yukarıdaki I no'lu çizelgede de görüldüğü üzere 1615 yılında caminin tüm personeli ile beraber müezzinlerin maaşlarına da belirli bir oranda zam yapılmıştı. Ancak müezzinlerin maaşlarına yapılan kişi başı zam miktarı kayıt sisteminden dolayı tam olarak tespit edilememiştir. Külliye kayıtları müezzinlik kadrosu altında görevlendiren müezzin sayısında da herhangi bir değişiklik olmadığını, vakfiyede belirtildiği şekilde sayının 8 kişi olarak kaldığını göstermektedir. Ancak müezzinlik maaşının vakfiyede belirtildiği şekilde kalmadığı zamanla 2 akçelik bir artışla günlük 7 akçeye çıktığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. 1663 yılına muhâsebe defterinde müezzinlik kadrosunda bulunan personelin isim ve maaş bilgileri açık bir şekilde kaydedilmiştir.⁹⁸⁵ Defterde müezzinlik kadrosunda birinin *ser-müezzin* olarak görev aldığı dikkat çekmektedir. Bu görevlinin aldığı hizmet bedeli günlük 11 akçe diğer müezzinlerin ise günlük 7 akçe olarak kaydedilmiştir.

Çeşitli yıllarda müezzinlik kadrosuna yapılan atamaların kaydedildiği 96⁹⁸⁶ ve 105⁹⁸⁷ numaralı defterlerde de müezzinlik kadrosunun 8 kişilik ve onlara ödenen maaş tutarının da günlük 7 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu bu her iki defterde her bir müezzinin aldığı maaş tutarı 7 akçe iken 116⁹⁸⁸ numaralı defterde 1877 yılına ait kayıtlarda müezzinlerin maaş tutarında farklılık olduğu dikkat çekmektedir. Meselâ Müezzin-i evvel Osman Efendi'nin aylık (şehrî) maaş tutarı 300 kuruş, Müezzin-i sâni Osman Efendi'nin aylık maaş tutarı 186 kuruş 30 pâre, Müezzin-i selâse Ali Efendi'nin 173 kuruş 20 pâre, Müezzin-i erbaa Astanalı Ahmed Latîf Efendi'nin aylık maaş tutarı 160 kuruş, Müezzin-i hamis Halil Efendi'nin aylık maaşı 146 kuruş 20 pâre, Müezzin-i sâdis İbrahim Efendi'nin aylık maaş tutarı 150 kuruş, Müezzin-i seb'a Bahaddin Efendi'nin aylık maaş tutarı 150 kuruş, Müezzin-i seman Mustafa Efendi'nin aylık maaş tutarı 150 kuruş, olarak kayıtlara

⁹⁸⁴ BOA. MAD.d. nr. 5631, nr. 4504, nr. 2073, BOA. EV. HMH.d. nr. 871

⁹⁸⁵ Mehmed Efendi ser-müezzinân fî yevmî 11 akçe, Yusuf bin Mustafa fî yevmî 7 akçe, İbrahim Çelebi fî yevmî 7 akçe, Yusuf bin Abdullah fî yevmî 7 akçe, Ramazan Efendi fî yevmî 7 akçe, İsmail Efendi fî yevmî 7 akçe, Mehmed Efendi fî yevmî 7 akçe, Mehmed bin İbrahim Efendi fî yevmî 7 akçe

⁹⁸⁶ Cemâat-ı müezzinân-ı Cami-i Şerîf, es-Seyyid Hâfız Mehmed Efendi fî yevmî 7, es-Seyyid Osman Efendi fî yevmî 7, Hâfız el-Hac Hasan Efendi fî yevmî 7, es-Seyyid Ali Efendi Efendi fî yevmî 7, İbrahim Efendi fî yevmî 7, Osman Efendi fî yevmî 7, es-Seyyid Osman Efendi fî yevmî 7, İbrahim Efendi Efendi fî yevmî 7, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96, s. 9-10

⁹⁸⁷ Seyyid Mehmed Efendi fî yevmî 7 akçe, Mustafa Efendi fî yevmî 7 akçe, Mehmed Efendi fî yevmî 7 akçe, Mehmed Efendi fî yevmî 7 akçe, Salih Efendi fî yevmî 7 akçe, Sinan Efendi fî yevmî 7 akçe, Ali Efendi fî yevmî 7 akçe, Osman Efendi fî yevmî 7 akçe, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, s. 11-12

⁹⁸⁸ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 11-12

yansımıştır. Caminin müezzinlik hizmeti 1950 yılına kadar 8 müezzin tarafından ifa edilirken⁹⁸⁹ günümüzde bu sayı dörde düşmüştür.

e. Muvakkit: Dünyanın güneş etrafındaki hareketine göre vakitleri çeşitli aletler aracılığıyla tespit etmeyi meslek edinen kişiye *muvaqqit*, *saatçi* veya *muvaqqit-i salât* denilirdi. Muvakkit mesleğini icra eden kişinin *ilm-i mîkat* denilen namaz vakitlerini belirleyebilme ilmine vakıf olması gerekmektedir.⁹⁹⁰ Muvakkit çeşitli araçlarla tespit ettiği namaz vakitlerini müezzine bildirmekle sorumluydu.

II. Bâyezid, camiye tahsis ettiği muvaqqit kadrosuna tayin olunacak kişinin sahip olması gereken vasıfları ile beraber görev ve sorumluluklarını vakfiyede şu ifadelerle belirtmiştir: “...ve bir sâlih muvaqqit ezan vakitlerini bilür ve ilm-i mikata vâkıf ve hizmete kâdir ve mülazım kimse sa'atci ola. Her gün müezzinlere ezan vakitlerini bildire. Te'hir ve taksir etmeye. Ücreti her gün on akçe ola”.⁹⁹¹ II. Bâyezid Camii'nin kayıtlara yansıyan ilk muvaqqit görevlisinin 19 Aralık 1507 tarihli in'âm kaydından Muhiyeddîn Arap olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁹² Defterde yer alan 11 Nisan 1509 tarihli kayda göre Muhiyeddîn Arab yazdığı “risâle-i te'lîf-i hod âverd” adlı risaleyi II. Bâyezid'e takdim etmiş ve karşılığında 3.000 akçelik bir in'âma layık görülmüştür.⁹⁹³ Kayıtlara göre Muhiyeddîn Arab 1511 yılında bir kez daha II. Bâyezid in'âm ve ihsanına mazhar olmuş⁹⁹⁴ ve buna karşılık olarak bir cübbe ile beraber 2.000 akçe almıştır.

Külliyenin muhâsebe ve vezaif kayıtlardan yukarıdaki çizelgede de görüldüğü üzere 1663 yılına kadar caminin muvaqqit kadrosundaki görevli sayısı ve maaş miktarları,⁹⁹⁵ herhangi bir değişikliğe uğramadan vakfiyede belirtildiği şekilde aynen muhafaza edilmiştir. Ancak 1862 yılında muvaqqit kadrosuna tayin edilen Osman Halîfe'nin maaşı yevmî 15 akçe

⁹⁸⁹ Küçükbaşçı, M. (2006). **a.g.m.** s. 495

⁹⁹⁰ Ayduz, S. (2006). “Muvakkithâne”. *DİA*, C. 31, İstanbul, s. 413, Ayduz, S. (2004). “Osmanlı Astronomi Müesseseleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 418-419, Ayduz, S. (2013). “İstanbul Muvakkithaneleri”. *Yedikita Dergisi*, S. 63, s. 65, Helvacı, M., Unat, Y. (2000). “İlm-i Mikât”. *DİA*, C. 22, İstanbul, s. 133, Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 58

⁹⁹¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 92

⁹⁹² M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 246

⁹⁹³ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 327

⁹⁹⁴ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 422

⁹⁹⁵ 1574-1585 yılları arasında Ali Efendi fi yevmî 10 akçe, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360), 1595-1605 yıllarında İbrahim Efendi fi yevmî 10 akçe (BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215, 178, 3), 1615-1625 yılları arasında Mehmed Efendi fi yevmî 10 akçe (BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 187, 165, 148, 126, 109, 85, 61, 34, 7) 1647 yılında Mehmed Efendi fi yevmî 10 akçe (BOA. MAD.d. 5157), 1663 yılında Süleyman Efendi fi yevmî 10 akçe (BOA. MAD.d. nr. 2073)

olarak kayıtlara yansımıştır.⁹⁹⁶ 1866 yılına da muvakkit kadrosunda bulunan Mustafa Efendi'nin aylık maaşı 200 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁹⁹⁷

f. Noktacı: Vakfiyede cami personelinin (*ehl-i vezayifin*) her gün görev ve sorumluluklarını yapıp yapmadıklarının takibi ve denetimi için bir kadro tahsis edilmişti. Bu kadroya salih, emin, sözüne güvenilir (*sadikü'l-kavl*) bir kişinin tayin edilmesi şart koşulmuştu. Noktacı ya da noktaî denilen bu görevli cami personelinin denetleyerek bunlardan görevini ihmal edenleri tespit edip durumu mütevellîye bildirmekle mükellefti.⁹⁹⁸ Vakfiyede cami bünyesinde kendisine tanınan görev ve sorumlulukları itibarıyla noktacı mütevellînin muhatabı ve yardımcısı konumundaydı. Noktacı kendi faaliyetlerinde aynı zamanda mütevellîye bağlı ve ona karşı sorumlu bir pozisyondaydı.

Caminin noktacı kadrosuna tayin edilen ilk kişinin Dervîş Mahmûd adlı şahıs olduğu 29 Kasım 1508 tarihli in'âm kaydında anlaşılmaktadır.⁹⁹⁹ Kayıtlar Dervîş Mahmûd'un 1509 ve 1511 yıllarında Vâkıf Sultan'ın in'âmına mazhar olduğunu göstermektedir.¹⁰⁰⁰ Hizmeti karşılığında noktacıya ödenmesi gereken hizmet bedeli ise vakfiyede günlük 3 akçe olarak belirlenmiştir.¹⁰⁰¹ Külliye'nin muhâsebe defterlerindeki kayıtlara göre noktacının maaş miktarında 1595 yılına kadar herhangi bir değişiklik olmadan günlük 3 akçe olarak devam etmiştir.¹⁰⁰² Ancak daha sonraki kayıtlarda söz konusu görevlinin maaşına 1 akçe eklendiği ve toplamda 4 akçe olarak kayıt altına alındığı tespit edilmiştir.¹⁰⁰³ Yine kayıtlara yansıdığı kadarıyla tarihsel süreç içerisinde noktacı kadrosundaki görevli sayısında herhangi bir değişiklik yaşanmamış, aynen vakfiyede belirtildiği şekilde bir olarak kalmıştır.

Çeşitli yıllarda noktacı kadrosunda görev alan personelin isim ve maaş bilgileri muhâsebe ve vezaif kayıtlarına yansımıştır: 1574-1585 yılları arasında İsa Efendi fi yevmî 3 akçe,¹⁰⁰⁴ 1595-1597 yılları arasında Halîfe Durmuş Efendi fi yevmî 4 akçe¹⁰⁰⁵ ve 1605-1647

⁹⁹⁶ VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, s. 9

⁹⁹⁷ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 6, sıra 21

⁹⁹⁸ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 92-93

⁹⁹⁹ "Dervîş Mahmûd, Nokta-i İmâret-i Hazret-i hullide mülkühu 250", M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 306

¹⁰⁰⁰ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 354, 478

¹⁰⁰¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 93

¹⁰⁰² BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360

¹⁰⁰³ BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631

¹⁰⁰⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360

¹⁰⁰⁵ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215, 178

yılları arasında yaklaşık 42 yıl Mustafa Efendi günlük 4 akçe maaş karşılığında noktacı görevini icra etmiştir.¹⁰⁰⁶

Dini Hizmetler başlığı altında şu ana kadar caminin asli kadrolarında bulunan görevlilerin vazife ve sorumlulukları incelendi. Tarihsel süreç içerisinde bu görevlilerle ilgili kayıtlara yansıyan bazı sayısal veriler yukarıdaki çizelgeye (4.1.) aktarılmıştır.

4.1.1.1.2. Cihet-i fer'iyye

Cihet-i fer'iyye, vakıf literatüründe vakıflar bünyesinde önem derecesine göre ikinci sırada yer alan hizmetlerin ifa edilmesi için tahsis olunan kadroları tanımlamak için kullanılmıştır. Buna göre; cüzhân, devirhan ve sûrehân gibi cihetler cihet-i fer'iyye" olarak tabir edilmektedir.¹⁰⁰⁷ Bu sınıf kapsamında değerlendirilen cüzhân, devirhan ve duâgûyân gibi genel ya da Yasinhân, Fetihhân şeklinde özellikle okudukları sûre ve duâ isimleriyle anılmış olan kadrolara tayin edilen kişilerin hepsine birden *okuyucular* da denilmiştir.¹⁰⁰⁸ Cihet-i fer'iyye, vakfiyede camiye tahsis edilen hizmet kadroları arasındaki en yüksek personel sayısına sahip olmakla öne çıkmaktadır. Külliye ait muhâsebe kayıtları bu hizmet grubuna ait personel sayısının zamanla daha da arttığını göstermektedir.

Sayıları fazla olan okuyucu gruplarının denetimini sağlamak amacıyla içlerinden biri sorumlu olarak tayin edilmişti. *Ser-mahfil* denilen bu kişi doğrudan mütevellîye karşı sorumluydu. Vakfiyede cihet-i fer'iyye kadrosuna tayin edilecek elemanların sayısı ve nitelikleri ile birlikte hizmet bedeli olarak alacakları ücret miktarları da belirlenmişti. Cami bünyesinde faaliyet gösteren bu hizmet kolunun personel sayısı ve hizmet bedeli olarak bu personele ödenen maaş miktarları ile ilgili külliye'nin çeşitli kayıtlardan derlenen bilgiler aşağıda yer alan yer alan 2 no'lu çizelgeye aktarılmıştır.

¹⁰⁰⁶ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 3; 5631, s. 187, 165, 148, 126, 109, 85, 61, 34, 7; 5157, s. 7

¹⁰⁰⁷ Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. 1, s. 292, Önkâl, A., Bozkurt, N. (1993). *a.g.m.* s. 52, Berki, A. H. (1966). *a.g.e.* s. 10

¹⁰⁰⁸ Pay, S. (2002). "Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerinde Personel Sistemi". *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 914, Yediyıldız, B. (1987). "Vakfiyeler Çerçevesinde Türkiye'nin Kültür Hayatı (1300-1453)", *IV. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, s. 23

Çizelge 4.2. Cihet-i fer'îyye kadrosu¹⁰⁰⁹ (akçe)

Yıllar	Devirhan ¹⁰¹⁰		Hânend e		Muarri f		En'âm-hân		Yasin-hân		Amme-hân		Musallîya n		Cüzhân ¹⁰¹¹		Salavatîyân ¹⁰¹²		Kelime-i Tevhidhân (Müsebbih) ¹⁰¹³		Feth-hân		Tebâreke-hân	
PS/GÜ	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü
Vakfiye	10	3	1	5	1	5	5	5	1	4	1	4	4	5	90	2 ¹⁰¹⁴	10	2	20	2	-	-	-	-
1574	10	3	1	5	1	5	5	5	1	4	1	4	4	5	90	2	10	2	20	2	-	-	-	-
1575	10	3	1	5	1	5	5	5	1	4	1	4	4	5	90	2	10	2	20	2	-	-	-	-
1578	10	3	1	5	1	5	5	5	1	4	1	4	4	5	90	2	10	2	20	2	-	-	-	-
1580	10	3	1	5	1	5	5	5	1	4	1	4	4	5	90	2	10	2	20	2	-	-	-	-
1585	10	4	1	6	1	6	5	5	1	4	1	4	4	5	90	2	10	2	20	2	-	-	-	-
1595	10	43 ¹⁰¹⁵	1	6	1	6	5	5	1	4	1	4	4	20 ¹⁰¹⁶	90	62 ¹⁰¹⁷	10	21	20	41	-	-	-	-
1605	10	46	1	6	1	7	6	5	1	4	1	4	4	5	91	62	10	21	20	43	1	5	1	5
1625	10	46	1	6	1	7	8	36 ¹⁰¹⁸	1	4	1	4	4	20	91	62	10	21	21	43	1	5	1	5
1647	10	46	1	6	1	7	12	58	1	4	1	4	4	20	91	62	10	21	21	43	1	5	1	5
1650	10	52	-	-	-	-	12	58	-	-	-	-	9	57	92	186	10	21	21	43	-	-	-	-
1663	12	78	2	6/10*	1	7	10	50	1	4	1	4	6	5	92	62	9	2	22	43	1	5	1	5
1696	-	48	-	-	-	-	-	101	-	-	-	-	-	-	-	190	-	31	-	43	-	-	-	-

¹⁰⁰⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 4504, 2073, BOA. EV. HMM.d. nr. 871¹⁰¹⁰ Devir-han okuyucu grubunun sorumlusu olan ser-mahfilin günlük ücreti 6 akçe diğer grup üyeleri ise günlük 3'er akçe almışlardır.¹⁰¹¹ Ser mahfilin hizmet bedeli günlük 3 diğer grup üyelerinin ise 2'ser akçe olarak kaydedilmiştir.¹⁰¹² Grup sorumlusu olan ser-salavatîyânın günlük hizmet bedeli 3 diğer grup üyeler ise 2'ser akçe olarak belirlenmiştir.¹⁰¹³ Ser mahfilin hizmet bedeli günlük 3 diğer grup üyelerinin ise 2'ser akçe olarak kaydedilmiştir.¹⁰¹⁴ Grup başkanı olan ser-mahfilin günlük hizmet bedeli 3 akçe, diğer grup üyelerinin ise 2'ser akçe şeklinde kaydedilmiştir.¹⁰¹⁵ 1595 yılı ve sonraki yıllarda hizmet bedeli toplam olarak kaydedilmiştir.¹⁰¹⁶ 1595 yılı ve sonraki yıllarda hizmet bedeli toplam olarak kaydedilmiştir.¹⁰¹⁷ 1595 yılı ve sonraki yıllarda hizmet bedeli toplam olarak kaydedilmiştir.¹⁰¹⁸ 1625, 1650, 1663 ve 1696 yıllarına ait günlük hizmet bedelinin toplamı kaydedilmiştir.

* Birinin hizmet bedeli 6 diğerinin ise 10 akçe olarak kaydedilmiştir.

a. Devirhanlar: Camilerde namaz vakitlerinden önce Kur'ân'dan bir cüzü okumakla görevlendirilenlere devirhan denilmiştir.¹⁰¹⁹ Vakfiyede hayrını Vâkıf Sultan'ın rûhuna bağışlamak amacıyla cami mahfilinde örf ve adet (adet-i mukarrar) olduğu üzere her Cuma günü Kur'ân'ı Kerim'i okumak için on kişilik bir devirhanlık kadrosu tahsis edilmişti. Bu kadroya tayin edilecek kişilerin salih ve hâfız olmaları gerekmektedir. Vakfiyeye göre bu 10 kişilik grup arasında gruba başkanlık edebilecek kabiliyette olan biri *ser-mahfil* olarak seçilecekti.

Ser-mahfilin yetki ve sorumlulukları, her cuma günü düzenlenecek olan Kur'ân'ı Kerim'i okuma oturumlarını başlatmak ve sonlandırmak; devirhânlık cihetine tayin olunacak şahısların alınması veya azilleri durumunda görüş bildirmek şeklinde belirlenmişti. Vakfiyede devirhan kadrosundaki görevliler için belirlenen hizmet bedeli, grup sorumlusu olan ser-mahfil için 6, kalan diğer dokuz kişiye ise 3'er akçe olarak kayda geçmiştir.¹⁰²⁰ Ancak külliye kayıtları vakfiyede belirlenen bu personel sayısı ve hizmet bedeli ile ilgili rakamların az da olsa zamanla değişikliğe uğradığını göstermektedir. Meselâ 1580 yılına kadar devirhanlık görevinde bulunan şahısların günlük hizmet bedeli ser-mahfil için 6, diğer dokuz kişinin ise 3'er akçe olarak kayıtlara geçmişken¹⁰²¹ 1585 yılda ise ser-mahfilin günlük hizmeti bedeli 7, diğer dokuz kişinin ise 4'er akçe olarak kaydedilmiştir.¹⁰²² Ancak 1647 yılına ait kayıta dokuz devirhan görevlisinin günlük hizmet bedelinde her hangi bir değişiklik olmadan önceki yıllarda olduğu gibi günlük 4'er akçe olarak kaydedilmişken ser-mahfil görevlisinin ise 3 akçe artışla günlük hizmet bedeli 10 akçeye yükseltilmiş olduğu göze çarpmaktadır.¹⁰²³ 1663 yılına ait kayıta ise diğer devirhan görevlilerin günlük hizmet bedelinde yine herhangi bir değişiklik olmamış ancak ser-mahfilin günlük hizmet bedeli 6 akçe olarak kaydedilmiştir. Söz konusu yılda ser-mahfilin aldığı hizmet bedelinde 1647 yılına kıyasla 4 akçelik bir düşüş olması dikkat çekse de kayıtlarda bu durumu açıklayan her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Çeşitli yıllarda devrihanlık görevine tayin edilen şahısların isim ve alacakları hizmet bedelinin kaydedildiği 96 numaralı Hazine-i Evkaf¹⁰²⁴ ve 105 numaralı Haremeyn Şeyhülslâm¹⁰²⁵ defterinde ser-

¹⁰¹⁹ Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. I, s. 436, Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 55, Berki, A. H. (1966). **a.g.e.** s. 12

¹⁰²⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 79-80

¹⁰²¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44

¹⁰²² BOA. TS. MA.d. nr. 1360

¹⁰²³ "İbrahim bin Şaban ser-mahfil-i hâfızân fî yevmî 10 akçe", BOA. MAD.d. nr. 5157 s. 8

¹⁰²⁴ Ser-mahfil Hüseyin Efendi, fî yevmî 6 akçe, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96, s. 7

¹⁰²⁵ İsmail Efendi, fî yevmî 6, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105, s. 10

mahfil görevlisinin günlük hizmet bedeli 6 akçe diğer devirhan görevlilerin ise 4'er akçe olarak kaydedilmiştir.

Bazı arşiv kayıtlarında caminin devirhanlık kadrosunda bulunan şahısların isimlerini tespit etmek mümkündür. Ancak bazı arşiv kayıtlarındaki farklı kayıt sisteminden dolayı yukarıda bahsi geçen bilgiler tespit edilememektedir. Meselâ 1574-1578 yılları arasındaki kayıtlardan caminin devirhanlık kadrosunda Mevlana Muslihiddin (ser-mahfil), Nimetullah Efendi, Şücâ Efendi, Ahmed Efendi, Mustafa Efendi, Hasan Efendi, Abdullah Efendi, Ali Efendi, Bedri Efendi ve Hızır Efendi adlı kişiler bulunmuşlardır.¹⁰²⁶ Bazı kayıtlarda da “Cemâat-ı Devirhâna Cami-i Şerîf” başlığı altında kişi isimlerine yer verilmeden devirhan kadrosunda bulunan toplam kişi sayısı ve onlara yapılan günlük ödeme tutarı yazılmıştır.¹⁰²⁷

b. Hânende: Vakıf literatüründe Hz. Peygamber medhine dair naat okumak için görevlendiren kişiye hânende denilmiştir.¹⁰²⁸ Külliye vakfiyesinde¹⁰²⁹ ise *Medih-han* şeklinde belirtilen bu kadro incelenen vezaif ve muhâsebe defterlerinde *Cemâat-ı müteferrika-i Cami-i Şerîf*¹⁰³⁰ başlığı altında bazı defterlerde *Hânende*¹⁰³¹ bazılarında ise *Na't-han*¹⁰³² şeklinde kaydedilmiştir. Vakfiyede bu göreve tayin edilecek kişinin salih ve iyi bir sese sahip olması şart koşulmuştur.¹⁰³³ Hânendenin görevi ise camide hâfızların yapacakları Kur'ân-ı Kerim tilavetinden sonra hazır bulunan cemâate *cûş ve hurûşe* getirecek kadar gür ve güzel bir eda ile Hz. Peygamberin medhine dair naat okumak şeklinde

¹⁰²⁶ Çeşitli yıllara ait kayıtlarda tespit edilen devirhan görevlilerinin isimleri: 1574-1578 yılları arasında Mevlana Muslihiddin (ser-mahfil), Nimetullah Efendi, Şücâ Efendi, Ahmed Efendi, Mustafa Efendi, Yusuf Efendi, Abdullah Efendi, Ali Efendi, Bedri Efendi, Hızır Efendi (BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337); 1580 yılında Muslihiddin (ser-mahfil), Şücâ Efendi Nimetullah Efendi, İbrahim Efendi, Abdullah Efendi, Ali Efendi, Bedri Efendi, Hızır Efendi, Mustafa Efendi, Yusuf Efendi (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44); 1585 yılında Muslihiddin (ser-mahfil), Mehmed Efendi, Nimetulla Efendi, İbrahim Efendi, Abdullah Efendi, Ali Efendi, Bedri Efendi, Hızır Efendi, Mustafa Efendi, İbrahim Efendi (BOA. TS. MA.d. nr. 1360); 1606 yılında Bedri Efendi (ser-mahfil), Hasan Efendi, Resul Efendi, Mustafa Efendi, Muhiddin Efendi, Mehmed Efendi, Ali Efendi, Abdullah Efendi, Mustafa Efendi, İbrahim Efendi (BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 3-4), 1647 yılında İbrahim bin Şaban Efendi, İbrahim bin Resul Efendi, Ebubekir Efendi, Şeyh Eyyüb Efendi, Şeyh Alaaddin Efendi, Şeyh Süleyman Efendi, Mehmed bin Sefer Efendi, Mehmed bin Said Efendi, Şahabeddin Efendi, Mehmed bin Ebubekir Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5157, s. 8), 1663 yılında İbrahim Efendi, Alaaddin Efendi, Abdulkadir Efendi, Hasan Efendi, Mehmed bin Ebubekir Efendi, Mehmed bin Sami, Mehmed bin Abdulkirim Efendi, Süleyman Efendi, Müzekkir Efendi, Mehmed bin Said Efendi, Mehmed bin Mustafa Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 2073)

¹⁰²⁷ Bkz. BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 178, 215; 5631, s. 7, 35, 61, 85, 109, 162, 149, 165, 187, 208, 301; 4504, s. 7

¹⁰²⁸ Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. II, s. 664, Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 59

¹⁰²⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 80-81

¹⁰³⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073

¹⁰³¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631

¹⁰³² BOA. MAD.d. nr. 5157, 2073

¹⁰³³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 81

tanımlanmıştı. Söz konusu görevlinin hizmet bedeli vakfiyede 5 akçe olarak belirlenmişti. Ancak vezaif ve muhâsebe kayıtlarda bu görevlinin hizmet bedeli 1585 yılında kadar¹⁰³⁴ 5 akçe iken bu yıldan itibaren 6 akçeye yükseltilmiştir.¹⁰³⁵

Hânende kadrosuna tayin edilen görevli sayısı 1663 yılına kadar vakfiyede belirtildiği şekilde sadece bir iken¹⁰³⁶ bu sayının külliye'nin 1663 yılına ait muhâsebe defterinde, yukarıdaki çizelgede de görüldüğü üzere, ikiye yükseltilmiştir: Kayıтта hizmet bedeli olarak bunlardan birine 6, diğerine ise 10 akçe ödendiği tespit edilmiştir.¹⁰³⁷ 1847 yılında hanendenin hizmet bedeli aylık olarak 50 kuruş verilmiştir.¹⁰³⁸ Çeşitli arşiv kayıtlardan caminin hânende görevinde bulunan şahıslardan tespit edilen isimler şunlardır: 1574-1605 yılları arasında Hâfız bin Abdullah,¹⁰³⁹ 1625 yılında Mustafa bin Yusuf,¹⁰⁴⁰ 1647 yılında Hasan Efendi,¹⁰⁴¹ 1663 yılında Yusuf Efendi ve Derviş Efendi,¹⁰⁴² 1740 yılında Mustafa bin Ali,¹⁰⁴³ 1847 Hâfız Osman Nureddin Efendi¹⁰⁴⁴ ve 1863 yılında es-Seyyid Hâfız İsmail Efendi.¹⁰⁴⁵

c. Muarrif: Cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını hayırla anan ve onlara dua okuyan görevli kişilere muarrif denilmiştir.¹⁰⁴⁶ II. Bâyezid, vakfiyede; ilim sahibi, düzgün ve akıcı (fasîh ve belîğ) konuşma becerisine sahip birinin muarrif olarak görevlendirilmesini istemişti.¹⁰⁴⁷ Bu göreve getirilen kişi vakfiyede belirlenen şartın gereği olarak her namaz öncesi ve sonrasında Allah'a hamd-ü senâda bulunacak, Peygamber'e salât-ü selam getirme ve Vâkıf Sultan'a, onun valideyne (ebeveyni), bütün ehl-i imana ve camide bulunan cemâata dua edecekti. Muarrife ödenmesi gereken hizmet bedeli günlük 5 akçe şeklinde belirlenmiştir. İn'âmât defterinde yer alan 20 Ocak 1509 tarihli kayıтта Vâkıf Sultan'ın

¹⁰³⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44

¹⁰³⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1360

¹⁰³⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157

¹⁰³⁷ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁰³⁸ Hâfız Osman Efendi fî şehri 50 kuruş, VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 6-7, sıra 18

¹⁰³⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁰⁴⁰ BOA. MAD.d. nr. 5631

¹⁰⁴¹ BOA. MAD.d. nr. 5157

¹⁰⁴² BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁰⁴³ VGMA. Haremeyn Şeyhü'lislâm Defteri. nr. 105, s. 8

¹⁰⁴⁴ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 6-7, sıra 18

¹⁰⁴⁵ Es-Seyyid Hâfız İsmail Efendi fî şehri 50 kuruş, VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 6-7, sıra 19

¹⁰⁴⁶ Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. II, s. 552

¹⁰⁴⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 81-82

in'âmına mazhar olan Muslihiddin adlı şahısın caminin ilk muarrifi olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁴⁸

Külliyenin incelenen muhâsebe ve vezaif kayıtlarında *Cemâat-ı müteferrika-i Cami-i Şerif*¹⁰⁴⁹ başlığı altında caminin bir kişilik muarri kadrosunda bulunan kişilerin isimleri ve maaş bilgilerini tespit etmek mümkündür. Buna göre Hasan Efendi (1574-1578),¹⁰⁵⁰ Mehmed Efendi (1580-1585)¹⁰⁵¹ ve Seyyid Ahmed Efendi (1595),¹⁰⁵² günlük 5 akçe; Seyyid Ahmed Efendi (1605-1625),¹⁰⁵³ Seyyid Hasan Efendi (1647),¹⁰⁵⁴ Hâfız Hasan Efendi (1663),¹⁰⁵⁵ Mehmed Efendi (1712),¹⁰⁵⁶ günlük 7 akçe; Hâfız Mustafa Efendi (1875), Hâfız Osman Efendi (1894), Remzi Efendi (1906) ise aylık 50 kuruş¹⁰⁵⁷ maaş karşılığında muarriplik görevini ifa etmişlerdi.

d. En'amhân: En'am Suresi'ni okumak üzere görevlendirilen kişilere en'amhân denilmiştir.¹⁰⁵⁸ Vâkîf Sultan'ın ruhuna En'am Sûresi'nin okunması için vakfiyede 5 kişilik bir kadro tahsis edilmişti. Bu kadroya atanacakların salih ve tecvid ilmüne vâkîf kişiler arasından seçilmesi şart altına alınmıştı. Vakfiyede en'amların görevlerinin ifa edilme biçimi de açıklanmıştı. Buna göre En'am Sûresi'ni okumak üzere camide her gün toplanacak olan en'amhânlar kendi aralarında hiç konuşmadan vakfın ruhu için En'am sûresini, *Sûre-i En'am'a mahsus du'aları yerlü yerinde hudu' ve huşu' ile ve teenni ile ve tamam-ı teveccüh ile ma'anasını mûlahaza etmekle okuyalar* şeklinde belirlenmişti.¹⁰⁵⁹ Bu göreve karşılık değer biçilen hizmet bedeli ise kişi başı 5 akçe olarak belirlenmişti.

Külliyenin detaylı personel kayıtlarını içeren arşiv kayıtlarında en'amhânları isimleri ve hizmet bedeli olarak aldıkları maaş tutarını tespit etmek mümkündür.¹⁰⁶⁰ Bu kayıtlardan

¹⁰⁴⁸ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 314

¹⁰⁴⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073

¹⁰⁵⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337

¹⁰⁵¹ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, 1360

¹⁰⁵² BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁰⁵³ BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631

¹⁰⁵⁴ BOA. MAD.d. nr. 5157

¹⁰⁵⁵ MAD.d. nr. 2073

¹⁰⁵⁶ VGMA. Haremeyn Şeyhülsîlâm Defteri. nr. 105, s. 8

¹⁰⁵⁷ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 7, sıra 17

¹⁰⁵⁸ Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 57

¹⁰⁵⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 84-86

¹⁰⁶⁰ Kayıtlardan tespit edilen en'amhânların isimleri: 1574 yılında Osman Efendi, Süleyman Efendi, Derviş Efendi, Ali Efendi ve Cafer Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241); 1575-1580 yılları arasında Osman Efendi, Süleyman Efendi, Derviş Efendi, Ali Efendi, Bali Efendi; 1585 yılında Osman Efendi, Süleyman Efendi, Derviş Efendi, Ali Efendi, Bahaddin Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337, 3658/44); 1605 yılında Mirza Efendi, Resul Efendi, Derviş Efendi, Abdurrahman Efendi, Nasreddin Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5039);

söz konusu meslek grubunda yer alan görevlilere ödenen maaş tutarında herhangi bir değişikliğin olmadığı, aynen vakfiyede belirtildiği şekilde devam ettiği¹⁰⁶¹ ancak en'amların sayısında zamanla değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. 1647 yılına ait muhâsebe defterinde en'amhân grubuna 7 kişinin daha dâhil edilmesi ile grubun sayısı 12'ye yükselmiştir.¹⁰⁶² 1663 yılına ait kayıtlar ise bu sayı 10 olarak vermekte ve önceki dönemlere oranla sayıda bir azalmaya işaret etmektedir.¹⁰⁶³ En'amhânlara ödenen hizmet bedeli miktarında ise bir değişiklik yaşanmamış, vakfiyede belirtildiği şekilde günlük 5 akçe olarak kayıtlara yansımıştır.¹⁰⁶⁴

e. Yasinhân: Camide sabah namazından sonra Yâsin Sûresi'nin kurrâ kürsüsü üzerinden yüksek sesle okunması için tahsis edilmiş tek kişilik bir hizmet kadrosudur. Vakfiyeye göre bu kadroya salih ve aynı zamanda hâfızlık vasfını taşıyan birinin atanması gerekmektedir.¹⁰⁶⁵ Yasinhâna ödenecek hizmet bedeli ise 4 akçe olarak belirlenmişti. Külliye'nin muhâsebe ve vezaif kayıtlarında *Cemâat-ı müteferrika-i Cami-i Şerîf* başlığı altında kaydedilen bu hizmet kadrosunun personel sayısı ve ona ödenen hizmet bedeli miktarına ilişkin rakamların yıllar boyu hiç değişmeden vakfiyede belirtildiği şekilde aynen devam ettiğini göstermektedir.¹⁰⁶⁶

Çeşitli yıllarda yasinhân kadrosuna tayin edilen şahısların isimlerini külliye'nin arşiv kayıtlarından tespit etmek mümkündür: 1574-1578 yılları arasında Nasuh Efendi,¹⁰⁶⁷ 1580-1595 yılları arasında Mustafa Efendi,¹⁰⁶⁸ 1605 yılında İbrahim Efendi,¹⁰⁶⁹ 1625 yılında Dursun Efendi,¹⁰⁷⁰ 1647 yılında Seyyid Maşallah Efendi,¹⁰⁷¹ 1663 yılında Sunullah

1647 yılında el-Hac İbrahim Efendi Mustafa Efendi, Mustafa Efendi, Salih Mehmed Efendi, Mehmed Efendi, Osman Efendi, el-Hac Mehmed Efendi, Nimetullah Efendi, Mehmed Efendi, Abdullah Efendi, Yusuf Efendi, Seyyid Yusuf Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5157); 1663 yılında Ömer Efendi, Mustafa Efendi, Abdullah Efendi, Mehmed Efendi, Mustafa Efendi, Mehmed Efendi, Mustafa Efendi, Nimetullah Efendi, Yusuf Efendi, Hasan Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 2073); Külliye personelinin kaydedildiği 105 numaralı Haremeyn Şeyhülslâm Defteri'nde çeşitli yıllarda ataması yapılan en'amhânlar: Ömer Efendi (1644), Abdullah Efendi (1638), Ahmed Efendi, Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Hasan Efendi (1634), Abdulhalim Efendi (1636)

¹⁰⁶¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁰⁶² BOA. MAD.d. nr. 5157

¹⁰⁶³ BOA. MAD.d. nr., 2073

¹⁰⁶⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073

¹⁰⁶⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 86-87

¹⁰⁶⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073

¹⁰⁶⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337

¹⁰⁶⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁰⁶⁹ BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁰⁷⁰ BOA. MAD.d. nr. 5631

¹⁰⁷¹ BOA. MAD.d. nr. 5157

Efendi,¹⁰⁷² 1877 yılında Osman Efendi, 1910 yılında Ahmed Nuri, 1912 yılında Hasan Efendi¹⁰⁷³ caminin yâsinhân görevi ifa eden isimlerdir.

f. Ammehân: Vakfiyeye göre, Yâsinhân kadrosunda olduğu gibi, bu kadroya da salih ve aynı zamanda hâfızlık vasfını taşıyan birinin atanması gerekmektedir.¹⁰⁷⁴ Bu kadro da tek kişiliktir. Ammehânın görevi camide ikinci namazından sonra Nebe Sûresi'ni kurrâ kürsüsü üzerinden yüksek sesle okumaktır.¹⁰⁷⁵ Bu personele ödenecek hizmet bedeli dört 4 olarak belirlenmişti. Külliye kayıtları, yâsinhân kadrosu örneğinde olduğu gibi, bu hizmet kadrosu da muhâsebe ve vezaif kayıtlarındaki *Cemâat-ı müteferrika-i Cami-i Şerîf* başlığı altında kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda da personel sayısı ve ona ödenen hizmet bedeli miktarına ilişkin rakamların yıllar boyu hiç değişmeden vakfiyede belirtildiği şekilde kaldığı tespit edilmiştir.¹⁰⁷⁶

Kayıtlardan ammehân görevinde bulunan bazı şahıslara ait isimlere rastlanmıştır. Bu kayıtlara göre bu görevi 1574-1578 yıllarında Mehmed Efendi,¹⁰⁷⁷ 1580-1595 yılları arasında Ömer Efendi,¹⁰⁷⁸ 1605-1625 yılları arasında Mehmed Efendi,¹⁰⁷⁹ 1663 yılında Mehmed Efendi,¹⁰⁸⁰ 1718 yılında ise Hâfız Mehmed Emin Efendi¹⁰⁸¹ üstlenmişti.

g. Musallîyân: Vâkıf adına nâfile namazlarını kıldırmak için cami bünyesinde tahsis edilmiş bir hizmet kadrosudur. Vakfiyede bu hizmet kadrosuna yapılacak atamaya ilişkin kriterler; tayin edilecek kişilerin görev ve sorumluluklarının yanı sıra kadroya atanacak personele kişi başı ödenecek hizmet bedelleri de belirlenmişti. Buna göre *selhâ-ı fukaradan* namazın farzlarını, vaciplerini, sünnetlerini ve adabını bilen 4 kişi musallîyân olarak tayin edilecek ve tayin edilen her bir musalli nâfile namazlarını kılmanın câiz olduğu bir vakitte kendi farz namazlarından önce veya sonra Vâkıf Sultan'ın *fevt* olmuş nâfile namazların *tedariki* için her gün 20'şer rekât namaz kılacaktı. Bunlar kılınan nâfile namazlarının

¹⁰⁷² BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁰⁷³ Yâsinhânlık görevi aylık 49 kuruş ve 20 pâre maaş karşılığında ifa edilmiştir. VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 4-5, sıra 13

¹⁰⁷⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 86-87

¹⁰⁷⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 86

¹⁰⁷⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073

¹⁰⁷⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337

¹⁰⁷⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁰⁷⁹ BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631

¹⁰⁸⁰ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁰⁸¹ Hâfız Mehmed Emin Efendi ammehân görevini aylık 24 kuruş ve 10 pâre karşılığında ifa etmiştir. VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 6, sıra 13

sevabını Vâkıf Sultan'ın ruhuna bağışlayacak ve ona hayır duada bulunacaklardı. Musallîyân hizmet kadrosunda görevlendirilen personele ödenecek hizmet bedeli ise kişi başı günlük 5 akçe olarak belirlenmişti.¹⁰⁸²

Külliye kayıtlarına musallîyân hizmet grubunda görev alan şahısların isim, sayı ve aldıkları hizmet bedellerine ilişkin veriler yansımıştır.¹⁰⁸³ Bu hizmet grubunun sayısı ve onlara günlük ödenen hizmet bedeline ilişkin rakamların 1625 yılına kadar herhangi bir değişikliğe uğramadan vakfiyede belirtildiği şekilde sabit kaldığı görülmektedir.¹⁰⁸⁴ Ancak külliye aî 1647 yılı kayıtlarını içeren *mâliyeden müdevver* defterine göre daha önce dört olan musallîyân sayısına 5 kişi daha eklenerek kişi sayısı 9'a yükseltilmiştir.¹⁰⁸⁵ 1663 yılı kayıtlarını içeren bir başka *mâliyeden müdevver* defterinde ise musallîyân sayısı 6 ve aldıkları hizmet bedeli de 5 akçe olarak kaydedilmiştir.¹⁰⁸⁶ Musallîyân hizmet kadrosundaki görevli sayısı ve aldıkları maaş miktarları ile ilgili 1647 ile 1663 yılları arasında yaşanan bu ciddi değişikliklerle ilgili kayıtlarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

h. Cüzhân: İslam dininde Kur'ân'ı Kerim tilavetine büyük önem atfetmiş ve Kur'ân tilavetinin yapılmasının büyük sevap olduğunu ayet ve hadislerle açıklanmıştır.¹⁰⁸⁷ Bu öneme binâen hayır sahipleri kurdukları cami, tekke ve zâviyelerde Kur'ân tilavetinin yapılması için cüzhânlık adı altında özel kadrolar tahsis etmiş ve bu kadrolara cüzhân denilen kişiler atamışlardır. Bundan dolayı namazlardan önce veya sonra Kur'ân'dan birer cüz okumakla mükellef olan cüzhânlar, okudukları Kurân tilavetinin sevabını görevli bulundukları kurumların hayır sahiplerine bağışlardı.¹⁰⁸⁸

II. Bâyezid Camii bünyesinde yürütülen hizmetler içerisinde en fazla personel sayısı 90 kişi ile cüzhânlık kadrosuna tahsis edilmişti. Vakfiyede bu kadroya tayin edilecek kişiler

¹⁰⁸² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 93-95

¹⁰⁸³ Bkz. BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülsîlâm Defteri. nr. 105

¹⁰⁸⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631

¹⁰⁸⁵ BOA. MAD.d. nr. 5157

¹⁰⁸⁶ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁰⁸⁷ Kur'ân tilavetinin önemi Fâtır Sûresi'nin 29-30 ayetlerinde açıklanmaktadır: "Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık sarfedenler asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler. Çünkü Allah bu kimselerin ecirlerini tam verir ve lütfu ile artırır. Doğrusu O bağışlayandır.", Ayrıca Bakara Sûresi'nin 121 ayetinde de Kur'ân'ı okumanın önemi vurgulanmaktadır. Kur'ân tilaveti hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bozkurt, N. (2006). "Mukabele". *DİA*, C. 31, İstanbul, s.100-101, Çetin, A. (2012). "Tilâvet". *DİA*, C. 41, İstanbul, s. 155-157, Birişik, A., (2002). "Kıraat". *DİA*, C. 25, Ankara, s. 426-433

¹⁰⁸⁸ Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. I, s. 318, Yediyıldız, B. (1983). *a.g.m.* s. 56, Berki, A. H. (1966). *a.g.e.* s. 10

için salih ve tecvid ilmine vâkıf olma şartı konulmuştu. Cüzhân olarak adlandırılan bu görevlilerin sorumlulukları; 30'ar kişilik üç grup halinde nöbetleşe her gün sabah, öğle ve ikindi namazlarından sonra camide yüzünde tennî ile Kur'ân'ı Kerim'den birer cüz okumak, bu okumalar sonucunda her gün üç hatim çıkarmak, okunan bu hatimlerin sevabını Vâkıf Sultan'ın ruhuna bağışlamak ve ona hâyır duâda bulunmak şeklinde belirlenmişti. Ayrıca cüz okuma için düzenlenen oturumu başlatmak ve bu oturumun sonunda hâtim duası yapma sorumluluğu müteveli tarafından seçilen her üç grubun başkanlarına (ser-mahfil) verilmişti. Cüzhân görevlileri ile ilgili atama ve azil durumlarında grup başkanları mütevelliyeye öneri ve görüş bildirme yetkisine sahipti. Cüzhânlar için belirlenen hizmet bedeli grup başkanları olan ser-mahfiler için 3 diğerleri için ise 2'şer akçe olarak belirlenmişti.¹⁰⁸⁹

Külliye personelinin detaylı bir şekilde kaydedildiği kayıtlarda cüzhânlık görevinde bulunanlara ait bilgiler *Cemâat-ı ecza-han-ı vakt-i subh* (sabah vakti cüzhânları) , *Cemâat-ı ecza-han-ı vakt-i asr* (ikinci vakti cüzhânları) ve *Cemâat-ı ecza-han-ı vakt-i mağrib* (akşam vakti cüzhânları) şeklinde üç başlık altında verilmiştir. Söz konusu başlıklar altında grup başkanları ile beraber gruptaki diğer cüzhânların isimleri ve isimlerin altında da onlara günlük olarak ödenen hizmet bedelleri tek tek kayıt altına alınmıştır.¹⁰⁹⁰ Ancak bu cüzhân gruplarının kayıtları arasında *mevâcib-i mu'arrif-i maa cüz* unvanıyla yer alan ve hizmet bedeli olarak da 3 akçe aldığı belirlenen kişi kaydından cüzhânlardan birinin aynı zamanda *muarrif* olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹¹ Muarrif cüz okumalarını açık cüzden takip ederek yapılan okuma hatalarını düzelten görevli olarak bilinmektedir.¹⁰⁹² Cüzhân kayıtlarının en sonunda *yekûn nefer 30 fî yevmî* 62 şeklinde her grupta bulunan cüzhân sayısı ve onlara ödenen hizmet bedellerinin toplamı verilmiştir.¹⁰⁹³

i. Salavathân: Vakfiyede her gün Hz. Muhammed'e "salât ü selâm" getirmesi amacıyla bir kadro tahsis edilmiş ve bu kadroya *sulehâ-ı fukaradan* 10 kişinin salavathân olarak tayin edilmesi yönünde bir şart konulmuştur.¹⁰⁹⁴ Bu hizmet grubunun görev zamanı, görevi ifa biçimi ve bu görev karşılığında ödenecek hizmet bedelleri de vakfiyede açıklanmıştır. Buna göre salavat-ı Şerîf okumak üzere tayin edilen 10 kişi her gün öğle

¹⁰⁸⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 159-161

¹⁰⁹⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹⁰⁹¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360

¹⁰⁹² Pay, S. (2002). **a.g.m.** s. 916

¹⁰⁹³ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360

¹⁰⁹⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 89-91

namazından sonra camide toplanacak ve her bir görevli 1.000 defa salavat-ı Şerîf zikretmekle mükellef olacaktı. Her bir görevli sorumlu olduğu salavat sayısını tamamladıktan sonra toplamda ulaşılan 10.000 salavat-ı Şerîf Vâkîf Sultan'ın ruhuna bağışlanacak ve en son yapılacak dua ile salavathânların günlük görevi sona erecekti.

Salavathânlar arasından onlara öncülük edebilecek biri müteveli tarafından başkan (ser-mahfil) olarak tayin edilecek ve tayin edilen başkan grubun faaliyetleri kapsamında müteveliye karşı sorumlu olacaktı. Ayrıca bu hizmet grubuna eleman alımı ya da azil gibi durumlarda tayin edilen başkanın müteveliye durumla ilgili öneri ve görüş bildirme yetkisi olacaktı. Vakfiyede bu hizmet grubundakilere ödenecek maaş tutarı başkan için 3 diğerleri için ise günlük 2'şer akçe olarak belirlenmiştir. Bu hizmet grubu külliye kayıtlarına *cemâat-ı selavâtciyân* şeklinde yansımıştır. Külliye kayıtları salavathân kadrosunda bulunan personelin görev ve sorumlulukları; hizmet karşılığında aldıkları maaş tutarları tarihsel süreç içerisinde önemli bir değişikliğe uğramadan hemen hemen vakfiyede belirtildiği şekilde sabit kaldığını göstermektedir.¹⁰⁹⁵ Bazı arşiv kayıtlarından bu meslek gurubunda yer alan kişilerin isimlerini de tespit etmek mümkündür.¹⁰⁹⁶

j. Kelime-i Tevhidhân (Müsebbih): İslam dininin temelini teşkil eden kelime-i tevhîd'i¹⁰⁹⁷ belirli bir sayıda zikredilmesi için görevlendirilmiş kişilere denilmiştir.¹⁰⁹⁸ Vakfiyede caminin hizmet kadroları içerisinde her gün belli bir sayıda kelime-i tevhid'in zikredilmesi için bir kadro tesis edilmiştir. 20 kişilik olan bu kadroya *sulehâ-i fukaradan* kişilerin atanması istenmiştir.¹⁰⁹⁹ Vakfiyede bu hizmet grubunun görevini ne zaman ve nasıl ifa edeceği hususu da belirlenmiştir. Buna göre bu kadroya tayin edilen kişiler tarafından her gün sabah namazından sonra camide *huzûru kalp* ve temiz bir niyetle 3.500 defa kelime-i tevhid'i zikredilecek ve bu zikir süresi boyunca hiç konuşulmayacaktı.¹¹⁰⁰

Vâkîf Sultan'ın ruhuna yapılan dua ile bu hizmet grubunun bir günlük görevi zikir sayısı hedeflenen sayıya ulaştığında sonlanmaktaydı. Vakfiyede bu hizmet grubu arasından onlara öncülük edebilecek bir kişinin (ser-mahfil) müteveli tarafından sorumlu olarak tayin edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ser-mahfil, bu hizmet grubunun görevini layıkıyla yerine

¹⁰⁹⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073

¹⁰⁹⁶ Bkz. BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360

¹⁰⁹⁷ Kelpetin Arpaguş, H. (2002). "Kelime-i Tevhid". *DİA*, C. 25, Ankara, s. 214

¹⁰⁹⁸ Yediyıldız, B. (1983). *a.g.m.* s. 57

¹⁰⁹⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 87

¹¹⁰⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 88-89

getirmesi hususunda mütevellîye karşı sorumlu olduğu gibi bu hizmet kadrosuna atanacak ya da kadrodan azledilecek kişiler hakkında mütevellîye öneri ve görüşlerini bildirme yetkisine sahipti.

Vakfiyede kelime-i tevhidhân hizmet grubundaki görevlilere hizmet bedeli olarak ödenecek maaş miktarları ser-mahfil için 3, grubun geri kalan diğer üyelerine ise 2'şer akçe olarak belirlenmişti. Külliye'nin detaylı kayıtlarını içeren vezaif ve muhâsebe kayıtlarında bu hizmet kadrosu *Müsebbih* olarak yer almış ve bu meslek grubunda bulunan kişilerin isimleri de kaydedilmiştir.¹¹⁰¹ Yukarıdaki çizelgede de görüldüğü üzere, külliye kayıtları bu hizmet grubunun sayısı ve maaş miktarları ile ilgili rakamların tarihsel süreç içerisinde önemli bir değişikliğe uğramadan hemen hemen vakfiyede belirtildiği şekilde kaldığını göstermektedir.

k. Fetihhân: Cami bünyesinde Fetih Sûresi'nin okunması için tahsis edilmiş bir hizmet kadrosudur.¹¹⁰² Tebâreke-hân kadrosu örneğinde olduğu gibi fetihhân kadrosu da vakfiyede yer almamış muhtemelen vakfiyenin tanzim tarihinden sonra caminin hizmet kadrolarına dâhil edilmiştir. Caminin hizmet kadroları arasında fetihhân adında bir kadroya yer verildiği bilgisine ilk kez 1605 yılı kayıtlarında rastlanmıştır.¹¹⁰³ Külliye kayıtlarından bir kişilik olan bu hizmet kadrosu *Cemâat-ı müteferrika-i Cami-i Şerîf* başlığı altında yer almıştır. Fetihhân kadrosuna atanan görevliye ödenen hizmet bedeli de 5 akçe olarak kaydedilmiştir.¹¹⁰⁴ Kayıtlara çeşitli yıllarda fetihhân görevinde bulunan bazı şahısların isimleri de yansımıştır: 1605-1625 yılları arasında Hasan Efendi,¹¹⁰⁵ 1647 yılında Muharrem Efendi¹¹⁰⁶ 1663 yılında Mehmed¹¹⁰⁷ ve 1741 yılında Mehmed Efendi,¹¹⁰⁸ caminin fetihhân görevini üstlenmişlerdi.

l. Tebâreke-hân: Cami bünyesinde Mülk Sûresi'nin okunması için tahsis edilmiş bir hizmet kadrosudur.¹¹⁰⁹ Tebârek-hân kadrosuna ilk kez külliye'nin 1605 yılına ait kayıtlarda rastlanmıştır.¹¹¹⁰ Dolayısıyla vakfiyede yer almayan bu kadro muhtemelen vakfiyenin

¹¹⁰¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073

¹¹⁰² Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 57

¹¹⁰³ BOA. MAD.d. nr. 5039

¹¹⁰⁴ BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹¹⁰⁵ BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631

¹¹⁰⁶ BOA. MAD.d. nr. 5157

¹¹⁰⁷ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹¹⁰⁸ VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹¹⁰⁹ Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 60

¹¹¹⁰ BOA. MAD.d. nr. 5039

tanziminden sonra oluşturulmuştu. Söz konusu kayıtlarda *Cemâat-ı müteferrika-i Cami-i Şerîf* başlığı altında kaydedilen tebâreke-hân kadrosunun bir kişiden oluştuğunu ve bu kişiye ödenen hizmet bedelinin de 5 akçe olduğunu göstermektedir.¹¹¹¹ Ancak 1863 yılında tebârek-hân kadrosuna tayin edilen es-Seyyid Osman Nuri Efendi'nin maaşı aylık 25 kuruş olarak kaydedilmiştir.¹¹¹² Tek kişilik olan bu hizmet kadrosuna atama kriterlerinden söz eden herhangi bir kayda rastlanmasa da 1813 yılına ait tebâreke-hân cihetine dair bir tevcihât kaydına konu olan halef Hâfız Ebubekir Hâlife ile selefi Hâfız Abdurrahman Efendi'nin isimlerinin önünde kullanılan "Hâfız" ve "*erbâb-ı istihkaktan*" sıfatları bu göreve atanan şahısların bu görevi ifa edebilecek vasfa sahip olduklarına işaret etmektedir.¹¹¹³

Külliyenin çeşitli arşiv kayıtlarından tebârek-hân görevinde bulunan şahıslardan 11 kişinin isimlerine ulaşılmıştır: Abdulkerim (1605),¹¹¹⁴ Mustafa Efendi (1625),¹¹¹⁵ İsmail Efendi (1647),¹¹¹⁶ İsmail Efendi (1663),¹¹¹⁷ Seyyid Mehmed Efendi (1740),¹¹¹⁸ Hâfız Ebubekir'den sonra Hâfız Abdurrahman Efendi (1813),¹¹¹⁹ es-Seyyid Osman Nuri Efendi (1863), Hâfız Mustafa Efendi (1882), Mehmed Arif Efendi (1898), Hâfız Yusuf Efendi (1911).¹¹²⁰

m. Vâkıf Adına Yapılacak Hac Ziyareti: Vakfiyede, daha önce kendi hac farzını yerine getirmiş olan birinin vekâleten Vâkıf Sultan adına hac ziyareti yapmak üzere görevlendirilmesine yönelik bir şart belirlenmiştir. Bu görevin ifası için külliye gelirlerinden yıllık 5.000 akçelik bir ödenek ayrılmıştı.¹¹²¹ Külliye kayıtları, vakfiyede belirtildiği şekilde, 5.000 akçe tutarında bir giderin Vâkıf Sultan adına yapılan hac ziyareti için harcadığını göstermektedir.¹¹²² Söz konu hac ziyaretleri için ayrılan ödenek miktarı

¹¹¹¹ BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹¹¹² VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 6, sıra 27

¹¹¹³ BOA. AE. SMHD.II. nr. 28/1757

¹¹¹⁴ BOA. MAD.d. nr. 5039

¹¹¹⁵ BOA. MAD.d. nr. 5631

¹¹¹⁶ BOA. MAD.d. nr. 5157

¹¹¹⁷ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹¹¹⁸ VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹¹¹⁹ BOA. AE. SMHD.II. nr. 28/1757

¹¹²⁰ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 6, sıra 27

¹¹²¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 95-96

¹¹²² (Edâ-i akçe-i bedel-i hacc-ı şerif be rûh-ı hazret-i vâkıf 5.000 akçe) BOA. D. HMH.d. 21735 s. 2, BOA. EV.d. nr. 9202, s. 3, BOA. EV. HMH.d. nr. 4085, s. 2; 6975, s. 3; 6841, s. 4; 7028, s. 4; 7428, s. 2; 7607, s. 3; 7973, s. 3; 8105, s. 3, BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 263

tarihsel süreç içerisinde herhangi bir değişikliğe uğramadan aynen vakfiyede belirtildiği şekilde sabit kalmıştır.

n. Şeyhü'l-kurrâ: Kur'ân'ın kaidelerine göre okuyan ve bunu öğreten ilim adamına şeyhü'l-kurrâ denmiştir.¹¹²³ Vakfiyede adı geçmeyen ve caminin kadrolarına sonradan dâhil edilen bu kadroya ilk kez 1663 yılına ait muhâsebe defterinde rastlanmıştır.¹¹²⁴ Şeyhü'l-kurrâ kadrosu *Cemâat-ı müteferrika-i Cami-i Şerîf* başlığı altında caminin hizmet kadroları arasında yer almıştır. Bu hizmet kadrosuna tayin edilen personelin maaşı günlük 8 akçe olarak kaydedilmiştir. Bu hizmet kadro ile ilgili ulaşılabilen bir diğer kayıt ise 1894 yılına ait tevcihat kayıdır. Bu kayda göre şeyhü'l-kurrâ kadrosuna dönemin padişahı II. Abdülhamid'in beratıyla aylık 60 kuruş hizmet bedeli ile Hâfız Ali Efendi tayin edilmiştir.¹¹²⁵

o. Dersiâm: Yaygın eğitim merkezi olan camilerde halka açık toplu dersler yapılması amacıyla dersiâmlık kadrosu tahsis edilmişti. Bu kadro kapsamında görevlendirilen müderrislere dersiâm denilirdi. Bu unvanı almak ancak belli bir eğitim sürecini başarı ile tamamlamakla mümkündü: Medresedeki eğitim sonrası icazet belgesi alındıktan sonra dersiâm adayları için düzenlenen bir imtihana girmek gerekmektedir. Bu imtihanı başarılı bir şekilde geçen kişi artık resmen dersiâm unvanına sahip olurdu.¹¹²⁶

Dersiâmlık unvanını almaya hak kazananlar halk tarafından genellikle ilmi açıdan belli aşamalardan geçmiş; ilmi yeterliliğe sahip kişiler olarak görülmekte ve bu anlamda dersiâmlar toplumda saygın ve itibar sahibi kişiler olarak öne çıkmaktaydılar. Elbetteki bu durum dersiâmların halk üzerinde önemli bir nüfuz sağlamalarına yol açmaktaydı. Öyle ki bunun farkında olan dönemin padişahları doğrudan halkı ilgilendiren bazı hususlarla ilgili görevlendirmelerde dersiâmları tercih etmekteydiler. Örneğin II. Mahmud yapmış olduğu ıstılahları dersiâmlar aracılığıyla halka duyurmuştu.¹¹²⁷

Külliye vakfiyesinde II. Bâyezid Camii'nin hizmet kadroları arasında adı geçmeyen dersiâmlık cihetinin caminin hizmet kadrolarına sonradan dâhil edildiği anlaşılmaktadır.

¹¹²³ Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 60

¹¹²⁴ Mehmed Efendi Şeyhü'l-kurrâ yevmî 8 akçe. BOA. MAD.d. nr. 2073

¹¹²⁵ BOA. EV. BRT. nr. 291-22

¹¹²⁶ İpşirli, M. (1994a). "Dersiâm". *DİA*, C. 9, İstanbul, s. 185

¹¹²⁷ İpşirli, M. (1994a). **a.g.m.** s. 185

Ancak bunun hangi tarihte gerçekleştiği ile ilgili kayıtlara herhangi bir bilgi yansımamıştır. Bu hizmet kadrosu ile ilgili ilk bilgiye 17. yüzyıl kayıtları arasında rastlanmıştır.¹¹²⁸ Söz konusu kayıtlar ekseriyetle dersiâmlık cihetine yapılan tevcihat kayıtlarından oluşmaktadır. Bu kayıtlar cami dersiâmlarının hizmet bedeli olarak aldıkları maaş tutarının kişi başı 5 ile 10 akçe arasında değiştiğini göstermektedir. Kayıtlarda dersiâmların maaşları külliye bütçesinden karşılanmadığı onun yerine çeşitli vakıflar tarafından karşılandığı bilgisi yer almaktadır.¹¹²⁹ II. Bâyezid Camii bünyesinde hizmet veren dersiâm maaşlarının neden külliye bütçesinden değil de farklı vakıflar tarafından ödendiğine ya da bu durumun geçici mi yoksa sürekli mi olduğuna dair kayıtlara herhangi bir bilgi yansımamıştır.

II. Bâyezid Camii'nin dersiâmlık kadrosunda bulunan kişi sayısı ile ilgili 1840 yılına kadar kayıtlarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak 1840 yılına ait bir vesikada II. Bâyezid Camii'nin dersiâmlık görevini üstlenen kişilerin listesine rastlanmıştır ve listenin *Sultan Bâyezid Han Camii Şerifinde Olan Dersiâm Efendiler* başlığı altında 19 dersiâmın ismi yer almıştır.¹¹³⁰ Bu görevlilere ödenen aylık maaş 100'er kuruş olarak kaydedilmiştir. Çeşitli kaynaklar dersiâmlık görevi ifa edenler arasında Elmalılı Mahmud Hamdi Yazır,¹¹³¹ Nakşibendî Hâlidî, Şeyhi İsmâil Necâti Efendi¹¹³² gibi dönemin önemli ilim adamlarının da bulunduğunu göstermektedir. Caminin dersiâmlık görevinde bulunmuş olanlar buradaki görevleri sonrasında memleketin çeşitli yerlerindeki müftülük ve kadılık gibi önemli kadrolarda görevlendirildikleri Ceride-i ilmiyye kayıtlarına yansıyan diğer bir ayrıntı olarak öne çıkmaktadır.¹¹³³

¹¹²⁸ BOA. AE. SMMD.IV. nr. 22-2428

¹¹²⁹ Meselâ 1712 yılında ait tevcihat kaydında yevmî 5 akçe hizmet bedeli karşılığında II. Bâyezid Camii'ne tayin edilen dersiâmın maaşı Hacı Mustafa Evkafı'ndan karşılanmıştır. (BOA. İE. EV. nr. 52/5799), Yine 1776 yılına ait bir tevcihat kaydından yevmî 6 akçe hizmet bedeli karşılığında II. Bâyezid Camii'ne dersiâm olarak tayin edilen Ali Efendi'nin maaşını Hanife Hatun Evkafı üstlenmiştir. (BOA. AE. SABH.I. nr. 145/9769), Caminin dersiâmlık cihetine tayin edilen dersiâmların maaşlarını üstlenen başka vakıflar için de bkz. BOA. C. MF. nr.56/2751, 56/2772, 114/5683, 170/8462, 172/8554, 138/6866, 139/6928, BOA. AE. SABH.I. nr. 209/13875, 145/9769

¹¹³⁰ Ahmed Efendi, Ali Efendi, el-Hac Musa Efendi, İbrahim Efendi, Şeyh Halil Efendi, Abdurrahman Efendi, Ahmed Efendi, Ömer Efendi, Salih Efendi, Abbas Efendi, Mustafa Efendi, Havacızâde Mehmed Efendi, Hüseyin Efendi, Osman Efendi, Ahmed Efendi, İbrahim Efendi, Mustafa Efendi, Hâfız Efendi, İbrahim Efendi, BOA. TS.MA.e. nr. 409-7

¹¹³¹ Öztürk, N. (1995b), **a.g.m.** s. 5

¹¹³² İsmâil Necâti Efendi hakkında geniş bilgi için bkz. Eyice, S. (1987). "İstanbul'un Kaybolan Eski Eserlerinden: Fatma Sultan Camii ve Gümüşhaneli Dergâhı". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, s. 475-511, Sayar, A. G. (2001). "İsmâil Necâti Efendi". *DİA.*, C. 23, İstanbul, s. 115

¹¹³³ Yenilmez, H. (2019). *Ceride-i İlmiyye'ye Göre Osmanlı Son Döneminde İlmiyenin İşleyişi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, s. 58, 71, 78, 91, 100, 116

Bu başlık altında incelenen caminin cihet-i fer'iyye kadrosu diğer camilerde de olduğu gibi 1 Ocak 1926 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlayan genelgeyle kaldırılmıştır.¹¹³⁴

4.1.1.2. Yardımcı görevliler

Caminin faaliyetlerini eksiksiz bir şekilde gerçekleştirebilmesi için fiziki ortamın sürekli temiz ve derli-toplu bir şekilde hazır tutulması gerekmektedir. Dolayısıyla bakım ve temizliği ile ilgili alınması gereken tedbirler caminin asli fonksiyonlarının icrası için büyük önem arz etmekteydi. Bu nedenle II. Bâyezid Külliye Camii'nin aydınlatılması, temizliği ve bakımı gibi işlemlere yönelik alınması gereken tedbirleri vakfiyede en ince ayrıntısına kadar belirlemiştir.¹¹³⁵ Bunlar arasında konu ile ilgili tahsis edilmesi gereken kadrolar, buralara tayin edilecek elemanların nitelikleri, görev tanımları ve hizmetleri karşılığında alacakları maaş miktarına kadar pek çok ayrıntıya yer verilmiştir. Aşağıda, külliye vakfiyesinde asli faaliyetlerin aksamaması için caminin içindeki fiziki ortamın sürekli muntazam bir şekilde tutulmasına yönelik alınan tedbirler kapsamında tahsis edilen kadrolar ve bu kadrolardaki personelin görevi, sayısı; maaş miktarları ve tüm bu hususların tarihsel süreç içerisindeki değişim seyirleri ele alınacaktır. Söz konusu hususlarla ilgili bazı sayısal veriler aşağıda yer alan 3 no'lu çizelgeye aktarılacaktır.

¹¹³⁴ Öcal, M. (2008). "Künye Defterleri'ne Göre İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930)". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2, s. 222

¹¹³⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 95-101

Çizelge 4.3. Yardımcı görevliler¹¹³⁶ (akçe)

Yıllar	Sirâcîyân		Kayyım		Perdedûz*		Buhûrî*		Hâfız-ı Mushaf		Ferrâş-ı helâ		Saka (İbrikiyân)		Bevvâb	
PS / GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ
Vakfiye	4	4	6	4	-	-	1	10	1	4	2	3	2	2	-	-
1574	4	4	6	4	1	2	1	10	1	4	2	3	2	2	3	3*/2
1575	4	4	6	4	1	2	1	10	1	4	2	3	2	2	3	3/2
1578	4	4	6	4	1	2	1	10	1	4	2	3	2	2	3	3/2
1580	4	4	6	4	1	2	1	10	1	4	2	3	2	2	3	3/2
1584	4	4	6	4	1	2	1	10	1	4	2	3	2	2	3	3/2
1595	4	4	-	30	-	-	1	10	1	4	2	3	2	2	-	-
1605	4	4	6	4	1	2	1	10	2	4	-	-	-	-	3	3/2
1625	4	4	6	4	1	2	1	10	2	4	-	-	-	-	-	-
1647	4	4	10	36	1	2	1	10	2	4					3	3/2
1650	4	4	11	36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1663	9	30	6	4	-	-	-	-	2	4	-	-	-	-	3	3/2
1696	-	32	-	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

¹¹³⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 4504, 2073, BOA. EV. HMH.d. nr. 871

* Perdedûz aldı altında muhasebe kayıtlarında yer alan hizmet kadrosu muhasebe ve vezaif kayıtlarında “Cemâat-ı Kayyımân-ı Cami-i Şerif” başlığı altında yer aldığı için ayrı bir alt başlık altında değerlendirilmemiş bu hizmet kadrosu aşağıda “b. Kayyıman” başlığı altında ele alınmıştır.

* Çizelgede yer alan 10 akçeden 6 akçesi buhûrinin günlük hizmet karşılığı, geriye kalan 4 akçe ise gerekli olan malzemelerin alınması için ödenmiştir.

* Caminin avlu kapısından (Harem-i sagîr) sorumlu olan bevvâb günlük 3 akçe, külliye avlusunun kapısından (Harem-i kebir) sorumlu olan diğer 2 kapı görevlisine ise günlük 2'er akçe ücret ödenmiştir

a. Sirâcîyân: Caminin aydınlatma işlemlerinden sorumlu olan hizmet elemanlarına sirâcî denilmiştir. Vakfiyede caminin aydınlatma işlemleri için bir sirâcîyân kadrosu tahsis edilmiş ve bu kadroya tayin edilecek kişilerin nitelikleri, görev ve sorumluklarının yanı sıra bunlara hizmet bedeli olarak ödenecek maaş miktarlarına yer verilmiştir. Buna göre; salih ve işin ehli dört kişi sirâcî olarak tayin edilecekti. Bunlar caminin mumlarını (çerağlarını) ve kandillerini vaktinde yakıp söndürmek; kandillerin temizliği, bakımını yapmak ve - mütevellinin bilgisi dâhilinde- bunlarla ilgili gerekli malzemeyi temin etmekle mükellef olacaktı. Hizmetleri karşılığında sirâcîlara ödenecek maaş tutarı ise kişi başı günlük (yevmî) 4 akçe olarak belirlenmişti.¹¹³⁷ Ayrıca, kayıtlara yansıdığı kadarıyla II. Bâyezid çeşitli tarihlerde söz konusu hizmet grubuna in'âmlarda da bulunmuştu.¹¹³⁸

Bu hizmet grubu ile ilgili vakfiyede belirlenen koşulların tarihsel süreç içerisindeki değişim seyrini incelemek için külliye'nin çeşitli muhâsebe defterlerinden yararlanıldı. Külliye personeline ait detaylı kayıtlar içeren muhâsebe defterlerinde söz konusu hizmet grubu "Cemâat-ı Sirâcîyân-ı Cami-i Şerîf" başlığı altında kaydedilmiştir.¹¹³⁹ Bazı kayıtlarda sirâcîyân meslek grubunda yer alan görevlilerin isimleri de yazılmıştır.¹¹⁴⁰ Bu kayıtlarda - yukarıdaki çizelgede de (3 no'lu) görüldüğü üzere- vakfiyede belirlenen personel sayısı ve hizmet bedeli olarak onlara ödenen maaş tutarında her hangi bir değişiklik olmadan 17. yüzyılın sonralarına kadar sabit kalmıştır. Ancak 1663 yılına ait kayıtlar sirâcîyân kadrosuna ayrıca beş kişinin dâhil edilmesiyle kadrodaki eleman sayısının dokuza yükseldiğini göstermektedir.¹¹⁴¹

Kadrodaki eleman sayısının artmasıyla beraber aralarından biri *ser-sirâcîyân* (sorumlu) olarak tayin edilmiştir. Yukarıda sözü edilen 1663 yılına ait kayıt *Cemâat-ı Sirâcîyân-ı Cami-i Şerîf* kadrosuna mensup elemanların hizmet bedeli olarak aldıkları maaş tutarları arasında farklılık olduğunu göstermektedir. Buna göre *ser-sirâcîyân* 6 akçe, beş kişi

¹¹³⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 96-97

¹¹³⁸ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 171, 307, 356,

¹¹³⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 4504, 2073, BOA. EV. HMH.d. nr. 871, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹¹⁴⁰ Çeşitli yıllarda "Cemâat-ı Sirâcîyân-ı Cami-i Şerîf" başlığı altında görev alan personelin isimleri: (1574-1578) Gazanfer Efendi, Ahmed Efendi, Abdullah Efendi, Hasan Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337); (1580-1585) Abdullah Efendi, Ahmed Efendi, Hasan Efendi, İlyas Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, 1360); (1647) Mustafa Efendi, Mehmed Efendi, Mehmed Efendi, Ömer Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5157); (1663) Mehmed Efendi, Mehmed Efendi, Ömer Efendi, İsmail Efendi, ... Efendi, Mehmed Efendi, Ali Efendi (BOA. MAD.d. nr. 2073)

¹¹⁴¹ BOA. MAD.d. nr. 2073

4'er akçe ve diğer üç kişi ise 2'şer akçe hizmet bedeli almıştır. Yeni olan bu durum daha önceki kayıtlarda her hangi bir fark gözetmeden grubun tüm çalışanlarına aynen vakfiyede belirtildiği şekilde hizmet bedeli olarak 4'er akçe ödenmişti.¹¹⁴² 1663 yılına ait muhâsebe defterine yansıyan söz konusu hizmet kadrosundaki çalışanların aldıkları ücret miktarları arasındaki farklılığın nedenine ilişkin kayıtlarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak söz konusu durumun kendi içlerindeki görev dağılımı, yapılan iş niteliğine göre değişen iş yükü ya da kıdem farkında kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. 1696 yılına ait muhâsebe defterinde sirâcî meslek grubuna ödenen maaşın toplamı *fî yevmî* 32 başlığı altında verilirken meslekte kaç kişinin görevli olduğu bilgisine yer verilmemiştir.¹¹⁴³ Önceki kişi sayısına göre ödenen bu maaş miktarında 2 akçelik bir artış söz konusudur. Ancak bu artışa gruba eklenen yeni bir çalışanın mı yoksa mevcut çalışanların maaşlarına yapılan zamdan mı kaynaklandığı bilinmemektedir.

b. Kayyım: Bu tabir vakıf literatüründe hem müteveli için hem de camilerin temizlik görevlisi için kullanılmıştır.¹¹⁴⁴ Külliye vakfiyesinde yer alan kayyımlık kadrosu caminin hizmet kadrosunda yer almıştır. Bu kadroya işin ehli salih altı kişinin tayin edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Vakfiyede bu altı kayyım görevlisinin görev ve sorumluluklarının yanı sıra hizmet bedeli olarak aldıkları maaş miktarlarına da yer verilmiştir. Buna göre caminin halı ve hasırlarını sermek ve süpürmek, hâremin (avlu) içini temizlemek, caminin kapılarını vaktinde açıp kapatmak, kapıların bakımını yapmak, gerekli görüldüğünde camiye halı ve hasır satın almak kayyımların görev ve sorumluluk kapsamını oluşturmaktaydı. Altı kişiden oluşan kayyımlık kadrosu bünyesinde çalışanları üçer kişilik iki grup halinde mütevellinin bilgisi ve onayı ile görevlerini Cuma günleri hariç nöbetleşe ifa edeceklerdi. Buna göre üç kayyım her gün fecirden yatsı namazının sonuna kadar camide bulunacak ve yapmakla mükellef oldukları hizmetleri yeri getireceklerdi. Hizmet karşılığı olarak kayyımların her birine günlük 4 akçe ödenecekti.¹¹⁴⁵ Kayıtlar II. Bâyezid'in sağlığında, caminin diğer hizmet gruplarında olduğu gibi, çeşitli tarihlerde kayyım cihetinde bulunan elemanlara da in'âm ve ihsanlarda bulunduğunu göstermektedir.¹¹⁴⁶

¹¹⁴² BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 4504

¹¹⁴³ BOA. EV. HMH.d. nr. 871

¹¹⁴⁴ Pakalın, M. Z. **a.g.e.** C. II, s. 223, Özmel, İ. (2002). "Kayyım". **DİA**, C. 25, Ankara, s. 107

¹¹⁴⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 97-98

¹¹⁴⁶ "Cemâ'at-ı Kayyımân-ı İmâret-ı Hazret-i hullide mülkühu" başlığı altın da 911/1506 yılında 500 akçe in'am almışlar bu miktar daha sonra 914/1508 yılında iki katına çıkarak 1.000 akçe olmuştu. M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 171, 478, 306

Kayyımlik kadrosuna ilişkin bilgiler çeşitli vezaif ve muhâsebe defterlerindeki “Cemâat-ı Kayyımân-ı Cami-i Şerîf” başlığı altında yer almıştır.¹¹⁴⁷ Bu başlık altında kayyımlik görevinde bulunmuş bazı şahısların isimleri kaydedilmiştir.¹¹⁴⁸ Burada *perdedûz* denilen bir elemanın ismi ve aldığı hizmet bedeli de yer almıştır.¹¹⁴⁹ Vakfiyede bahsi geçmeyen bu kadrosunun vakfiyenin kaleme alındığı tarihten sonra oluşturulduğu ve cami perdelerinin yıkanması, asılması ve düzeltilmesi gibi işlerde sorumlu olduğu düşünülmektedir. 1595 yılı kayıtlarında *Cemâat-ı Kayyımân* başlığı altında, kişi sayısı belirtilmeden -içinde perdedûz görevlisine ödenen 2 akçenin de yer aldığı tahmin edilen-toplam günlük hizmet bedel tutarı günlük 30 akçe şeklinde kaydedilmiştir.

Önceki kayıtlara oranla bu hizmet miktarında toplam 4 akçelik bir artış söz konusudur. Ancak bu artış kadroya yeni bir eleman alımından mı yoksa mevcut elemanların maaşlarına yapılan zamdan mı kaynaklandığına dair kayıtlarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. 1647 yılına ait kayıtlarda ise “Cemâat-ı Kayyımân-ı Cami-i Şerîf” başlığı altında on personelin isim ve maaş bilgileri yansımıştır.¹¹⁵⁰ 1650 yılına ait muhâsebe defterinde de ise “Cemâat-ı Kayyımân-ı Cami-i Şerîf” başlığı altında kayyım kadrosunu oluşturan kişi sayısı altı olarak kaydedilmiştir.¹¹⁵¹ 1663 yılına ait kayıтта kayyımlardan birinin gruba sorumlu (ser-kayyımân) olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁵² Burada ser-kayyımânın hizmet bedeli günlük olarak 6, gruptaki diğer dört kişinin ise 4'er akçe olarak

¹¹⁴⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 4504, 2073, BOA. EV. HMH.d. nr. 871, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹¹⁴⁸ Çeşitli yıllarda kayyımlik görevini yapmış şahısların isimleri: (1574) Derviş Efendi, Hasan Efendi, Mustafa Efendi, Hızır bin Yusuf, Hızır bin Abdullah, Rıdvan Efendi (BOA. TS. MA.d. nr. 1241); (1575) Derviş Efendi, Hasan Efendi, Mustafa Efendi, Hacı Nasuh Efendi, Hızır Efendi, Rıdvan Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15); (1578) Derviş Efendi, Hasan Efendi, Mustafa Efendi, Hacı Nasuh Efendi, Behram Efendi, Rıdvan Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1337); (1580) Hacı Ahmed Efendi, Hüseyin Efendi, Mustafa Efendi, Hacı Nasuh Efendi, Mehmed Efendi, Rıdvan Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44); (1585) Hacı Ahmed Efendi, Hüseyin Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Hacı Nasuh Efendi, Halil Efendi, Rıdvan Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1360); (1647) Mehmed Efendi, Mehmed bin Hamza Efendi, Mehmed bin Süleyman Efendi, Süleyman Efendi, Rûmî (?) Efendi, Fazıl Efendi, Seyyid Halil Efendi, Mehmed Efendi, Eyyup Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5157); (1663) Mehmed Efendi (ser-kayyımân), Abdurrahman Efendi, Mahmud Efendi, Mehmed Efendi, Fazıl Efendi, Resul Efendi, Seyyid Halil Efendi, Eyyup Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 2073)

¹¹⁴⁹ 1574-1585 yılına kadar günlük 2 akçe karşılığında Mihran Efendi (BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360) ve 1647 yılında günlük 2 akçe ile Mustafa Efendi (BOA. MAD.d. nr. 5157) perdedûz görevini ifa etmişlerdir.

¹¹⁵⁰ (1647) Mehmed Efendi, Mehmed bin Hamza, Mehmed bin Süleyman, Süleyman Efendi, Rûmî (?) Efendi, Fazıl Efendi, Seyyid Halil Efendi, Mehmed Efendi, Eyyup Efendi, Mustaf Efendi (perdedûz), (BOA. MAD.d. nr. 5157)

¹¹⁵¹ BOA. MAD.d. nr. 4504

¹¹⁵² BOA. MAD.d. nr. 2073

kaydedilmiştir. 1696 yılına ait kayıtlarda ise kişi sayısı belirtilmeden perdedûz görevlisi ile kayyımların maaş miktarları toplanarak tek kalemde kayıt altına alınmıştır.¹¹⁵³

c. Buhûrî: Cami, mescit ve tekkelerde kötü kokuları gidermek ve etrafa güzel kokular yaymak amacıyla buhûrî denilen görevli tarafından¹¹⁵⁴ uygun görülen yerlerde buhur yakılırdı. Yakıldığında etrafa güzel kokular saçan bir madde olan buhur, tütsü için kullanılmıştır.¹¹⁵⁵ İslamiyet'in ilk yıllarından beri mescitlerde uygulanan bu faaliyet bir gelenek halini almıştı.¹¹⁵⁶ Külliye vakfiyesinde camide buhur yakma işiyle ilgili bir kadro tahsis edilmişti. Bu kadroya dürüst ve salih bir kimsenin tayin edilmesi istenmişti. Buhûrînin görev ve sorumluluğu *âdet-i ma'rufe üzerine* caminin uygun yerlerine buhur koymak ve yakmak; buhur için gerekli malzemeleri satın almak şeklinde açıklanmıştı. Bu hizmetleri karşılığında kendisine günlük 4 akçe maaş ve satın alınacak malzemeler için ise 6 akçe ücret ödenecekti.¹¹⁵⁷

Buhûrî ile ilgili vakfiyede belirlenen şartlar külliye kayıtlarına da aynı şekilde yansımıştır. Külliye personeline ilişkin bilgilerin detaylı bir şekilde kaydedildiği vezaif ve muhâsebe defterlerinde buhûrî ile ilgili bilgilere *Cemâat-ı Müteferrika-i Cami-i Şerîf* başlığı altında yer verilmiştir.¹¹⁵⁸ Kayıtlarda kendisine hizmet bedeli olarak 4 ve alınacak malzeme için de 6 akçe olmak üzere toplamda 10 akçe ücret ödendiği belirtilmektedir. Ancak 1663 yılına ait kayıтта buhûrîye sadece hizmet bedeli olan 4 akçe verildiğini göstermektedir.¹¹⁵⁹

II. Bâyezid dönemi İn'âmat Defteri'nden, caminin diğer bazı görevlileri gibi, buhûrînin de çeşitli tarihlerde Vâkıf Sultan'ın in'âm ve ihsanına mazhar olduğu anlaşılmaktadır. Defterdeki kayıtlar ayrıca Vâkıf Sultan'ın in'âmına mazhar olan Murâd adlı buhûrînin buna istinaden 250 akçe aldığını ve 1511 yılına kadar görevine devam ettiğini göstermektedir.¹¹⁶⁰ Külliye ait bazı kayıtlarında caminin buhûrî kadrosunda yer alan

¹¹⁵³ BOA. EV. HMH.d. nr. 871

¹¹⁵⁴ Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 56

¹¹⁵⁵ Pakalın, M. Z. **a.g.e.** C. I, s. 245, Erdem, S. (1992). "Buhur". **DİA.**, C. 6, İstanbul, s. 383

¹¹⁵⁶ Erdem, S. (1992). **a.g.m.** s. 384

¹¹⁵⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 98-99

¹¹⁵⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 4504, 2073, BOA. EV. HMH.d. nr. 871, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹¹⁵⁹ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹¹⁶⁰ "Murâd, buhûrî-i İmâret-i Hazret-i hullide mülkuhu 250", M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 306, 354, 478

şahısların isimlerine ulaşmak mümkündür. Bunlardan bazıları: Mehmed Hâlîfe (1574),¹¹⁶¹ Mustafa bin Mehmed (1575-1595),¹¹⁶² Mustafa Efendi (1625),¹¹⁶³ Mehmed Efendi (1647),¹¹⁶⁴ Mehmed Efendi (1663)¹¹⁶⁵ şeklinde kayıtlara yansımıştır.

d. Hâfız-ı Mushaf: Caminin Mushaflarını korumakla görevli olan kişiye denilmiştir. Vakfiyede, caminin Mushaflarını koruması için emin ve salih bir kişinin görevlendirilmesi ve bunun karşılığında kendisine günlük 4 akçe maaş verilmesi yönünde bir şart konmuştu.¹¹⁶⁶ Vakfiyede caminin Mushaflarını korumak üzere görevlendirilen ilk kişinin 1507 yılına ait in'âm kaydına konu olan Musa adlı şahıs olduğu öğrenilmektedir.¹¹⁶⁷ Yine in'âm kayıtlarından II. Bâyezid'in çeşitli tarihlerde caminin Mushaf görevlisine 100 akçe in'âm ve ihsanda bulunmuş olduğu görülmektedir.¹¹⁶⁸

Caminin hâfız-ı mushafı ile ilgili bilgiler külliye'nin vezaif ve muhâsebe defterlerinin *Cemâat-ı Müteferrika-i Cami-i Şerîf* başlığı altında kaydedilmiştir.¹¹⁶⁹ Kayıtlardan 1605 yılına kadar Mushafları korumakla görevli olan kişi sayısı vakfiyede belirtildiği şekilde bir iken¹¹⁷⁰ söz konusu yılda bu sayının ikiye çıkarıldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁷¹ Bu durum camide bulunan Mushaf ve okuyucu sayısının artışı şeklinde yorumlanabilir. Caminin Mushaflarını korumakla görevli olan her iki görevli için ödenen hizmet bedeli eşit şekilde kişi başı 4 akçe olarak kayıtlara yansımıştır. Söz konusu kayıtlara cami Mushaflarının isimleri de yansımıştır.¹¹⁷²

¹¹⁶¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241

¹¹⁶² BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹¹⁶³ BOA. MAD.d. nr. 5631

¹¹⁶⁴ BOA. MAD.d. nr. 5157

¹¹⁶⁵ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹¹⁶⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 99

¹¹⁶⁷ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 206

¹¹⁶⁸ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 253, 306, 354, 478

¹¹⁶⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹¹⁷⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215

¹¹⁷¹ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 3

¹¹⁷² Seyyid Mehmed (1574-1575), (BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15); Hasan Efendi (1578-1585), (BOA. TS. MA.d. nr. 1337, 3658/44, 1360), Ali Efendi (1595), (BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215); Ali Efendi ve Yusuf Efendi (1605), (BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 3); Mehmed Efendi ve Mehmed bin Hamza (1647), (BOA. MAD.d. nr. 5157); Mehmed Efendi ve Abdullah Efendi (1663), (BOA. MAD.d. nr. 2073), Mehmed bin İbrahim (1741), (VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105); es-Seyyid Hâfız İsmail (?), (VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96)

e. Ferrâş-ı helâ: Ferrâş; cami, mescit ve imâret gibi çeşitli vakıf müesseselerinin temizliği için görevlendirilen kişiler için kullanılmıştır.¹¹⁷³ Vakfiyede, caminin arkasında bulunan tuvaletlerin temizliği için bir kadro tahsis edilmesi ve bu kadroya günlük 3'er akçe karşılığında iki kişinin tayin edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁷⁴ Bu görevliler her gün tuvaletlerin temizliğinin yanı sıra imârethâne mutfağı ve ihtiyaç sahiplerinin yemek yedikleri yerlerin temizliğinden de sorumlu kılınmışlardı. Bu hizmet grubuna ilişkin bilgilere külliye ait tespit edilebilen en erken tarihli muhâsebe defterinde "Cemâat-ı ferrâşan-ı helâ" başlığı altında yer verilmiş ve bu başlığın hemen karşısında "Abdesthâne temizleyicileri" şeklinde bir açıklama da eklenmiştir.¹¹⁷⁵

Külliye ait bilgilerinin teferruatlı bir şekilde kaydedildiği çeşitli kaynaklarda söz konusu hizmet grubu ile bilgilere 1595 yılına kadar müstakil bir başlık altında (Cemâat-ı ferrâşan-ı helâ) yer verilmiştir.¹¹⁷⁶ Ancak bu tarihten sonraki külliye kayıtlarında camiye ait helâ temizlik görevlileri ile ilgili bilgiler külliye'nin diğer birimlerindeki temizlik (ferrâşan) görevlilerinin bilgileri toplu olarak kaydedilmiştir.¹¹⁷⁷ Bu nedenle, yukarıdaki 3 no'lu çizelgede de görüldüğü üzere bu hizmet grubu ile ilgili bilgiler ancak 1595 yılına kadar takip edilebilmektedir.

f. Saka (İbrikciyân): Su taşıyan, su getiren kişi için saka unvanı kullanılmıştır.¹¹⁷⁸ Vakfiyede abdest sularının hazırlanması amacıyla iki kişilik bir kadro tahsis edilmiş ve bu kadroya tayin edilecek elemanların görev ve sorumlulukları tanımlanmıştır.¹¹⁷⁹ Buna göre tayin olunacak elemanlar caminin yan kapı girişine konan abdest musluklarını ve taharet için kullanılacak ibriklerin su ile doldurarak kullanıma hazır bir şekilde tutmak ve yeni ibrik satın alma ihtiyacı durumunda mütevellinin izniyle vakıf parasından ibrik satın almaktan sorumlu olacaklardı. Bu hizmetleri karşılığında her iki elemana da günlük 2'şer akçe ücret ödenecekti.

Vakfiyede yer verilen bu hizmet kadrosu külliye'nin tespit edilen en erken tarihli muhâsebe defterinde "Cemâat-ı İbrikciyân" başlığı ile yansımıştır. Bu başlık altında günlük

¹¹⁷³ Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. I, s. 608, Yediyıldız, B. (1983). *a.g.m.* s. 57, İpşirli, M. (1995). "Ferrâş". *DİA.*, C. 12, İstanbul, s. 408

¹¹⁷⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 99-100

¹¹⁷⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 44

¹¹⁷⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹¹⁷⁷ BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073

¹¹⁷⁸ Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. III, s. 96

¹¹⁷⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 100-101

2’şer akçe ücret alan iki görevli kaydedilmiştir.¹¹⁸⁰ Külliye ait bilgilerin teferruatlı bir şekilde kayıt altına alındığı çeşitli kaynaklarda yukarıda *ferrâşan-ı helâ* görevlileri örneğinde görüldüğü gibi caminin ibrikçi görevlileri ile ilgili bilgiler de 1595 yılına kadar müstakil bir başlık altında (Cemâat-ı ibrikciyân) kayda alınmıştır.¹¹⁸¹ Ancak 1595 yılından sonraki kayıtlarda bu hizmet elemanları ile ilgili bilgilerin külliye’nin temizlik görevlileri ile ilgili bilgiler toplu bir şekilde kaydedilmiş olabileceği düşünülmektedir. Nitekim külliye’nin 1625 yılı kayıtlarını içeren muhâsebe defterinde caminin personel kayıtlarının Cemâat-ı Ferrâşân başlığı altında *neferân 10* şeklinde caminin temizlik işlemlerinden sorumlu olanların toplam sayısı verilmiştir.¹¹⁸² Bu sayı içerisinde caminin ibrikçileri ve diğer temizlik elemanlarının da yer aldığı tahmin edilmektedir.

g. Bevvâb (Kapıcı): Vakıf müesseselerinde kapıcı olarak görevlendirilen kişi için kullanılmıştır.¹¹⁸³ Külliye vakfiyesinde cami kapılarının zamanında açılıp kapatılması için özellikle tahsis edilmiş herhangi bir hizmet kadrosu bulunmamaktadır. Cami kapılarının zamanında açıp kapatma görevi yukarıda belirtildiği üzere caminin temizliğinden sorumlu olan kayyım görevlilerine verilmişti.¹¹⁸⁴ Ancak külliye personelinin detaylı kayıtlarını içeren muhâsebe defterlerinde caminin hizmet kadroları arasında üç kişilik bir bevvâb kadrosunun da yer aldığı görülmektedir.¹¹⁸⁵ Söz konusu kayıtların “Cemâat-ı Bevvâbân” başlığı altında külliye’nin diğer birimlerinde görevli olan kapıcıların yanı sıra cami avlusu “harem-i sâgîr” için bir ve külliye’nin etrafını çevreleyen dış avlusu “harem-i kebir” için ise iki olmak üzere toplamda üç kapıcıya yer verilmiştir. Külliye avlusundan sorumlu olan kapıcılara hizmet bedeli olarak ödenen maaş miktarı günlük 2’şer, cami kapıcısına ise günlük 3 akçe olarak kayıtlara yansımıştır. Bu kayıtlardan da anlaşıldığı üzere cami ve külliye’ye ait diğer birimlerin yer aldığı dış avlu kapılarının belli bir vakitte açılıp kapatılması için yeni bir kadro tahsis edilmişti.

Vakfiyede bevvâb kadrosunun tahsis edilmemiş olması vakfiye’nin tanzim tarihinde böyle bir kadroya ihtiyaç duyulmamış olabileceğini düşündürmektedir. Kayıtlar zamanla

¹¹⁸⁰ Ramazan bin Hamza ve Hızır bin Yufus BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 44

¹¹⁸¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹¹⁸² BOA. MAD.d. nr. 5631

¹¹⁸³ Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. I, s. 212, Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 56

¹¹⁸⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 97

¹¹⁸⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

oluşan ihtiyaç üzerine günün belirlenen vakitlerinde kapıları açıp-kapatma görevinin kayyım görevlilerinden alınmış olduğunu göstermektedir.

4.1.1.3. Camide gündelik hayat

Şu ana kadar, İstanbul'da Osmanlı döneminden kalma en eski selâtin camisi unvanına sahip II. Bâyezid Camii'nin toplumsal hayattaki önemi, faaliyet kapsamı ve bu kapsamda oluşturulan kadro çeşitlerinin yanı sıra bu kadrolara atanan personelin niteliği ve bu personele hizmet bedeli olarak ödenen ücretler ele alındı. İşte dini, sosyal, eğitsel ve kültürel olarak birçok alanda yürütülen bu faaliyetler belli bir program dâhilinde cami bünyesinde günlük olarak yapılması gerekenler hususunda belli bir rutin oluşturmaktaydı. Tam da bu noktada her günün, herhangi bir aksaklığa mahal vermeden bir öncekini tekraren, belli bir yerde başlayıp bir yerde bitmesi önem arz etmekteydi. Peki, buna göre, bu denli farklı türden faaliyetlerin iç içe icra edildiği bu camide bir gün nasıl başlar, gün içinde neler yapılır ve o gün nasıl sona ererdi? Yapılan araştırmalarda maalesef bu sorulara doğrudan cevap oluşturabilecek anı veya günlük tarzında herhangi bir kaynağa ulaşamamıştır.

Ancak buraya kadar verilen bilgiler külliye bânîsi tarafından belirlenen kadrolar arası görev dağılımı, bu kadrolarda yer alan personelin pozisyonu, görev ve sorumlukları; caminin iç işleyişi ile ilgili konulan kurallar gibi detaylar bir nevi caminin günlük programını oluşturmakta ve camideki bir günlük yaşam döngüsüne ilişkin canlı bir tasvir fırsatı sunmaktadır. Dolayısıyla bu başlık altında söz konusu bilgilerin yanı sıra vakfiyede günün belirli vakitlerinde yapılması öngörülen faaliyetler için tayin edilen zamanlara ilişkin bilgiler ışığında camideki bir günlük yaşamın bir bütün halinde nasıl olabileceğine dair bir perspektif çizilecektir.

Camide günlük program caminin asli faaliyetlerinden biri olan namaz vakitlerine göre şekillenmişti. Cuma ve bayramlar gibi özel günler hariç diğer günlerde caminin standart günlük programı uygulanmaktaydı. Odak noktasını namaz vakitlerinin oluşturduğu bu program gün ağarmaya yüz tuttuğunda kapı görevlilerinin cami kapılarını açmasıyla başlardı.¹¹⁸⁶ Eğer bir önceki günün bitiminde temizlik yapılmamış ya da eksik yapılmış ise ilgili görevliler camiye eksiksiz bir şekilde temizleyip günlük faaliyete hazır konuma getirmeye çalışırken diğer taraftan ibrikçiler de aynı zamanda cemâatin abdest suyunu

¹¹⁸⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 98

(akşamdan hazırlanmadıysa) cemâat daha camiye varmadan önce hazırlamaya koyuluyorlardı.¹¹⁸⁷ Noktacı denilen görevli ise söz konusu hazırlıkların tamamlanıp tamamlanmadığını denetlemekteydi.¹¹⁸⁸

Tüm bu hazırlıkların ardından o gün görevli olan dört müezzin ikişerli iki grup halinde¹¹⁸⁹ caminin iki minaresine çıkıp tek ses halinde seslendirdikleri ezanla cami cemâatını sabah namazına davet ederlerdi. Cemâati toplandıktan sonra o gün görevli olan cami imamı¹¹⁹⁰ cemâatın önünde saf tutarak *muarrif*'in namaz öncesi Allah'a *hamdü senâda* ve Hz. Peygamber'e *selâtü selam* getirerek sabah namazını başlatır ve yine *muarrif*'in Allah'a *hamdü senâda* ve Hz. Peygamber'e *selâtü selam*¹¹⁹¹ getirmesiyle namazı tamamlardı. Sabah namazının tamamlanmasını takiben rutin okuma seansları düzenlenirdi.¹¹⁹² Yasinhân caminin kurrâ kürsüsünden Yâsin Sûresi'ni okumaya başlardı. En'âm Sûresi'ni okumakla görevli olan kişiler yerlerini alırdı. Öte yandan günün ilk hatmini okumak üzere cüzhânlar kendileri için ayrılmış bölümde toplanır ve grup başkanı (sermahfil) grubun her bir üyesinin okuyacağı cüzü belirledikten sonra Kur'ân'ı Kerim'i okuma seansını başlatırdı. Aynı şekilde 20 kişiden oluşan kelime-i tevhidhân¹¹⁹³ okuyucu grubuna öncülük eden kişi de kendi grubunu camide kendilerine ayrılan bölümde toplar ve belirlenen usul çerçevesinde her birinden 3.500 defa kelime-i tevhidi tamamlamalarını isterdi.

Kur'ân'ı Kerim'in okutulmasına yönelik dersler de sabah ile öğle namazları arasında verilmekteydi. Bu süre zarfında şeyhü'l-kurrâ, talebelerini kendilerine ayrılan kısımda toplar ve onlara ders verirdi. Sabah ile öğle namazları arasında icra edilen bir diğer faaliyet ise dini konularda halka verilen eğitimler¹¹⁹⁴ üzerine düzenlenen oturumlardı. Dolayısıyla bu eğitimden sorumlu olan dersiâm da cami içerisinde kendileri için belirlenen bölümde halkla buluşur ve belirlenen süre zarfında ders verirdi. Özel günler hariç diğer günlerde caminin sabah namazı sonrası programı bu şekilde öğle namazına kadar devam etmekteydi.

Öğle vakti geldiğinde müezzin grubu, aynen sabah ezanı örneğinde olduğu gibi caminin her iki minaresinden tek ses halinde seslendirdikleri ezanla cemâati öğle namazına

¹¹⁸⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 100

¹¹⁸⁸ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 92-93

¹¹⁸⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 91

¹¹⁹⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 78

¹¹⁹¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 81

¹¹⁹² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 82-89

¹¹⁹³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 87

¹¹⁹⁴ İpşirli, M. (1994a). **a.g.m.** s. 186

davet ederlerdi. Bu esnada imam öğle namazı için hazırlıklarını tamamlar ve cemâatin toplanmasının ardından minberdeki yerini alarak öğle namazını kıldırırdı. Öğle namazı sonrası öğle ile ikindi namazları arasında yapılması öngörülen faaliyetlerle ilgili programın uygulanmasına geçilmekteydi. Bu kapsamda cüzhânların öğlenci grubu günün ikinci hatmini okumak üzere başkanları nezâretinde bir araya toplanır ve gruptan her biri grup başkanı tarafından kendisine verilen cüzüğü okumaya başlardı. Caminin bir diğer tarafında ise 10 kişilik bir salavatciyân¹¹⁹⁵ grubu toplanır ve kendi aralarında konuşmadan grup başkanlarının nezâretinde her biri Hz. Peygamber için 1.000 defa *salât u selâm*’ı zikretmeye koyulurlardı.

Zaman ikindi vaktini işaret ettiğinde dört kişilik müezzin grubu minarelerden tekrar gür bir sesle ezanı okuyarak cemâati ikindi namazına çağırırdı. Bunun üzerine cemâat toplanır ve imam öncülüğünde ikindi namazı kılınırdı. İkindi namazını takiben ammehân denilen hâfız¹¹⁹⁶ caminin kurrâ kürsüsünden gür bir sesle Nebe’Sûresi’ni okumaya başlardı. Diğer taraftan günün son hatmini okumak üzere başka bir cüzhân grubu toplanır ve öğlenci gruptan Kur’ân okuma görevini devr alırlardı.

Vakfiyede yer almayan, caminin okuyucular kadrosuna sonradan dâhil edildiği anlaşılan Fetih ve Mülk sûrelerinin¹¹⁹⁷ okuyucuların görevlerini günün hangi vaktinde icra ettikleri hakkında kayıtlara herhangi bir bilgi yansımamıştır. Ancak vakfiyeye göre caminin günlük rutin faaliyetleri için belirlenen vakitler kapsamında okuyucu gruplarının her biri sorumlu oldukları okuma bölümlerini ikindi vaktinden sonra tamamlayarak günlük görevlerini sonuçlandırmış oluyorlardı.

Önceki vakitlerde olduğu gibi cemâate akşam ve yatsı namazlarını bildirmek üzere müezzin grubu minarelerdeki yerlerini alır ve ezanı seslendirirlerdi. Söz konusu her iki vakitte de, diğerlerinde olduğu gibi, cemâat toplanır ve imam öncülüğünde toplu şekilde namaz kılınırdı. Bu son iki vakte ait namazların da kılınmasıyla beraber günün farz olan beş vakit namazları tamamlanırdı. Ancak burada Vâkıf Sultan’ın nâfile namazlarına mahsup olunması niyetiyle kişi başı günlük 20’şer rekât namaz kılmakla görevlendirilen dört kişilik bir musalliyân grubundan söz etmek gerekmektedir: Bu grup üyeleri öncelikle namaz

¹¹⁹⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 89

¹¹⁹⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 86

¹¹⁹⁷ BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

vakitlerinin her birinde cemâatle beraber kendi üzerlerine farz olunan namazları kıldıktan sonra günlük olarak Vâkîf Sultan adına kılmakla mükellef oldukları 20'şer rekâtlık nâfile namazlarına¹¹⁹⁸ başlardı. Dolayısıyla bir günde beş vakit namaz kılınmış olduğuna göre bu görevliler muhtemelen, her bir namaz vaktinde kendi namazlarını kıldıktan sonra, Vâkîf Sultan adına kıldıkları nâfile namazlarını 4'er rekât şeklinde kılarak günün sonunda 20'şer rekâta tamamlamış oluyorlardı.

Camideki insan yoğunluğu namaz cemâati dışında akşam vaktinde hafiflemeye başlamakta ve yatsıya doğru hepten azalmaktaydı. Günün kararmaya başlamasıyla birlikte caminin sirâcîları devreye girer ve caminin aydınlatma araçlarını faal duruma getirerek ortamı aydınlatırlardı. Cemâat halinde kılınan yatsı namazından sonra cemâatin dağılması üzerine camide en son temizlikçi, sirâcî ve kapıcılar kalırdı. Temizlik görevlileri camiye bir sonraki güne hazırlamak amacıyla yapılması gereken işleri tamamladıktan sonra aydınlatma işlerinden sorumlu olanlar aydınlatma araçlarını söndürür ve böylece caminin bir günlük programının sona erdiğine işaret ederlerdi. Son olarak caminin kapıları kapı görevlileri tarafından ertesi günün fecrinde açılmak üzere kapanırdı.

Şu ana kadar sözü edilen günlük program Cuma günü dışındaki haftanın diğer altı günü için uygulanmaktaydı. Müslümanlar için ayrı bir öneme sahip olan Cuma günü haftalık toplu ibadet günü olarak seçilmiş¹¹⁹⁹ olduğundan özel bir programa tabii tutulmaktaydı. II. Bâyezîd Camii'nin hizmet kadroları arasında haftanın altı günü uygulanan nöbet usulü Cuma günleri uygulanmaz ve dolayısıyla bu günlerde personelin eksiksiz bir şekilde hep beraber görev başında olmaları sağlanırdı.

Caminin müezzinleri Cuma günü dörderli ikişer grup halinde¹²⁰⁰ caminin her iki minaresinden tek ve gür bir sesle Cuma salâsını okuyarak cemâati Cuma oturumuna davet ederlerdi. Bunun üzerine cemâat Cuma hutbesini dinlemek üzere camide toplanır ve hatip tarafından verilen hutbeyi dinlerdi. Hutbenin ardından müezzinler aynen selâda olduğu gibi tekrar minarelerdeki yerlerini alarak öğle ezanını okurlardı. Ezanın ardından imam minberdeki yerini alarak önce Cuma ve ardından öğle namazını kıldırırdı. Namazdan sonra cemâat bu kez vaizler tarafından verilen vaazları cami mahfilinde 10 kişilik devirhan grubu

¹¹⁹⁸ Sultan II. Bâyezîd Vakfiyesi. s. 95

¹¹⁹⁹ Karaman, H. (1993). "Cuma". *DİA*, C. 8, İstanbul, s. 85

¹²⁰⁰ Sultan II. Bâyezîd Vakfiyesi. s. 91

tarafından verilen Kur'ân'ı Kerim tilavetini¹²⁰¹ ve son olarak da nâthân denilen görevli tarafından yüksek ve güzel bir edayla Hz. Peygamber'in medhine dair okunan naatları dinlerdi.¹²⁰²

Cuma cemâatine bazen padişah ve devlet erkânından kişilerin iştirak ettikleri de oluyordu. İşte bu gibi durumlarda standart program yerine daha yoğun bir program uygulanmaktaydı. Çünkü bilindiği üzere padişahlar Cuma namazlarını kılmak üzere gittikleri camiye Cuma selâmlığı¹²⁰³ ya da selâmlık resmi denilen resmi bir törenle giderlerdi.¹²⁰⁴ Dolayısıyla selâtin camileri arasındaki konumu göz önüne alındığında II. Bâyezid Camii'nde padişah ve devlet erkânının sıklıkla ağırlandığından ve camide bu münasebetle resmi törenler düzenlendiğinden pekâlâ söz edilebilir.

Padişah ve beraberindeki heyetin Cuma namazı münasebetiyle camide bulunmaları elbette ki Cuma programında ayrı bir yoğunluğa yol açmakta ve böylece cami içerisindeki hareketliliği arttırmaktaydı. Örneğin kayıtlar bir Cuma günü caminin olağan programı sonrasında padişahın cami elemanlarının yanı sıra caminin herhangi bir hizmet kadrosunda yer almayan yeniçeri sakalarına da ihsanda bulunmuş olduğunu göstermektedir. Söz konusu kayıtlardan yeniçeri ocağının su ihtiyacını temin eden sakaların¹²⁰⁵ (su taşıyıcılar) Cuma günü için de camiye su taşımış oldukları anlaşılmaktadır.¹²⁰⁶ Caminin su tedarikini sağlayan elemanlarının yanı sıra su taşıma görevinde ayrıca yeniçeri sakalarına da ihtiyaç duyulmuş olması padişah ve beraberindekilerin hazır bulundukları Cuma günlerinde caminin diğer Cuma günlerine oranla daha büyük bir kalabalığa ev sahipliği yapmış olduğunu göstermektedir.

II. Bâyezid Camii'nin Müslümanlar için ayrı önemi olan Ramazan ayları, bayramlar, kutsal gün ve gecelerde daha görkemli etkinliklere sahne olmaktaydı. Hz. Peygamber'in doğum günü kabul edilen Rebûlevvel'in on ikinci gecesi camide her yıl mevlid törenlerinin düzenlendiği ve bu törenlerde çeşitli ikramlarda bulunulduğu külliye'nin incelenen bütün harcama kayıtlarına yansımıştır. Meselâ 1578 yılına ait muhâsebe defterinde camide yapılan

¹²⁰¹ Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 79

¹²⁰² Sultan II. Bâyezid Vakfıyesi. s. 80

¹²⁰³ Geniş bilgi için bkz. İpşirli, M. (2015a). "Cuma Selâmlığı". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 396-403, Ergin, O. (1977). *Türk Maârif Tarihi*, C. 3-4, İstanbul, s. 1052-1060, Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. I, s. 304-308

¹²⁰⁴ İpşirli, M. (1993c). "Cuma Selâmlığı". *DİA.*, C. 8, İstanbul, s. 90, İpşirli, M. (2015a). *a.g.m.* s. 396-403

¹²⁰⁵ Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. III, s. 96

¹²⁰⁶ BOA. TS.MA.e. nr. 128/1 s. 7, 17, 19, 20, 27; 264/6, 263/30, s. 4; 264/11, BOA. TS.MA.d. nr. 840/1

bir mevlid merasiminde yapılan ikramlar için 1.545 ve mevlidhânın yanı sıra mevlid töreninin organizasyonunda bulunan görevlilere de 2.347 akçe olmak üzere toplamda 3.892 akçe harcadığı kaydedilmiştir.¹²⁰⁷

Mevlid kandili bilindiği üzere III. Murad döneminde resmi olarak kutlanmış ve padişahlar tıpkı Cuma selâmlığı gibi “Mevlid Alayı” denilen özel bir merasimle genellikle Ayasofya ve Sultan Ahmed camilerinde bu törene katılmışlardı.¹²⁰⁸ Ancak padişahın II. Bâyezid Camii’nde yapılan mevlid törenlerine de katılmış olduğu kayıtlara yansımıştır. Örneğin Sultan Abdülmecid döneminde 1849 yılına ait bir vesika Sultan Ahmed Camii’nde yapılması planlanan bir mevlid törenin -bilinmeyen bir sebepten- iptal edilerek II. Bâyezid Camii’nde yapıldığını göstermektedir.¹²⁰⁹ Camide Ramazan ayı ve dini bayramalar için muhâsebe defterlerine yansıyan harcama kalemlerinden caminin farklı özel etkinliklere sahne olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda II. Bâyezid Camii’nin padişahın “Bayram Alayı”¹²¹⁰ denilen özel bir merasimle katıldığı resmi bayramlaşma törenlerine de ev sahipliği yapıldığını göstermektedir.¹²¹¹

Elbette ki şu ana kadar sözü edildiği gibi II. Bâyezid Camii her daim sadece kutlamalar, bayramlaşmalar ve manevi açıdan haz veren münasebetlere değil aynı zamanda bazen de matem ve hüznün eşliğinde ebediyete uğurlanan kişiler için düzenlenen cenaze törenlerine de ev sahipliği yapmıştır. Camide aralarında devlet erkânından kişilerin de olduğu çok sayıda kişinin cenaze namazı kılınmıştır. Bunlardan biri de Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi tarafından Kanûnî Sultan Süleyman’ın hanımı Hürrem Sultan için kılınan cenaze namazıdır. Bu cenaze törenine tanıklık etmiş olan Kutbeddin el-Mekkî, Hürrem Sultan’ın vefatından bütün İstanbul halkının müteessir olduğunu aktarmaktadır.¹²¹²

Buraya kadar aktarılanlardan da anlaşıldığı üzere II. Bâyezid Camii özellikle tarihinin ilk ve orta evrelerinde gösterdiği faaliyetlerle sadece dini açıdan değil aynı zamanda sosyo-ekonomi ve sosyo-kültürel açıdan da birebir toplumun ihtiyaçlarına hitap etmiş ve tam

¹²⁰⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1337, s. 63

¹²⁰⁸ Şeker, M. (2004). “Osmanlılar’da Mevlid Törenleri”. *DİA.*, C. 29, Ankara, s. 479, Önal, A. (2015). “Payitaht İstanbul’da Osmanlı Merasimleri”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 420-422

¹²⁰⁹ BOA. A. MKT. nr. 172/58

¹²¹⁰ Özdemir, N. (1992). “Bayram Alayı”. *DİA.*, C. 5, İstanbul, s. 265, Önal, A. (2015). *a.g.m.* s. 420-422

¹²¹¹ BOA. İ. DH. nr. 1291/101550

¹²¹² Küçükbaşcı, M. S. (2015). “XVI. Yüzyıl İstanbul’una İki Arap Seyyahın Bakışı”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 303

anlamıyla üstlendiği misyona paralel bir performans göstermiştir. Sözü edilen dönemlerde bir yandan sürekli iş başında olan kalabalık çalışan kadrosu diğer taraftan hiç eksilmeyen cemâatiyle cami kendi ekseninde son derece yoğun ve canlı bir yaşam oluşturmaktaydı. Özellikle Ramazan ayı, bayram ve Müslümanlar için kutsal sayılan gecelerde oluşturulan atmosfer camideki hareketliliği zirveye çıkartmakta ve caminin hayatına ayrı bir renk katmaktaydı.

Ancak Osmanlı döneminin son evresinde cami, son derece yoğun ve canlı bir yaşama ev sahipliği yaptığı o eski günlerinden uzaklaşmaya başlamış ve Cumhuriyet dönemiyle birlikte o eski ihtişamını büyük ölçüde kaybetmiştir. İstanbul'un en eski selâtin cami olma kimliği ile günümüzde halen ayakta olan cami 2012¹²¹³ ile 2020 yılları arasında yaklaşık sekiz yıllık bir restorasyon sürecinden sonra tekrar hizmete açılmıştır. Ancak bugün caminin kapısını çalanlar arasında ibadetlerini yerine getirmek amacıyla olanlar kadar asırları deviren bir yapıyı merak edip yerinde görmek amacıyla olanlar da mevcuttur.

4.1.2. Medrese

Osmanlı eğitim sistemindeki resmi eğitim faaliyetleri medrese adı verilen kurum vasıtasıyla icra edilmekteydi. Sıbyan mektebinden sonra burada hem orta öğretim, hem yüksekokul hem de üniversite düzeyinde eğitimler verilmekteydi. Osmanlılarda eğitim, hukuk, fetvâ makamı, diyanet ve bürokrasi gibi yerlerde önemli görevler üstlenen ilmiye sınıfı¹²¹⁴ medresede yetişmekteydi. Bu şekilde devletin önemli kademelerindeki yüksek nitelikli personel ihtiyacını da karşılayan medrese, Osmanlı tarihi boyunca devlet teşkilâtının önemli bir parçası olmuş ve teşkilâtın nitelikli kadro ihtiyacını karşılamada hayati bir rol üstlenmişti.¹²¹⁵

Zamanla Osmanlı Devleti'ndeki medrese sayılarının artmasıyla beraber bu medreseler oluşan yeni koşullara göre yeniden teşkilâtlandırma ve bunları bir derecelendirmeye tabi tutma ihtiyacı ortaya çıkmıştı. İstanbul'un fethine kadar Osmanlı

¹²¹³ Bkz. Keleş, Ocakcan, T. (2017). "II. Bâyezid Camii 2013-2016 Yılları Arası Onarım Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu* / 2-3-4 Kasım 2017

¹²¹⁴ İpşirli, M. (2021). *Osmanlı İlmiyesi*. Kronik Kitap, İstanbul, s. 322, İpşirli, M. (2003). "Medrese". *DİA*, C. 28, Ankara, s. 327

¹²¹⁵ İhsanoğlu, E. (1994). "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri". *Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C. I.*, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA, İstanbul, s. 235

medreseleri ilkin Yıldırım Bâyezid, daha sonra ise II. Murad tarafından teşkilâtlandırılmıştı. Ancak Osmanlı ilim hayatı ve medrese teşkilâtı ile ilgili asıl önemli gelişmeler İstanbul'un fethinden sonra yaşanmıştı. Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde yaşanan gelişmeler açısından bir dönüm noktası olan bu dönemde Fatih Sultan Mehmed, medreseleri yeniden teşkilâtlandırmış ve müderrislerine ödenen ders ücretlerine göre bu medreseleri bir sıralamaya tabi tutmuştu.¹²¹⁶ Buna göre müderrislerine 20-25 akçe ödenen “Hâşiye-i Tecrid” medreseleri birinci, müderrislerine 30-35 akçe ödenen “Miftah” medreseleri ikinci, müderrislerine 40 akçe ödenen “Telvih” medreseleri üçüncü, müderrislerine 50 ödenen “Hâriç”¹²¹⁷ medreseleri dördüncü ve müderrislerine 50 akçe ödenen “Dâhil”¹²¹⁸ medreseleri ise beşinci kademede yer almıştır. Bu eğitim sistemin beşinci kademesi olan “Dâhil” medreselerinde alınan eğitimden sonra en üst seviye olan Sahn-ı Seman'a geçilmekteydi.¹²¹⁹

Fatih Sultan Mehmed'in oluşturmuş olduğu bu medrese teşkilâtı oğlu II. Bâyezid döneminde de aynen devam ettirilmişti.¹²²⁰ Bu teşkilatlanma içerisinde II. Bâyezid Medresesi dönemin en üst derecesi olan ellili medreseler içerisinde yer almaktaydı. Hoca Sadeddin Efendi, bu medrese müderrisliğine devrin şeyhülislâmı ve müftü'l-en'amı olan olgun, seçkin, dindar ve müteşerri (şerîata uyan) kişilerden tayin edilmesinin şart kılınmış olması medresenin Dersâadet'in en yüksek ve “en şerefli” medresesi olduğunun kanıtı olduğunu ileri sürmüştür.¹²²¹ Dönemin meşhur tarihçisi İdris-i Bitlisî II. Bâyezid Medresesi bünyesinde eğitim veren müderrise ödenmiş olan hizmet bedelinin müderrislere ödenen ücretler arasında günlük 50 akçe ile en yüksek miktar olduğunu aktarmaktadır.¹²²²

II. Bâyezid Medresesi'ni konu alan kaynaklar vakfiyeyi işaret ederek II. Bâyezid'in müderrislik görevini şeyhülislâmlara şart koştüğünü aktarmaktadır.¹²²³ Ancak külliye

¹²¹⁶ İpşirli, M. (2021). **a.g.e.** s. 323, İpşirli, M. (2003). **a.g.m.** s. 328

¹²¹⁷ “Hâriç” 50 akçeli medreseler Anadolu Selçuklularının, Anadolu beylikleri hükümdarlarının ve onların ailelerinin vezir, sancak beyi ve ümaranın yaptırdıkları medreselerdi. Bkz. Uzunçarşılı, İ. H. (2014). **a.g.e.** s. 17, İhsanoğlu, E. (1994). **a.g.m.** s. 239-240

¹²¹⁸ “Dâhil” 50 akçeli medreseler Osmanlı padişahları, şehzade valideleri ve şehzâdeler ve pâdişâh kızlarının yaptırdıkları medreselerdir. Uzunçarşılı, İ. H. (2014). **a.g.e.** s. 17

¹²¹⁹ Uzunçarşılı, İ. H. (2014). **a.g.e.** s. 17, İhsanoğlu, E. (1994). **a.g.m.** s. 239-240, Ortaylı, İ. (2012). **a.g.e.** s. 233-234

¹²²⁰ İhsanoğlu, E. (1994). **a.g.m.** s. 240, Alan, E. (2015). *Kâdiasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kâdılık Müessesesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, s. 58

¹²²¹ Hoca Sadettin Efendi. (1979). **a.g.e.** C. IV, s. 108

¹²²² Genç, V. (2014). **a.g.t.** s. 548

¹²²³ Ahmed Cevdet Paşa. (2018). *Târîh-i Cevdet*. (Haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 127, Hüseyin Hüsameddin-İbnü'l-Emîn. (1335). *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Târihçesi Teşkilâtı*, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, s. 13, Selânikî Mustafa Efendi. (1989). *Tarih-i Selânikî*,

mevcut vakfiyelerinde¹²²⁴ ne müderrislik ne de başka bir konuda medrese ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Nitekim çalışmanın I. bölümünde de değinildiği gibi medrese binâsı söz konusu vakfiyelerin tanziminden sonra kurulmuştu. Aydın Yüksel'in ifadesiyle kaynaklarda medrese müderrisliğinin şeyhülislâmlar tarafından icrasının şart kılındığına dair referans gösterilen böyle bir vakfiye bilinmemektedir.¹²²⁵

Ancak külliye'nin nâzırlık görevi¹²²⁶ örneğinde de görüldüğü üzere, II. Bâyezid'in direktifleriyle kaleme alınmış herhangi bir şarta ulaşılamasa da külliye'nin incelenen bütün muhâsebe defterlerinde II. Bâyezid Medresesi'ndeki müderrislik görevinin şeyhülislâmlar tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla elde yazılı bir belge olmasa da bu durum medrese bânîsinin medresedeki müderrislik görevine şeyhülislâmların tayin edilmesini şart koşmuş olduğunu göstermektedir. II. Bâyezid'in, külliye'nin nâzırlık görevinde olduğu gibi, medrese müderrisliğini sadece şeyhülislâma bağlama şartının yine 16. yüzyılın siyasi ortamı ve bunun sonucunda saltanat makamının ulemâ sınıfı ve dolayısıyla onun başı olan şeyhülislâmın nüfuzuna duyduğu ihtiyaçtan kaynaklandığı düşünülmektedir.¹²²⁷

Süleymaniye medreseleri kurulmadan önce II. Bâyezid Medresesi Osmanlı Devleti'nde bulunan medreseler arasında ilk sırada yer almaktaydı.¹²²⁸ Nitekim başta İstanbul olmak üzere Edirne ve Rumeli kazalarındaki medreselerde görev yapan müderrislerin hem biyografik hem de maaş bilgilerini içeren 1527 yılına ait Esami Defteri de bir anlamda bu durumu doğrulamaktadır. Topkapı Saray Müzesi Arşivi'nde bulunan D. 10053 numaralı defterde ilk kayıt sırası II. Bâyezid Medresesi'ne verilerek "Medrese-i Sultân Bâyezid Hân fî Konstantîniyye der-tasarruff-ı Mevlânâ Müftî Efendi." Şeklindeki

(Haz. Mehmet İpşirli), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 270, Öztürk, N. (1982). "Evkâf-ı Hümâyün Nezâretinin kuruluş Tarihi ve Nâzırlarının Hal Tercümeler 1". **VD.**, S. 15, s. 92, Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 60, Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. C. 1, İstanbul, s. 381, Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi. (1997). *Kitâbü't- Târih-i Künhü'l-Ahbâr*. (Haz. Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar, İbrahim Hakkı Çuhadar), Erciyes Üniversitesi Yayınları No:106, Kayseri, s. 953, Hoca Sadettin Efendi. (1979). *Tecü't- Tevarih*. C. 4, (Haz. İsmet Parmaksızoglu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 108, Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâti Efendi, Süleymân Besim Efendi. (2001). **a.g.e.** s. 53, Evliya Çelebi. (2008). **a.g.e.** s. 108, İpşirli, M. (2021). *Osmanlı İlimiyesi*. Kronik Kitap, İstanbul, s. 48, 54, 323

¹²²⁴ Bkz. Türkçe Vakfiye: VGMA. 1377 (Kasa 128) ve 1378 (Kasa 129) defterlerde bulunmaktadır. Türkçe vakfiyenin bir suretinde VGMA. Defter nr. 613, sayfa nr. 50, sıra nr. 5'te kayıtlıdır. Arapça Vakfiye: 1375 (Kasa 130) ve 1376 (Kasa 131) numaralı defterde kayıtlıdır. Bu defterin bir suretinde VGMA. Defter nr. 2113, sayfa nr. 195, sıra nr. 33'te bulunmaktadır.

¹²²⁵ Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 204

¹²²⁶ Bkz. Külliye'nin Denetim Yapısı

¹²²⁷ Cihan, A. (2004). *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, Birey Yayıncılık, İstanbul, s. 37

¹²²⁸ Mantran, R. (1991). *XVI.- XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, (Haz. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayıncılık, İstanbul, s. 179

ifade medrese müderrisliğinin şeyhülislâmlar tarafından yapıldığı ifade edilmiş, devamında ise “Ânların ahvâli ma’lûmdur” şeklinde dolaylı bir ifade kullanılmıştır. Dolayısıyla söz konusu ifadeler II. Bâyezid Medresesi’nde müderrislik görevinde bulunan şeyhülislâmların biyografileri ve aldıkları maaş miktarları ile ilgili açık bir bilgi vermemektedir.¹²²⁹

Defterin devamındaki kayıtlarda diğer medrese müderrislerine ödenen maaş miktarları ise net bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Buna göre ödenen en yüksek müderris maaş miktarı 80 akçe olarak öne çıkmaktadır. En yüksek miktar olan günlük bu 80 akçelik maaş miktarı sadece Semaniye, Ayasoyfa ve II. Bâyezid’in Edirne’de yaptırdığı II. Bâyezid Medresesi’nin müderrislerine ödendiği görülmektedir. Ancak burada 80 akçeye ek olarak Semaniye Medresesi müderrisine verilen 12 müd buğday, 12 müd arpa iâşe desteği, ayrı bir detay olarak dikkat çekmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Esami Defteri’nde II. Bâyezid Medresesi’nde müderrislik yapan şeyhülislâmların maaş miktarları verilmemiştir. Ancak defterdeki ilk kayıt sırasının II. Bâyezid Medresesi’ne verilmiş olması bir anlamda onun diğer medreseler arasındaki en üst konumuna ve dolayısıyla onun müderrisliğini yapan şeyhülislâmlara diğer müderrislere nazaran daha yüksek miktarda maaş ödendiğine işaret etmektedir. Nitekim aynı yüzyıla ait muhâsebe defterinde dönemin şeyhülislâmına müderrislik görevi karşılığında 100 akçelik bir maaş ödendiği kaydedilmiştir.¹²³⁰

Sonuç olarak tüm bu bilgiler II. Bâyezid Medresesi’nin döneminin medreseleri arasındaki hiyerarşik dizilimin en üst sırasında yer aldığını göstermektedir. Ancak Süleymaniye medreselerinin kurulmasıyla beraber medreseler arasındaki sıralama yeniden belirlenmiştir. Bu yeni sıralamaya göre Süleymaniye medreseleri ilk sıraya yerleşirken II. Bâyezid Medresesi üçüncü sıraya gerilemiş ve bu sırasını sonraki eğitim tarihi boyunca da muhafaza etmiştir.¹²³¹

II. Bâyezid Medresesi hakkında verilen bu genel bilgileri takiben medrese bünyesinde görev yapan müderris ve müderris yardımcısının yanı sıra eğitim gören talebe

¹²²⁹ Türkiye Bilimler Akademisi. (2018). *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*. (Haz. Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl), Ankara, s. 203-207

¹²³⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241

¹²³¹ Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *a.g.e.* s. 42, İhsanoğlu, E. (1994). *a.g.m.* s. 239-241, Ortaylı, İ. (2012). *a.g.e.* s. 234

ve diğer elemanlarla ilgili hususlar irdelenecektir. Medresenin eğitim ve öğretim faaliyetlerine öncülük eden bazı şeyhülislâm müderrislerin biyografik bilgileri ve onların eserleri, medresede okutulan dersler ve medresenin ders programı gibi tedrisatla ilgili detaylı bilgiler çalışmanın V. bölümünde ele alınacaktır.

4.1.2.1. Medresenin akademik kadrosu

Yukarıda II. Bâyezid Medresesi'nin yapısı ve Osmanlı eğitim sistemindeki konumu üzerinde duruldu. Burada ise medresenin akademik kadrosunu oluşturan müderris ve müderris yardımcısı konumundaki muîdin yetiştirme aşamaları ve bunların eğitim sistemindeki konumları ele alınacaktır.

a. Müderris: Osmanlı medreselerinin en temel unsuru müderristi. Dolayısıyla bu durumun ehemmiyetine binâen müderris olmak isteyenleri zorlu ve uzun bir süreç beklemekteydi: Osmanlı sisteminde müderrislik için sırasıyla en alt kademedeki medreseden en üst kademe bulunan medreseye kadar tüm eğitim aşamalarını tamamlayıp icazet almaya hak kazanan talebe müderris adayı olmaktaydı. Gerekli eğitim aşamaları tamamlandıktan sonra müderris adayı tercihinine göre Anadolu veya Rumeli kazaskerinin defterine mülâzım olarak kaydedilir ve *nevbet* denilen atama sırasını beklerdi. Sırası geldiğinde en alt derecede bulunan hâşiye-i tecrid medresesi müderrislik kadrolarından birine tayin edilirdi. En alt kademedeki medrese statüsünde göreve başlayan müderris beklenen başarıyı gösterdiği takdirde zamanla sırasıyla her bir kademe için terfi alarak görevinde en üst kademe olan Sahn-ı Seman medreselerine kadar yükselebilirdi.¹²³²

Dönemin medrese eğitim sisteminde müderrisi en temel unsur yapan durum onun medresedeki tüm eğitim ve öğretim faaliyetinden bire bir sorumlu olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle söz konusu dönemde medreseler sahip oldukları müderrislere göre ün kazanırlardı. Öyle ki icâzetnâmelerde medrese adı yerine müderrislerin isimleri ve okuttukları ders ve kitaplarının isimleri yazılmaktaydı. Nitekim II. Bâyezid'in, kendi adını taşıyan medresenin müderrisliğine *reisu'l-ulemâ* olan şeyhülislâmları tayin etmiş olmasında büyük olasılıkla müderrisin medrese üzerindeki bu belirleyici rolü etkili olmuştur.

¹²³² Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *a.g.e.* s. 65, Koçi Bey. (1972). *a.g.e.* s. 26-27, Ortaylı, İ. (2012). *a.g.e.* s. 235, Baltacı, C. (2005). *a.g.e.* s. 108, İpşirli, M. (2006a), "Mülâzemet". *DİA.*, C. 31, İstanbul, s. 468, İpşirli, M. (2021). *a.g.e.* s. 341

II. Bâyezid Medresesi'nin müderrislik görevi şeyhülislâmlara bırakılsa da onlar zamanla şeyhülislâmlık makamının idari faaliyetlerinin yoğunlaşması nedeniyle buradaki müderrislik görevlerini fiilen icra edemez duruma düşmüş ve kendi yerlerine ders vermek üzere ders vekili adı altında müderrisler tayin etmişlerdir. Ders vekili olarak tayin edilecek kişi medresede şeyhülislâm adına müderrislik görevini icra edeceğinden onun ilmî bakımından yeterliliğini ispatlamış olması gerekirdi.¹²³³ Böylece şeyhülislâmlık makamı kaldırılincaya kadar II. Bâyezid Medresesi'ndeki dersler, *ders vekili* denilen müderrisler tarafından verilmiştir.¹²³⁴ Dolayısıyla bu durum müderris olarak görevlendirilen şeyhülislâmların medresedeki eğitim faaliyetlerini kendi yerlerine tayin ettikleri ders vekilleri aracılığı ile yönettiklerini göstermektedir.

II. Bâyezid Medresesi'nin ilk müderrisi dönemin şeyhülislâmı olan Zenbilli Ali (Alâeddin Ali) Efendi'dir.¹²³⁵ II. Bâyezid tarafından günlük 150 akçeyle şeyhülislâmlığa tayin edilen Zenbilli Ali Efendi'ye ayrıca medrese müderrisliği görevi için de günlük 50 akçe tahsis edilmişti. II. Bâyezid dönemine ait İn'âmat Defteri'nde Zenbilli Ali Efendi'nin görevde bulunduğu zaman zarfında çeşitli tarihlerde II. Bâyezid'in in'âm ve ihsanına mazhar olduğu görülmektedir.¹²³⁶ Bu in'âm ve ihsan münasebetiyle Zenbilli Ali Efendi şeyhülislâmlık görevi için 10.000, müderrislik görevi için ise 7.000 akçe almıştı.¹²³⁷ Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi'nin vefatından sonra şeyhülislâmlık makamına tayin edilenler aynı zamanda II. Bâyezid Medresesi'nin müderrisliğine de atanmışlardı.¹²³⁸

Külliyenin ulaşılabilen en erken tarihli muhâsebe defterine II. Bâyezid Medresesi'nin müderrisi olarak Osmanlı'nın meşhur şeyhülislâmı Ebüssuûd Efendi'nin ismi kaydedilmiştir. (Şeyhülislâm Ebüssûd Efendi 1564 yılında *irşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerim* adlı eserini Kanunî Sultan Süleyman'a takdim ettiğinde II. Bâyezid müderrisliği ile beraber bunun karşılığında maaşına 300 akçe zam yapılarak ödüllendirilmişti.)¹²³⁹ Ebüssûd Efendi'nin müderrislik görevi karşılığında aldığı maaş günlük 100 akçe olarak külliye'nin muhâsebe defterine yansırken¹²⁴⁰ kendisinden sonra bu

¹²³³ İpşirli, M. (1994b). "Ders Vekâleti". *DİA.*, C. 9, İstanbul, s. 183

¹²³⁴ Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *a.g.e.* s. 209-210

¹²³⁵ Danişmend, İ. H., (1945). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C. 1, Türkiye Yayınevi, İstanbul, s. 411

¹²³⁶ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defter. s. 97, 107, 169, 203, 228, 296, 324, 343

¹²³⁷ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defter. s. 376, 405, 470

¹²³⁸ Baltacı, C. (2005). *a.g.e.* s. 383-390

¹²³⁹ Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *a.g.e.* s.184, İpşirli, M. (2021). *a.g.e.* s. 29-30

¹²⁴⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, s. 32

göreve gelen şeyhülislâm Hâmid Efendi'nin müderrislik maaşı ise günlük 50 akçe olarak kayıtlara yansımıştır.¹²⁴¹

Şeyhülislâm Hâmid Efendi'den sonra şeyhülislâmlık makamına tayin edilen şahısların medresedeki müderrislik görevleri karşılığında aldıkları maaş 1595 yılına kadar günlük 50 akçe olarak kalmıştır.¹²⁴² Ancak 1595 yılına ait muhâsebe kayıtlarında Şeyhülislâm Mevlânâ Mehmed Çelebi'nin müderrislik maaşı günlük 200 akçe olarak kaydedilmiştir.¹²⁴³ Külliye kayıtlarına yansıdığı kadarıyla Şeyhülislâm Mehmed Çelebi'den sonra şeyhülislâmlık makamına tayin edilen isimlerden sadece Mevlânâ Sun'ullah Efendi müderrislik görevi karşılığında günlük 50 akçe maaş almıştır.¹²⁴⁴ Ondan sonra gelen şeyhülislâmların aynı görev karşılığında yine günlük 200 akçe aldıkları kayıtlara yansımıştır.¹²⁴⁵ Söz konusu kayıtlarda Mevlânâ Sun'ullah Efendi'nin müderrislik görevi karşılığında neden diğer meslektaşlarından 150 akçe daha az aldığına ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

1696 yılına ait muhâsebe defteri önceki defterlerden farklı olarak medrese görevlileri ile ilgili bilgilere detaylı bir şekilde yer vermemiştir. Defterde sadece medresede görevli olan şahısların aldıkları günlük maaş miktarının toplamına yer verilmektedir. Buna göre medrese görevlilerinin günlük maaş miktarının toplamı önceki dönemlere oranla ciddi bir artış kaydederek 247 akçeden 391 akçeye yükselmiştir.¹²⁴⁶ Bu durum bir ihtimal medreseye yeni personel alımından ya da medrese görevlilerinin maaşlarına yapılan zamdan kaynaklanmıştır.

Daha önce de değinildiği gibi Osmanlı'daki medreseler arası sıralama medrese müderrislerinin aldıkları maaş miktarına göre belirlenmekteydi. Ancak öyle görünüyor ki II. Bâyezid Medresesi biraz bu kriterin dışında kalmış ve istisnai bir durum oluşturmuştur. Çünkü bu medresenin müderrisliğinden sorumlu olan şeyhülislâmların maaşları zamanla üç kat artışla 50 akçeden 200 akçe gibi bir rakama yükselmesine rağmen medresenin sıralamadaki yerini değiştirmemiştir: Müderrislik maaşı günlük 210 akçe olan Süleymaniye

¹²⁴¹ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, s. 8

¹²⁴² BOA. TS. MA.d. nr. 1337, s. 33; 3658/44 s. 2; 1360, s. 2

¹²⁴³ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 177, 215

¹²⁴⁴ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 3

¹²⁴⁵ BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 6, 34, 61, 85, 109, 126, 148, 164, 187, 207, 228

¹²⁴⁶ BOA. EV. HMH.d. nr. 871, s. 4

medreseleri¹²⁴⁷ birinci ve müderrislik maaşı günlük 50 akçe olan Fatih Medresesi¹²⁴⁸ ikinci iken müderrislik maaşı 200 akçe olan şeyhülislâm müderrislerin oluşturduğu II. Bâyezid Medresesi yine üçüncü sırada kalmıştır.

b. Muîd: Medreselerde müderrisin asistanı konumunda olan muîd, müderrisin verdiği dersleri talebelerin daha iyi anlamalarını sağlamak için tekrarlamak, açıklamak ve medrese içi disiplini sağlamaktan sorumlu olan bir öğretim elemanıydı. Müderris medrese talebeleri arasında daha ileri düzeyde olanı muid olarak seçmekteydi.¹²⁴⁹ Hocası tarafında muid olarak seçilmek talebe için müderris olma yolunda atılmış önemli bir adımdı. Müderris olmak için şart olan eğitim sürecini tamamlayan muid, hocasına tanınan mülâzemet¹²⁵⁰ kontenjanında yer alır ve kendisine muidlik görevi karşılığında belli bir miktarda maaş verilirdi.¹²⁵¹ II. Bâyezid Medresesi'nin müderrisi olan şeyhülislâmlara yılda iki mülâzemet verme hakkı tanınmıştı.¹²⁵² Ancak bazı şeyhülislâm müderrislerin bir yılda ikiden fazla mülâzemet verdikleri de olmuştu.¹²⁵³

Külliyenin incelenen çeşitli muhâsebe defterlerine göre, aşağıdaki çizelgede de görüleceği üzere, yevmi 5 akçe maaşla II. Bâyezid Medresesi görevlileri arasında bir muîd yer almıştı. Kayıtlarda medresenin görevlileri arasında müderristen hemen sonra muîd “Mevâcib-i Mevlânâ Mu’id Efendi” şeklinde kaydedilmiştir.¹²⁵⁴ Bu da medresenin iç hiyerarşisinde muîd olarak tayin edilen kişinin müderristen hemen sonra geldiğine işaret etmektedir. Ayrıca kayıta yer alan “Mevlânâ” ifadesinden muîdin belli bir ilmi düzeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu kayıtlarda muid görevinde bulunan şahısların isimlerine yer verilmemiştir.

¹²⁴⁷ Barkan, Ö. L. (2006). **a.g.m.** s. 118

¹²⁴⁸ Unan, F. (2003). **a.g.e.** s. 205

¹²⁴⁹ Es-Sakkâr, S. (2006). “Muîd”. *DİA*, C. 31, İstanbul, s. 86-87, Cihan, A. (2007). *Osmanlı’da Eğitim*, 3F Yayınevi İstanbul, s. 21, Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** C. 1, s. 113

¹²⁵⁰ İpşirli, M. (2006a). **a.g.m.** s. 537-539

¹²⁵¹ Es-Sakkâr, (2006). **a.g.m.** s. 87 Cihan, A. (2007). **a.g.e.** s. 21

¹²⁵² Es-Sakkâr, S. (2006). **a.g.m.** s. 87, Alan, E. (2015). **a.g.t.** s. 72

¹²⁵³ Yancı, Ü. (2017). *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Medrese Teşkilatı*. Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilimi Dalı, Sivas, s. 95-100

¹²⁵⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

4.1.2.2. Medresenin öğrenim kadrosu (Öğrenciler)

Çalışmanın bu başlığı altında II. Bâyezid Medresesi'nde öğrenim görmüş öğrencilerin sayısı, medreseye kabul edilme kriterleri, öğrencilere sağlanan imkânlar ve öğrencilerin sosyal tabanları ile ilgili konular üzerinde durulacaktır.

Bilindiği üzere medreselerin en temel unsurlardan biri de öğrencilerdi. Osmanlı eğitim sisteminde öğrenciler için “talebe”, “dânişmend” ve “sûhte” gibi tabirler kullanılmıştır. Bu tabirler kendi içerisinde belli bir eğitim seviyesini ifade etmek için kullanılmaktaydı: sıbyan mektebi öğrencileri “talebe”, en alt kademedeki medrese öğrencileri “sûhte” ve yüksek dereceli medrese öğrencileri için ise “dânişmend” tabiri kullanılmıştır. Ancak bu ifadelerin zaman zaman birbirinin yerine kullanıldıkları da olmuştur.¹²⁵⁵ Meselâ II. Bâyezid Medrese öğrencileri külliyesinin muhâsebe defterlerine “talebe” ifadesi ile yansımıştır. Ancak buradaki “talebe” ifadesi “dânişmed” anlamında kullanılmıştır. Çünkü II. Bâyezid Medresesi Osmanlı medrese sisteminde yüksek dereceli medrese statüsündeydi.

Öğrenim gördükleri medreselerde oda (hücre) sahibi olan dânişmendler, mâli durumlarına göre odalarının temizliğini yapmak ve yemek pişirmek için kendilerine yardımcı olarak “çömez” denilen daha alt seviyelerden talebeler tutarlardı.¹²⁵⁶ II. Bâyezid Medrese öğrencilerinin oda sahibi oldukları ve yanlarına çömez aldıklarına dair örnekler kayıtlara yansımıştır. Meselâ 1792 yılında medresede üç çömez bulunmaktaydı. Bu çömezlerden biri de oda sahibi olan dânişmendin kardeşi olarak kayıtlara yansımıştır.¹²⁵⁷ Bu da oda sahibi olan dânişmentlerden bazılarının çömez olarak kardeşlerini de yanlarına alabildiklerini göstermektedir.

II. Bâyezid Medresesi'nin yüksek dereceli medreselerden biri olması ister istemez beraberinde medresenin hangi kriter ve şartlara göre öğrenci kabul etmiş olabileceği sorusunu akla getirmektedir. Bu soruyu cevaplamak için elde herhangi bir kaynak olmasa da öğrencilerin medreseye kabulünde, yukarıda da belirtildiği gibi, öncelikle dânişmend statüsüne gelmeyi başarmak ve yetenekli olmak gibi bazı temel kriterlerin şart koşulduğuna

¹²⁵⁵ Baltacı, C. (2005). *a.g.e.* C. 1, s. 114

¹²⁵⁶ İpşirli, M. (1993d). “Dânişmend”. *DİA*, C. 8, İstanbul, s. 464, İpşirli, M. (1993e). “Çömez”, *DİA*, C. 8, İstanbul, s. 380

¹²⁵⁷ BOA. KK.d. nr. 6589, s. 1

şüphe yoktur. Nitekim II. Bâyezid Medresesi'ne başvuran bir öğrencinin medrese eğitim aşamasının en alt seviyede olan Haşiye-i Tecrid'en başlayarak buradaki eğitimini başarıyla tamamladıktan sonra sırasıyla miftah ve kırıklı medreselerinden icazet almış olması gerekmektedir.¹²⁵⁸ Dolayısıyla II. Bâyezid Medresesi'ne kabul görmesi için öğrencinin yükseköğrenim düzeyinde bir eğitime sahip olma şartının aranmış olduğu rahatlıkla söylenebilir. Medresenin öğrenci alımında yükseköğrenim şartı dışında ileri sürülmüş herhangi bir şart var mıydı bilinmez ancak medresede ilim talebesi olacak kişilerde dürüstlük, adil ve merhametli olmak gibi temel ahlaki özelliklerin dikkate alındığı kuvvetle muhtemeldir.

Osmanlılarda eğitim parasız olduğu gibi ilim tahsil eden öğrencilerin barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçları karşılanır ve onlara ayrıca günlük bir miktar da burs verilir. Elbette ki bu konuda bütün faaliyetler vakıflar aracılığıyla yapılmaktaydı.¹²⁵⁹ Örneğin II. Bâyezid Medrese öğrencilerinin barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan külliye aynı zamanda onlara burs imkânı da sağlamaktaydı: Öğrencilere medrese binâsında hücre denilen odalar tahsis edilerek barınma ihtiyaçları karşılanırken beslenme ihtiyaçları ise imârethânede sabah ve akşam olmak üzere günlük iki öğün yemekle karşılanmaktaydı. Medresenin her bir öğrencisine ayrıca günlük 2'şer akçe burs verilmekteydi.¹²⁶⁰ II. Bâyezid, bânîsi olduğu medresede ilim tahsil eden öğrenciler için gerekli olan koşulları sağlamanın yansırı onlara çeşitli ihsanlarda da bulunmuştu.¹²⁶¹

İlim tahsili için II. Bâyezid Medresesi'ne kaydedilmiş olan öğrencilerin sayıları muhâsebe defterlerinin de içinde bulunduğu çeşitli kaynaklara konu olmuştur. Ancak 1857 yılına ait nüfus defteri medresede eğitim gören öğrenci sayılarının yanı sıra onların isimleri, doğum tarihleri, yaş grupları, sosyal tabanları ve gelmiş oldukları coğrafya ile ilgili detaylı bilgiler sunmaktadır.¹²⁶² Deftere göre medresede kaydı bulunan 252 kişilik topluluğun 18'i talebe, 4'ü müderris, 1'i kuzat diğerleri ise çömezlerden oluşmaktaydı. Defter ayrıca yaş

¹²⁵⁸ Baltacı, C. (2005). *a.g.e.* C. 1, s. 115, Kılıç, Ü. (2012). "İlmiye Teşkilatı". *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, (Editör: Tufan Gündüz), Grafiker Yayınları, Ankara, s. 90

¹²⁵⁹ Kazıcı, Z. (2009b). *Uçbeyliğinden Devlet-i Aliyye'ye Osmanlı*. Kayhan Yayınları, İstanbul, s. 43, Nazif, Ö. (2002). "Osmanlı Döneminde Vakıflar". *Türkler*, C. 10, s. 812, Kütükoğlu, M. S. (2000). *a.g.e.* s. 3

¹²⁶⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹²⁶¹ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defter. s. 304

¹²⁶² Karakaya, Y. (2016). *437 Numaralı Nüfus (Medrese Yoklama) Defterinin Transkribi ve Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, s. 44-52, 229

ortalaması 18 olan öğrenci grubunda, çoğunluğunu Batı Anadolu'dan gelenler oluşturmakla beraber, ilim tahsil etmek üzere medreseye dönemin Osmanlı sınırları kapsamındaki coğrafyanın her bir bölgesinden kişilerin de katıldığını göstermektedir. Örneğin medreseye Filibe ve Kırım'dan 9'ar, Dağıstan'dan 5, Prizrin, İslimiye, Nevrekep, Şumnu ve Bağdat'tan da 2'şer, Siroz, Selanik, Bağdat, Bosna, Manastır, Vidin, Üsküb, Köstence, Gümülcüne ve Girit şehirlerinden ise 1'er kişi kaydedilmiştir. Medreseye kaydedilenler arsında bahsi geçen bu yerler dışında defterde Bitlis'ten İzmir'e, Kırklareli'den Diyarbakır'a kadar Anadolu'nun birçok kentinden kişilere yer verilmektedir. Medreseye en fazla kayıt yaptıran iller arasında 10'ar kişi ile Trabzon ve Balıkesir öne çıkmaktadır. Medresede kaydı bulunan kişilerin baba isimlerinin önünde bulunan müftü, hâfız, molla, hoca, seyyid gibi sosyal statülerini tanımlayan unvanlardan bu kişilerin genellikle ilmiye sınıfına mensup olanların çocuklarından oluştuğu anlaşılmaktadır.

4.1.2.3. Medresenin yardımcı hizmetler kadrosu

Örgün eğitim merkezlerinden bir olan medresenin eğitim ve öğretim faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi için kütüphaneci, temizlikçi, kapıcı gibi farklı hizmet alanlarında çalışacak yardımcı elemanlara da ihtiyaç duyulmaktaydı. Daha önce de ifade edildiği gibi II. Bâyezid Medresesi külliye vakfiyesinde yer almadığı için elde medresenin işleyişi ve hizmet kadrolarına tayin edilecek eleman için önceden şart koşulan nitelikleri ile ilgili bilgi veren herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Bu nedenle bu başlık altında yer alan medresenin yardımcı hizmet kadrosu, bu kadrolarda istihdam edilen elemanların görev alanı ve hizmet bedeli ile ilgili bilgiler külliyenin çeşitli arşiv kaynaklarından derlenmiştir.

a. Hâfız-ı Kütüb (Kütüphaneci): Kütüphaneler bir nevi medreselerin doğal ve tamamlayıcı unsurlarıydı.¹²⁶³ Medrese kütüphanesindeki hizmetleri görmek üzere tayin edilen resmi görevliye hâfız-ı kütüb denilmiştir. Hâfız-ı kütüb medrese kitaplarını korumak ve onları muhafaza etmekten sorumluydu.¹²⁶⁴ Külliyenin incelenen arşiv kayıtları medrese bünyesinde günlük 3 akçe ücret karşılığında bir hâfız-ı kütüb tayin edilmişti.¹²⁶⁵ Söz konusu kayıtlara bu kadro dahilinde görev yapan şahıslara ait bazı isimler şunlardır: Süleyman

¹²⁶³ Erünsal, İ. E. (2003). **a.g.m.** s. 25

¹²⁶⁴ Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. I, s. 704

¹²⁶⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

Efendi (1574),¹²⁶⁶ Halil Efendi (1578-1585),¹²⁶⁷ Mustafa Efendi (1595),¹²⁶⁸ Ahmed Efendi (1605),¹²⁶⁹ Seyyid Hasan Efendi (1625),¹²⁷⁰ Mustafa Efendi (1647),¹²⁷¹ Ali Efendi (1663),¹²⁷² İbrahim Efendi (1736),¹²⁷³ es-Seyyid Selim (1806).¹²⁷⁴

b. Kapıcı: Medrese kapılarını zamanında açıp kapatmak için bir kapıcı kadrosu tahsis edilmişti.¹²⁷⁵ Medresenin kapıcı kadrosu bazı kayıtlarda “Mevâcib-i Bevvâb-ı Medrese fî yevmî 3 akçe”¹²⁷⁶ şeklinde görevlinin ismine yer verilmezken bazı kayıtlarda da kapıcının ismi de yazılmıştır. İsimlere yer verilen kayıtlardan 1595-1605 yılları arasında Hacı Mehmed Efendi,¹²⁷⁷ 1647 yılında Ali Efendi,¹²⁷⁸ 1663 yılında Eyyüp Efendi,¹²⁷⁹ 1731 yılında İbrahim Efendi,¹²⁸⁰ günlük 2 akçe maaşla medresenin kapıcılık görevinde bulundukları anlaşılmaktadır.

c. Temizlikçi (Ferrâş): Medresenin temizliği ve bakımı için iki kişilik bir temizlikçi kadrosu tahsis edilmişti.¹²⁸¹ Bu kadroya tayin edilen elemanlar, medresenin kapıcı görevlisinde olduğu gibi, bazı kayıtlara sadece “Mevâcib-i Ferrâşân-ı Medrese 2 nefer, yevmî 4 akçe”¹²⁸² şeklinde sadece eleman sayısı ve aldıkları yansırken; bazı kayıtlarda ise “Ali bin Yusuf ferrâş yevmî 2 akçe”, “Ferhad ferrâş yevmî 2 akçe”,¹²⁸³ “Eyyüp ve Osman ferrâşân-ı Medrese yevmî 4”,¹²⁸⁴ “Eyyüp ferrâş-ı Medrese yevmî 2 akçe” ve “Yakup ferrâş-

¹²⁶⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241

¹²⁶⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1337, 3658/44, 1360

¹²⁶⁸ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215

¹²⁶⁹ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 3

¹²⁷⁰ BOA. MAD.d. nr. 5631

¹²⁷¹ BOA. MAD.d. nr. 5157

¹²⁷² BOA. MAD.d. nr. 2073

¹²⁷³ VGMA. Haremeyn Şeyhülsîlâm Defteri. nr. 105

¹²⁷⁴ VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹²⁷⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülsîlâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹²⁷⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5631

¹²⁷⁷ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215, 3

¹²⁷⁸ BOA. MAD.d. nr. 5157

¹²⁷⁹ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹²⁸⁰ VGMA. Haremeyn Şeyhülsîlâm Defteri. nr. 105

¹²⁸¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülsîlâm Defteri. nr. 105

¹²⁸² BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215, 5631

¹²⁸³ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 3

¹²⁸⁴ BOA. MAD.d. nr. 5157

1 Medrese yevmî 2 akçe”¹²⁸⁵ şeklinde görev ifa eden kişinin ismi ve maaş bilgisi kaydedilmiştir.

d. Çöpçü (Mezbelekeş): Bu kadroya tayin edilen görevlinin sorumluluğu medresede oluşan çöpleri toplamak ve çöplerin toplandığı yere aktarmaktır. 1647 yılına ait muhâsebe defterine “Mezbelekeş-i Medrese fî yevmî 1 akçe”¹²⁸⁶ başlığı ile yansıyan bu hizmet kadrosunun medreseye sonradan dâhil edilmiş olduğu düşünülmektedir.

4.1.2.3.1. Sirâcî (Kandilci)

Medresenin aydınlatma işlerinde sorumlu olan bu görevliye 1647¹²⁸⁷ ve 1663¹²⁸⁸ yılına ait muhâsebe defterinde rastlanmıştır. Dolayısıyla medresenin mumlarını vaktinde yakıp söndürmekle ilgilenen ve hizmet bedeli günlük 2 akçe olan bu görevlinin de sonradan hizmet kadrosuna dâhil edildiği anlaşılmaktadır.

¹²⁸⁵ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹²⁸⁶ BOA. MAD.d. nr. 5157

¹²⁸⁷ BOA. MAD.d. nr. 5157

¹²⁸⁸ BOA. MAD.d. nr. 2073

Çizelge 4.4. Medresenin akademik, öğrenim ve yardımcı hizmetler kadrosu¹²⁸⁹ (akçe)

Yıllar	Müderris		Mu'îd		Hâfız-ı kütüb		Talebe		Bevvâb		Ferrâş		Mezbelekeş		Sirâcî		Toplam	
PS/GÜ	PS	Gü	PS	Gü	PS	GÜ	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü	PS	Gü
1574	1	100	1	5	1	3	15	2	1	2	2	2	-	-	-	-	21	144
1575	1	50	1	5	1	3	15	2	1	2	2	2	-	-	-	-	21	94
1578	1	50	1	5	1	3	15	2	1	2	2	2	-	-	-	-	21	94
1580	1	50	1	5	1	3	15	2	1	2	2	2	-	-	-	-	21	94
1584	1	50	1	5	1	3	15	2	1	2	2	2	-	-	-	-	21	94
1595	1	200	1	5	1	3	15	2	1	2	2	2	-	-	-	-	21	244
1605	1	50	1	5	1	3	15	2	1	2	2	2	-	-	-	-	21	94
1625	1	200	1	5	1	3	15	2	1	2	2	2	-	-	-	-	21	244
1647	1	200	1	5	1	3	15	2	1	3	2	2	1	1	1	2	23	248
1650 ¹²⁹⁰	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21	246
1663	1	200			1	3	15	2	1	2	2	2	-	-	1	2	22	246
1696 ¹²⁹¹	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	391
1793	-	-	1	-	-	-	18	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-
1857							18	-										
1914	-	-	-	-	-	-	75	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

¹²⁸⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 658/44, 1360, BOA. MAD.d. 5039, 5631, 5157, 4504, 2073, EV. HMH.d. nr. 7052, VGMA. Haremeyn Şeyhülişlâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96, Karakaya, Y., (2016). **a.g.t.** s. 229, Kütükoğlu, M. S. (2000). **a.g.e.** s. 86

¹²⁹⁰ Medrese personelinin sayısı ve onlara yapılan maaş ödemeleri muhâsebe defterinde toplu olarak kaydedilmiştir.

¹²⁹¹ Medrese personeline yapılan maaş ödemeleri muhâsebe defterinde toplu verilmiştir.

4.1.3. İmârethâne

Geniş anlamıyla külliye¹²⁹² dar anlamda ise ihtiyaç sahiplerinin yiyecek ve içecek gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan sosyal bir kurum anlamında kullanılmıştır.¹²⁹³ II. Bâyezid Külliyesi bünyesinde faaliyet gösteren imâret, külliye'nin temel hizmet ünitelerinden biriydi. Külliye'nin bir bileşeni olarak inşa edilen imârethâne; mutfak, yemekhane, fırın ve ambar gibi bölümlerden oluşan tam teşekküllü bir yapıdan ibaretti. Bu imârethânenin temel sorumluluğu külliye personeline ve ihtiyaç sahibi kişilere sabah ve akşam olmak üzere günde iki öğün sıcak yemek sunmaktı. Külliye bânîsi imârethânenin işlevini belirlerken burada günde iki öğün olarak çıkarılacak yemekten kimsenin mahrum edilmemesini külliye vakfiyesinde özellikle belirtmişti.¹²⁹⁴

Çalışmanın birinci bölümünün “Kütüphane” başlığında da etraflıca değinildiği üzere yıllarca külliye bünyesinden oldukça önemli sosyal hizmetlerde bulunan imârethâne farklı nedenlerle zamanla asıl işlevini yerine getiremez olmuş ve bunun üzerine imâret binâsının kullanılmayan bölümleri 19. yüzyılın son dönemlerinde bir kütüphaneye dönüştürülmüştür. Bu kütüphane Osmanlı Devleti'nin ilk milli kütüphanesi olma özelliği ile dikkate değerdir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde söz konusu kütüphane resmi olarak *Kütüphâne-i Umûmî-i Osmânî* adı altında bir süre yine aynı şekilde işlevine devam etmiştir. İmâret binâsından kalan son bölümleri de yine bu dönemde *Kütüphâne-i Umûmî-i Osmânî* kütüphanesine ilave edilmiştir. Milli Eğitim Şûrası'nın 1961 yılındaki kararıyla *Beyazıt Devlet Kütüphanesi* ismini alan kütüphane, günümüzde halen aynı isim altında faaliyetlerine devam etmektedir.¹²⁹⁵

Külliye İmârethânesi'nin konu edildiği bu kısımda öncelikle imârethânenin hizmet kadrolarında görevli personelin durumu ele alınacak ve bu kapsamda genel olarak bunların görev ve sorumlulukları incelenecektir. İkinci sırada ise imâret mutfağında normal günlerde iki öğün halinde hazırlanıp servis edilen yemek çeşitlerinin yanı sıra bayram, kutsal gün ve

¹²⁹² Ergin, O. (1936), *Türkiye Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat Ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, s. 36-38, İmâret kavramı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Güneş, A. (2005). “Bir İmar Düzeni ve Hayır Kurumu Olarak Osmanlılarda İmaret”. *Millî Folklor*, S. 66, s. 26-33

¹²⁹³ İnalçık, H. Arı, B. (2005). “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, s. 51-52, Tarım, Ertuğ, Z. (2000). “İmaret”. *DİA*, C. 22, İstanbul, s. 219

¹²⁹⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 35

¹²⁹⁵ Duman, H. (1982). *a.g.m.* s. 160-161

gecelere özel hazırlanan yemek çeşitleri ele alınacaktır. Üçüncü olarak da imâret mutfağında pişirilen yemeklerden kimlerin yararlandığı hususu irdelenecektir.

4.1.3.1. Personel kadrosu

Vakfiyede imârethânenin görevini yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyacağı tüm araçlar belirlenmiş ve bu kapsamda gerekli olan tüm hizmet kadroları oluşturulmuştu.¹²⁹⁶ Bizzat külliye bânîsi tarafından tahsis edilen farklı 17 kadro kapsamında imâretin en üst sorumlusu olan imâret şeyhinden imâret kapıcısına, mutfak aşçısından temizlik görevlilerine, zahire ve erzak sorumlularından bulaşıkçılara kadar toplamda 41 personel alımına lüzum görülmüştü. Ayrıca her kadro kapsamında görevlendirilecek personel sayısı, niteliği, görev ve sorumluluklarının yanı sıra günlük olarak kendilerine ödenecek ücretler de tek tek belirtilmişti.

İmâret çalışanlarına ait bilgiler külliye personelinin detaylı kayıtlarını içeren defterlerin “Cemâat-ı Müteferrika-i İmâret-i Âmire”¹²⁹⁷ veya “Cemâat-ı Hüdema-î İmâret-i Âmire”¹²⁹⁸ başlığı altında kaydedilmiştir. Bu kayıtlardan vakfiyede tahsis edilen hizmet kadrolarına zamanla hem yeni kadroların eklendiği hem de eski kadrolara ek personel alımı yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu defterlerin kayıt sisteminin sonradan değişmesinden dolayı külliye'nin diğer birimlerinde olduğu gibi imâret bünyesinde faaliyet gösteren hizmet kadroları ve bu kadrolarda görev ifa eden personel sayıları ile ilgili bilgilerin tarihsel süreç içerisindeki değişim seyri ancak 17. yüzyılın sonlarına kadar izlenebilmektedir.¹²⁹⁹

Burada yer verilecek olan imâretin hizmet kadrolarına ilişkin detaylar belli bir tasnif esasına göre ele alınacaktır. Buna göre hizmet kadrolarında görev ifa eden personelin niteliği, sayısı ve hizmet bedelleri; “İdari Kadro”, “Mutfak Kadrosu” ve “Diğer Kadrolar” olmak üzere üç alt başlık altında ele alınacaktır.

¹²⁹⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 102-117

¹²⁹⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 658/44, 1360, BOA. MAD.d. 5039, 5157

¹²⁹⁸ BOA. MAD.d. 5631, 4504, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Velî Defteri. nr. 96

¹²⁹⁹ BOA. MAD.d. 2073

İmâretin hizmet kadroları, bu kadrolara tayin edilen eleman sayısı ve hizmet bedeli olarak onlara ödenen maaşla ilgili külliye kayıtlarından tespit edilen rakamlar ilgili başlıklar altındaki çizelgelere aktarılmıştır.

4.1.3.1.1. İdari kadro

İmâret personelinin görev dağılımı standart hiyerarşik düzene göre yapılmıştır. İmâretin idari kadrosu bu hiyerarşinin başında yer almaktaydı. İmârethânenin idari kadrosunu oluşturan dört personelin unvanları, görev alanları, yetki ve sorumlukları detaylı bir şekilde vakfiyede yer almıştır. Buna göre idari kadro imâretin amaçları doğrultusunda ona işlerlik kazandırmak ve bu kapsamda alt kademedeki personelin faaliyetlerini denetlemek; mutfak için ihtiyaç duyulan malzemelerinin temini ve muhafazasını sağlamak ve bunları kayıt altına almaktan sorumlu olacaktı.¹³⁰⁰ Söz konusu kadronun külliye kayıtlarına yansıyan verileri aşağıdaki çizelgeye aktarılmıştır.

Çizelge 4.5. İmârethânenin idari personel kadrosu¹³⁰¹ (akçe)

Yıllar	Şeyh		Vekîl-i Harç		Vekîl-i Harç		Kilârî	
PS/Gü	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ
Vakfiye	1	20	1	5	1	5	1	5
1574	1	20	1	5	1	5	1	6
1575	1	20	1	5	1	5	1	6
1578	1	20	1	5	1	5	1	6
1580	1	20	1	5	1	5	1	6
1585	1	20	1	5	1	5	1	6
1605	1	20	1	5	1	5	1	6
1647	1	20	1	5	1	5	1	6
1663	1	20	1	5	1	5	1	6
1730	2	10	1	5	1	5	1	6

a. İmâret Şeyhi: İmâretin en üst düzey yöneticisi konumundaydı.¹³⁰² İmâret şeyhi olarak tayin edilecek şahıslarda sâlih, güvenilir, dindar ve üstün ahlak sahibi gibi yüksek insani vasıflar aranmaktaydı.¹³⁰³ Yönetimsel işleyişte mütevellîye karşı sorumlu olan imâret şeyhinin öncelikli sorumluluğu; imâretin asli fonksiyonu olan günde iki öğün yemeğin pişirilmesi ve sağlıklı bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktır. İmâret şeyhi yemek servislerinde imârethâne

¹³⁰⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 68, 102-105

¹³⁰¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15,1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹³⁰² Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. III., s. 586, Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 60

¹³⁰³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 101-102

yemeğinden faydalananların alacakları yemek miktarlarını vakfiyede belirlendiği şekilde usulüne göre yapılıp yapılmadığını denetlemek durumundaydı. Bu nedenle imâret şeyhi dağıtılan yemek sırasında günde en az iki kez imârette hazır bulunmalıydı. Ancak Cuma, bayram ve kutsal gün ve gecelerde hazırlıkları yerinde denetlemekten sorumlu olan *şeyh* bütün gün imârette hazır bulunmak zorundaydı.

İmâret şeyhi imârete gelecek olan misafirlerin güzel bir şekilde ağırlanması ve misafirin sosyal statüsüne göre ona itibar edilmesini sağlamak durumundaydı. Gelen misafir üç gün boyunca imârethâne kalma hakkına sahipti. Bu süreç zarfında aynı zamanda misafirin hayvanlarının bakım ve korumasını sağlamakla da sorumlu olan *şeyh* üçüncü günün sonunda onu güler yüzlü bir şekilde izzet ve ikramla uğurlardı.¹³⁰⁴

İmârethâne şeyhi kurumun en üst düzey sorumlusu olarak kurum bünyesinde çalışan elemanların görevlerinin gereğini yapıp yapmadıklarını denetlemek yetkisine sahip olduğu gibi herhangi bir ihmal ya da görevin kötüye kullanılması gibi durumlarda sorumluluğu bulan personel uyarma ve ceza verme yetkisine de sahipti. Ancak personelin azlini gerektiren durumlarda *şeyh* durumu mütevelliyeye bildirmek zorundaydı.¹³⁰⁵

Vakfiyeye göre imâret şeyhine üstlendiği bu görev ve sorumlulukları karşılığında günlük 20 akçe tutarında bir hizmet bedeli ödenmesi gerekmekteydi.¹³⁰⁶ Külliye kayıtları bu tutarın 1730 yılına kadar değişmeden aynen vakfiyede belirtildiği gibi 20 akçe olarak sabit kaldığını ve bu kadrodaki eleman sayısının da bir olduğunu göstermektedir.¹³⁰⁷ Ancak 1730 yılına ait bir kayıta bir kişilik kadro olan imâret şeyhi kadrosuna bir kişinin daha alındığı ve her birinin günlük hizmet bedelinin 10 akçe olduğu bilgisi yansımıştır.¹³⁰⁸

Vâkîf Sultan, imâret şeyhine çeşitli tarihlerde her defasında 500 akçelik birer in'âmda bulunmuştur.¹³⁰⁹ İn'âmın yer aldığı defterde imâret şeyhinin ismi yazılmamış kayıt “Şeyh-i İmâret hullide mülkühû der-İstanbul 500 akçe” şeklinde yazılmıştır. Ancak külliyenin çeşitli arşiv kayıtlarında imâret şeyhi olan kişilerden bazılarının isimlerini tespit etmek mümkündür.

¹³⁰⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 102-105

¹³⁰⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 103

¹³⁰⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 105

¹³⁰⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. 5039, 5157, 2073, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹³⁰⁸ VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹³⁰⁹ M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defteri. s. 306, 412, 478

Meselâ Mehmed bin Latif Efendi (1574-1585),¹³¹⁰ Abdullah Efendi (1605),¹³¹¹ Ali Efendi (1663),¹³¹² Ömer bin Abdurrahman, Mustafa bin Ali (1730),¹³¹³ Mehmed Efendi (1857), Hâfız Mehmed Hayreddin (1893), Hüseyin Şamil Efendi (1871) Hâfız Mustafa Efendi (1893), Hâfız İbrahim Efendi (1898) ve Hâfız Şevket Efendi (1909)¹³¹⁴ imâret şeyhi olarak kayıtlara yansıyan isimlerdir.

b. Vekîl-i Harç: Vakıf müesseselerinde alışveriş ve iaşeden sorumlu olan görevliye *vekîl-i harç* denilmiştir.¹³¹⁵ II. Bâyezid İmârethânesi'ne gerekli olan erzâğın ve eşyanın satın alınma işlerinden sorumlu olmak üzere bir *vekîl-i harç* kadrosu tahsis edilmişti. Bu kadroya hesap işlerinden anlayan liyakat sahibi ve salih bir kişinin tayin edilmesi şart koşulmuştu. Vekîl-i harç olarak tayin olunan kişi imâretin aşçıbaşısı tarafından istenilen malzeme ve eşyaları satın almakla mükellefti. Satın alınacak erzak ve eşyanın kaliteli ve hesaplı olmasına özen gösterilmeliydi. Bu nedenle vekîl-i harç gerekli malzeme ve eşyayı almadan önce bir piyasa araştırmasını yapmalı malzemelerin en iyisi ve hesaplısı nerde ve hangi esnafta bulunduğunu tespit etmeli ve ona göre alışverişi yapmalıydı. Bu görevliye hizmeti bedeli olarak günlük 5 akçe ücret ödenecekti.¹³¹⁶

Yukarıdaki çizelgede de görüldüğü üzere bu hizmet bedeli tarihsel içerisinde herhangi bir değişikliğe uğramadan aynı miktarda (yevmî 5 akçe) külliye kayıtlarına yansımıştır.¹³¹⁷ Söz konusu kayıtlara vekîl-i harç görevini üstelenen şahısların isimleri de yansımıştır. Bu isimler Ali Efendi (1574-1580),¹³¹⁸ Hasan Efendi (1585),¹³¹⁹ Mustafa Efendi (1605),¹³²⁰ Eyyüp Çelebi (1663)¹³²¹ ve İbrahim Efendi'dir (1730).¹³²²

¹³¹⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360

¹³¹¹ BOA. MAD.d. 5039

¹³¹² BOA. MAD.d. 2073

¹³¹³ VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹³¹⁴ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 22-23, sıra 148-149

¹³¹⁵ Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. III. s. 347, Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 60, Canatar, M. (2013). "Vekilharç". **DİA**. C. 43, İstanbul, s. 11

¹³¹⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 69, 108

¹³¹⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. 5039, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹³¹⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44

¹³¹⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1360

¹³²⁰ BOA. MAD.d. 5039

¹³²¹ BOA. MAD.d. 2073

¹³²² VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

c. Vekîl-i Harç Kâtibi: Vekîl-i harç tarafından yapılan alışverişin detaylı bir şekilde kayıt altına alınmasını sağlamak amacıyla bir *vekîl-i harç kâtibi* kadrosu tahsis edilmişti. Bu kadroya tayin edilecek kişi hesap işlerinden anlayan liyakat sahibi biri olmalıydı. Vakfiyeye göre bu görevli yapılacak alışverişler esnasında sürekli vekîl-i harcın yanında bulunacak ve alınan bütün erzak ve eşyaları kayıt altına alacaktı. Kâtibe bu hizmeti karşılığında ödenecek hizmet bedeli ise günlük 5 akçe olarak belirlenmişti.¹³²³

Külliye kayıtlarından kâtibe ödenen hizmet bedelinin vakfiyede belirtildiği gibi günlük 5 akçe olarak yansımıştır.¹³²⁴ Söz konusu arşiv kayıtları ayrıca 1574-1585 yılları arasında Abbas Efendi¹³²⁵ ve 1605 yılında Mustafa Efendi'nin¹³²⁶ vekîl-i harç kâtibi görevinde bulundukları bilgisini de vermektedir.

d. Kilârî: Yiyecek ve içecek gibi erzağın muhafazasını sağlayan görevliye *kilârî* veya *kilerdâr* denilmiştir.¹³²⁷ Vakfiyede imârete alınan erzağın muhafazasının sağlanması amacıyla bir kişilik kilârî kadrosu tahsis edilmişti. Bu kadroya tayin edilecek elemanın salih, emin ve hesap işlerinden anlaması gerekirdi. Kilârî olarak atanan kişi vekîl-i harç tarafından satın alınan erzak ve eşyaları ölçüp tartarak teslim almak ve teslim aldıklarını içneden ipliğe kadar (nakîr ü kıtmir) kâtibe yazdırmak zorundaydı. Kayıt altına alınan erzak ve eşyaları görevi olduğu üzere kilerde muhafaza eden kilârî, ihtiyaç halinde aşçılara ve diğer imâret görevlilerine verdiği malzemeyi yine ölçüp tartarak verir ve bunları defterde usulüne göre kayıt altına aldırır.¹³²⁸ Bu kayıtlar kilere giren ve çıkan malzemenin denetlenmesini mümkün kılmaktaydı. Kilârî ayrıca buğday ve un ambarlarının muhafazasından sorumlu tutulmuştu. Kilârîye ödenecek hizmet bedeli tutarı vakfiyede 5 akçe olarak belirlenmiştir.¹³²⁹ Ancak yukarıdaki çizelgede de görüldüğü bu tutar külliye kayıtlarına 6 akçe olarak yansımıştır.¹³³⁰

¹³²³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 69

¹³²⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. 5039, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹³²⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360

¹³²⁶ BOA. MAD.d. 5039

¹³²⁷ Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. II, s. 281, Berki, A. H. (1966). *a.g.e.* s. 32

¹³²⁸ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 105-106

¹³²⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 106

¹³³⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. 5039, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

Çeşitli arşiv kayıtlarında kilârî kadrosunda bulunan bazı kişilerin isimleri de yansımıştır. Buna göre; 1574-1580 yılları arasında Durmuş Efendi,¹³³¹ 1585 yılında Mehmed Efendi,¹³³² 1605 yılında Hızır Efendi,¹³³³ 1663 yılında Mustafa¹³³⁴ ve 1730 yılında Hasan Efendi¹³³⁵ kilârî görevini üstlenmişlerdir.

4.1.3.1.2. Mutfak kadrosu

İmârette sunulacak yemeklerin hazırlık aşamasından, pişirilmesine; yemeğin dağıtımından yemek sonrası yapılacak temizlik işlerine kadar bütün detaylar düşünülmüş ve ona göre kadrolar tahsis edilmiştir. Ayrıca bu kadrolara tayin edilecek personelin sayısı, niteliği ve görev tanımı teferruatlı bir şekilde bizzat külliye bânisi tarafından belirlenmişti. Vakfiyede imâret mutfağı için 8 kadro tahsis edilmiş ve bu kadrolara toplamda 31 personel alımı yapılmıştır.¹³³⁶ İncelenen külliye kayıtlarından vakfiyenin tayin ettiği hizmet kadrolarında her hangi bir değişikliğin olmadığı ancak zamanla ortaya çıkan iş yükünden dolayı temizlik elemanlarına 2 kişinin daha ilave edildiği ve böylece personel sayısının 33'e çıktığı anlaşılmaktadır.¹³³⁷

Çalışmanın bu başlığında mutfağın hizmet kadrosu ve bu kadrolarda istihdam edilmiş personelin sayısı, görev ve sorumluluklarının yanı sıra hizmet bedeli olarak aldıkları ücret tutarları alt başlıklar halinde tek tek incelenmiş ve bu inceleme sonunda elde edilen veriler aşağıda yer alan çizelgeye aktarılmıştır.

¹³³¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44

¹³³² BOA. TS. MA.d. nr. 1360

¹³³³ BOA. MAD.d. 5039

¹³³⁴ BOA. MAD.d. 2073

¹³³⁵ VGMA. Haremeyn Şeyhülsîlâm Defteri. nr. 105

¹³³⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 106-111

¹³³⁷ BOA. MAD.d. 2073

Çizelge 4.6. İmârethâne mutfağının personel kadrosu¹³³⁸ (akçe)

Yıllar	Habbâz		Tabbâhîn		Nakibân nân ve gûşt		Nakkadân-ı erz		Gendüm kûb		Ferrâş		Kâse-şûyân		Kâse-keş	
PS/GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ
Vakfiye	6	4 ¹³³⁹	6	5 ¹³⁴⁰	4	3	4	1	1	4	4	4	2	4	4	1
1574	6	4	6	5	4	3	4	1	1	4	4	4	2	4	4	1
1575	6	4	6	5	4	3	4	1	1	4	4	4	2	4	4	1
1578	6	4	6	5	4	3	4	1	1	4	4	4	2	4	4	1
1580	6	4	6	5	4	3	4	1	1	4	4	4	2	4	4	1
1584	6	4	6	5	4	3	4	1	1	4	4	4	2	4	4	1
1595	6	4	6	5	4	3	4	1	1	4	4	4	2	4	4	1
1605	6	4	6	5	4	3	4	1	1	4	4	4	2	4	4	1
1625	6	4	6	5	4	3	4	1	-	-	-	-	-	-	-	-
1650	6	4	6	5	4	3	4	1	-	-	5	-	-	-	-	-
1663	6	4	6	5	4	3	-	-	1	4	5	4	3	4	4	1

¹³³⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 4504, 2073¹³³⁹ Ser-habbâzinin günlük hizmet bedeli beş akçe diğer elemanların hizmet bedeli ise dörder akçe olarak belirlenmiştir.¹³⁴⁰ Ser-tabbâhının günlük hizmet bedeli altı akçe diğer elemanların hizmet bedeli ise beşer akçe olarak belirlenmiştir

a. Habbâz (Ekmekçi): Ekmek yapan veya satan kişilere *habbâz* denilmiştir.¹³⁴¹ İmâretin hizmet kadroları arasında altı kişilik bir *habbâz* kadrosuna yer verilmişti. Vakfiyede bu kadroya hizmete kadir, sâlih ve emîn; güzel ve lezzetli ekmekler yapan, alanlarında en iyi olan (üstad) kişilerin tayin edilmesi şart koşulmuştu.¹³⁴² İncelenen külliye muhâsebe kayıtlarının “Cemâat-ı Habbâzîn”¹³⁴³ veya “Cemâat-ı Habbâzîn-i İmâret-ı Âmire”¹³⁴⁴ başlığı altında ekmekçilerin sayısına ilişkin verilen bilgilerden imâret bünyesindeki ekmekçi sayısının aynen vakfiyede belirttiği şekilde altı kişi olarak kaldığı ve aralarından birinin de *ser-habbâzîn* (sorumlu) olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır. Ser-habbâzînin günlük hizmet bedeli 5 diğerleri ise vakfiyede belirttiği şekilde 4'er akçe almışlardı. Söz konusu kayıtlara bu meslek grubunda bulunan bazı şahısların isimleri de yansımıştır.¹³⁴⁵

b. Tabbâhîn (Aşçı): Vakfiyede imâret mutfağına altı kişilik bir aşçı kadrosu tahsis edilmişti. Külliye muhâsebe kayıtlarına “Cemâat-ı Tabbâhîn”¹³⁴⁶ olarak geçen bu kadroya salih, emin ve aşçılık mesleğinde en iyi olan kişiler tayin edilmeliydi. Bunlar görevlerini üçer kişilik iki grup halinde mütevellinin bilgisi dâhilinde nöbet usulü ile icra edeceklerdi. Aşçılar içerisinde en iyi olan kişi aşçıbaşı olarak tayin edilmeliydi. Aşçıbaşı imâret mutfağına alınacak erzak ve malzemeleri belirleme ve alınacak olan eşyaları vekîl-i harca iletmekten sorumluydu. Aşçıbaşının günlük hizmet bedeli 6 diğerlerinin ise 5'er akçeydi.¹³⁴⁷

Külliye kayıtları bu kadronun personel sayısı ve onlara ödenen hizmet bedellerinin yıllarca herhangi bir değişiklik olmadan aynen vakfiyede belirtildiği şekilde sabit kaldığını

¹³⁴¹ Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. I, s. 692, Berki, A. H. (1966) *a.g.e.* s. 21, Yediyıldız, B. (1983). *a.g.m.* s. 57

¹³⁴² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 109

¹³⁴³ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5631, 682, 2073

¹³⁴⁴ BOA. MAD.d. nr. 5039

¹³⁴⁵ 1574 yılında Ahmed Efendi (ser-habbâzîn), Mehmed Efendi, AhmedEfendi, Süleyman Efendi, Hamza Efendi, Mustafa Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241); 1575-1585 yılları arasında Ahmed Efendi (ser-habbâzîn), Mehmed Efendi, Ahmed Efendi, Süleyman Efendi, Yusuf Efendi, Mustafa Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360) adlı şahıslar imârethânin ekmekçileri olarak görev yapmışlardır.

¹³⁴⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 682, 4504, 2073

¹³⁴⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 107-108

göstermektedir.¹³⁴⁸ Külliye kayıtlarında çeşitli yıllarda imârethânenin aşçı kadrosunda bulunan şahıslardan bazılarının isimlerine de ulaşmak mümkündür.¹³⁴⁹

c. Nakîb: İmârette yemek yeme hakkına sahip olanların her öğün için alabilecekleri yemek ve ekmek miktarları vakfiyede belirtilmişti.¹³⁵⁰ İki öğün olarak hazırlanan yemek ve ekmekleri hak sahipleri arasında öngörülen şekilde bölüştürmek ve dağıtmak amacıyla dört kişilik bir nakîb kadrosu tahsis edilmişti.¹³⁵¹ Bu kadroya hizmete kâdir, emin ve sâlih kişiler tayin edilmeliydi. Tayin edilen dört kişiden ikisi ekmek diğer ikisi ise yemek dağıtmakla görevli olacaktı. Bu görevlilerin her birine günlük olarak 3 akçe ücret ödenecekti. Nakîp kadrosuna ilişkin bilgiler muhâsebe kayıtlarının “Cemâat-ı nakibân-ı nân ve gûşt”¹³⁵² başlığı altında kayda alınmıştır. Kayıtlar vakfiyenin bu hizmet grubu için tayin ettiği personel sayısı ve hizmet bedel tutarlarının uzun yıllar değişmeden sabit kaldığını göstermektedir. Bazı kayıtlarda nakîblerin isimlerine de yer verilmiştir.¹³⁵³

d. Nakkadân-ı erz (Pirinç Ayıklayıcısı): İmârette pişirilecek olan pirincin ayıklanıp hazır hale getirilmesi için dört kişilik bir kadro tahsis edilmişti. Bu kadroya salih, güvenilir ve hizmete kâdir kişilerin tayin edilmesi şart koşulmuştu. Bu kadro kapsamında görevlendirilen personele günlük birer akçe ücret ödenecekti.¹³⁵⁴ Külliye kayıtları bu hizmet kadrosunun eleman sayısı ve her elemanın almış olduğu ücret miktarının aynen vakfiyede belirtildiği oranda kaldığını göstermektedir. İlgili kayıtların “Cemâat-ı nakkadân-ı erz”

¹³⁴⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 682, 2073

¹³⁴⁹ 1574 yılında Hüseyin Efendi (ser-tabbâhîn), Hacı Mustafa Efendi, Selim Efendi, Muharrem Efendi, Ahmed Efendi, Mustafa Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241); 1575-1578 yılları arasında Hüseyin Efendi (ser-tabbâhîn), Hacı Mustafa Efendi, Hasan Efendi, Hürrem Efendi, Ahmed Efendi, Mustafa Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337); 1580 yılında Hüseyin Efendi (ser-tabbâhîn), Hacı Mustafa Efendi, Abdurrahman Efendi, Hürrem Efendi, Ahmed Efendi, Mustafa Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44); 1585 yılında Mustafa Efendi (ser-tabbâhîn), Hacı Mustafa Efendi, Abdurrahman Efendi, Hürrem Efendi, Ahmed Efendi, Hacı Mustafa Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1360); 1663 yılında Ali Efendi (ser-tabbâhîn), Mehmed Efendi, Musa Efendi, Veli Efendi, Eyyüp Efendi, Mahmud Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 2073)

¹³⁵⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 140-141

¹³⁵¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 107

¹³⁵² BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 682, 5157, 4504, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹³⁵³ 1574 yılında nakibân-ı nân: Hüseyin Efendi ve İvaz Efendi, nakibân-ı gûşt: Mehmed Efendi ve Hüsrev, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241); 1575-1580 yılları arasında nakibân-ı nân: Perviz Efendi, İvazi Efendi, nakibân-ı gûşt: Ali Efendi, Hüsrev Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337, 3747, 3658/44); 1585 yılında nakibân-ı nân: Perviz Efendi, İvazi Efendi, nakibân-ı gûşt: Ali Efendi, Mehmed Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1360); 1663 yılında nakibân-ı nân: Ali Efendi, Ömer Efendi, nakibân-ı gûşt: Mustafa Efendi, Ali Efendi, (BOA. MAD.d. 2073)

¹³⁵⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 110-111

başlığı altında dört elemanın isimleri¹³⁵⁵ ve onlara ödenen birer akçe ücret bilgisine yer verilmiştir.¹³⁵⁶

e. Gendüm kûb (Buğday Döğücü ve Ayıklayıcısı): İmârette her gün pişirilecek çorbanın buğdayını ayıklayıp hazır hale getirmek için tahsis edilen kadroya aynen diğer kadrolarda olduğu gibi hizmete kadir, salih ve emin bir kişinin tayin edilmesi gerekmektedir. Bu kadro kapsamında görevlendirilen kişilere hizmet bedeli olarak günlük 4 akçe ödenecekti.¹³⁵⁷ Bu görevlilerle ilgili bilgiler “Cemâat-ı Mütferrikâ-ı İmareti Âmire” başlı altında “gendüm kûb” olarak tabir edilen unvanın altında görevlinin ismi¹³⁵⁸ ve hizmet bedeli kayıt altına alınmıştır.¹³⁵⁹ Bu hizmet bedeli tutarlarının yıllarca değişmeden - yukarıdaki çizelgede de görüldüğü üzere- vakfiyede belirlendiği oranda 4 akçe olarak devam etmiştir.

f. Ferrâş (Temizlik Görevlileri): Vakfiyede imâretin temizlik işleri için dört kişilik bir kadro tahsis edilmişti. Konulan şartlara göre hizmete kadir, dindar ve güvenilir gibi vasıflara sahip kişiler bu kadroya tayin edilmeliydi. Bu kadroya atanan kişilerin sorumluluğu; misafir odalarının temizliği, aydınlatılması ve bu odaların kapılarını açıp kapatma gibi işlerle ilgilenmek, bunun yansira misafirleri odalarına yerleştirmek, onların odalarına yemek servisi yapmak şeklinde belirlenmişti. Hizmetleri karşılığında bu görevlilere kişi başı günlük 4 akçe ödenecekti.¹³⁶⁰

Külliyenin detaylı kayıtlarını içeren bazı defterlerde “Cemâat-ı Ferrâşân-ı Nekâthanâne-i Misafirin”¹³⁶¹ başlığı altında personelin ismi ve hizmet bedeli

¹³⁵⁵ 1574 yılında Yusuf Efendi, Osman Efendi, Hızır Efendi, Mustafa Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241); 1575-1580 yılları arasında İvaz Efendi, Osman Efendi, Hızır Efendi, Mustafa Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337, 3747, 3658/44); 1585 yılında İvaz Efendi, Osman Efendi, Hızır Efendi, Mehmed Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1360)

¹³⁵⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 682, 5157, 4504, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105, VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defteri. nr. 96

¹³⁵⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 98, 104

¹³⁵⁸ 1574-1575 yıllarında Nebî bin Abdullah, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15); 1578-1580 yılları arasında Hızır bin Yusuf, (BOA. TS. MA.d. nr. 1337, 3658/44); 1583-1585 yıllarıdan Süleyman bin Recep, (BOA. TS. MA.d. nr. 3747, 1360); 1663 yılında Abdullah Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 2073) söz konusu görevi yapmışlardır.

¹³⁵⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073

¹³⁶⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 110

¹³⁶¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 682, 5157, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

yansımıştır.¹³⁶² Kayıtlardan bu görev grubunda bulunan personelin sayısı ve hizmet bedeli ile ilgili rakamlarda 1605 yılına kadar bir değişiklik olmadığı ve böylece vakfiyede belirtilmiş oranda seyrettiği ancak bu yıldan sonra gruba bir kişinin daha ilave edildiği anlaşılmaktadır.¹³⁶³ 1605 yılından sonraki kayıtlar¹³⁶⁴ gruptaki tüm personelin aldığı hizmet bedelinin sadece toplamını yansıttığı için yukarıdaki 6 no’lu çizelgede de görüldüğü üzere kişi başı aldıkları günlük hizmet bedeli tespit edilememiştir. Ancak 1663 yılına muhâsebe defterinde *ferrâş* meslek grubunun kaydedildiği başlık altında ferrâşların hizmet bedeli 4’er akçe olarak kaydedilmiştir.¹³⁶⁵

g. Kâse-şûyân (Bulaşıkçı): Vakfiyeye göre imâretin bulaşıkçı kadrosuna hizmete kâdir, salih ve emin iki kişi tayin edilmeliydi. Görevlendirilen kişiler yemekten sonra bulaşıkları temiz bir şekilde yıkadıktan sonra dolaplarına yerleştirir ve kilit altında muhafaza ederlerdi. Öğünlerde kullanılmak üzere kâse ve tabakları sayılı bir şekilde ilgili görevlilere teslim eder ve teslim alırken de aynı şekilde sayarak teslim alırlardı. Onlara ödenecek hizmet bedeli kişi başı 4 akçe olarak belirlenmişti.¹³⁶⁶ İmâretin bu hizmet kadrosu külliye kayıtlarına “Cemâat-ı kâse-şûyân” olarak yansımıştır.¹³⁶⁷ Bazı kayıtlarda söz konusu başlık altında personel isimleri de kaydedilmiştir.¹³⁶⁸ Kayıtlara yansıdığı kadarıyla 1663 yılında bu kadroya bir kişi daha eklenerek kadrodaki kişi sayısı üçe çıkarılmış ancak kendilerine ödenen hizmet bedeli değişmemiş günlük 4’er akçe olarak devam etmiştir.¹³⁶⁹

Ancak 1696 yılı kayıtlarını içeren muhâsebe defterinde¹³⁷⁰ kâse-şûyân ve aşağıda yer alan kâse-keş hizmet kadrolarına ilişkin bilgiler eleman sayısı belirtilmeden “Cemâat-ı kâse-keş ve şûyân” başlığı altında kayda alınmıştır. Defter her iki hizmet grubunun aldıkları günlük hizmet bedeli bilgisini *fî yevm* 25 akçe şeklinde toplu olarak vermektedir. Yine defterdeki bilgiye göre söz konusu her iki hizmet grubunun günlük toplam hizmet bedeli

¹³⁶² 1574 yılında Mehmed Ali bin Hızır, Ahmed bin Süleyman, İlyas bin Abdullah, Hasan bin Süleyman, 1575-1585 Mehmed bin Oğuz, Ahmed bin Süleyman, İlyas bin Abdullah, Hasan bin Süleyman, (BOA. TS. MA.d. nr. 1337, 3747); 1605 Ahmed bin Mehmed, Mehmed bin Ahmed, Talip bin Abdi, Abdullah bin Turan, (BOA. MAD.d. nr. 5039)

¹³⁶³ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 215

¹³⁶⁴ BOA. MAD.d. nr. 5039, s. 3; 5631, 682, 5157, 4504

¹³⁶⁵ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹³⁶⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 115-116

¹³⁶⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 682, 5157, 4504, VGMA. Haremeyn Şeyhülsîlâm Defteri. nr. 105

¹³⁶⁸ 1574-1585 yılları arasında Hasan bin Abdullah ve Veli bin Bekirhân adlı şahıslar yaklaşık 11 yıl imâretin bulaşıkçısı olarak görev yapmışlardı. BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360

¹³⁶⁹ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹³⁷⁰ BOA. EV.HMH.d. nr. 871

tutarında önceki tarihlere oranla iki kattan daha fazla bir artış yaşanmıştır. Günlük ücrete yansıyan bu artışın hizmet bedellerine yansıtılan bir zamdan mı yoksa söz konu kadrolara yeni eleman alımından mı kaynaklandığı ile ilgili kayıtlara herhangi bir bilgi yansımamıştır.

h. Kâse-keş: İmârette tahsis edilmiş olan bu kadroya da vakfiyede belirtildiği şekilde hizmete kâdir, salih ve emin dört kişinin tayin edilmesi gerekmektedir. Tayin edilecek olan görevliler yemek dağıtımlarını düzenli ve güvenli bir şekilde yapmak ve yemekten sonra da bulaşıkları güvenli bir şekilde toplayıp bulaşıkçılara (kâse-şûyân) teslim etmekten sorumlu olacaklardı. Hizmet bedeli olarak onlara günlük birer akçe ücret ödenecekti.¹³⁷¹ Külliye kayıtlarına “Cemâat-ı Kâse-keşân”¹³⁷² olarak yansıyan bu hizmet grubunun sayısı ve onlara ödenen hizmet bedeli miktarı uzun yıllar hiç değişmeden aynen vakfiyede belirtildiği şekilde kalmıştır. Kayıtlardan bu hizmet grubunda bulunan bazı şahısların isimleri de yansımıştır.¹³⁷³

4.1.3.1.3. Diğer kadrolar

İdari ve mutfak kadrosu dışında erzakların nakli, muhafazası, yemekhanenin güvenliği ve etrafın temizliği gibi muhtelif işlerin görülmesi amacıyla külliye bânîsi II. Bâyezid tarafından 5 hizmet kadrosu oluşturulmuştu.¹³⁷⁴ Vakfiyeye göre bu kadrolara 6 personel tayin edilecekti. Ancak zamanla ortaya çıkan ihtiyaç nedeniyle bu kadrolara yenileri eklenmiş ve 5 olan kadro sayısı 14’e yükseltilmiştir.¹³⁷⁵ Bu kadrolara yapılan yeni alımlarla toplam personel sayısı 6’dan 17’ye çıkarılmıştı. Çalışmanın bu başlığı altında söz konusu kadro çeşitleri, bu kadrolarda istihdam edilen personel sayısı ve onlara yapılan günlük ücretler aşağıda yer verildiği gibidir. Ayrıca külliyein çeşitli kayıtlarından konuyla ilgili ulaşılabilen sayısal veriler aşağıdaki çizelgeye aktarılmıştır.

¹³⁷¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 116-117

¹³⁷² BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 682, 5157, 4504, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹³⁷³ Meselâ 1574-1578 yılları arasında Mustafa bin Halil, Osman bin Ömer, Hüseyün bin Abdullah, Musa bin Talip, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337); 1580 yılında Mustafa bin Halil, Osman bin Ömer, Hüseyin bin Abdullah, Hızır bin Talip, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44); 1583-1585 yılları arasında Mustafa bin Halil, Osman bin Ömer, Hüseyün Abdullah ve Süleyman bin Receb, (BOA. TS. MA.d. nr. 3747, 1360); imâretin *kesâ-keş* görevini üstlenmişlerdi.

¹³⁷⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 109, 111-116

¹³⁷⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3747, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073

Çizelge 4.7. İmârethânenin idari ve mutfak dışında kalan personel kadrosu¹³⁷⁶ (akçe)

Yıllar	Hîme-keş		Hîme-siken		Bağçevân		Mâni'ün-nukûş		Emin-i Mispûş		Kâtib-i neremmet		Hammâl-ı gûşt		Hammâl-ı lakik		Kâtib ¹³⁷⁷		Anbârî ¹³⁷⁸		Anbâr-i neremmet		Mührü kılârî		Bevvâb		Mezbeleciyân	
PS/GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ
Vakfiye	1	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	-	-	-	-	-	-	1	4	-	-	2	2	-	-
1574	1	2	1	1	1	3	1	2	1	1	1	5	1	3	1	1	1	5	1	4	1	4	1	2	3	2	2	2
1575	1	2	1	1	1	3	1	2	1	1	1	5	1	3	1	1	1	5	1	4	1	4	1	2	3	2	2	2
1578	1	2	1	1	1	3	1	2	1	1	1	5	1	3	1	1	1	5	1	4	1	4	1	2	3	2	2	2
1580	1	2	1	1	1	3	1	2	1	1	1	5	1	3	1	1	1	5	1	4	1	4	1	2	3	2	2	2
1585	1	2	1	1	1	3	1	2	1	2	1	5	1	3	1	1	1	5	1	4	1	4	1	2	3	2	2	2
1605	1	2	1	1	1	3	1	2	1	1	1	7	1	3	1	1	1	5	1	4	1	4	1	2	-	-	-	-
1663	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	1	1	1	5	1	4	1	4	1	2	3	2	-	-

¹³⁷⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073¹³⁷⁷ Kâtib-i anbâr-i kebir¹³⁷⁸ Büyük erzak anbarcısı (Anbâr-i kebir)

a. Odun Taşıyıcı: Vakfiyede imâret mutfağı ve fırının yakacak ihtiyacı olan odunların taşınması için bir kadro tahsis edilmiş ve bu kadroya günlük iki akçe ücretle hizmete kâdir salih ve emin bir kişinin tayin edilmesi şart koşulmuştur.¹³⁷⁹ İncelenen külliye kayıtlarının “Cemâat-ı Müteferrika-i İmâret-i Âmire” başlığı altında bu görevli *hîme-keş* unvanıyla yansımıştır.¹³⁸⁰ Aynı kayıtlara göre bu görevliye ödenen hizmet bedeli yıllarca değişmeden vakfiyede belirtildiği üzere 2 akçe kalmıştır.

İmâretin odun taşıyıcı görevini üstlenmiş olan bazı şahısların isimleri de kayıtlara yansımıştır.¹³⁸¹ Bu kayıtlardan çeşitli yıllarda odun taşıyıcı olan kişiler aynı zamanda odun kırıcı (*hîme-şiken*) görevini de üstlenmişlerdi. Meselâ 1574-1580 yılları arasında *hîme-şiken* kadrosunda buluna Rıdvan Efendi 1575-1580 yılları arasında *hîme-keş* görevini de üstlenmiştir.¹³⁸² Yine 1583 yılına ait kayıtlarında *hîme-keş* ve *hîme-şiken* görevlerinde Hacı Musa adlı şahsın üstlendiği kayıt altına alınmıştır.¹³⁸³

b. Odun Kırıcı: Bu kadroya atanacak kişi hizmete kâdir salih ve emin biri olmalıydı.¹³⁸⁴ Göreve gelen kişi mutfak için alınan odunları kırarak aşçıların kullanımına hazır hale getirecekti. Odun kırıcıya verdiği hizmete karşılık günlük bir akçe ödenecekti. Bu görevli külliye kayıtlarının “Cemâat-ı Müteferrika-i İmâret-i Âmire”¹³⁸⁵ başlığı altında *hîme-şiken* unvanıyla kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlardan *hîme-şiken* görevinde bulunan bazı şahısların isimleri de kayıtlara yansımıştır.¹³⁸⁶ *Hîme-şiken* olarak görev yapan şahıslara ödenen günlük bir akçelik ücret değişmeden yıllarca vakfiyede öngörüldüğü şekilde devam

¹³⁷⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 112

¹³⁸⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹³⁸¹ 1574-1575 yılları arasında Mustafa bin Abdullah, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15); 1578-1580 yılları arasında Resvan bin Abdullah, (BOA. TS. MA.d. nr. 1337, 3658/44); 1583 yılında Hacı Musa Efendi (BOA. TS. MA.d. nr. 3747/5); 1585 yılında Mehmed bin Murad, (BOA. TS. MA.d. nr. 1360); 1605 yılında Veli Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5039); 1730 yılında İbrahim bin Abdullah, (VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105)

¹³⁸² BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337, 3658/44

¹³⁸³ BOA. TS. MA.d. nr. 3747/5

¹³⁸⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 113

¹³⁸⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹³⁸⁶ 1574-1580 yılları arasında Resvan bin Abdullah, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44); 1583 yılında Hacı Musa Efendi (BOA. TS. MA.d. nr. 3747/5); 1585 Mustafa bin Hürrem, (BOA. TS. MA.d. nr. 1360); 1605 yılında Veli Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5039); 1741 Seyyid Abdullah bin Seyyid Abdulkadir, (VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105)

etmiştir.¹³⁸⁷ Ancak 1741 yılında hîme-şiken görevinde bulunan Seyyid Abdullah bin Seyyid Abdulkadir adlı şahsın günlük hizmet bedeli iki akçe olarak kaydedilmiştir.¹³⁸⁸

c. Bahçıvan: Vakfiyede anılmayan bu kadroya incelenen külliye kayıtları arasında rastlanmıştır. Kayıtların “Cemâat-ı Müteferrika-i İmâret-i Âmire”¹³⁸⁹ başlığı altında yer verilen “bağçevân” ibaresinden bu unvanla imâret bahçesinin bakımından sorumlu bir kişinin atandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kayıtlardan bu görevi ifa eden şahısların da isimleri¹³⁹⁰ ve hizmet bedellerine de yer verilmiştir. Zamanla ortaya çıkan ihtiyaç üzerine görevlendirildiği anlaşılan bu personele hizmet bedeli olarak günlük 3 akçe ödenmiştir.

d. Mâni’ün-nukûş: Vakıf müesseselerinin duvarlarına yazılan yazı ve resimleri silmekle mükellef olan görevliye “mâni’ün-nukûş”, “mah-i nukuş”¹³⁹¹ veya “mâhin nukuş”¹³⁹² denilmiştir. Vakfiyede öngörülen hizmet kadroları arasında yer almayan bu kadroya külliye kayıtlarında rastlanmıştır. Bu kadro kapsamında görevlendirilen personel kayıtların “Cemâat-ı Müteferrika-i İmâret-i Âmire” başlığı altında *mâni’ün-nukûş* unvanıyla kayıt altına alınmıştır.¹³⁹³ Personelin ismi¹³⁹⁴ ve ifa ettiği hizmet karşılığında aldığı günlük hizmet bedeli söz konusu kayıtlara yansımıştır. Kaydedilen bu bilgilerden *mâni’ün-nukûş* görevini üstlenen şahısların günlük 2 akçe hizmet bedeli almış oldukları ve bu tutarın yıllarca değişmeden sabit kaldığı anlaşılmaktadır.¹³⁹⁵

e. Emin-i Mispuş: Vakfiyede imârete ait kap kacağının kalaylanması harcanmak üzere külliye gelirlerinden her sene 1.000 akçelik¹³⁹⁶ bir ödenek tahsis edilse de bu işlerle ilgili herhangi bir görevli tayin edilmemişti. Ancak külliyeye ait detaylı bilgiler içeren

¹³⁸⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹³⁸⁸ VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹³⁸⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹³⁹⁰ 1574-1575 yılları arasında İshak Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15); 1578-1585 Mahmud Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1337, 3658/44, 3747, 1360); 1605 Hüseyin Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5039)

¹³⁹¹ Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. II, s. 406

¹³⁹² Berki, A. H. (1966). *a.g.e.* s. 34-35

¹³⁹³ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹³⁹⁴ 1574 yılında Yusuf Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241); 1575-1578 yıllarından Süleyman Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337); 1580 yılında Ferhad Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44), 1581-1585 yıllarında Hacı Ahmed Efendi, (BOA. TS. MA.d. nr. 37475, 3747/12, 1360); 1605 Derviş Efendi, (BOA. MAD.d. nr. 5039), 1705 yılında Abdurrahman Efendi, (VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105)

¹³⁹⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹³⁹⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 137

muhâsebe defterlerinin “Cemâat-ı Mütferrika-i İmâret-i Âmire”¹³⁹⁷ başlığı altında yer verilen bilgilerden imâret mutfağının bakır kaplarını kalaylamak üzere *emin-i mispûş* unvanıyla bir kişinin istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Bu görevlinin hizmet bedeli ise 1580 yılına kadar günlük 1,¹³⁹⁸ 1581 yılında ise 2 akçe¹³⁹⁹ ancak 1605 yılında ise yine 1 akçe¹⁴⁰⁰ olarak kayıtlara yansımıştır. 1575-1580 yılları arasında *emin-i mispûş* olan Kasım bin Mustafa’nın hizmet bedeli günlük 1,¹⁴⁰¹ 1581-1585 yılları arasında 2 akçe¹⁴⁰² olarak kaydedilmiştir. Ancak 1605 yılına ait muhâsebe defterinde ise *emin-i mispûş* olarak ismi geçen Ömer bin Durmuş’un günlük hizmet bedeli 1 akçe olarak kaydedilmiştir.¹⁴⁰³

f. Onarım ve Bakım Kâtibi: Külliye kayıtlarının “Cemâat-ı Mütferrika-i İmâret-i Âmire” başlığı altında yer verilen bilgiden imâret bünyesinde *kâtib-i meremmet* unvanıyla bir görevlinin hizmet ifa ettiği anlaşılmaktadır. Bu görevli imârette yapılmış olan onarım ve bakım işlerini kayıt altına almakla sorumluydu. (Çalışmanın III. bölümünde külliye bakım ve onarım işleriyle ilgilenmek üzere bir hizmet biriminin olduğuna ve bu birimin doğrudan külliye yönetimine bağlı olarak faaliyet gösterdiğine etraflıca değinildi.) Bu göreve alınan şahısların günlük hizmet bedeli 1584 yılına kadar 5, daha sonraki yıllarda ise 7 akçe tutarında bir maaş ödenmiştir. Meselâ 1574-1585 yılları arasında¹⁴⁰⁴ *kâtib-i meremmet* olarak ismi geçen Hacı Mehmed bin Hasan’ın günlük hizmet bedeli 5, 1605 yılında¹⁴⁰⁵ da *kâtib-i meremmet* olan Hüseyin bin Şaban’ın günlük hizmet bedeli 7 akçe olarak ödenmiştir.

g. Et ve Un Hammaları: İmâret mutfağına et (gûşt) ve un (dâkik) taşımak için birer hammal kadrosu tahsis edilmişti.¹⁴⁰⁶ Bu iki kadrodan sadece et hammalı vakfiyede yer almış,¹⁴⁰⁷ külliye kayıtlarında rastlanılan un hammalı ise muhtemelen daha sonraki dönemlerde tahsis edilmiştir. Vakfiyeye göre et hammalı kadrosu için tayin edilecek kişi hizmete kâdir salih ve emin bir kişi olmalıydı. Et hammalı kendi hayvanıyla her gün 260

¹³⁹⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹³⁹⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44

¹³⁹⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 3747

¹⁴⁰⁰ BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁴⁰¹ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337, 3658/44

¹⁴⁰² Emin-i mispûş Kasım bin Mustafa fi yevmi 2 akçe BOA. TS. MA.d. nr. 3747/5, 3747/12, 1360

¹⁴⁰³ BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁴⁰⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360

¹⁴⁰⁵ BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁴⁰⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹⁴⁰⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 113

okka eti sağlam bir şekilde imâret mutfağına taşımakla sorumluydu. Bu hammala hizmet karşılığı olarak günlük 3 akçe ücret ödenecekti.¹⁴⁰⁸ Sadece külliye kayıtlarında yer verilen un hammalına ise “Cemâat-ı hammalân-ı dakik ve gûşt”¹⁴⁰⁹ başlığı altındaki bilgiye göre günlük 1 akçe hizmet bedeli ödenmişti.¹⁴¹⁰ Kayıtlar, 1574-1578 yılları arasında Ramazan bin Haşmet,¹⁴¹¹ 1580-1585 yılları arasında Abdullah Efendi,¹⁴¹² 1605 yılında Ali bin Abdullah¹⁴¹³ ve 1730 yılında Hüseyin bin Ali¹⁴¹⁴ tarafından günlük 3 akçe karşılığında imârete et taşıma görevini ifa ettiklerini göstermektedir. İmâretin un taşıma görevi ise 1574-1585 yılları arasında günlük 1 akçe karşılığında Mehmed bin Abdullah¹⁴¹⁵ ve 1732 yılında Eyyüp bin Ali’ye¹⁴¹⁶ verilmiştir.

h. Ambar Kâtibi: Vakfiyede yer almayan *Ambar-ı kebir-i gallât*¹⁴¹⁷ muhtemelen vakfiyenin tanziminden sonra zamanla ortaya çıkan ihtiyaç üzerine yapılmış ya da imâretin bir bölümü bu amaçla kullanılmıştır. İncelenen kayıtların “Cemâat-ı ambârciyân ve kâtib-i ambâr” başlığı altında *kâtib-i ambar-ı kebir* unvanıyla kayıtlı olan görevliye günlük 5 akçe ödeme yapılmış olduğu görülmektedir.¹⁴¹⁸ Büyük ambarın girdi-çıktılarını kayıt altına almakla sorumlu olan bu görevi 1574-1580 yılları arasında Ali Efendi¹⁴¹⁹ ve 1581-1585 Mehmed Efendi¹⁴²⁰ adlı şahısların yürüttüğü kayıt altına alınmıştır.

i. Büyü Erzak Ambarcısı: Yukarıda belirtildiği üzere *Ambar-ı kebir-i gallât* vakfiyede yer almamıştı. Kayıt işlerinden sorumlu kâtip dışında ambara konulan zahireyi teslim alan ve onun muhafazasını sağlayan bir de görevlinin olduğu kayıtlara yansımıştır.¹⁴²¹ Ambarî kebir ünvanıyla kayıtlara yansıyan hizmetlinin günlük maaşı 4 akçe olarak kaydedilmiştir. Bu kayıtlar Ferhan bin Abdullah (1574-1578),¹⁴²² Kasım bin Abdullah

¹⁴⁰⁸ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 114-115

¹⁴⁰⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 4504, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹⁴¹⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹⁴¹¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337

¹⁴¹² BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360

¹⁴¹³ BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁴¹⁴ VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹⁴¹⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360

¹⁴¹⁶ VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹⁴¹⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, s. 12

¹⁴¹⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁴¹⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44

¹⁴²⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 3747/5, 3747/12, 1360

¹⁴²¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁴²² BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337

(1580-1585)¹⁴²³ ve Eyyüp bin Mehmed (1730)¹⁴²⁴ adlı kişiler günlük 4'er akçe (fî yevmî 4 akçe) hizmet bedeli karşılığında *ambarî* görevini icra etmiş oldukları anlaşılmaktadır.

j. Ambarcı (Ambarî meremmet): İmârete ait bir bölümün külliye'nin onarım ve tamirinde kullanılacak olan araç-gereçlerin muhafazası için kullanılması öngörülmüş ve bunun üzerine vakfiyede bu araç-gereçlerin korunmasına yönelik bir kadro tahsis edilmişti.¹⁴²⁵ Bu kadroya tayin edilecek kişilerin dindar, dürüst ve güvenilir kişiler olmaları gerekirdi. Bu kişiler ayrıca hesap yapabilme yetisine de sahip olmalıydılar. Ambarcı hem teslim aldığı hem de ihtiyaç halinde vermek durumunda kaldığı malzemeyi harfiyen kayıt altına almalıydı. Bu görevliye hizmet bedeli olarak ödenecek ücret ise günlük 4 akçe olarak belirlenmişti.

Ancak külliye kayıtlarında “Cemâat-ı ambarciyân ve kâtibân-ı ambar” ana başlığının mevâcib alt başlıkları arasında yer alan kayıtlarda ambarî meremmet görevlisinin günlük hizmet bedeli 2 akçe olarak kaydedilmiştir. Meselâ 1574-1575 yılları ait kayıtlarda görevlinin ismi ve aldığı hizmet bedeli “İshak der ambarî-i merammet fî yevmî 2 akçe”¹⁴²⁶ şeklinde yansımıştır. Aynı kayıtlara Mahmud bin İshak (1578-1585),¹⁴²⁷ adlı şahsın günlük 2 akçe hizmet bedeli ile *ambarî-i merammet* görevinde bulunduğu bilgisi yansımıştır.

k. Ambarcı (Ambarî gallat): Vakfiyede yer almaya ambarî gallat hizmet kadrosu zamanla ortaya çıkan ihtiyaç üzerine tahsis edilmişti. Külliye kayıtlarına “Cemâat-ı ambarciyân ve kâtibân-ı ambar” başlığının mevâcib alt başlıkları arasında ambarî gallat unvanıyla yansıyan kayıtlardan bu hizmet kadrosunda istihdam edilen elemanın ismi ve ifa ettiği hizmeti karşılığında aldığı hizmet bedeli yer almıştır: 1574-1575 yıllarına ait kayıtlarında “Şaban bin Abdullah ambarî-i gallat fî yevmî 2 akçe”,¹⁴²⁸ 1578-1580 yılları arasında Malkoç bin Abdullah¹⁴²⁹ ve 1581-1585 yılları arasında da Perviz bin Abdullah¹⁴³⁰ adlı şahısların günlük 2 akçe hizmet bedeli ile *ambarî gallat* görevinde bulundukları kayıt altına alınmıştır.

¹⁴²³ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360

¹⁴²⁴ VGMA. Haremeyn Şeyhülsîlâm Defteri. nr. 105

¹⁴²⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 111-112

¹⁴²⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15

¹⁴²⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1337, 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360

¹⁴²⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15

¹⁴²⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1337, 3658/44

¹⁴³⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 3747/5, 3747/12, 1360

l. Mühr-i Kilârî: Vakfiyede bu unvan altında herhangi bir görevli tahsisi öngörülmemiştir. Ancak incelenen kayıtların “Cemâat-ı ambarciyân ve kâtibân-ı ambar”¹⁴³¹ başlığının “mevâcib” alt başlığı altında söz konusu unvanla bir görevli kaydına rastlanmıştır. Mühr-i kilârî olarak kaydedilen bu görevlinin muhtemelen kilârînin yardımcısı olarak hizmet ifa etmiştir. Mühr-i kilârînin mevâcib kaydında bu hizmet kadrosuna alınan kişinin ismi ve aldığı günlük hizmet bedeli de yansımıştır: 1574-1585 yılları arasındaki kayıtlarda Hüseyin bin Abdullah, 1605 yılında Mehmed bin Mehmed¹⁴³² ve 1663 yılında ise Eyyüp Efendi¹⁴³³ adlı şahıslar günlük 2 akçe maaş karşılığında mühr-i kilârî görevini üstlenmişlerdi.

m. Kapıcı: İmâret kapısı için vakfiyede iki kişilik bir kapıcılık kadrosu tahsis edilmişti. Bu kadroya tayin olunacak kişiler hizmete kadir, salih ve emin olmalıydılar. Bu görevi üstlenenler yemek öğünlerinde yapılacak yemek servisleri esnasında olası arbedeleri önlemek amacıyla imâretin giriş ve çıkışlarını kontrol etmekle mükelleflerdi. Bu sorumluluklarına karşılık kapıcılara günlük 2’şer akçe hizmet bedeli ödenecekti.¹⁴³⁴ Bu görevlilere ilişkin bilgiler külliye kayıtlarının “Cemâat-ı bevvâbân”¹⁴³⁵ başlığın altında kaydedilmiştir. Buradaki bilgilerden kapıcı sayısına sonradan bir kişinin daha eklenerek bu sayının üçe çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum imâretin önceki zamanlara oranla yoğunluğunun arttığına ve daha fazla sayıda elemana ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir.

Kayıtlardan bu üç kapıcıdan her birinin görev yeri, ismi ve ifa ettiği hizmet karşılığında aldığı hizmet bedeli yansımıştır: 1575-1578 yılları arasındaki kayıtlarda¹⁴³⁶ Mustafa Efendi *bevvâb-ı me’kel-ı talebe*, Malkoç bin Abdullah *bevvâb-ı mutbâğ*, Halil bin Perviz *bevvâb-ı me’kel-i fukarra* şeklinde yevmî 2 akçe hizmet bedeli karşılığında imâretin kapıcılık görevini ifa etmişlerdi. Görüldüğü üzere kayıtlara yansıyan bu bilgilerden kapıcıların imâretin hangi kapısından sorumlu oldukları, isimleri ve hizmet bedelleri öğrenilmektedir.¹⁴³⁷ Bu kayıtlardan kapıcılardan biri mutfağın (*bevvâb-ı mutbâğ*) girişinden,

¹⁴³¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1337, 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360

¹⁴³² BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁴³³ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁴³⁴ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 109-110

¹⁴³⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 4504, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹⁴³⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337

¹⁴³⁷ 1574 yılında Mustafa *bevvâb-ı me’kel*, Sercan bin Abdullah *bevvâb-ı mutbâğ*, Hemdemî *bevvâb-ı me’kel-i fukarra*, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241); 1580-1585 yılları arasında Ramazan Efendi *bevvâb-ı me’kel-ı talebe*, Malkoç bin Abdullah *bevvâb-ı mutbâğ*, Halil bin Perviz *bevvâb-ı me’kel-i fukarra*, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360); 1605 yılında Yusuf bin Mehmed *bevvâb-ı me’kel-ı talebe*, Ali bin Hamza *bevvâb-ı mutbâğ*, Halil bin Perviz *bevvâb-ı me’kel-i fukarra*, (BOA. MAD.d. nr. 5039); 1647 yılında Hayamî

diğer ikisi ise yemekhane girişinden sorumluydular. Yemekhane kapılarından birinin adı *bevvâb-ı me'kel-i talebe* diğerinin ise *bevvâb-ı me'kel-i fukarra* olarak yansması talebelerin (*bevvâb-ı me'kel-i talebe*) ve ihtiyaç sahibi yoksul kesimin yemekhaneye açılan ayrı bir girişten (*bevvâb-ı me'kel-i fukarra*)¹⁴³⁸ alınmış olduğunu göstermektedir.

m. Mezbelekeş: Vakıf müesseselerinde biriken çöpleri toplamakla görevli kişiye mezbelekeş denirdi.¹⁴³⁹ Vakfiyede külliye bünyesinde çöplerin toplamasına yönelik özel bir kadro tahsis edilmemişti. Ancak kayıtlarda “Cemâat-ı mezbelecîyân” başlığı altında kayda alınan bilgilerden iki görevlinin günlük 2’şer akçe hizmet bedeli ile tayin edildiği anlaşılmaktadır. Kayıtlara mezbelecîyân unvanıyla yansıyan bu görevliler 1585 yılına kadar yukarıda belirtildiği şekilde “Cemâat-ı mezbelecîyân”¹⁴⁴⁰ başlığı altında kaydedilmişti. Buradaki kayıt sistemi söz konusu görevlilerin isimlerini,¹⁴⁴¹ sayısı ve günlük olarak aldıkları hizmet bedeli tutarlarının takibini mümkün kılmaktadır. Ancak 1595 yılı ve sonrasındaki kayıtlarda bu başlığa -muhtemelen buradaki görevlilerin diğer temizlik görevlileri ile beraber başka başlıklar altında kaydedilmiş olduğundan- yer verilmemiştir.

4.1.3.2. İmârethâne mutfağında pişirilen yemek çeşitleri

Külliye vakfiyesinde imâret mutfağında pişirilecek yemek çeşitlerine de yer verilmiştir. Külliye personeli, ihtiyaç sahibi kişiler ve misafirlerin yararlandığı birbirinden farklı yemek menüleri belirlenmişti.¹⁴⁴² Buna göre sabah öğünlerinde etli pirinç çorbası, akşam öğünlerinde ise etli keşkek/buğday çorbası olacaktı. Bu çorbalara mevsimine göre kabak, koruk (üzüm), ıspanak, havuç, kimyon, karabiber, nane, sakız, soğan ve maydanoz katılacaktı. Misafirlerin yemek menüsünde pilav ve zirbaç tatlısı bulundurulacaktı. Ancak bu menü misafirlerin sosyal konumlarına ve onların isteklerine göre de belirlenebilecekti. Söz konusu menüler için imâret mutfağına her gün 260 okka (333,528 kg.)¹⁴⁴³ koyun eti, her

Efendi *bevvâb-ı mutbâğ*, el-Hac Yusuf *bevvâb-ı me'kel*, Mehmed Efendi *bevvâb-ı me'kel*, (BOA. MAD.d. nr. 5157) görevini 2’şer akçe hizmet bedeli karşılığında ifa etmişlerdi.

¹⁴³⁸ Yemekhanenin ana girişiyle beraber üç girişi vardı. Bkz. I. Bölüm, Yemekhane

¹⁴³⁹ Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 58

¹⁴⁴⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360

¹⁴⁴¹ 1574 yılında Mehmed bin Yusuf ve Yakup bin Abdullah, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241); 1575-1578 Nesrullah bin Abdullah ve Yakup bin Abdullah, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337); 1580-1585 Ahmed bin Kasım ve Bâli bin İskender, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360) adlı şahıslar günlük 2’şer akçe hizmet bedeli karşılığında imâretin çöp toplayıcı olarak görev almışlardı.

¹⁴⁴² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 128-130

¹⁴⁴³ Hinz, W. (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. (Çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 30, (1 okka = 1.2828 kg. “260x1.2828=333,528 kg”)

akşam 7 kile (89.796 kg)¹⁴⁴⁴ temiz pirinçten çorba ve yine her akşamki buğday/keşkek çorbası için 6 kile (153,936 kg)¹⁴⁴⁵ buğday pişirilecekti. Ayrıca pişirilecek çorbalara ilave edilmesi için de her gün bir kile nohut haşlanacaktı. Yemeklerle beraber servis edilecek ekmek ihtiyacı için ise imâret bünyesinde bir fırın inşâ edilecek ve bu fırında her gün İstanbul kilesiyle 25 kile (641,4 kg)¹⁴⁴⁶ has undan ekmek üretilirdi. Bu yemek ve ekmeklerde kullanılmak üzere ayrıca her yıl 13 müd tuz alınacaktı.

Vakfiyede mutfakla ilgili bazı diğer ayrıntılar da hesaba katılmış ve bunlar için yıllık olarak belli miktarlarda ödenek ayrılmıştı. Örneğin her yıl sebze, yeşillik ve baharat gibi ihtiyaçlar için 7 bin; 18 müd (4. 618,08kg) pirinç, belli oranda yağ ve bal dışında misafirler için ayrıca turşu ve meyve gibi ihtiyaçların karşılanmasında harcanmak üzere 20 bin akçe ayrılacaktı.¹⁴⁴⁷

Ancak bayram, kutsal gün ve gecelerde imâret mutfağındaki yemek kazanları tek menü için kaynayacaktı.¹⁴⁴⁸ Dolayısıyla bu kutsal günlerde ihtiyaç sahibi yoksullar, külliye personeli ve misafirler arasında herhangi bir ayırım yapılmadan herkese aynı yemek menüsü servis edilecekti. Bu menü zerde pilavı denilen bir ana yemek ve zibâç-aşı¹⁴⁴⁹ olarak bilinen bir tatlı çeşidinden oluşmaktaydı. Ayrıca menüdeki yemeklerde kullanılmak üzere alınması gereken bazı malzemeler belirlenirken diğer taraftan da bu malzemelerin alımına ilişkin bazı şartlar da konulmuştu. Buna göre en kalitelisinden bir müd (256,56kg) pirinç, 7 bin okka halis yağ, 4. 900 okka bal ve 4.700 dirhem safran alınacaktı. Bu malzemeler herhangi bir kişiden değil en iyisini satan kişilerden alınmalıydı.

İmâretin sunduğu yemek hizmeti kapsamında alınmış çeşitli gıda malzemeleri külliye'nin muhâsebe kayıtlarına ayrıntılı bir şekilde yansımıştır. Bu kayıtlara bakarak vakfiyede öngörülen menü için belirlenen gıda malzemelerinin çeşitliliğinde ve yine bu malzemenin alımına yönelik belirlenen bazı şartlarda zamanla herhangi bir değişikliğin olup olmadığını tespit etmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında kayıtlara yansıyan gıda

¹⁴⁴⁴ Hinz, W. (1990). **a.g.e.** s. 51 (1 kile = 12.828 kg. “7x12.828=89.796 kg”)

¹⁴⁴⁵ Hinz, W. (1990). **a.g.e.** s. 51 (1 kile= 25.656 kg , “6x25.656=153,936 kg”)

¹⁴⁴⁶ Hinz, W. (1990). **a.g.e.** s. 51, (1 İstanbul kilesi =25,656 kg. “25x25,656 = 641.4 kg”)

¹⁴⁴⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 130-134

¹⁴⁴⁸ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 129-130

¹⁴⁴⁹ Zırbâç safran, pirinç, nişasta, şeker, üzüm, hurma gibi besinlerden yapılan bir tür tatlı çeşididir. Ünver, A. S. (1952). **Fatih Devri Yemekleri**, Kemal Matbaası, İstanbul, s. 28, Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. III. s. 659, Ancak bazı kaynaklarda da zırbâç bir ana yemek olarak da geçmektedir. Bkz. Yerasimos, S. (2002). **Sultan Sofraları 15. Ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı**. Yapı Kerdi Yayınları, İstanbul, s. 86-87

malzemelerinin tamamen vakfiyede belirlenen çeşitlerden oluştuğu görülmektedir. Söz konusu kayıtlarda en temel besin olan buğday (hınta), un (erz) ve et (gûşt) başta olmak üzere sadeyağ (revgan-ı sade), kuyruk yağı (revgan-ı kuyruk), çerviş yağı (revgan-ı kefe) zeytinyağı (revgan-ı zeyt), mısır unu (erz-i mısırî), nohut, kabak (kedû), yoğurt (mast), soğan (piyaz), pazı, maydanoz (ma'danos), tuz (namek), kimyon (kemmûn), safran (zağferan) biber (fûlfül), fıstık, badem, nişasta, helva, incir, kaysı, kara erik (âlû-yı siyâh) kırmızı (mevîz-i sürh) üzüm ve siyah üzüm, üzüm turşusu (türş-i engür), nane (na'na-ı huşk) ve miske (baharat) yer verilmiştir.¹⁴⁵⁰ Bu gıda harcamalarından imâret mutfağında sabah ve akşam öğünlerinde fiks menülerin sunulduğu anlaşılmaktadır. Ancak lezzet vermek için menüdeki yemeklere katılan çeşitli baharatlar, sebze ve yeşillikler mevsime göre değişiklik gösterebilmekteydi. Kayıtlara yansıyan malzemelerin ölçü ve miktarları alım tarihlerine göre bir değişkenlik göstermektedir. Bu durum imârethânede yemek yiyen kişi sayısının sürekli değişiklik göstermesinden kaynaklanmıştır.

Külliye kayıtlarına imâret mutfağında sabah ve akşam öğünlerinde servis edilen yemek menüleri ve bu yemeklerde kullanılan malzemeler de yansımıştır. Buna göre sabah menüsü için pişirilen pirinç çorbasında (şurbâ-i erz fî vakt-ı el-subh) et, pirinç, nohut, pazı, yoğurt, kabak ve tuz kullanılmıştır. Akşam menüsü için ise buğday çorbası (şurbâ-i hınta fî vakt-ı el-'asr) pişirilmiş ve bu çorbada: et, buğday, kimyon, nohut ve tuz kullanılmıştı. Bu kayıtlar külliye imâretinde sabah ve akşam öğünleri için dağıtılan yemeklerin vakfiyede belirtilmiş olan menülerle birebir uyumlu olduğunu göstermektedir.

Sabah ve akşam öğünlerinde hazırlanan standart menünün yanı sıra misafirler için yapılan yemek menüleri de kayıtlara yansımıştır. Vâkıf Sultan külliyyede ağırLANACAK olan misafirlerin Hz. Peygamberin sünneti olduğu üzere üç gün en iyi şekilde ağırLANMASI ve onların sosyal statülerine göre ikramda bulunması için imâret şeyhini görevlendirmişti.¹⁴⁵¹ Külliye bânisi misafirler için kullanılmak üzere ayrıca her yıl belli miktarda pirinç, yağ ve bal gibi besin maddelerinin alınmasını şart koşmuştu.¹⁴⁵²

Külliye kayıtlarında misafirlere özgü hazırlanan menüde de iki çeşit yemek yer almıştır. Birincisi *dane-i misafirin* olarak adlandırılan pirinç pilavıydı. Pirinç, sadeyağ,

¹⁴⁵⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1702/1, 3747/10, 3747/20, 1241, 1337, 3658/15, BOA. MAD.d. nr. 7391, 17387, 5039, 5631, 682, 5157, 4504, BOA. EV. HMH.d. nr. 5128, 1781, 1236, BOA. EV.d. nr. 14947

¹⁴⁵¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 104-105

¹⁴⁵² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 131-132

karabiber ve sakız denilen baharattan yapılan bu pirinç pilavı (*dane-i misafirin*) muhtemelen vakfiyede misafirlere özel olarak et suyuyla yapılması istenen pirinç pilavıdır. İkincisi ise *şurbâ-i turş* adıyla kaydedilen bir çorba çeşidiydi. Bu çorba yapımında ise pirinç, kırmızı ve siyah üzüm, nane ve misk denilen bir baharat çeşidi kullanılmaktaydı. Vakfiyede *şurbâ-i turş* adıyla kayıtlara yansıyan bu çorba çeşidinden söz edilmemiştir. Ancak bu çorbanın Fatih imârethânesinde misafirlere sunulan ve Ömer Lutfi Barkan'ın "Ekşi" olarak söz ettiği çorba çeşidiyle aynı olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü Farsça olan *turş* kelimesi ekşi anlamına gelmektedir. Ayrıca pirinç ve kara üzüm Barkan'ın belirttiği "Ekşi" ile *şurbâ-i turş* yemeklerinin yapımında kullanılmış olan ortak malzemelerdi.¹⁴⁵³ Kayıtlara yansıdığı kadarıyla imârette misafirlere sunulanlar arasında bal (asel),¹⁴⁵⁴ tavuk (bahâ-ı mâkiyân) ve hoşaf (hoşab) gibi yiyecekler de yer almaktaydı.¹⁴⁵⁵

Sabah ve akşam olmak üzere günde iki öğün yemek ve misafirler için hazırlanan özel menü dışında vakfiyede yer verildiği şekilde külliye imâretinde Cuma, bayram ve diğer kutsal gün ve gecelere özgü pişirilen zerde pilavı ve zirbâç tatlısı da kayıtlara yansımıştır. Ancak kayıtlarda Cuma günleri sabah, öğle ve akşam olmak üzere imâret mutfağında günde üç öğün yemek verildiğini göstermektedir: 1552 yılı Nisan ayının ilk Cuma gününün sabah öğününde (vakt-i subh) diğer günlerde akşam yemeği olan buğday çorbası (*şurbâ-i hınta*) verilirken öğlen için *dâne-ı mukarrere fî vakt-i el zuhr* adında bir yemek ve zerde pilavı (*zerde-i mukarrere*) olmak üzere iki çeşit yemek ve yanında da bal, akşam için ise zirbâç tatlısı ikram edilmişti.¹⁴⁵⁶ Cuma gününe özgü olan zerde pilavı ve zirbâç tatlısı Ramazan ayı boyunca her iftar vakti için pişirilmekteydi.¹⁴⁵⁷ Yine kayıtlara yansıyan bilgiler Ramazan aylarına özel olarak menülerde baklavaya da yer verildiğini göstermektedir.¹⁴⁵⁸

Vakfiyeye göre imâretin ekmek ihtiyacını karşılamak amacıyla günlük İstanbul kilesi ile 25 kile has un kullanılarak ekmek üretilmeliydi.¹⁴⁵⁹ Kayıtlara fodula (pide şeklinde yassı ekmek)¹⁴⁶⁰ olarak yansıyan ekmek imârette verilen yemeklerle beraber servis edilirdi. Ancak bazı bilgilere göre verilen maaşa ek olarak yardım amacıyla külliye personeline fodula

¹⁴⁵³ Barkan, Ö. L. (1963). **a.g.m.** s. 277

¹⁴⁵⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 10756

¹⁴⁵⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 3658, s. 19

¹⁴⁵⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 10756/1, s. 4

¹⁴⁵⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 10756, s.72-86

¹⁴⁵⁸ BOA., MAD.d. nr. 5039, s. 74, BOA. EV.d. nr. 9202, s. 4

¹⁴⁵⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 127-128

¹⁴⁶⁰ Emecen, M. F. (1996). "Fodula". **DİA**, C. 13, İstanbul, s. 167

ekmeği de verilmekteydi.¹⁴⁶¹ Duagû görevlilerinden fodula hakkına sahip olanlar arasında kadın isimlerine sıklıkla rastlanmaktadır.¹⁴⁶² İmâretten fodula alma hakkı padişahın beratıyla verilirdi.¹⁴⁶³

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere çok sayıda kişinin günde iki öğün yemek yediği II. Bâyezid imâret mutfağında çeşitli yiyeceklerden oluşan gayet zengin bir menü sunulmaktaydı. Ancak külliye'nin ekonomik durumunun teferruatlıca ele alındığı çalışmanın II. bölümünde de değinildiği gibi kayıtlara yansıdığı kadarıyla külliye ekonomisi 17. yüzyıldan itibaren gittikçe daha kötü bir hal almış ve külliye gelirleri artık giderleri karşılayamaz olmuştu. Öyle ki bu durum karşısında külliye yönetimi borçlanma yoluna başvurmuştu. Ancak tüm ekonomik sıkıntılara rağmen kayıtlara yansıyan harcama kalemleri külliye imâretinin faaliyetlerini 19. yüzyıla kadar aksatmadan sürdürdüğünü göstermektedir. Nitekim külliye yönetiminin Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne aktarılmasından hemen önceki döneme ait bir kayıttan bir mutfak için alınması gereken tüm temel gıda maddelerinin karşılandığı anlaşılmaktadır¹⁴⁶⁴

Bilindiği üzere II. Mahmud döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin idarî yapısında takip edilmeye başlanan merkeziyetçi yönetim anlayışı vakıfların idaresine de yansımıştı.¹⁴⁶⁵ Merkezi otorite vakıflar üzerinde denetimi sağlamak, vakıfların yönetimini tek bir elde toplamak, onların ekonomik imkân ve potansiyelinden devletin diğer sektörlerinin de faydalanmasını sağlamak üzere Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ni kurmuştu.¹⁴⁶⁶ Vakıfların yönetimini üstlenen Evkâf Nezâreti, Tanzimat'tan sonra imâretlerin erzak ihtiyaçlarını sağlamak ve dağıtımlarını belli bir düzen içerisinde gerçekleştirmek üzere nizamnâmeler hazırlamıştı. İmârethânelerin erzak işleri için merkezden tayin edilen vekilharcın unvanı ise müdürlüğe çevrilmişti. 1876 yılında çıkarılan “Vezâifin Tevziine ve İmâretlerin İdaresine Dair Nizamname” de bu müdürlüklerin yetki ve sorumlulukları belirtilmişti. Buna göre müdürler kefile bağlanacak, imâret giderleri aylık defterler halinde Nezâret'e bildirilecek ve her yıl Mart ayında imâret ambarlarında sayım yapılacaktı. Bu sayım sonunda açık verilmesi

¹⁴⁶¹ Alkan, M. (2007b). **a.g.m.** s. 16, bkz. VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116

¹⁴⁶² VGMA.d. nr. 124/98/817, nr. 124/120/998

¹⁴⁶³ BOA. EV. BRT. nr. 103/32

¹⁴⁶⁴ BOA. EV.d. nr. 9953

¹⁴⁶⁵ Alkan, M. (2006). **a.g.m.** s. 13

¹⁴⁶⁶ Öztürk, N. (2019). “Vakıflar Hangi Statüde Bir İdarî Yapı ile Yönetilmelidir?”. **VD.**, 80. Yıl Özel Sayısı, Ankara, s. 17

halinde bu açık müdür ya da ona kefil olan kişi tarafından ödenecekti.¹⁴⁶⁷ Ancak yapılan bu düzenlemeler imâretlerin içine düştüğü bu sıkıntıları giderememiştir. Çünkü söz konusu sıkıntılar temelde ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumdan kaynaklanmaktaydı.

Dönemin siyasi ve ekonomik dinamikleri sonucunda Evkâf Nezâreti mâli krizlerle karşı karşıya kalmıştı.¹⁴⁶⁸ Evkâf Nezâreti'nin yaşamış olduğu bu mâli sıkıntılardan imâretler de nasibini almış ve işlevlerini yerine getiremez duruma düşmüşlerdi. Ancak II. Bâyezid Külliyesi bünyesinde faaliyet gösteren imâret önceki satırlarda da değinildiği gibi bütün ekonomik sıkıntılara rağmen 19. yüzyılın sonuna kadar işlevini yerine getirmeye çalışmıştır.¹⁴⁶⁹ Ancak kayıtlar imâret mutfağının bu zorlu süreçte erzak temini konusunda zaman zaman destek aldığını göstermektedir. Meselâ 1868 Hamidiye ambarından selâtin imâretlerine verilen erzak listesinde II. Bâyezid İmâreti'ne de yer verilmiştir. Söz konusu kayda göre bu ambardan imârete pirinç, darı, şeker, incir, nişasta ve karabiber gibi gıda maddeleri sağlanmıştı.¹⁴⁷⁰ Yine Ramazan ayında selâtin imâretlerine verilen erzak üzerine düzenlenen bir kayıta II. Bâyezid imâretine yer verilmiştir.¹⁴⁷¹

Sonuçta ihtiyaç sahibi kişilerin yanı sıra medrese öğrencilerinin yemek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yola koyulan imâretler faaliyetlerini sürdürebilmek için bir taraftan ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılarla boğuşurken diğer taraftan da usulsüz bir şekilde haksız kazanç sağlamaya çalışanların uygulamalarına maruz kalmışlardı.¹⁴⁷² İçinde bulunulan mâli sıkıntılara söz konusu suistimaller de eklenince imâretlerde çıkan yemeğin kalite standarttı önemli ölçüde düşmüştü. Öyle ki bu durum artık çekilmez bir hal almış ve medrese öğrencilerinin tepkisine yol açmıştı. Medrese öğrencilerinin tepkisi üzerine Evkâf Nezâreti durumu incelemek üzere “Tedkik-i vakfiye ve ıslah-ı medâris ve imâret” adı altında bir komisyon kurmuş ve bu komisyon tarafından yapılan incelemeler sonucunda medrese talebelerinin tepki ve talepleri haklı bulunmuştu.¹⁴⁷³ Bunun üzerine 20. yüzyılda İstanbul’da

¹⁴⁶⁷ Öztürk, N. (1993). “Tarihte ve Bugün Vakıflar Eliyle Aileye Götürülen Hizmetler”. *Aile ve Toplum Dergisi*, S. 3, s. 81

¹⁴⁶⁸ Mustafa Nuri Paşa. (2014). *a.g.e.* C. IV., s. 101, Efe, A. (2019). “İsmail Sıdkı Efendi'nin Vakıfların Yeniden Yapılandırılması Hakkındaki Bazı Düşüncelerinin İçeren Hatırat Adlı Risâlesi Üzerine”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 43, s. 286-287

¹⁴⁶⁹ BOA. EV.d. nr. 14947, 15657, 12514

¹⁴⁷⁰ BOA. KK.d. nr. 3290, s. 12

¹⁴⁷¹ BOA. KK.d. nr. 3288, s. 13

¹⁴⁷² Ergin, O. (1936), *a.g.e.* s. 23-24

¹⁴⁷³ Sarıkaya, Y. (2008). “II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi”. *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 13, S. 25, s. 49-50

sayısı 20'ye ulaşan imâretlerden biri Laleli diğeri ise Üsküdar'da olmak üzere iki imâret dışındaki diğer bütün imârethâneler kapatılmıştı.¹⁴⁷⁴ Evkâf-ı Hümâyün Nezâret-i'nin 1909 yılında aldığı kararla kapatılan imârethâneler arasında II. Bâyezid Külliyesi bünyesinde faaliyet gösteren imâret de yer almıştı. Ancak buna rağmen bazı bilgiler imâretin bir parçası olan fırının söz konusu tarihten sonra bir müddet daha faal kaldığını göstermektedir: Fırınla ilgili bilgileri içeren 1913 yılına ait bir deftere¹⁴⁷⁵ göre fırının imâretin kapanmasından bir süre sonra da faaliyetlerine devam ederek hak sahipleri için ekmek üretmeye devam etmiştir.

4.1.3.3. İmârethânenin aşından faydalananlar

II. Bâyezid, vakfiyede imârete alınacak gıda malzemelerini ve bu malzemelerden yapılacak olan yemek çeşitlerini belirlerken aynı zamanda bu yemeklerden kimlerin faydalanabileceğini de belirlemiştir.¹⁴⁷⁶ Buna göre imâret mutfağında sabah ve akşam olmak üzere günde iki öğün sıcak yemekten esas olarak külliye personeli, Müslüman fakirler, yolcular, yoksullar, dul ve yetimlerin yanı sıra seyit, bilgin ve salih kişiler faydalanabilecekti. Ancak genel prensip karnını doyurmak için imârete gelen hiç kimsenin geri çevrilmemesi yönünde olacaktı. Vakfiyede yer alan bu bilgilerden hareketle imâret aşından faydalanan kişiler; külliye personeli, misafirler ve ihtiyaç sahibi kişiler olmak üzere üç grup halinde ele alınabilir. Bu gruplardan misafirler hariç külliye personeli ve ihtiyaç sahibi kişilerin alabilecekleri yemek miktarı da kararlaştırılmıştı.¹⁴⁷⁷ Buna göre külliye bünyesinde faaliyet gösteren her bir personel sabah ve akşam imâret mutfağında pişen yemekten (pirinç ve buğday çorbası) birer kâse etli yemek ve ikişer fodla ekmeği alacaktı. Ancak ihtiyaç sahibi kişiler külliye personeli için belirlenen bu miktarın yarısını alabileceklerdi.

İmâret aşından kimlerin ne ölçüde faydalanabileceği bilinmesine karşılık külliye kayıtlarına günde kaç kişinin bu aştan faydalandırıldığı ile ilgili herhangi bir bilgi yansımamıştır. Ancak -elde açık istatiki veriler olmasa da- imâret harcamalarının külliyenin

¹⁴⁷⁴ Öztürk, N. (1993). **a.g.m.** s. 82, Singer, A. (2002). "İmarethaneleler". *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 900

¹⁴⁷⁵ "Cennet-mekân Sultan Bâyezid Hân-ı Veli Hazretlerinin İmâret-i Duâgû Fûdla Tahrir Defteridir.", BOA. EV.d. nr. 31401

¹⁴⁷⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 34-35

¹⁴⁷⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 140-141

genel giderleri içerisindeki oranının yüksekliği külliye personeli dışında imâret aşından faydalanmış olan kişi sayısının bir hayli fazla olduğunu göstermektedir.¹⁴⁷⁸

Külliye kayıtlarına imâretin sunduğu yemek hizmetinden yararlanan günlük kişi sayısı ile ilgili yansıyan net bir bilgi olmasa da mevcut kaynaklar bu konu ile ilgili bir fikir yürütmeyi mümkün kılmaktadır. Bu kaynaklar İstanbul’da bulunan her bir imârethânenin sayıları 500 ile 1.000 arasında değişen ihtiyaç sahiplerine sıcak yemek hizmeti verdiğine işaret etmektedir. Kaynaklara göre 18. yüzyılda İstanbul imâretlerinde yemek yiyen kişi sayısının günlük olarak 30.000 gibi yüksek bir rakama ulaştığı zamanlar olmuştur.¹⁴⁷⁹

Vakfiyede belirtilenlere göre imâret külliyesinin henüz ilk dönemlerinde 263’ü personel ve 30’u mektep öğrencisi olmak üzere sadece külliye içinden toplam 293 kişinin yemek ihtiyacını karşılamıştı. Ancak külliye kayıtlarına yansıyan bilgilerden personel sayısının sabit kalmadığı ve bu sayının sürekli arttığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁸⁰ Buna külliye dışından gelen diğer ihtiyaç sahibi kesimler de dâhil edildiğinde bu sayının günde 1.000 kişiye ulaşmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Hoca Sadettin Efendi’ye göre ise imâret mutfağı her gün 1.000’den fazla kişiye hizmet vermiştir:¹⁴⁸¹ “.... İmâret-i amire yolcu ve konakçıların kulaklarına ‘Orada nefislerin iştaha duydukları her şey var.’ Âyetinin getirdiği haberi duyurur. Her gün binden artık insan anda olan bol ve çeşitli yiyeceklerden yararlanır. İştaha verici yiyeceklerle dolu sofralar, kâseler söz ve harflerle yazılabilecek gibi değildir.”¹⁴⁸² 16. yüzyılda külliyeye gelen misafirler için ayrıca günlük ortalama 50 sofranın kurulduğu kayıtlara yansımıştır.¹⁴⁸³ Bu durum imâretin çok sayıda misafir ağırladığına işaret etmektedir. Dolayısıyla tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde İstanbul’un ikinci selâtin külliyesi olarak payitahtın en merkezi yerine konumlanmış olan II. Bâyezid Külliyesi bünyesinde faaliyet gösteren imârethânenin günlük en az 1.000 kişiye sıcak aş hizmeti sağlamış olduğu söylenebilir.

Kurduğu imârethâne aracılığı ile günlük olarak 1.000 kişiye yemek sağladığı varsayılan II. Bâyezid Külliyesi ayrıca içinde medrese öğrencilerinin de bulunduğu birçok

¹⁴⁷⁸ Bkz. çizelge 2. 6.

¹⁴⁷⁹ Yediyıldız, B. (2012). **a.g.m.** s. 481, Kazıcı, Z. (1999a). **a.g.m.** s. 45

¹⁴⁸⁰ BOA. MAD.d. nr. 4504

¹⁴⁸¹ Zührûf Sûresi 71. ayet

¹⁴⁸² Hoca Sadettin Efendi. (1979). **a.g.e.** s. 108

¹⁴⁸³ BOA. TS. MA.d. nr. 10756

kişiyeye taâmiye bahâsı adı altında yemek ücreti ödemiştir. Örneğin 1619 yılına ait bir taâmiye defterindeki muhâsebe kaydına göre aralarında kadın isimlerinin de olduğu 448 kişi için 26.585 akçe yemek bedeli ödenmiştir.¹⁴⁸⁴ Bir başka örnekte de Fatma Sultan Medresesi'ne günlük 30 akçe,¹⁴⁸⁵ Ayasoyfa Medresesi'nin 19 talebesine ise aylık 3.420 akçe gibi bir ödenek ayrıldığı kayıtlara yansımıştır.¹⁴⁸⁶

4.1.4. Tabhâneler

Misafirhane¹⁴⁸⁷ olarak da bilinen tabhânenin temel işlevi ihtiyaç sahiplerine üç gün süreyle ücretsiz konaklama hizmeti sunmaktır.¹⁴⁸⁸ Söz konusu ihtiyaç sahibi kesim yolcular, seyyahlar, nekahet dönemini geçirme ihtiyacı olanlar ve taşradan iş aramak için gelen işsizlerden oluşmaktaydı.¹⁴⁸⁹ Bu durum külliye birimlerinin hizmet mahiyetlerinin belirlenmesinde özellikle dönemin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel koşullarının belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Örneğin dönemin koşulları içerisinde yolcuların bir şehirden başka bir şehre olan yolculukları günlerce sürebilmekteydi.¹⁴⁹⁰ Bu uzun yolculuklar esnasında yorgun düşen yolcuların barınma, yeme-içme ve dinlenme ihtiyaçları tabhâne gibi bir yapının kuruluşunu bir anlamda zorunlu kılmaktaydı.¹⁴⁹¹

Külliye bânisi önceki satırlarda da değinildiği gibi vakfiyede külliyyede ağırlanacak misafirlere ne şekilde muamele yapılacağı konusunda da belirlemelerde bulunmuş¹⁴⁹² ve bu hizmet için yıllık olarak külliye gelirlerinden belli bir ödenek ayrılmasını şart koşmuştu.¹⁴⁹³ Misafirlerin belirlenen koşullar kapsamında ağırlanması amacıyla caminin her iki yanına bitleştirilmiş şekilde iki adet tabhâne inşâ edilmişti. Külliye'nin 17. yüzyılın ilk yarısına kadar

¹⁴⁸⁴ BOA. MAD.d. nr. 4985

¹⁴⁸⁵ Bkz. Çizelge 2. 12

¹⁴⁸⁶ Bkz. Çizelge 2. 13

¹⁴⁸⁷ Ülken, H. Z. (2006). "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği". *VD.*, S. 9, Ankara, s. 30, Yücel, E. (2006). "Büyükçekmece'de Türk Eserleri". *VD.*, S. 9, Ankara, s. 102, Müderrisoğlu, M. F. (2002). "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri". *Türkler*, C. 10, Ankara, s. 1711, Acar, T. (2013). "Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28., s. 304

¹⁴⁸⁸ Ergin, O. (1936). *a.g.e.* s. 44, Barkan, Ö. L. (2015). *a.g.m.* s. 276, Yediyıldız, B., Öztürk, N. "Oturulabilir Şehir ve Türk Vakıf Sistemi". Web: <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~yyildiz/oturulabilirsehir.htm>. adresinden 23.08.2019'da alınmıştır. Yediyıldız, B. (2012). *a.g.m.* s. 481

¹⁴⁸⁹ Pakalın, M. Z. (2004). *a.g.e.* C. III., s. 369, Erkan, G. (2005). "Tabhane". *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, C. 16, S. 2, s. 53-54

¹⁴⁹⁰ Erkan, G. (2005). *a.g.m.* s. 54

¹⁴⁹¹ Barkan, Ö. L. (1963). *a.g.m.* s. 276

¹⁴⁹² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 103-105, 138-139

¹⁴⁹³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 131-132

olan döneme ait bilgileri kapsayan kayıtlarda tabhâne ile ilgili yapılan harcamalardan tabhânelerin söz konusu tarihe kadar hizmet verdiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁹⁴

4.1.4.1. Personel kadrosu

Misafirlerin ağırlanması amacıyla inşâ edilen tabhânelerdeki hizmetlerin görülmesi için gerekli tüm tedbirler alınmıştı. Buna göre tabhânenin temizlik ve bakım işleri için imârethâne bünyesinde dört kişilik bir temizlikçi (ferrâş) kadrosu tahsis edilmişti.¹⁴⁹⁵ Bu kadroya tayin edilen kişiler; misafir odalarını temizleyip aydınlatmak, bu odaların kapılarını açıp kapatma gibi işlerin yanı sıra misafirleri odalarına yerleştirmek ve onların odalarına yemek servisi yapmakla sorumluydular. Bu görevlilere ödenecek hizmet bedeli ise kişi başı günlük 4 akçeydi.¹⁴⁹⁶

Vakfiyede külliye birimlerinden sadece caminin aydınlatma işlemleri için bir sirâcîyân kadrosu tahsis edilmişti.¹⁴⁹⁷ Ancak muhâsebe kayıtları, misafirhanenin aydınlatma işleri için de ayrıca iki kişilik bir kadronun tahsis edildiğini göstermektedir.¹⁴⁹⁸ Kayıtlardaki bilgilerden bu kadroya tayin edilen görevlilerin tabhânenin mumlarını (çerağlarını) ve kandillerini vaktinde yakıp söndürmek; kandillerin temizliğini ve bakımını yapmak gibi işlemlerden sorumlu tutuldukları anlaşılmaktadır. Bu hizmetleri karşılığında günlük 3'er akçe maaş almışlardı.

4.1.5. Kervansaray

İmâret ahır veya kervansaray adıyla kayıtlara yansıyan bu birimin konumu, niteliği ve tarihsel süreç içerisinde uğradığı dönüşümler çalışmanın I. bölümünde teferruatlıca ele alındı. Çalışmanın bu başlığında ise kervansarayın işlevi ile beraber kervansarayda çalıştırılmış olan görevlilerin durumları incelenecektir.

Külliye gelen misafirlerin iyi bir şekilde ağırlanmasını isteyen II. Bâyezid onların dinlenme, beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli tedbirler almıştı.

¹⁴⁹⁴ BOA. MAD.d. nr. 5157, 4504

¹⁴⁹⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 104

¹⁴⁹⁶ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 98

¹⁴⁹⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 96-97

¹⁴⁹⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 4504, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

Bu tedbirler kapsamında tahsis edilen farklı hizmet birimleri arasında kervansaray da bulunmaktaydı. Külliye bünyesinde kurulan kervansaray misafirlere ait binek hayvanların bakımını ve güvenliğini sağlamak amacıyla inşa edilmişti.¹⁴⁹⁹ Kervansaray farklı amaçlarla seyahat eden kişilere ait binek hayvanlarının bakımı ve güvenliğinin yanı sıra onlara ait mal ve eşyaların güvenliğini de sağlamaktaydı.¹⁵⁰⁰ Sunduğu bu hizmetle kervansaray söz konusu dönemde sosyal hareketlilik açısından önemli bir işlev görmekteydi. Nitekim misafirlerin hayvanları için satın alınan yemin (alef) kayıtlara yansıyan tutarı kervansarayın yoğun olduğuna işaret etmektedir.¹⁵⁰¹

4.1.5.1. Personel kadrosu

Vakfiyede misafirlerin hayvanlarının güvenliği, bakımı ve beslenmeleri için iki kişilik bir kapıcılık (bevvâb) kadrosu tahsis edilmişti.¹⁵⁰² Bu kadroya hizmete kadir, emin ve salih kişiler tayin edilecekti. Görevlendirilen kişiler kervansarayın giriş-çıkışlarını kontrol altında tutmakla sorumluydular: Bu görevliler sabah namazından sonra kervansarayın kapılarını açacak ve güneş batmadan önce kapatacaklardı. Bunlar ayrıca misafirlere ait eşyaların kaybolmaması ya da çalınmaması için gerekli tedbirleri almak zorundaydılar. Bu hizmet ve sorumluluklarına karşılık kervansaray kapıcılarına günlük 2'şer akçe ödenecekti.¹⁵⁰³

Külliye bünyesindeki kervansaray hem misafirlere ait hayvanların barınak ve beslenme ihtiyacını sağlayarak hem de onlara ait eşyaları emniyet altına alarak çok önemli bir sosyal işlevi yerine getirmişti. Kervansarayın hizmet personeline ait bilgiler külliye kayıtlarında yer verilen “Cemâat-ı Ahûrciyân” başlığı altında istihdam edilen iki elemanın isimleri ve günlük aldıkları 2'şer akçe hizmet bedeli kaydedilmiştir.¹⁵⁰⁴ 1605 yılına kadar

¹⁴⁹⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 35

¹⁵⁰⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 107-108

¹⁵⁰¹ BOA. TS. MA.d. nr. 10756

¹⁵⁰² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 107

¹⁵⁰³ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 108

¹⁵⁰⁴ Kayıtlarda geçen “Cemâat-ı Ahûrciyân” başlığı altında çeşitli yıllarda ahûri olarak görev yapan şahısların isimleri: 1574 yılında Ahmed bin Turan, İlyas bin Abdullah, (BOA. TS. MA.d. nr. 1241); 1575 yılında Ahmed bin Turan, Mehmed bin Ahmed, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15); 1578 yılında Perviz bin Abdullah, Fahri bin Hasan, (BOA. TS. MA.d. nr. 1337); 1580 yılında Ahmed bin Kasım, Fahri bin Hasan, (BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44); 1581 yılında Ahmed bin Turgud, Hasan bin Yusuf, (BOA. TS. MA.d. nr. 3747/12); 1583-1585 yılları arasında Ahmed bin Kasım, el-Hac Reyhan, (BOA. TS. MA.d. nr. 3747/5, 1360); 1733 yılında Cafer bin Abdullah ve 1738 yılında Mehmed Efendi. (VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105)

personel sayısı ve aldıkları ücret değişmeden sabit kalmıştır.¹⁵⁰⁵ Bu yıldan sonra kervansarayda görevli olan kişilere ait bilgiler imâretin diğer görevlilerinin bilgileri ile birlikte kaydedilmiştir.¹⁵⁰⁶ Bu kayıt sisteminden dolayı sonraki dönemler için personel sayısı ve onlara yapılan ödemelere ilişkin veriler bilinmemektedir.

4.1.6. Sıbyan Mektebi

İslam dini yetimlere karşı sevgi ve şefkat belirten davranışlarda bulunmayı yüce bir erdem olarak nitelendirirken aynı zamanda onları korumanın vicdani, dinî, ahlâkî ve sosyal bir sorumluluk olduğunu belirtmektedir. Nitekim İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'ı Kerim'de bu konuya dair 23 ayet yer almaktadır.¹⁵⁰⁷ Öte yandan yine konu ile ilgili Hz. Peygamberin hem hadisleri ve hem de bizzat kendi uygulamaları mevcuttur: Hz. Peygamber, bir yetim doyuran Müslümanın büyük günahlar işlemediği sürece Allah'ın ona cennetin kapılarını açacağını bildirmiştir. Nitekim kendisi de bir devlet başkanı iken *suffe*¹⁵⁰⁸ denilen bir nevi kimsesizler yurdundaki yetimlerin barınma, beslenme ve eğitim sorunlarına çözüm bulmuştur.¹⁵⁰⁹ Hz. Peygamber, “Bir kimse arkasında zorda olan çoluk çocuk bırakırsa, onlara bakmak bize aittir.” diyerek bir anlamda anne ve babasını kaybetmiş olan çocukların bakım ve eğitim sorumluluğunun devlete ait olduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹⁰ Bu düşünceden hareketle olsa gerek II. Bâyezid, külliye bünyesinde yetim çocuklara özel bir mektep inşâ etmişti.¹⁵¹¹

Külliye kayıtlarında “Mektebhâne-i Eytâm” adı altında kaydedilmiş olan bu mektep 30 kişilik öğrenci kontenjanına sahipti. II. Bâyezid, külliye vakfiyesinde okula sadece yetim çocukların, şayet boş kontenjan kalırsa yoksul aile çocuklarının kaydedilmesini şart koşmuştu. Vâkıf Sultan böylece yetim ve yoksul aile çocukları için inşâ ettirdiği sıbyan mektebi ile bu çocuklara eğitim fırsatı tanırken ayrıca onların beslenme ve giyim gibi temel ihtiyaçlarının sağlanmasını da şart koşmuştu.¹⁵¹² Buna göre külliye imâreti bu okulda eğitim

¹⁵⁰⁵ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039 VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹⁵⁰⁶ Örneğin “Cemâat-ı Anbârciyân ve Kâtibân-ı Anbâr ve Ahûrciyân neferân 15, fi yevm fi şehri 19.800 akçe” BOA. MAD.d. nr. 5631, s. 35

¹⁵⁰⁷ Çelik, Y. (2016). “Asr-ı Saâdet'te Kimsesiz Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmetler”. *İstem*, Yıl:14, S. 28, İstanbul, s. 375

¹⁵⁰⁸ Bkz. Baktır, M. (2009). “Suffe”. *DİA*, C. 37, İstanbul, s. 469-470

¹⁵⁰⁹ Ağırman, C. (2007). “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. VII., S. 2, s. 17

¹⁵¹⁰ Çelik, Y. (2016). *a.g.m.* s. 375

¹⁵¹¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 35-36

¹⁵¹² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 122-125

gören öğrencilere sabah ve akşam olmak üzere günde iki öğün yemek verecekti. Bu öğrencilere ayrıca yılda iki kez giyecek sağlanacak ve bunun masrafları külliye gelirlerinden karşılanacaktı. Bunun için külliye gelirlerinden her bir öğrenci için günlük 10 akçe tahsis edilecek ve biriken bu parayla müteveli tarafından öğrencilere alınacaktı.

Vakfiyede belirtildiği şekilde öğrencilere yapılmış olan giyim yardımı ile ilgili bilgiler külliyein muhâsebe kayıtlarında yer verilen “Be-Cihet-i Melbusât-ı Eytâm-ı Mektephâne”¹⁵¹³ başlığı altında kayda alınmıştır. Bu başlık altında mektep öğrencilerine alınmış olan kıyafetlerin isimleri ve sayıları kaydedilmiştir. Her çeşitten 30 adet alınmış olan kıyafetler şu isimler altında kaydedilmiştir: cânehâ-i bogası, miyâbend (kuşak), pîrâhen (iç gömleği-gömlek), külâh-ı kutnî (pamuk kumaşından yapılmış külâh), pabuç, mûze (çizme), düğme, nalça. Vâkıf Sultan farklı tarihlerde mektebin muallimine 1.500 ve yardımcısına 500 akçelik in’âm ve ihsanda bulunurken ayrıca mektep öğrencilerine de (Gılmân-ı Mu’allimhâne) toplamda 1.000 akçelik in’âm ve ihsanda bulunmuştur.¹⁵¹⁴ Yoksul öğrenciler için sunulmuş olan bu olanaklar iki açıdan dikkate değerdir: Söz konusu öğrencilere gösterilen yaklaşım bir taraftan Osmanlı’daki sosyal devlet anlayışını öne çıkarırken diğer taraftan yetim ve yoksul çocukların eğitim hakkı konusunda gösterilmiş olan hassasiyeti yansıtmaktadır.

Kaynaklar, zamanında bütün mektep öğrencileri için -çok yüksek bir olasılıkla II. Bâyezid Sıbyan Mektebi öğrencilerinin de katıldığı- çeşitli etkinliklerin düzenlenmiş olduğundan söz etmektedirler. Örneğin, Osman Ergin özellikle ilkbahar mevsiminde bütün mektep öğrencileri için bir gezi düzenlendiğini belirtmektedir. Ergin, ulaşım imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı yakın civarlarda gerçekleştirilen gezilerin mektep heyeti ve öğrenciler için bir sevinç vesilesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁵¹⁵ Bu gezi etkinliği dışında İstanbul sıbyan mektebi öğrencileri bazen de Bâb-ı Âli’ye götürülürlerdi. Bu esnada yemek ve tatlı dışında her bir öğrenciye 10 para harçlık da verilirdi. Ancak, Osman Ergin 1809 yılına ait bir arşiv vesikasında yer verilen bu etkinliği “tuhaf” bulmaktadır:

Türk Maârif tarihinde ve Türk idare teşkilâtında tuhaf bir âdet var. Senenin muayyen bir zamanında sübyan mektebi çocukları sıra ile Babiâliye getirilip orada kendilerine pilav, zerde yedirilmesi ve bahşiş verilmesi usulüdür. Tarihlerimizde bundan hiç

¹⁵¹³ BOA. TS. MA.d. nr. 1337, s. 65; 3658/15, s. 19; 3747/12, s. 19

¹⁵¹⁴ M.C. 0. 71 numaralı İn’âmât Defter. s. 226, 313, 482

¹⁵¹⁵ Ergin, O. (1977). a.g.e. C. 1-2, s. 88

bahsetmezler. Fakat arşivden çıkan vesikalar bunun hakkında biraz izahat vermektedir.

Ergin, söz konusu arşiv vesikasının içeriğini aktardıktan sonra “*vesikada bu usulün ne zaman konulduğu, niçin yapıldığı, ne kadar mektep talebesi bundan istifade ettiği hakkında fazla izahat yok.*” diyerek bir anlamda sorularına cevap bulamamaktan yakınmaktadır. Ergin, devamında yine “*Bir de bu kadar külfet ve masrafla ne gibi terbiyevî bir gaye istihdaf olunuyor? Buraları meçhul*” diyerek aslında aktivitenin külfetli ve gereksiz olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵¹⁶

Söz konusu etkinliğe dair vesikayı teferruatlıca inceleyen Yahya Akyüz, Ergin’inin etkinliğe ilişkin eleştirilerinin vesikanın yanlış okumasından kaynaklandığını belirterek bu etkinliğin aslında dinsel, eğitsel, sosyal ve siyasi amaçlar taşımış olduğunu ifade etmektedir. Akyüz’e göre etkinliğin; velileri eğitime teşvik etme ve özendirme işlevi görürken, etkinlik kapsamında öğrencilere para vermenin bir gelenek olduğunu ve bunun öğrencilerin sosyalleşmesine katkıda bulunacağını düşünmektedir. Akyüz, devamında bu etkinliği bir anlamda hayır ve sevap kazanmanın yanı sıra siyaseten de padişahın halka hoş görünme çabası olarak değerlendirmektedir.¹⁵¹⁷

II. Bâyezid Külliyesi’nin kuruluşuyla beraber var olan sıbyan mektebinin ne zamana kadar faal kaldığına ilişkin kayıtlara herhangi bir bilgi yansımamıştır. Mektebin konumu, fiziki yapısı, tarihsel süreç içerisindeki değişim ve dönüşümünün teferruatlıca yer aldığı çalışmanın I. bölümünde de değinildiği üzere Maârif Umumiye Nezâreti’nin Evkâf-ı Hümâyûn’a gönderdiği bir belgede tarih belirtilmeden sadece mektebin uzun zamandan beri (sinîn-i vefîre) kapalı ve vaziyetinin oldukça kötü olduğu bilgisine yer verilmektedir.¹⁵¹⁸ Ancak mektebe ait harcamaların yer aldığı muhâsebe kayıtları mektebin 1833 yılına kadar faal kalmış olduğuna işaret etmektedir.¹⁵¹⁹ Ağır bir tadilattan sonra asli hüviyetine kavuşan mektep 1907 yılında bu kez *Sultan Bâyezid Mekteb-i İbtidaisi* adı altında tekrardan eğitim faaliyetine başlamış¹⁵²⁰ ve muhtemelen 1924 yılına kadar bu faaliyetini sürdürmüştür. Söz konusu mektebe ait binâ 1960 yılından 2003 yılına kadar Hakkı Tarık Us Kütüphanesi olarak

¹⁵¹⁶ Ergin, O. (1977). **a.g.e.** C. 1-2, s. 90-91

¹⁵¹⁷ Akyüz, Y. (1983). “İstanbul Sıbyan Mekteplerinin 1809’daki Durumuna İlişkin Bir Belge”. **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, s. 1-8

¹⁵¹⁸ BOA. MF. MKT. nr. 949-64

¹⁵¹⁹ BOA. EV.d. nr. 9512, s. 4

¹⁵²⁰ BOA. MF. MKT. nr. 993-36

kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde Fatih İlçe Müftülüğü'ne bağlı “Beyazıt Cami Kur'an Kursu” olarak kullanılmaktadır.

Buraya kadar külliye'deki mektebin kuruluş amacı ve mektepte eğitim görmekte olan yetim ve yoksul çocuklara yapılan sosyal yardımlar üzerinde durulurken, aşağıda külliye'nin personel kadrosu, personelin görev ve sorumluluklarının yanı sıra onlara ödenen hizmet bedeli ele alınacaktır. V. bölümde ise mektepte verilen dersler ve ders programı ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

4.1.6.1. Personel kadrosu

Vakfiyeye göre mektep için öngörülen eğitim kadroları kapsamında bir muallim ve bir hâlîfe (yardımcı) olmak üzere iki kişi tayin edilecekti. Ancak zamanla ortaya çıkan ihtiyaç üzerine mektebin eğitim kadrosuna ek personel alımı yapılmıştır. Mektebin temizlik işlerinin yapılması ve su ihtiyacının karşılanması için de ayrıca iki hizmet kadrosu tahsis edilmiştir.

Sıbyan Mektebi'nin yıllara göre kadrosu sayısı ve bu kadrolarda hizmet ifa etmiş olan personele ödenmiş olan maaş tutarları ile ilgili kayıtlardan tespit edilen sayısal veriler aşağıdaki çizelgeye aktarılmıştır.

Çizelge 4.8. Sıbyan mektebi (Mektebhâne-i Eytam) ¹⁵²¹ (akçe)

Yıl	Mu'allim		Hâlîfe		Ferrâş		Âb-keş		Toplam	
PS/GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ
Vakfiye	1	8	1	3	-	-	-	-	2	11
1574	1	8	1	3	1	2	1	0,5	4	13,5
1575	1	8	1	3	1	2	1	0,5	4	13,5
1578	1	8	1	3	1	2	1	0,5	4	13,5
1580	1	8	1	3	1	2	1	0,5	4	13,5
1585	1	8	1	3	1	2	1	0,5	4	13,5
1595	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13
1605	-	-	-	-	-	-	-	-	4	16
1625	-	-	-	-	-	-	-	-	4	16
1650	-	-	-	-	-	-	-	-	4	16
1663	1	10	-	-	-	-	-	-	4	23
1730	1	10	-	-	-	-	-	-	-	-
1732	-	-	1	10	-	-	-	-	-	-

¹⁵²¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 4504, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

a. Muallim: Mektebin en önemli kadrosunu teşkil eden muallimlik kadrosuna tayin olunacak kişiye muallim denilmiştir. Ders vermekle sorumlu olan muallim emîn ve salih olmalı; Kur’ân’ı ezbere bilmeli ve tecvid kurallarına göre okuyabilmeliydi. Muallim aynı zamanda namazların farz ve sünnetlerini iyi bilmeli; çocuklara eğitim vermeye kâdir ve ehil olmalıydı. İfa ettiği hizmet karşılığında muallime ödenecek maaş tutarı ise günlük 8 akçe olarak belirlenmişti.¹⁵²²

Vakfiyede muallimlik kadrosu için öngörülen personel sayısı ve personelin alacağı hizmet bedeline ilişkin rakamlarda yukarıdaki çizelgede de görüleceği üzere tarihsel süreç içerisinde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Külliye kayıtlarında “Cemâat-ı Mektebhân-ı Eytam”¹⁵²³ başlığı altında mekteb personelinin ismi, görevi ve maaşı kaydedilmiştir. 1585 yılına kadarki kayıtlarda muallimin aldığı maaş 8 akçe olarak kaydedilmiştir. 1585 ile 1663 yılları arasındaki zaman dilimine ait kayıtlarda ise mektebin eleman sayısı ve onlara ödenen maaş tutarları toplu olarak kaydedildiği için kişi başına düşen maaş tutarı tam olarak tespit edilememiştir.¹⁵²⁴ Ancak daha önceki kayıtlara yansıyan veriler dikkate alınarak yapılan hesaba göre muallime ödenen maaş tutarı 1663 yılına kadar muhtemelen 8 akçe olarak devam etmiştir. 1663 yılı kayıtları ise muallimin maaşına iki akçe zam yapılarak 10 akçeye yükseltildiğini göstermektedir.¹⁵²⁵

1730 yılına ait bir kayıta da mektebin muallim kadrosuna tayin edilen Hâfız Eyyüp bin Hâfız Mehmed adlı şahsın alacağı maaş 10 akçe olarak kaydedilmiştir.¹⁵²⁶ Yukarıda belirtildiği üzere külliye kayıtlarında yer verilen “Cemâat-ı Mekteb-i Eytam” başlığı altında mekteb personelinin isimleri de kaydedilmiştir. Bu kayıtlardan çeşitli yıllarda muallim olarak görev yapmış bazı şahısların isimleri tespit edilmiştir. Buna göre; 1574 yılında Mevlâna Berat bin Mahmud,¹⁵²⁷ 1575-1581 yılları arasında İlyas bin Hızır¹⁵²⁸ 1583-1585

¹⁵²² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 122-124

¹⁵²³ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, VGMA. Haremeyn Şeyhülsâm Defteri. nr. 105

¹⁵²⁴ BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 682, 4504, 2073

¹⁵²⁵ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁵²⁶ VGMA. Haremeyn Şeyhülsâm Defteri. nr. 105

¹⁵²⁷ BOA. TS. MA.d. nr. 1241

¹⁵²⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12

yılları arasında Mahmud bin Mehmed¹⁵²⁹ ve 1663 yılında Eyyüp bin İsmail¹⁵³⁰ adlı şahıslar mektebin muallimi olarak görev almışlardır.

b. Hâlife (Muallim Yardımcı): Eğitim kadrosunun bir diğer personeli ise hâlife denilen muallim yardımcısıydı. Bu kadroya tayin edilecek kişinin sâlih, emin ve hâfız olması gerekirdi. Hâlife olarak tayin edilecek görevli muallimin gün içerisinde verdiği dersleri öğrencilerle beraber tekrar etmek suretiyle onların bu dersleri daha iyi öğrenmesini sağlayacaktı. Hâlife ayrıca öğrencilerin İslami terbiye ile yetişmeleri hususunda onlara rehberlik edecekti. İfa ettiği hizmet karşılığında günlük 3 akçe maaş ödenecekti.¹⁵³¹ Mektebin hâlifelik hizmeti vakfiyenin belirlediği 3 akçelik maaş tutarı külliye kayıtlarında da 1663 yılında devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak 1663 yılında yapılan üç kattan fazla zamlarla bu ücret 10 akçeye çıkarılmıştır.

Külliyenin detaylı kayıtlarını içeren arşiv kayıtlarında mektebin bu hizmet kadrosunda bulunan şahıslardan bazılarının isimleri de yer almıştır. Bu kayıtlara göre Hasan bin Mahmud *hâlife-ı mekteb* (1574-1578),¹⁵³² Mehmed bin Agahân *hâlife* (1580-1585),¹⁵³³ Ahmed Efendi *hâlife* (1663)¹⁵³⁴ ve Seyyid Mustafa bin Hâfız Eyyüp *hâlife-ı mekteb* (1732),¹⁵³⁵ adlı şahıslar mektebin hâlifelik görevini ifade etmişlerdi.

c. Temizlikçi (Ferrâş): Vakfiyede yukarıda yer alan muallim ve onun yardımcı olan hâlife dışında mekteb bünyesinde herhangi bir kadro tahsis edilmemişti. Muhtemelen mektebin temizlik işleri öğrencilerin yardımıyla hâlife tarafından yerine getirilmesi düşünülmüştü. Ancak külliye detaylı kayıtlarını içeren çeşitli arşiv kayıtların mekteb görevlilerin yer aldığı “Cemâat-ı Mektebhân-ı Eytam”¹⁵³⁶ başlığı altında temizlik işleriyle ilgilenmek üzere ferrâş kadrosu kapsamında bir görevli kaydedilmiştir. Bu görevliye ödenecek hizmet bedeli ise 2 akçe olarak kayıtlara yansımıştır. Bu ücretin 1825 yılına ait bir

¹⁵²⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 3747/5, 1360

¹⁵³⁰ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁵³¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 124

¹⁵³² BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337

¹⁵³³ BOA. TS. MA.d. nr. 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360

¹⁵³⁴ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁵³⁵ VGMA. Haremeyn Şeyhülsîlâm Defteri. nr. 105

¹⁵³⁶ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülsîlâm Defteri. nr. 105

tevcîhat kaydına halen 2 akçe olarak yansımış¹⁵³⁷ olması söz konusu temizlik görevlisinin uzun yıllar aynı ücreti aldıklarını göstermektedir.

Külliye kayıtlarında *ferrâş-ı mekteb* unvanıyla kaydedilen görevlilerin aldıkları hizmet beledinin yanı sıra isimleri de yer almıştır. Buna göre yaklaşık 11 yıl İskender bin Abdullah (1574-1585),¹⁵³⁸ İbrahim Efendi (1663)¹⁵³⁹ ve Ali bin Hüseyin (1715)¹⁵⁴⁰ adlı şahıslar mektebin ferrâşlık hizmetini yerine getirmişlerdi.

d. Sucu (Âbkeş): Ferrâşlık kadrosu örneğinde olduğu gibi mektebin *âbkeş* kadrosu da vakfiyede yer almamış sonradan tahsis edilmiştir. Muhtemel mektebin temizlik işlerinin yanı sıra su taşıma işleri de muallim yardımcısının sorumluluğuna bırakılmıştı. Mekteb kadrosunun yer aldığı külliye kayıtlarında mektebin *âbkeş* hizmet kadrosu var olan 4 (muallim, hâlîfe, ferrâş ve âbkeş) hizmet kadrosundan sonuncu olarak yer almıştır.¹⁵⁴¹ Mektebin su ihtiyacının karşılanması karşılığında *âbkeş* olarak görevlendirilen şahsa ifa ettiği hizmet karşılığında yarım akçe ödenmiştir. Mekteb görevlilerinin ayrıntılı bir şekilde kaydedildiği kayıtlarda mektebin ferrâşlık kadrosunda bulunan kişi aynı zamanda mektebin su ihtiyacının tedarik görevini üstlendiği anlaşılmaktadır. Meselâ yaklaşık 11 yıl (1574-1585) mektebin ferrâş kadrosunda bulunan İskender bin Abdullah'ın ismi aynı zamanda mektebin *âbkeş* kadrosunda da geçmektedir.¹⁵⁴²

4.1.7. Kütüphane

II. Bâyezid, Osmanlı padişahları arasında babası Fatih Sultan Mehmed'den sonra kitaba en çok ilgi duyan ve en çok kitap toplayan padişahı.¹⁵⁴³ Kitaplara olan ilgisi sayesinde II. Bâyezid'in topladığı kitaplara sadece İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde değil aynı zamanda Anadolu'da bulunan bazı şehir kütüphanelerinde de rastlanmıştır.¹⁵⁴⁴ Tesadüf müdür bilinmez ama II. Bâyezid'in kitaplara olan bu ilgisi kurucusu olduğu külliye bünyesindeki yaşanan kütüphanecilik faaliyetleri ülkenin kütüphane tarihi üzerinde önemli

¹⁵³⁷ BOA. C. EV. nr. 240-12000

¹⁵³⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360

¹⁵³⁹ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁵⁴⁰ VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹⁵⁴¹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁵⁴² BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360

¹⁵⁴³ Ünver, S. (1952). "İkinci Selim'e Kadar Hükümdarlarının Hususî Kütüphaneleri Hakkında". *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, s. 311

¹⁵⁴⁴ Ünver, S. (1952). *a.g.m.* s. 310

rol oynamıştı: II. Bâyezid Külliyesi, zamanında kütüphanecilik alanında önemli gelişmelere sahne olmakla beraber ilk milli kütüphaneye de ev sahipliği yapmıştır.¹⁵⁴⁵

Toplumsal en üst düzeyde gereksinim duyduğu kurumlardan biri de kütüphanedir. Temel fonksiyonu üretilen bilgi kaynaklarını muhafaza ederek toplumun hizmetine sunmak olan kütüphane bir anlamda toplumsal hâfızayı oluşturmaktadır. Bundan dolayıdır ki bilgi üretim ve tüketimini en yoğun ölçüde gerçekleştirmeyi hedefleyen kütüphaneler toplumsal bilincin olmamasında önemli rol üstlenmektedirler.¹⁵⁴⁶ Bu bakış açısından hareketle II. Bâyezid Külliyesi'nin sergilediği kütüphanecilik faaliyetleriyle ilmi ve kültürel açıdan toplumda önemli bir misyonu gerçekleştirmiştir.

Çalışmanın I. bölümünde Osmanlılardaki cami ve medrese bünyesinde faaliyet gösteren ilk kütüphane türünden milli kütüphanenin kuruluşuna kadar bir nevi kütüphanecilik alanında yaşanan değişim ve dönüşümler arşiv belgeleri ışığında detaylı bir şekilde incelendi. Çalışmanın bu başlığı altında ise II. Bâyezid Külliyesi'nde dönemin ilk kütüphane türü olan cami ve medrese bünyesinde faaliyet gösteren kütüphaneler, daha sonra yine külliye bünyesinde kurulan Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi ve son olarak da ilk devlet kütüphanesi vasfıyla kurulan Kütübhane-i Umûmî-i Osmanî Kütüphanesi'nin iç işleyişleri, bu kütüphanelerde çalışan personelin görev ve sorumluluklarının yanı sıra hizmet bedeli olarak onlara ödenen maaş miktarı ele alınacaktır.

II. Bâyezid Külliyesi'ndeki kütüphanecilik faaliyetleri 18. yüzyıla kadar cami ve medrese bünyesinde yürütülmekteydi. Cami ve medrese kütüphanelerinde bulunan kitap türleri ve kütüphanenin okuyucuya nasıl bir hizmet sunduğu ile ilgili detaylı bilgiler içeren herhangi bir kayıt yoktur. Ancak hizmet ifa etmek üzere cami ve medrese kütüphaneleri için tayin edilen personelin görev ve sorumluluklarının yansıdığı arşiv kayıtları bu kütüphanelerde bulunan kitap türleri ve okuyucuya sunulan hizmet hakkında bazı bilgilere ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Buna göre cami kütüphanesi için tayin edilen *hâfız-ı mushaf* vakfiyede tanımlanmış görev ve sorumluluklarından bu kütüphanede bulunan kitapların Kur'ân'ı Kerim ve Kur'ân'ı Kerim'in cüzlerinden oluştuğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁴⁷ (Hâfız-ı

¹⁵⁴⁵ Ayvazoğlu, B. (2012). **a.g.e.** s. 118-119

¹⁵⁴⁶ Soysal, Ö. (1980). "Geleneksel Türk Kütüphaneciliği'nin Toplumsal-Ekonomik Yapısı'na Yaklaşımda Metodoloji ve Kaynak Sorunu". **Belleten**, C. XLIV, S. 173, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 104

¹⁵⁴⁷ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 99

mushaf cami personeli arasında yer aldığı için bu görevli ile ilgili bilgiler, cami kadrosu başlığı altında yer verilmiştir.)

Külliyenin muhâsebe defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla medrese kütüphanesinde bulunan kitapları muhafaza etmesi için *hâfız-ı kütüb* denilen bir görevli tayin edilmişti.¹⁵⁴⁸ Alınan kitapların kütüphanenin dışına çıkarılmasına muhtemelen müsaade edilmemekteydi. Dolayısıyla hâfız-ı kütüb kütüphaneden alınan kitapların zarar görmeden alındığı şekilde tekrar yerine bırakılmasını sağlamakla mükellefti. Hâfız-ı kütüb denilen bu görevliye üstlendiği sorumluluk karşılığında 3 akçe ödenmiştir.¹⁵⁴⁹ (Bu görevli ile ilgili tespit edilen bilgiler, medrese personel kadrosu içinde verilmiştir.) Medrese kütüphanesi ile ilgili külliyein çeşitli arşiv kayıtlarına yansıyanlar bu bilgilerle sınırlıdır. Ancak medrese bünyesinde faaliyet gösteren kütüphanelerdeki kitaplardan daha çok medrese öğrencilerinin istifade ettiği bilinmektedir.¹⁵⁵⁰ Bu durum medrese kütüphanesinde bulundurulanan kitapların genellikle öğrencilere verilen derslere ilgili olabileceğini düşündürmektedir.

Külliyeye içerisindeki ilk müstakil kütüphane binâsı 1768 yılında inşâ edilmişti. II. Bâyezid Camii'ne bitişik olarak inşâ edilen bu yeni kütüphane III. Mustafa döneminde iki kez şeyhülislâmlık makamına gelmiş olan Veliyyüddin Efendi tarafından kurulmuştu. Cami ve medreseden bağımsız bir kütüphane kurma ihtiyacı şüphesiz ki cami ve medrese bünyesinde faaliyet gösteren kütüphanelerin gelineen noktada artık tek başlarına dönemin kütüphanecilik alanındaki ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Dolayısıyla kurulan bu yeni kütüphane ile beraber toplumun okuyan ve araştıran kesimine daha iyi bir hizmetin verilmiş olduğu muhakkaktır. Nitekim kayıtlar kütüphane kurucusunun kütüphaneye vakfiyede satır sayı, cilt ve tezhip özelliklerinin belirtildiği 1690 cilt kitap vakfetmiş olduğunu göstermektedir. Kayıtlarda Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi'nin ayrıca oldukça zengin olduğu, az rastlanır kitapları barındırdığı ve kütüphanenin hizmetinden çok sayıda kişinin faydalanmış olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁵¹

¹⁵⁴⁸ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 682, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹⁵⁴⁹ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 682, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹⁵⁵⁰ Öztürk, N. (2002). **a.g.m.** s. 809

¹⁵⁵¹ Erünsal, İ. E. (2001). "Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi". **DİA.**, C. 23, İstanbul, s. 42

Kütüphane kurucusu Veliyyüddin Efendi tarafından tanzim edilen vakfiyeye göre¹⁵⁵² kütüphanenin yönetiminden külliye mütevellisi sorumlu kılınırken kütüphanenin iç hizmetlerini yerine getirmek için de iki hâfız-ı kütübe, iki kuruyucu (müstahfız) ve bir kapıcı tayin edilecekti. Kütüphane Cuma günü dışında her gün açık olması, kütüphanenin hâfız-ı kütüpleri kütüphaneye hiç kimsenin gelmediği zamanlarda bile kütüphanede bizzat görevlerinin başında olmaları zorunlu kılınmıştı. Vakfiyede bu kütüphane kapsamında görevlendirilecek görevlilere hizmet bedeli olarak ödenecek ücret miktarlarına da yer verilmiştir. Buna göre birinci hâfız-ı kütübe günlük 120, ikincisine 110, kuruyucu olarak tayin olunacak iki kişiye 40'ar ve kapıcıya ise 10 akçe ödenecekti. Bu ücretler kütüphaneye ait gelir ve giderlerin konu olduğu muhâsebe defterlerine de yansımıştır.¹⁵⁵³

Külliyenin personel atamalarında olduğu gibi kütüphanenin personel atamaları da padişahın beratıyla gerçekleşmekteydi. Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul'daki kütüphane görevlilerine verilen beratların kaydedildiği 26 Şubat 1870 tarihli evkâf defterinde külliyenin cami ve medrese bünyesindeki kütüphanelerin yanı sıra Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi'ne atanan görevlilere ait berat kayıtları da yer almaktadır.¹⁵⁵⁴ Her ne kadar külliye bileşenlerinin arasına sonradan dâhil edilse de Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi külliyenin çatısı altına girerek tamamen onun yönetimine tabi olmuştur.

II. Bâyezid Külliyesi 19. yüzyılın sonlarına doğru ilk devlet kütüphanesi olan Kütübhane-i Umûmî-i Osmânî'ye ev sahipliği yapmıştır. (Çalışmanın I. bölümünde kütüphanenin Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî'den Beyazıt Devlet Kütüphanesi kadar tarihsel süreci teferruatlıca ele alındı.) İlk milli kütüphane vasfına da sahip olan, günümüzdeki ismiyle, *Beyazıt Devlet Kütüphanesi* ülkenin içine düştüğü maddî sıkıntılar ve savaş koşullarından dolayı beklenen düzeyde gelişme kaydetmese de ülkenin kütüphanecilik tarihi açısından önemli bir yer teşkil etmektedir.

Maarif Nezâreti'ne bağlı olan ilk milli kütüphanenin ilk hâfız-ı kütübü Hoca Tahsin Efendi ve ikincisi ise yaklaşık 43 yıl kütüphanenin yönetimini üstlenen İsmail Saib Sencer olmuştur. Gerek bilgi ve birikimi gerekse yüksek insani vasıflarıyla II. Beyazıt Kütüphanesi tarihinde önemli bir yer edinen İsmail Saib Efendi¹⁵⁵⁵ mesleğini layıkıyla yerine

¹⁵⁵² VGMA. Veliyyüddin Efendi ibni Mustafa Ağa Vakfı'na ait 1182 tarihli zeyl vakfiye, nr. 745/13/17

¹⁵⁵³ BOA. EV. HMH.d. nr. 5735, BOA. D. HMH.d. nr. 21735, BOA. EV.d. nr. 9202, 9512, 9943

¹⁵⁵⁴ BOA. EV.HMH.d. nr. 746

¹⁵⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Bilgin, A. (2001). "İsmail Saib Sencer". *DİA*, C. 23, İstanbul, s. 122-123

getirebilmek için tıp, eczacılık ve hukuk tahsili almıştır. İsmail Saib Efendi kitaplara olan sevgisi ve ilgisi sayesinde sadece görevli olduğu kütüphanenin değil İstanbul'daki bütün kütüphanelerin kataloglarını ezbere bilirdi.¹⁵⁵⁶ Önemli bir ilim adamı olan İsmail Saib Efendi maaşının yarısını sahipsiz kedilerin beslenmesine ayıracak kadar da yüce gönüllüydü. Öyle ki II. Bâyezid Kütüphanesi aynı zamanda Saib Efendi'nin beslediği çok sayıda kediye ev sahipliği yaptığı için “Kedili Kütüphane” olarak da anılmaktaydı.¹⁵⁵⁷

4.1.8. Hamam

İslâm'ın önem verdiği en önemli prensiplerden biri şüphesiz ki temizliktir. Gerek Kur'ân'da ve gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde temizliğin İslâm inancındaki yeri önemle vurgulanmaktadır.¹⁵⁵⁸ “Temizlik imandandır” hadis-i şerîfinden hareketle Müslümanlar temizliği dini bir vecibe olarak kabul etmektedirler. Bu anlayışla Osmanlılar döneminde başta İstanbul olmak üzere hemen hemen bütün yerleşim birimlerinde çok sayıda hamamlar inşâ edilmiştir.¹⁵⁵⁹

Bu hamamlardan biri de II. Bâyezid Külliyesi bünyesinde inşâ edilen hamamdır. Söz konusu hamam aynı zamanda İstanbul'da yapılmış en gösterişli Osmanlı hamamlarından biri olarak öne çıkmıştır.¹⁵⁶⁰ Öyle ki Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde hamam için “Velilere Sultan Bâyezid-i Veli Hamamı” ifadesini kullanarak hamamın *velilere* layık bir hamam olduğunu ifade etmiştir. İstanbul hamamları arasından en büyük ve en görkemli hamam olarak Fatih Sultan Mehmed'in Çukur Hamamı'nı gösteren Evliya Çelebi, II. Bâyezid Çifte Hamamı'nı ise dördüncü sıraya yerleştirmiştir.¹⁵⁶¹

Külliye hamamını konu alan kaynaklar hamamın sosyal hayattaki yeri ve işlevinden ziyade hamamın planı ve tarihsel süreç içerisindeki değişim ve dönüşümünü ele almışlardır.¹⁵⁶² Bununla beraber daha öncede belirtildiği üzere¹⁵⁶³ hamamdan elde edilen gelir Yavuz Sultan Selim'in annesi adına Trabzon'da inşâ ettirdiği vakfa aktarılmıştı.¹⁵⁶⁴ Bu

¹⁵⁵⁶ Duman, H. (1982). **a.g.m.** s. 49-50

¹⁵⁵⁷ Ayvazoğlu, B. (2012). **a.g.e.** s.128

¹⁵⁵⁸ Kazıcı, Z. (2003). **a.g.e.** s. 320-323

¹⁵⁵⁹ Eyice, S. (1997). “Hamam”. **DIİA**, C. 15, İstanbul, s. 411

¹⁵⁶⁰ Ertuğrul, A. (2015). **a.g.e.** s. 454

¹⁵⁶¹ Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 287-290

¹⁵⁶² Yüksel, İ. A. (1983). **a.g.e.** s. 213-214, Eyice, S. (1992b). **a.g.m.** s. 52-54, Eyice, S. (1994). **a.g.m.** s. 95-96, Eyice, S. (1990). **a.g.m.** s. 23

¹⁵⁶³ Bkz. I. Bölüm, Hamam

¹⁵⁶⁴ BOA. TS. MA.d. nr. 3934/5, 3966/27, 1715/13, Eyice, S. (1992b). **a.g.m.** s. 52-54

nedenle külliye kayıtlarında hamamın işleyişi ve personeli hakkında herhangi bir bilgi yer almamıştır. Ancak II. Bâyezid Hamam'ının işleyişi ve sosyal fonksiyonları Osmanlının diğer hamamlarından farklı olmayacağı düşünülmektedir. Zengin bir hamam kültürüne sahip olan Osmanlılarda hamamlar temizlenmenin yanı sıra eğlence, sohbet, kutlama vs. gibi birçok farklı sosyal etkinlik için de kullanılmıştır.¹⁵⁶⁵ Dolayısıyla hamamlar sosyal etkileşimin merkezlerinde biri olarak işlev görmekteydi.¹⁵⁶⁶

Kadın ve erkekler için olmak üzere iki ayrı kısımdan oluşan külliye hamamı çifte hamam planına sahipti. Her bölümün kendine ait ayrı giriş kapıları mevcuttu.¹⁵⁶⁷ Kadınlar hamamında “nâtır”, erkekler hamamında ise “tellâk” denilen elemanların yanı sıra “külhancı”, “meydancı”, “peştemalcı”, “çıkmacı”, “kahveci” denilen elemanlar da çalışmaktaydı.¹⁵⁶⁸ II. Bâyezid Hamamı Konyalı Âşık Mehmed'in dizelerine yansımıştır: Bir dönem hamamın külhancısı olan Âşık Mehmed, hamamı bir temizlik mekânı olduğu kadar *kurna başı* sohbetlerin yapıldığı, kahvelerin içildiği *bir cennet evi* olarak tasvir etmektedir. Hamamda verilen hizmetin kalitesi ve hamamın ferahlığını dizelerinde vurgulanan Âşık Mehmed'in yazdığı destan hamamla ilgili daha birçok detay barındırmaktadır.¹⁵⁶⁹

II. Bâyezid Hamamı'nın adı, çalışmanın I. bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıklandığı üzere,¹⁵⁷⁰ Osmanlı tarihinde “Patrona Halil İsyanı” olarak bilinen önemli siyasi olayda anılmıştı. Yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal problemlerin sonucu olarak 1730 yılında patlak veren ayaklanmanın bu hamamda planlandığı söylenir.¹⁵⁷¹ Bu ayaklanmanın elebaşısı hamamda tellâk olarak çalışan Patrona Halil adlı şahıstı. Bu nedenle külliyenin bir bileşeni olan hamam “Patrona Halil Hamamı” olarak anılmaya başlanmıştı. Bu durum 1950-1960 yılları arasında bazı kesimler II. Bâyezid Hamamı'nı -kimliğini ve tarihsel önemini önemsizleştirmek suretiyle- yıktırmak amacıyla bilinçli bir şekilde kullandılar.¹⁵⁷²

¹⁵⁶⁵ Ertuğrul, A. (2015). **a.g.m.** s. 466-467, Uzun, M., Albayrak, N. (1997). “Hamam”, *DİA*, C. 15, İstanbul, s. 432

¹⁵⁶⁶ Alkan, M. (2007). **a.g.m.** s. 94

¹⁵⁶⁷ Eyice, S. (1992b). **a.g.m.** s. 53

¹⁵⁶⁸ Uzun, M., Albayrak, N. (1997). **a.g.m.** s. 430-431

¹⁵⁶⁹ Koçu, R. E. (1960). **a.g.e.** s. 2242

¹⁵⁷⁰ Bkz. I. Bölüm, Hamam

¹⁵⁷¹ Eyice, S. (1992b). **a.g.m.** s. 53, Özcan, A. (2007). “Patrona İsyanı”. *DİA*, C. 34, İstanbul, s. 189

¹⁵⁷² Eyice, S. (1997). **a.g.m.** s. 426

Hamam II. Bâyezid Külliyesi'nin bir unsuru olduğuna dair zorlu bir mücadele verdi. Böylece bütün olumsuz koşullara ve yıkılması yönündeki tartışmalara¹⁵⁷³ rağmen külliye'nin bir bileşeni olan hamam binası varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Bu yapı günümüze II. Bâyezid Türk Hamam Kültürü Müzesi adı altında faaliyet göstermektedir.¹⁵⁷⁴

4.1.9. Sultan II. Bâyezid Türbesi

Külliye'nin bileşenlerine sonradan dâhil edilen yapılardan biri II. Bâyezid türbesidir. Çalışmanın I. bölümünde türbenin konumu ve yapısı üzerinde durulmuştu. Bu bölümde ise türbenin personel kadrosu ve cemiyet hayatındaki yeri ele alınacaktır.

II. Bâyezid “Her canlı ölümü tadacaktır”¹⁵⁷⁵ bilincinden hareketle nerede ve nasıl defnedilmek istediği ile ilgili bir vasiyette bulunmuştu. II. Bâyezid bu vasiyetinde vefatı halinde naaşının şeriatın hükümlerine ve dini icaplara göre gasledilmesini; Ebû Eyyûp Hazretleri'nin kabri civarında defnedilmesini ve kabri üzerinde de hiçbir yapının yapılmamasını istemişti. Ancak bu vasiyeti oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından dikkate alınmadığından 21 Mayıs 1512 tarihinde vefat eden Vâkıf Sultan kendi külliyesinde caminin kible tarafında defnedilmiştir.

Evliya Çelebi, Vâkıf Sultan'ın türbesini *nur dolu mezarının çevresi Rıdvan cenneti bahçesinden nişan verir bir cennet bahçesi*¹⁵⁷⁶ şeklinde tasvir ederken türbenin geniş bahçe içinde olduğunu ve bu bahçede çeşitli meyve ağaçları bulunduğunu bildirmektedir. Külliye'nin muhâsebe kayıtları ünlü Seyyah'ın aktarımlarını doğrulamaktadır. Muhâsebe kayıtlarında külliye'nin gelir kalemlerinin kaydedildiği başlık altında türbe bahçesinde bulunan meyvelerin satışından elde edilen gelir “An Mahsûl-i Kıst-ı Bahçe-ı Der Etrafı Türbe-ı Hazret-i Vâkıf Şerîf 2.000 akçe”¹⁵⁷⁷ şeklinde kaydedilmiştir. Ancak bu ürünlerin türü hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Türbe bahçesinden elde edilen gelirlerin

¹⁵⁷³ Bkz. I. Bölüm, Hamam

¹⁵⁷⁴ Tozduman, Terzi, A. (2017). **a.g.e.** s. 20

¹⁵⁷⁵ Kur'ân Ankebût Sûresi, 57. ayet

¹⁵⁷⁶ Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 107

¹⁵⁷⁷ BOA. MAD.d. nr. 5039, 682, 5269, 1893, BOA. EV. HMH.d. nr. 692, 961, 1138, 2170, 3845, 4601, 5507, 6765, 7993, 9202, 9512, 9943, BOA. D. HMH.d. nr. 21735

1836 yılına kadar muhâsebe kayıtlarına yansımış olması bahçenin 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş olduğunu göstermektedir.¹⁵⁷⁸

II. Bâyezid'in türbesi külliye'nin önemli bir parçası haline gelmiş ve insanların dua etmek için ziyaret ettikleri bir ziyaretgâha dönüşmüştü. Türbenin bir ziyaretgâha dönüşmesinde II. Bâyezid'in halk nezdinde bir evliya olarak kabul görmesinden ileri gelmekteydi. Nitekim ibadete olan düşkünlüğü ve hayır işlerindeki hassasiyetinden dolayı kendisi "Bâyezid-i Veli" olarak anılmıştır. Özellikle ona atfedilen birkaç menkıbe halk arasında onun ermişliğine dair var olan inancı adeta pekiştirmiştir.

Söz konusu menkıbeler Evliya Çelebi'nin de Seyahatnâmesi'nde konu olmuştu. Çelebi halk arasında konuşulan "Sultan Bâyezid iki kere ölüp iki kere namazı kılındı"¹⁵⁷⁹ sözünün dayandığı ilginç menkıbeyi açıklamıştır. Çelebi ünlü Seyahatnâmesi'nin *Fatih Sultan Mehmed oğlu Sultan Bâyezid-i Veli ziyaretleri* başlığı altında II. Bâyezid'in Orhan Gazi ve Sultan Mustafa Han gibi üstün vasıflı bir padişah olduğunu, hasta olan kişilerin türbeyi ziyaret ettiklerinde Allah'ın emriyle şifa bulduklarını ve bundan dolayı türbenin çok sayıda kişi tarafından ziyaret edildiğini aktarmıştır.¹⁵⁸⁰ Dolayısıyla II. Bâyezid türbesi kimine göre dileklerin kabul gördüğü kimine göre ise dertlerin şifa bulunduğu bir mekân olarak insanların ziyaret akınına uğramıştır. Nitekim türbenin muhâsebe kayıtlarına yansıyan personel sayısı türbenin yoğun bir şekilde ziyaret edildiğini göstermektedir.

4.1.9.1. Personel kadrosu

Daha önce de ifade edildiği üzere türbe külliye'ye sonradan dâhil edilmişti. Dolayısıyla vakfiyede türbeye alınacak personel sayısı, niteliği ve onlara ödenecek maaş miktarı ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak külliye'nin vezaif ve muhâsebe defterlerine türbenin personel sayısı ve onlara yapılan maaş ödemeleri hakkında bilgiler

¹⁵⁷⁸ BOA. EV.d. nr. 9943, s. 2

¹⁵⁷⁹ Menkıbeye göre II. Bâyezid ömrünün son yedi yılında kanlı, canlı hiçbir şey yememiştir. Bir gün canı ısrarla paça istemiş. Nefsiyle bir türlü başa çıkamayınca önüne sahanda sarmısaklı paça getirilmiş. Paça gelince nefsinde seslenir: "Ey nefis muradın üzere paça geldi, eğer hâcetinse çık ye" deyince o an mübarek ağızdan hemen gelincik gibi iki gözü kör bir mahlûk çıkarak sahanın içindeki paçayı bir çırpıda yer. Açlığını gideren mahlûk geldiği yere geri dönmek isteyince Sultan Bâyezid buna izin vermeyerek ve mahlûkun öldürülmesini buyurur. Öldürülen nefsin insanın bir parçası olduğunu ve bunun için nefsin kefenlenerek gömülmesi gerektiğini dönemin Şeyhülislâmı tarafından belirtildiğinden nefis, insanın bir parçası gibi kefenlenerek namazı kılındıktan sonra kubbenin yanında küçük bir mezarda gömülür. Bu menkıbeden dolayı halk arasında II. Bâyezid için iki kere ölüp iki kere namazı kılındı der. Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 296

¹⁵⁸⁰ Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 296

mevcuttur. Söz konusu defterlerde kayıt altına alınan bilgilere göre türbe için dokuz hizmet kadrosu ve bu kadrolara da yaklaşık 72 personel tayin edilmiştir. Bu kayıtlarda türbenin hizmet kadrolarına yapılan personel atamalarında hangi kriterlerin esas alındığına dair herhangi bilgi yansımamıştır. Ancak külliye'nin diğer birimlerinde görevlendirilen kişilere uygulanan 'salih, emin ve güvenilir olma' kriterlerin türbe için de geçerli olduğuna kuşku yoktur.

Tarihsel süreç içerisinde türbenin hizmet kadrosu, bu kadrolarda istihdam edilen personel sayısı ve personelin hizmet bedeli ilgili külliye kaynaklarına yansıyan veriler aşağıda yer alan çizelgeye aktarılmıştır.

Çizelge 4.9. II. Bâyezid Türbesi'nin personel kadrosu¹⁵⁸¹ (akçe)

Yıl	Ecza-han		Türbedar		Destârî		Buhûrî		Nokta'î		Ferrâş		Mezbeleci		Bekçiyân-ı türbe		Müsebbihâ		Toplam	
PS/GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ	PS	GÜ
1574	30	3*/2*	1	6	1	2	1	2	1	2	-	-	-	-	36	1,5	-	-	70	128
1575	30	3/2	1	6	1	2	1	2	1	2	-	-	-	-	36	1,5	-	-	70	128
1578	30	3/2	1	6	1	2	1	2	1	2	-	-	-	-	36	1,5	-	-	70	128
1580	30	3/2	1	6	1	2	1	2	1	2	-	-	-	-	36	1,5	-	-	70	128
1584	30	3/2	1	6	1	2	1	2	1	2	-	-	-	-	36	1,5	-	-	70	128
1595	30	62*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30	71*	-	-	-	-
1605	31	64	2	6	1	2	1	2	1	2	1	2	-	-	36	2	-	-	73	156
1625	32	64	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1650	30	62	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	36	2	-	-	-	-
1663	30	61	2	6	1	2	1	2	1	4	-	-	1	2	36	2	-	-	72	155
1696	-	63	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	74	-	20	-	-

¹⁵⁸¹ BOA.TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 4504, 2073, BOA. EV. HMH.d. nr. 871

* Grup başkanı ser-mahfilin aldığı hizmet bedeli

* Cûzhânların aldıkları günlük 2'şer akçe hizmet bedeli

* Kayıtlarda cûzhânlara yapılan maaş ödemesinin toplam tutarı kaydedilmiştir.

* Maaş ödemesinin toplam miktarı

a. Nokta'î: Cami personel kadrosunda da yer aldığı üzere nokta'î denilen bu görevlinin görevi, camideki personelin görevlerini gereği gibi yapıp yapmadıklarını denetlemektir. Türbe bünyesinde yer alan bu kadroya tayin edilen nokta'î türbedeki elemanların yapmakla mükellef oldukları hizmetleri denetlemekle sorumluydu. Bu görevli türbe içerisinde mütevellinin yardımcısı ve ona karşı sorumlu konumundaydı. Külliye kayıtlarından “Cemâat-ı Müteferrika-i Türbe-i Şerîf”¹⁵⁸² başlığında yer alan mevâcib alt başlıkları altında türbenin nokta'î görevlisinin ismi ve aldığı hizmet bedeli kaydedilmiştir.

Bu kayıtlarda nokta'î olarak görevlendirilen kişiye ilk zamanlar günlük 2¹⁵⁸³ daha sonraları ise yapılan iki kat zamlı 4 akçe tutarında günlük hizmet bedeli ödenmiştir.¹⁵⁸⁴ Söz konusu başlık altından çeşitli yıllarda görev alan nokta'îlerin isimleri ise şu şeklide kaydedilmiştir: 1574-1585 yılları arasında Veli bin Nasuh,¹⁵⁸⁵ 1605 yılında Yusuf Efendi,¹⁵⁸⁶ 1663 yılında Burhan Efendi¹⁵⁸⁷ ve 1730 yılında Seyyid Hasan bin Mehmed¹⁵⁸⁸ nokta'î olarak kayıtlara isimleri yansıyan kişilerdir.

b. Cüzhân: Türbede Kur'ân'ı Kerim tilavetinin yapılması için 30 kişilik bir cüzhânlık kadrosu tahsis edilmişti.¹⁵⁸⁹ Bu kadro külliye kayıtlarına “Cemâat-ı Ecza-han-ı Türbe-ı Münevvere” başlığı ile yer almıştır. Söz konusu başlık altında cüzhân kadrosunda yer alan şahısların isimleri¹⁵⁹⁰ ve aldıkları günlük hizmet bedeli de kaydedilmiştir. Bu 30 kişilik cüzhân grubu arasından bir grup başkanı (ser-mahfil) birde başkan yardımcısı (muarriif) tayin edilmişti. Cami bünyesinde görevli olan cüzhânlar günde üç, türbedeki cüzhânlar ise günde bir hatim indirmek ve indirilen bu hatimleri II. Bâyezid'in ruhuna bağışlamakla sorumluydular. Hizmet bedeli olarak başkan ve başkan yardımcısına günlük 3'er, grubun diğer üyelerine ise 2'er akçe ödenmekteydi.

¹⁵⁸² BOA.TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹⁵⁸³ BOA.TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁵⁸⁴ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁵⁸⁵ BOA.TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360

¹⁵⁸⁶ BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁵⁸⁷ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁵⁸⁸ VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹⁵⁸⁹ BOA.TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 5157, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹⁵⁹⁰ Çeşitli yıllarda cüzhân kadrosunda bulunan şahısların isimleri için bkz. BOA.TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

Külliye personelinin de kayıtlarını içeren 116 numaralı Der-saadet Esası defterinde cüzhânların maaş ödemeleri aylık 60 kuruş olarak kaydedilmiştir.¹⁵⁹¹ Söz konusu defterde yer alan kayıtlarından cüzhân maaşının 1920 yılına kadar 60 kuruş tutarında kaldığını göstermektedir.

c. Türbedar: Vakıf türbelerinin güvenliğinden sorumlu olan kişiye türbedar denilmiştir.¹⁵⁹² Türbedar aynı zamanda türbenin temizlik işlerinden de sorumluydu.¹⁵⁹³ II. Bâyezid türbesinin korunması için bir türbedar kadrosu tahsis edilmişti.¹⁵⁹⁴ Bu kadroya tayin edilen eleman sayısı -yukarıdaki çizelgede de görüldüğü üzere- 1605 yılına kadar bir¹⁵⁹⁵ iken bu tarihte bir kişinin daha alınması ile türbedar sayısı ikiye çıkarılmıştır.¹⁵⁹⁶ Ancak daha sonraki tarihlerde türbedar kadrosunun eleman sayısının “türbedâr-ı evvel, türbedâr-ı sâni, türbedâr-ı selâse ve türbedâr-ı erbaa”¹⁵⁹⁷ ifadesinde de görüldüğü üzere dörde çıktığı anlaşılmaktadır.

Kayıtlardaki Cemâat-ı Müteferrika-i Türbe-ı Şerîf başlığı altında yer alan türbedar kadrosuna ait mevâcib kaydında bu kadroda yer alan görevlilerin isim ve günlük hizmet bedelleri kaydedilmiştir. Hizmet bedeli günlük 6 akçe olan türbedarlardan bazılarının isimleri de kayıtlara yansımıştır. Bu isimler Abdi bin Abdullah (1574-1585),¹⁵⁹⁸ Mustafa bin Nasuh ve Seyyid Ahmed (1605),¹⁵⁹⁹ Eyyüp Efendi ve Seyyid Kemal (1603),¹⁶⁰⁰ Şeyh Mehmed Efendi (1726), Hacı Mehmed bin Ömer ve Mehmed bin Mustafa (1730)¹⁶⁰¹ şeklinde kaydedilmiştir.

d. Destârî: Türbelerde mezar taşlarının başına dolanmış uzun kumaş sargılardan sorumlu olan görevliye destârî denilmiştir.¹⁶⁰² Destârî sandıkanın üzerindeki örtülerin ve kavuğun temizlik ve bakımından sorumluydu. Külliye kayıtlarında Cemâat-ı Müteferrika-i Türbe-ı Şerîf başlığının mevâcib kayıtları arasında destârî olarak görevlendirilen kişinin ismi

¹⁵⁹¹ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 38, sıra 272-276

¹⁵⁹² Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 60,

¹⁵⁹³ Pakalın, M. Z. (2004). **a.g.e.** C. III, s. 539.

¹⁵⁹⁴ BOA.TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹⁵⁹⁵ BOA.TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360

¹⁵⁹⁶ BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073

¹⁵⁹⁷ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 32-33, sıra 235-238

¹⁵⁹⁸ BOA.TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360

¹⁵⁹⁹ BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁶⁰⁰ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁶⁰¹ VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹⁶⁰² Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 57

ve ifa ettiği hizmetine karşılık aldığı hizmet bedeli kaydedilmiştir.¹⁶⁰³ hizmet bedeli 2 akçe olarak kaydedilen destârî kadrosunda bulunan şahıslardan bazılarının isimleri kayıtlara: (1574-1581) Ferhad bin Abdullah,¹⁶⁰⁴ (1583-1595) Hasan bin Mehmed,¹⁶⁰⁵ (1663) Dilaver Efendi,¹⁶⁰⁶ (1740) Mehmed bin Abdurrahim¹⁶⁰⁷ (1838) el-Hac İbrahim Efendi, (1904) Ahmed Hayreddin Efendi, (1920) İsmail Hakkı Efendi¹⁶⁰⁸ şeklinde yansımıştır.

e. Buhûri: Daha önce cami personel kadrosunda karşılaşılan buhûri denilen görevli türbenin hizmet kadrosu içerisinde de yer almıştır. Türbe içerisinde toplanan kalabalıklardan dolayı içeriyi sık sık havalandırmak, kötü kokuları gidermek için tütsü yakmak suretiyle etrafa güzel kokular yaymaktan sorumluydu. Bu görevli külliye kayıtlarına *Cemâat-ı Müteferrika-i Türbe-ı Şerîf* başlığı altından yer alan mevâcib kayıtları arasında ismi ve günlük olarak aldığı hizmet bedeli ile yansımıştı. Hizmet bedeli 2 akçe olan buhûrilerden bazılarının isimleri kayıtlara yansımıştır. Buna göre 1575 ile 1595 yıllar arasında Mustafa Efendi¹⁶⁰⁹ ve 170 yılında da Hasan bin Mustafa adlı şahıs buhûri görevini üstlenmişlerdi.¹⁶¹⁰

f. Temizlikçi: Türbenin temizliğinden türbedar denilen görevli sorumluydu ve bundan olsa gerek türbe personeli arasında ilk dönemlerde bir temizlik görevlisine rastlanmamıştır. Ancak daha sonra, 1605 yılına ait muhâsebe defterinde yer alan “Ahmed bin Mehmed ferrâş-ı harrem-i Türbe fi yevmî 2 akçe” şeklinde yer alan kayıttan da anlaşılacağı üzere türbenin temizliği için bir görevli tayin edilmişti.¹⁶¹¹ 1730 yılına ait bir kayıtta türbe görevlileri arasında (Cemâat-ı Huddâm-ı Müteferrika-i Türbe-ı Şerîf) İbrahim bin Abdullah,¹⁶¹² adlı şahıs türbenin temizlik görevlisi olarak yer almıştır.

g. Mezbelecî: Çöpleri toplamakla görevlendirilen kişiye mezbelecî denilmiştir.¹⁶¹³ Temizlikçi örneğinde görüldüğü gibi türbenin daha sonraki zamanlarında (1663)

¹⁶⁰³ BOA.TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹⁶⁰⁴ BOA.TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12

¹⁶⁰⁵ BOA.TS. MA.d. nr. 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁶⁰⁶ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁶⁰⁷ VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹⁶⁰⁸ VGMA. Der-Saadet Esası (Bayezid, Nur-i Osmaniye, Ahmed Evvel), nr. 116, sayfa 32-33, sıra 227

¹⁶⁰⁹ BOA.TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁶¹⁰ VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹⁶¹¹ BOA. MAD.d. nr. 5039

¹⁶¹² VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105

¹⁶¹³ Yediyıldız, B. (1983). **a.g.m.** s. 58

görevlendirildiği anlaşılan mezbeleciye hizmet bedeli olarak günlük 2 akçe ücret ödenmiştir.¹⁶¹⁴

h. Türbe Bekçisi: Türbenin en kalabalık hizmet kadrosudur. Sayısı 36 olan bu hizmet kadrosu 12'şer kişilik üç gruba ayrılmıştı. Bu üç bekçi grubu dönüşümlü olarak 7 gün 24 saat türbenin güvenliğini sağlamaktan sorumluydu. Bu hizmetleri karşılığında her bir görevli günlük 1,5 akçe,¹⁶¹⁵ 1605 yılından itibaren günlük 2 akçe¹⁶¹⁶ hizmet bedeli almışlardır. Birinci grup (Bekçiyân-ı Türbe-i Münevvere el subb ilâ el zuhr) sabahdan öğlene, ikinci grup (Bekçiyân-ı Türbe-i Münevvere el zuhr ilâ el mağrib) öğleden akşama, üçüncü grup (Bekçiyân-ı Türbe-i Münevvere el mağrib ilâ el subb) ise akşamdan sabaha kadar nöbet tutarak türbenin güvenliğini sağlamaktaydılar. Söz konusu başlıkların yer aldığı bazı kayıtlarda türbenin güvenliğini sağlayan şahısların isimleri de yer almıştır.¹⁶¹⁷ Türbenin kalabalık bir güvenlik personeli ile 7 gün 24 saat gözetim altında tutulması türbeye yapılan yoğun bir ziyaret trafiğine işaret etmektedir.

i. Müsebbihân: Allah'ı tesbih etmekle sorumlu olan bu meslek grubu türbenin kadroları arasına sonradan dâhil edilmiştir. Bu kadroya ilişkin bilgiye ilk olarak 1696 yılına ait külliye kayıtlarında rastlanmıştır. Ancak bu kayıtlarda yer verilen “Ân Cemâat-ı Müsebbihân-ı Türbe-ı Şerîf fî yevmî 20 akçe” şeklindeki ifadede de görüldüğü üzere söz konusu hizmet grubuna ait eleman sayısı ve kişi başına ödenen günlük hizmet miktarının ne kadar olduğu belirtilmemiştir.¹⁶¹⁸

¹⁶¹⁴ BOA. MAD.d. nr. 2073

¹⁶¹⁵ BOA.TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360

¹⁶¹⁶ BOA. MAD.d. nr. 5039, 4504, 2073, BOA. EV. HMH.d. nr. 871

¹⁶¹⁷ Bkz. BOA.TS. MA.d. nr. 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/12, 3747/5, 1360, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

¹⁶¹⁸ BOA. EV. HMH.d. nr. 871, s. 5

4.2. Külliye'nin Hizmetleri ve Günlük Yaşamı

Külliye'nin sosyal yapısının ele alındığı bu bölümde onun birer bileşeni olan cami, imârethâne, tabhâneler, kervansaray, medrese, kütüphane, sıbyan mektebi, hamam ve türbenin fonksiyonel özellikleri; yapmakla mükellef oldukları hizmetler ve bu hizmetleri yerine getiren personel kadroları tek tek incelenirken bunların her biri kendi kurumsal kimlikleriyle bağımsız birer kurum olarak ele alındı. Bu başlık altında ise II. Bâyezid Külliyesi'ni oluşturan bu hizmet bileşenlerinin bir bütünsellik içerisinde sergiledikleri çalışma düzeni ve bunun günlük yaşama yansımaları ile ilgili merak edilen hususlar incelenecektir.

Külliyedeki birimler, bu birimler arasındaki koordinasyon ve bunun külliyedeki sosyal yaşama yansımaları ile ilgili merak edilen birçok hususun cevabı aslında külliye'nin bir günlük yaşamında saklıdır. Ancak ne yazık ki kaynaklar arasında anı ya da günlük niteliğinde külliye'de izlenen günlük rutin ile ilgili doğrudan bilgi veren herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Haliyle bu durum mevcut kaynaklar üzerinden külliye'deki günlük yaşamı resmeden bir tasviri zorunlu kılmaktadır. Elbette ki hiçbir tasvir külliye'nin günlük yaşamına tanıklık etmiş birinin kaleminden çıkan bir anı ya da bir günlüğün yerini tutmayacaktır. Ancak var olan kaynaklara sadık kalınarak yapılacak bir tasvirin de konu ile ilgili gerçekliğe önemli oranda ışık tutabileceğini kabul etmek gerekir.

Camii, imârethânesi, tabhâneleri, kervansarayı, medresesi, kütüphanesi, sıbyan mektebi, türbesi, hamamı ve çevresinde bulundurduğu çok sayıda farklı iş yerleriyle II. Bâyezid Külliyesi tam anlamıyla bir yaşam merkeziydi. Bu yaşam merkezi, bahsi geçen birimlerden de anlaşıldığı üzere hizmette sunduğu zengin çeşitlilik sayesinde hemen hemen toplumun her kesimine hitap etmekteydi. Öyle ki burada gün boyunca; ibadet etmek için gelenler, ilim tahsil edenler, şehir dışından gelip misafir kalanlar, alış-veriş yapmak isteyenler, dilek sahipleri, dert ve sıkıntılarına çözüm arayanlar, hoş bir sohbet peşinde olanlar ve bunlar gibi daha birçok farklı nedenlerle gelen insanlarla karşılaşmak mümkündü. Dolayısıyla külliye çatısı altında bu denli farklı amaçlarla bir araya gelen bu insan topluluğu arasındaki günlük etkileşim son derece canlı ve renkli bir sosyal atmosfer oluşturmaktaydı.

Külliyedeki günlük yaşam akışı ve faaliyet programı günde beş kez kılınan namaz vakitlerine göre şekillenmekteydi. Bu anlamda külliye'deki günlük mesai sabah namazı

öncesinden başlar ve yatsı namazından sonra bir sonraki gün için hazırlıkların tamamlanmasıyla sona ererdi. Bu durum külliye'deki günlük yaşamın biraz daha hakikate yakın bir şekilde tasvir edilmesini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla sabah namazı öncesinden yatsı namazı sonrasına kadar külliye'de faaliyet gösteren birimlerde cereyan eden yaşantı ve faaliyetlerin aşağıda verildiği şekilde bir seyir izlemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

II. Bâyezid Külliyesi'nde sabahın şafağında cami, imâret ve hamam gibi kapılarını çok erken açmak durumunda olan birimlerdeki alt hizmet grubuna tabi elemanlar arasında yavaştan bir hareketlilik başlardı. Yeni bir günün başlangıcına işaret eden bu hareketlilik çok kısa bir süre sonra, ezandan önce yetişmesi gereken hazırlıkların tamamlanmasını amaçlayan hummalı bir çalışmaya dönüşürdü. Bu çalışma sonunda, ezan vakti geldiğinde hamam, cami ve imârethâne gibi birimlerde yeni bir güne başlamak için neredeyse bütün hazırlıklar tamamlanmış olurdu. Böylece söz konusu birimlerin ön hazırlığından sorumlu olan elemanlar bir taraftan bitmek üzere olan hazırlıkları tamamlamak için son dokunuşları yaparken diğer taraftan da okunmak üzere olan ezanı beklerlerdi.

Ezan vakti geldiğinde o gün nöbet sırası kendilerinde olan dört kişilik müezzin grubu ikişerli iki grup halinde caminin her iki minaresinden yüksek ve gür bir sesle cami cemâatini sabah namazına davet ederken aynı zamanda külliye'deki günlük yaşamın resmen başladığını ilan ediyorlardı. Sabah ezanının okunmasıyla beraber gece karanlığının henüz kısmen hâkim olduğu bir anda çevre mahallelerin cadde ve sokaklarından külliye'ye doğru yönelen bir insan hareketliliği başlardı. Külliye'ye yaklaşıldıkça daha da belirginleşmeye başlayan bu hareketlilik, külliye sahasında külliye personeli ve tabhânelerde kalan misafirlerin hareketliliği ile birleşerek cami avlusuna bakan istikamette gitgide bir yoğunluk oluşturmaktaydı. Böylece sabah namazını kılmak üzere camiye yönelen cami cemâati avluya açılan üç ayrı kapıdan giriş yaparak burada kısa bir selamlaşma ve çoğunlukla hal-hatır sormayı içeren ayaküstü bir sohbetin ardından camideki yerini alır ve cami imamının öncülüğünde günün ilk namazını kılardı. Kılınan namazı takiben yapılan dualardan sonra cemâat dağılır ve camide kalması zorunlu olan birkaç cami görevlisi dışında herkes bir sonraki namaz vaktine kadar kendisini bekleyen günlük uğraşlarıyla ilgilenmek üzere camiden ayrılırdı.

Gün içerisindeki öğlen, ikindi, akşam ve yatsı namazlarında da -aynen sabah namazında olduğu gibi- dört kişilik müezzin grubu ikişerli iki grup halinde caminin her iki

minaresinden yüksek ve gür bir sesle ezan okuyarak cami cemâatini namaza davet ederdi. Söz konusu vakitlerde tekraren okunan ezanları takiben camide toplanan cemâat imamın arkasında saf tutarak namazını kıldıktan sonra camiden ayrılırdı. Halk camide toplu halde kılınan namazlara her vakit yoğun bir katılım göstermekteydi. Ancak öğle saatlerinde külliye sahası ve yakın çevresindeki insan yoğunluğunun diğer vakitlere oranla daha yüksek olduğu düşünüldüğünde en üst düzeydeki katılımın öğle namazında yaşanmış olduğu düşünülmektedir.

Elbette camideki faaliyet sadece namaz vakitlerinde kılınan namazlarla sınırlı değildi. “Camide Gündelik Hayat” başlığı altında detaylı bir şekilde söz edildiği gibi namaz vakitleri dışında kalan zamanlarda yasinhân, cüzhânlar ve kelime-i tevhidhânlar belli saatlerde camide kendilerine ayrılan bölümlerdeki yerlerini alıp burada kendileri için belirlenen okumaları gerçekleştirirken şeyh’ül kurra denilen görevli de belirlenen zaman çerçevesinde sorumlu olduğu öğrencileri toplar ve onlara Kur’ân okumayı öğretirdi. Ayrıca diğer taraftan musallîyân denilen görevliler belli bir program dâhilinde Vâkıf Sultan adına nâfile namazları kılarlardı.

Gün sonunda kılınan yatsı namazı artık günün bitişine işaret etmekteydi. Yatsı namazından sonra cemâatin dağılmasıyla beraber camideki insan yoğunluğu iyice azalır ve belli bir süre sonra da görevliler dışında hiç kimse kalmazdı. Caminin alt hizmet grubunda yer alan bu görevliler camiye bir sonraki günün faaliyetlerine hazır hale getirmek için gerekli olan ortam temizliğini yapar ve cami cemâatinin ihtiyacı oranında su tedarik ederlerdi. Böylece söz konusu hazırlıklar tamamlandıktan sonra görevliler caminin kapılarını kapatır ve yeni bir güne başlamak üzere dinlenmeye çekilirlerdi.

Sabah namazından sonraki yoğunluğun adresi bu kez imârethâneydi.¹⁶¹⁹ Sabah namazından hemen sonra kahvaltı yapmak üzere imârethâneye yönelen topluluk her birinde birer görevlinin nöbet tuttuğu üç kapıdan yemekhaneye giriş yapardı: Bunların birinden sadece külliye personeli ve misafirler diğerinden ise talebe ve ihtiyaç sahibi kişiler kabul edilirdi.¹⁶²⁰ İmârethânedeki hazırlıklar sabah ezanından önce başladığı için sabah namazının

¹⁶¹⁹ İmâret mutfağında günde iki öğün pişirilecek yemeğin menüsünün yanı sıra vakitleri de külliye kurucusu tarafından belirtilmişti. Vakfiyede sabah öğününde pişirilecek olan pirinç çorbası gün doğduktan sonra ve günün diğer öğününde pişirilecek olan buğday çorbası ise ikindi namazından sonra servis edilecekti. Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 138

¹⁶²⁰ BOA. TS. MA.d. nr. 1241, 3658/15, 1337, 3658/44, 3747/5, 3747/12, 1360, BOA. MAD.d. nr. 5039, 5631, 4504, 2073, VGMA. Haremeyn Şeyhülislâm Defteri. nr. 105

bitişi ile beraber günün kahvaltı menüsünde yer alan pirinç çorbası ve misafirlere özel aşlar kaynatılmış; bu öğüne yetecek sayıda ekmek çıkarılmış olurdu. Dolayısıyla kahvaltı yapmak amacıyla gelenler yemekhanedeki yerlerini alır almaz servisle ilgilenen personel hemen harekete geçer ve imârethâne şeyhinin gözetiminde usulüne uygun bir şekilde yemek servisi yapardı.¹⁶²¹ Yapılan servisin ardından kahvaltısını yapanlar yavaş yavaş yemekhaneyi boşaltıp kendi uğraşlarına yönelirken imârethâne görevlileri akşam yemeğinin hazırlıklarına başladılar.

Kahvaltıdan sonra yemekhane tamamen boşaldığında kahvaltı servisinde kullanılan bulaşıklar yıkanmak üzere ilgili görevliler tarafından bulaşıkhaneye aktarılır ve hemen ardından yemekhaneyi akşam servisine hazırlamak üzere ortam temizliğine geçilirdi. Bu arada aşçı da akşam menüsünde bulunan yemekler için gerekli malzemeleri hazırlar ve zamanı geldiğinde kazanı ocağa sürerek yemeği pişirmeye başlardı. Bu tarafta bunlar yaşanırken fırın kısmında da akşama yetiyecek fodula ekmeği için belirlenen oranda hamur yoğrulur ve kıvamını alması için üzeri örtülerek beklemeye bırakılırdı. Hamur tam olarak pişirme kıvamına gelir gelmez fırın ısıtılır ve ekmek pişirmeye başlanırdı. Böylece ikindi ezanı okunduğunda bütün bu hazırlıklar sonuca ulaşmış; buğday çorbası ve fodula ekmeğinden oluşan akşam menüsü tamamen hazırlanmış ve ikindi namazından sonra servis edilmek üzere hazır bir şekilde bekletilirdi. İkindi namazından sonra külliye görevlileri, talebeler (medrese ve mekteb) misafirler ve ihtiyaç sahibi kişilerden oluşan topluluk kendilerini bekleyen yemek servisi için imârethâneye yönelir ve yemekhaneye, aynen kahvaltı örneğinde olduğu gibi, giriş yaparlardı. Bunun üzerine servis personeli hemen harekete geçer ve imârethâne şeyhi gözetiminde yemek servisine başlardı. Yapılan servisin ardından yemeğini yiyenler yine kendi uğraşlarına yönelirken ilgili personel de ortamı temizleyip bir sonraki günün ön hazırlıklarına başlardı. Böylece söz konusu hazırlıkların tamamlanmasıyla beraber imârethânedeki bir günlük mesai sona ermiş olurdu.

Medresedeki mesai muhtemelen Fatih medreselerinde olduğu gibi¹⁶²² imârethânedeki yapılan kahvaltıdan hemen sonra başlamaktaydı. Burada günlük faaliyete Kur'ân'ı Kerim'in okunması ve Peygamber'e salâvat getirilmesi ile başlanırdı. Bu rutin başlangıcın ardından müderris ders almak üzere toplanan öğrencilere o günün ilk konusunu anlatır ve gerekli

¹⁶²¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 103

¹⁶²² Pay, S. (1996). *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Bursa, s. 128-129

gördüğü notları yazdırırdı. Ders anlatımının sonunda müderris öğrencilere anlatılanlarla ilgili soru sorar ve geri bildirimlerde bulunurdu. Sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez yapılan dersler, sabah-akşam dersleri diye de bilinirdi. Akşam derslerine oranla daha fazla önem atfedilen sabah dersleri medresenin resmi talebeleri dışında başka katılımcılara da açıktı.¹⁶²³ Öğlen ezanına az bir süre kala müderris sabah derslerini sonlandırır ve öğrencilerle beraber camideki öğle namazına katılmak üzere hazırlanmaya başlardı. Öğle namazından sonra öğrenciler camide veya medresenin kütüphanesinde muidin gözetiminde ders çalışmak için toplanırlardı. İkinci namazından sonra müderris, öğrenciler ve diğer görevliler imâret mutfağında yemeklerinin yerlerdi. Akşam vaktinde ise müderris ve öğrenciler bu kez daha genel mahiyetteki konuları içeren akşam dersleri için bir araya gelirlerdi. Akşam derslerinin bitmesinden sonra günün geri kalan kısmını sohbet ederek ve bir sonraki günün derslerine hazırlanarak değerlendirirlerdi.

Külliyedeki eğitim faaliyetlerinin bir diğer adresi de eğitimin ilk basamağı olan Sıbyan Mektebi'ydi. Buradaki dersler de sabah kahvaltısından hemen sonra başlardı. Dolayısıyla burada eğitim gören öğrenciler sabah erkenden uyanıp hazırlıklarını yaptıktan hemen sonra mektebin yolunu tutarlardı. Öğrenciler mektebe vardıklarında üzerine Kur'ân'ı Kerim ve diğer kitaplarını yerleştirdikleri rahleleri önlerine alarak serilen hasır veya kilim üzerine konulan minderler üzerine diz çökerek oturur ve muallimlerini beklerlerdi. Aradan çok geçmeden gelen muallim öğrencilerin bulunduğu bölüme geçer ve onların karşısında bağdaş kurarak oturur; öğrencileri birer birer yanına çağırarak günün ilk dersini verirdi. Sırayla ders alan her bir öğrenci tekrar yerine geri döner ve iki tarafına sallanarak tam bir uğultu içinde aldığı dersi tekrar ederdi.¹⁶²⁴ Genellikle Kur'ân'ın tecvid kaideleri, temel dini bilgiler ve İslam ahlakı üzerine yoğunlaşan bu dersler öğlen namazına kadar bu şekilde devam ederdi. Öğle vaktinde namaz ve yemek için verilen kısa bir aradan sonra derslere kalındığı yerden başlar ve ikindiye kadar devam ederdi. Mektepte son olarak gün içerisinde yapılan Kur'ân'ı Kerim okumaları Vâkıf Sultan'ının ruhu ve Osmanlı hanedanına bağışlanarak onlar için dua edilir ve böylece buradaki bir günlük faaliyet tamamlanmış olurdu.¹⁶²⁵

¹⁶²³ Pay, S. (1996). **a.g.t.** s. 129

¹⁶²⁴ Akyüz, Y. (2000). *Türk Eğitim Tarihi*. MEB. Basım Evi, Ankara, s. 34

¹⁶²⁵ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 123

Önceden cami ve medresede bulunan kütüphaneler aracılığı ile sağlanan kütüphane hizmeti daha sonra kurulan Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi (1768) tarafından üstlenilmiştir. Haftanın tatil günü olan Cuma dışında her gün açık olan kütüphane kapılarını okuyuculara güneşin doğuşundan (tulû-u şems) bir saat sonra açardı.¹⁶²⁶ Külliye'nin ilk müstakil kütüphanesi olma özelliğine sahip Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi kütüphane müdavimleri arasında ayrı bir ilgi uyandırmış olduğuna hiç şüphe yoktur.¹⁶²⁷ Kütüphanenin okuyucu hizmetlerinden sorumlu olan hâfız-ı kütübler görevleri esnasında kütüphanedeki kitap ve kaynakları korumak için titiz bir çaba gösterirlerdi. Bu görevliler gün boyu görevlerinin başında bulunur ve sorumlulukları altında bulunan kitapları ödünç ya da herhangi bir şekilde kütüphane dışına çıkarılmasına izin vermezlerdi.¹⁶²⁸ Dolayısıyla okuyucular okumak istedikleri kitapları sadece kütüphane içinde kalarak okuyabiliyorlardı. Bu durum muhtemelen gün boyunca kütüphanede bir okuyucu yoğunluğunun oluşmasına yol açmaktaydı. Güneşin batışına bir saat kala görevliler içerideki okuyuculara mesainin bittiğini bildirirlerdi. Bunun üzerine kütüphane kısa sürede boşalır ve böylece buradaki bir mesai günü daha geride kalmış olurdu.

Çeşitli nedenlerle dışarıdan gelenlerin konuk edildiği tabhânelerdeki mesai de sabah ezanıyla başlardı. Buradaki temizlikçiler belirlenen zamanlara göre ortamın temizliğini¹⁶²⁹ sağlarken sirâcılar da aydınlatma işleriyle ilgilenirlerdi. Daha önce de bahsedildiği gibi II. Bâyezid, külliye'de misafirlerin iyi bir şekilde ağırlanması konusundaki hassasiyetini vakfiyede ifade etmiştir.¹⁶³⁰ Dolayısıyla külliye'de ağırlanan misafirlere sunulan hizmetlerde herhangi bir aksaklığa yer vermemek için önemli bir çaba harcanmaktaydı. Örneğin imârethâne'de genel menü haricinde misafirlere sosyal statülerine göre özel menüler hazırlanırdı. Bu menüdeki yemek türleri arasında safranlı (zagferan) pilavı, zibâç-aşı denilen bir tür tatlı çeşidi, şurbâ-i turş denilen bir yemek çeşidi, tavuk ve hoşaf bulunmaktaydı. Külliye'de ağırlanan misafirler herhangi bir ücret ödemediği burada üç gün boyunca konaklama, yeme ve içme hakkına sahiptiler.

Külliye'de ağırlanan misafirler belli bir programa tabi değillerdi.¹⁶³¹ Dolayısıyla onlar misafirlik süreleri boyunca genellikle kendi işleri ile meşgul olurken kalan boş zamanlarını

¹⁶²⁶ VGMA. Veliyyüddin Efendi ibni Mustafa Ağa Vakfı'na ait 1182 tarihli zeyl vakfiye, nr. 745/13/17

¹⁶²⁷ Erünsal, İ. E. (2001). **a.g.m.** s. 42

¹⁶²⁸ Erünsal, İ. E. (2001). **a.g.m.** s. 42

¹⁶²⁹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 104

¹⁶³⁰ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 104-105

¹⁶³¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 138

da cami ve medresenin avlularındaki sohbetlere katılarak ya da şehri gezerek değerlendirirlerdi. Külliyyede misafirlere sunulan kolaylıklar arasında kendilerine ait binek hayvanlarının beslenme ve bakımları da yer almaktaydı: Misafirler külliyyede kaldıkları sürece kendilerine ait binek hayvanlar kervansaray denilen imâret ahırına alınır; burada kaldıkları sürece bakılır ve beslenirlerdi.¹⁶³² Kaynaklarda konu ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmasa da tabhânelerdeki görevliler için günlük mesai büyük bir ihtimalle yatsı namazının ardından sona ermekteydi.

Külliyyede gün içerisinde insan yoğunluğunun fazla olduğu mekânlardan biri de II. Bâyezid türbesiydi. Daha önce “II. Bâyezid Türbesi” başlığı altında da ifade edildiği gibi Osmanlı tebaası II. Bâyezid’in ermişliğine inanmakta ve onun şahsına karşı yoğun bir sevgi beslemekteydi.¹⁶³³ Bundan dolayı adeta bir ziyaretgâha dönüşen Vâkıf Sultan’ın türbesi gün içerisinde çok sayıda ziyaretçi akınına uğramaktaydı. Kaynaklarda türbede yaşanan günlük hareketlilik ve mesai zamanı ile ilgili kayda değer bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak buradaki günlük yaşam büyük olasılıkla imârethânede yapılan kahvaltıdan hemen sonra sabah vardiyasına ait bekçi grubunun gece vardiyasından nöbeti devr almasıyla başlardı. Sabahın erken saatlerinde insan hareketliliğinin daha seyrek olduğu vakitlerde türbenin temizliği yapılarak havalandırılır ve içerisinde güzel kokması için tütsüler yakılırdı. Temizlik işlerinin hemen ardından günde bir hatim indirmekle görevli olan 30 kişilik cüzhân grubu türbedeki yerlerini alır ve Kur’ân’ı Kerim okumaya başlarlardı. Türbeyi ziyarete gelen kişiler içeride sunulan Kur’ân’ı Kerim tilaveti eşliğinde ziyaretlerini tamamlarlardı. Öğle vakti geldiğinde türbedeki düzen ve güvenliği sağlamak üzere bu kez öğlen ile akşam arasındaki vardiyanın bekçileri nöbeti devralırlardı. Türbedeki ziyaretçi hareketliliğinin belli bir saatle sınırlandırıldığına dair kaynaklarda kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak herhangi bir sınırlama olmasa da külliyyedeki mesainin bitmesiyle beraber nöbetçiler hariç türbedeki hareketliliğin de son bulduğu düşünülmektedir.

Yukarıda bahsi geçen birimlerden herhangi birine değil de külliyyede doğrudan mütevellilik makamına bağlı olarak çalışan elemanlar da mevcuttu. Bunlar aynı zamanda idari kadro elemanı olan yazı-kayıt işlerinde sorumlu olan kâtipler, tahsilat işlerinden sorumlu olan câbî, kâtip, mutemet elemanları ve külliyyenin alt hizmetler grubunun bakım-onarım işlerinden sorumlu olan *meremmetân* ve *râh-âbî* denilen görevlilerden oluşmaktaydı.

¹⁶³² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 104-105

¹⁶³³ Bkz. I. Bölüm, Sultan II. Bâyezid Türbesi

Günlük olarak imârethânedeki iki öğün yemek yeme hakkına sahip olan bu elemanlar da külliye de bulundukları sürece külliye nin genel işleyişine tabi tutulurlardı. Dolayısıyla söz konusu elemanlar namaz ve yemek vakitlerinde külliye nin diğer elemanlarıyla beraber hareket ederlerdi. Bu görevlilerin mesaileride büyük olasılıkla imârethâne de yapılan kahvaltıda ile başlar ve insan yoğunluğunun azaldığı akşam saatlerinde sona ererdi.

Buraya kadar genelde külliye çatısı altında vücut bulan birimlerin günlük yaşantıları ve faaliyetlerinden söz edildi. Kuşkusuz sadece bununla yetinmek çizilmeye çalışılan resmi önemli oranda eksik bırakmak anlamına gelecektir. Çünkü söz konusu birimlerin duvarları dışında da kendi mecrasında akan ayrı bir yaşam söz konusuydu. Dolayısıyla burada, farklı iş kollarına ait işyerlerinin de bulunduğu külliye nin açık alanları ve yakın çevresindeki günlük insan hareketliliği ve bu insanlar arasındaki iletişim hali tasvir edilmeye çalışılacaktır.

Külliye sadece hizmet birimleriyle değil aynı zamanda cami ve medrese avluları gibi geniş açık alanları, bu alanlar ve yakın çevrede çok farklı iş kollarından oluşan iş yerleriyle de öne çıkmakta ve bu anlamda tam olarak şehrin odak noktasını oluşturmaktaydı. Meselâ ünlü Seyyah Evliya Çelebi caminin iç ve dış olmak üzere iki avlusunun olduğunu belirtirken dış avlusunun *ova gibi büyük* olduğunu ve avlusunun üç tarafında da birçok “*sanat erbâbı ve esnaf ile bezendiğini*” aktarmaktadır.¹⁶³⁴ Elbette ki bu esnaflar arasında ticari faaliyetin yanı sıra toplumun ilim ve kültürüne katkıda bulunan sahaflar da vardı.¹⁶³⁵ İşte bütün bunlar külliye ve çevresini hem şehir sakinleri hem de şehir dışından gelenlerin gözünde fırsat buldukça ziyaret edilecek bir merkez olarak öne çıkarmaktaydı. Dolayısıyla külliye gün içerisinde manevi haz ve ilim peşinde koşanlar kadar sadece alış-veriş yapmak, eş dostla buluşarak hoş bir vakit geçirmek ya da toplumsal ve siyasi olayların konuşulduğu sohbetlere katılmak isteyenlere de ev sahipliği yapmaktaydı.

Ünlü seyyah Evliya Çelebi külliye nin dış avlusunun dışında kalan meydanın baştanbaşa ağaçlarla süslendiğini ve bu ağaçların çoğunlukla çeşit çeşit dut ağacı olduğunu aktarmakta ve devamında bu ağaçların gölgesinde binlerce insanın dinlendiğini ve geçimlerini sağlamak için çeşitli eşyalar sattıklarını bildirmektedir.¹⁶³⁶ Reşad Ekrem Koçu

¹⁶³⁴ Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 108

¹⁶³⁵ Ermiş, Ü. M. (2008). **a.g.m.** s. 510

¹⁶³⁶ Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 108

Binbirdirek Batakhanesi adlı tarihi romanında Çelebi'nin bu aktarımlarına atıf yaparak söz konusu dut ağaçlarının şifâlı olduklarına dair halk arasında bir inancın hâkim olduğunu ve dolayısıyla üç dört yaşına bastığı halde konuşamayan dili bağlı çocuklara, korkudan dili tutulmuş hastalara, kekemelere bu ağaçlardan toplanan dutlardan yedirildiğini aktarmaktadır. Tüm bunlardan hareketle Koçu, II. Bâyezid *ruhâniyeti* nin bu dut ağaçlarına da sinmiş olduğunu ve dolayısıyla her yaz meyve zamanında her sabah yapılan özel bir merasimle silkelendiklerini aktarır:

Kırk kadar ağaçtı. Her yıl dut mevsiminde, çarşının çıraklarından onbeşer onaltışar yaşında ve yüzlerinde melâhet nuru berk uru kırk nefer hâfızı Kur'ân oğlan dutcu seçilirdi. Küçük hâfızlar her sabah Sultan Bayazıd Velînin hamamına girerler, yıkanıp boy abdesti alırlar, sabah namazından sonra da kolları sıvalı, çıplak ayaklarında takunyalar, ilâhi okuyub meydana üç defa döner, dolaşırlar, sonra ağaçlara çıkup yerlere serilmiş tertemiz çarşafılara dalları silkelerdiler. Ve her çocuk kendi silkelediği dutları: -Sultan Bayazıd Veli'nin ruhu için!.. diyerek gümüş kepçelerle İstanbul halkına dağıtırdı.¹⁶³⁷

Gün boyunca külliye'nin açık alanları ve yakın çevresinde külliye görevlileri, talebeler, misafirler, tüccarlar, ilim adamları, esnaflar ve sıradan halktan oluşan bir insan yoğunluğu yaşanmaktaydı. Bu şekilde birçok farklı kesimden bir araya gelen insanlar birbirleriyle iletişime geçerek sıcak bir sosyal ortam oluşturmaktaydılar. İşyerlerinin yoğunlukta olduğu yerlerde daha çok esnaf ile müşteriler arasında bir alış-veriş ve pazarlık havası hâkimken cami ve medresenin bulunduğu alanlarda da bir araya gelen insanlar irili ufaklı gruplar oluşturarak birçok farklı konuda sohbet ederlerdi. Çoğunlukla sosyal yaşantının gündelik sorunları etrafında dönen bu sohbetler arsında elbette ki ülkenin iç ve dış meseleleri, din, ilim, sanat, kültür ve felsefe gibi önemli konularda bir fikir alışverişine sahne olan sohbetlere de sık sık rastlanmaktaydı. Özetle külliye, kapısını çalan herkese bir şekilde kucak açmış; kimine manevi haz, kimine ilim, kültür ve sanat, kimine ise bir rızık kapısı olmuştur.

Buraya kadar anlatılanlar ağırlıklı olarak külliyyede izlenen günlük rutin ile ilgiliydi. Ancak Müslümanlar için kutsal olan gün ve gecelerde külliye'nin tamamen farklı bir çehreye büründüğünü belirtmek gerekir. Söz konusu gün ve gecelerde külliye özel etkinliklere sahne olmaktaydı. Meselâ bunların en önemlilerinden biri Ramazan aylarında caminin iç avlusunda açılan “Ramazan Sergileri”ydi. Burada kurulan *sergi-pazara* katılan esnaf

¹⁶³⁷ Koçu, R. E. (1960). *a.g.e.* s. 2254-2255

gedikli¹⁶³⁸ olduğu için her yıl kendisine verilen noktada tezgâhını açardı. Söz konusu sergilerde açılan tezgâhlarda yiyecek, içecek, tütün, ağızlık, tesbih, kumaş, çeşitli züccaciye eşyaları, kitap vb. hemen hemen her ihtiyaca yönelik eşyalar satılmaktaydı. Öyle ki, Ramazan Sergileri sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yönden yaratmış olduğu zenginlik ve canlılıkla hâfızalarda yer edinmiştir.¹⁶³⁹

Daha önce değinilse de aynı hususu burada bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır: II. Bâyezid Külliyesi bütün hizmet üniteleriyle bir bütün olarak ancak 19. yüzyılın son çeyreğine kadar ayakta kalabilmiştir. Çünkü siyasi ve ekonomik açıdan ülkenin içine düştüğü olumsuz gidişattan külliye de nasibi almış ve cemiyet hayatında yüklenmiş olduğu hizmetleri yerine getiremez olmuştu. Bunun üzerine külliyei oluşturan hizmet ünitelerine ait yapılar tarihi süreçle beraber farklı amaçlarla kullanılmak üzere zaman zaman belli dönüşümlere tabi tutulmuşlardır. (I. bölümünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir). Dolayısıyla külliyenin günlük hayatına dair yukarıda yapılan tasvirler sadece külliyenin bütün birimleriyle bir bütün olarak faaliyette olduğu dönemlere dairdir. Zaten külliye birimleri ve yakın çevresinde zamanla yaşanan değişim ve dönüşümleri burada ele almanın pek de olanağı yoktur. Çünkü söz konusu alanda çeşitli nedenlerle (Beyazıt Meydanı'nda) yaşanan olağanüstü değişim ve dönüşümler başlı başına ayrı bir çalışmanın konusunu teşkil edecek yoğunluktadır.

4.3. Külliyenin Cemiyet ve Osmanlı Yönetimi Açısından Anlam ve Önemi

Politik otoriteler kendi tahtlarını sağlama almak için çeşitli yollara başvurlar. Bu yollardan biri de var olan sosyal kurumları kendi yönetim anlayışlarına göre şekillendirmek ve zamanla ihtiyaca göre yenilerini tesis etmektir. Çünkü politik otorite ile halk arasındaki iletişimi sağlayan en etkili vasıtalarından biri de sosyal kurumlardır. Kısacası kendi kurumlarını tesis edemeyen bir politik otorite uzun süre ayakta kalamaz. İşte II. Bâyezid Külliyesi de böylesi bir zaruriyetin tezahürüdür.

Payitahtın üçüncü tepesinde kurulan II. Bâyezid Külliyesi'nin kuruluşunda önemli siyasi amaçlar rol oynamıştır. Daha öncede değinildiği üzere bu amaçlar temelde

¹⁶³⁸ Gedikle hakkında geniş bilgi için bkz. Demirtaş, M. (2010). *a.g.e.* s. 43-45, Özcan, A. (1996). "Gedikli". *DİA*, C. 13, İstanbul, s. 548-549

¹⁶³⁹ Koçu, R. E. (1960). *a.g.e.* s. 2235, Ayverdi, S. (2013). *İstanbul Geceleri*. Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, s. 63, Ayvazoğlu, B. (2012). *a.g.e.* s. 65-70

Osmanlı'nın hâkimiyet anlayışını yansıtmak, henüz fetih ile başlayan İstanbul'un yeniden imar etme politikasını sürdürmek; padişahın iktidarını meşrulaştırmak ve güçlendirmek; izlemiş olduğu politikayı reayaya benimsetmek ve yaygınlaştırmaktı. Şüphesiz ki din, sosyal, eğitim, kültür, ekonomi başta olmak üzere çok geniş bir yelpazede, tebaadan neredeyse her kesimin ilgisini çekecek ve onları belli amaçlar etrafında buluşturacak hizmetler sunan bir külliye bu amaçları gerçekleştirmenin en etkili yöntemlerinden biri olarak öne çıkmaktaydı. Çünkü bir yönetimin en elzem ihtiyaçlarından biri de yönetimi altında bulunan toplum üyelerini çeşitli hizmetler vasıtasıyla bir araya getirerek onları kendi siyasi istikameti doğrultusunda eğitmek ve yönlendirmektir.

Külliye üzerinden sunulan hizmetlerin en önemli fonksiyonlarından biri de Osmanlı padişahı ile tebaası arasında bir köprü kurarak aralarındaki iletişimi sürekli canlı tutmak ve böylelikle aralarında bir aidiyet bağı kurmaktır. Çünkü fizikken olmasa da padişahın mevcudiyeti külliye'nin her tarafında hissedilmekteydi. Örneğin imam camide namazı kıldırıktan ya da vâiz sunduğu vaazlardan sonra cemâati yüksek sesle Osmanlı Devleti'nin sonsuza kadar varlığının devam etmesi ve vakıf kurucularının her türlü kötülüklerden korunması için Allah'a dua etmeye davet etmekle mükellef kılınmışlardı.¹⁶⁴⁰ Yine, II. Bâyezid Camii'nde sayıları 141'i bulan görevli grubu sadece Vâkıf Sultan'ın ruhuna ve Osmanlı hanedanına bağışlamak üzere hatim indirmek, Kur'ân'dan seçilmiş sûreleri okumak ve çeşitli dualarda bulunmak üzere istihdam edilmişti. Aynı şekilde Sıbyan Mektebi'nde öğrencilere verilen günlük dersler Vâkıf Sultan'a yapılan dualar ile bitirilirdi. İşte bütün bunlar cemiyetin zihninde padişahın mevcudiyetini her vakit canlı tutmakta ve onu külliye'deki gündelik yaşamın merkezine oturtmaktaydı.

Sonuç olarak; II. Bâyezid Külliyesi bir taraftan tebaaya birçok alanda hizmet sunarken diğer taraftan Osmanlı yönetimi adına etkili bir propaganda işlevi gördüğü tartışma götürmez bir hakikattir. Daha önce de değinildiği gibi padişah külliye vakfiyesinde "...Yeryüzüne uzanmış Zıllullâhdır. Saltanat hilafet din ve dünya yardımcısıdır. İslâmın, şeriatın, milletin ve hakkın kurtarıcısıdır."¹⁶⁴¹ şeklinde tanımlanmıştı. Elbette ki saltanat nezdinde bu tanım sadece kâğıt üzerinde yazılı bir metin olarak kalmamalı, saltanatın hüküm sürdüğü topraklarda yaşayan her neferin zihnine işlenmeliydi. Nitekim Reşad Ekrem Koçu 17. yüzyılın ortalarındaki İstanbul'u konu alan *Binbirdirek Batakhanesi* adlı tarihi

¹⁶⁴⁰ Yediyıldız, B. (1982). **a.g.m.** s. 12

¹⁶⁴¹ Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 16-19

romanında külliye'nin dış avlusu dışındaki meydanda bulunan dut ağaçlarından söz eden Evliya Çelebi'nin aktarımlarına¹⁶⁴² atıfta bulunarak şunu söylemektedir: “Bayazid Velî'nin ruhâniyeti bu dut ağaçlarına da sindirilmişti, abdestsiz ele alınmaz, ağza atılmazdı,..”¹⁶⁴³

¹⁶⁴² Evliya Çelebi. **a.g.e.** s. 108

¹⁶⁴³ Koçu, R. E. (1960). **a.g.e.** s. 2255

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜLLİYEDE EĞİTİM VE İLİM HAYATI

Eğitim ve öğretim insan gücünü belli bir prosedüre tabi tutarak onu olabildiğince kendi potansiyeliyle buluşturmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla kendi insan gücünden maksimum düzeyde yararlanmak isteyen her toplum, bünyesindeki eğitim-öğretim ve ilmi faaliyetlere gereken önemi göstermek zorundadır. Zira daha müreffeh ve aydınlık bir geleceğin ön koşulu daha iyi bir eğitim ve öğretimdir. Nitekim ünlü Çin ozanı Kuan-Tzu daha asırlar önce şu veciz mısralarla konunun önemine dikkat çekmektedir:¹⁶⁴⁴

Bir yıl sonrasını düşünüyorsan eğer, tohum ek,
On yıl sonrası ise tasarladığın, ağaç dik,
Ama yüz yıl sonrası için halkı eğitmeye gayret et.
Bir kez tohum ekersen bir kez ürün alırsın
Yüz kez olur bu ürün, eğitilirse ulus.
Birisine bir balık verersen, doyar bir kezinde,
Balık tutmayı öğret doysun her kezinde.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde ve insanoğlu var oldukça da Kuan-Tzu'nun insan eğitiminin önemine atfen sarf ettiği bu sözler anlam ve önemini korumaya devam edecektir.

İyi yetişmiş nitelikli insan gücünün önemini kavrayan devletlerden biri olarak Osmanlı Devleti de eğitim ve öğretim faaliyetlerine büyük bir önem atfetmekteydi. Bu yaklaşımı sayesinde ki Osmanlı Devleti çok geniş bir coğrafyada asırlarca hüküm sürebilme başarısını göstermiş ve yönetimi altında bulunan farklı ırk, din, dil, mezhep, örf ve adetlere sahip olan toplulukları bir arada barış ve huzur içerisinde yaşamalarını sağlayabilmişti.¹⁶⁴⁵

Osmanlılardaki anlayışa göre fethedilen yerlerde yapılması gereken öncelikli meselelerin başında eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütülmesini sağlayacak yapılar inşa etmektir. Bu yapıların inşası tamamlanana kadar eğitim ve öğretim faaliyetleri için uygun

¹⁶⁴⁴ Başaran, İ. E. (1984). *Eğitime Giriş*. Sevinç Matbaası, Ankara, s. 21

¹⁶⁴⁵ Kazıcı, Z. (2016). *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. Kayıhan Yayınları, İstanbul, s. 11

görülen eski binâlarda devam edilirdi.¹⁶⁴⁶ Osmanlı padişahları eğitim ve öğretim için bir yandan eğitim kurumları tahsis ederken bir yandan da bilim alanında ileri İslâm ülkelerinden ilim adamlarını Osmanlı Devleti'ne çekmek için gerekli olan şartları sağlamaya çalışmışlardı. Osmanlı Devleti'nde ilmi faaliyetlere verilen önem ve padişahların ilim adamlarına duyduğu derin saygı onların Osmanlı ülkesine gelmelerinde önemli rol oynamıştır. Nitekim ilme ve ilim adamlarının itibar gördüğü Osmanlı ülkesine Maverâünnehir, İran, Mısır, Suriye, Turan, Horasan, Dağıstân, Buhârâ, Harzem ve Herât gibi bölgelerden seyyah âlimler gelmiş ve Osmanlıdaki ilmi hayatın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardı.¹⁶⁴⁷

Osmanlılar başkent olarak seçtikleri şehirleri aynı zamanda bir ilim merkezine dönüştürmüşlerdir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin ilk ilim merkezi İznik şehri olmuştur. Orhan Gazi'nin burada kurduğu Orhaniye Medresesi, Osmanlı'nın ilk medresesi olarak kabul edilir.¹⁶⁴⁸ İznik'ten sonra sırasıyla Osmanlı Devleti'nin merkezi olan Bursa ve Edirne şehirlerinde birçok medrese kurulmuş ve dolayısıyla bu şehirler birer ilim merkezi olarak ön plana çıkmışlardı. Bu şehirlerde yapılan eğitim kurumları ve bu kurumların başına tayin edilen dönemin önemli âlimleri Osmanlı Devleti'ndeki ilmi hayatın gelişip zenginleşmesine önemli katkı sağlamışlardı.¹⁶⁴⁹

Fethedildikten sonra İstanbul, Osmanlı Devleti'nin ilim ve kültür merkezi olmuştur. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u yeniden inşâ etmeyi; onu bir ilim ve kültür merkezine dönüştürmeyi "cihad-ı ekber" olarak tanımlamış ve bu amaçla imar ve eğitim-öğretim faaliyetlerine yönelik yoğun bir çaba içerisine girmişti. Eğitimin kesintiye uğramaması için fetihten hemen sonra Zeyrek kiliselerini, Ayasofya'daki bazı keşiş odalarını eğitime tahsis eden Sultan II. Mehmed aynı zamanda Ayasofya avlusunda bir medresenin yanı sıra (1459) Eyüp Medresesi'ni de inşâ ettirmişti. Sonrasında da Osmanlı Devleti'nin eğitim hayatında çığır açacak Sahn-ı Seman medreselerini kurmuştu.¹⁶⁵⁰ İstanbul'da kurulan bu medreseler

¹⁶⁴⁶ Atay, H. (2018). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. Atay Yayınları, Ankara, s. 10

¹⁶⁴⁷ Tayyâr-Zâde Atâ. (2010). *Osmanlı Saray Tarihi Târîh-i Enderûn-I*. (Haz. Mehmet Arslan), Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 314, Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s. 5-6, Akyüz, Y. (1999). *Türk Eğitim Tarihi*. (Başlangıçtan 1999'a), Alfa Yayınları, İstanbul, s. 54-55, Kazıcı, Z. (2016). *a.g.e.* s. 62-63

¹⁶⁴⁸ İpşirli, M. (2003). *a.g.m.* s. 327

¹⁶⁴⁹ Uzunçarşılı İ. H. (2014). *a.g.e.* s. 3-4, Bilge, M. *a.g.e.* s. 5-8, Akyüz, Y. (1999). *a.g.e.* s. 55, Kazıcı, Z. (2016). *a.g.e.* s. 62, 70, Cihan, A. (2007). *a.g.e.* s. 19

¹⁶⁵⁰ İpşirli, M. (2015b), "Osmanlı İstanbul'unda Geleneksel Eğitim ve Ulemâ". *Antik çağdan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, s. 34

sadece şehri bir ilim ve kültür merkezine dönüştürmekle kalmamış aynı zamanda Osmanlı eğitim sisteminde tam anlamıyla yeni bir çıkır açmıştır.

II. Bâyezid'in İstanbul, Amasya ve Edirne şehirlerinde kurmuş olduğu külliyelerde birer medreseye de yer vermiş olması onun ilim tahsiline vermiş olduğu önemin bir tezahürüdür.¹⁶⁵¹ Kuşkusuz bu medreseler toplumun bilim, kültür ve sanat hayatına önemli hizmetlerde bulunmuşlardı. Ancak özellikle Edirne'de, Tunca Nehri'nin kenarında konumlandırılan külliye içerisindeki tıp fakültesinden söz etmek gerekir: Burada akıl ve ruh hastalarına müzikle uygulanan tedavi kendi alanında yeni bir yöntem olarak öne çıkmış ve dünya ölçeğinde de önemli bir yenilik olarak kabul görmüştü.¹⁶⁵² II. Bâyezid sadece kurduğu medreselerle değil aynı zamanda birçok ilim adamını himaye etmek suretiyle Osmanlı Devleti'ndeki ilim, kültür ve sanatın gelişimine elverişli bir zemin hazırlamıştı.¹⁶⁵³

İlim tahsiline olan bu ilgisinden dolayı II. Bâyezid İstanbul'da kurmuş olduğu külliye bünyesinde bir medreseye yer vermiş ve bu medresedeki müderrislik görevine de dönemin ünlü şeyhülislâmı Zebilli Ali Efendi'yi tayin etmişti. Medresenin yanı sıra külliyedeki cami, sıbyan mektebi ve kütüphaneler de eğitim ve öğretimin tamamlayıcı birer unsurları olarak hizmet vermişlerdi. Külliye, bünyesinde bulundurduğu bu kurumlar aracılığıyla icra ettiği eğitim faaliyetleri ile etrafında ilmi ve kültürel bir atmosfer oluşturmaktaydı. Şüphesiz ki Beyazıt Senti'nin kendisine şehrin önemli ilim merkezleri arasında yer bulmasında bu durumun çok önemli bir payı olmuştur.

Çalışmanın bundan önceki bölümlerinde külliye ağırlıklı olarak sosyal ve iktisadi boyutlarıyla ele alındı. Bu son bölümde ise külliye bünyesinde örgün ve yaygın olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilen eğitim-öğretim faaliyetlerinin niteliği ve ilmi atmosferi üzerinde durulacaktır.

¹⁶⁵¹ İpşirli, M. (2021). **a.g.e.** s. 323, İpşirli, M. (1999a). "Osmanlı Ulemâsı". *Osmanlı*, C. 8, Türkiye Yayınları, Ankara, s. 73

¹⁶⁵² Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 27

¹⁶⁵³ İpşirli, M. (2021). **a.g.e.** s. 205

5.1. Eğitim Faaliyetleri

5.1.1. Örgün Eğitim

Bir eğitim kurumunda düzenli, teşkilatlı, planlı biçimde verilen eğitime örgün eğitim denir.¹⁶⁵⁴ II. Bâyezid Külliyesi bünyesinde ilköğretim düzeyinden yükseköğretim düzeyine kadar dönemin örgün eğitim anlayışına uygun düzenli, planlı ve programlı bir eğitim modeli takip edilmişti. Külliyedeki örgün eğitim faaliyetleri mektep, medrese ve kısmen de camide yürütülmekteydi. Külliye bünyesinde verilen örgün eğitim ve bu kapsamda okutulan dersler aşağıda verilmiştir.

5.1.1.1. Sıbyan Mektebi

Külliye bünyesinde “Mektebhâne-i Eytâm” adıyla inşâ edilen bir örgün eğitim kurumuydu. Bilindiği üzere Osmanlıların eğitim-öğretim sistemindeki sıbyan mektepleri çocuklara verilen eğitimin ilk aşamasını oluşturmaktaydı.¹⁶⁵⁵ Beş-altı yaşlarındaki çocukların eğitimi için kurulmuş olan bu mektepler, klasik İslâm medeniyetindeki “küttâb” adlı eğitim kurumunun devamı niteliğindeydi.¹⁶⁵⁶ Sıbyan mektepleri farklı dönemlerde “dârü'tta’lim, dârüllim, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye” gibi farklı isimlerle anılmışlardı.¹⁶⁵⁷ Öğrenme yaşına ulaşan çocuklar “Âmin alayı, bed’i besmele cemiyeti” adı verilen törenlerle bu okullara kabul edilirdi.¹⁶⁵⁸ Söz konusu kurumlarda ders veren eğitimciye “muallim” yardımcılara ise “kalfa” (hâlife) denilmekteydi.¹⁶⁵⁹

Sıbyan mekteplerindeki eğitim sistemine göre okutulan dersler ağırlıklı olarak İslam dininin değerleri ve farzları etrafında şekillenmekteydi. Haliyle mektepteki çocuklara Kur’ân’ı Kerim dersinin öğretilmesi öncelik arz etmekteydi. Çünkü Müslümanlar çocuklarına ilk önce Kur’ân’ı Kerim’in öğretilmesini kutsal bir görev biliyorlardı.¹⁶⁶⁰

¹⁶⁵⁴ Akyüz, Y. (1999). **a.g.e.** s. 1

¹⁶⁵⁵ Bozkurt, N. (2004). “Mektep”. *DİA.*, C. 29, Ankara, s. 5, Tekeli, İ, İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 7

¹⁶⁵⁶ İhsanoğlu, E. **a.g.m.** s. 231

¹⁶⁵⁷ Ergin, O. (1977). **a.g.e.** s. 83, Baltacı, C. (2002). “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”. *Türkler*, C. 11, Ankara, s. 830

¹⁶⁵⁸ Uzun, M. (2004). “Mektep”. *DİA.*, C. 29., Ankara, s. 11, Hızlı, M. (2009). “Sıbyan Mektepleri: Değer Eğitimin Tarihe Bakan Yüzü”. *Din ve Diyanet TDV-İstanbul Müftülüğü Dergisi*, S. 1, Ankara, s. 51

¹⁶⁵⁹ Baltacı, C. (2004). “Mektep”. *DİA.*, C. 29 Ankara, s. 6, Yediyıldız, B. (2003). **a.g.e.** Ankara, s. 208, Kazıcı, Z. (2016). **a.g.e.** s. 82

¹⁶⁶⁰ Hızlı, M. (2009). **a.g.m.** s. 53

Kur'ân'ı Kerim'e ek olarak mektepte öğretilen diğer derslerde ise öğrencilere namaz, namazda okunan ayetler ve bazı temel dini bilgilerin yanı sıra kısmen de yazı öğretilirdi.¹⁶⁶¹

II. Bâyezid Külliyesi bünyesinde kurulan sıbyan mektebinin eğitim-öğretim programı ve vizyonuna gelince; daha önce de değinildiği gibi II. Bâyezid, külliyedeki sıbyan mektebini sadece yetim ve fakir çocukların eğitim ihtiyacını karşılamak amacıyla kurmuştu. Vakfiyede mektebin kuruluş amacının yanı sıra mektepte verilecek eğitimin içeriği ve ders programı da belirlenmişti. Buna göre yetim veya yoksul ailelerin çocukları arasından seçilen 30 öğrenciye Kur'ân'ı tecvid kaidelerine göre okuma, temel dini eğitim ve İslam ahlakı ile ilgili ana dersler verilecekti. Muallim ve ona yardımcı olarak atanan hâlife tarafından verilmesi öngörülen derslerde günlük olarak izlenecek program da belirlenmişti.

Bu programa göre muallim Cuma günleri hariç her gün öğrencilere Kur'ân dersi okutacak ve belli bir düzen içerisinde onlara dinin temel bilgilerini öğretecekti. Günlük program bu derslerle başlayacak, ders esnasında Kur'ân'dan okutulan ayet ve surelerin sevabının kabulüne; Vâkıf Sultan'a ve Osmanlı hanedanına yönelik yapılan dualarla son bulacaktı.¹⁶⁶² II. Bâyezid'in külliye bünyesinde kurduğu sıbyan mektebi için belirlediği bu ders programı daha sonra kurulacak olan sıbyan mekteplerindeki ders programının temelini de teşkil edecekti. Sıbyan mekteplerinde okutulan derslere zamanla yeni dersler de ilave edilecekti.¹⁶⁶³

Osmanlıdaki sıbyan mektepleri 1882 yılında "Mekâtib-i İbtidâi" ismini almışlardı. Dolayısıyla külliye içerisindeki sıbyan mektebi -çalışmanın IV bölümünde de belirtildiği üzere- bir süreliğine kapalı kaldıktan sonra 1907 yılında yeniden faaliyete geçtiğinde *Sultan Bâyezid Mekteb-i İbtidaisi* adı altında açılmış ve büyük olasılıkla 1846 yılında sıbyan mektepleri için belirlenen eğitim programı ve eğitim süresini takip etmişti. Eğitim süresi dört yıl olarak belirlenen bu mekteplerde elifbâ, Kur'ân, ilmihal, tecvid, Türkçe ve muhtasar "Ahlâk-ı Memdûha" risâleleri okutulmaktaydı; lugat, sülüs ve nesih yazıları öğretilmekteydi.¹⁶⁶⁴ Bu program vakfiyede daha öncesinden belirlenmiş olan ders programından daha fazla sayıda ders içermekteydi. Dolayısıyla bu durum muallimlik kadrosuna ek personel ihtiyacı doğurmuştu. Nitekim rastlanan bir kayda göre Hâfız Eşref

¹⁶⁶¹ Ergin, O. (1977). **a.g.e.** s. 86, Cihan, A. (2007). **a.g.e.** s. 32

¹⁶⁶² Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi. s. 12

¹⁶⁶³ Ergin, O. (1977). **a.g.e.** s. 83

¹⁶⁶⁴ Baltacı, C. (2004). **a.g.m.** s. 7

Efendi adında bir muallim 1907 yılında yazı yazma dersi olarak da bilinen *hüsn-i hat* dersini vermek üzere tayin edilmişti.¹⁶⁶⁵

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere II. Bâyezid Külliyesi'ndeki sıbyan mektebinde öğrenim gören öğrencilere ilkin vakfiyede belirtildiği şekilde Kur'ân'ı Kerim dersleri ve temel dini bilgiler verilmekteydi. Ancak 1907 yılında ikinci kez açıldığında söz konusu derslere Türkçe, yazı yazma ve muhtasar "Ahlâk-ı Memdûha" dersleri eklenmiş ve muhtemelen bu yeni derslerin eklenmesiyle oluşan ders programı mektebin eğitim hayatı boyunca devam etmişti.

5.1.1.2. Medrese

Osmanlı Devleti'nde resmi ve örgün eğitim kategorisinde faaliyet gösteren en güçlü ve en yaygın eğitim kurumları medreselerdi. Öyle ki bu durum, eğitim ile olan ilişkisi bağlamında tüm Osmanlı döneminin 'medrese dönemi' şeklinde tanımlanmasına yol açmıştır.¹⁶⁶⁶ Nitekim medreselerin gerek devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli eleman yetiştirme gerekse toplumda ortak bir kültür yaratma noktasında oynamış olduğu belirleyici roller bu tanımlamayı haklı kılmaktadır. Medrese kurumu, Osmanlı Devleti'nde çeşitli etnik kökene sahip olan Müslümanlar arasında aynı dünya görüşünün sağlanması ve onlar arasında bir kültür birliğinin oluşturulmasında olduğu kadar¹⁶⁶⁷ devletin temsil ettiği inancın yaygınlaştırılması ve devlet idaresinin toplumlara benimsetilmesinde de önemli bir misyon yüklenmişti.¹⁶⁶⁸ Dolayısıyla merkeziyetçi bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin merkezden uzak bölgelerde güçlü bir yönetim sergileyip devletin resmi ideolojisini hâkim kılmış olmasında medreselerin etkin rolü tartışılmazdır.¹⁶⁶⁹

Osmanlı Devleti'ndeki medrese müessesinin en temel unsuru müderristi. Bu nedenle bir medresenin akademik konumunu belirleyen en önemli faktör o medresede ders veren müderrisinin ilmi alandaki yeterliliği ve ünüydü. Nitekim mezun olan öğrencilere verilen icazetnâmelerde medrese adı yerine okutulan derslerin adı ve icazetnameyi veren müderrisin

¹⁶⁶⁵ BOA. MF. MKT. nr. 978/67

¹⁶⁶⁶ Akyüz, Y. (1999). **a.g.e.** s. 52

¹⁶⁶⁷ İhsanoğlu, E. (1994). **a.g.m.** s. 235, 229

¹⁶⁶⁸ İpşirli, M. (2021). **a.g.e.** s. 325-326, İpşirli, M. (2003). **a.g.m.** s. 328

¹⁶⁶⁹ Cihan, A. (2007). **a.g.e.** s. 18, Tekeli, İ., İlkin, S. (1999). **a.g.m.** s. 5

ismi yazılırdı.¹⁶⁷⁰ Bu durum aynı zamanda II. Bâyezid Medresesi'ndeki müderrislik görevinin neden şeyhülislâmlara verildiği sorusuna da bir nevi cevap oluşturmaktadır. II. Bâyezid Medresesi'ni Osmanlı'nın diğer medreseleri arasında öne çıkaran en önemli etkenlerden biri de bu medresedeki müderrislik görevinin ilmiye teşkilâtının başı “reisu'l-ulemâ” olan şeyhülislâmlar tarafından üstlenilmiş olmasıydı.

Çalışmanın IV. bölümünde II. Bâyezid Medresesi'nin Osmanlı medrese hiyerarşisindeki yeri ve öneminin yanı sıra bu medresede görev icra eden akademik kadro ve yardımcı hizmetler kadrosu etraflıca incelendi. Çalışmanın bu başlığında ise uzun süre şeyhülislâmlık makamında bulunmuş ve aynı zamanda müderrislik vasfıyla medresenin eğitim-öğretim faaliyetlerine bir nevi öncülük etmiş yedi şahsın (şeyhülislâm) biyografileri, ortaya koydukları eserler; medresede uygulanan muhtemel ders programı ve bu program çerçevesinde yapılmış olan eğitim-öğretim faaliyetleri ele alınacaktır.

5.1.1.2.1. Müderrisler

Daha önce de belirtildiği üzere, müderris Osmanlı dönemindeki medrese eğitiminin merkezinde yer almaktaydı. Haliyle bir medresenin önem derecesini o medresede görev ifa eden müderrisin akademik ünü belirlemekteydi. Bundan dolayı II. Bâyezid kendi adıyla anılan külliye medresesinin müderrisliğine dönemin şeyhülislâmını tayin etmiş ve medresenin eğitim faaliyetleri boyunca da bu göreve aynı şekilde şeyhülislâm müderrisler tayin edilmişti. Çünkü müderrislik kariyerinin en alt basamağından en üst basamağına tırmanan şeyhülislâmlar, aşağıdaki biyografilerden de görüleceği üzere müderrislerin en kıdemlisi olan “şuyûh-ı müderrisin” idiler.¹⁶⁷¹ Bu müderrisler, kariyerlerinde eriştikleri bu mesleki olgunluk sayesinde bulundukları medreselerin eğitim ve öğretim faaliyetlerine yönelik kararlarda belli serbestliğe sahip olsalar da görev ihmalleri merkezi otorite tarafından kabul görülmezdi. Nitekim Bostanzâde Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlık görevinden azledilme nedenleri arasında II. Bâyezid Medresesi'ndeki müderrislik görevini ihmal etmesi de yer almaktaydı.¹⁶⁷²

¹⁶⁷⁰ Tekeli, İ., İlkin, S. (1999). *a.g.m.* s. 17, İpşirli, M. (2021). *a.g.e.* s. 341, İpşirli, M. (2006b), “Müderris”. *DİA*, C. 31, İstanbul, s. 468, İpşirli, M. (2003). *a.g.m.* s. 330, İpşirli, M. (2015b). *a.g.m.* s. 41

¹⁶⁷¹ Unan, F. (2003). *a.g.e.* s. 340

¹⁶⁷² Selânikî Mustafa Efendi. (1989). *a.g.e.* s. 270

II. Bâyezid Medresesi'nde yürütülmüş olan akademik faaliyetler konusunda belli bir kanaat oluşturmak açısından bu medresede müderrislik kadrosuna atanmış ve bu görevde uzun süre kalmış bazı şeyhülislâm müderrislerin biyografik bilgilerine ve onlara ait eserlere yer vermek önem arz etmektedir. Zira Osmanlı döneminin tüm medreselerinde olduğu gibi buradaki eğitim programı ve bu program kapsamında okutulan dersler medresenin müderrisi tarafından belirlenirdi. Dolayısıyla II. Bâyezid Medresesi'nde müderrislik yapmış bu şeyhülislâm müderrislere ait biyografik bilgiler ilgili dönemlerde medresede hem şekil hem de içerik bakımından nasıl bir eğitim faaliyeti içerisinde olunduğuna dair önemli ipuçları sunmaktadır.

a. Zenbilli Ali Cemâlî Efendi: Asıl adı Alâeddin Ali'dir. II. Bâyezid Medresesi'nin ilk müderrisi ve aynı zamanda külliye'nin nâzırlık görevini üstlenmiş ilk şeyhülislâmdır. Kendisi Cemâleddin Aksarâyî'nin neslinden geldiği için "Cemâlî" nisbesini almıştır.¹⁶⁷³ Ancak o, halk arasında "Zenbilli Müftî" ya da "Zenbilli Ali Efendi" adıyla şöhret bulmuştu. Fetva almak amacıyla kendisine başvuranların işlerini kısa sürede sonuçlandırmak için kullanmış olduğu pratik bir yöntemden dolayı "Zenbilli" lakabıyla anılır oldu: Fetva almak için gelenlerin sorularını evinin penceresinden sarkıttığı zenbille alır ve o sorulara verdiği cevapları yine zenbille koyup muhataplarına kısa sürede ulaştırırdı.¹⁶⁷⁴

Karamanlı olduğu ileri sürülen Zenbilli Ali Efendi'nin Fatih Sultan Mehmed'in saltanat yıllarında doğmuş olduğu tahmin edilmektedir. İlk eğitimini dedesi Lârendeli Mevlânâ Hamza'dan aldıktan sonra İstanbul'da Molla Hüsrev ve Bursa'da Mevlânâ Hüsâmzâde'den ders aldı. Dönemin önemli âlimlerinden ders alarak eğitimini tamamladıktan sonra müderris olarak ilkin Edirne şehrine tayin edildi. Görev aldığı ilk medresenin ismi bazı kaynaklarda Ali Bey Medresesi¹⁶⁷⁵ bazılarında ise Taşlık Medresesi¹⁶⁷⁶ olarak geçmiştir. Ancak M. Cavit Baysun'un,¹⁶⁷⁷ onun müderrislik yaptığı ilk medreseyi *Taşlık (Ali Bey)* şeklinde kayıt altına alması aynı medresenin farklı iki isimle kaynaklara

¹⁶⁷³ Küçükdağ, Y. (2013). "Zenbili Ali Efendi". *DİA*, C. 44, İstanbul, s. 247, Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. C. 1, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, s. 474

¹⁶⁷⁴ Mecdî Mehmed Efendi. *Şekâik Tercümesi*. Atatürk Kitaplığı No: B/253, s. 305, Baysun, M. C. (1997). "Cemâlî". *İA*, C. III., MEB. İstanbul, s. 88, Küçükdağ, Y. (2013). *a.g.e.* s. 247, Akgündüz, M. (2002). *a.g.e.* s. 53, *İlmiyye Sâlnâmesi*. Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye, Matbaa-i Âmire, 1334 (1916), s. 342-343, Mehmed Süreyya. (1996). *a.g.e.* C. I, s. 231

¹⁶⁷⁵ Mecdî Mehmed Efendi. *a.g.e.* s. 302, *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 342, Altunsu, A. (1972). *a.g.e.* s. 13, Baltacı, C. (2005). *a.g.e.* s. 382, Küçükdağ, Y. (2013). *a.g.m.* s. 247

¹⁶⁷⁶ Nev'îzâde Atâyî. (2017). *a.g.e.* C. 1, s. 836, Akgündüz, M. (2002). *a.g.e.* s. 49, Küçükdağ, Y. (2013). *a.g.m.* s. 247

¹⁶⁷⁷ Baysun, M. C. (1997). *a.g.m.* s. 85

yansıdığı ihtimâlini öne çıkarmaktadır. Bu medreseye günlük 30 akçe maaş karşılığında görevlendirildi ve ayrıca Fatih Sultan Mehmed ona bir miktar para ve elbiseler göndererek ihsanda bulundu.¹⁶⁷⁸

Zenbilli Ali Efendi, Fatih Sultan Mehmed'in takdirine mazhar olsa da onun dönemindeki resmi görevi kısa sürdü: Dönemin vezîriâzamı Karamânî Paşa'nın haksız uygulamalarına maruz kalarak müderrislik mesleğinden kendi isteğiyle istifa etmek zorunda kaldı. Bu durum Zenbilli Ali Efendi'nin, Karamânî Mehmed Paşa'nın siyasi rakibi olan Mevlânâ Sinan Paşa'yla olan yakınlığından kaynaklanmaktaydı. Karamânî Mehmed Paşa, Zenbilli Ali Efendi'yi Edirne'deki medrese müderrisliği görevinden daha düşük ücretli Beylerbeyi Medresesi'ne ardından da nitelik olarak bu medresenin daha altında bulunan Sirâcîye Medresesi'ne sürdü. İşte bu haksız uygulamalara daha fazla tahammül edemeyen Zenbilli Ali Efendi sonunda istifa etti ve tasavvufa yöneldi. Böylece, öncelikle Halvetiyye Şeyhi Mes'ûd-i Edirnevî'ye, ardından İstanbul'a gelerek Konyalı Şeyh İbnü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafa'ya intisâb etti. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in vefatı ve vezîriâzam Karamânî Mehmed Paşa'nın yeniçeriler tarafından katledilmesi ve ardından II. Bâyezid'in tahta çıkmasıyla Zenbilli Ali Efendi belli bir aradan sonra müderrislik mesleğine geri döndü.¹⁶⁷⁹

Zenbilli Ali Efendi, II. Bâyezid döneminde şeyhülislâm olarak tayin edilmeden önce müftülük ve müderrislik görevlerinde bulundu. Müftü olarak Amasya'ya tayin edildiğinde orada bulunan II. Bâyezid Medresesi'nin müderrislik görevini üstlendi ve daha sonra sırasıyla Bursa'daki Kaplıca ve Sultâniye (Yeşil Cami Medresesi) medreseleri, İznik'teki Orhan Gâzi Medresesi¹⁶⁸⁰ son olarak da Semâniye medreselerinde müderrislik yaptı. Semâniye medreselerinde müderrislik görevinde iken hac farızasını yerine getirmek üzere İstanbul'dan ayrıldı fakat Mekke'de çıkan iç karışıklıklardan dolayı hac farızasını ancak bir yıl sonra tamamlayabildi. Bu zaman zarfından İstanbul müftüsü Efdalzâde Hamîdüddin Efendi'nin vefat etmesi üzerine henüz İstanbul'a dönmeden müftülük görevine tayin edildi ve o dönünceye kadar da fetva yetkisi Sahn-ı Semân müderrislerine bırakıldı. İstanbul'a (tahminen 1504 yılında) döner dönmez İstanbul müftüsü olarak göreve başlarken aynı

¹⁶⁷⁸ Küçükdağ, Y. (2013). **a.g.m.** s. 247, Baysun, M. C. (1997). **a.g.m.** s. 85

¹⁶⁷⁹ Nev'îzâde Atâyî. (2017). **a.g.e.** C. 1, s. 836, Mevdî Mehmed Efendi. **a.g.e.** s. 302-303, Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 13, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 49-50, Küçükdağ, Y. (2013). **a.g.m.** s. 247, Baysun, M. C. (1997). **a.g.m.** s. 85

¹⁶⁸⁰ **İlmiyye Sâlnâmesi.** s. 343, Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 382

zamanda kendisine günlük 50 akçe maaşla II. Bâyezid Medrese müderrisliği ve II. Bâyezid'e ait tüm vakıfların nazırlık görevi de verildi. Onun padişaha ait vakıfların nezâret görevine getirilmiş olması beraberinde şeyhülislâmlık nezâretinin oluşumuna zemin hazırladı.¹⁶⁸¹ Zenbilli Ali Efendi'nin aynı anda şeyhülislâmlık, medrese müderrisliği ve padişahın tüm vakıflarının nezâret görevine tayin edilmiş olması bir nevi onun II. Bâyezid nezdindeki itibarı ve önemine işaret etmektedir.

Zenbilli Ali Efendi, II. Bâyezid'ten gördüğü bu önem ve itibarı aynı şekilde Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman'dan da görerek gerek ilmi gerekse cesareti sayesinde söz konusu her üç padişahın da saygısını ve takdirini almayı başardı. Nitekim kaynaklarda II. Bâyezid ve oğlu Yavuz Sultan Selim'e karşı fikirlerini nasıl cesurca savunduğu ile ilgili rivayetler geçmektedir. Bunlardan biri II. Bâyezid'in bir kararına karşı takındığı tavrı konu alır. Buna göre; saltanat makamına yeni geçen II. Bâyezid, Zenbilli Ali Efendi'yi saraya davet ederek onunla görüşmek ister ancak o “Selâtîn ile mülâkât ebğaz-i mübâhâttir”¹⁶⁸² diyerek daveti geri çevirir.¹⁶⁸³ Yine başka bir rivayete göre Amasya müftülüğü ve orada bulunan II. Bâyezid Medresesi'nin müderrislik görevini yürüttüğü esnada dönemin Amasya valisi olan Şehzade Ahmed'in oğulları Murad ve Aleaddin için yapılan sünnet törenine katılır. Törende Şehzade Ahmed nisbeten daha genç olan hocası Birgilizâde Mustafa Efendi'yi orada bulunan ulemâ üyelerinin önüne geçirmesi onun tepkisine yol açar ve bunun üzerine şehirdeki görevlerinden izinsiz bir şekilde ayrılarak İstanbul'a döner.¹⁶⁸⁴

Kaynaklarda Zenbilli Ali Efendi'nin, sert mizaçlı olan Yavuz Sultan Selim'e karşı oldukça cesur olduğu ve alınan kararların şerîata uygunluğu konusunda hiç taviz vermediği aktarılmaktadır. Örneğin padişaha “ahkâm-ı şer'iyeye mugayir” kararlarının verilmesi durumunda onun hal'ine fetva vereceğini söylediği rivayet edilir. Yine bir başka rivayete göre Yavuz Sultan Selim, Hazîne-i Âmire görevlilerinden 150 kişinin görevlerini ihmal durumu karşısında bir anlık öfkeyle onları idam etme kararı alır. Bunu duyan Şeyhülislâm Efendi, Divâna giderek padişaha, şerîata göre suçu sabit olmayan hiç kimsenin

¹⁶⁸¹ Nev'îzâde Atâyî. (2017). **a.g.e.** C. 1, s. 837, Mecdî Mehmed Efendi. **a.g.e.** s. 304, Akgündüz, M. (2002) **a.g.e.** s. 51, Küçükdağ, Y. (2013). **a.g.m.** s. 248, Baysun, M. C. (1997). **a.g.m.** s. 86, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. (2019). *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, (Haz. Muhammet Hekimoğlu), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s. 460

¹⁶⁸² “Mübâhların en kötüsüdür.” Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 50

¹⁶⁸³ Mecdî Mehmed Efendi. **a.g.e.** s. 303, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 50

¹⁶⁸⁴ Küçükdağ, Y. (2013). **a.g.m.** s. 248, Baysun, M. C. (1997). **a.g.m.** s. 86

katledilemeyeceğini söyleyerek idam kararını geri almasını ister. Ancak Yavuz Sultan Selim, Şeyhülislâm Efendi'nin bu davranışına öfkelenerek ona devlet idaresine müdahale etme yetkisinin olmadığını söyler. Padişahın bu sözüne karşılık Zenbilli Ali Efendi, müftülerin aynı zamanda hükümdarların ahiretini korumakla mesul olduklarını ve bu mesuliyet gereği padişahın aldığı kararların şerîata uygun olup olmadığını denetleme yetkisinin olduğunu ileri sürer. Bu cevap karşısında bir şey söyleyemeyen Yavuz Sultan Selim, Şeyhülislâm Efendi'nin uyarılarını dikkate alarak idam kararını geri çeker.

Kaynaklara yansıyan bir diğer rivayet de yasaklı olmasına rağmen ipek ticareti yapan 400 kişi hakkında Yavuz Sultan Selim'in almış olduğu idam kararıyla ilgilidir: Zenbilli Ali Efendi bu karara da karşı çıkar. Onun bu karara karşı çıkması ilk başta Yavuz Sultan Selim'in öfkelenmesine yol açsa da sonrasında haklı olduğunu düşünür ve verdiği karardan döner. Bu olayın ardından padişah iltifatta bulunarak Rumeli ve Anadolu kazaskerliklerini birleştirerek ona vermeyi teklif eder ancak o, bu görevin vicdanî mesuliyetinin ağır olacağını belirterek bu teklifi geri çevirir. Bu tutumu karşısında Yavuz Sultan Selim ona 500 flori ihsânda bulunur.¹⁶⁸⁵ Kaynaklarda bu anlatılanların gerçek mi yoksa sadece birer rivayet mi olduğu bilinmez ama o dönemin siyasi atmosferi yeni oluşmaya başlayan şeyhülislâmlık kurumunu önemli ve güçlü göstermeyi zorunlu kılıyordu.

Kanûnî Sultan Süleyman döneminin ilk altı yılına kadar şeyhülislâmlık makamında kalan Zenbilli Ali Efendi, padişah ile birlikte Rodos seferine katıldı ve Rodos adasının fethi esnasında camiye çevrilen Saint Jean Katedrali Kilisesi'nde kılınan ilk Cuma namazında imâmet etti ve hitâbette bulundu. Kanûnî'nin emri üzerine aynı zamanda Rodos'ta kurulacak dinî müesseselerin bir teşkilât şeklinde tanzim edilmesi sorumluluğunu da yine o üstlenmişti. Son dönemlerinde yaşının ilerlemesi ve yaşamış olduğu çeşitli sağlık problemleri onu resmi görevlerinden alıkoymaktaydı. Fakat buna rağmen Kanûnî Sultan Süleyman ona duyduğu saygıdan dolayı onun sorumluluklarını üstlenecek başka birini tayin etmek yerine fetva işlerinin aksamaması için ondan bir nâib tayin etmesini istedi ve böylece vefat edinceye kadar da onu şeyhülislâmlık makamında tuttu.¹⁶⁸⁶

¹⁶⁸⁵ Mecdî Mehmed Efendi. **a.g.e.** s. 307, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. (2019). **a.g.e.** s. 462-464, Baysun, M. C. (1997). **a.g.m.** s. 85-86, Küçükdağ, Y. (2013). **a.g.m.** s. 248, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 50

¹⁶⁸⁶ Baysun, M. C. (1997). **a.g.m.** s. 87, Küçükdağ, Y. (2013). **a.g.m.** s. 248, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 53 Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 14-15

Fıkıh, usul, edebiyat, lügat, nahiv, tefsir ve hadis alanlarında bir otorite olan Zenbilli Ali Efendi, tasavvufî yönü de vardı. Osmanlı ulemâsının müstesnâ şeyhülislâmlarından biri olarak ilmi, fazileti ve cesareti ile iktidarları döneminde çalışmış olduğu her üç padişahında saygısını ve takdirini kazandı. Aynı zamanda tevazusu, kendisine başvuranların problemlerine çözüm bulmak için gösterdiği gayret ve hayırseverliğiyle de halkın gönlünde önemli bir yer edindi.¹⁶⁸⁷ İstanbul'un değişik yerlerinde cami, mescid ve mektep inşâ ettirdi ve bu hayır kurumlarının masraflarını karşılamak üzere Müftü Hamamı adıyla anılan bir hamam yaptırdı.¹⁶⁸⁸ II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde 24 yılı şeyhülislâmlık olmak üzere farklı sorumluluklar üstlenmiş olan ve bir anlamda bütün ömrünü ilim, ibadet, ders ve fetvaya hasreden Zenbilli Ali Efendi'nin 1525/1526 yıllarında vefat ettiği tahmin edilmektedir.¹⁶⁸⁹ Kabri Zeyrek'te kendisi tarafından yaptırılan mescid ve mektebin hazîresinde bulunmaktadır.¹⁶⁹⁰

Eserleri: Bütün ömrünü ilim yolunda harcamış ve ilmiyle amel eden Zenbilli Ali Efendi'nin kaynaklarda yer alan eserleri şunlardır: 1. Muhtârât mine'l-Fetâvâ (Fetâvâ-yı Ali Efendi), 2. Muhtasarü'l-Hidâye, 3. Risâle fî hakkı'd-devrân (Risâletü'd-deverân)¹⁶⁹¹

b. İbn Kemâl Ahmed Şemseddîn Efendi: II. Bâyezid Medresesi'nin ikinci müderrisi, Osmanlı'nın dokuzuncu şeyhülislâmı ve aynı zamanda önemli bir Osmanlı tarihçisidir. 1469 yılında Tokat şehrinde dünyaya gelen İbn Kemâl'in asıl adı Şemseddin Ahmed'dir. Dedesi Kemâl Paşa'ya nisbetle halk arasında Kemalpaşazâde, Kemalpaşaoğlu ve İbn Kemal olarak tanındı.¹⁶⁹² İlk tahsilini baba ocağında tamamladıktan sonra baba mesleği olan askerlik mesleğini tercih etti ve mesleğinin henüz ilk dönemlerinde II. Bâyezid'in Boğdan seferine (1484) katıldı.¹⁶⁹³

Bu sefer sırasında ordu Filibe'ye geldiğinde sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa başkanlığında yapılan bir toplantıya katılan Molla Lutfî'nin gördüğü itibara tanık olması

¹⁶⁸⁷ Baysun, M. C. (1997). **a.g.m.** s. 85-86, Küçükdağ, Y. (2013). **a.g.m.** s. 248-249, Uzunçarşılı İ. H. (2014). **a.g.e.** s. 242

¹⁶⁸⁸ Küçükdağ, Y. (2013). **a.g.m.** s. 248-249, Nev'izâde Atâyî. (2017). **a.g.e.** C. 1, s. 837

¹⁶⁸⁹ *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 343, Baysun, M. C. (1997). **a.g.m.** s. 85-86, Küçükdağ, Y. (2013). **a.g.m.** s. 248, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 50

¹⁶⁹⁰ Küçükdağ, Y. (2013). **a.g.m.** s. 248, Mecdî Mehmed Efendi. **a.g.e.** s. 308, Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 382

¹⁶⁹¹ Baysun, M. C. (1997). **a.g.m.** s. 88, Küçükdağ, Y. (2013). **a.g.m.** s. 249

¹⁶⁹² Parmaksızoğlu, İ. (1977). "Kemâl Paşa-Zâde". *İA.*, C. 6, MEB. İstanbul, s. 56, Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 17, Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. **a.g.e.** C. 1, s. 352

¹⁶⁹³ Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 54

hayatında bir dönüm noktası oldu: Toplantıya giyim ve kuşamı düzgün olmayan alêlâde birinin dönemin ünlü akıncı kumandanı Evrenosoğlu Ahmed Bey'in üst tarafına geçip oturmasını hayretle izleyen İbn Kemal, yanında bulunan bir arkadaşına o adamın kim olduğunu ve ne kadar maaş aldığı sorar. Arkadaşı, adamın Filibe Medresesi'nde günlük 30 akçe maaş karşılığında müderrislik yapan Lutfi Efendi adında bir âlim olduğunu söyler. İbn Kemal bu kadar düşük maaş alan birinin nasıl olurda Evrenosoğlu Ahmed Bey gibi bir komutandan daha üstte oturabildiğini merak eder. Ancak arkadaş, âlimlerin maaşı az olsa da öncelikli olduklarını söyler. Bunun üzerine İbn Kemal askerlik mesleğinde ne kadar çalışsa da Evrenosoğlu Ahmed Bey'in sahip olduğu bir şöhreti kazanamayacağını ancak ilimle uğraşırsa bu âlimin mertebesine ulaşabileceğini düşünür ve askerlik mesleğinden ayrılma kararını alır.¹⁶⁹⁴

Bu kararla beraber ümerâdan ilmiyye sınıfına geçen İbn Kemal, ilkin Edirne'de Molla Lutfi Efendi'den ders aldı. Devamında ise sırasıyla Kestelî Muslihiddin Mustafa Efendi, Hatibzâde Muhyeddin Efendi, Muarrifzâde Sinâneddin Yûsuf Efendi, Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi gibi âlimlerden ders alarak eğitimini tamamladı.¹⁶⁹⁵ Meslek hayatına günlük 30 akçe maaşla Edirne şehrinde bulunan Ali Bey (Taşlık) Medresesi müderrisliği ile başladı. Onun bu medreseye atanmasında Anadolu Kazaskeri görevinde bulunan Müeyyezâde Abdurrahman Efendi'nin önemli payı oldu: Ali Bey Medresesi'ndeki müderrislik kadrosunun boş olduğu bir dönemde II. Bâyezid'e İbn Kemal'in söz konusu kadroya atanmaya ehil ve aynı zamanda İdrîs-i Bitlîsî'nin Farsça olan Osmanlı tarihine karşılık olarak Türkçe kaleme aldirmek istediği Osmanlı tarihini yazabilecek kabiliyette olduğunu söylemesi üzerine padişah İbn Kemal'i Ali Bey Medrese müderrisliğine tayin etti ve ayrıca Türkçe bir Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirdi.¹⁶⁹⁶ Padişah kaleme alacağı Osmanlı tarihi karşılığında ona 30 bin akçe ücretle beraber bir de cüppe verdi.¹⁶⁹⁷

İbn Kemal, Ali Bey Medresesi'nden sonra sırasıyla günlük 40 akçe maaşla Üsküp'teki İshak Paşa Medresesi, yaklaşık bir yıl sonra Edirne'deki hâric payeli ve atmışlı medreselerinden olan Halebiyye Medresesi, Üç Şerefeli medreseleri, Sahn-ı Semân medreselerinden biri ve dönemin en yüksek medreselerinden olan Edirne'deki II. Bâyezid

¹⁶⁹⁴ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. (2019). **a.g.e.** s. 598

¹⁶⁹⁵ Turan, Ş. (2002). "Kemalpaşazâde". *DİA*, C. 25, İstanbul, s. 238

¹⁶⁹⁶ Parmaksızoglu, İ. (1977). **a.g.m.** s. 563, Mecdi Mehmed Efendi. **a.g.e.** s. 384

¹⁶⁹⁷ Mecdi Mehmed Efendi. **a.g.e.** s. 383, "Nakdiye 3.000, cübbe an murabba' bâ-postîn-i semmûr", M.C. 0. 71 numaralı İn'âmât Defter. s. 405

Medresesi'nde müderrislik görevinde bulundu. İbn Kemal Edirne'deki II. Bâyezid Medresesi'nde görevli olduğu sırada Yavuz Sultan Selim İran'a açacağı savaş öncesinde Osmanlı kamuoyunu Safevîler'e karşı hazırlamak amacıyla şi'îliğin ehl-i sünnet mezheplerince reddedilmiş olduğunu halka telkin etme vazifesini Osmanlı âlimlerine ve maârif mensuplarına vermişti. Bu kapsamda İran seferine olan desteğini en güçlü şekilde ifade eden âlimlerden biri de İbn Kemal'di: Yazmış olduğu bir risâle de şi'îlerin öldürülmelerinin câiz, mallarının helâl, nikâhlarının geçersiz ve dolayısıyla onlarla yapılacak savaşların cihâd olduğunu belirtti. Bu risâlesinde Şah İsmail ve akidelerini doğrudan eleştirmesiyle Yavuz Sultan Selim'in takdirini kazanarak siyasi alanda önemli bir nüfuz elde etti. Bu sayede önce Edirne kadılığına ve ardından da Anadolu vilâyeti kazaskerliğine tayin edildi.¹⁶⁹⁸ Bu görevi esnasında yaşanan Mısır seferine katılarak Yavuz Sultan Selim nezdindeki itibarını doruğa çıkardı: Sefer dönüşünde İbn Kemal'in atının ayağından sıçrayan çamurun padişahın kaftanına isabet etmesi üzerine Yavuz Sultan Selim'in "ulemâ ayağından sıçrayan çamurların medâr-ı zînet ve bâis-i mefharet" olacağını söyleyerek kaftanının ölümünden sonra sandukası üzerine örtülmesi yönünde bir vasiyette bulunduğu rivayet edilir.¹⁶⁹⁹

İbn Kemal 1520 yılında günlük 100 akçe maaş karşılığında Edirne Dârülhadis Medresesi'ne, bu medresede yaklaşık iki yıl kaldıktan sonra (1522) yine aynı şehirde bulunan II. Bâyezid Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. 1524 yılında İstanbul'a gelen İbn Kemal, tekrar Sahn-ı Semân medreselerinde göreve başladı ancak daha sonra Şeyhülislâm Zenbilli Ali'nin vefatı üzerine (1526) şeyhülislâmlık ve dolayısıyla II. Bâyezid Medresesi'nin müderrisliğine atandı. İbn Kemal şeyhülislâm sıfatıyla da İran'a yapılacak olan seferlere destek verdi ve Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Şah Tahmasb'a gönderilen mektupları bizzat kendisi kaleme aldı. Şeyhülislâmlık makamına geldikten sonra ömrünün kalan kısmını bu göreve adadı ve 1534 yılında vefat etti. Yaptığı hizmetlerle Osmanlı Devleti'ne büyük katkı sağlayan İbn Kemal'in naaşı Edirnekapı haricinde Mahmud Çelebi Zâviyesi hazîresine defnedilmiştir.¹⁷⁰⁰

¹⁶⁹⁸ Parmaksızoğlu, İ. (1977). **a.g.m.** s. 563

¹⁶⁹⁹ Turan, Ş. (2002). **a.g.m.** s. 238, *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 346, Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 18

¹⁷⁰⁰ Turan, Ş. (2002). **a.g.m.** s. 238, Parmaksızoğlu, İ. (1977). **a.g.m.** s. 564, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 55-57

İbn Kemal ilmi ve fazileti ile aynı dönemde yaşadığı üç padişahın da saygı ve takdirini kazanmayı başararak *müfti's s-sakaleyn* (ins ve cinin müftüsü) unvanını aldı.¹⁷⁰¹ Osmanlı ilim ve kültürünün en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul gören İbn Kemal; Muhiddin Mehmed, Sa'dî Sâdullah Efendi, Muslihuddin Mustafa, Celâlzâde Sâlih Çelebi ve dönemin meşhur Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin de aralarında bulunduğu çok sayıda öğrenci yetiştirdi.¹⁷⁰²

Eserleri: Çok yönlü bir âlim olan İbn Kemal hadis, tefsir, fıkıh gibi dinî ilimler başta olmak üzere tarih, edebiyat, dil, felsefe ve tıp alanlarında birçok eser vermiştir.¹⁷⁰³ Arkasında toplamda 300 eser ve risale bırakmıştır.¹⁷⁰⁴ Bu eserler içerisinde ders kitabı olarak medreselerde okutulan kaynaklar da bulunmaktaydı.¹⁷⁰⁵ Tarihçi kimliğiyle de bilinen İbn Kemal'in tarih alanındaki en önemli eseri şüphesiz ki Türkçe kaleme almış olduğu *Tevârih-i Âl-i Osmân*'dır.

c. Muhammed Ebüssuûd Efendi: İlim ve fazileti ile döneminin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi, Osmanlı Devleti'nin on dördüncü şeyhülislâmı ve II. Bâyezid Medresesi'nin de yedinci müderrisidir. Asıl adı Muhammed olan Ebüssuûd Efendi 1490 yılında İstanbul yakınlarında olan Meteris (Metris-Müderriş) köyünde doğdu. İlk tahsilini babasından aldıktan sonra Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Mevlânâ Seydî-i Karamânî ve İbn Kemal gibi dönemin önemli âlimlerinden ders aldı.¹⁷⁰⁶ Öğrencilik döneminde göstermiş olduğu üstün başarı sayesinde II. Bâyezid'in dikkatini çekerek 30 akçelik *çelebi ulûfesi* ile taltif edildi.¹⁷⁰⁷

Ebüssuûd Efendi eğitim sürecini başarıyla tamamladıktan sonra ilk olarak günlük 25 akçe maaşla Çankırı Medresesi'ne tayin edildi. Ancak buradaki görevine gitmeye pek istekli olmaması üzerine günlük 30 akçe maaş karşılığında İnegöl İshak Paşa Medrese müderrisliğine atandı. Böylece ilk müderrislik görevine İshak Paşa Medresesi'nde başlayan Ebüssuûd Efendi aynı görevle sırasıyla Davud Paşa Medresesi, Mahmud Paşa Medresesi,

¹⁷⁰¹ Mecdî Mehmed Efendi. **a.g.e.** s. 382, Uzunçarlışı, **a.g.e.** s. 243, *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 346, Parmaksızoğlu, İ. (1977). **a.g.m.** s. 566

¹⁷⁰² Turan, Ş. (2002). **a.g.m.** s. 238

¹⁷⁰³ Turan, Ş. (2002). **a.g.m.** s. 238, Çelebi, İ. (2002). "Kemalpaşazâde". *DİA.*, C. 25, İstanbul, s. 245-247

¹⁷⁰⁴ Uzunçarşılı İ. H. (2014). **a.g.e.** s. 243, Parmaksızoğlu, İ. (1977). **a.g.m.** s. 564

¹⁷⁰⁵ Uzunçarşılı İ. H. (2014). **a.g.e.** s. 27, 29, 76

¹⁷⁰⁶ Akgündüz, A. (1994). "Ebüssuûd Efendi". *DİA.*, C. 10, İstanbul, s. 365

¹⁷⁰⁷ Nev'izâde Atâyî. (2017). **a.g.e.** s. 376

Gebze’de vezir Mustafa Paşa Medresesi, Bursa Sultâniye ve son olarak da Semâniyye medreselerinden Müftü Medresesi’nde hizmet vermeye devam etti.

Yaklaşık 17 yıllık müderrislik hayatından sonra kadılık mesleğine geçti ve önce Bursa, ardından İstanbul kadılığına daha sonrada Rumeli kazaskerliğine tayin edildi.¹⁷⁰⁸ Rumeli kazaskeri sıfatıyla Kara Boğdan, Estergon ve Budin seferlerine Kanûnî Sultan Süleyman’ın yanında yer alarak onun îtimad ve teveccühünü kazandı. Budin’in fethinden sonra kılınan ilk Cuma namazının imâmet görevini yaptı.¹⁷⁰⁹ Onun Rumeli kazaskerliği görevi esnasında mülâzemet sisteminde yaşanan haksız uygulamalar şikâyetlere konu oldu. Bunun üzerine Kanûnî Sultan Süleyman çıkardığı bir fermanla mülâzemet sisteminin belli bir düzene kavuşturulması amacıyla onu görevlendirdi. Bu görev gereği Ebüssuûd Efendi ilmiye teşkilâtında yaptığı yeni düzenlemelerle mülâzemet usulünü belli kurallara bağlayarak sistemleştirdi.¹⁷¹⁰

Ebüssuûd Efendi sekiz yıllık Rumeli kazaskerlik görevinden sonra 1545 yılında Fenârîzâde Muhiyeddîn Efendi yerine şeyhülislâmlık makamına tayin edildi. Onun şeyhülislâmlığa tayin edilmesi üzerine şeyhülislâmlık makamı daha da önem kazandı ve önem sıralamasında kazaskerliğinin önüne geçti. Elbette ki bu durum şeyhülislâmlık maaşına da yansdı: Daha önceki şeyhülislâmlar II. Bâyezid Medrese müderrisliğiyle (50 akçe) beraber günlük toplamda 200 akçe maaş alırken Ebüssuûd Efendi -yapılan 300 akçelik bir zamla- müderrislikten aldığı maaşla (50 akçe) beraber 500 akçe maaş almaktaydı. Bunda Ebüssuûd Efendi’nin *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm* adlı tefsirinin bir bölümünü Kanûnî Sultan Süleyman’a takdim etmiş olması etkili oldu. Nitekim söz konusu tefsirin tamamlanmasıyla beraber Ebüssuûd Efendi’nin maaşı yine 100 akçelik bir zamla günlük 600 akçeye çıkarıldı.¹⁷¹¹

İlmi ve fazileti ile döneminin en önemli şahsiyetlerinden biri olarak Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde şeyhülislâmlık ve kazaskerlik yapan Ebüssuûd Efendi aynı zamanda; Şeyhülislâm Mâuluzâde Seyyid Mehmed, Abdülkadir Şeyhî, Hoca Sâdeddin, Bostanzâde Mehmed, Sun’ullah Efendilerle Bostanzâde Mustafa,

¹⁷⁰⁸ *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 376, Nev’izâde Atâyî. (2017). **a.g.e.** s. 640-641, Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 28-29, Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 385, Akgündüz, A. (1994). **a.g.m.** s. 365

¹⁷⁰⁹ Akgündüz, A. (1994). **a.g.m.** s. 365

¹⁷¹⁰ İpşirli, M. (2006b). **a.g.m.** s. 537-538

¹⁷¹¹ Mehmed Süreyya. (1996). **a.g.e.** s. 439, Baysun, M. C. (1993). “Ebüssu’ûd Efendi”. *İA.*, C. 4, İstanbul, s. 96, Akgündüz, A. (1994). **a.g.m.** s. 366

Cenâbî Mustafa Efendi, Şair Bâkî, Hâce-i Sultânî Atâullah, tezkireci Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Efendi, Mustafa Efendi ve Ali Cemâlî Efendi'nin oğlu Fudayl Çelebi'nin de aralarında bulunduğu birçok âlim yetiştirdi.¹⁷¹²

Ebüssuûd Efendi ayrıca, Osmanlı'nın farklı coğrafyalarında çeşitli hayır eserleri inşâ etti. İstanbul, Eyüp Sultan'da zâviye, sıbyan mektebi ve sebilden oluşan bir külliye ve yine İstanbul'un Macuncu Odabaşı mahallesinde kendi adıyla anılan bir çeşme ile bir hamam yaptırdı. İskilip'te ise babası için yaptırmış olduğu türbenin yanında cami, imâret ve mektepten oluşan bir külliye, Kırım'ın Kefe şehrinde bir cami ve İnebahtı'nda bir mescid ile bir sıbyan mektebi inşâ etti.¹⁷¹³

İlmiye ve devlet teşkilâtında yaklaşık 60 yıl kadar görev yapmış olan şeyhülslâm Ebüssuûd Efendi, en önemli hizmetlerini hukuk alanında verdi. Nitekim aşağıda da görüleceği üzere kaleme aldığı eserlerin çoğunluğunu hukuka dair eserler oluşturmaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yapılan hukukî düzenlemelere de önemli katkı sunan Ebüssuûd Efendi 23 Ağustos 1574 tarihinde vefat etti. Naaşı Eyüp Camii civarında kendisinin inşâ ettirdiği sıbyan mektebinin hazîresinde defnedilmiştir.¹⁷¹⁴

Eserleri: Şeyhülslâm Ebüssuûd Efendi farklı alanlarda birçok eser yazmıştır. Çoğunluğu hukuk alanını ilgilendiren eserleri tefsir, hukuk, dil ve edebiyat olmak üzere üç başlık altında incelemek mümkündür:

A. Tefsir: 1. İrşâdü'l-'akli's-selîm, 2. Ma'âkidü't-tarrâf fî evveli sûreti'l-Feth minel-Keşşâf, 3. Tefsîru sûreti'l-Furkân, 4. Tefsîru sûreti'l-Mü'minîn, 5. Risâle fî bahsi îmânî'l-Fîr'avn

B. Hukuk: 1. Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi. 2. Ma'rûzât. 3. Arâzî-yi Harâciyye ve Öşriyye hakkında Kanun ve Fetvâlar. 4. Risâle fî vakfî'l-menkûl (Risâle fî cevâzi vakfî'n-nukûd). 5. Bidâ'atü'l-kâdî li-ihyâcîhî fil-müstakbel ve'l-mâzî. 6. Fetvâ Kâtiblerine Tenbih. 7. el-Fetva'l-müteallika bi-beyânî'l-vaktî'l-mu'tebere li'l-hasâd ve istihkâki'l-gallât. 8. Gâmezâtü'l-melîh fî evveli mebâhisi kasri'l-'âmm mine't-Telvîh. 9. Şevâkibü'l-enzâr fî evâ'i-li Menâri'l-envâr. 10. Hasmü'l-hilâf fî'l-mesh 'ale'l-hifâf. 11. Risâle fî vakfî'l-arâzî ve

¹⁷¹² Baysun, M. C. (1993). **a.g.m.** s. 94, Akgündüz, A. (1994). **a.g.m.** s. 367

¹⁷¹³ Baysun, M. C. (1993). **a.g.m.** s. 98, Akgündüz, A. (1994). **a.g.m.** s. 366

¹⁷¹⁴ Nev'izâde Atâyî. (2017). **a.g.e.** s. 643, Akgündüz, A. (1994). **a.g.m.** s. 366, Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 385

ba'zı ahkâmi'l-vakf (Risâle fî taksîmi'l-arâzî). **12.** Risâle fî tescîli'l-evkâf. **13.** Risâle fî vakfi't-tavâhîn 'ale'l-arzi'l-mevkûfe li'l-gayr. **14.** Öşür Hakkında Risâle.

C. Dil ve Edebiyat: **1.** Galatât-ı Ebüssu'ud (Bu eser şu isimler altında kaydedilmiştir: Galatât-ı 'Avâm, Risâle fî tashîhi'l-elfâzi'l-mütedâvile beyne'n-nâs, Sakatâyî'l-'avâm) **2.** El-Kasîdetü'l-mîmiyye. **3.** El-Kasâ'idü'l-'Arabiyye. **4.** Kasîde fî risâi's-Sultân Süleymân. **5.** Münşeât-ı Ebüssuûd.¹⁷¹⁵

d. Minkârîzâde Yahyâ Efendi: Mekke kadısı Alanyalı Ömer Efendi'nin oğlu olan Yahyâ Efendi 1609 yılında doğdu. Aziz Mahmud Hüdâyî'den aldığı Kur'ân dersinden sonra Kiçi Mehmed Efendi, eniştesi Velî Efendi, Abdürrahim Efendi ve Fazıl Abdürrahim gibi dönemin önemli âlimlerinde ilim tahsil ederek Şeyhülislâm Hocaîzâde Esad Efendi'den mülâzim oldu. 1637 yılında günlük 40 akçe maaşla ilkin Kürkçübaşı Medresesi'ne müderris olarak tayin edilen Yahyâ Efendi daha sonra aynı görevle sırasıyla Emre Hoca (1640), Hadım Hasan Paşa (1641), Şeyhülislâm Zekerîyyâ Efendi (Haziran 1641), Sahn-ı Semân (Ocak 1644), Pîrî Mehmed Paşa (Nisan 1644), İstanbul Paşa Sultan (1645), Yavuz Sultan Selim (1646) ve son olarak da Süleymaniye medreselerinde (1648) görev aldı.

Yahya Efendi Osmanlı medrese hiyerarşisinin en üst kademesinde yer alan Süleymaniye medreselerindeki müderrislik görevinden sonra 1649 yılında Mekke kadılığına tayin edildi. Oradaki görevini tamamladıktan sonra 1652 yılında Kahire kadılığına atandı. Yahyâ Efendi'nin yaklaşık iki buçuk yıl süren mâzuliyeti ardından 1655 yılında tekrardan aynı görevine tayin edildi ve bu sırada kendisine Edirne pâyesi verildi. 1656 yılında tekrar mâzul oldu ve bu mâzuliyeti ardından 1657 yılında üçüncü kez Kahire kadılığına getirildi. Buradaki yedi aylık görevinin ardından mümeyyiz-i ulemâ olarak (1658) tayin edildi. 1659 yılında İstanbul kadılığına atandıktan altı ay gibi bir süre sonra yine mâzul oldu. 1662 yılında Rumeli kazaskerliğine atanan Yahyâ Efendi burada dokuz ay görev yaptıktan sonra şeyhülislâmlık makamına tayin edildi.¹⁷¹⁶

Yahyâ Efendi şeyhülislâmlığı döneminde IV. Mehmed'in îtimadını ve takdirini kazandı. Bu sayede on bir yılı aşkın bir süre şeyhülislâmlık makamında kalmayı başardı.

¹⁷¹⁵ Akgündüz, A. (1994). **a.g.m.** s. 369-371

¹⁷¹⁶ Şeyhî Mehmed Efendi. (2018). *Vekâyi'u'l-Fuzalâ, Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*. C. 2, (Haz. Ramazan Ekinci), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s. 1128-1129, İpşirli, M. (2005). "Minkârîzâde Yahya Efendi". *DİA.*, C. 30, İstanbul, s. 114, Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 93

Şeyhülislâmlık makamında bunca yıl kalabilmek o dönem için çok uzun bir süreydi. Buradaki görevi boyunca şeyhülislâmlık makamını tekrar eski itibarına kavuşturmak için çalıştı. Şeyhülislâmlığı döneminde IV. Mehmed'e -kendi daveti üzerine- verdiği özel dersler III. Mustafa döneminde düzenli olarak başlayan huzur derslerinin ilk örnekleri olarak kabul edilir.¹⁷¹⁷ Ayrıca ilmiye teşkilâtının ıslâhı için çalışan Yâhya Efendi bu kapsamda müderrislerin liyakatli kişilerden seçilmesi amacıyla mülâzemet adayları için sözlü sınav şartını getirdi.¹⁷¹⁸ Yine diğer taraftan Rumeli kadılıklarının gelir durumunu düzeltmek ve derecelerindeki aksaklıkları gidermek için düzenlemeler yaptı.

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi son dönemlerinde yaşamış olduğu sağlık sorunlarından dolayı IV. Mehmed'in seferlerine ve av faaliyetlerine katılamaz olmuştu. Hastalığının gitgide ilerlemesi üzerine Yahyâ Efendi artık fetva vazifesini de yerine getiremeyince fetva hizmetinin aksamaması için Ankaravî Mehmed Emin Efendi kendisine nâib olarak görevlendirildi. Ancak hastalığının daha da ilerlemesi üzerine 1674 yılında şeyhülislâmlıktan azledilerek yerine öğrencisi olan Çatalcalı Ali Efendi tayin edildi. Böylece diğer görevlerinin yanı sıra II. Bâyezid Medresesi'ndeki müderrislik görevi de sona eren Minkârîzâde Yahyâ Efendi 1678 yılında vefat etti.¹⁷¹⁹ Türbesi Üsküdar'da kendi adıyla anılan medresenin yanında yer almaktadır.¹⁷²⁰

II. Bâyezid Medresesi'nin 34. müderrisi olan Minkârîzâde Yahyâ Efendi aralarında Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi, Şeyhülislâm İmâm-ı Sultânî Mehmed Efendi, Şeyhülislâm Menteşzâde Abdürrahim Efendi, Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi ve Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi¹⁷²¹ gibi birçok âlim yetiştirmişti.

Eserleri: İlim ve faziletiyle bilinen Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin en önemli eseri Fetâvâ-yı Minkârîzâde adlı eserdir. Kur'ân'dan bazı ayetlerin tefsirini yaptı. Ayrıca risâleler, çeşitli eserlerde şerh ve hâşiyeler yazdı. Bunların başlıcaları şunlardır: **1.** Risâle fî kavlihî te'âlâ "millete ebiküm İbrâhîm". **2.** Hâşiyeye 'ale'l-Âdâbi'l-'Adudiyye. **3.** El-ittibâ'fî mes'eleti'l-istimâ'¹⁷²²

¹⁷¹⁷ Uzunçarşılı İ. H. (2014). **a.g.e.** s. 221

¹⁷¹⁸ Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 87-88

¹⁷¹⁹ Şeyhî Mehmed Efendi. (2018). **a.g.e.** s. 1130-1131, İpşirli, M. (2005). **a.g.m.** s. 114

¹⁷²⁰ *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 482

¹⁷²¹ İpşirli, M. (2005). **a.g.m.** s. 115

¹⁷²² İpşirli, M. (2005). **a.g.m.** s. 114

e. Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi: Alâiyeli (Alanya) Nakşibendi Şeyhi Mehmed Efendi'nin oğlu olan Ali Efendi 1632 yılında Çatalca'da doğdu. İlköğrenimi burada tamamladıktan sonra 1647 yılında Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi'ye mülâzım oldu. Daha sonra Minkârîzâde Yahyâ Efendi'ye insap etti. 1652 yılında Yahyâ Efendi'nin Mısır kadılığına tayin olması üzerine Ali Efendi de onunla beraber Mısır'a gitti ve orada Bab Mahkemesi nâibi olarak görev aldı. Hocası Yahyâ Efendi 1659 yılında İstanbul kadılığına tayin olunca Ali Efendi İstanbul Bab Mahkemesi nâibliğine tayin edildi. 1661 yılında Abdürrahimzâde Mehmed Efendi'nin Mısır kadılığına tayin edilmesi üzerine Ali Efendi ikinci kez Mısır'a gitti ve tekrar Bab Mahkemesi'ne nâib olarak görevlendirildi. Daha sonra öğretim alanına geçerek 1663 yılında Mesih Paşa, 1664 yılında Hâfız Paşa ve ardından Gazanfer Ağa medreselerinde müderrislik görevinde bulundu. Bu görevi esnasında Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Uyvar seferine ordu kadısı olarak katıldı.

1666 yılında Selânik kadılığı görevinden sonra Girit seferine de ordu kadısı sıfatıyla katılarak önemli hizmetlerde bulundu. Ordu kadılığı göreviyle katıldığı her iki seferde göstermiş olduğu başarılı hizmetlerle devlet erkânının ve özellikle Fâzıl Ahmet Paşa'nın takdirini kazandı. 1671 yılında tayin edildiği Mısır kadılığı görevine henüz başlamadan İstanbul'a çağrılarak kendisine Rumeli kazaskerliği görevi verildi. Bu görevi iki yıl yaptıktan sonra da 1673 yılında görevinden azledilerek kendisine Ayıntab (Antep) kazası arpalık olarak verildi. Ardından kısa bir süre geçtikten sonra Şeyhülislâm Mimkârîzâde Yahyâ Efendi'nin hastalığından dolayı emekliye ayrılması üzerine Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın tavsiyesiyle 1674 yılında şeyhülislâmlığa¹⁷²³ ve haliyle II. Bâyezid Medresesi'nin müderrislik görevine tayin edildi.

Ali Efendi'nin 12 yıldan fazla süren şeyhülislâmlık dönemi 1683 Viyana bozgunu sonucundaki buhranlı döneme denk geldi. Dönemin padişahı IV. Mehmed ülkenin içinde bulunduğu olumsuz durumun sorumlusu olarak görüldü. Ülkenin içinde bulunduğu zorlu bir dönemde padişahın av eğlencelerinden vazgeçmemesi ve ülkenin problemlerine karşı gerekli inisiyatif almaması halkın tepkisine neden oldu. Böylesi bir dönemde şeyhülislâmlık görevini sürdüren Ali Efendi, bir şeyhülislâm olarak görevi gereği padişahı ikaz etmesi

¹⁷²³ Şeyhî Mehmed Efendi. (2018). **a.g.e.** s. 11932-11934, İpsirli, M. (1993f), "Çatalcalı Ali Efendi". *DİA.*, C. 8, İstanbul, s. 234, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 89-90, *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 485

gerekirken bunu yapmadığı ve dolayısıyla şeyhüslâmlık görevini lâıykıyla yerine getirmedığı eleştirisi ile karşı karşıya kaldı.

Şeyhüslâm Ali Efendi'ye karşı yapılan eleştirilerin artması üzerine kazaskerler kendisine bir ziyarette bulundular. Bu ziyaret esnasında kazaskerler şeyhüslâma, padişahın av merakı yüzünden Cuma namazına katılmaması, din ve devlet işleriyle ilgilenmemesinin sebebini sorarak bir nevi ülkenin içine girdiği olumsuz gidişattan onun da payı olduğunu ima ettiler ve ondan padişahı uyarmasını istediler. Şeyhüslâm Ali Efendi kazaskerlerin şikâyetlerini bir yazı ile kaymakâm paşaya bildirmiş, kaymakâm paşa da durumu bir telhisle IV. Mehmed'e arz etmişti. Bu olaydan kısa bir süre sonra Vâlîde Camii'nde padişahın da katılacağı bir dua merasimine giden Şeyhüslâm Ali Efendi, yolda ulemâ, ocak ağaları ve halktan oluşan bir grubun hakaretine ve saldırısına uğradı. Bu durumdan etkilenen Ali Efendi tepkisini, Budin'in düşmesi üzerine IV. Mehmed'in durumu istişare etmek amacıyla Davud Paşa sahrasında düzenlediği toplantıya davetli olduğu halde katılmayarak gösterdi. Şeyhüslâm'ın toplantıya katılmaması üzerine padişah 26 Eylül 1686 tarihinde Ali Efendi'yi görevinden azlederek "dimağının fesada uğradı" gerekçesi ile Bursa'ya sürgün etti. Böylece Çatalcalı Ali Efendi'nin, IV. Mehmed dönemindeki şeyhüslâmlık görevi ile beraber II. Bâyezid Medresesi'ndeki müderrislik görevi de sona erdi.

II. Ahmed tahta geçtiğinde Ali Efendi'yi Edirne'ye davet ederek onu IV. Mehmed döneminde gösterdiği dürüstlük ve şer'î prensiplerine göre devlete hizmet etmesinden dolayı yeniden şeyhüslâmlık makamına tayin etti. Ancak Ali Efendi'nin bu ikinci şeyhüslâmlık görevi sadece kırk gün sürdü. 19 Nisan 1692 tarihinde vefat eden Ali Efendi'nin mezarı Edirne'de Zehrimâr Camii hazîresinde yer almaktadır. Şeyhüslâm Ali Efendi, aynı zamanda tarikatla ilgilendiğinden dolayı "mecmau'l-bahreyn" (iki denizin birleştiği yer) sıfatıyla da anılmıştır.¹⁷²⁴

Eserleri: II. Bâyezid Medresesi'nin 35. müderrisi olan Şeyhüslâm Çatalcalı Ali Efendi'nin en önemli eseri 12 yıldan fazla kaldığı şeyhüslâmlık görevinde verdiği fetvaları içeren *Fetâvâ-yı Ali Efendi* adlı eseridir.¹⁷²⁵

¹⁷²⁴ İpşirli, M. (1993f). **a.g.m.** s. 234, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 91

¹⁷²⁵ İpşirli, M. (1993f). **a.g.m.** s. 234, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 91

f. Yenişehirli Abdullah Efendi: Lâle Dönemi'nin meşhur şeyhülislâmı olan Abdullah Efendi'nin doğum tarihi bilinmemektedir. İlk tahsilini doğum yeri olan Yenişehir'de aldıktan sonra İstanbul'a gelerek medrese tahsilini burada tamamladı. Ardından müderris olarak farklı medreselerde görev alarak mesleğinde Süleymaniye Dârülhadis müderrisliğine kadar yükseldi. Daha sonra kadılık görevine geçerek fetva emaneti, Halep ve Bursa kadılığı görevlerini üstlendi. İstanbul kadılığı pâyesi ile 1715 yılında ordu kadısı olarak Mora seferine katıldı. Ardından Anadolu kazaskerliği görevine getirildi. Bu görevinden azledildikten bir müddet sonra kendisine Rumeli kazaskerliği pâyesi verildi. 7 Mayıs 1718 tarihinde yakın dostu olan Sadâret Kaymakâmı Damad İbrâhim Paşa'nın tavsiyesi ve desteği ile şeyhülislâmlık makamı ile beraber II. Bâyezid Medresesi'nin müderrislik görevine tayin edildi.¹⁷²⁶

Şeyhülislâmların görevlerinden azledilme durumlarının çok sık yaşandığı 18. yüzyılda Abdullah Efendi'nin şeyhülislâmlık görevinde 12 yılı aşkın bir süre kalması bir başarı olarak görülmektedir.¹⁷²⁷ Lâle Devri'nin kültür faaliyetlerinde önemli katkısı oldu. Özellikle matbaanın kurulması ve dinî olmayan eserlerin basılabileceğine dair 1727 yılında verdiği fetva kültürel alanda yeni bir gelişmenin önünü açtı.¹⁷²⁸

Şeyhülislâm Abdullah Efendi, Patrona Halil İsyanı'nda isyancıların toplandığı ihtilâl meclisinde daha önce beraber olduğu kişileri kötölemesi ve kendisinin yaşlı ve sıkıntıya katlanacak durumda olmadığını söyleyerek isyancılardan affını istemesi kendisi adına bir zafiyet olarak değerlendirilerek III. Ahmed tarafından 30 Eylül 1730 tarihinde şeyhülislâmlık görevinden azledildi. Şeyhülislâmlıkla beraber II. Bâyezid Medresesi'ndeki müderrislik görevi de sona eren Abdullah Efendi 1743 yılında vefat etti. Naaşı Kanlıca'da İskender Paşa Cami hazîresinde defnedildi.¹⁷²⁹

¹⁷²⁶ *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 507-508, Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. C. VI., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 467, Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 117, İpşirli, M. (1988). "Abdullah Efendi, Yenişehirli". *DİA*, C. 1, İstanbul, s. 100, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 96-97

¹⁷²⁷ İpşirli, M. (1988). **a.g.m.** s. 100

¹⁷²⁸ Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 97

¹⁷²⁹ İpşirli, M. (1988). **a.g.m.** s. 100-101, Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 117-118, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 98-99, Uzunçarşılı, İ. H. (1988). **a.g.e.** s. 467

Eserleri: On iki yıldan fazla kalmış olduğu şeyhülislâmlık görevinde vermiş olduğu fetvaları içeren *Behcetü'l-fetâvâ*¹⁷³⁰ ve *Mir'at Hâşiyesi* adlı eserler Abdullah Efendi'nin en önemli eserleridir¹⁷³¹

g. Hâlidefendizâde Mehmed Cemâleddin Efendi: 1848 yılında İstanbul'da doğan Mehmed Cemâleddin Efendi, kazasker Hâlid Efendi'nin oğlu ve II. Mahmud döneminde kazaskerlik görevinde bulunan Şeyh Yûsuf Efendi'nin torunudur. İlk eğitimini mahalle mektebinden aldıktan sonra babasından ve özel hocalardan ders alarak eğitimini tamamladı.¹⁷³² 1866 yılında Kanavî Mehmed Efendi Dershânesinden İptida-i Hâric rütbesini alınca İstanbul müderrisliğiyle meslek hayatına başladı. 1871 yılında Hareket Hâric rütbesini almaya hak kazandı. Yine söz konusu yılda daha 24 yaşında iken Meşihat Dairesi Kâtipliği'ne tayin edildi. İki ay sonra da mektupçu yardımcılığına ve ardından İptida-i Dâhil rütbesine ulaştı. 1872 yılında Hareket Dâhil rütbesini aldı ve aynı yıl içinde Adliye Nezâreti Birinci Ceza Mahkemesi yazı işleri yardımcılığına getirilen Mehmed Cemâleddin Efendi üç yıl sonra da aynı mahkemede kalem müdürlüğü görevine atandı. 1876 yılında İstanbul Ceza Mahkemesi Şube Mümeyyizliği'ne ve ardından Temyiz Mahkemesi Mümeyyizliği'ne getirildi. 1877 yılında Meşihat Dairesi mektupçuluğuna tayin edildi ve rütbesi önce Musile-i Süleymaniye pâyesine kısa süre sonra da Sahn-ı Seman'a yükseltildi.

Mehmed Cemâleddin Efendi, Mahrec rütbesini aldıktan sonra, 1878 yılında Bilâd-ı Hamse Mevliyeti ve Haremeyn pâyesine ulaştı. Daha sonra İstanbul Kadılığı (1884) ardında Anadolu (1888) ve Rumeli Kazaskerliği görevine getirildi.¹⁷³³ II. Abdülhamit tarafından 4 Eylül 1891 tarihinde şeyhülislâm olarak tayin edildi. Osmanlı şeyhülislâmları içerisinde Zenbilli Ali Efendi'den sonra şeyhülislâmlık makamında en uzun süre (17 yıl 5 ay ve 2 gün) kalan Mehmed Cemâleddin Efendi, II. Abdülhamid'in îtimadını ve takdirini kazandı. Her Cuma II. Abdülhamid'in Cuma selâmlığında ona eşlik eder ve padişah da her Cuma çıkışında Şeyhülislâm Efendiye 1.000 altın ihsanda bulunurdu.¹⁷³⁴ Padişah 21 Temmuz 1905'te Cuma selâmlığında uğradığı suikasttan Mehmed Cemâleddin Efendi ile yaptığı

¹⁷³⁰ İpşirli, M. (1988). **a.g.m.** s. 100-101, Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 117-118, Akgündüz, M. (2002). **a.g.e.** s. 98-99, Uzunçarşılı, İ. H. (1988). **a.g.e.** s. 467

¹⁷³¹ Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 118

¹⁷³² Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 218, *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 617

¹⁷³³ Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 218-219, *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 617-619, İpşirli, M. (1993g). "Cemâleddin Efendi, Hâlidefendizâde". *DİA.*, C. 7, İstanbul, s. 309

¹⁷³⁴ Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 219

birkaç dakikalık sohbet sayesinde sağ kurtuldu. Bu durum Şeyhülislâm Efendi'nin, II. Abdülhamid nezdindeki itibarını daha da artırdı.

Mehmed Cemâleddin Efendi, hükümetin bir üyesi olarak sadece kendi yetkisinde olan Meşihat-ı İslâmiyye Dairesi'ni ilgilendiren konularla ilgilenmekle kalmamış aynı zamanda ülkenin diğer meseleleriyle de ilgilenmişti. Ülke ekonomisinin oldukça kötü olduğu bir dönemde hükümetin ekonomik kararlarına karşı çıkmıştı. Hükümetin almış olduğu kararlara ilişkin II. Abdülhamid'e şeyhülislâmın onayı olmayan kararları imzalamayacağını bildirmesiyle de Şeyhülislâm Efendi, padişahın tam desteğini almıştı. Yine ülkenin en zorlu dönemlerinden biri olan Balkan savaşlarında kolera salgınıyla askerlerin kırıldığı bir sırada onların bakımı için uygun yerlerin bulunamaması üzerine şehremini Cemil Paşa bazı camilerin askerlerin bakımı için kullanılmasını teklif etti. Ancak bu teklife dönemin Evkâf Nâzırı Ziyâ Paşa şiddetle karşı çıkmıştı. Bunun üzerine Mehmed Cemâleddin Efendi gerekirse bütün camilerin yaralı ve hasta askerlere tahsisi için fetva verebileceğini söyleyerek Ziyâ Paşa'nın tutumuna karşı durmuştu. Nitekim Şeyhülislâm'ın bu duruşu sayesinde bazı camiler koleralı askerler için tahsis edilmişti.¹⁷³⁵

Mehmed Cemâleddin Efendi, 14 Şubat 1909 tarihinde kabine değişikliği sırasında görevinden istifa etmek istedi. Ancak II. Abdülhamid eğer kendi yerine bir halef gösterirse istifasını kabul edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Cemâleddin Efendi kendisine halef olarak Mehmed Ziyâeddin Efendi'yi önerdi ve görevinden ayrıldı. Ancak Mehmed Cemâleddin Efendi 22 Temmuz 1912 tarihinde tekrar şeyhülislâmlığa getirildi. Bu ikinci kez gelişinden sonra altı ay gibi bir süre şeyhülislâmlık makamında kalan Mehmed Cemâleddin Efendi, ittihatçılarla anlaşamadı. 1913 Bâbîâli Baskı'nından sonra siyasi ve idari hayattan tamamen çekildi. İttihatçılara karşı açıkça muhalefet ettiğinden dolayı İstanbul'da kalması uygun görülmedi ve bu nedenle bir süreliğine Fransa'ya gitti. Burada altı ay kaldıktan sonra Mısır'ın Remle kasabasına yerleşti. Burada memleket hasreti çeken Mehmed Cemâleddin Efendi 4 Nisan 1919 tarihinde vefat etti. Vasiyeti üzerine naaşı İstanbul'a getirilerek Fatih Otlukçu Yokuşu'nda yaptırmış olduğu aile mezarlığına defnedildi. Mezarı daha sonra buradan Edirnekapı Şehitliği'ne nakledildi.¹⁷³⁶

¹⁷³⁵ İpşirli, M. (1993g), **a.g.m.** s. 310

¹⁷³⁶ İpşirli, M. (1993g), **a.g.m.** s. 310, Altunsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 219-220

Eserleri: Mehmed Cemâleddin Efendi'nin *Hâtırat-ı Siyâsiye* adlı bir eseri bulunmaktadır. Bu eser 1909-1913 yıllarına ait hatıralarını içermektedir.¹⁷³⁷

5.1.1.2.2. Eğitim programı ve okutulan kitaplar

Müdürlüğünü '*reisu'l-ulemâ*'nın yaptığı II. Bâyezid Medresesi'nde ifa edilen eğitim faaliyetleri söz konusu olduğunda cevaplandırılması gereken çok önemli iki soru öne çıkmaktadır: Medresede ne tür bir eğitim programı uygulanmakta ve bu program kapsamında hangi derslere yer verilmekteydi? Medresenin akademik faaliyetleri ile ilgili önemli birçok detay aslında bu iki soruda saklıdır. Normalde birer vakıf müessesesi olan medreselerin eğitim programları ve bu program çerçevesinde okutulacak kitaplar ve işlenecek derslerle ilgili şartlar o medreselerin kurucuları tarafından tanzim edilen vakfiyelerde belirtilirdi.¹⁷³⁸ Ancak daha önce de ifade edildiği gibi külliye'nin mevcut vakfiyelerinde gerek medresenin işleyişi gerekse eğitim faaliyetleri kapsamında uygulanacak program ve okutulması gereken kitaplar ile ilgili kurucusu II. Bâyezid tarafından konulmuş herhangi bir şarta rastlanmamıştır. Ayrıca külliye'nin ulaşılabilen diğer kayıtları arasında da bahsi geçen konu ile ilgili bizzat II. Bâyezid tarafından belirlenmiş herhangi hususa yer verilmemiştir.

II. Bâyezid Medresesi'ndeki akademik faaliyetler kapsamında uygulanan program ve okutulan kitaplar hakkında doğrudan bilgi veren herhangi bir kaynağa rastlanmasa da dönemin medreselerindeki genel uygulamalardan yola çıkarak söz konusu hususlarla ilgili bir kanaat oluşturmak mümkündür. Zira müdürlüğünü şeyhülislâmların yapmış olduğu bu medresedeki akademik programın şekil ve içerik olarak ülkenin diğer medreselerinde uygulanmış olan akademik programlardan bir farklılık gösterdiği düşünülemez. Kaldı ki, yukarıdaki biyografik bilgilerden de anlaşıldığı üzere II. Bâyezid Medresesi'nin müdürlüğüne atanan şeyhülislâm müderrisler en alt dereceli medreseden en üst olan Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreselerine kadar Osmanlı medrese hiyerarşisinin her kademesinde müdürlük yapmış mesleki açıdan son derece deneyimli kişilerdi. Dolayısıyla bu kişilerin daha önceki deneyimlerinde uyguladıkları akademik programları, müdürlüğünü üstlendikleri II. Bâyezid Medresesi'nde de takriben aynı şekilde uygulamış olabilecekleri varsayılmaktadır. Öyleyse bu medresede hangi derslerin verildiği ve ne tür kitapların

¹⁷³⁷ İpşirli, M. (1993g). **a.g.m.** s. 310, Altınsu, A. (1972). **a.g.e.** s. 220

¹⁷³⁸ Atay, H. (2018). **a.g.e.** s. 100

okutulduğu yönündeki soruların cevaplarını genel olarak dönemin medreselerinde verilmiş olan dersler ve bu derslerde faydalanılmış olan kaynaklarda aramak gerekir.

Osmanlı medreselerinde işlenen konular genelde dinî ağırlıklı olsa da tahsil edilen bütün ilimler aklî ve naklî olmak üzere ikiye ayrılırdı.¹⁷³⁹ Yapılan bu tasnife göre naklî (şer'î/dinî) ilimler Tefsir, Hadis, Hadis Usûlü, Fıkıh, Fıkıh Usûlü ve Akaid derslerinden oluşurken Aklî ilimler de Kelâm, Mantık, Belgât, Hey'et, Hesap ve Hendese, Felsefe, Sarf ve Nahiv derslerinden oluşmaktaydı.

Konu ile ilgili kaynakların sınırlı olmasından dolayı Osmanlı medreselerinde okutulan ders ve kitapların uygulanan aşamalar kapsamında tam olarak nasıl bir tasnife tabi tutulduğu bilinmese de bazı vakfiye, kanunnâme, icâzetnâme ve biyografilerin verdiği bilgiler bu medreselerde okutulmuş olan ders ve kitaplar konusunda bir tespit yapmayı mümkün kılmaktadır.¹⁷⁴⁰ Söz konusu kaynaklardan Osmanlı medreselerinde derecelerine göre okutulmuş olan ders ve kitaplar aşağıdaki 1 no'lu çizelgeye aktarılmıştır.

¹⁷³⁹ Unan, F. (2003). **a.g.e.** s. 338

¹⁷⁴⁰ Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 120, İzgi, C. (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim*. İz Yayıncılık, İstanbul, s. 67-69, İhsanoğlu, E. (1999). **a.g.m.** s. 245, Kılıç, Ü. (2012). **a.g.m.** s. 292

Çizelge 5.1. Osmanlı medreselerinde okutulan ders ve kitaplar¹⁷⁴¹

Medrese Derecesi	Ders Adı	Dersin Kaynakları
Yirmili	Belâgat	Mutavvel
	Kelâm	Hâşiye-i Tecrid
	Fıkıh	Şerh-i Ferâiz
	Sarf	Emsile, Binâ, Maksut
	Nahiv	Avâmil, İzhar, Kâfiye
	Akâid-i Kelâm	Şerh-i Tevâli, Metâlî
	Usûl-i Fıkıh	Telvihi
Otuzlu	Kelâm	Hâşiye-i Tecrid
	Belâgat, Maânî	Şerh-i Miftah
	Fıkıh, Usûl-i Fıkıh	Tenkih ve Tavzih
	Hadis	Mesâbih, Buharî, Müslim
Kırıklı	Belâgat	Miftâh-ul Ulûm
	Usûl-i Fıkıh	Tavzih (Teftezânî)
	Fıkıh	Sadru's-Şeria, Meşârik
	Hadis	Mesâbih
Hariç Elli	Fıkıh	Hidâye
	Kelâm	Şerh-i Mevâkif
	Hadis	Mesâbih, Buharî, Müslim
Dâhil Elli	Fıkıh	Hidâye
	Usûl-i Fıkıh	Telvihi
	Hadis	Buharî
	Tefsir	Keşşaf, Beyzâvî
Sahn-ı Seman	Fıkıh	Hidâye
	Usûl-i Fıkıh	Telvihi
	Hadis	Buharî
	Tefsir	Keşşaf, Beyzâvî
	Akâid	Şerf-i Adûd
Altmışlı	Fıkıh	Hidâye ve Şerh-i Ferâiz
	Usûl-i Fıkıh	Telvihi
	Hadis	Buharî
	Tefsir	Keşşaf
	Kelâm	Şerh-i Mevâkif

Osmanlı medreselerinden çizelgedeki ders ve bu derslerde işlenen kaynak kitaplar dışında başka aklî ve fennî ilimler de okutulmuştu.¹⁷⁴² Çizelgede yer alan derslerin kapsadığı konular en alt dereceli medreselerde özet şekilde işlenirken daha üst dereceli medreselerde daha detaylı bir şekilde işlenmekteydi.¹⁷⁴³

Üstteki çizelgede konulan derecelendirme sistemine göre Osmanlı medreselerinde verilen dersler ve okutulan kitaplarla ilgili yer alan bilgiler aynı zamanda II. Bâyezid Medresesi'nde okutulmuş olan ders ve kitaplar konusunda da önemli bilgiler sunmaktadır. II. Bâyezid Medresesi yüksek dereceli medreseler arasında yer almaktaydı. Dolayısıyla

¹⁷⁴¹ Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 120-126, Akyüz, Y. (1999). **a.g.e.** s. 59, Kazıcı, Z. (2016). **a.g.e.** s. 115-118, Uzunçarşılı, İ. H. (2014). **a.g.e.** s. 29-36

¹⁷⁴² Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 126-127

¹⁷⁴³ Uzunçarşılı, İ. H. (2014). **a.g.e.** s. 47

çizelgedeki yüksek dereceli medreselerle ilgili bilgilere bakarak bu medresede akademik faaliyetler kapsamında genel olarak hangi derslerin işlendiği ve bu derslerde ne tür kaynakların kullanıldığı ile ilgili genel bir tespit yapmak mümkündür. Buna göre II. Bâyezid Medresesi'nde de yüksek bir olasılıkla üst dereceli medreselerde verilen Hadis, Tefsir, Kelâm, Akâid Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh'tan oluşan bir ders programı uygulandığı anlaşılmaktadır. Ancak, Fatih Sultan Mehmed dönemine ait olduğu ileri sürülen “Kânûn-nâme-i Talebe-i Ulûm” veya “Kânûn-ı Örfiyye-i Osmâniyye” adlı bir tâlimatnâme'ye göre yüksek dereceli medrese müderrisleri uygun görürlerse farklı bir kitabı okutmaya yetkili idiler.¹⁷⁴⁴ Bu durum II. Bâyezid Medresesi'nde söz konusu kitaplar dışında müderrisin inisiyatifine bağlı olarak başka kitapların okutulmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Mevcut bilgiler II. Bâyezid Medresesi'ne gelen bir öğrencinin en az ‘kırklı medrese’ derecesinde bir eğitim seviyesine sahip olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu bilgilerden burada icazetnâme alabilmek için öğrencinin ihtiyaç duyduğu eğitim süresine ilişkin bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir. Zira Osmanlı'daki medrese sistemine göre her bir eğitim aşaması için belirlenmiş olan kitapları okumak ve öğrenmekle bir üst aşamaya geçilirdi. Dolayısıyla dönemin tüm medreselerinde olduğu gibi II. Bâyezid Medresesi'nde de eğitimin bir üst seviyesine geçilmesindeki süre hoca ve talebelerin gayretlerine bağlı olarak kişiden kişiye değişkenlik gösterebilmekteydi.¹⁷⁴⁵

Ancak 1914 yılında İstanbul medreseleri için yapılan ıslahatlar sonucunda II. Bâyezid Medresesi'nin eğitim programı ve süresi belli bir netliğe kavuşturuldu. Bu ıslahatla beraber İstanbul'da bulunan 184 medrese içerisinde eğitim için elverişli seksen bir medrese Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi olarak tek bir isim altında toplandı.¹⁷⁴⁶ Kuruluş nizamnâmesinin 2. maddesine göre Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi; tâlî kısım-ı evvel, tâlî kısım-ı sâni ve âlî olmak üzere üç kısma ayrılmış ve her kısmın eğitim süresi de dörder yıl olarak tayin edilmişti.¹⁷⁴⁷ Bu tasnif sonucunda II. Bâyezid Medresesi, medresenin âlî sınıfında yer almıştı. Ayrıca Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin her bir kısmı için ders programları ve saatleri de belirlenmişti.¹⁷⁴⁸ II. Bâyezid Medresesi'nin de içinde bulunduğu

¹⁷⁴⁴ Atay, H. (2018). *a.g.e.* s. 104-105, Unan, F. (2003). *a.g.e.* s. 340

¹⁷⁴⁵ Baltacı, C. (2005). *a.g.e.* s. 121, Ergin, O. (1977). *a.g.e.* s. 99

¹⁷⁴⁶ Kütükoğlu, M. S. (1993). “Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi”. *DİA*, C. 8, İstanbul, s. 507

¹⁷⁴⁷ *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 657

¹⁷⁴⁸ *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 664

âli sınıfındaki medreseler için belirlenen ders programı aşağıdaki 2 no'lu çizelgede gösterildiği gibidir.¹⁷⁴⁹

Çizelge 5.2. Dârü'l-Hilâfet'l-Aliyye Medresesi'nin âli sınıfına ait ders programı

Dârü'l-Hilâfet'l-Aliyye Medresesi'nin Kısım-ı Âlisinde Tedris Olunacak Ulûm ve Fünûnu Hâvî Cedveldir.	
Tefsir-i Şerîf	-
Hadîs-i Şerîf	Usûl-i hadîs ile berâber
İlmi-i Fıkıh	Târîh-i ilmi ile berâber
Usûl-ı Fıkıh	-
Hilâfiyat	
İlm-i Kelâm	Târîh-i ilmi kelâm ile berâber
Felsefe	Rûh, ahlâk, mâ-ba'de't-tabi'ai târîh-i felsefe, felsefe-i İslâmiyye
Edebiyyât-ı Arabiyye	
Hukuk ve Kavânin	

Yapılan ıslahat sonucunda Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin kuruluşu ilkin olumlu bir gelişme olarak görülse de medresenin kuruluş yıllarında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi medreseden beklenen etkiyi yaratmamıştır. Zira savaş dört yıl gibi uzun bir süre devam etmiş ve on altı yaşındaki gençler de cepheye gönderilmişti. Haliyle bu durum Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin eğitecek genç nüfus bulmasını zorlaştırmıştı. Dolayısıyla söz konusu ıslahattan beklenen sonucun alınmaması üzerine 1917 yılında kısmen eski medrese sistemine geri dönmüştü.¹⁷⁵⁰

5.1.1.2.3. Eğitim ve tatil günleri

II. Bâyezid Medresesi'ndeki eğitim ve tatil günlerine ilişkin doğrudan bilgi veren herhangi bir kaynağa ulaşılamamıştır. Ancak bu medresede söz konusu hususla ilgili uygulanan takvimin Osmanlı Devleti'ndeki diğer medreselerin takip ettikleri takvimden farklı olmadığı düşünülmektedir. 15. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı medreselerinde uygulanan haftalık eğitim takvimi beş günlük eğitim ve iki günlük (Salı ve Cuma) tatil şeklinde uygulanmaktaydı.¹⁷⁵¹ Bu takvim İbrahim Hakkı'nın bir mısrasına “Her hafta beş gün tahsil edersin, Cuma ve Salı tatil edersin”¹⁷⁵² şeklinde yansımıştı. Ancak daha sonra Molla Fenarî, medresede okutulan ders kitaplarına ait nüsha sayısının yetersizliğini gerekçe

¹⁷⁴⁹ *İlmiyye Sâlnâmesi*. s. 661

¹⁷⁵⁰ Kütükoğlu, M. S. (1993). *a.g.m.* s. 508

¹⁷⁵¹ Baltacı, C. (2005). *a.g.e.* s. 128

¹⁷⁵² Özyılmaz, Ö. (2002). *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 80

göstererek bu kitapların istinsahı için medreselerin haftalık tatil günlerine pazartesi gününü de eklemişti.¹⁷⁵³ Medresede dersler sabah ve ikindi namazlarından sonra günde iki kez yapılmaktaydı. Bir günlük ders sayısı 15. yüzyılda dört iken 16. yüzyılda bir ders daha ilave edilerek bu sayı beşe çıkarılmıştı.¹⁷⁵⁴

Medreselerde bir eğitim dönemini ifade eden yıllık eğitim takvimi de Müslümanlar açısından kutsal sayılan ay ve günlere göre şekillenmişti. Buna göre Ramazan ve kurban bayramlarının yanı sıra kutsal sayılan kandil günlerinde de medreseler tatil edilirdi. Dokuz aylık periyodlar şeklinde belirlenen eğitim dönemlerinden sonra medreselerdeki bir yıllık eğitim tamamlanır ve üç aylık bir tatile girilirdi. Bu üç aylık tatil “şuhûr-i selâse” denilen Receb, Şaban ve Ramazan aylarında yapılırdı. Dolayısıyla Receb ayı başlarında başlayan tatil Şevval ayında sona erer ve yeni bir eğitim dönemine geçilirdi.¹⁷⁵⁵

Medreselerdeki bu yıllık tatiller verimli bir şekilde değerlendirilirdi. Başta Ramazan ayı olmak üzere bu üç aylık tatilde medrese müderris ve talebeleri bir taraftan şehir, kasaba ve köyleri gezerek camilerde vaaz verir, Kur’ân okur ve dini konularda halkı irşat ederken diğer taraftan da halkın sorularını cevaplandırır ve çocukların eğitimine yardımcı olurlardı. Müderris ve talebeler tarafından sunulan bu hizmet “cerre çıkmak” olarak tabir edilmiş ve bunun karşılığında halktan maddi destek alınmıştır. Maddi durumu yetersiz olan talebeler “cer akçesi” ya da “zekât akçesi” olarak adlandırılan bu maddi destekler sayesinde yıllık geçimlerini sağlarlardı.¹⁷⁵⁶

Sonuç olarak, II. Bâyezid Medresesi’nin Osmanlı medreselerinde uygulanmış olan bu akademik takvim dışında bir takvim oluşturma ihtimâli bulunmamaktadır. Dolayısıyla diğerlerinde olduğu gibi II. Bâyezid Medresesi’nde de bir dönemlik akademik takvim dokuz aylık eğitim ve üç aylık tatil, haftalık periyodlar da ise dört günlük eğitim ve üç günlük tatil şeklinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

¹⁷⁵³ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. **a.g.e.** s. 62, İpşirli, M. (2021). **a.g.e.** s. 336, İpşirli, M. (2003). **a.g.m.** s. 331, Unan, F. (2003). **a.g.e.** s. 352, Baysun, M. C. (1979). “Osmanlı Devri Medreseleri”. **İA.**, C. 8, MEB. İstanbul, s. 76

¹⁷⁵⁴ Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 128

¹⁷⁵⁵ Hızlı, M. (2002). “Osmanlı Klasik Döneminde Medrese”. **Türkler**, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 801

¹⁷⁵⁶ İpşirli, M. (1993h). “Cer”. **DİA.**, C. 7, İstanbul, s. 388

5.1.1.2.4. Eğitim ve öğretim metodu

Mevcut kaynaklarda II. Bâyezid Medresesi'ndeki eğitim faaliyetlerinde nasıl bir metot izlenmiş olduğuna dair kayda değer bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda da en doğru referans yine Osmanlı medreseleridir. Çünkü daha önce de değinildiği gibi II. Bâyezid Medresesi'ne atanan şeyhülislâm müderrisler eriştikleri mesleki olgunluğu biraz da Osmanlı medreselerinin her kademesinde yaptıkları müderrislik görevi sayesinde gerçekleştirmişlerdi. Dolayısıyla bu şeyhülislâm müderrislerin, II. Bâyezid Medresesi'nde uyguladıkları eğitim metodunun meslek hayatlarının önceki dönemlerinde uygulamış oldukları metotla aynı olduğu varsayılmaktadır.

Kaynaklar Osmanlı medreselerinde uygulanmış olan eğitim metodunun genel olarak tûmdengelim bir metot olduğuna işaret etmektedir. Bu metot naslara ve otoritelere dayandırılır ve konular da bunlara dayanılarak açıklanırdı. Tûmdengelim metodu medreselerin ilk dönemlerinde ezberci bir anlayışı esas almıştı. Bu nedenle ilk önce Kur'ân ezberlemek ve mümkün olduğu kadar çok sayıda hadis öğrenmek gerekmektedir. Daha sonra hocanın okutacağı metni talebeye yazdırması anlamına gelen imlâ metodu gelişmeye başladı. Bu metot Kur'ân dersleri dışında diğer derslerde de uygulanmaktaydı. Not tutturma yöntemine ek olarak zamanla şer ve izah metodu da geliştirilmişti. Ancak daha ileriki zamanlarda medreselerde okutulan kitap nüshalarının çoğaltılıp talebelerin erişimine sunulmasıyla birlikte artık eskisi kadar not tutmaya gerek duyulmamıştı. Böylece hoca sadece gerekli gördüğü bazı durumlarda talebelere notlar yazdırırdı. Kitap nüshalarının çoğalması sonucu derslerin işleniş biçiminde de bazı değişikliklere yol açmıştı. Buna göre derslerde okutulacak metinler bir talebeye yüksek sesle okutulur ve bu esnada müderris bir taraftan izahlarda bulunurken bir taraftan da metin üzerinde düzeltmeler yapardı.¹⁷⁵⁷

Medreselerde eğitimin verimliliğini arttıran araçlardan biri de münazaraydı. Yapılan bu münazaralarda konular belirlenir ve müderrisin hakemliğinde talebeler arasında tartışmaya açılırdı. Talebeler yaklaşık bir saat sürecek olan bu münazara derslerine günler öncesinden hazırlık yapmaya başlardı.¹⁷⁵⁸ Medrese derslerinde uygulanan bir başka

¹⁷⁵⁷ Taşdemirci, E. (1989). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Medreseler". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Kayseri, s. 527, Şanal, M. (2003). "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 14, Kayseri, s. 156

¹⁷⁵⁸ Baysun, M. C. (1979). *a.g.m.* s. 76

yöntem de soru-cevap yöntemi idi. Müderris talebelere soru sorup cevabını beklediği gibi talebeler de belirli bir nizama göre müderrise soru sorabilirlerdi. Ayrıca belirli günlerde camilerde halka açık soru-cevap şeklinde toplantılar da düzenlenirdi.¹⁷⁵⁹ Osmanlı medreselerinde yaygın olarak uygulanan bu eğitim metotlarının II. Bâyezid Medresesi'nde de uygulanmış olduğu söylenebilir.

5.1.2. Yaygın Öğretim

Hız. Muhammed tarafından söylenen “Beşikten mezara kadar ilim tahsil ediniz” sözü İslam medeniyetinin yaygın eğitime verdiği önemin en açık ifadesidir. Bu bağlamda Osmanlı eğitim sisteminde örgün eğitim kurumları dışında çeşitli kurumlar vasıtasıyla da her yaş ve seviyedeki insanlara yönelik yaygın eğitim verilmekteydi. Örgün eğitim fırsatı bulamayanlar bu sayede çeşitli konularda eğitim alma fırsatı bulmaktaydılar. Örgün eğitimin yanı sıra yaygın eğitimin gerçekleştiği yerlerden biri de II. Bâyezid Külliyesi idi. Yaygın eğitim veren külliyenin hizmet birimleri ve daha sonra külliyenin bir parçası haline dönen sahaflar çarşısındaki yaygın eğitim faaliyetleri aşağıda yer verilen ilgili başlıklar altında değerlendirilecektir.

5.1.2.1. Cami

Sosyal mekânların başında yer alan camiler yaygın eğitimin en önemli merkezi konumundaydılar. Dini eğitimin temel konularından olan iman, ibadet ve ahlak halka verilen yaygın eğitimin temelini oluşturmaktaydı. Haliyle bu konularla ilgili en kapsamlı eğitim faaliyetleri camilerde yapılırdı.¹⁷⁶⁰ Bu eğitimler mihrap, minber ve vaaz kürsüsünden veya camilerin muhtelif yerlerinde geçici olarak kurulan kürsülerden halka ve isteklilere yapılmaktaydı.¹⁷⁶¹ Yapılan bu eğitimlerle camiler toplumda manevi etkileşim, sosyal bütünleşme ve ortak bir kimliğin oluşumunda oldukça önemli bir sosyal misyonu gerçekleştirmişlerdi. Bu misyonun gerçekleştirilmesi hususunda medrese eğitim kurumlarının yaptıkları katkıların önemi tartışılmazdır. Zira camilerdeki halka açık dersler yukarıda da belirtildiği üzere zaman zaman medreselerin müderris ve öğrencileri tarafından verilmekteydi. Bunun yanı sıra medreselerdeki yıllık tatillerde müderris ve talebeler ülkenin her bir tarafına dağılmakta ve gittikleri şehir, kasaba ve köy camilerinde görmüş oldukları

¹⁷⁵⁹ Taşdemirci, E. (1989). **a.g.m.** s. 527, Şanal, M. (2003). **a.g.m.** s. 157

¹⁷⁶⁰ Doğan, R. (1999a). **a.g.m.** s. 491

¹⁷⁶¹ Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 27

eğitimi halka yaymaktaydılar. Medresede üretilen bilgiler böylece en merkezi şehirden en ücra köye kadar ülkenin her yerindeki halka aktarılmaktaydı. Bu durum özellikle okur-yazar olmayan kesimlerde ortak bir sözlü kültür oluşturmakta ve bu da sosyal dayanışma, bütünleşme ve ortak bir kimlik oluşturma noktasında önemli katkılar sunmaktaydı.¹⁷⁶²

II. Bâyezid Camii de Osmanlı Devleti'nde yaygın öğretim noktasında camilere yüklenen bu misyon kapsamında gösterdiği faaliyetlerle asırlar boyunca üzerine düşeni yerine getirmeye çalışmıştır. Ancak bu caminin İstanbul'un merkezi bir yerinde kurulmuş olan II. Bâyezid Külliyesi'nin temel unsuru olması ona ayrı bir ehemmiyet atfetmekte ve bu sayede onu her kesimden halkın bir araya gelerek oluşturduğu çok daha büyük kitlerle buluşturmaktaydı. Nitekim bu durum ülkeye gelen yabancı seyyahların dikkatinden de kaçmamıştır.¹⁷⁶³

Bilindiği üzere camilerde yapılan yaygın eğitimin en önemli araçları hutbe ve vaazlardı. Bu hutbe ve vaazlarda genellikle siyasi otoritenin iradesi doğrultusunda belirlenen gündemler ele alınmakta ve mevcut otoritenin lehine yorumlanıp halka aktarılmaktaydı.¹⁷⁶⁴ Dolayısıyla bu noktada II. Bâyezid Camii'ne daha büyük bir sorumluluk düşmekteydi. Zira burada dini konuların yanı sıra her dönemin siyasi konjonktürüne göre oluşan gündeme uygun konu belirlemek ve bunu siyasi otoritenin isteği doğrultusunda geniş kitlelere ulaştırmak ayrı bir dikkat ve gayret gerektirmekteydi. Yaygın eğitim kapsamında camide ayrıca dersiâm unvanını alan müderrisler aracılığıyla halka açık ve toplu dersler yapılmaktaydı. Bu dersler II. Bâyezid Camii'nde dönemin önemli âlimleri tarafından verilmekteydi.¹⁷⁶⁵

5.1.2.2. Kütüphane

Dönemin yaygın eğitim merkezlerinden biri de kütüphanelerdi. Kütüphaneler bir taraftan cemiyetin okuma ihtiyacını karşılarken diğer taraftan da buradaki hâfız-ı kütüpler aracılığıyla eğitim hizmeti sunmaktaydı.¹⁷⁶⁶ Daha önce de değinildiği gibi II. Bâyezid Külliyesi'nin ilk evrelerinde kütüphanecilik faaliyeti cami ve medrese bünyesinde

¹⁷⁶² Yediyıldız, B. (1984a). **a.g.m.** s. 36

¹⁷⁶³ Reyhanlı, T. (1983). *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyıla İstanbul'da Hayat (1582-1599)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 37

¹⁷⁶⁴ Doğan, R. (1999a). **a.g.m.** s. 491, Doğan, R. (1999b), **a.g.m.** s. 258

¹⁷⁶⁵ Bkz. Bkz. IV. Bölüm, Dersiâm

¹⁷⁶⁶ Baltacı, C. (2002). **a.g.m.** s. 838

yürütölmekteydi. Ancak daha sonra külliye bünyesinde Şeyhülişlâm Veliyyüddin Efendi ilk müstakil kütüphaneyi kurmuş ve böylece dönemin koşullarına göre oldukça zengin ve donanımlı bir kütüphaneyi halkın kullanımına sunmuştu. Bu kütüphaneye tayin edilen liyakat sahibi hâfız-ı kütüpler ilk devlet kütüphanesi olan *Kütübthane-i Umûmî-i Osmanî*’nin kuruluşuna kadar geçen bir asrı aşkın bir zamanda külliye bünyesinde kütüphanecilik ve yaygın eğitim faaliyetleri kapsamında çok önemli hizmetler icra etmişlerdi.

1884 yılında külliye bünyesinde ilk kez bir devlet kütüphanesi kurularak kütüphanecilik alanında önemli bir adım atılmıştı. Milli kütüphanenin kuruluşu aynı zamanda daha çok bilgi ve eğitime erişim olanağı demekti. Birçok alanla ilgili sahip olduğu derin bilgisıyla adeta her soruya cevap veren; bu bilgisinden yerli ve yabancı çok sayıda insanın faydalandığı kütüphanenin hâfız-ı kütübü İsmail Saib Sencer halk arasında “ayaklı kütüphane”¹⁷⁶⁷ lakabıyla nam salmıştı. İsmail Saib Efendi bu özelliğiyle İsmail Hâmi Danişmed’in satırlarına “Bâyezid’deki Umumî Kütüphane’nin serin loşluğunda sessiz adımlarla dolaşan bu nuranî hayal, şarklı, garplı, yerli, yabancı binlerce kafaya hakikî ilmin, bedelsiz iyiliği ve en ruhanî mahviyetin en zarif timsali” şeklinde yansımıştı.¹⁷⁶⁸

5.1.2.3. Sahaflar çarşısı

Kapalı Çarşı’nın 1894 yılındaki depremde hasar görmesi üzerine buradaki sahaf dükkânları geçici olarak II. Bâyezid Camii’nin türbe tarafındaki boş alana yerleşmişti. Ancak Kapalı Çarşı’nın onarımından sonra bunların çoğu eski yerlerine dönmeyerek bu alanda kalıcı hale gelmişlerdi.¹⁷⁶⁹ Buradaki sahaf dükkânlarına zamanla yenilerinin eklenmesiyle söz konusu alan Sahaflar Çarşısı olarak adlandırıldı.¹⁷⁷⁰ Böylece II. Bâyezid Külliyesi’nin bir parçası haline gelen Sahaflar Çarşısı artık neredeyse bir kültür merkezi işlevini görmekteydi. Aynı zamanda ulemâ, talebe ve kitapseverler için bir buluşma noktasına dönüşen Sahaflar Çarşısı çok sayıda ilmi sohbet ve münazaralara ev sahipliği yapmaktaydı.¹⁷⁷¹ Zira burada sahaflık mesleğini icra edenlerin birçoğu sadece kitap alışverişi yaparak değil aynı zamanda sahip oldukları kültür ve yüksek bilgi birikimleri sayesinde her

¹⁷⁶⁷ Bilgin, A. A. (2001). **a.g.m.** s. 122-123

¹⁷⁶⁸ Ayvazoğlu, B. (2012). **a.g.e.** s. 126-127

¹⁷⁶⁹ Erünsal, İ. E. (2008). “Sahhaf”. *DİA.*, C. 35, İstanbul, s. 507, Erünsal, İ. E. (2007). “Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhafılar: Yeni Bazı Belge ve Bilgiler”. *Osmanlı Araştırmaları XXIX*, İstanbul, s. 115-116

¹⁷⁷⁰ Ermiş, Ü. M. (2008). “Sahaflar Çarşısı”. *DİA.*, C. 35, İstanbul, s. 510, Baltacı, C. (2002) **a.g.m.** s. 838, Baltacı, C. (2005). **a.g.e.** s. 36

¹⁷⁷¹ Ayvazoğlu, B. (2012). **a.g.e.** s. 90

fırsatta katıldıkları sohbet ve tartışmaları zenginleştirerek külliye'deki ilmi atmosfere katkı sunmaktaydılar.¹⁷⁷²

Çalışmanın bu bölümünde buraya kadar verilen bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere II. Bâyezid Külliyesi diğer farklı birçok alanda olduğu gibi eğitim ve ilmi alanda da önemli hizmetler sunmaktaydı. Çünkü bünyesinde bulundurduğu cami, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane ve sahaf dükkânlarıyla adeta bir eğitim, ilim ve kültür merkezi gibi çalışmaktaydı: İlköğretim düzeyinden yükseköğretim düzeyine kadar dönemin ilmi anlayışı ve koşullarına uygun bir örgün eğitim fırsatı sunan külliye diğer taraftan genel olarak halka yönelik oldukça kapsamlı bir yaygın eğitim faaliyeti de icra etmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin başkentinde kurulmuş ve asırlarca sosyal hayatın her alanında varlık göstererek farklı hizmetlerde bulunmuş olan II. Bâyezid Külliyesi bünyesinde bulundurduğu medreseyle de özellikle eğittiği nitelikli insan gücüyle ülkenin eğitim, kültür ve ilmi gelişimine önemli katkılar sunmuştur. Çalışmanın IV. bölümünde de değinildiği gibi Balkanlardan Ortadoğu coğrafyasına kadar ülkenin birçok farklı yerinden öğrenci alan medrese, onlara dönemin en üst standartlarında bir eğitim vermekteydi. II. Bâyezid Medresesi yetiştirdiği bu öğrencilerle bir taraftan ülkenin nitelikli insan gücü ihtiyacını karşılarken diğer taraftan da ürettiği bilgiyi mümkün olduğunca toplumun her kesimine ulaştırmaktaydı.

Özetle, II. Bâyezid Medresesi'nde verilen eğitim ülkenin hemen hemen her tarafına nüfuz etmekteydi. Buna verilebilecek en iyi örneklerden biri Bahaeddin Yedilyıldız'ın 1979 yılında Orta Karadeniz bölgesinin bir dağ başı köyünde karşılaştığı bir emekli müftünün tahsil öyküsüdür. 1961 yılına kadar motorlu araçların sesi duyulmamış bu dağ başı köyündeki emekli müftü II. Bâyezid Medresesi'nde yetişmiş ve dersiâmlık payesine kadar yükselmiş bir âlimin oğludur. Bu ücra köydeki evin kitaplarla dolu bir odasında ağırlanan Yedilyıldız, ev sahibinden babasının bu dağ başı köyünden İstanbul'a gidişinin ve orada bulunan II. Bâyezid Medresesi'nde aldığı eğitimin hikâyesini öğrenir. Emekli müftü, babasının köyün ve köy halkının sorunlarıyla nasıl hemhâl olduğunu oradaki insanlara nasıl yardımcı olduğunu anlattıktan sonra kendi tahsil öyküsünü aktarır: Emekli müftü harf inkılâbı öncesinde bitirdiği ilk mektep tahsili dışında herhangi bir resmî eğitim almadan harf

¹⁷⁷² Baltacı, C. (2002). *a.g.m.* s. 838, Baltacı, C. (2005). *a.g.e.* s. 36

inkılâbından sonra yeni yazıyı kendi gayretiyle öğrenmiş ve babasından aldığı külliye menşeli eğitimle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sınavlarını başarıyla kazanıp önce vâiz sonrasında da müftülük görevine kadar yükselmişti.¹⁷⁷³

¹⁷⁷³ Yediyıldız, B. (1981). **a.g.m.** s. 268-270

SONUÇ

Mevcut çalışmada II. Bâyezid Külliyesi'nin kuruluş amacı ve bu amaç doğrultusunda icra edilen dini, sosyal, ekonomik, kültürel faaliyetler incelenmiş ve onun cemiyet ile siyasi otorite arasındaki ilişkinin niteliği tahlil edilmiştir.

Osmanlının en köklü selâtin külliyesi arasında yer alan II. Bâyezid Külliyesi temelde Osmanlı yönetiminin hâkimiyet anlayışı ve bir şehrin imar ve inşasını büyük cihad olarak addeden Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u Osmanlı konseptine uygun bir şekilde yeniden şekillendirme politikasının bir gereği olarak kurulmuştu. Nitekim bu çalışma kapsamında yapılan araştırmalarda külliye'nin İstanbul'un mimari, iktisadi, sosyal ve kültürel açıdan hedeflenen doğrultuda yeniden şekillenmesinde önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Külliye; cami merkez olmak üzere imârethâne, medrese, sıbyan mektebi, iki tabhâne, hamam ve II. Bâyezid türbesinden oluşmaktaydı. Elbette ki sosyal hayatta birçok işlevi bir arada gerçekleştirmek üzere kurulan bu kuruma sağlam bir mâli kaynak sağlanmalıydı. Bu ihtiyaçtan hareketle külliye'ye çoğu İstanbul'da olmak üzere Edirne, Selanik ve Siroz (Serez) şehirlerinde zengin gelir kaynakları vakfedilmişti. Ayrıca muhâsebe kayıtlarında vakfiyenin tanziminden sonra külliye'ye vakfedildiği anlaşılan 574 adet dükkân tespit edilmiştir. Külliye'nin önemli gelir kaynakları arasında yer alan bu dükkânlar muhtemelen II. Bâyezid'in vefatından sonra peyderpey yapılarak külliye'nin gelir kaynaklarına dâhil edilmişti.

Külliye'ye biçilen rol kapsamında oluşturulan hizmet ünitelerinin çıkaracağı yüksek maliyet göz önünde bulundurularak çok zengin kaynaklar vakfedilmişti. Külliye için oluşturulan bütçe bulunduğu bölgenin iktisadi hayatında önemli bir yer teşkil etmişti. Örneğin bu sayede Külliye Camii etrafında kâğıtçısından baharatçısına kadar çeşitli esnaf kollarından sayısı 574'ü bulan dükkânlar bir araya gelerek canlı bir ticaret merkezi oluşturmuştu. Bu merkez sadece bulunduğu alanın değil bir bütün olarak İstanbul'un iktisadi hayatı için önemli bir rol oynamaktaydı. Külliye ayrıca gerek satın aldığı hizmetler gerekse istihdam ettiği yüksek personel sayısı ile şehrin ekonomisine yeni bir ivme kazandırmıştı.

Külliye'deki hizmetlerin verimli bir şekilde yürütülebilmesi için güçlü bir yönetim ve denetim mekanizması oluşturulmuştu. Külliye fiilen mütevellî denilen yöneticiler tarafından yönetilmekteydi. Mütevellîlik makamı külliye'nin genel faaliyetlerinden sorumluydu.

Külliyyede ayrıca her birimin başında bir idareci bulunmaktaydı. Mütevellîye karşı sorumlu olan bu idareciler başında bulundukları birimleri onun bilgisi ve onayı dâhilinde yönetmekteydiler. Külliyyenin mütevellîlik makamına atananlarda belli bir sosyal konum aranmamıştır. Zira bu göreve getirilenler arasında ulemâ sınıfa mensup kişiler olduğu gibi müteferrikâ, bevvâb, çavuş, sipahi, kethüdâ gibi saray hizmetli sınıfına mensup olan kişiler de bulunmaktaydı. Ancak 18. yüzyılda külliyyenin mütevellîlik makamına ekseriyetle ulemâ kökenli kişiler tayin edilmişti. Mütevellîlere hizmet bedeli olarak günlük en düşük 60 en yüksek ise 100 akçe maaş ödenmekteydi.

Külliye fiilen mütevellîler tarafından yönetilirken onların yaptığı faaliyetlerin denetimi ise külliyyenin nâzırı sıfatıyla şeyhülislâmlar tarafından üstlenilmişti. Bu durum aynı zamanda Şeyhülislâmlık Nezâreti'nin kurulmasını sağlamıştı. Bunun üzerine II. Bâyezîd'e ait diğer vakıflar üzerindeki denetim yetkisi de Şeyhülislâmlık Nezâreti'ne bırakılmıştı. II. Bâyezîd vakfiyede külliyyenin kuruluş felsefine bağlı kalınması için onun yönetim ve denetimi konusunda sıkı kurallar koymuştu. Bu kapsamda mütevellîyi denetlemekle yetkili kılınan nâzır da vezirler, defterdarlar ve kazaskerden oluşan bir heyet tarafından denetlenmekteydi. Bu heyet de yıl sonunda bir yıllık faaliyetleri sıkı bir denetimden geçirip rapor halinde saltanat makamına sunmaktaydı. Böylece külliyyenin yönetim ve denetiminden sorumlu yapının tepe noktasında dönemin padişahı yer almaktaydı.

II. Bâyezîd Külliyesi'nin merkezini oluşturan cami günümüzde asli işlevi ile ayakta kalan ve külliyyeyi temsil eden tek yapıdır. 1505 yılından 2021 yılına kadar yaklaşık 516 yıldır doğal ve beşeri faktörlerin neden olduğu bütün olumsuz koşullara rağmen ayakta kalmayı başaran cami, İstanbul'un en orijinal selâtin camii hüviyetini taşımaktadır. Cami devletin resmi ideolojisinin, kurucusunun gücü ve siyasi meşruiyetinin önemli bir sembolüydü. Bu bağlamda cami toplum hayatında dinsel, politik, eğitsel, sosyal ve kültürel gibi birçok alanda aktif işlev gören bir kurum olarak öne çıkmaktaydı. Bu nedenle külliye birimleri arasında en fazla hizmet kadrosu camiye tahsis edilmişti: İlk dönemlerde birbirinden farklı hizmet alanlarında toplamda 21 kadro tahsis edilmiş ve bu kadrolara 171 personel alımı yapılmıştı. Ancak sonrasında caminin hizmet kadrosu 29'a personel sayısı ise 224'e çıkmıştı. Günümüzde iki imam ve dört müezzinle bir ibadet merkezi olarak hizmet veren beş asırlık tarihi cami her yıl binlerce turist ağırlamaktadır.

Külliyenin önemli birimlerinden biri de külliye personeli, mektep ve medrese öğrencileri, misafir ve ihtiyaç sahiplerine günde iki öğün sıcak yemek hizmeti sunan imârethâneydi. Bu birimdeki hizmetler tahsis edilen 17 hizmet kadrosu kapsamında istihdam edilen 41 personel tarafından icra edilmekteydi. Ancak zamanla kadro sayısı 25'e personel sayısı ise 51'e çıkmıştı. Günde yaklaşık 1.000 kişiye iki öğün sıcak yemek veren imârethâne bu hizmetlerini ancak 19. yüzyılın son çeyreğine kadar sürdürebilmişti. Zira ülkenin içine düştüğü olumsuz koşullardan dolayı imârethâne binâsı asli fonksiyonları icra edemez olmuştu. Bu durum üzerine binâ ilk milli kütüphane olan “Kütüphâne-ı Umûmî-i Osmânî” kütüphanesine tahsis edilmişti. Bu kütüphane 1961 yılından itibaren Beyazıt Devlet Kütüphanesi adı altında faaliyetlerini sürdürmektedir.

Tabhâneler külliyyede ağırlanan misafirlerin konaklama ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiş ancak 17. yüzyılın sonralarına doğru camiye dâhil edilmişti. Misafirlere ait binek hayvanlarının barınağı olarak kullanılan kervansaray ise 1882 yılından sonra milli kütüphaneye tahsis edilmişti.

Külliyenin resmi ve yükseköğretim düzeyinde örgün eğitim merkezi medreseydi. Osmanlı medrese sistemi içerisinde ellili medrese statüsünde olan II. Bâyezid Medresesi'nin müderrisliği ilmiye teşkilatının reisi olan şeyhülislâmlar tarafından üstlenilmişti. Bu medreseyi diğerleri arasında öne çıkaran etkenlerden biri de bu durumdu. Şeyhülislâm müderrislere 50 ile 200 akçe arasında değişen bir maaş ödenmekteydi. Medresede aklî ve naklî ilimler okutulmaktaydı. Buradaki öğrenci kontenjanı 17. yüzyılın sonlarına kadar 15 kişi iken bu sayı 18. yüzyılda 18, 20. yüzyılda ise 75'e çıkarılmıştı. Öğrencilerin barınma ihtiyaçları için hücre denilen odalar yapılmıştı. Külliye'deki imârethânedan ayrıca günde iki öğün sıcak yemek hizmeti alan öğrencilere günlük iki akçe de harçlık verilmekteydi. Külliye medresesi yetiştirdiği öğrencilerle ülkenin nitelikli eleman ihtiyacının karşılanmasına katkı sağlamaktaydı. Yüksek dereceli medreseler arasında yer alan külliye medresesi asırlarca kuruluş prensiplerine uygun bir şekilde hizmet vermiştir. Medreselerin kapatılması ile beraber buradaki eğitim faaliyeti de son bulmuştur. Medrese binâsı günümüzde Türk Vakıf Hat San'atları Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Sıbyan Mektebi yetim ve maddi imkânlardan yoksun çocukların temel eğitim ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla inşa edilmişti. 30 kontenjana sahip olan bu mektebin ders programı külliye vakfiyesinde belirlenmişti. Bu program kapsamında çocuklara

Kur'ân'ı tecvidin kaidelerine göre okuma, temel din eğitim ve İslam ahlakı ile ilgili temel dersler verilmekteydi. Tanzimat döneminden sonra sıbyan mektepleri için yeni eğitim programı belirlenmişti. Bu yeni programda da Kurân, ilmihal, tecvid, Türkçe ve muhtasar “Ahlâk-ı Memdûha” risâleleri okutulmakta; sülûs ve nesih yazılar öğretilmekteydi. Çocukların eğitimi muallim ve onun yardımcısı olan hâlife tarafından verilmekteydi. İlk dönemlerde muallim günlük olarak 8, yardımcısı ise 3 akçe almaktaydı. Ancak 17. yüzyılın sonralarına doğru muallim ve yardımcısının günlük maaşı 10'ar akçeye yükseltilmişti. Mektebe kayıtlı olan 30 öğrenciye ayrıca imârethânedan günlük iki öğün sıcak yemek verilmekte ve yılda iki kez de giyecek yardımı yapılmaktaydı. Önemli bir eğitim kurumu olan sıbyan mektebi faaliyetlerini muhtemelen 1924 yılına kadar sürdürmüş ve 1960-2003 yılları arası Hakkı Tarık Us Kütüphanesi için kullanılmıştır. Mektep günümüzde Fatih İlçe Müftülüğü'ne bağlı “Beyazıt Cami Kur'an Kursu” olarak hizmet vermektedir.

Külliyenin hizmet birimlerinden biri de hamamdı. Çifte hamam olarak inşa edilen hamam İstanbul'un en gösterişli hamamları arasında yer almıştı. Temizlenme mekânı olan hamamın aynı zamanda eğlence, sohbet ve kutlama gibi birçok sosyal faaliyetler için de kullanıldığı düşünülmektedir. İslam dininde temizliğe atfedilen önemin bir gereği olarak inşa edilen külliye hamamı bütün olumsuz koşullara rağmen asırlarca varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Günümüzde hâlâ ayakta olan hamam binâsı II. Bâyezid Türk Hamam Kültürü Müzesi olarak kullanılmaktadır.

II. Bâyezid, külliye vakfiyesinde kendisinin Ebû Eyyûp Hazretleri'nin kabri civarında defnedilmesini vasiyet etmişti. Ancak oğlu Yavuz Sultan Selim babasının vasiyetini dikkate almayarak onun naaşını Külliye Camii'nin kible tarafında defnettirmiş ve mezarı üstünde de bir türbe yaptırmıştı. Bu türbe, II. Bâyezid'e karşı duyulan saygı ve sevgi sayesinde, zamanla bir ziyaretgâha dönüşerek halkın önemli uğrak merkezlerinden biri olmuştur.

Özetle; II. Bâyezid Külliyesi, Osmanlı'daki yönetim ve şehircilik anlayışının bir gereği olarak kurulmuştu. Külliye bünyesinde bulundurduğu çeşitli birimlerle cemiyet hayatının her alanında asırlarca hizmet vermiştir. Sunulan hizmetlerdeki bu çeşitlilik toplumun her kesiminden insanları birbirleriyle buluşturarak toplumdaki sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimine önemli bir katkı sağlamıştı. II. Bâyezid Külliyesi'nde yürütülen

faaliyetlerin niteliği aynı zamanda İstanbul'un Osmanlı'nın şehircilik anlayışına uygun olarak yeniden şekillenmesine hizmet etmişti.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Kaynakları

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv Dairesi

A. Defterler

1. Evkâf-ı Haremeyen Muhâsebesi Defterleri (EV.HMH.d)

BOA. EV. HMH.d. nr. 692, 746, 812, 866, 871, 961, 1022, 1024, 1138, 1204, 1360, 1608, 1793, 1989, 2170, 2492, 2539, 2637, 3350, 3503, 3662, 3664, 3845, 4085, 4230, 4541, 4601, 4675, 4961, 5006, 5128, 5507, 5681, 5735, 6533, 6765, 6841, 6975, 6986, 7028, 7052, 7428, 7607, 7739, 7860, 7903, 7909, 7973, 8105, 8148

2. Evkâf Defterleri (EV.d.)

BOA. EV.d. nr. 673, 9202, 9512, 9943, 9953, 38649, 10984/2, 18645, 31401, 14947, 15657, 12514

3. Bâb-ı Defteri Haremeyn Muhâsebesi (D. HMH.d)

BOA. D. HMH.d. nr. 21735

4. Bâb-ı Defteri Haremeyn Muhâsebesi Sultan Bâyezid-ı Veli Evkâfı (D. HMH. SBZT.d)

BOA. D.HMH. SBZT.d. nr. 21933

5. Topkapı Sarayı Arşivi (TSA)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri

BOA. TS. MA.d. nr. 840, 1241, 1255, 1337, 1360, 1388, 1451, 1628, 1679, 1702, 1703, 1706, 1715/13, 1717/2, 1773, 1795, 1796, 1821, 3658, 3747, 3777, 3880, 3934, 3966, 4259, 5646, 6366, 7274, 7275, 7403, 7480, 7575, 7617, 8278, 8298, 9093, 9106, 9115, 9607, 10756

6. Mâliyeden Müdevver Defterleri

BOA. MAD.d. nr. 682, 891, 1893, 2073, 4496, 4504, 4985, 5039, 5157, 5269, 5631, 5644, 5761, 5774, 5800, 5807, 5813, 7391, 17387

7. Mühimme Defterleri A. (DVNSMHM.d)

BOA. A. (DVNSMHM.d). nr. 27, 28, 43, 48, 82, 101

8. Kâmil Kepeci Tasnifi (KK.d)

BOA. KK.d. nr. 6589, 3290, 3288

9. Tapu Tahrir Defterileri (TT.d)

TT. d. nr. 29, 1086, 341

B. Belgeler

1. Hatt-ı Hümayun (Hat)

BOA. HAT. nr. 1459/28, 1468/28, 1572/6, 1485/16, 1511/9, 1532/32, 1551/37, 1560/63

2. Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO.)

BOA. BEO nr. 3229/242125, 3638, 508/38049, 3634/272525

3. Muallim Cevdet Tasnifi

a. Evkâf (C. EV.)

BOA. C. EV., nr. 1/37, 171/8542, 171/8543, 251/12691, 265/13544, 274/13961, 579/29224, 621/31344, 656/33094, 8/387, 14/657, 14/667, 41/2043, 173/8610, 522/26400, 569/28749, 83/4110, 85/4223, 200/9960, 201/10024, 225/11247, 240/12000, 263/13419, 372/18886, 422/21398, 54/2673, 540/27283, 543/27416, 550/27777, 575/29034, 588/29676, 60/2982, 602/30397, 73/3645, 85/4222, 316/16053, 640/32296

b. Maârif (C. MF)

BOA. C. MF. nr. 41/2010, 119/5917, 111/5541, 83/4141, 56/2751, 56/2772, 114/5683, 170/8462, 172/8554, 138/6866, 139/6928

c. Belediye (C. BLD)

BOA. C. BLD. nr. 54/2663, 21/1046, 23/1107, 24/1158, 25/1211, 26/1284, 26/1298, 28/1359, 28/1357, 28/1354, 46/2261, 46/2263, 46/2278, 53/2602, 53/2615, 53/2647, 55/2738, 55/2739, 67/3331, 67/3350, 68/3351, 20/974

4. Ali Emiri (AE) Tasnifi

a. Mehmed IV (AE.SMMD.IV)

BOA. AE.SMMD. IV. nr. 22/2428

b. Mustafa II (AE. SMST.II)

BOA. AE. SMST. II. nr. 24/2339, 24/2360, 104/11229, 61/3681

c. Ahmed III (AE. SAMD.III)

BOA. AE. SAMD.III. nr. 158/15523, 175/17066, 197/19019, 197/19030, 57/5692

d. Mahmud I (AE. SMHD.I)

BOA. AE. SMHD.I. nr. 106/7582, 221/17584, 253/20628, 255/20828, 64/4454, 83/5773, 286/19210, 295/19782

e. Mustafa III (AE. SMST.III)

BOA. AE. SMST.III. nr. 6/356, 23/1570, 86/6374, 104/7908, 106/8022, 148/11603, 167/13099, 19/9180, 133/10419, 172/13546, 22/1488, 55/4019, 156/12318, 22/1488, 163/12852, 177/13951, 182/14332, 298/23837

f. Abdülhamid I (AE. SABH.I)

BOA. AE. SABH.I. nr. 209/13875, 258/17360, 286/19210, 295/19782, 83/5773, 160/10656, 180/11997, 197/13179, 64/4454, 145/9768, 145/9769

g. Selim III (AE. SSLM.III)

BOA. AE. SSLM.III. nr. 61/3681, 61/3644, 40/2292, 40/2314, 82/4935, 88/5308, 109/6586, 224/13104, 243/14178, 407/23450, 302/17669, 118/7165, 125/7633

h. Mahmud II. (AE. SMHD.II)

BOA. AE. SMHD.II. nr. 118/9916, 80/6213, 74/5478, 29/1816, 28/1775

5. İbnü'l-Emin Mahmûd Kemâl Tasnifi

a. Evkâf (İE. EV)

BOA. İE. EV. nr. 8/48, 15/11, 6/632, 9/1082, 15/1803, 17/2065, 20/2428, 24/2849, 25/2925, 28/3237, 28/3242, 29/3364, 52/5799, 56/6198

b. Maliye (İE. ML)

BOA. İE. ML. nr. 32/3161

6. Ekâf Berat Kayıtları (EV.BRT)

BOA. EV. BRT. nr. 1/1, 2/5, 166/15, 171/13, 185/12, 179/33, 187/4, 191/23, 195/6, 209/16, 277/4, 261/4, 240/10, 242/2, 245/25, 264/18, 273/6, 276/21, 285/20, 290/7, 290/19, 291/23, 291/22, 292/7, 295/14, 298/4, 299/1, 302/13, 304/18, 305/4, 305/9, 309/11, 310/2, 311/1, 312/7, 273/17, 312/12, 316/1, 315/11, 315/5, 152/9, 152/10, 191/14, 249/36, 155/5, 171/13, 179/33, 217/11, 240/10, 263/20, 267/17, 274/5, 279/4, 179/33, 287/2, 295/14, 152/9, 191/14, 249/36, 190/14, 203/15, 245/15, 263/20, 265/17, 273/16, 277/6, 209/11, 211/17, 211/18, 95/12, 72/13, 211/39, 277/6, 279/4, 103/32

7. İrâde (İ)

a. İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD)

BOA. İ. ŞD. nr. 76/4499, 190/24

b. Dahiliye (I.DH)

BOA. I. DH. nr. 686/47807, 1291/101550

8. Maârif Nezâreti (MF) Tasnifi

a. Mektubî Kalemi (MKT)

BOA. MF. MKT. nr. 6/12, 226/23, 77/37, 788/43, 947/61, 83/69, 993/36, 941/23, 949/64, 970/77, 978/67, 73/31, 973/51

9. Sadaret (A)

a. Mektubî Kalemi Evrakı

BOA. A.} MKT. nr. 172/58

b. Sadaret Mektubî Kalemi Devâî Nezâreti

BOA. A.}MKT. DV., nr. 154/15

10. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA.e)

BOA. TS. MA. e. nr. 128, 172/13546, 214/67, 263/30, 264/6, 409/7, 717/19, 722/31, 883/56

11. Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı

BOA. Y. PRK. MŞ. nr. 8/64

12. Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa

BOA. Y. PRK. HH. nr. 39-44

13. Yabancı Arşivler (YB)

BOA. YB. 04. nr. 1/25

2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

A. Vakfiyeler

VGMA. II. *Bâyezid Vakfı'na ait tarihli 911/1505 tarihli Türkçe vakfiyesi (İstanbul):* Kasa nr. 128, Defter nr. 1377

VGMA. II. *Bâyezid Vakfı'na ait tarihli 911/1505 tarihli Türkçe vakfiyesi (İstanbul):* Kasa nr. 129, Defter nr. 1378

VGMA. II. *Bâyezid Vakfı'na ait 27 Muharrem 911/1505 tarihli Arapça vakfiyesi (İstanbul):* Kasa nr. 130, Defter nr. 1375

VGMA. II. *Bâyezid Vakfı'na ait 911/1505 tarihli Arapça vakfiyesi (İstanbul):* Kasa nr. 131, Defter nr. 1376

VGMA. II. *Bâyezid Vakfı'na ait 892 tarihli vakfiyesi (Edirne):* 2113/106/26

VGMA. II. Bâyezid Vakfı'na ait 901 tarihli vakfiyesi (Amasya): 2113/179/32

VGMA. Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi'nin Vakfiyesi: 745/13/17

B. Atık / Esas Şahsiyet Defterleri

VGMA. Hazine-i Evkâf-ı Sultan Bâyezid Han-ı Veli Defter: 96

VGMA. Der-Saadet Esası (Bâyezid, Nur-i Osmaniye, Ahmet Evvel), Defter: 116, s. 4-125

VGMA. d. 124/98/817, 124/120/998

C. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri

VGMA. Haremeyn Şeyhülslâm Defteri. nr. 105, (Vakf-ı Merhum Sultan Bâyezid Han-ı Veli der İstanbul s.1-59)

D. Kürsü Meşâyhine Mahsûs Esâs Defteri

VGMA. Kürsü Meşâyhine Mahsûs Esâs Defteri nr. 112

3. İstanbul Şer'îye Sicilleri Arşivi (ŞSA) (www.kadısicilleri.org)

İstanbul Mahkemesi, Sicil no. 11, 12, 18, 33, 44, 94, 147, 148, 172, 409

Balat Mahkemesi, Sicil no. 1, 41

Bab Mahkemesi, Sicil no. 11, 92, 150

Eyüp Mahkemesi, Sicil no. 37, 61, 74, 90, 182

4. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı

TKGM.d. nr. 2298

5. Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Kataloğu

Muallim Cevdet Evrakı Kataloğu (M.C.), 0.71 Numaralı 909-929 /1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri

Muallim Cevdet Evrakı Kataloğu (M.C.), 0.61 Sultan Bâyezid Han-ı Sani 895 yılına ait Türkçe Vakfiyesi

B. Telif Eserler

Acar, T. (2013), "Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28

Açıkgöz, M. (1996), II. Bâyezid Devri İn'âmât Defteri (Muharrem-Zi'l-hicce 910/Haziran-Mayıs 1504-1505), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul

Afyoncu, E., Ahışhalı, R. (2002), "Kâtip", *DİA*, C. 25, Ankara

- Afyoncu, E. (2008). “Rûznâmçe”. *DİA.*, C. 35, İstanbul
- Afyoncu E. (2009). “Sipahi”. *DİA.*, C. 37, İstanbul
- Afyoncu, E. (2012). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*. Yeditepe Yayınları, İstanbul
- Ağırman, C. (2007). “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. VII., S. 2
- Ahmed Cevdet Paşa. (2018). *Târîh-i Cevdet*. (Haz. Mehmed İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Akakuş, R. (2011). İstanbul’da Sultan II. Bâyezîd Külliyesi ve Arapça-Osmanlıca Vakfiyeleri. Bayrak Matbaası, İstanbul
- Akbalık, R. (2014). *İstanbul’da Selâtin Camii Kürsü Şeyhleri (Cuma Vaizleri) (1826-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilin Dalı
- Akdağ, M. (1963). *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum
- Akdağ, M. (1963). *Celâli İsyamları (1550-1603)*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara
- Akdağ, M. (1995). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâlî İsyamları”*. Cem Yayınevi, İstanbul
- Akdağ, M. (2014). *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Akgündüz, A. (1988). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. Fey Vakfı Yayınları, İstanbul
- Akgündüz, A. (1994). “Ebüssuûd Efendi”. *DİA.*, C. 10, İstanbul
- Akgündüz, A. (1996). “Galle”. *DİA.*, C. 13, İstanbul
- Akgündüz, A. (2000). “İrsâdî Vakıf”. *DİA.*, C. 22, İstanbul
- Akgündüz, A. (2002). “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”. *Türkler*, C. 10
- Akgündüz, M. (2001). *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislâmlık*. Beyan Yayınları, İstanbul
- Akgündüz, M. (2002). “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtında Şeyhülislâmlık”. *Türkler*, C. 9, Ankara
- Akgündüz, M. (2002). *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislâmlık*. Beyan Yayınları, İstanbul

- Akın, A. (2006). “Osmanlı’da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği). *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8
- Akın, L. (2011). “İlk Müstakil Deprem Kitabı: Risâle-i Zelzele”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, C. 44, S. 44, İstanbul
- Akozan, F. (1969). “Türk Külliyyeleri”. *VD.*, S. 8, Ankara
- Akyıldız, A. (2003). “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti”. *DİA.*, C. 27, Ankara
- Akyüz, Y. (1983). “İstanbul Sıbyan Mekteplerinin 1809’daki Durumuna İlişkin Bir Belge”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*
- Akyüz, Y. (1999). *Türk Eğitim Tarihi*, (Başlangıçtan 1999’a). Alfa Yayınları, İstanbul
- Akyüz, Y. (2000). *Türk Eğitim Tarihi*. MEB. Basım Evi, Ankara
- Alan, E. (2015). *Kâdiasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kâdılık Müessesesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul
- Albayrak, A. (2016). “Mahir İz’e Göre Sosyal Bütünleşmede İbadetlerin Rölü”. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, Özel Sayı 1
- Alkan, M. (2006). “Tanzimattan Sonra Vakıfların İdaresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 19, S. 19
- Alkan, M. (2007). “Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtları Arşivi”. *VD.*, S. 30, Ankara
- Alkan, M. (2007). “Osmanlı Devrinde Kültürel Etkileşim Açısından Vakıf Kurumları: Vakıf Toplumu”. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı*, (Editörler: Fikret Türkmen, Gürer Gülsevin), Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Ankara
- Alkan, M. (2014). *Adana Vakıfları İnsan Vakıf ve Şehir*. Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Alkan, M. (2018). “Osmanlı Devleti’nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 11, S. 23, Ankara
- Altındağ, Ü. (1994). “Dârüssaâde”. *DİA.*, C. 9, İstanbul
- Altuğ, U. (2016). “Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Dergâh-ı Âli Çavuşluğunun Kariyer Yolları ve Çavuşları”. *Osmanlı Mirası Dergisi (OMAD)*, C. 3, S. 5
- Altunsu, A. (1972). *Osmanlı Şeyhülislâmları*. Ayyıldız Matbaası, Ankara
- Anameriç, H. (2006). “Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi”. *Ankara Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*
- Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İnkılap Yayınları, İstanbul

- Ata, B. (2009). “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)”. *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-*, S. 1
- Atay, H. (2018). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. Atay Yayınları, Ankara
- Ayar, T. (2017). “Cihât Mevzuatı”. *VD.*, S. 48, Ankara
- Ayar, T. (2018). “Osmanlı Vakıf Geleneğinde Cihet Uygulaması”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 18, S. 1
- Aydüz, S. (2004). “Osmanlı Astronomi Müesseseleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 4
- Aydüz, S. (2006). “Muvakkithâne”. *DİA.*, C. 31, İstanbul
- Aydüz, S. (2008). “Medrese ve Tekke Dışındaki Eğitim Müesseseleri Tarihi Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, C. 6, S. 12
- Aydüz, S. (2013). “İstanbul Muvakkithâneleri”. *Yedikuta Dergisi*, S. 63
- Ayfoncu, E. (2006). “Müteferrika”. *DİA.*, C. 32, İstanbul
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtî Efendi, Süleymân Besim Efendi. (2001). *Hadîkatü'l-Cevâmî'*. (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul
- Ayvazoğlu, B. (2010). “İstanbul Kültürü ve Estetiği”, *Şehri ve Kültür İstanbul*. (Editör: Ahmet Emre Bilgili), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, İstanbul
- Ayvazoğlu, B. (2010). *Dersaadet'in Kalbi Beyazıt*. Heyamola Yayınları, İstanbul
- Ayvazoğlu, B. (2012). *Üçüncü Tepede Hayat*. Kubbealtı Neşriyat, İstanbul
- Ayverdi, S. (2013). *İstanbul Geceleri*. Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul
- Baktır, M. (1998). “Hutbe”, *DİA.*, C. 18, İstanbul
- Baktır, M. (2009). “Suffe”. *DİA.*, C. 37, İstanbul
- Baltacı, C. (2002). “Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim”. *Türkler*, C. 11, Ankara
- Baltacı, C. (2004). “Mektep”. *DİA.*, C. 29, Ankara
- Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. C. I, II, İstanbul
- Barkan, Ö. L. (2006). “Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Âit Yıllık Bir Muhâsebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)”. *VD.*, S. 9
- Barkan, Ö. L. (1963). “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişâfı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 1-2, İstanbul

- Barkan, Ö. L. (1979). “İstanbul Saraylarına Ait Muhâsebe Defterleri”. *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. IX., S. 13, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Barkan, Ö. L., Ayverdi, E. H. (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Târihli*. Bahâ Mabaası, İstanbul
- Barkan, Ö., L. (1943). *XV ve XVI'inci Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları: Birinci Cilt, Kanunlar*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Başaran, İ. E. (1984). *Eğitime Giriş*. Sevinç Matbaası, Ankara
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.** (2000). *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618)*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 47, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VI, Ankara
- Başkurt, İ. (2012). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kürsü Şeyhliği”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 27
- Baysun, M. C. (1979). “Osmanlı Devri Medreseleri”, *İA.*, C. 8, MEB., İstanbul
- Baysun, M. C. (1993). “Ebüssu’ûd Efendi”. *İA.*, C. 4, İstanbul
- Baysun, M. C. (1997). “Cemâlî”. *İA.*, C. III., MEB., İstanbul
- Berki, A. H. (1965). “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”. *VD.*, S. 6, Ankara
- Berki, A. H. (1966). *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara
- Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hizmet Kılavuzu.** (1988). Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, İstanbul
- Beyazıt, Y. (2014). *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Beydili, K. (2000). “İmam”. *DİA.*, C. 22, İstanbul
- Beydilli, K. (2018). *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*. İstanbul
- Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul
- Bilgicioğlu, B. (2009). “Sarây-ı Atîk-i Âmire”. *DİA.*, C. 36, İstanbul
- Bilgin, A. A. (2001). “İsmail Saib Sencer”. *DİA.*, C. 23, İstanbul
- Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar.** (2012). Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul
- Birişik, A. (2002). “Kıraat”. *DİA.*, C. 25, Ankara

- Boyar, E., Fleet, Kate. (2017). **Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi**. (Çev. Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Bozkurt, N. (2004). "Mektep". *DİA*, C. 29, Ankara
- Bozkurt, N. (2006). "Mukabele". *DİA*, C. 31, İstanbul
- Budak, A. (2015). *Güçü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmâretleri*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanatı Tarihi Bilim Dalı, Kayseri
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. (1975). **Osmanlı Müellifleri**. (Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen) Meral Yayınevi, İstanbul
- Buzpınar, Ş. Tufan. (2006). "Nakîbüleşraf". *DİA*, C. 32, İstanbul
- Bülbül, Z. (2009). **Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi**. Nobel Akademik Yayıncılık, Konya
- Canatar, M. (2002). "Kethüdâ". *DİA*, C. 25, Ankara
- Canatar, M. (2013). "Vekilharç". *DİA*, C. 43, İstanbul
- Canatar, M. (2017). "Fatih Mahalleleri". (Haz. İlber Ortaylı), **Suriçi İstanbul Fetihden Önce ve Fetihden Sonra Fatih Belediyesi Yayınları**, İstanbul
- Cansever, T. (2010). **Osmanlı Şehri**. Timaş Yayınları, İstanbul
- Cezar, M. (1963). "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabîî Âfetler". **Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**
- Cezar, M. (1981). "Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi". **IX. Türk Tarih Kongresi**, Ankara
- Cezar, M. (2011). **Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı**. C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Cihan, A. (2004). **Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı**. Birey Yayıncılık, İstanbul
- Cihan, A. (2007). **Osmanlı'da Eğitim**. 3F Yayınevi İstanbul
- Cin, H. (1995). **Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni**. Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya
- Cin, H. (1995). **Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni**. Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya
- Clot, A. (1991). **Fatih Sultan Mehmed**. (Çev. Necla Işık), Milliyet Yayınları, İstanbul
- Cunbur, M. (1964). "Münif Paşa Lâyihası ve Değerlendirilmesi". **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmalar Dergisi**, C. 2, S. 2 Ankara

- Çavdar, R. T. (1995). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanecilik Bölümü, İstanbul
- Çavlı, E. Â. (1957). "Patrona Hamamı Değil Bâyezid Hamamı!". *TTOK Belleteni*, S. 186-187
- Çavuşoğlu, S. (2001). "Kâdızâdeliler". *DİA.*, C. 24, İstanbul
- Çelebi, İ. (2002). "Kemalpaşazâde". *DİA.*, C. 25, İstanbul
- Çelik, Y. (2016). "Asr-ı Saâdet'te Kimsesiz Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmetler". *İstem*, Yıl:14, S. 28, İstanbul
- Çetin, A. (2012). "Tilâvet". *DİA.*, C. 41, İstanbul
- Çetintaş, S. (1953). "Patrona Halil Hamamı". 11.08.1953 tarihli *Akşam Gazetesi*
- Çınar, F. (2017). "Abdülehad Nûrî-i Sivasî ve 'Risâle Fî Deverânî's-Sûfiyye' Adlı Eseri". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1
- Çobanoğlu, A. V. (2002). "Küllîye". *DİA.*, C. 26, Ankara
- Danişmend, İ. H. (1945). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C. 1, Türkiye Yayınevi, İstanbul
- Demirtaş, M. (2008). *Osmanlıda Fırıncılık*. Kitap Yayınevi, İstanbul
- Demirtaş, M. (2010). *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*. Birleşik Yayınevi, Ankara
- Deniz, S. (2008). "Kâdızâde Mehmed İlmî'nin Sultan IV. Murad İçin Yazdığı Manzum Duânâme'si". *Divan Edebiyatı Araştırmalar Dergisi 1*, İstanbul
- Doğan, İ. (2006). "Münif Paşa". *DİA.*, C. 32, İstanbul
- Doğan, M. S. (2006). "Vakıf Medeniyetimize Sosyal Siyaset ve Sosyoloji Açısından Bir Yaklaşım". *Sosyoloji Konferansları*, S. 34
- Doğan, R. (1999a). "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 39 , S. 1
- Doğan, R. (1999b). "Yaygın Din Eğitim Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış". *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 3
- Döşemetaş, Ö. (2014). *27 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özet Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-140)*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum
- Duman, H. (1982). "Kuruluşunun 100. Yılında Beyazıt Devlet Kütüphanesi". *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, C. 31, S. 4
- Duman, H. (1984). *Beyazıt Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında*. Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları, İstanbul

- Duman, H. (1992). “Beyazıt Devlet Kütüphanesi”. *DİA*, C. 6, İstanbul
- Efe, A. (2019). “İsmail Sıdkı Efendi’nin Vakıfların Yeniden Yapılandırılması Hakkındaki Bazı Düşüncelerinin İçeren Hatırat Adlı Risâlesi Üzerine”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 43
- Emecen, F. M. (2002). “Koca Mustafa Paşa”. *DİA*, C. 26, Ankara
- Emecen, F. M. (1994). “Osmanlı Siyasi Tarihi Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”. *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, C. 1, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA., İstanbul
- Emecen, F. M. (1996). “Fodula”. *DİA*, C. 13, İstanbul
- Emecen, F. M. (2010). “Şahkulu Baba Tekeli”. *DİA*, C. 38, İstanbul
- Emecen, F. M. (2014). “II. Bâyezîd’in tarih merakı üzerinde bir not: Fenarîzâde Alâeddîn Alî’nin anonim Osmanlı tarihi derlemesi”. Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe, C. 1, İsmail E. Erünsal’a Armağan, Ülke Yayınları, İstanbul
- Emecen, F. M. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Erdem, S. (1992). “Buhur”. *DİA*, C. 6, İstanbul
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. C. 3-4, İstanbul
- Ergin, O. (1936). *Türkiye Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat Ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul
- Erkal, M. (1993). “Cizye”. *DİA*, C. 8, İstanbul
- Erkan, G. (2005). “Tabhane”, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*. C. 16, S. 2
- Ermiş, Ü. M. (2008). “Sahafkar Çarşısı”. *DİA*, C. 35, İstanbul
- Eroğlu, H. (2004). *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*. Akçağ Yayınları, Ankara
- Eroğlu, H. (2003). “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci Ve Meşruiyet Sorunu”. *Ankara Üniversitesi ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43, 2
- Ertuğrul, A. (2015). “İstanbul Hamamları ve Mimarisi”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul
- Erünsal, İ. E. (2008). “Sahhaf”. *DİA*, C. 35, İstanbul
- Erünsal, İ. E. (2013). “Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi”. *DİA*, C. 43, İstanbul
- Erünsal, İ. E. (2001). “Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi”. *DİA*, C. 23, İstanbul
- Erünsal, İ. E. (2007). “Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhafkarlar: Yeni Bazı Belge ve Bilgiler”. *Osmanlı Araştırmaları XXIX*, İstanbul

- Erünsal, İ. E. (2015). “Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik”. *Milli Eğitim Dergisi*, C. 45, S. 208
- Erünsal, İ. E. (2003). “Kütüphane”. *DİA.*, C. 27, Ankara
- Erünsal, İ. E. (2015). *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. Timaş Yayınları, İstanbul
- Es-Sakkâr, S. (2006). “Muîd”. *DİA.*, C. 31, İstanbul
- Evliya Çelebi. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*: İstanbul (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı) 1. Kitap 1. Cilt Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Eyice, S. (1990). “İstanbul’da II. Bâyezid Külliyesi”. *Sanat Tarihi Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 8, İstanbul
- Eyice, S. (1953). “İstanbul’da Koca Mustafa Paşa Cami’i ve Onun Osmanlı-Türk Mimarisindeki Yeri”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 7, S. 8
- Eyice, S. (1962). “Zâviyeler ve Zâviyeli-Camiler”. *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23
- Eyice, S. (1972). “İstanbul’un Ortadan Kalkan Bazı Tarihî Eserleri”. *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, S. 26
- Eyice, S. (1981-1982). “İstanbul’un Ortadan Kalkan Bazı Tarihî Eserleri”. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, S. 12
- Eyice, S. (1987). “İstanbul’un Kaybolan Eski Eserlerinden: Fatma Sultan Camii ve Gümüşhaneli Dergâhı”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul
- Eyice, S. (1990). “İstanbul’da II. Bâyezid Külliyesi”. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 8 İstanbul
- Eyice, S. (1991). “Ayasofya”. *DİA.*, C. 4, İstanbul
- Eyice, S. (1992). “Bayezit II Cami ve Külliyesi”. *DİA.*, C. 6, İstanbul
- Eyice, S. (1992). “Beyazıt Hamamı”. *DİA.*, C. 6 İstanbul
- Eyice, S. (1994). “Bâyezid Külliyesi”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul
- Eyice, S. (1996). “Galata”. *DİA.*, C. 13, İstanbul
- Eyice, S. (1997). “Hamam”. *DİA.*, C. 15, İstanbul
- Eyice, S. (2010). *Tarih Boyunca İstanbul*. Etkileşim Yayınları, İstanbul
- Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul

- Gelibolulu Mustafa ‘Âlî Efendi. (1997). *Kitâbü’t- Târîh-i Künhü’l-Ahbâr*. C. I, II. Kısım, (Haz. Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar, İbrahim Hakkı Çuhadar), Erciyes Üniversitesi Yayınları No:106, Kayseri
- Gelir Çelebi, A. (2017). *Somut Olmayan Kültür Mirası “İmâret Geleneği” ve Osmanlı İmâretleri*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Genç, M. (2000). “İltizam”. *DİA.*, C. 22, İstanbul
- Genç, M. (2003). “Mâlikâne”. *DİA.*, C. 27, Ankara
- Genç, M. (2006). “Mukâtaa”. *DİA.*, C. 31, İstanbul
- Genç, V. (2007). *İdris-i Bitlisî Heşt Bihîştî Osman Gazi Dönemi (Tahlil ve Tercüme)*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, İstanbul
- Genç, V. (2014). *‘Acem’den Rum’a’: İdris-i Bidlîsî’nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behîşt’in II. Bâyezîd Kısmı (1481-1512)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul
- Genç, V. (2019). *Acem’den Rum’a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdris-i Bidlîsî*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Georgina Max Müller. (1978). *İstanbul’dan Mektuplar*. (Çev. Afife Buğra), Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş. İstanbul,
- Gök, İ. (2014). *Atatürk Kitaplığı M.C. 0.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn’âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul
- Gökbilgin, M. T. (1962). “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”. *Belleten*, C.XXVI, S.102, TTK Yayınları Ankara
- Gökbilgin, M. T. “Sipâhî”. *İA.*, C. 10, İstanbul
- Gökbilgin, M. T. (1979). “Müteferrika”. *İA.*, C. 8, İstanbul
- Gökbilgin, M. T. (1952). *XV-XVI. Asırlarda Edirne Ve Paşa Livâsı*. Üçler Basımevi, İstanbul
- Gökman, M. (1956). *Bayezit Umumi Kütüphanesi*. Maarif Basımevi İstanbul
- Gökman, M. (1956). “Bayezit Umumî Kütüphanesi, ‘Restorasyondan Sonra Yeni Hüviyetiyle’”. *Türk Kütüphaneci Dergisi*, C. 5, S. 2
- Günalan, R. (2005). *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defterî Teşkilatı ve Maliye Ahkâm Defterleri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Bilgi Ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul

- Güneş, A. (2005). “Bir İmar Düzeni ve Hayır Kurumu Olarak Osmanlılarda İmaret”. *Millî Folklor*, S. 66
- Güneş, A. (2018). “Sosyolojik Olarak Dinin Boyutları ve İslam’da Cami/Cemâat Kavramları Etrafında Oluşan Erozyonun Günümüze Yansımaları”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*
- Gürbıyık, C. (2013). *Osmanlı İmâretleri (Aşevleri)*. Doktora Tezi, Ege üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatı Bilim Dalı, İzmir
- H. D. Andreasyan. (Mart 1973). “Eremya Çelebi’nin Yangınlar Tarihi”. *Tarih Dergisi* Sayı 27, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi
- Hadîdî. (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*. (Haz. Necdet Öztürk), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî. (1985). *Mecmuâ-i Tevârih*. (Haz. Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- Hasol, D. (2014). “Beyazıt Meydanı Bugünkü Haline Nasıl Geldi”. *İTÜ. Vakfı Dergisi*, S. 63, İstanbul
- Hazerfen Hüseyin Efendi. (1998). *Telhîsü’l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*. (Haz. Sevim İlğürel), Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Helvacı, M., Unat, Y. (2000). “İlm-i Mîkât”. *DİA.*, C. 22, İstanbul
- Hınz, W. (1990). *İslâm’da Ölçü Sistemleri*. (Çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Hızlı, M. (2002). “Osmanlı Klasik Döneminde Medrese”. *Türkler*, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- Hızlı, M. (2009). “Sıbyan Mektepleri: Değer Eğitimin Tarihe Bakan Yüzü”. *Din ve Diyanet TDV-İstanbul Müftülüğü Dergisi*, S. 1, Ankara
- Hoca Sadettin Efendi. (1979). *Tecü’-t-Tevarih*. C. 4, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Hülür, A. B. (2014). *İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtımı Anabilim Dalı, Ankara
- Hüseyin Hüsâmeddin-İbnü’l-Emîn. (1335). *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Târihçesi Teşkilâtı*. Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul
- İbni Haldun. (2015). *Mukaddime*. C. I-II., (Haz. Arslan Tekin), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- İbn’ül-emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsameddin. (1982). “Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretinin Kuruluş Tarihi ve Nâzırlarının Hal Tercümeleri”. (Haz. Nazif Öztürk,) *VD.*, S. XV, Ankara

- İhsanoğlu, E. (1992). “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”. **150. Yılında Tanzimat**, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa.142, Ankara
- İhsanoğlu, E. (1994). “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”. **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C. I, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA, İstanbul
- İlmiyye Sâlnâmesi**. 1334 (1916). Dârü’l-Hilâfeti’l-Âliyye, Matbaa-i Âmire
- İnalcık, H. (1958). “Osmanlı Padişahı”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 13, S. 04, Ankara
- İnalcık, H. (1959). “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu”. **Belleten**, C. XXIII
- İnalcık, H. (1988). “Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul’un Yeniden İnşası”. **Ondukuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 3, (Çev. Fahri Unan)
- İnalcık, H. (1990). “Osmanlı Toplum Evrimi”. (The Nature Of Traditional Society: Turkey) Political Modernization in Japan and Turkey, Ed. R.E. Ward, D. Rustow, Princeton, 1964, s. 42-63), (Çev. Mehmed Özden-Fahri Unan), **Türkiye Günlüğü Yaz Gündemi**
- İnalcık, H. (1993). “Cizye”. **DİA**, C. 8, İstanbul
- İnalcık, H. (1995). “İstanbul: Bir İslam Şehri”. **İslam Tetkikleri Dergisi**, C. 9, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (Çev. İbrahim Kalın), İstanbul
- İnalcık, H. (1996). “Fatih, Fetih ve İstanbul’un Yeniden İnşası”. **Dünya Kenti İstanbul Habitat II**, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- İnalcık, H. (1996). **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**. Eren Yayıncılık, İstanbul
- İnalcık, H. (2001). “İspence”. **DİA**, C. 23, İstanbul
- İnalcık, H. (2001). “İstanbul”. **DİA**, C. 23, İstanbul
- İnalcık, H. (2003). “Mehmed II”. **DİA**, C. 28, Ankara
- İnalcık, H. (2003). **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**. (Çev. Ruşen Sezer) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- İnalcık, H. (2007). “Padişah”. **DİA**, C. 34, İstanbul
- İnalcık, H. (2009). **Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Araştırmaları**. C. I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- İnalcık, H. (2010). **Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)**. İSAM Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- İnalcık, H. (2010). **Osmanlılar**. Timaş Yayınları, İstanbul
- İnalcık, H. (2014). **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II**. İstanbul

- İnalcık, H. (2015). *Devlet-i Aliyye-III*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- İnalcık, H., Arı B. (2005). “Türk İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık’ın Çalışmaları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6
- İnan, K. (2002). “II. Bâyezid Dönemi”. *Türkler*, C. 9, Ankara
- İpşirli, M. (1988). “Abdullah Efendi, Yenişehirli”. *DİA*, C. 1, İstanbul
- İpşirli, M. (1991). “Ayasofya Kürsü Şeyhliği”. *DİA*, C. 4, İstanbul
- İpşirli, M. (1991). “Bâb-ı Meşihat”. *DİA*, C. 4, İstanbul
- İpşirli, M. (1992). “Câbî”. *DİA*, C. 6, İstanbul
- İpşirli, M. (1993). “Cer”. *DİA*, C. 7, İstanbul
- İpşirli, M. (1993). “Cuma Selâmlığı”. *DİA*, C. 8, İstanbul
- İpşirli, M. (1993). “Çatalcalı Ali Efendi”. *DİA*, C. 8, İstanbul
- İpşirli, M. (1993). “Çelebi”. *DİA*, C. 8, İstanbul
- İpşirli, M. (1993). “Çömez”. *DİA*, C. 8, İstanbul
- İpşirli, M. (1993). “Dânişmend”. *DİA*, C. 8, İstanbul
- İpşirli, M. (1994). “Ders Vekâleti”. *DİA*, C. 9, İstanbul
- İpşirli, M. (1994). “Dersiâm”. *DİA*, C. 9, İstanbul,
- İpşirli, M. (1999). “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”. *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 1 (Editör: E. İhsanoğlu), İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul
- İpşirli, M. (1999). “Osmanlı Ulemâsı”. *Osmanlı*, C. 8, Türkiye Yayınları, Ankara
- İpşirli, M. (2003). “Medrese”. *DİA*, C. 28, Ankara
- İpşirli, M. (2005). “Minkârîzâde Yahya Efendi”. *DİA*, C. 30, İstanbul
- İpşirli, M. (2006). “Müderris”. *DİA*, C. 31, İstanbul
- İpşirli, M. (2006). “Mülâzemet”. *DİA*, C. 31, İstanbul
- İpşirli, M. (2010). “Şeyhülislâm”. *DİA*, C. 39, İstanbul
- İpşirli, M. (2015). “Osmanlı İstanbul’unda Geleneksel Eğitim ve Ulemâ”. *Antik çağdan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
- İpşirli, M. (2015). “Cuma Selâmlığı”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul

İpşirli, M. (2021). *Osmanlı İlmîyesi*. Kronik Kitap, İstanbul

İstanbul, İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1. (1998). Proje ve Yayın Yönetmeni: Ahmet Kal'a, İstanbul Araştırmalar Merkezi İstanbul

İzgi, C. (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim*. İz Yayıncılık, İstanbul

Jopes Von Hammer. (2015). Büyük Osmanlı Tarihi. C. 4

Kafadar, C. (1996). "Gazâ". *DİA.*, C. 13, İstanbul

Karaca, F. (2000). "İn'âm". *DİA.*, C. 22, İstanbul

Karacan, T. M. (2010). *101.No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Antalya

Karahasanoğlu, S. (2008). "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaiz İspirîzâde Ahmed Efendi ve Terekisi". S. 24, *AÜ. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*

Karahasanoğlu, S. (2016). "İspirîzâde Ahmed Efendi". *DİA.*, C. Ek-1, İstanbul

Karakaya, Y. (2016). *437 Numaralı Nüfus (Medrese Yoklama) Defterinin Transkribi ve Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ

Karaman, D. (2004). "XVIII: Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikâne-Mukâtaalara Dair Bazı Bilgiler". *Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 29, Ankara

Karaman, H. (1993). "Cuma". *DİA.*, C. 8, İstanbul

Kaydu, E. (1977). "Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı". *AÜİFD*, S. 2, Ankara

Kazancıoğlu, H. (2017). "16. Yüzyıla Ait Bazı Vakfiyeler Işığında Osmanlı Dönemi İmâretleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 53

Kazıcı, Z. (1985). *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar*. Marifet Yayınları, İstanbul

Kazıcı, Z. (1999). "Osmanlı Devleti'nde İmâret". *Osmanlı*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

Kazıcı, Z. (2003). *İslâm Medeniyet ve Müesseseleri Tarihi*. Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul

Kazıcı, Z. (2009). *Uçbeyliğinden Devlet-i Aliyye'ye Osmanlı*. Kayıhan Yayınları, İstanbul

Kazıcı, Z. (2016). *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. Kayıhan Yayınları, İstanbul

Kazıcı, Z. (2019). *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*. Kayıhan Yayınları, İstanbul

- Keleş, H. (2001). “Vakfiyelere Göre XV. Yüzyılda Bursa’da İmar Faaliyetleri”. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, Ankara
- Keleş, Ocakcan, T. (2017). “II. Bâyezid Camii 2013-2016 Yılları Arası Onarım Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu* / 2-3-4 Kasım 2017
- Kelpetin Arpaguş, H. (2002). “Kelime-i Tevhid”. *DİA.*, C. 25, Ankara
- Kenanoğlu, M. M. (2005). “Mîrî Arazi”. *DİA.*, C. 30, İstanbul
- Kenanoğlu, M. M. (2013). “Zimmî”. *DİA.*, C. 44, İstanbul
- Keskin, Ö. Ö. (2018). *Başlangıcından 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Gülbahâr Hatun Vakfı*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun
- Keyifli, Ş. (2013). “Din Eğitimi ve İletişim Süreci Olarak Hutbeler”. *EVEK, Akademi Dergisi*, S. 55
- Kınel, M. (1991). “Avlonya”. *DİA.*, C. 4, İstanbul
- Kılıç, Ü. (2012). “İlmiye Teşkilatı”. *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, (Editör: Tufan Gündüz), Grafiker Yayınları, Ankara
- Koban, D. (1968). “Anadolu-Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”. *VD.*, S. 7, Ankara
- Koçi Bey Risalesi.** (1972). (Haz. Zuhuri Danışman), Milli Eğitim Yayınları MEB., İstanbul
- Koçu, R. E. (1960). *İstanbul Ansiklopedisi*. C. IV, Tan Matbaası, İstanbul
- Koçu, R. E. (2015). *Osmanlı Padişahları*. Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul
- Köklü, S. (2004). *Anomin Tevârih-i Âl-i Osmân Hikâyet-i Zuhûr-ı Âl-i Osman (Transkripsiyon, İncelemesi Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul
- Köklü, S. (2004). *Anomin Tevârih-i Âl-i Osmân Hikâyet-i Zuhûr-ı Âl-i Osman (Transkripsiyon, İncelemesi Dizin)*. Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul Köprülü, O. F. (1993). “Çavuş”, *DİA.*,
- Köprülü, F. (1938). “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihî Ehemmiyeti”. *VD.*, S. 1, Ankara
- Köprülü, F. (1962). “Sultan Baybars’a İsnâd Edilen Bir Vakfiye”. *VD.*, S. 5, Ankara
- Köprülü, O. F. (1993). “Çavuş”. *DİA.*, C. 8, İstanbul
- Köse, Ö. F. (2016). “Cuma Vâizliği”. *DİA.*, C. Ek-1, İstanbul

- Kretuel, R. F. (1997). Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bâyezid-i Velî (1481-1512). (Çev. Necdet Öztürk), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul
- Kritovulos. (1967). *İstanbul'un Fethi*, (Haz. Muzaffer Gökman), Ankara
- Kuban, D. (1970). "İstanbul'un Tarihi Yapısı". *Mimarlık Dergisi*, Yıl 8, S. 5
- Kuban, D. (1994). "Beyazıt". C. 2, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayınları, İstanbul
- Kuban, D. (2016). *Osmanlı Mimarisi*. Yem Yayınları, İstanbul
- Kunter, H., B. (1938). "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri". *VD.*, S. 1, Ankara
- Kuruyazıcı, H. (2010). "Beyazıt Meydanı". *İstanbul Ansiklopedisi*, NTV Yayınları, İstanbul
- Küçükaşçı, M. S. (2015). "XVI. Yüzyıl İstanbul'una İki Arap Seyyahın Bakışı". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul
- Küçükaşçı, M. S. (2006). "Müezzin". *DİA.*, C. 31, İstanbul
- Küçükdağ, Y. (2013). "Zenbili Ali Efendi". *DİA.*, C. 44, İstanbul
- Kütükoğlu, M. S. (1993). "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi". *DİA.*, C. 8, İstanbul
- Kütükoğlu, M. S. (2006). "Mühimme Defteri". *DİA.*, C. 31, İstanbul
- Kütükoğlu, M. S. (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara
- Kütükoğlu, S. M. (2018). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Lutfi Efendi. (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*. (Haz. Ahmet Hezarfen), Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Madeline C. Zilfi. (2008). *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Ulemâsı Klasik Dönem Sonrası*. (Çev. Mehmed Faruk Özçınar), Birleşik Yayınları, Ankara
- Mantran, R. (1991). *XVI.- XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*. (Haz. Mehmed Ali Kılıçbay), Eren Yayıncılık, İstanbul
- Martal, A. (2010). "Suyolcu". *DİA.*, C. 38, İstanbul
- Mecdî Mehmed Efendi. *Şekâik Tercümesi*. Atatürk Kitaplığı No: B/253
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî I, II, III, IV*. (Haz. Nuri Akbayan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul
- Mercanlıgil, M. D. (1956). " 'Bayezit Umumi Kütüphanesi' Vesilesiyle". *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, C. 5, S. 2

- Meriç, R. M. (1957). “Beyazıd Camii Mimârı, II. Sultan Bâyezid Devri Mimarları İle Bazı Binâları”. *Yıllık Araştırmalar Dergisi II*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü, Ankara
- Mustafa Nuri Paşa. (1327). *Netâyicü'l-Vukuât-ı*. C. 1, İstanbul
- Müderrişoğlu, M. F. (2002). “Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Menzil Yerleşimleri”. *Türkler*, C. 10, Ankara
- Necipoğlu, G. (2013). *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Nev’îzâde Atâyî. (2017). *Hadâ’iku’l-Hakâ’ik Fî Tekmileti’s-Şakâ’ik*. C. 1, (Haz. Suat Donuk), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul
- Nizamü’l-Mülk. (1941). *Siyasetname*. (Çev. Mehmed Taha Ayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Ocak, A. Y. (1983). “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: ‘Kâdızâdeliler Hareketi’”. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, C. XVII-XXI, Ankara
- Oğuz, H. (2013). *Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 376 Numarada Kayıtlı Anomin Tevârîh-i Âl-i Osmân (H.616-929 / M. 1219-1519), İnceleme-Metin*. Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul
- Oğuz, H. (2013). *Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 376 Numarada Kayıtlı Anomin Tevârîh-i Âl-i Osmân (H.616-929 / M. 1219-1519) İnceleme-Metin*. Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul
- Okçuoğlu, T. (2014). “19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Kasırları Üzerine Değerlendirmeler”. *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul
- Orbay, K. (2004). “Vakıf Muhâsebe Defterlerinde Aynî Toplanan Tarımsal Gelirler Ve Aynî Giderlerin Fiyatlandırılması Ve Tarihsel Fiyatlar Endekslemeleri Konusunda”. *Osmanlı Araştırmaları XXIV*, İstanbul
- Orbay, K. (2011). “Gazi Süleyman Paşa Vakfı’nın Mali Tarihi ve 17. Yüzyılda Trakya Tarımsal Ekonomisi”, *Tarih Araştırmalar Dergisi*, C. 30, S. 49
- Orbay, K. (2011). “Vergi Kayıtları, Mahsul Miktarları ve Fiyatları: Vakıfların Rûsûm, A’şâr-ı Hubûbât ve Fûrûht-ı Hubûbât Defterleri”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 30
- Orbay, K. (2012). “Emir Sultan (Mehmed El-Buhârî) Vakfı’nın Mali Tarihi (1608-1634)”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, C. 22, Yıl 13, Bursa

- Orbay, K. (2012). “Edirne II. Bâyezid Vakfı’nın Mali Tarihi (1597-1640)”. *A.Ü. Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi (Gamer)*, C. I
- Orbay, K. (2014). “Vakıf Muhâsebesi Ve Kurumsal Etkinlikler; Kayıt Sistemi, Defterler Ve Denetim”. *XVII. Türk Tarih Kongresi*, C. 4, S. 5, Ankara
- Orbay, K. (2018). “Vakıf Muhâsebesi ve Kurumsal Etkinlik; Kayıt Sistemi, Defterler ve Denetim”. *XVII. Türk Tarih Kongresi*
- Ortaç, Ü. (1964). *II. Bâyezid Camii ve Külliyesi*. Lisans Bitirime Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
- Osmanlı Kuruluş Dönemi Bursa Vakfiyeleri.** (2010). (Haz. Sezai Sevim, Hasan Basri Öcalan), Osman Gazi Belediyesi Yayınları, Bursa
- Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Cedit Neşriyat, Ankara
- Öcal, M. (2008). “Künye Defterleri’ne Göre İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2
- Öğüt, S. (2000). “İmam”. *DİA.*, C. 22, İstanbul
- Ömer Hilmi Efendi. (1977). *İthaf-ül-ahlâf Ahkâm-il Evkâf*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Vakıflar
- Önal, A. (2015). “Payitaht İstanbul’da Osmanlı Merasimleri”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul
- Önkal, A. (1995). “İrşad Vasıtası Olarak Hutbe”. *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993)*, Diyanet İşleri Başkanlığı
- Önkal, A., Bozkurt, N. (1993). “Cami”. *DİA.*, C. 7, İstanbul
- Öz, M. (1997). *Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*. Dergah Yayınları, İstanbul
- Öz, M. (2010). “Tahrir”. *DİA.*, C. 39, İstanbul
- Öz, T. (2015). *İstanbul Camileri I-II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Özata, Ş., Limoncu, S. (2014). “16. ve 20. yy. Arası İstanbul ve Yakın Çevresinde Meydana Gelen Deprem Sonrası Barınma Uygulamalarının İncelenmesi”. *Megaron Dergisi*, S. 3, İstanbul
- Özbek, Y. (2008). “İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selâtin Camileri”. *Belleten*, C. 72, S. 264
- Özcan, A. (1992). “Boğdan”. *DİA.*, C. 6, İstanbul
- Özcan, A. (1994). “Dergâh-ı Âlî”. *DİA.*, C. 9, İstanbul
- Özcan, A. (1996). “Gedikli”. *DİA.*, C. 13, İstanbul

- Özcan, A. (2000). “İdrîs-i Bitlisî”. *DİA.*, C. 21, İstanbul
- Özcan, A. (2006). “Kapıcı”. *DİA.*, C. 24, İstanbul
- Özcan, A. (2007). “Patrona İsyanı”. *DİA.*, C. 34, İstanbul
- Özcan, A. (2013). “II. Bâyezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 2
- Özcan, N. (1988). “Abdi, Himmetzâde”. *DİA.*, C. 1, İstanbul
- Özdemir, N. (1992). “Bayram Alayı”. *DİA.*, C. 5, İstanbul
- Özer, S. (1976). “XIX ve XX. Yüzyıllar Osmanlı Siyasal Yaşamında Kütüphane Kurumu’nu Etkileyen İki Olgusu”. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. 25, S. 4
- Özmel, İ. (2002). “Kayyım”. *DİA.*, C. 25, Ankara
- Öztürk, N. (1995). “Evkâf-ı Hümayun Nezâreti”. *DİA.*, C. 11, İstanbul
- Öztürk, N. (1982). “Evkâf-ı Hümayun Nezâretinin Kuruluş Tarihi ve Nâzırlarının Hal Tercümeler 1”. *VD.*, S. 15
- Öztürk, N. (1993). “Tarihte ve Bugün Vakıflar Eliyle Aileye Götürülen Hizmetler”. *Aile ve Toplum Dergisi*, S. 3
- Öztürk, N. (1995). *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara
- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- Öztürk, N. (2002). “Osmanlı Döneminde Vakıflar”. *Türkler*, C. 10 Türkiye Yayınları, Ankara
- Öztürk, N. (2006). “Mukâtaalı Vakıf”. *DİA.*, C. 31, İstanbul
- Öztürk, N. (2006). “Mütevelli”. *DİA.*, C. 32, İstanbul
- Öztürk, N. (2019). “Vakıflar Hangi Statüde Bir İdarî Yapı ile Yönetilmelidir?”. *VD.*, 80. Yıl Özel Sayısı, Ankara
- Öztürk, S. (2006). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul’un Tarihî Su Yolları Muhafazası ve Bakımı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul
- Öztürk, S., Hacıismailoğlu, A. M. (2012). “Us, Hakkı Tarık”. *DİA.*, C. 42, İstanbul
- Öztuna, T. Y. (1964). *Türkiye Tarihi*. Hayat Yayınları, C. 4
- Özyalvaç, A. N. (2010). *Bir Müfettiş Raporuna Göre Erken 20. Yüzyıl İstanbul’unda Suriçi Sıbyan Mektepleri*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü FBE Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, İstanbul

- Özyılmaz, Ö. (2002). *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, II, III. MEB., İstanbul
- Parmaksızoğlu, İ. (1977). “Kemâl Paşa-Zâde”. *İA.*, C. 6, MEB., İstanbul
- Parmaksızoğlu, İ. (1957). “İstanbul Kütüphanelerine Dair”. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. 6, S. 3
- Pay, S. (1996). *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Bursa
- Pay, S. (2000). “Osmanlı Külliyyelerinde Yönetim (Bursa İvaz Paşa Külliyesi Örneği)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, Bursa
- Pay, S. (2002). “Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerinde Personel Sistemi”. *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- Pedersen, J. (1987). “Hatîb”. *İA.*, C. 5, MEB., İstanbul
- Reyhanlı, T. (1983). *İngiliz Gezgincilerine Göre XVI. Yüzyıla İstanbul’da Hayat (1582-1599)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul
- Sakaoğlu, N. (2015). *Bu Mülkün Sultanları*. Alfa Yayınları, İstanbul
- Saral, İ. T. (2005). “İstanbullu Gül Babalar”. *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli araştırma Enstitüsü, S. 34, Ankara
- Sarıkaya, Y. (2008). “II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi”. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 13, S. 25
- Sayar, A. G. (2001). “İsmâil Necâti Efendi”. *DİA.*, C. 23, İstanbul
- Selânikî Mustafa Efendi. (1989). *Tarih-i Selânikî*. (Haz. Mehmed İpşirli), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- Selânikî Mustafa Efendi. (1999). *Tarih-i Selânikî*. C. II, (Haz. Mehmed İpşirli), Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Singer, A. (2002). “İmârethaneler”. *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- Soysal, Ö. (1980). “Geleneksel Türk Kütüphaneciliği’nin Toplumsal-Ekonomik Yapısı’na Yaklaşımında Metodoloji ve Kaynak Sorunu”. *Belleten*, C. XLIV, S. 173, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Soysal, Ö. (2010). “Osmanlı’da Neler Okundu, ‘Kütüphane Kurumu’ Nasıl Algılandı, Kurulaşan ‘Gelenek’ Yoksa ‘Kütüphane Kültürü’ Müydü?”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*

- Soysal, Ö. (Ocak-1980). “Geleneksel Türk Kütüphaneciliği’nin Toplumsal-Ekonomik Yapısı’na Yaklaşımda Metodoloji ve Kaynak Sorunu”. *Belleten*, C. XLIV, S. 173, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Sümer, F. (1988). “Ağa”. *DİA.*, C. 1, İstanbul
- Sydney Nettleton Fisher. (2014). **Sultan Bâyezid Han 1481-1512**. (Çev. Hazal Yalın), Kitapyayınevi, İstanbul
- Şahin, G. (2008). “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Gelenekçi Bir Akım Olarak Kâdızâdeli Hareketin Dini Algılayışı ve Bunun Kanûn-ı Kadîm’le İlişkilendirilmesi”. *Tarih Dergisi*, S. 45, İstanbul
- Şahin, H. (2004). “Menâkıbnâme”. *DİA.*, C. 29, Ankara
- Şanal, M. (2003). “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 14, Kayseri
- Şeker, M. (2004). “Osmanlılar’da Mevlid Törenleri”. *DİA.*, C. 29, Ankara
- Şeyhî Mehmed Efendi. (1989). *Şakaik-ı Nu’maniye ve Zeyilleri Vekayiü’l-Fudalâ I*. (Haz. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul
- Şeyhî Mehmed Efendi. (2018). *Vekâyi’u’l-Fuzalâ, Şeyhî’nin Şakâ’ik Zeyli*. C. 2, (Haz. Ramazan Ekinci), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü**. (2019). Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Ankara
- Tabakoğlu, A. (2002). “Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi”. *Türkler*, C. 10, Ankara
- Tabakoğlu, A. (2007). “Resim”. *DİA.*, C. 34, İstanbul
- Tanmam, M. B. (1995). “Emîr Buhârî Tekkesi”. *DİA.*, C. 11, İstanbul
- Tanman, M. B. (2001). “Kasr-ı Hümayun”. *DİA.*, C. 24, İstanbul
- Tansel, S. (2017). *Sultan II. Bâyezit’in Siyasî Hayatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Tarım, Ertuğ, Z. (2012). “Topkapı Sarayı”. *DİA.*, C. 41, İstanbul
- Tarım, Ertuğ, Z. (2000). “İmâret”. *DİA.*, C. 22, İstanbul
- Taşdemirci, E. (1989). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Medreseler”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Kayseri
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. (2019). *Eş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye Fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*. (Haz. Muhammet Hekimoğlu) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul

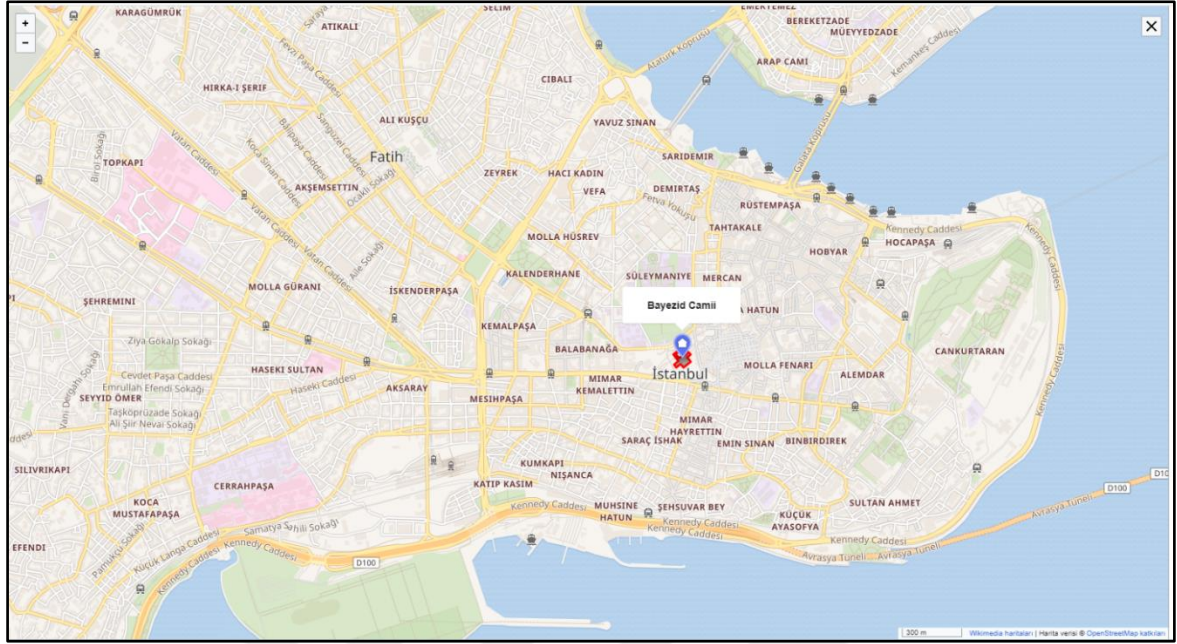
- Tayyâr-Zâde Atâ. (2010). *Osmanlı Saray Tarihi Târîh-i Enderûn-I*. (Haz. Mehmed Arslan), Kitabevi Yayınları, İstanbul
- Tekeli, İ, İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Th. Menzel. (1987). "Hayreddin". *İA.*, MEB, C. 5, İstanbul
- Tozduman, Terzi, A. (2017). *Gravürlerle Fatih*. Fatih Belediyesi, İstanbul
- Tunç, G. (2017). *44 Numaralı Rumeli Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya
- Turan, Ş. (1992). "Bâyezid II". *DİA.*, C. 5, İstanbul
- Turan, Ş. (2002). "Kemalpaşazâde". *DİA.*, C. 25, İstanbul
- Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Web: <https://www.teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/evliyazade-mustafa-efendi> adresinden 28.12.2020'de alınmıştır.
- Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tokadizade-kadizade-seyh-mehmed> adresinden 28.12.2020'de alınmıştır.
- Türkiye Bilimler Akademisi. (2018). *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*. (Haz. Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl), Ankara
- Türkmen, H. (2001). "Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin Türk Kütüphanecilik Tarihindeki Yeri ve Önemi". *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (Derleyen: Hidayet Yavuz Nuhoglu), İstanbul
- Uçman, A. (1988). "Abdülhad Nûrî-i Sivasî". *DİA.*, C. 1, İstanbul
- Uludağ, S. (2013). "İslam'da Vaaz Ve İrşadın Önemi". *Vaaz Ve Vaizlik Sempozyumu I*. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara
- Unan, F. (2003). *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Uzun, M. (2004). "Mektep". *DİA.*, C. 29., Ankara
- Uzun, M., Albayrak, N. (1997). "Hamam". *DİA.*, C. 15, İstanbul
- Uzunçarşılı, İ. H. (1979). "Bâyezid II.". *İA.*, C. II, İstanbul
- Uzunçarşılı, İ. H. (1975). *Osmanlı Tarihi*. C. II., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*. İstanbul
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. C. VI., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

- Uzunpostalıcı, M. (1993). “Cemâat”. *DİA.*, C. 7, İstanbul
- Ülken, H. Z. (2006). “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”. *VD.*, S. 9, Ankara
- Ünsal, B. (1984). “Türk-Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin Mimârî Yöntemi”. *VD.*, S. 8, Ankara
- Ünver, A. S. (1952). *Fatih Devri Yemekleri*, Kemal Matbaası, İstanbul
- Ünver, A. S. (1995). “Fatih’in Oğlu Bâyezid’in Suyolu Haritası Dolayısıyla 140 sene Önceki İstanbul”. *Risaleleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları*, İstanbul
- Ünver, S. (1952). “İkinci Selim’e Kadar Hükümdarlarının Hususî Kütüphaneleri Hakkında”. *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi.** (2020). Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara
- Web: www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay//1/diyaret-isleri-baskanligi-kurulus-ve-tarihcesi adresinden 20.11.2020 tarihinde alınmıştır.
- Web: www.osmani.cagdassozluk.com/osmanlica-sozluk-5590-nedir-anlami.html adresinden 01.12.2021 tarihinden alınmıştır.
- Yancı, Ü. (2017). *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Medrese Teşkilatı*, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilimi Dalı, Sivas
- Yazıcı, T., İpşirli, M. (1995). “Ferrâş”. *DİA.*, C. 12, İstanbul
- Yediyıldız, B., Öztürk, N. “Oturulabilir Şehir ve Türk Vakıf Sistemi”. Web: <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~yyildiz/oturulabilirsehir.htm>. adresinden 23.08.2019’da alınmıştır.
- Yediyıldız, B. (1981). “Sosyal Teşkilâtlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi”. *Türk Kültürü Dergisi*, S. 219, Yıl XIX
- Yediyıldız, B. (1982). “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”. *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul
- Yediyıldız, B. (1982). “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rölü”. *VD.*, S. XIV, Ankara
- Yediyıldız, B. (1983). “Vakıf İstılahları Lügatçesi”. *VD.*, S. 17, Ankara
- Yediyıldız, B. (1984). “Sosyal Bütünleşme Açısından Türk Vakıfları”. *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 1, Ankara
- Yediyıldız, B. (1984). “Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları”. *II. Vakıf Haftası Konuşmaları ve Tebliğler*, Ankara
- Yediyıldız, B. (1984). “XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”. *VD.*, S. 18, Ankara

- Yediyıldız, B. (1986). “Vakıf”. *İA.*, C. 13, MEB., İstanbul
- Yediyıldız, B. (1987). “Vakfiyeler Çerçevesinde Türkiye’nin Kültür Hayatı (1300-1453)”. *IV. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara
- Yediyıldız, B. (1988). “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”. *VD.*, S. 20, Ankara
- Yediyıldız, B. (1999). “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi”. *Osmanlı*, C. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- Yediyıldız, B. (2002). “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”. *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- Yediyıldız, B. (2012). “Vakıf”. *DİA.*, C. 42, İstanbul
- Yenilmez, H. (2019). *Ceride-i İlmiyye’ye Göre Osmanlı Son Döneminde İlmiyenin İşleyişi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul
- Yerasimos, S. (2002). *Sultan Sofraları 15. Ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı*. Yapı Kerdi Yayınları, İstanbul
- Yerasimos, S. (2010). *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*. (Çev. Elan Güntekin, Ayşegül Sönmezay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Yetişkin, Kubilay, A. (1998). *XVIII. ve XIX Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi*. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Yılmaz, B. (2004). “Türk Kütüphaneciliğinde Siyaset Ögesi”. *Kütüphaneciliğin Destanı Uluslararası Sempozyumu*, Ankara
- Yurdakul, İ., Aydın, B. (2014). “Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 12, S. 23
- Yusuf Has Hacip. (1990). *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*. (Haz. Sait Baş), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Yücel, E. (2006). “Büyükçekmece’de Türk Eserleri”. *VD.*, S. 9, Ankara
- Yüksel, İ. A. (1983). *Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-928 / 1481-1520)*. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul
- Zehir, Macakoğlu, A. (2017). *Antepli Aynî Dîvânı’nda Toplumsal Hayat*. Yüksek Lisan Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Türk Dili ve Edebiyat Anabilim Dalı, Ankara
- Zilfi, M. C. (2008). *Osmanlı Ulemâsı Klasik Dönem Sonrası*. Ankara

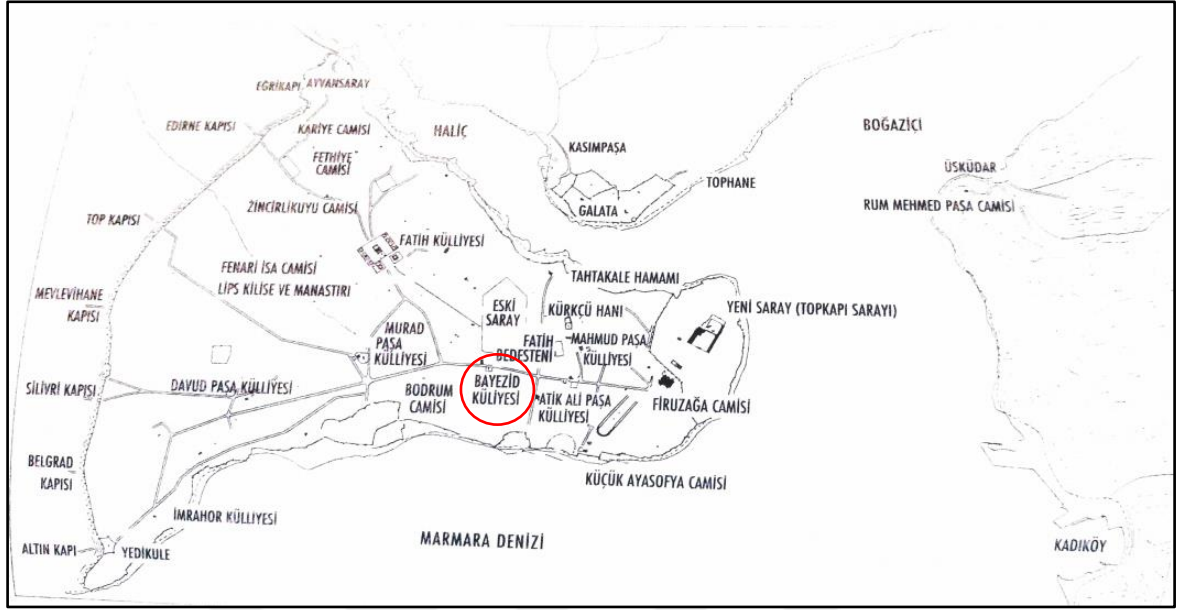

EK-2. II. Bâyezid Külliyesi'nin İstanbul Şehir Haritasındaki Konumu

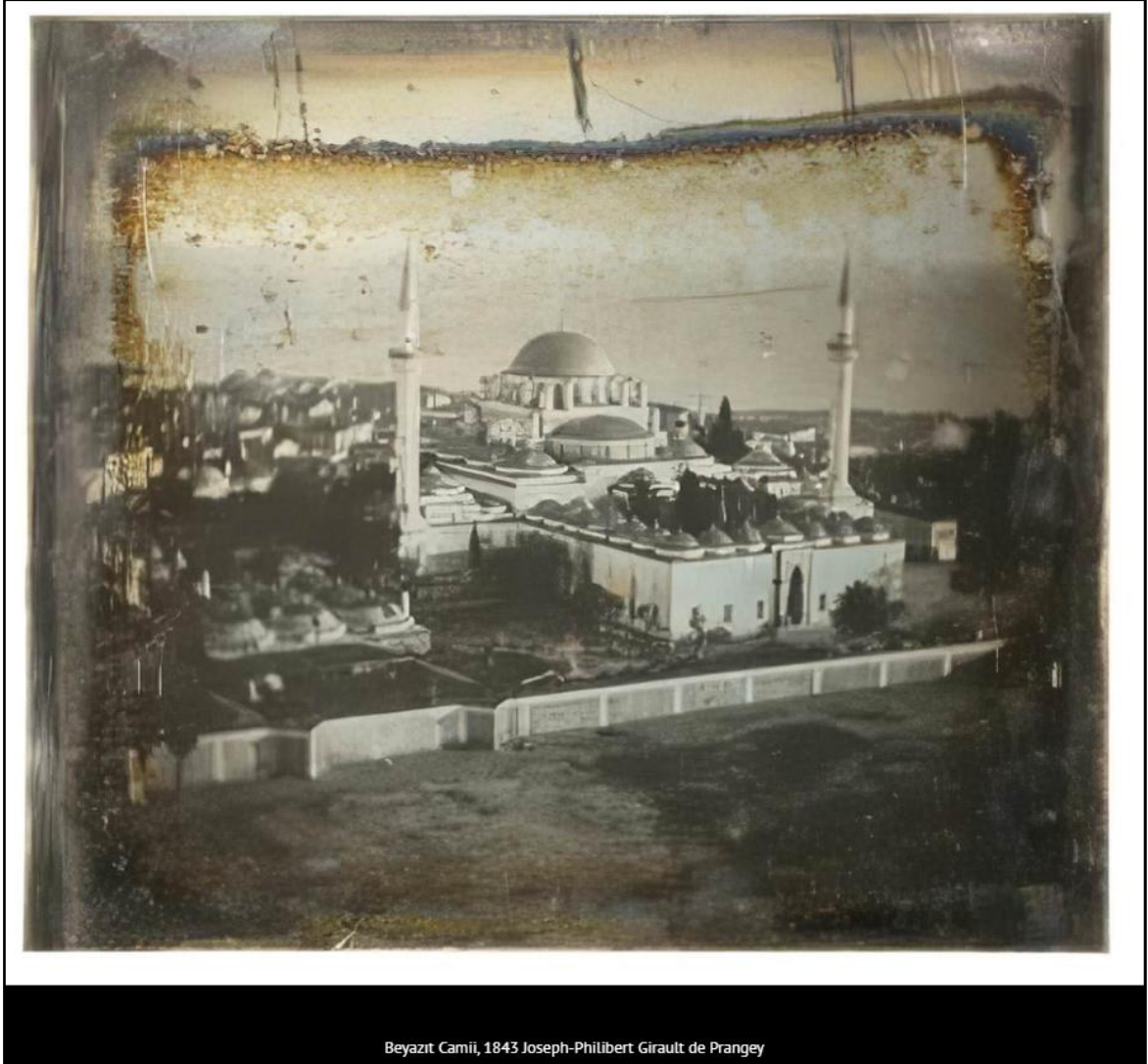
Kaynak: web: tr-wikipedia.org/wiki/Bâyezid_Cami

EK-3. İstanbul'un 1453-1520 yılları arasında yapılan yapıları

Kaynak: KUBAN, Doğan, (2012), İstanbul Bir Kent Tarihi, (Çev. Zeynep Rona), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, s. 276

EK-4. Cami yıl 1843

Beyazıt Camii, 1843 Joseph-Philibert Girault de Prangey

Kaynak: Web: eskiistanbul.net/5369/beyazit-cami 1843

EK-5. Cami yıl 1865

Kaynak: Web: İstanbulım. net /2015/02/ ayn-ıacdan –istanbul-beyazıt-kulesinden.html)

EK-6. Sekiz yıllık restorasyon sürecinden sonra Mayıs 2020’de hizmete açılan Cami

Fotoğraf: Muhammed Enes Yıldırım /AA

EK-7. Cami

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

EK-8. Cami Kubbesi

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

EK-9. Cami Şadırvanı

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

Ek-10. Cami İçi-1

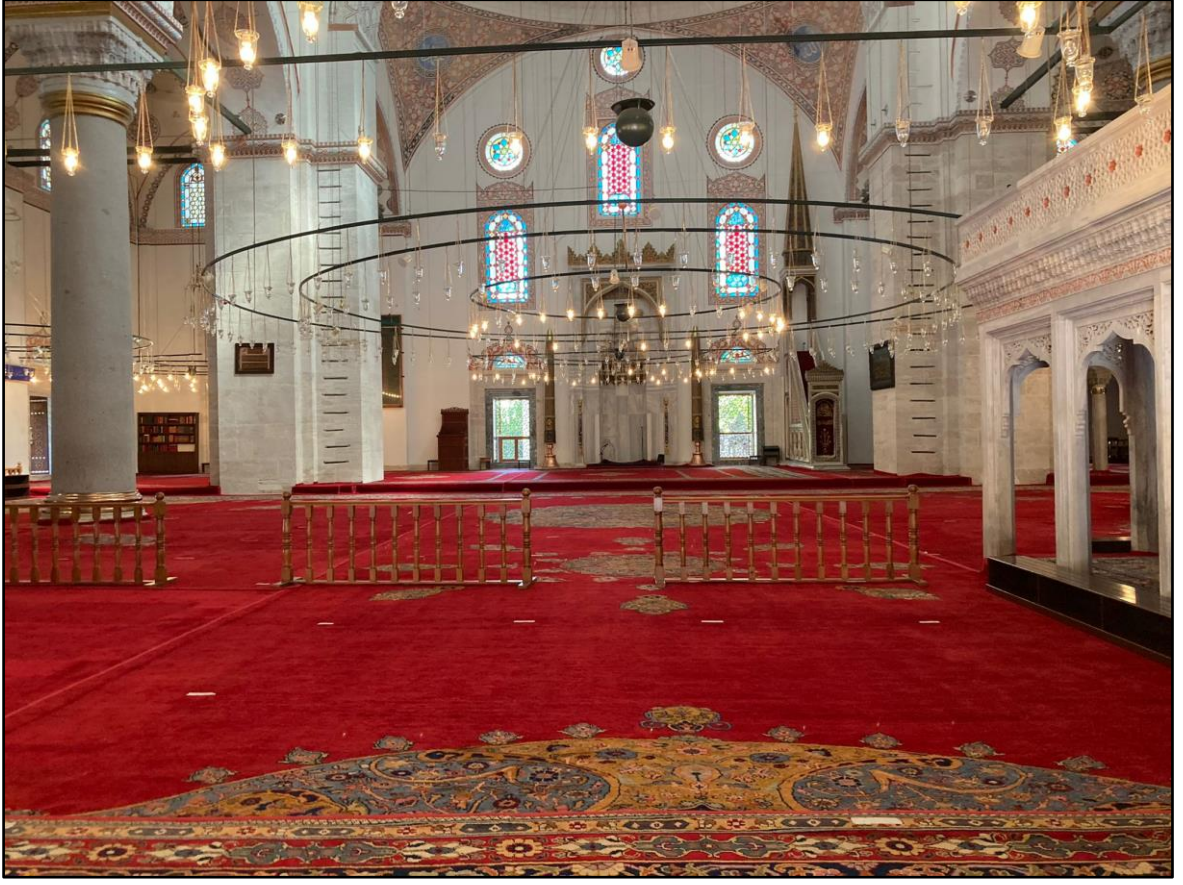
Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

EK-11. Cami İçi-2

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

EK-12. Cami İçi-3

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

EK-13. Medrese

Kaynak: Eyice, S. (1992). "Bayezıt II Cami ve Külliyesi", DİA., C. 6., İstanbul, s. 45-46

EK-13. (devam) Medrese

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

Ek-14. Sıbyan Mektebi

Kaynak: Eyice, S. (1992). "Bayezıt II Cami ve Külliyesi", DİA., C. 6., İstanbul, s. 45-46

EK-15. Hamam

Kaynak: Web: istanbultarih.com/Bâyezid-hamami-141.html

EK-15. (devam) Hamam

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

EK-15. (devam) Hamam

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

EK-16. Beyazıt Devlet Kütüphanesi

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

EK-16. (devam) Beyazıt Devlet Kütüphanesi

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

EK-17. Beyazıt Yazama Eser Kütüphanesi

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

EK-18. II. Bâyezid Türbesi

Kaynak: Web: fatih.gov.tr/beyazit-cami-ve-sultan-ii-beyazid-han-turbesi

EK-19. Türbe

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

EK-20. Sahaflar Çarşısı

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

EK-21. Beyazıt Meydanı

Fotoğraf: Ahmet Güler (02.07.2021)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Güler, Nazenin Saadet

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	2011
Lisans	Afyon Kocatepe Üniversitesi	2007
Lise	Açık Öğretim Lisesi	2000

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2018	Bitlis Eren Üniversitesi	Öğretim Görevlisi
2014	Hakkaari Üniversitesi	Okutman

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

- Güler, N. S. (2018). “Hakkâri’den Göç Eden Bir Aileye Mensup Bitlis’in Yetiştirdiği İki İlim Adamı: Şems-i Bitlisî ve Müştak-ı Bitlisi”, *I. Zap Havzası Uleması Sempozyumu*, Hakkâri, s. 481-501
- Güler, N. S. (2019). “411 Numaralı Bitlis Şer’iyye Siciline Göre Bitlis’in Sosyal ve İktisadi Hayatı (1893-19039)”, *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, (Editörler: Prof. Dr. Mehmet İnbaşı-Prof. Dr. Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Bitlis, s. 465-480
- Güler, N. S. (2021). “Muhâsebe Defterlerine Göre İstanbul’daki II. Bâyezid Külliyesi’nin Maddi Destek Sağladığı Kurumlar”, *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, s. 111-128

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

